

Dilek Kızıldağ Soileau

Koçgiri İsyanı

Sosyo-tarihsel
Bir Analiz

iletişim

DİLEK KIZILDAĞ SOİLEAU Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü'nde lisansını; Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Antropoloji Anabilim Dalı'nda yüksek lisansını, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde doktorasını tamamladı. Alevilik, Kürt tarihi, Koçgiri ve Dersim tarihi konularında çeşitli yayınları ve çalışmaları bulunmaktadır. Halen Dersim/Tunceli'de ikamet etmektedir.

İletişim Yayınları 2420 • Araştırma-İnceleme Dizisi 402

ISBN-13: 978-975-05-2132-4

© 2017 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2017, İstanbul

EDITÖR Kıvanç Koçak

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Oben Üçke

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11

Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

DİLEK KIZILDAĞ SOILEAU

Koçgiri İsyanı

Sosyo-tarihsel Bir Analiz

*Babam Dursun Kızıldağ ve
halam Naciye Akpınar'ın
hatıralarına ithafen...*

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	9
ÖNSÖZ	11
GİRİŞ	15
Kavramlar, Terimler ve Kuramsal Çerçeve	20
BİRİNCİ BÖLÜM	
CUMHURİYET DÖNEMİ KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN TARİHSEL ARKA PLANI	37
19. Yüzyıl Tanzimat ve Merkezileşme Politikaları	37
Tanzimat ve Merkezileşme Politikalarının Kürt Coğrafyasına Etkileri	41
<i>Osmanlı Kürdistan Seferi ve Bedirhan Bey İsyanı (1847)</i>	47
<i>Şeyh Ubeydullah İsyanı (1880-81)</i>	55
Osmanlı Dönemi'nde Kızılbaş Kürtlerin Durumu ve Konumu	68
II. Abdülhamit Dönemi Kürt Politikası ve Kürtler	84
İttihat Terakki Dönemi ve Kürt Siyasallaşmasının Başlaması	94
İKİNCİ BÖLÜM	
MÜTAREKE VE MİLLİ MÜCADELE DÖNEMLERİNDE KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ, KÜRTLER VE ALEVİLER	103
Mütareke Dönemi Genel Konjunktüründe Kürtler	103
<i>Mütareke Dönemi Kürt Örgütlenmeleri: Kürdistan Teali Cemiyeti</i>	112
<i>Kürt Siyasallaşmasının/Milliyetçiliğinin Başka Dayanakları: Paris Barış Konferansı ve Sevr Barış Antlaşması</i>	121

Milli Mücadele Döneminde Kürt Milliyetçiliği, Kürtler ve Aleviler: Koçgiri Bir İstisna mı?	129
<i>Milli Mücadele Döneminde Kürtler ve İlk Kürt Tepkileri</i>	129
<i>Ali Batı Ayaklanması (11 Mayıs-18 Ağustos 1919)</i>	140
<i>Milli Aşireti Ayaklanması (1 Haziran-8 Eylül 1920)</i>	143
Milli Mücadele Döneminde Aleviler ve Alevi Kürtlerin Kürt Milliyetçiliği ile Temasları	145

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NEDENLERİ VE SONUÇLARIYLA KOÇGIRI HADİSESİ/İSYANI	157
Koçgiri Aşireti/Bölgesi, İdari ve Etnik Yapısı	157
<i>Koçgiri Aşireti ve Bölgesi</i>	157
<i>Koçgiri'nin İdari Yapısı</i>	170
<i>Koçgiri Aşireti'nin İnanç ve Etnik Yapısı</i>	172
Koçgiri/Ümraniye Hadisesi Öncesi Bölgede Meydana Gelen Bazı ve Olaylar ve Gelişmeler (1920)	179
Ümraniye/Koçgiri Hadisesi ve Bölgeye Nasihah Heyeti Gönderilmesi	188
<i>Hadiseyi Bastırma Hazırlıkları</i>	210
<i>Tedip ve Tenkil Harekâtı (Bastırma/Tepeleme Harekâtı)</i>	240
<i>Bastırma Harekâtının Son Bulması ve Dersim'e Çekilme</i>	263
Koçgiri Hadisesi'nin Meclis'e Taşınması	280
Koçgiri Tahkikat Heyeti ve Raporu	294
Hadisenin Sonuçları	301
Hadiselerden İsyana Giden Süreç: Farklı Boyutlarıyla Koçgiri İsyanı	310
<i>Öne Çıkan Aktörler ve Faaliyetleri</i>	310
<i>Kürt Ulusçu Boyutu</i>	317
<i>Alevilik Boyutu</i>	322
SONUÇ	345
EKLER	355
EK 1: <i>Takvim-i Vekâyî</i>'de, 5 Muharrem 1264 Tarihinde (14 Aralık 1847) Kürdistan Eyaleti'nin Kuruluşuna Dair Yayımlanan Resmî İlan	357
EK 2: Koçgiri Aşireti Hakkında Verilen Mazbata	359
EK 3: Merkez Ordusu'nun Kurulması ve Kumandanlığına Nurettin Paşa'nın Getirilmesine Dair Kararname Sureti	361

EK 4: Örf-i İdare Çıkarılmasına Dair 10 Mart 1921 Tarihli Kararnamenin Gerekli Makamlara Tebliğ Sureti	363
EK 5: Ümraniye Olayları'nın Başlamasından Sonra EHU'nun Aldığı Askerî Tedbirler ve Kararlar	365
EK 6: Koçgiri Hadisesi'nin İkinci Safhasına Dair TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu"	369
EK 7: Bastırma Harekâtının Birinci Safhasının Kronolojik Olarak Detaylı Verileri.....	377
EK 8: Bastırma Harekâtının İkinci Safhasının Kronolojik Olarak Detaylı Verileri.....	387
EK 9: Seyid Rıza'nın Mustafa Kemal'e Gönderdiği Telgraf Sureti	393
EK 10: Mustafa Kemal'in Seyid Rıza'ya Cevap Telgrafı Sureti.....	395
EK 11: Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporu'nun Orijinali.....	397
EK 12: Tahkikat Heyeti'nin Görevlendirme Gerekçeleri TBMM Arş.	399
EK 13: Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporunun Sonuçları TBMM Arş. "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu"	403
EK 14: Alişer Efendi'nin Hükümetçe Suçunun Teciline Dair Kararname.....	409
EK 15: Alişer Efendi'nin KTC'ye Gönderdiği Mektubun Transkripsiyonu	411
EK 16: Koçgiri ve Bölge Aşiretleri & Dersim ve Koçgiri Aşiretlerini Gösteren Haritalar.....	415
EK 17: Milli Mücadele Döneminde İç İsyanların Dağılımını Gösteren Harita.....	417
KAYNAKÇA	419
Albüm	429

KISALTMALAR

a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.r.	Adı geçen rapor
Arş.	Arşiv
ATASE	Askerî Tarih ve Stratejik Etüt
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
D	Dosya
EGMA	Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi
EHU	Erkân-ı Harbiye-i Umumiye
G	Gömlek
İTC	İttihat Terakki Cemiyeti
İTK	İttihat Terakki Komitesi
JUKR	Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu
K	Kutu
KTC	Kürt/Kürdistan Teali Cemiyeti
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	Türk Tarih Kurumu

ÖNSÖZ

Koçgiri İsyanı üzerine bir analizi kapsayacak olan bu çalışma, üç ana bölümden oluşuyor. Birinci Bölüm'de cumhuriyet dönemi Kürt milliyetçiliğine ve Koçgiri İsyanı'nın oluşma şartlarına tarihsel bir arka plan vermek amacıyla Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl merkezileşme politikası ve Kürt bölgelerinde yansımaları değerlendiriliyor; bu dönemde görülen bazı Kürt isyanlarının mahiyeti konusunda bilgi verilip, 20. yüzyıl Kürt milliyetçiliğinin kökenleri irdeleniyor. İkinci Bölüm'de, mütareke sonrası gelişen Kürt siyasallaşması ele alınıyor, bu bağlamda dönemin tarihî ve siyasi gelişmelerine yer veriliyor ve bu gelişmelerde Kürtlerin konumları, faaliyetleri değerlendiriliyor. Üçüncü Bölüm'de ise kitabın ana konusunu oluşturan Koçgiri İsyanı ele alınıyor; konu hakkında bilgi veren kişi ve kurumların görüşleri, kaynak ve arşiv belgelerinin içerikleri aktarılarak bu doğrultuda bir değerlendirmeye gidiliyor.

Siyasal amaçlarla gerçekleştirilmiş olmakla birlikte din, etni, aşiret, ocak, kimlik gibi toplumsal olguları bünyesinde taşıyan bir tarihî olay olarak ele aldığım Koçgiri İsyanı'nın antropoloji, sosyoloji, siyaset bilimi gibi sosyal bilimlerin diğer disiplinlerinden de yararlanarak bir analizini yapmak ve böyle bir sosyal tarih çalışmasını tartışmaya sunmak bu çalışmanın temel ama-

cı. Ayrıca günümüzde “Kürt sorunu”, “Alevi sorunu”, “Alevi-Sünni, Türk-Kürt ayrışması” gibi söylemlerle varlığını devam ettiren sorunlara cevap üretme/arama mahiyetinde tarihsel bir arka plan sunma amacını da taşıyorum. Ancak konunun genişliği ve uzun tarihsel süreci göz önünde bulundurulduğunda, bu çalışma ne bir “Kürt tarihi” ne de “Alevi tarihi” sergilemeyi hedeflemektedir. Esas olarak cumhuriyete geçiş döneminde vuku bulmuş bu isyanın/hadisenin –konjonktür çerçevesinde– “bağımsız/özerk bir Kürdistan” kurma şiarıyla gerçekleştiği düşünülmeyle birlikte oluşumunda, başlangıcında, seyrinde ve sonucunda din, dil, etni, aşiret, ocak, kimlik, Alevilik, gibi sosyal ve geleneksel olguların; modernliğin bir ürünü olan “milliyetçilik” söylemiyle etkileşimini araştırmayı, tarihsel ve kuramsal bir değerlendirmeye çözümlenmeye gitmeyi amaçladım.

Kitapta çeşitli kaynakları ve arşiv belgelerini, yer yer karşılaştırma yaparak bir arada kullandım. Dönemin tanıklığını yapmış ve olayları anılarında aktarmış tarihî şahsiyetlerin hatırat niteliğindeki kitaplarını alternatif anlatılar olarak değerlendirip çalışmaya yansıtım. Özellikle Nuri Dersimi’nin, 1950’lerin başında kaleme aldığı *Kürdistan Tarihinde Dersim ve Hatıratım* adlı kitapları sıklıkla başvurduğum kaynaklar oldu. Bir Kürt milliyetçisi olan Nuri Dersimi’nin anlatıları, her ne kadar bir ideolojinin araçsallaştırarak inşasını hedefliyorsa da, olayları bizzat yaşamış ve içerden biri olarak verdiği bilgiler, alternatif bir anlatının arşiv belgeleriyle karşılaştırılması açısından oldukça önemli. Ayrıca Dersimi’nin olaylara dair anlatıları –yer yer abartılar ve çelişkiler taşımakla birlikte– gerek yerel ve toplumsal gerek coğrafi ve etnografik bilgiler sunmakta. Dolayısıyla olayın geçtiği dönem, bölge ve geleneksel yapı konusunda önemli ölçüde fikir veren bir kaynak niteliğinde.

Dönemin tanıklığını yapmış, gözlem ve izlenimlerini anılarında dile getirmiş bir diğer kaynak grubu ise bölgede resmî görevle bulunmuş bürokratlara ait. Bunlardan özellikle Dönemin Erzincan Valisi Ali Kemali’nin, 1932’de kaleme aldığı *Erzincan* adlı kitabında Koçgiri olaylarıyla ilgili anlattıklarını çalışmaya doğrudan yansıtım. Yine Koçgiri İsyanı’nın bastırılma-

sından sonra Sivas valiliğine atanan Ebubekir Hazım (Tepeyran) Bey'in, görevi sırasında kendisine intikal eden bilgi, belge ve yazışmaların yanı sıra *Belgelerle Kurtuluş Savaşı* adlı kitabında yer verdiği döneme ilişkin değerlendirmelerinden de önemli ölçüde yararlandım.

Çeşitli arşivlerden edindiğim belgeler, yararlanılan diğer önemli birincil kaynak grubu. Genelkurmay ATASE, Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet, Cumhurbaşkanlığı ve TBMM arşivlerinden edinilen çeşitli belgeler çalışmaya önemli ölçüde katkı sağladı. Ancak ATASE Arşivi'nde konuyla ilgili yaptığım ayrıntılı katalog taramasında, daha önce Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu'nun *İki İsyan Bir Paşa* adlı çalışmasında aynı arşivden kullanmış olduğunu tespit ettiğim bazı belgelere ne yazık ki ulaşamadım. Bunun nedenini sorduğum arşiv yetkilileri son zamanlarda farklı bir katalog ve tasnif yöntemine gittiklerini, bahsedilen belgelerin de farklı bir tasnifle başka dosyalarda olabileceğini belirtti. Çalışmada eksik kaldığını düşündüğüm bu belgeleri doğrudan Balcıoğlu'nun kitabından aktardım. Ayrıca 1921 yılında Sivas'ta çıkan ve 2009 yılında Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü tarafından tıpkıbasımı yapılarak yayına hazırlanan *Gaye-i Milliye* gazetesi –konuyla ilgili verdiği haberleriyle– çalışmanın önemli bir diğer kaynağı oldu.

Belki de bu kitabın en özgün, en temel ve “önemli” birincil kaynağı ise TBMM Arşivi'nde bulunan ve ilk defa tamamı edinilerek bu çalışmada kullanılan “Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu”dur. Koçgiri bölgesinde meydana gelen hadiselerinden sonra TBMM'ce görevlendirilerek bölgeye gönderilen; yerinde yaptığı gözlem, araştırma ve mülakatları dönemin resmî yazışma ve belgeleriyle destekleyen söz konusu raporda yer alan bilgileri çalışmanın her aşamasında mümkün mertebe kullandım. Çalışmanın başlangıcında sözü geçen Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporu'na ulaşmak için TBMM'ye üç defa başvurduğum ancak her defasında reddedildim ve belgenin verilmesi uygun görülmedi. Bu başarısız girişimlerin akabinde belgeleri alma konusunda yardımını istediğim Tunceli Milletvekili Hüseyin Aygün ve danışmanı Halil Karaçalı'nın girişim-

leriyle belgelere ulaştım. Bu vesileyle kendilerine teşekkür etmek isterim.

Çalışmanın başından sonuna, her aşamasında akademik ve manevi desteğini esirgemeyen, karşılaşılan güçlüklerde ivedilikle çözüm üreten, yapıcı ve katkı verici eleştirileriyle kitabın temelini oluşturan doktora tezinin ortaya çıkmasında büyük emeği olan danışmanım Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan'a müteşekkirim.

Çalışma süreci boyunca maddi manevi her türlü desteği gösteren annem Hanım Kızıldağ, Işıl, Tülay ve Murat Kızıldağ'a her daim minnet ve şükran borçluyum. Bu çalışmayla birlikte büyüyen ve büyük bir teşekkürü hak eden oğlum Revan'ın yaşına rağmen gösterdiği olgunluk ve verdiği destek olmasa bu çalışmanın meydana çıkması çok zor olurdu. Kitabın ortaya çıkmasında büyük desteği olan, çalışma boyunca katkı ve yardımlarını esirgemeyen Alişan Akpınar'a çok teşekkür ederim.

Ayrıca bu çalışma sürecinde kendileriyle yaptığım görüşmelerde katkıda bulunan Veliyettin Hürrem Ulusoy, –merhum– Ali Rıza Erenler, –merhum– Zeycan Akpınar, Evin Çiçek, Erdal Yıldırım, Kemal Usal Karagözöğlü, Ercan Geçmez ve Mehmet Ali Çabuk'a, ayrıca çeşitli katkı ve kaynak paylaşımları için Ceval Erdönmez, Sait Çetinoğlu, Ayhan Yalçınkaya, Oktay Özel, Rıza Duran, Hasan Doğal Çelik, Mesut Keskin, Mehmet Yıldırım, Divan Çalışma Grubu Üyelerine, Erdal Gezik, Yalçın Çakmak, Cihan Çelik ve Özgür Çataltepe'ye teşekkürü borç bilirim...

Son olarak çalışma boyunca her türlü desteği veren, en zor zamanlarımda hep yanımda olan, beni sürekli motive eden, İbrim Berit'e çok teşekkürler...

GİRİŞ

Tarih yazımı geçmişi anlamak için veya geçmişin kâğıda aktarılması yoluyla geleceği zihinde planlamak için yapılan soyut bir entelektüel çaba değildir; o geçmiş, bugün ve gelecekteki politik aktörlerin bir söylemidir.

– HAMİT BOZARSLAN

Bu kitap Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde –özellikle 1908 sonrası– gelişen Kürt siyasallaşmasında 1789 Fransız Devrimiyle belirginleşen ulus/ulusçuluk gibi kavramların¹ yansımaları bulmasıyla ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında “self determinasyon” ve Wilson Prensipleri'nin “serbest gelişim” ilkelerinin somut bulgularını taşıyan Sevr Antlaşması'nı dayanak alarak, “bağımsız bir Kürdistan” kurma amacıyla gerçekleştirildiği düşünülen “Koçgiri İsyanı” üzerine yapılacak bir analizi kapsıyor.

Çalışmada, Koçgiri İsyanı'nın en temel nedeni olarak gösterilen “Kürt ulus” söyleminin, teoride isyanın oluşumuna etki süreci verilirken bu söylemin pratikte kullanım süreci irdelendi, topluluğun bünyesindeki dil, din, inanç, aşiret, ocak, seyit gibi çeşitli sosyal değişken ve olguların, isyanın eylem aşamasında

---

1 “Ulus”un ortaya çıkışında önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmesi paralel olarak “ulus” konusunda yapılan herhangi özgün bir çalışmada bu fikirden hareketle Fransız Devrimi'ni temel almak tarih yazımında yaygın bir anlayıştır. 18. yüzyıl Fransası'nda Kral ve orta tabaka halk arasında yaşanan gerilim sonucunda belirginleşen ve ulus egemenliğinin ortaya çıkmasına neden olan dönemin bir değerlendirmesi için bkz. Jean-Yves Guiomar, “Fransız Devrimi ve Ulusun Ortaya Çıkışı”, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, haz. Jean Leca, çev. Siren İdemem, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 144-149.

rol ve etkilerine değinilerek bir çıkarsama yapıldı. Bu doğrultuda, daha sonra siyasal bir söylem ve toplumsal bir hareket olarak adlandırılacak olan yaşanmış tarihsel bir olayın; topluluğun kendi bünyesinde taşıdığı dinamiklerle etkileşimi sonucu sözü geçen “Kürt ulusal söylemin”, eylemdeki kaybı ve bunu öncüleyen nedenler ve sonuçlar sergilendi.

Tanzimat döneminde başlayan ve cumhuriyet döneminde de devam eden devletin merkezileşme –çabası– süreci, yarı özerk Kürt emirliklerini yöneten Kürt bey ve ağaları için ciddi bir tehdit oluşturuyordu. Bu doğrultuda 19. yüzyıldan itibaren Kürt bölgelerinde baş gösteren –1847’de Bedirhan, 1880’de Ubeydullah İsyancıları gibi– bazı isyanlar birer “Kürt” isyanları olarak görünse de Osmanlı Devleti’nin merkezileşmesine karşı yapılmış tipik direnç örnekleri olup aşiret liderlerinin/beylerinin ya da dinsel liderlerin, eski imtiyazlarını korumak ve/ya Osmanlı Kürdistanı üzerindeki otoritelerini genişletmek için çıkardıkları isyanlardı.² Bu isyanlar, genel anlamda her ne kadar belli ölçüde bir Kürt etnik bilincini yansıtıyorsa da henüz bir “milliyetçi” söyleminin dışındaydı ve gösterilen bu direnç “Osmanlıcılık” anlayışını sergilemeye devam ediyordu. Bu durum imparatorluğun son yılları olması hasebiyle bir Osmanlı dönemi isyanı da sayılabilecek, bir geçiş aşaması olan Milli Mücadele döneminde baş gösteren “Koçgiri İsyanı”na kadar izlenebilir.

Değişen koşullara ve katılımcıların çeşitliliğine rağmen her türlü devlet müdahalesini ve merkezileşmeyi, otoritelerine karşı tehdit olarak algılayan yerel Kürt liderler, topluluğun farklı inanç ve aşiret örgütlenmelerine rağmen “Koçgiri İsyanı”nın da önemli aktörleriydi. Bununla birlikte 19. yüzyılın başlarından itibaren görülen Kürt isyanlarındaki bu devamlılığın farklılaş-

2 Bu isyanları, Şerif Mardin’in merkez ve çevre arasında olagelen ve “Osmanlı zımnı sözleşmesi” olarak adlandırdığı çalışması için bkz. Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi-Makaleler 4*, der. Mümtazer Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 106-120. Ayrıca Mardin’in bu söyleminden hareketle cumhuriyetin ilanının “zımnı sözleşmenin sonu” anlamına geldiğini savunan ve bu dönem isyanlarını bu çerçevede değerlendiren bir çalışma için bkz. Hamit Bozarslan, “Türkiye’de Kürt Milliyetçiliği: Zımnı Sözleşmeden Ayaklanmaya”, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma*, der. Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

tığı temel nokta, 20. yüzyılda Kürt isyanlarına “milliyetçi” bir boyutun eklenmesiydi. Bu yeni boyut, Koçgiri İsyanı’nda belirleyici rolü olan, Kürtlük bilincinden milliyetçiliğe evrilen eğitilmiş Kürtlerin varlığıyla mümkün kılınmıştı. Bunun dışında Osmanlı döneminde başlayan Kürt isyanları süreci, cumhuriyete geçiş döneminde ne gibi farklılıklar göstererek bir kırılmaya uğrayacak ya da hangi yönleriyle bir süreklilik taşıyacaktı? Bu anlamda Koçgiri İsyanı’nın bir kırılmada ya da süreklilikte konumu ve etkisi ne olacaktı?

1921 yılının Mart ayında baş gösteren Koçgiri Aşireti Hadisesi/İsyanı (ki, bir Alevi-Kürt aşiretidir) genel olarak Kürtlerin, ulusal bir hedef doğrultusunda Ankara hükümetine ve Mustafa Kemal’e gösterdikleri ilk tepki ve “isyan” olarak nitelendirilir. Bu anlamda geniş katılımlı bir Kürt hareketine önyak olma hedefini taşıdığı söylenen Koçgiri İsyanı, 1908 sonrasında gelişen Kürt ulusçuluğunun eyleme dönüştürdüğü ilk teşebbüs olarak değerlendirilebilir mi? Bu doğrultuda cumhuriyet tarihinin önemli bir dönüm noktasında gerçekleşen Koçgiri İsyanı, her ne kadar yerel bir isyan olarak değerlendirilse de aynı zamanda 1918 sonrası Türkiye’sinde, Kürtler adına ve açıkça ulusal motifler taşıyarak, ulusal bir hedef doğrultusunda yapılmış ilk Kürt isyanı mıdır? Her şeyden öte, 1921’de Koçgiri’de yaşananlar, hakikaten bir “isyan” mıdır?

Kürt ulusal taleplerini dile getiren bir isyan olarak değerlendirilen Koçgiri İsyanı’nın temelinde yattığı düşünülen “Kürt ulus” söylemi, 1918 Mütareke sonrası İstanbul’da açılan Kürt/Kürdistan Teali Cemiyeti’nde (KTC) Alevi ve Sünni Kürtleri ilk defa bir araya getirmişti. Bu durum her ne kadar Alevi ve Sünni Kürtler arasındaki yakınlaşmanın ilk somut göstergesi gibi görünse de 1921 Koçgiri İsyanı’na Sünni Kürtler katılmamış ve destek vermemişlerdi. Dolayısıyla bu yakınlaşma deneyimi aynı zamanda pratikte bir ayrışmayı da beraberinde getirmişti.

Bazı Alevi Kürtlerin de içinde yer aldığı, “Kürt milliyetçiliğinin siyasallaşması” yönünde KTC bünyesinde teoride atılan bu ilk adımın, pratikte Koçgiri İsyanı sürecinde ayrışmaya dönüşmesini, Kürt etnisinin inanç farklılıklarında aramak yeterli mi-

dir? Ayrışmanın sosyal ve tarihsel nedenleri nelerdir? Tüm bu sorulara aranacak cevaplar doğrultusunda bu çalışmada Alevi Koçgiri İsyanı, aynı etnik ve milliyet kavramını farklı inanç zemininde kullanan bir örnek olay olarak ele alınacaktır. Bu çerçevede etnik bir faktörün Kürt ulusçuluğuna/milliyetçiliğine evrilmesine örnek teşkil eden bu isyanın, topluluğun inanç düzlemindeki farklılığının, bu Kürt ulusçu hareketin başarısızlığına ya da tersten okunursa Ankara hükümetinin Koçgiri İsyanı'nı bastırmadaki başarısına etkisinin araştırılması bu kitabın temel sorunsalıdır. Bu doğrultuda Kürt ulusçuluğundaki etnik faktörün inanç bazında zemin kaybetmesinin, Koçgiri İsyanı örneğinden yola çıkarak, dönem itibariyle bütüncül bir "Kürt ulusal" hareketini önemli oranda başarısızlığa ittiği savlansa da bu savın tek başına yeterli olup olmadığı isyanın 20. yüzyıldan önceki tarihsel ve toplumsal arka planına bakılarak sınanacaktır.

Yakın geçmişte ve günümüzde "Kürtler", "Kürt milliyetçiliği" ya da "Kürt sorunu" gibi konular üzerinde çok sayıda bilimsel ve/ya popüler nitelikli çalışmalar yapılmıştır. Bu genel çerçevede içinde Koçgiri İsyanı'na değinen, bu çalışmada da sıklıkla yararlanılan Martin van Bruinessen'in *Ağa, Şeyh, Devlet ve Kürtlük, Türklük, Alevilik*; Robert Olson'un *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Sait İsyanı*; Hans Lukas Kieser'in muhtelif çalışmaları gibi Batılı akademisyenlerin çalışmaları ilk akla gelenlerdir.

Konuya görece mesafeli yaklaşan bu çalışmalar dışında Türkiye'de yapılan bazı çalışmalarda yer alan çeşitli eğilimler saptamak mümkündür. Bunlardan biri Koçgiri İsyanı'nın cumhuriyet dönemi Kürt ulusal hareketine bir başlangıç teşkil ettiği ve Şeyh Sait İsyanı'yla devam eden bir isyan zincirinin, 1938 Dersim İsyanı'yla sonlandığı tezini savunan yaklaşımdır. Bu yaklaşımın en önemli temsilcileri, Koçgiri İsyanı içinde de rolü olduğu düşünülen, Kürt milliyetçi fikirleriyle tanınan Dr. Nuri Dersimi (namı diğer Baytar Nuri) ve onun 1950'lerde kaleme aldığı *Kürdistan Tarihi'nde Dersim ve Hatıratım* adlı kitaplarını temel kaynak olarak kullanan hemen her kesimden araştı-

macılardır. Nuri Dersimi, Koçgiri'yi "Kürt istiklal harbinin başlangıcı ve önemli bir aşaması" olarak değerlendirmektedir. Bu söylemle, cumhuriyet dönemi Kürt ulusçu hareketlere tarihsel bir köken arayışıyla bu isyanların bir devamlılık çizgisinde olduğu gösterilmek istenilmektedir. Benzer bir eğilimi bazı resmî kaynaklı eserlerde de görmek mümkündür. Örneğin Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı'nın resmî yayını olan 1964 tarihli *Türk İstiklâl Harbinde İç Ayaklanmalar* adlı kitabın 1974 yılında *İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)* adıyla genişletilmiş ve emekli general Hamdi Ertuna tarafından yazılmış versiyonunda benzer bir yaklaşım sergilenmektedir. Ertuna, Koçgiri İsyanı'nı "Kürt bağımsızlık savaşının ilk basamağı" olarak değerlendirirken "atılan bu yanlış adımın cumhuriyet devrinde Şeyh Sait ve Dersim isyanlarıyla filizlenip kendini yeniden gösterdiğini ancak sert bir temizleme harekâtıyla kesin olarak sona erdiğini" belirtmektedir.³

Dolayısıyla bu tür yaklaşımlar bir ideolojinin kurulmasında araçsallaştırılarak milliyetçi ve/ya alternatif bir "tarih yazımı"na dönüştürülmekte ya da "devletin güvenliğini tehdit" gerekçesiyle bu tür olayların bastırılması sırasında meydana gelen şiddet/katliamların meşrulaştırılması esaslı resmî kaynaklı bir söyleme de hizmet edebilmektedir.⁴ Bu doğrultuda yukarıda bahsedilen bu tür söylemlerin Koçgiri İsyanı'nın, kendinden son-

---

3 Hamdi Ertuna, *Türk İstiklâl Harbi-VI. Cilt-İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Ankara, 1974, s. 280-281. Benzer doğrultuda, yine bir ordu mensubu tarafından kaleme alınan bir çalışma için bkz. Kenan Esengil, *Millî Mücadelede İç Ayaklanmalar*, Ağrı Yayınları, İstanbul, 1975, s. 194-195.

4 Bu noktada Bozarslan'ın Kürt milliyetçi tarih yazımı konusunda ileri sürdüğü fikirlerine değinmek yerinde olacaktır. Bozarslan'a göre, Kürt milliyetçiliğinin tarih yazımı söylemi, diğer tüm tarih yazımı söylemlerinde olduğu gibi inşadır. Fakat Bozarslan, Kürt milliyetçi tarih yazımının diğer tarih yazımlarında olduğu gibi tek bir aktör tarafından inşa edilmediğini kaydetmekte, bu tür bir tarih yazımının daha çok devlet tarih yazımlarına, bazen de devlet olmayan grupların tarih yazımı söylemlerine yanıt verdiğine dikkat çekmektedir; Hamit Bozarslan, "Türkiye'de (1919-1980) Yazılı Kürt Tarih Söylemi Üzerine Bazı Hususlar", *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, der. Abbas Vali, çev. Fahriye Adsay, Ümit Erdoğan, Sema Kılıç, Avesta Kürt Araştırmaları, İstanbul, 2005, s. 41.

ra çıkan cumhuriyet dönemi diğer Kürt isyanlarıyla böylesi bir bağlantısının kurulup kurulamayacağı, bu çalışmanın bir diğer sorunsaldır.

Bu kitap söz konusu olayın –siyasal ve ideolojik söylemlerini gözetmekle birlikte– tarihsel ve sosyal yönlerini sergileme amacını gütmekte, bu anlamda konu üzerinde yerli araştırmacılar tarafından yapılmış akademik çalışmalara farklı bir boyutla yaklaşarak alandaki boşluğa katkı sağlama umudu taşıyor.

Kavramlar, Terimler ve Kuramsal Çerçeve

Ulus/ulusçuluk, millet/milliyetçilik, etni/etnisite, ulus-devlet, ırk, kabile, cemaat, halk gibi kavramlar sosyal, siyasal ve ideolojik anlamları birbirine geçmiş, sınırları muğlak ve çoğunlukla birbirine karıştırılan kavramlardır.

Ayrılıkçı hareketler, dünyanın birçok bölgesinde ulus-devletlerin toprak bütünlüğünü tehdit ederken, kendilerinin de ulus oldukları iddiasını taşıyan bu grupları, içinde buldukları ülkeler etnik isyancı olarak tanımlarlar.⁵ Bir topluluğu “ulus” yaparak meşrulaştıran ya da bir diğerini karşıt olarak adlandıran tanımların dayanak noktalarının neler olduğu sorusundan hareketle, siyasal alanda birbirlerinin karşıtı gibi görünen ya da birbirlerine karşıt olarak konumlandırılan “etnik” ve “ulus” kavramlarını ve bu kavramlarla ilişkili olan diğer bazı kavramları genel bir çerçeveye de olsa tanımlamak gerekmektedir.

Sosyal bilimlerde tartışmalı bir kavram olan “etniklik”, kişinin kendi etnik grubuyla özdeşleşmesi olarak tanımlanır. Terim olarak “etnik” ise ortak kökene dayalı grup aidiyeti anlamındaki Yunanca *ethnos* kelimesinden türemiştir.⁶ Anthony Smith “etni”yi “ortak bir özel adları olan ve genellikle onları diğerlerinden ayıran dil ve görenekler olmak üzere bir ya da birden çok kültürel özelliği paylaşan ve çoğu zaman değişebilme-

5 Hüseyin Kalaycı, “Etnisite ve Ulus Karşılaştırması”, *Doğu Batı (Etnisite)*, sayı 44, 2008, s. 91.

6 Thomas Hylland Eriksen, *Etnisite ve Milliyetçilik Antropolojik Bir Bakış*, çev. Etkin Uşaklı, Avesta Yayınları, İstanbul, 2002, s. 15.

sine ve kesin olmayabilmesine rağmen belirli bir bölgeyle bağları olan ya da bağları olduğunu düşünen nüfuslar” olarak tanımlamıştır.⁷ Thomas Eriksen, Yunanca pagan ya da kâfir manasına da gelen “ethnos”tan türetilen “etnik” kelimesinin 19. yüzyılın ortalarından itibaren “ırksal” özellikler ifade eden bir anlamda kullanılmaya başladığını kaydetmiştir.⁸ Yine aynı kelimeden türemiş bir diğer kavram olan “etnik grup”un ise bir alt gruba aidiyetin ötesinde, beşeri bir gruba gönderme yaptığı genel bir kabuldür. Etnik grubu, ortak kültürel geleneklere ve kimlik duygusuna sahip olan geniş bir toplumun alt grubu olarak nitelendirenler genelde etnik grubu azınlıkla eşdeğer kılarlar.⁹ Dyke ise etnik grubu “çoğunluk itibarıyla aynı soydan gelen, kendilerini kolektif olarak bir ırka, bir dile veya din gibi ortak kültürel özelliklere dayalı ayrı bir kimlik sahibi olarak gören kişilerin oluşturduğu topluluk” şeklinde tanımlar.¹⁰ Ancak böyle bir tanımlama sorunludur çünkü aynı zamanda ulus, millet, halk, azınlık, kabile ya da cemaat gibi kavramları da karşılayabilir. Belki bu noktada, yine Smith’in daha geniş manada ele aldığı etnik grubu karşılayan “etni” tanımına dönebiliriz. Öncelikle Smith, etnik bir toplulukta olması gereken nitelikleri şöyle sıralamıştır: 1- Kolektif özel ad 2- Ortak bir soy miti 3- Paylaşılan tarihî anılar 4- Ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur 5- Nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu.¹¹

Smith, bu niteliklere sahip olduğu ve paylaştığı ölçüde belli bir nüfusun ideal bir etnik topluluk tipine yaklaştığını kaydeder. Smith’e göre, bu unsurların belirtilerine rastlandığı yerde, ortak bir kimlik duygusuna sahip tarihsel kültürü olan bir

---

7 Anthony D. Smith, *Milliyetçilik-Kuram Ideoloji Tarih*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Atuf Yayınları, Ankara, 2013, s. 151-152.

8 Eriksen, s. 15.

9 Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene Türk Ulusu Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 40.

10 Vernon van Dyke, “The Individual, The State and Ethnic Communities in Political Theory”, *World Politics*, 29 (3), 1977, s. 344.

11 Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 42.

topluluktan söz edilebilir. Dolayısıyla böyle bir topluluğun, grubun zihinsel niteliklerini belirleyen özgün kalıtsal biyolojik özelliklere sahip olduğu düşünülen bir toplumsal grup anlamında “ırk”tan kesin olarak ayırt edilebileceğini savunur.¹² Başka bir çalışmasındaysa genetik mirasın önemli olmadığını, ortak soy miti ya da buna olan inancın önemli olduğunu belirtir. Bu anlamda fizikî kökenin gerçekliği değil buna olan inanç önemlidir. Bu bakımdan etniklik, kan veya genlerle değil, ortak köken ve mitlerle ilişkilidir.¹³ Bu doğrultuda bir grubun zihinsel niteliklerini belirleyen ayırt edici kalıtsal, biyolojik özelliklere sahip olduğu düşünülen bir diğer toplumsal grubu ifade eden “ırk” teriminden ayırt edilebilir.

Smith, “ulus”u ise “tarihî bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihî belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğu” şeklinde tanımlamıştır.¹⁴ Bu doğrultuda etni ve ulus kavramlarının benzer ve ayrışan yönlerine değinmek gerekmektedir. Smith, ulus ve etninin ortak mitleri ve anıları olan topluluklar olduğunu ancak ulusun ayırıcı özelliğinin, toprağa dayalı bir topluluk olmasına dayandırır. Buna göre “etni”de bir ülkeyle olan bağ sadece tarihî ve sembolik olabilirken “ulus”taki bağ fizikî ve fiilidir çünkü ulusların ülkeleri vardır.¹⁵ Buna paralel olarak “ulus”un bir devlet olmadığını, zira devlet kavramının kurumsal faaliyetle ilişkiliyken ulus kavramının bir topluluk türünü ifade ettiğini de belirtmektedir.¹⁶ Smith, bu noktada “devlet” kavramını “diğer kurumlardan belirli bir bölgede yasal zor kullanma ve sınır dışı etme tekeline sahip olmasıyla ayrılan bir dizi özerk kurum” olarak tanımlamaktadır.¹⁷ Yine Smith’e göre ulus bir etnik topluluk da değildir; her ne kadar her ikisinin de ortak kültürel kimliklere bağlı olmakta örtüşmeler de etnik top-

12 Smith, s. 42-43.

13 Anthony D. Smith, “The Ethnic Sources of Nationalism”, *Survival*, 35:1, 1993, s. 50.

14 Smith, *Milli Kimlik*, s. 32.

15 A.g.e., s. 70-71.

16 Smith, *Milliyetçilik-Kuram...*, s. 24.

17 Aynı yerde.

luluğun genellikle siyasi bir göndergesinin olmadığını, dolayısıyla birçok durumda ülke boyutundan yoksun olduğunu kaydetmektedir. Buna karşılık bir ulusun, kendisini ulus olarak teşkil etmesi için anavatanı olarak gördüğü yerde en azından uzun süre ikamet etmesi gerektiğini vurgulayan Smith, ayrıca bir ulusun ulus olmayı arzulaması ve ulus olarak kabul edilmesi için bir halk kültürü ve kendi kaderini belirleme isteği geliştirmesi gerektiğini de eklemektedir.¹⁸

Ulus ve etni arasında net olmayan bu karmaşık ilişki “etni”den “ulus”a geçiş aşamasında da karşımıza çıkmaktadır. Ancak burada kaynaştırıcı bir öge olarak ulusçuluk/milliyetçilik devreye girebilmektedir. Örneğin etnik hareketlerle milliyetçilik arasındaki ilişkiye değinen Eriksen, etnik hareketlerin milliyetçi harekete dönüşümlerini şöyle değerlendirmiştir:

Etnik ideolojiler gibi, milliyetçilik de yandaşlarının kültürel benzerliğini vurgulamaktadır ve uygulama yoluyla diğerleri ile arasına sınırlar çizmektedir ki ‘başkaları’ bu yolla birer yabancıya dönüşürler. Milliyetçiliğin ayırt edici özelliği tanımı açısından devletle olan ilişkisidir. Bir milliyetçi, siyasi sınırlarını kültürel sınırlar ile mücavir olması gerektiğini savunurken; pek çok etnik grup bir devlet üzerinde egemenlik talep etmez. Bir etnik gruptan siyasi liderler böyle taleplerde bulunduğu anda, etnik hareket de tanım gereği milliyetçi bir harekete dönüşür.¹⁹

Etnik duyguların belirginleşmesinin, 19. ve 20. yüzyılların önemli bir özelliği olduğunu vurgulayan Ernest Gellner, etnisiye ya da milliyeti basit bir biçimde sınırların çoğunun çakıştığı ve örtüştüğü, aralarında söz konusu sınırlar bulunmayan insanların ırksal benzerliğe (*ethnomy*) ve güçlü duygulara sahip oldukları durumun adı olarak tanımlamıştır.²⁰ Gellner’e göre, örtüşen kültürel özelliklerin tanımlandığı etnik grup ise ken-

---

18 Aynı yerde.

19 Eriksen, s. 18.

20 Ernest Gellner, *Milliyetçiliğe Bakmak*, çev. Simten Coşar ve Saltuk Özertürk-Nalan Soyark, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 59.

di varlığından emin olmanın ötesinde kendine ayrıca politik bir sınır da istediği zaman, etnisite politikleşir ve milliyetçiliği doğurur. Gellner burada, etnisitenin sınırlarının, aynı zamanda politik birimin de sınırları olması ve yönetenlerle yönetilenlerin aynı etnik kökenden olması koşuluna bağlı olması gerektiğini kaydetmektedir.²¹

Hemen hemen tüm modern devletlerin ulus-devlet olmaları nedeniyle, devletin sınırlarının ulusların sınırlarıyla örtüşmesi gerektiği şeklindeki genel kabul,²² ulus ve ulus-devletin farklı birer ideolojik ve sistematik yapı olmalarına karşın her iki terimin aynı anlamda kullanılması, sistematik olarak birbirine karıştırılmasının ve ulus-devletlerdeki etnik azınlıkların, ulusal azınlık olarak görülmesinin de nedenini oluşturmaktadır. Aslında yukarıda Smith'in de değindiği gibi devlet inşasından farklı olan ulus inşası, mutlak bir bağımsız devlet kurulmasını gerektirmez.²³ Buna rağmen milliyetçilik, kaynaştırıcı bir bağ oluşturarak çoğu zaman ulus ve devletin uyumunu öngörür ve ulusun sınırları ilk devletin sınırlarını benzer ve uyumlu bir şekle getirmeyi amaçlayarak mensubu olunan ulusun kendi devletini kurması fikrini olumlayarak pekiştirmektedir.²⁴

Bu doğrultuda Smith, milliyetçiliğin çekirdek öğretileri olarak adlandırdığı ve bu öğretinin milliyetçi dünya görüşünün genel çerçevesini biçimlendirdiğini düşündüğü temel önermelerini şu şekilde özetleyerek sıralamıştır:

- 1- Dünya, her birinin kendi karakteri, tarihi ve yazgısı olan milletlere bölünmüştür;
- 2- Millet, siyasi iktidarın yegâne kaynağıdır;
- 3- Millete sadakat, bütün diğer sadakatlerden ağır basar;
- 4- Her birey, özgür olmak için bir millete bağlı olmak zorundadır;

---

21 Aynı yerde.

22 Örneğin Eriksen, s. 166.

23 Kalaycı, s. 91. Kalaycı, Bask, Katalan, İskoç, Quebec gibi ulusları devletsiz uluslara örnek olarak göstermiştir.

24 Aynı yerde.

- 5- Her millet, kendini eksiksiz ifade etmeye ve özerkliğe gereksinim duyar;
- 6- Küresel barış ve adalet, özerk bir milletler dünyasını gerektirir.²⁵

Smith, çekirdek öğretinin her milletin kendisini eksiksiz ifade etmesini ve özerkliğe sahip olmasını şart koştuğuna dikkat çekmektedir. “Milliyetçi özerklik” boyutunun birçok ülküsü olduğunu kaydeden Smith, özerkliği genel anlamda “öz-düzenleme, kişinin kendi iç yasaları ve ritimlerinin olması, yalnızca kendi iç sesini dinleme ve bütün dış sınırlamalardan özgür olma” şeklinde tanımlamıştır.²⁶ “Özerklik” nosyonunun tarihsel kökenine ve içeriğine dair ise şu bilgileri vermiştir:

Özerklik, bizi 19. yüzyıl başlarının Alman romantik düşünürlerinin geliştirdiği kendi kaderini tayin nosyonuna, ortak iradesini ve bireyselliğini gerçekleştirmek ve yalnızca ortak hedeflerden ve eylemlerden sorumlu olmak için çalışan özerk bir ortak “benlik” kavramına götürür. Ama özerklik aynı zamanda siyasi özgürlüğü ve ortak iradenin milli kendi kaderini tayinini ve milli bir öz-yönetim, mücadelesinin sonucunda “halk”ın halk tarafından ortak özyönetimini de ifade edebilir. Böyle bir milli öz-yönetim, ya egemen bir ülke devlet biçiminde bütünsel ya da ortak ya da federal öz-yönetim aracılığıyla kısmi olabilir.²⁷

Bütün milliyetçiliklerin, ulusa dayandığına dair genel bir yaklaşıma rağmen “ulus”un milliyetçiliği anlamada tek kıstas olmadığı da dillendirilmektedir. Örneğin Gil Delannoi milliyetçiliğin, çoğunlukla dinlerin ve dinsel bilgi biçimlerinin bazı özelliklerini taşıyan bir ideoloji olduğunu savunmuştur.²⁸ Delannoi’ye göre, milliyetçilik, her şeyden önce bir meşrulaştırma ve seferber etme aracıdır ama aynı zamanda kişisel ve ko-

25 Smith, Milliyetçilik-Kuram..., s. 40.

26 A.g.c., s. 44.

27 Aynı yerde.

28 Gil Delannoi, “Milliyetçilik ve İdeolojik Kataliz”, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, haz. Jean Leca, çev. Siren İdemmen, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 32.

lektif selamete dair bazı unsurlar da içerir, dolayısıyla bazı bakımlardan kutsal olana yakındır.²⁹ Delannoî'nin, milliyetçiliğin çeşitli özellikleri doğrultusunda nasıl meşrulaştırma aracı olduğuna ve kitleleri nasıl seferber ettiğine dair tespitleri ise şöyledir:

(...) milliyetçilik, bütün siyasi çeşitliliğine rağmen kendisini tanımlanabilir kılan belirli özelliklere sahiptir. İlk başta, bir kültürün homojenliği adına yönetmek söz konusudur. Daha özgül olan ikinci aşamada, siyasal kaynaklar kültürü daha da homojen hale getirmek için kullanılır. Milliyetçiliğin, az çok fiili bir program, hatta iktidarı fethetme ve meşrulaştırma aracı haline gelmesi işte burada başlar. Zira milliyetçiliğin en önemli vasıflarını bu araçlarında ve çekim gücünde görebiliriz. Bütün milliyetçilikler, aslında organisist bileşenler içerirler; bir düşman (iç, dış) gösterirler, bir eylem planı geliştirebilmek için tarihi, kendi işlerine geldiği gibi yorumlarlar ve propaganda aracılığıyla kitleleri seferber ederler.³⁰

Dolayısıyla Delannoî'in de yukarıda aktardığı üzere, milliyetçiliğin bir meşrulaştırma aracı olarak ulus inşa sürecinde katkısı önemlidir. Ulus inşa süreci, aynı zamanda ulusal bir kültür geliştirme süreci olması nedeniyle kültürel asimilasyonu da beraberinde getirmektedir. Ulusal topluluk, bir siyasal kültürün yegâne temsilcisi kabul edildiğinden bazı azınlık gruplar ulus-devlet çatısı altında asimilasyona zorlanmaktadır. Toprak egemenliği olmaksızın, ulus-devletin tutarlılığını kaybedeceği inancı hâkimdir ve bu nedenle milliyetçi ideoloji hem kültürün hem toprağın ulusallaşmasına katkı sağlamaktadır.³¹

Antropolog Craig Calhoun ise milliyetçiliğin, daha önceden var olan kimlik ve geleneklerden kaynağını aldığını, ulusal kimliklerin de bu geleneğini yansıttığını kaydetmektedir.³² Ko-

---

29 Aynı yerde.

30 A.g.e., s. 33.

31 Kalaycı, s. 93.

32 Craig Calhoun, *Milliyetçilik*, çev. Bilgen Sütçüoğlu, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 20.

nuya antropolojik bir yaklaşımla bakan Calhoun, kültürlerin asimilasyonundan bahsetmese de etnik kimliklerdeki temel değişikliklere değinmiştir. Bu yaklaşıma göre milliyetçilik; önceden var olan etnik kimliklerde temel değişiklikler yapar ve kültürel miraslara yeni anlamlar katar. Ancak Calhoun, etnik kökenlerin ve kültürel özgürlüklerin, modern ulus oluşumunun sadece birer cephesi olduğunu vurgulamıştır.³³

Milliyetçiliğin ulus-devletin oluşumundaki rolüne değinen Recep Boztemur, milliyetçiliğin siyasal bir güç olduğunu vurgulamakta ve toplumun aynı siyasal otoriteye aidiyet duyarak tekbiçimleştirilmesiyle siyasal ve ulusal sınırları birbirleriyle uyumlu kılmayı hedeflediğini kaydetmektedir.³⁴ Boztemur, milliyetçi ideolojinin ulusal dayanışmanın yaratılması ve sürdürülmesi için milleti oluşturan unsurlarla devlet kurma süreçleri arasında nesnel bir ilişki kurmaya gayret ettiğini belirtmektedir. Buna göre ulusal dayanışma, genellikle dilsel ya da dinsel bütünlüğe dayandırılır. Bu da var olan ya da geçmişteki devlet toplulukları üzerinde yer alan topluluk üyeleriyle birlikte sahip olunan ortaklıklar ve aynı zamanda siyasal coğrafyadaki doğal bölünmelerin ayırdığı ötekilerle olan farklılıklardan beslenmesiyle mümkün kılınmaktadır.³⁵ Boztemur, milliyetçiliğin kültür birliği sağlayan özelliklerinin, her zaman siyasal-kurumsal yapıyla ilişkilendirildiğini kaydetmektedir. Bu doğrultuda kültürel birlik kimi zaman bağımsız bir devlet olma amacı, kimi zaman var olan bir devlette çağdaşlaşma yolunda reform istekleri şeklinde tezahür ederken çoğu zaman da ulusal çıkarların gerçekleştirilmesi için siyasal faaliyetlerin meşrulaştırılması amacıyla kullanılmaktadır.³⁶

Anthony Smith de milliyetçiliğin bir meşrulaştırma aracı olarak kullanıldığına dikkat çekmektedir. Smith, modern devletlerin aynı zamanda ulusal devletler olduğunu; federalizm, üniter-

33 Aynı yerde.

34 Recep Boztemur, "Tarihsel Açından Millet ve Milliyetçilik: Ulus-Devletin Kapitalist Üretim Tarzıyla Birlikte Gelişimi", *Doğu Batı (Milliyetçilik 1)*, sayı 38, 2006, s. 166.

35 A.g.m., s. 167.

36 Aynı yerde.

lik, monarşi ya da cumhuriyet gibi farklı rejimlerin bu özelliğini ortadan kaldırmadığını belirtir. Smith, modern dünyanın bir “uluslar dünyası” olmasını, hatta federasyonların bile ulusların federasyonu olmasını, siyasete ve devlete meşruluk veren tek şeyin milliyetçilik olmasına neden olduğunu savunmaktadır.³⁷

Uluslaşma ve milliyetçilikle ilişkilendirilen bir diğer kavram da modernleşmedir. Uluslaşma ve onu işleyen milliyetçilik, modernleşme olgusuyla eş zamanlı anılan olgulardır.³⁸ Hobsbawm, modern milletin ve onunla bağlantılı her şeyin temel karakteristiğinin modernlik olduğunu kaydetmektedir.³⁹ Smith de, milliyetçiliğin modernliğin ürününden başka bir şey olmadığını vurgulamıştır. Bununla birlikte Smith’e göre modern olan sadece milliyetçilik değildir; milletler, ulus-devletler, milli kimlik ve bütün milletlerarası topluluklar modernlerdir. Ona göre bu olgular sadece zamansal olarak yakın tarihin ürünleri olduğundan değil, aynı zamanda içeriğinin yeni ve dolayısıyla ilerlemeci söylemlerle anıldıkları için modernisttirler.⁴⁰ Ancak her ne kadar milliyetçilik ve ulusun modernleşmesi ilerleme söylemiyle ilişkilendirilse de milliyetçilik, içerisinde gerici unsurları da taşıyabilmektedir. Fakat aslolan ulus-devletler çağında devletlerin milliyetçilik söylemiyle faaliyetlerini meşrulaştırması ve milliyetçiliğin bu meşruluğun önemli bir ögesi ni teşkil etmesidir.⁴¹

Greenfeld de milliyetçiliği modernleşmeyle ilişkilendirenlerdendir. Greenfeld, geçmişte büyük dinlerin gördüğü işlevi şimdilerde sivil din olarak adlandırılabilir olan milliyetçiliğin üstlendiğini savunmaktadır. Milliyetçiliğin toplumsal bilincin temelini oluşturduğunu ve gerçekliği algılamının çerçevesini çizdiğini vurgulayan araştırmacı, milliyetçiliğin dünyanın

37 Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, çev. Sonay Bayramoğlu, Dost Yayınları, Ankara, 2002, s. 171.

38 Suavi Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 58.

39 Eric J. Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 29.

40 Smith, *Milliyetçilik-Kuram...*, s. 71.

41 Kalaycı, s. 96.

temelinde yattığını, çünkü modernitenin kurucu ilkesi olduğunu iddia etmiştir.⁴²

Eriksen'e göre, tüm diğer ideolojiler gibi milliyetçilik de belirli bir gerçek ya da potansiyel güç yapısını meşrulaştırmak ve nüfusun bir bölümünün ihtiyaçlarını tatmin etme zorunluluğu taşımaktadır. Bu doğrultuda başarılı bir milliyetçilik, etnik bir ideolojiyle bir devlet aygıtının bağlantısını gerektirmektedir.⁴³ Bu da modernlikle ilişkisi hep vurgulanan ve siyasal bir birim olan ulus-devlete işaret eder. Ulus-devlet, diğer pek çok siyasal sistemin aksine siyasi sınırların kültürel sınırlarla örtüşmesi gerektiğini varsayan bir ideolojiyi vurgular.⁴⁴ Bu doğrultuda modernlikle ilişkisi sıklıkla dile getirilen ulus-devlete şöyle bir genel tanım getirilmiştir:

Ulus-devlet; sınırları belirlenmiş bir toprak parçası içinde yasal güç kullanma hakkına sahip ve yönetimi altındaki halkı türdeşleştirerek ortak kültür, simgeler, değerler yaratarak, geleneklerle köken mitlerini canlandırarak (kimi zaman uyduarak) birleştirmeyi amaçlayan bir tür devletin oluşumuyla tanımlanan modern bir olgudur.⁴⁵

Dolayısıyla modern olarak nitelendirilen ulus-devletler homojenleştirici ulus inşası politikalarıyla farklı etnik grupları kısmen asimilasyon yoluyla tek bir çatı altında birleştirmeyi hedeflerler ve çoğunlukla bu hedeflerini başarsalar da dünyanın birçok yerinde homojenleştirmeye direnen ulusal azınlıklar varlığını her zaman korumuştur.

Ulus ve uluslaşma kavramlarından bahsedildiğinde; ulusu "hayalî cemaat" olarak tanımlamasıyla ün yapmış, günümüzde yaygın şekilde kabul gören ve birçok araştırmacının referans aldığı siyasal bilimci Benedict Anderson'un söylemlerine değinmeden konu eksik kalacaktır. Anderson'a göre ulus, hayal edilmiş bir siyasal topluluk, dahası içinde hem egemenlik hem de

42 Akt. Kalaycı, s. 94-95.

43 Eriksen, s. 165.

44 A.g.e., s. 166.

45 Kalaycı, s. 93.

sınırlılık taşıyan hayal edilmiş bir cemaattir.⁴⁶ “Hayal edilmiştir çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşama-ya devam eder.”⁴⁷

Ulusların ve hatta ona bağlantılı olarak milli ya da etnik kimliklerin “icat edilmiş” ve “inşa edilen” birer olgu oldukları, dolayısıyla “doğal” olmadıklarına dair görüşler de mevcuttur.⁴⁸ Bunlardan özellikle ünlü Marksist tarihçi Hobsbawm’ın görüşlerine değinmekte fayda olacaktır. Hobsbawm, ulus’un yalnızca özgül ve tarihsel bakımdan yakın bir döneme ait olduğunu, ulusun ancak belli bir modern teritoryal devletle, milli devletle ilişkilendirildiği kadarıyla bir toplumsal birim olduğunu kaydetmektedir.⁴⁹ Hobsbawm, ulusların oluşumunu; doğal olmayan yapaylık, icat edilmişlik ve sosyal mühendislik projesi bağlamında değerlendirmektedir. Bu doğrultuda Hobsbawm görüşlerini şöyle aktarmıştır:

Milletlerin, insanları sınıflandırmanın doğal tanrı vergisi bir yolu olduğu, doğuştan gelen bir... politik kader olduğu iddiası bir mittir; bazen önceden var olan kültürleri alıp onları milletlere çeviren milliyetçilik, bazen de milletleri icat eder ve genellikle önceden var olan kültürleri tamamen yok eder. Bu bir gerçekliktir. Kısacası, analitik düzlemde milliyetçilik milletlerden önce gelir. Milletler devletleri ve milliyetçilikleri yaratmaz, doğru olan bunun tam tersidir.⁵⁰

Uluslar ister “hayal edilmiş”, isterse “icat edilmiş” olsun ulus inşasının temel ideolojisi olan “ulusçuluğun/milliyetçiliğin” çelişkili çifte karakterli özelliği vardır. Ulusçuluk bir taraftan kurulu ulus devletin “birleştirici” bir özelliğini taşı-

---

46 Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler-Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 1995, s. 20.

47 Aynı yerde.

48 Örneğin Eriksen, s. 154.

49 Hobsbawm, s. 24.

50 Aynı yerde.

yan bir ideolojiye sahipken bir taraftan da kendi ulus-devletini kurmak isteyen etnik grupların, “parçalayıcı” bir özellik taşıyan ideolojisini oluşturabilmektedir. Bu anlamda devletler, ülkesel bütünlüklerini devam ettirebilmek için gerçekte veya söylemde toprağa dayalı (teritoryal) ulusu savunurken, etnik gruplar ise kültürel kimliklerinin devamı için etnik ulusçuluğa yönelmektedirler. Böylelikle ulus-devletler; ayrılıkçı etnik hareketlerin karşı geldikleri, hedef aldıkları bir devlet modeli iken bir taraftan da kendi hayalini kurdukları, özlemini çektikleri bir devlet modeli olabilmektedir.⁵¹ Bu çalışmada da bağımsız bir devlet kurma, dolayısıyla “uluslaşma” girişimine örnek olarak ele alınan Koçgiri İsyanı’nın ortak dil, din, akrabalık ve toprak temlinde bir araya gelen etnik bir grubun (en azından temsilcilerinin) siyasi hareketi olduğu savından yola çıkılmaktadır.

Ulus ve etni arasında sınırları muğlak, ölçütleri net olmayan bu karmaşık ilişki “etni”den “ulus”a geçiş aşamasında da ölçütlerin farklılaşmasıyla bir karmaşa sergilenmektedir. Ulus ve etni arasında benzer yönler olarak vurgulanan “ortak bir geçmiş”, “ortak bir kültür” söylemleri altında da ele alınabilecek “din”, “dil” gibi öğeler de sıklıkla dile getirilir. Bununla birlikte tıpkı “ulus”ta olduğu gibi etnisiteyi meydana getiren kriterler de değişken olabilir. Bu kriterler yalnızca bir etnik grubun paylaştığı din, dil, gelenek gibi özelliklerden ibaret olmayabilir. İçinde taşıdığı anlam gereği, insan kategorileri arasında ortaklıkları da, farklılıkları da içerebilir.⁵² Şener Aktürk’ün vurguladığı üzere ulusların inşasında din ve mezhep farklılıklarının etnik farklılıklarla örtüştüğü ve bu farklılıkları güçlendirdiği örnekler mevcuttur.⁵³ Ancak Aktürk’e göre bazı bölgelerde ise din ve mezhep ayrılığı etnik farklılığın yerini almıştır. Dolayısıyla etnik kategorinin dinle ilişkisinde dikkati çeken nokta; her etnik grupta egemen bir dinin oluşu, dinî farklılıklarla bö-

---

51 Kalaycı, s. 92.

52 Eriksen, s. 58-60.

53 Şener Aktürk, “Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler”, *Doğu Batı (Milliyetçilik I)*, sayı 38, 2006, s. 28-29.

lünmüş grupların ise etnik kökenleri aynı olsa bile bazen farklı etnik grup olarak algılandıkları gerçeğidir.⁵⁴

Tüm bu kuramsal kavramlar doğrultusunda dinin etnisite ve ulusla olan karmaşık ilişkisini kitabın temel argümanında somutlamaya geçebiliriz. Kitabın konusunun ana unsurlarından “Kürtlük”, “Kürt etnik bilinci” Osmanlı döneminde Türklerle paylaşılan bir Osmanlı “millet” söyleminde dinsel bir birlikten (Müslüman birlikteliğinden) beslenmesine rağmen cumhuriyete geçiş döneminde Türklerden ayrılarak farklı bir “ulus” yaratma sürecinde, “etnik”liği, dolayısıyla daha özeldir bu kategori altında değerlendirebilecek “dil”i farklılığın kriteri olarak kullanmıştır. Daha önce birleştiren “din” unsuru, yeni tahayyülde aynı işlevi göstermemiş ve hatta bu çalışmaya konu olan Koçgiri bölgesi örneğinde ayrışmanın bir kesitini oluşturmuştur. Bununla birlikte dilsel boyut üzerinden etnik kategoriler, ulus-devletlerin kuruluşu, dolayısıyla milliyetçilik ve ulus kavramlarıyla ilişkilendirilse de Koçgiri İsyanı örneğinde bu boyut da farklı şekilde tezahür etmiştir. Şöyle ki, “Kürt dili dolayısıyla Kürtçe”, Kürt etnisinin birleştirici bir unsuru ise de örneğin isyana iştirak eden bazı Dersim aşiretlerin Kürtçeden farklı bir dil olduğu düşünülen Zazaca konuşmaları ortak dil söyleminin ayrıştırıcı bir unsuru olarak değerlendirilmemiş –muhtemelen Kürtçenin bir lehçesi olarak algılanmış–, dolayısıyla grup kimliği dil üzerinden değil de inanç birliği üzerinden kurulmuştur.⁵⁵

Kitabın tezi, kuramsal çerçevesi dahilinde din/inanç faktörünün –toplumsal yapılanmalarda rol ve önemi doğrultusunda–, siyasal ve ideolojik bir söylemden daha güçlü bir olgu olarak ön plana çıktığı ve toplumsal hareketliliklerde belirleyici bir etken olduğu ön kabulüne dayanmaktadır. Bu anlamda din, bir

54 Aynı yerde.

55 Ancak belirtmek gerekir ki, Zazalık ya da Zazaca dönem itibarıyla farklı bir etnik gruba ya da farklı bir dile gönderme yapmıyordu. Kürtler ve Zazalar arasındaki bu ayrımın muhtemelen içselleştirilmişti. Zira dönemin resmi kaynakları da böyle bir ayırımdan bahsetmemiş, Dersim bölgesi halkı da tıpkı Koçgiri’de olduğu gibi “Kürt/Ekrad” tabirleriyle adlandırılmıştır. Ancak günümüzde son 25-30 yılın, kimlik politikalarına paralel olarak Zazaların ayrı bir etnik grup ya da Zazacanın ayrı bir dil olduğu konusu diildirilmektedir ve halihazırda bu konu tartışılmaktadır.

ideolojinin oluşumunda birleştirici bir faktör olabilirken, başka bir ideolojinin ya da siyasal kurgunun oluşumunda ayrıştırıcı/farklılaştırıcı bir faktör olabilmektedir. Dolayısıyla bir ideolojik araç olarak ulus/ulusçuluk kuramlarından hareketle din/inanç, “Osmanlı/Türk milleti/ulusu” kurgusunda önemli bir birleştiren, tutunum unsur olmuştur. Buna mukabil, cumhuriyete geçiş döneminde –ara dönemde–, ortak etni söyleminden beslenerek çıkış alan “Kürt ulusu” kurgusunda ayrıştırıcı/farklılaştırıcı bir rol oynamıştır.

Bu kuramsal çerçeve doğrultusunda, cumhuriyete geçiş döneminde Koçgiri İsyanı örneğiyle ele alınan Kürt uluslaşma sürecinin tarihsel ve sosyal dayanak ve imkânlarını kuramsal olarak değerlendirmeden önce, Osmanlı dönemindeki millet sistemine ve “millet” kavramının içeriğine de değinmekte fayda var. Arapça bir kelime olan “millet”, Kuran’da “din” anlamında kullanılmıştı. Kuran’da kullanılan millet kelimesi, hem “sahih din” hem de Hıristiyan ve Yahudi dinlerine atıfta bulunmaktaydı. Millet kavramı herhangi etnik ya da dilsel toplulukların ifadesinde kullanılmamakta, zira terim dinî bir cemaati ifade etmekteydi.⁵⁶ Osmanlı Devleti’nde de millet kelimesi dinî topluluk anlamına gelmekteydi. Hıristiyanlar, Yahudiler, Ermeniler gibi gayrimüslim cemaatlerin her biri, bir millet olarak görülmekteydi. Dolayısıyla Müslümanlar etnik ve dinî farklılıklardan bağımsız olarak tek bir millet olarak adlandırılmaktaydı.⁵⁷ Millet sisteminin dayandığı dinî aidiyet, hem resmî hem gayiresmî düzlemde cumhuriyet dönemine kadar Osmanlı coğrafyasında baskın toplumsal kategoriydi. Aktürk’e göre, dinî aidiyet üzerine kurulan ve millet sistemi olarak adlandırılan hukuki, siyasi ve toplumsal düzen; bazen iddia edildiği gibi sınırsız çok hukukluluğu ve dini cemaatler arasında eşitliği değil, Hıristiyan ve Musevi cemaatlerine görece daha geniş bir özerkliği öngörüyordu.⁵⁸ İstanbul’un

56 Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 11.

57 Yıldız, s. 50.

58 Şener Aktürk, “Türkiye Siyasetinde Etnik Hareketler: 1920-2007”, Doğu Batı, (Etnisite), sayı 44, 2008, s. 44.

fethine müteakip Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulan millet sistemi, 1923'e kadar uzun bir süre etkisini sürdürmüştü fakat 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat fermanlarıyla Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında eşitlik sağlanmaya çalışılmışsa da bu durum, o güne kadar hâkim millet konumunda olan İslâm milletinin toplumsal ve hukuki üstünlüğüne yönelik bir tehdit olarak algılanmıştı.⁵⁹

Millet kelimesinin dinî bağlamı dışında bir anlam taşıyarak sekülerleşmesi, 19. yüzyılın ikinci yarısında görülmeye başlanmışsa da bu kullanım gazeteci lüğatinin içerisinde kalmış ve yaygınlaşmamıştı.⁶⁰ Osmanlı Türkçesinde, İngilizcedeki “nation” kavramının karşılığı olarak kavim, ümmet, millet, cins, ahali gibi çeşitli terimler kullanılmaktaydı. Ancak terim, bazı Osmanlı aydınları tarafından Osmanlı Türkçesine “ümmet” olarak aktarılmış ve bu kavram tercih edilmişti.⁶¹ Örneğin Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*'de, “millet” ve “ümmet” terimlerini farklı kavramlar olarak ele almış, “din” ve “millet” kelimelerini ise eşanlamlı kelimeler olarak kullanmıştır. Bu sözlüğün “millet” maddesine göre millet, aynı dine yani İslâm dinine mensup toplulukların ortak adıdır.⁶² Buna karşılık sözlükte “ümmet”, milletten farklı olarak, aynı dine mensup ya da mensup olmayan farklı topluluklar olarak ifade edilmiştir.⁶³ Ancak Yıldız'a göre, Tanzimat sonrası sekülerleşme sürecinin bir sonucu olarak “millet” kelimesi de dünyevi bir içeriğe bürünmüş ve “ümmet” kelimesinin yerine ikame edilerek “nation” kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁶⁴ Yıldız ayrıca,

59 Aynı yerde.

60 Yıldız, s. 50.

61 A.g.e., s. 51.

62 Şemseddin Sami, *Kamus-i Türkî*, haz. Paşa Yavuzarslan, TDK, Ankara, 2010. s. 801.

63 A.g.e., s. 1271.

64 Yıldız, s. 52; Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, çev. Recep Boztemur, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 12. Günümüzde millet ve ulus kavramları, her ne kadar aynı manada kullanılıyor ve İngilizcedeki “nation” kelimesini karşıladıkları düşünülüyorsa da millet kelimesinin –tarihsel olarak– dinsel bir içerik çağrıştırması ve dolayısıyla kelimenin yüklendiği anlamsal kargaşayı bertaraf etme adına bu çalışmanın özgül

“millet” kelimesinin Batı dillerinde tam bir karşılığı olmadığını, bu kavramla ifade edilen toplulukların, imparatorluğun çeşitli yerlerinde yaşayan ve farklı diller konuşan fakat dinleri ve mezhepleri ortak olan toplulukları nitelediğini kaydetmiştir.⁶⁵

Kemal Karpat'a göre Osmanlı Devleti, Avrupa'nın ulus ve devlet olma kavramlarını, toprakları üzerinde yaşayan geleneksel ümmeti, siyasallaşmış bir inanç kavramından kaynaklanan milliyetçi bir ideolojiyle Müslüman bir millet haline dönüştürmede başarılı olmuştu.⁶⁶ Şöyle ki, 1860'larda gelişen İslâmcılık (başka bir deyişle panislâmizm), Müslüman dinsel-cemaat kimlik duygusunu, yavaş yavaş siyasal bir kimlik düzeyine çıkarmaya başlamıştı. Buna paralel olarak Müslümanların aksine özellikle Balkanlar'daki Ortodoks Hıristiyan nüfus, etnik milliyet düşüncesini benimsemiş ve etnik kimliği bir siyasal örgütlenme ilkesi olarak kabul etmişti. Bunun sonuçları, Balkanlar ve Ortadoğu'daki Ortodoks Hıristiyan milletin, imparatorluktan ayrılmalarına kadar varacaktı.⁶⁷

Dolayısıyla Osmanlı geleneksel millet sistemi, ulusçuluğun nüfuzu ve bu akımın gayrimüslim milletler tarafından benimsenmesi sonucunda önemli bir dönüşüm geçirmişti. Yıldız, bu sürecin işleyişini ve sonuçlarını şöyle aktarmıştır:

İkinci Mahmut döneminde merkezî otoritenin mahalli iktidar odakları (ayan) karşısında geçici de olsa güç kaybına uğraması, 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşmasıyla Osmanlı iç pazarının Avrupa malları için açık bir pazar haline gelmesi ve Osmanlı el sanatları ve zanaatkarlığının çöküşü, gayrimüslimler arasında yeni bir tüccar ve entelektüel sınıfın doğuşu, nihayet Batının Osmanlı Devleti karşısındaki ekonomik, siyasi ve askerî üstünlüğü gayrimüslim tebanın, özellikle de Hıristiyan toplulukların kimliklerinde köklü bir dönüşüme yol açtı. Ortodoks milletlerin birliğini bozan ve Fener Patriğinin otoritesi-

---

bölümlerinde mümkün mertebe “ulus” ve “ulusçuluk” kavramlarının kullanılması tercih edilmiştir.

65 Yıldız, s. 52.

66 Karpat, s. 90.

67 Aynı yerde.

ni zayıflatan 1821 Yunan İsyanı hem Osmanlı Devleti hem de millet sisteminin kendisi için bir dönüm noktası olmuştur.⁶⁸

Yıldız, 1821 Yunan İsyanı'ndan sonra Hıristiyan tebaanın Osmanlı Devleti nezdinde şüpheli hale geldiğini kaydederken, Hıristiyan topluluklarının da ulusçu akımların yörüngesine girdiğini eklemektedir. Ona göre, daha ulusçuluk akımının başlarında Yunanistan ve Sırbistan'ın imparatorluktan ayrılmaları Müslüman ve gayrimüslim tebaayı birbirine bağlayacak yeni bir sosyo-politik harca ihtiyaç duyulmasına yol açmıştı. "Bu ortamda Tanzimatçıların Osmanlıcılığı, geleneksel millet sisteminin çözülme sürecinde doğan boşluğu doldurmak için geliştirilmiş bir 'acil eylem planı'ydı."⁶⁹ "Osmanlıcılık", kısaca, tüm tebaayı din, dil gibi farklılıklarını gözetmeksizin ortak vatandaşlık etrafında birleştirmeyi amaçlayan bir anlayıştı⁷⁰ ve Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşı'nın başlarına kadar da etkisini sürdürecekti.

Bu çalışmada, yukarıda teorik bir çerçevesini verdiğimiz ulusçuluk, "Kürt ulusçuluğu" özelinde, topluluğun mensuplarının etnik olarak farklılıklarına inandıklarında ve bu farklılığa dayanarak bağımsızlık ya da özerkliğe sahip olmaya çalıştıklarında ortaya çıkan siyasi ve ideolojik bir eylemsellik durumu olarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda uluslaşma yolunda araçsallaştırılan Kürt milliyetçi söylemin, temel olarak entelektüel ve siyasi bir hareketten kaynaklı olduğu ön kabulünden yola çıkılmıştır. Buna paralel olarak Kürt ulusçuluğunun, etnik bir temele dayandırıldığı ve bu etniklikten ulus söylemine dönüşen bir bilincin varlığıyla mümkün kılındığı ileri sürülmektedir. Bu bağlamda Kürt ulus hareketinin, 20. yüzyılın başlarında oluşan kültürel ve siyasi ortamla yakından ilişkili olduğu görüşü savunulmaktadır. Koçgiri İsyanı'nın, bu çerçeveye uyumlu olup olmadığı, bu dönemde teoride başlayan bir Kürt ulus söyleminin eylem aşaması olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğinin araştırılması kitabın önemli sorunsallarından bir diğeri.

---

68 Yıldız, s. 53.

69 A.g.c., s. 54.

70 Karpat, s. 30.

CUMHURİYET DÖNEMİ KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

19. Yüzyıl Tanzimat ve Merkezîleşme Politikaları

Cumhuriyete geçiş döneminde meydana gelmiş, Kürt ulusçu bir isyan olarak ele alınan Koçgiri İsyanı'nın analizi için öncelikle Kürtlerin, Kürt isyanlarının, dolayısıyla Kürt ulusçuluğunun Osmanlı dönemindeki tarihsel arka planına bakmak gerekir. Zira çalışmanın giriş bölümünde cumhuriyet dönemindeki Kürt isyanlarının, 19. yüzyılda Osmanlı döneminde görülen Kürt isyanlarıyla bir süreklilik gösterip göstermediği sorusunu ortaya attıysam da özellikle "ulusçuluk/milliyetçilik" karakteri nedeniyle ayrıştığını ileri sürmüştüm.

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılı, bir sonraki yüzyılda şekillenen Kürt milliyetçiliğinin/ulusçuluğunun siyasallaşmasına zemin hazırlayan, önemli sosyo-politik gelişmelerin yaşandığı belirleyici bir dönemdir. Bu dönemde Osmanlı Devleti, sürekli bir reform ve denge politikasıyla karakterize olmuştu. Osmanlı devlet adamları, 19. yüzyılın başından itibaren, Avrupa devletlerinin artan üstünlüğüne, "Batılılaşma"¹ siyasetiyle karşı koy-

1 Şerif Mardin, "Batılılaşma" veya "Batıcılık" kavramlarını "Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayıp Cumhuriyet Türkiye'sinde yeni boyutlar kazanan, Batı Avrupa'nın toplumsal ve fikrîsel bileşimini, erişilmesi gereken bir hedef olarak gören yaklaşım" olarak tanımlamaktadır. Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s. 9.

ma çabasına girişmişlerdir.² Osmanlı'nın eski gücünü yeniden kazanmasına yönelik bu çabaya, Zürcher'e göre iki temel hedef eşlik etmiştir: "Batılı yöntem ve kurumları alarak Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresini verimli hale getirme isteği ve Avrupa çizgisinde ıslahatlar gerçekleştirerek Avrupa devletlerini memnun etme ve böylece onların imparatorluk üzerindeki sürekli baskılarını azaltma isteği."³

Ancak ıslahat/reformların hedefi her şeyden önce devleti kurtarmaktı. Fakat bu amacı gerçekleştirmek için askerî ve sivil bürokrasinin basit bir şekilde modernleştirilmesinden öte daha derin bir değişim gerekmektedir.⁴ Öngörülen bu değişim Batılılaşma ve modernleşme siyasetiyle⁵ II. Mahmut (1808-1839) döneminde yoğunlaşan, Abdülmecit (1839-1861) döneminde büyük hız kazanan reformlarla 19. yüzyıla damgasını vuran Tanzimat sürecinde somut yansımasını bulmuştur. Tanzimat süreci, 3 Kasım 1839'da Sultan Abdülmecit zamanında Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak bilinen fermanın okunmasıyla resmen yürürlüğe geçmiştir.⁶ Osmanlı Devleti bu ferman-

---

2 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, çev. Nüzhet Salihoglu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 15.

3 Aynı yerde.

4 Hamit Bozarslan, *Türkiye'nin Modern Tarihi*, çev. Heval Bucak, Avesta, İstanbul, 2004, s. 16.

5 Modernleşme, Batı Avrupa'da feodalitenin çöküşüyle başlayan burjuvazinin gelişmesi, sanayileşme ve siyasi hakların nüfusun daha büyük kesimlerine yayılması gibi unsurları kapsayan bir süreçtir. Bkz. Mardin, 2009, s. 25. Osmanlı'da Batılılaşmayla eş koşulan modernleşme olgusu tüm karmaşıklığına ve farklılaşmalarla birlikte son iki yüz yılın ıslahat ve inkılap çabalarının toplamına işaret eden bir tarihsel-toplumsal serüven şeklinde karşılığını bulmaktadır. Bkz. Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 4. Bu anlamda "Osmanlı Modernleşmesi" terimiyle özgünlük kazanmıştır. Tarihçi Ortaylı, "icâb-ı asra intibak" olarak nitelendirdiği Osmanlı modernleşmesinin, Tanzimat dönemiyle sınırlanamayacağını altını çizerken, Osmanlı modernleşmesinin başlangıcını, daha önceki tarihlerde görülen diğer gelişmeleri de göz önünde tutarak tartışmaya açmıştır. Bkz. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 13.

6 Tanzimat konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2006; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi-V. Cilt-Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara, 2011; Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Tür-*

la bundan böyle tebaasının can, mal namus güvenliğini teminat altına aldığını ilan ederken, Müslümanlar ile gayrimüslimlere eşit haklar sağlanacağı vaadinde bulunuyordu. Ayrıca iltizam sisteminin yerini alacak yeni bir vergilendirme ve zorunlu askerlik sistemi, yapılacak reformların başında yer alıyordu. Tanzimat dönemini daha önceki ıslahat sürecinden ayıran askerî, idari ve hukuki düzenlemelere ek olarak Batılı güçlere Osmanlı Devleti'nin ıslahat teşebbüsü bağlılığına garanti verilmedi. Bu garanti, dinî azınlıkların haklarının hukuki olarak tanınmasını öngörüyor ve onaylıyordu. Tanzimat'ı tanımlayan bir diğer özellik ise iktidar merkezinin saraydan Babıâli'ye, yani bürokrasiye geçiydi. Sözü edilen tüm bu reformlar, devletin daha yüksek verimlilikte çalışmasına ve devlet mekanizmasının merkezileştirilmesine yönelikti. Devletin merkezileşmesi, merkezin idari ve politik kontrolünün taşrada da yaygınlaştırılması, Tanzimat'ın en temel hedeflerinden birisi olarak öngörülmüştü.⁷

II. Mahmut zamanında başlayan iktidarın merkezileştirilmesi politikası doğrultusunda, iltizam usulünün kaldırılarak yerine doğrudan vergilendirilmenin konmasıyla vilayetlerdeki feodal ailelerin gücü kırılmak istenmişti.⁸ Bu hedef doğrultusunda van Bruinessen, Sultan Mahmut'un kalan son tımarları geri alarak vergi ödeyen çiftliklere dönüştürdüğünü, halefi Abdülmecit'in çıkardığı toprak yasasıyla da toprağın nihai sahibinin devlet olduğunun yeniden düzenlediğini belirtmektedir.⁹ Van

---

liye'nin Yakın Tarihi, İmaj Yayınları, Ankara, 1996, s. 223-25; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

7 Ortaylı, s. 123-169; Zürcher, *Milli Mücadelede...*, s. 17-19; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin...*, s. 79-80; Standford J. Shaw ve Ezel. Kural Shaw, "History of the Ottoman Empire and Modern Turkey", c. II: *Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey. 1908-1975*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s. 55. Ayrıca Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2002.

8 Bkz. Zürcher, *Milli Mücadelede...*, s. 17-18; Ortaylı, s. 29.

9 Van Bruinessen, bunun tek istisnasının sınırlı tutulmuş bir miktar özel mülkle küçük bir birim oluşturan vakıf arazisi olduğunu kaydeder. Bkz. Martin van Bruinessen, *Ağa Şeyh Devlet*, çev. Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 280.

Bruinessen, 1858'de çıkan toprak yasasının amaçlarını ve sonuçlarını şöyle değerlendirir:

1858'de çıkarılan toprak yasası, toprak düzenini normalleştirmeyi ve istismarları önlemeyi amaçlıyordu. İmparatorluk topraklarının birçoğu özel mülk durumundaydı, yerel aristokrasie ve aslında atanmış görevliler olan mültezimlere aitti. Bunun dışında, mültezimlik işinin arttırma yoluyla satılması, köylülüğün aşırı derecede sömürülmesine yol açıyor, bu yüzden, köylüler kaçıp gidiyor, pek çok tarın arazisi terk edilmiş durumda kalıyordu.¹⁰

Van Bruinessen'e göre tapulandırma sistemini getiren bu yasa, birçok aksaklığa da yol açmış ve hedefine ulaşamamıştı. Bu durumun bir sonucu olarak örneğin tapu memurlarıyla ilişki kurmasını bilen kesimler haksız şekilde geniş toprak parçalarını kendi üzerlerine kaydettirebiliyorlardı. Kürt bölgelerinde bu kişiler özellikle ağalar, şeyhler ve kentlerdeki belli sınıflardan insanlar, yüksek rütbeli memurlar ya da tüccarlardı.¹¹ İlber Ortaylı'ya göre, 19. yüzyılda vilayet idaresinde merkezî yetçi model doğrultusunda uygulanan birçok reform, taşrada otorite sahibi birçok derebeyini ve nüfuz gruplarını sindirmişti ancak ortadan kaldırmamıştı. Babiâli taşrayı daha iyi kontrol edebilmek için eyaletlerin fizikî sınırlarını daraltmış ve vilayet olarak adlandırmıştı, böylece sınırları daraltılan vilayetlerin gelirleri ve nüfusları azaldığından daha kolay olarak kontrol altına alınabilecekti.¹² Peki, bu süreç Kürt coğrafyasına nasıl yansımıştı?

---

10 Aynı yerde.

11 Van Bruinessen, s. 283-284. Ayrıca İsmail Hüsrev Tokin'e göre, derebeylerin tasfiyesiyle beylerin, ayanların, voyvodaların, mültezimlerin gayrimeşru yollarla edindiği geniş arazileri ellerinden alınmamış ve topraksız köylüye verilmemişti. Özellikle Doğu'daki Kürt Beyleri tamamen bu tasfiyenin dışında kalmıştı. Bu yüzden tımar sisteminin kaldırılması yeni bir düzenlemeyi getirmemiş, 1858'de yayımlanan Arazi Kanunu ancak zirai bir reform olarak kalmıştı. Bkz. İsmail Hakkı Tokin, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 172-173.

12 Ortaylı, s. 149.

Tanzimat ve Merkezîleşme Politikalarının Kürt Coğrafyasına Etkileri

Kürtler, Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ortalarına kadar kaza ve sancaklar şeklinde örgütlenmiş yarı bağımsız emirlikler/beylikler¹³ olarak varlıklarını korumuşlardı. Yerli (otokton) siyasal örgütlenmenin ileri bir şekli olan Kürt emirlikleri, bu yarı bağımsız özerk statülerini Yavuz Sultan Selim döneminde almışlardı. Hatırlanacak olursa: 16. yüzyılın başlarında gerilen Osmanlı-Safevi ilişkileri, Safevi hükümdarı Şah İsmail ile Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim arasında 1514'te Çaldıran'da yapılan bir savaşla sonuçlanmıştı. Savaş öncesi Osmanlı Devleti, İran ile aralarındaki sınır bölgelerinde bir tampon işlevi görmeleri için Kürt beyleriyle bir ittifaka gitmişti. Şii olan Safevilere karşı, Sünni Kürtler bu savaşta Osmanlılara destek vereceklerdi. Kürtlerle Osmanlı sultanı arasında yapılan bu ittifakı İdris-i Bitlisi adında bir Kürt ileri geleni sağlamış,¹⁴ ittifakın koşulları 1514 tarihli Amasya Anlaşması ile belirlenmişti.¹⁵ Anlaşma şu hükümleri içermektedir: 1- Bu anlaşmayı imzalayan Kürt beyliklerinin her biri kendi bağımsızlıklarını, Osmanlı da Kürt beylerinin özerkliklerini koruyacak; yönetim eskiden olduğu gibi babadan oğula geçecek ancak yönetimdeki her türlü değişiklik padişah fermanıyla nihai karara bağla-

13 Van Bruinessen'e göre, 16. ve 19. yüzyıllar arasında varlıklarını sürdüren o zamanki Kürt emirlikleri birçok aşiretten (çoğunlukla gevşekçe bir konfederasyon oluşturan iki aşiretten) oluşuyordu. Bu emirliklerde; kendi askeri ve bürokratik aygıtına sahip bir yönetici aile (hanedan) tarafından aşiretler arası denetim ve denge sağlanmaktaydı. Van Bruinessen, bu yönetici aile bireylerinin reislikle, tam gelişmiş bir devlet arasındaki bir aşamanın örnekleri olduğunu düşünmektedir. Bkz. van Bruinessen, s. 200.

14 Mevlana İdris-i Bitlisi (1452-1520), Diyarbakır'da Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan'ın saray kâtibi Bitlisli Şeyh Hüsameddin Ali'nin oğludur. 1469'da başkent Tebriz'e taşınmasıyla oraya yerleşmiş, babasının ölümüyle onun yerini almıştır. Ancak Safevilerin, Akkoyunlu Devleti'ne son vermesiyle İstanbul'a kaçarak II. Beyazıt'ın hizmetine girdiği belirtilmektedir. Bkz. Ahmet Özer, *Beş Binyıllık Tarihi Kavşakta Türkler ve Kürtler*, Hemen Kitap, Ankara, 2009, s. 86-88.

15 Döneme ilişkin kaynaklarda genelde ismi yer almadan muğlak olarak "ittifak" şeklinde geçen bu anlaşma yalnızca Özer tarafından Amasya Anlaşması olarak adlandırılmıştır (Özer, s. 119-124). Ayrıca Kardam da Özer'e dayanarak Amasya Anlaşması olarak kullanmıştır. Bkz. Ahmet Kardam, *Cizre-Bolhan Be-yi Bedirhan Dirçniş ve İsyân Yılları*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011, s. 54-55.

nacaktı, 2- Kürt beyleri Osmanlı'nın belirlediği vergileri ödemekle yükümlü olacaklardı, 3- Kürtler bütün savaşlarda Osmanlı yanında yer alacaklar ve Osmanlı da Kürt beyliklerini bütün saldırılardan koruyacaktı, 4- Kürtler, halifeye ananevi dinî hediyelerini ödeyeceklerdi.¹⁶

Osmanlı sultanı ve kendisine bağlılıklarını kabul eden Kürt beylikleri arasında imzalanan bu anlaşma daha sonra bir padişah fermanıyla İdris-i Bitlisi'ye tebliğ edilmişti.¹⁷ Bu fermanla birlikte on yedi adet bayrak, Kürt eyalet ve hükümet reislerine gönderilmek üzere beş yüz adet değerli hükümet nişanı, aynı zamanda 25 bin duka altın da İdris-i Bitlisi'ye özel olarak verilmek üzere gönderilmişti.¹⁸ Fermanla Kürt beylerini ikna ederek Osmanlı'ya bağladığı için Bitlisi'ye övgüler yapılmış, bu başarısından dolayı ödüllendirildiği ve birçok yetkiyle donatıldığı tebliğ edilmiş, kendisine Kürt beyliklerinin yönetimi konusunda geniş yetkiler bahşedilerek yönetimin şekli ve içeriği konusunda bilgiler verilmişti. Sultan Selim tarafından, üst tarafında "padişah nişanıdır" yazan beyaz boş kâğıtlar da Bitlisi'nin kendi inisiyatifinde kullanması için gönderilmişti. Bu doğrultuda Bitlisi'nin, Kürdistan'ın yönetimini tanzim ettikten sonra, padişah tarafından beylik göstergesi olarak verilen bayrak ve nişanları Kürt beylerine ve hükümdarlarına sultan adına dağıttığı kaydedilmiştir.¹⁹ Böylece Diyarbakır Eyaleti'nde Kürt beylerince yönetilen sekiz sancak (Ekrad beyliği), ayrıca soydan geçme hanedanlığını koruyan beş Kürt hükümetiyle Malatya'dan Şahrizur'a kadar Türkiye Kürt coğrafyasına yayılan yirmi üç Kürt beyliği bu anlaşmaya dahil olmuşlardır.²⁰

16 Bkz. Özer, s. 120-123; Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, Med Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 38-3; Kardam, s. 54-55. Ayrıca bkz. Muhammed Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Nubihar Yayınları, İstanbul, 2011, s. 167.

17 Mevlana İdris-i Bitlisi'ye Sultan Selim tarafından yazılmış ve Ferman-ı Selim olarak adlandırılan fermanın çeviri ve özeti için bkz. Zeki Beg, s. 168-169. Ayrıca Bayram Kodaman, *Osmanlı Döneminde Doğu Anadolu'nun İdari Konumu*, Anadolu Basın Birliği Yayınları, Ankara, 1986, s. 13.

18 Zeki Beg, s. 167.

19 A.g.e., s. 169-171.

20 Basil Nikitine, *Kürtler*, çev. E. Karahan, H. Akkuş, N. Ugurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 344-345. Yavuz Selim ile Sünni Kürt beyleri arasında ya-

Osmanlı Devleti ile Kürt beylikleri arasında yapılan ittifak sonucu Idris-i Bitlisi, bölgedeki Kürt beyliklerini teker teker ziyaret ederek Amasya Anlaşması'na katılımı artırmış, bununla birlikte onlardan topraklarındaki Safevi kalıntılarını (Kızılbaşları) bertaraf etmelerini istemişti. Böylece bir taraftan anlaşmanın tabanı genişlerken diğer taraftan da Kürt beyleri de geleneksel hâkimiyet bölgelerine yeniden kavuşmuş olacaktı.²¹

Parlar'a göre Kürtler, 1514-1638 yılları arasında, Amasya Anlaşması'nın kendilerine biçtiği tampon işlevini yerine getirerek Osmanlı-İran savaşları boyunca yaptıkları kaleler zinciriyle Osmanlı ordusuyla birlikte savaşmışlardır.²² Jwaideh, Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın (1639) Kürdistan'ın iki ülke arasında bölünmesini ebedileştirdiğini, Osmanlılar ile Kürtler arasında Yavuz Selim döneminde kurulan dostane ilişkilerin bozulmaya başlamasıyla da 1650 ile 1730 yıllarına kadar Diyarbekir-Van arasındaki özerk Kürt beyliklerinin birçoğunun Osmanlılar tarafından ortadan kaldırıldığını kaydetmektedir.²³ Bu süreç 19. yüzyılın ilk yarısında son bulan Cizre-Botan Emirliği'nin ortadan kaldırılmasıyla tamamlanacaktır.

Osmanlı Devleti ile Kürt beylikleri arasında gerçekleşen bu ittifak sürecini van Bruinessen, "Kürdistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na ilhakı" olarak adlandırmıştır.²⁴ Ona göre Osmanlı-

---

pılan bu anlaşmaya Kızılbaş-Kürtlerin ne kadar katılıp ne kadar dışında kaldığını tam olarak bilemiyoruz. Bugünkü bilgilerimiz doğrultusunda, 16. yüzyılda Kızılbaş-Kürtlerin atalarının yer aldığı Dersim coğrafyasını esas alarak ve bu coğrafyanın o günkü temsilcileri olarak Çemişgezek Beyliğini kastederseniz, *Şerefname*'ye göre onlar da Sünni Kürtlere tanınan özerklikten yararlanmışlardır. Bkz. Şeref Han, *Şerefname Kürt Tarihi*, çev. M. Emin Bozarlan, Hasat Yayınları, İstanbul, 1990. İlerleyen sayfalarda *Şerefname*'den aktarılan bilgiler doğrultusunda konu ele alınmıştır.

- 21 Bkz. Martin van Bruinessen, "Osmanlıların Diyarbekir'i Fethi ve 16. ve 17. Yüzyıllarda Vilâyetin İdâri Organizasyonu", *Evlîya Çelebi Diyarbekir'de*, der. Martin van Bruinessen ve Hendrik Boheschoten, çev. Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 40-44; van Bruinessen, *Ağa Şeyh...*, s. 216.
- 22 Suat Parlar, *Türkler ve Kürtler: Ortadoğu'da İhtidar ve İsyan Gelenekleri*, Bağdat Yayınları, İstanbul, 2005, s. 254.
- 23 Bkz. Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi-Kökenleri ve Gelişimi*, çev. İsmail Çekem, Alper Duman, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 34-35.
- 24 Van Bruinessen, *Ağa Şeyh...*, s. 204-205. Ayrıca, bu sürece bazı Osmanlı belgelerinde "Kürdistan'ın fethi" olarak gönderme yapılmaktadır. Osmanlı arşivle-

lar, 16. yüzyılın ilk yarısında askerî başarıları ve akıllıca yürütükleri diplomasi sayesinde yerel Kürt yöneticilerini (mirleri) kendilerine çekerek Kürdistan'ın büyük bölümünü ilhak etmeyi başarmışlardı ve böylece İran'la aralarında beliren sınır, küçük değişikliklerle de olsa varlığını uzun yıllar korumuştur.²⁵

Osmanlı Devleti'nin Kürt beyleriyle yaptığı ittifak sonrası bölgedeki idari yapılandırmadan sorumlu olan Idris-i Bitlisi, Kürdistan'ın eski yönetici ailelerini önemli mevkilere getirmekle politik konumlarını güçlendirerek sağlamlaştırmış oluyordu. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, gerekli gördüğü durumlarda bazı beylere "paşalık" unvanı vererek de beylerin güçlenmesine katkı sağlıyordu. Osmanlı Devleti bu politikayla Kürt bölgelerindeki Kürt soylularını (aristokrasisini) güçlendiriyor, onlara destek vererek egemenliğini bu şekilde teminat altına alıyordu. Bu durum bir taraftan Kürt beylerinin otoritesini arttırırken, diğer taraftan bu otorite ve iktidarlarını korumak isteyen beyleri, Osmanlı'ya bağımlı hale getiriyordu. Dolayısıyla Osmanlı da aşiretlerin ve beyliklerin iç işlerine müdahale hakkını elinde bulunduruyordu.²⁶

Osmanlı Devleti, Çaldıran Savaşı sürecinde Kürt beylikleriyle yaptığı ittifak çerçevesinde egemenliği altına aldığı topraklarda farklı idari yapılandırmalar uygulamıştı.²⁷ Yurtluk-ocaklık²⁸ ola-

rinde "Kürdistan'ın fethi" başlığıyla yayımlanan bir belgenin transkripsiyonu ve metnin sadeleştirilmiş hali için bkz. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, *Osmanlı Kürdistanı*, Bgst Yayınları, İstanbul, 2011, s. 342-350.

25 Van Bruinessen, s. 205.

26 Bkz. van Bruinessen, s. 239; Hakan Özoglu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milli yetçiliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 73. Ayrıca, Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Doz Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 20.

27 1514-1517 yılları arasında Osmanlı'ya katılan topraklar üç yeni eyalet olarak tanzim edilmişti. Bunlar: Diyarbakır (Kuzey Kürdistan'ın Van Gölü batısının büyük bölümü), Rakka (bugünkü Türkiye'nin Rakka ve Suriye'nin Rakka vilayetlerini içine alan bölge) ve yaklaşık bugünkü Irak'ı kapsayan Musul Eyaleti. Bu eyaletler içinde Diyarbakır, ilk idari örgütlenmenin uygulandığı eyalettir. Van Bruinessen, *Ağa Şeyh...*, s. 239.

28 Yurtluk-Ocaklık sancaklar; fetih sırasında hizmet veya itaatlerinden dolayı eski sahiplerine tevcih edilmiş ve sancak beyliğinin belli bir sülalenin mülkiyetinde olduğu sancaklardır. Sancak beyi herhangi bir ihanet veya itaatsizlik durumu dışında ölünceye kadar beylik yapmaktadır. Bkz. İbrahim Yılmazçelik,

rak bilinen ve sadece veraset yoluyla el değiştiren vergilendirme sistemiyle sözü geçen bu Kürt beyliklerinde devlet, yöneticinin seçimine karışmıyor ancak geleneksel yöntemle seçilmiş olan yöneticiyi padişah bir fermanla onaylıyor ve tanıyordu. Bu beylikler vergi ödemiyor, her türlü mali ve idari işlerini kendileri yürütüyordu. Bu beyliklerin devlete karşı tek yükümlülüğü, savaş zamanı Osmanlı ordusuyla birlikte savaşa katılmakla sınırlıydı. Bu idari sistemden faydalanan beylikler, “tam özerk beylikler” veya “hükümetler” olarak adlandırılmaktaydı.²⁹ Osmanlı’nın yapılandırmasına göre eyaletin diğer bölgeleri ise yirmi sancak olarak bölünmüştü. Bazılarının merkezden atanan sancak beyleri tarafından yönetildikleri bu sancaklar ayrıca ocaklık, yurtluk veya Ekrad beyliği (Kürt sancağı) şeklinde bir adlandırmayla Kürt ailelerin yönetimine bırakılmıştı. Resmî görevlere sadece yönetici ailelerin üyelerinin seçilmesine rağmen bu görevliler beylerbeyi tarafından atanmaktaydı. Böylece merkezî devlet, sancaklara doğrudan müdahale hakkını elinde bulunduruyordu.³⁰

Van Bruinessen, Kürt sancak beylerinin devlete karşı yükümlülüklerinin, diğer sancak beylerinkinden farklı olmadığını kaydetmektedir. Buna göre, seferlere katılan bir Kürt beyinin, devletin görevlisi olan beylerbeyine itaat etme ve sancak yıllık gelirinin bir bölümünü devlet hazinesine devretme zorunluluğu vardı. Bu uygulamaya, merkezî otoritenin güçlü olduğu ve sultanın ordusunun yakınlarda olduğu dönemlerde Kürt beyleri tarafından riayet edilir, bunun dışındaki dönemlerde uyulmazdı. Nitekim van Bruinessen, Osmanlı vakayinamelerinde sözü geçen “Kürt isyanları”nın çoğunlukla vergi vermeme ve asker göndermeme gibi nedenlerden kaynaklandığı tespitinde bulunmaktadır.³¹

XIX. Yüzyıl’ın İlk Yarısında Diyarbakır, TTK, 1995, Ankara, s. 127. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Nejat Göyünç, “Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında”, Prof. Dr. Bekir Kütüköğlü’na Armağan, İstanbul, 1991, s. 269-277. Ayrıca bkz. Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı, TTK, Ankara, 1999, s. 23-24.

29 Özer, s. 174.

30 Van Bruinessen, *Ağa şeyh...*, s. 240.

31 A.g.e., s. 241.

16. yüzyılda idari bakımdan Osmanlı Devleti'ne bağlanan Kürt emirliklerinin bu yarı özerk konumları, 19. yüzyılda devletin modernleşmesi ve merkezileşmesi sürecinin hız kazanmasına kadar devam etmiştir. Ancak 19. yüzyılda özellikle Tanzimat uygulamasının getirdiği değişimler, Kürt bölgelerinde de geçerli olmuştur. Bu dönemde baş gösteren birçok Kürt isyanının nedeni Tanzimat'ın getirdiği bu değişime ve dolayısıyla merkezileşmeye karşı gösterilen direnç olarak düşünülmektedir.³² Tanzimat'a karşı asıl direnmenin yurtluk ve ocaklık³³ yöntemleriyle toprak tasarruf edenlerden geldiği, örneğin Diyarbakır'da bu şekilde mülk edinenlerin bir kısmının topraklarını hazineye devrederek maaşa bağlandığı, bir kısmının da kaza müdürlüğü gibi görevlere getirildiği kaydedilmektedir.³⁴ Yeğen ise bu dönemde merkezileşme teşebbüslerinin kapsamının genişletilmesine paralel olarak, idari ve siyasi merkezileşmeye karşı ademimerkeziyetçi bir direncin ortaya çıktığını belirtmekte, bunu Osmanlı siyasetinde meydana gelen değişimin ilk önemli sonucu olarak yorumlamaktadır.³⁵

Osmanlı'nın Batı karşısındaki teknik verimsizliğini ortadan kaldırmak üzere ortaya konan ve idare ve siyasetteki ıslahat hamleleriyle kapsamı genişleyen merkezileşme projesi, iki boyutlu bir ademimerkeziyetçi karşı koyuşla yüz yüze gelmişti. Bu karşı koyuşlardan ilki, milliyetçilik ülküsünün Osmanlı ülkesindeki gelişiminin ortaya çıkardığı etnik ayrımcılığın gösterdiği aktüel dirençti. Daha yapısal bir nitelik ihtiva eden ikinci karşı koyuş ise, klasik Osmanlı siyasi örgütlenmesine bağlı olarak o ana kadar özel özerkliği yaşamış bulunan etnik,

32 Örneğin bkz. Özoglu, s. 80. Ayrıca, Lütü (Ahmed Ramiz), Emir Bedirhan, *Proje çalışması: Osmanlı Kaynaklarında Kürtler Çalışma Grubu*, Bgst Yayınları, İstanbul, 2007, s. 11.

33 Genelde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Kürt beylikleri ve hükümetleri "ocaklık" yoluyla tasarruf edilirdi. Bu konuda bilgi için bkz. Orhan Kılıç, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları Üzerine Bazı Tespitler", OTAM, s. 10, Ankara, 1999, s. 123.

34 Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın Uygulaması ve Karşılaşılan Güçlükler", *Tanzimat*, ed. Halil İnalcık - Seydanhoğlu, Phonix Yayınları, Ankara, 2006, s. 154-155.

35 Yeğen, s. 68.

dinî ve kültürel toplulukların siyasi örgütlemedeki erozyona gösterdikleri tepkiyle alakalıydı.

Kürt coğrafyasında, Yeğen'in bahsettiği ademimerkeziyetçi direniş ikinci şekliyle yani Osmanlı siyasi örgütlenmesinin değişimine bağlı olarak özerk Kürt emirliklerinin devlete gösterdiği tepki ve direnişlerle karşı koymuştur. Kürtler tarafından gösterilen bu direnişler, isyan olarak algılanmış ve Osmanlı bölgeye gönderdiği birliklerle direnişleri bastırma yoluna gitmiştir.

Osmanlı Kürdistan Seferi ve Bedirhan Bey İsyanı (1847)

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin merkezileşme çabaları ve buna karşı gelişen ademimerkeziyetçi direnç, Kürt coğrafyasında da etkisini göstermiş ve devletin Kürtlerin yerel hâkimiyetlerine son verme girişimleri, "Kürdistan Seferi" olarak da adlandırılan seferlerle uygulamaya konulmuştu. Jwaideh'e göre bu seferler, Osmanlı otoritesini bölgede yeniden kabul ettirmeyi hedeflemekten ziyade bu toprakları yeniden ele geçirerek bölgeyi doğrudan Osmanlı hâkimiyeti altına almayı amaçlıyordu.³⁶ Yapılan bu seferlere Kürt beyleri öncülüğünde direnişlerle karşı koyuluyordu. Bu direnişlerden büyük ve önemli olanlarından bir tanesi de Cizre-Botan bölgesinde baş gösteren ve adını dönemin "mir"i olan Bedirhan Bey'den alan Bedirhan Bey İsyanı'dır. 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devleti'ne özerk konumuyla bağlı kalan son Kürt emirliklerinden Cizre-Botan emiri ve aynı zamanda mütesellim³⁷ olan Bedirhan Bey'in direnişi bazı araştırmacılar tarafından öne sürülen "Kürt milliyetçi bir isyan olduğu" iddiası nedeniyle ayrıca önemlidir.³⁸

36 Jwaideh, s. 104.

37 Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri: Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türklere Tarihi*, ed. Ş.K. Şerefoglu ve H.K. Türközü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1982, s. 61. Sevgen, Osmanlı arşiv belgelerinde, hükümetle olan bazı yazışmalarda Bedirhan Bey'den Cizre-Botan mütesellimi olarak bahsedildiğini kaydetmektedir.

38 Örneğin Kürt araştırmacı Malmisani, Bedirhan İsyanı'nın Kürt milliyetçi bir isyan olduğunu iddia etmektedir. Bkz. Mehmed Malmisani, *Cizra Botanlı Be-*

Onun yönetimini ve Osmanlı'ya karşı direnişini, modern Kürt milliyetçiliğinin ilk dile gelişi olarak değerlendirenler vardır.³⁹

Sasuni ise tam olarak bağımsız bir devlet kurma amacından bahsetmese de bu dönemde Kürt aydınlarının, emirlerin ve şeyhlerin Kürt halkı arasında dolaşmaları ve ajitasyonları sonucu bütün Kürt bölgelerinde feodal nitelikte de olsa Kürt ulusal bilincin oluşturulduğunu düşünmektedir.⁴⁰ Araştırmacı Kardam ise Bedirhan Bey direnişi hedefinin, Osmanlının bölgedeki fetih hareketlerini durdurmak, beyliklerin özerkliklerini korumak, kurduğu ittifaklarla Kürt beyliklerini bir tür özerk/bağımsız “federal Kürdistan” halinde devletleştirmek ve Osmanlı'ya kabul ettirmek olarak açıklamaktadır.⁴¹

Ancak Sevgen'in Osmanlı arşiv belgelerine dayanarak hazırladığı çalışmasında Bedirhan İsyanı'nın milliyetçilikten değil, (Bedirhan Bey'in) otoritesini zayıflatarak topraklarını bölmeyi amaçlayan merkezî Osmanlı Devleti'nin yeni idari sistemine karşı yapılmış bir nedenden kaynaklandığını belirtmektedir.⁴² Bu doğrultuda bazı akademisyenler, Bedirhan İsyanı'nı Tanzimat Dönemi'nin merkezîleşme politikasının kışkırttığı bir isyan olarak değerlendirmektedir.⁴³ Zira Bedirhan Bey ay-

---

dirhaniler ve Bedirhani Ailesi Derneği'nin Tutumları, Avesta, İstanbul, 2000. Ayrıca Zeki Beg, Bedirhan'ın diğer Kürt liderlerle birlikte bu bölgenin özgürlüğünü ve bağımsızlığını sağlamak için harekete geçtiğini iddia etmektedir (Zeki Beg, s. 220). Bu doğrultuda ayrıca bkz. Bletch Chirguh, *Kürt Sorunu Kökeni ve Nedenleri*, çev. Nihat Nuyan, Avesta, İstanbul, 2009, s. 33-34; Celile Celil, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler*, Avesta Yayınları, 1992, İstanbul, s. 127-129 ve Kardam, s. 368.

39 Kürt milliyetçiliğine tarihsel bir zemine dayandırma amaçlı bu tür yaklaşımların geçerli bir kanıtı yoktur. Ancak belirtmek gerekir ki, 20. yüzyılda başlayan modern Kürt ulusçu hareketin siyasallaşmasına Bedirhan ailesinden birçok kişi öncülük etmiştir. Bu konu ilerleyen bölümlerde ele alınmıştır.

40 Sasuni, s. 103.

41 Kardam, s. 368.

42 Sevgen, s. 61-116.

43 Örneğin Özoglu, s. 94, Ayrıca Hakan, s. 27. Bedirhan Bey İsyanı'nın Osmanlı'nın merkezîyetçi idari düzenlemeleri sonucu çıktığını savunan ve bu konuda yapılmış ayrıntılı bir çalışma için bkz. Musa Çadırcı, s. 151-158. Ayrıca Fatih Gencer, *Merkezîyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010. Ayrıca Hakan, Tanzi-

nı zamanda Osmanlı yönetiminin bir temsilcisi olarak, kendisine otorite ve gelir sağlayan mütesellim (vergi toplayıcı) görevini yürütüyordu.⁴⁴ Ancak devletin gelirlerini artırmayı amaçlayan yeni idari uygulamaya göre Bey'in bu imtiyazı elinden gidecekti, dolayısıyla Bedirhan Bey'in kendisinin ve emirliğinin idari dokunulmazlığını korumak için isyan ettiği düşünülmektedir.⁴⁵ Ancak Osmanlı arşivindeki birçok yazışma, Bedirhan Bey'in devlete bağlılığını ve her defasında teslimiyetini ve itaatini belgelemektedir.⁴⁶ Bu yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Bedirhan Bey'in kendisinin de ifade ettiği gibi en önemli sorun Cizre'nin yeni düzenlemeye göre Diyarbakır'dan alınıp Musul'a bağlanmasıydı.⁴⁷ Örneğin Bedirhan Bey, 1841'de Diyarbakır Valisi'ne gönderdiği bir dilekçede bu isteğini açıkça dile getirmektedir:

(...) Ahaliye merhamet ederek Cizre'nin eskiden olduğu gibi Diyarbakır eyaletine bağlanması hususunun padişahımız efendimiz hazretlerinin merhametli katlarına arzını istirham ederim. Bütün Cizre halkının çoluk çocuklarıyla padişahımız efendimiz hazretlerine ve yüce zatınıza hayır dualar ederek mücadele ve merhametini dilemek babında emir ve irade efendimizindir.

Köleniz

Bedirhan b. Abdullah⁴⁸

---

mat'ın bir diğer etkisinin, İngiltere-Fransa gibi Hıristiyan Avrupa devletlerinin gayrimüslimler üzerindeki desteğinin, Kürt coğrafyasında tepki olarak dinsel farklılıkların zamanla halklar arasındaki savaşların körüklenmesine neden olduğunu belirtmektedir. Nitekim Bedirhan Bey İsyanı'nda olduğu gibi Nasturiler, yapılan savaş ve katliamlarda uluslararası destekten mahrum kalarak Osmanlı ile savaşmak zorunda kalmış ve sonunda Kürt coğrafyasında mirlik düzeni son bulmuştu (Hakan, s. 27).

- 44 Sevgen, Osmanlı arşiv belgelerinde Bedirhan Bey'den "Cizre ve Bohtan mütesellimi" olarak bahsedildiğini belirtmektedir. (Sevgen, s. 61). Ayrıca Kardam, Bedirhan Bey'n mütesellimlik görevi yanında miralay olarak Osmanlı ordusuna asker verme yükümlülüğünün de olduğunu kaydetmektedir (Kardam, s. 276).
- 45 Özoglu, s. 94-95.
- 46 Bu konuda Sevgen'in Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden aktardığı örnek belgeler için bkz. Sevgen, s. 61-85.
- 47 Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden akt. Sevgen, s. 62-74. Ayrıca, Hakan, s. 131-134.
- 48 Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden akt. Sevgen, s. 67-68.

Sevgen'e göre Bedirhan Bey, Cizre'yi Diyarbakır'a bağlamak için; Diyarbakır, Musul, Erzurum ve İstanbul'a gönderdiği sayısız dilekçeye rağmen istediğini elde edememesi sonucu, hükümetin dikkatini çekmek için Hakkâri bölgesindeki Hıristiyan Nasturilere saldırıda bulunmuştur. Sevgen, Bedirhan Bey'in Nasturilere saldırısını, Nasturi olan Tiyar Aşireti'nin kalabalık nüfusları ve mevkileriyle etraftaki Kürt ve diğer bazı Nasturi aşiretlere meydan okuyarak onlara saldırmasına ve iki Kürt seyidi öldürmesine bağlamaktadır.⁴⁹ Hakan ise olayları ve süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

Nasturilerin en büyük aşireti olan Tiyariler, özellikle Tanzimat sonrası Hıristiyan Avrupa ve Amerika'nın yakınlığını fırsat bilerek bölge Kürt mirlerine ve Osmanlıya vergi vermekten kaçınmıştır. Tanzimatın Müslüman ve gayrimüslimleri eşit tutan bir hüviyette olması Nasturilerin yıldır tabiyeti altında oldukları Kürt mirlerine karşı başkaldırıp yönetimlerini tanınamalarına, ayrıca İngiliz ve Fransızların himayesi altında din propogandası yapmalarına neden olmuştur. Bu yaklaşım başta Bedirhan Bey olmak üzere bu hadiseye karışan Kürt mirlerinin Nasturilere yaklaşımında çok belirleyici bir rol oynamıştır.⁵⁰

Bedirhan Bey ve Kürt kuvvetlerinin Nasturilere yaptığı saldırılar/katliamlar, Bey'in sonunu hazırlayan önemli bir gelişmedir. Nitekim olayların Avrupa'da duyulması sonucu İngilizler ve Fransızlar Bedirhan Bey'in cezalandırılması ve Nasturilerin korunması için hükümete baskı yapıyor⁵¹ ve yetkililere Bedirhan Bey aleyhinde istihbaratta bulunuyorlardı. Örneğin Musul

49 Sevgen, s. 76-77. Ayrıca Kardam, Bedirhan Bey'in, Nasturi saldırısıyla Osmanlı'nın kendisini muhatap almasını sağlamak veya Osmanlı'yı kendisine saldırma planlarından vazgeçirmek için hedeflemiş olabileceğini kaydetmektedir (Kardam, s. 369).

50 Hakan, s. 158.

51 Bkz. Van Bruinessen, *Ağa Şeyh...*, s. 277. Ayrıca bu kanıtı destekler biçimde Lütfi (Ahmet Ramiz), Bedirhan Bey'in Tiyar Nasturilerine boyun eğdirip teslim almasından sonra, Musul'daki İngiliz Konsolosu Sir Henry Leyard'ın aracılığıyla İngiltere ve Fransa devletlerinin Osmanlı'ya, Bedirhan Bey'in Kürdistan'dan uzaklaştırılması talebinde bulduklarını belirtmektedir. Bkz. Lütfi (Ahmet Ramiz), s. 83.

İngiliz konsolosunun 18 Eylül 1846 tarihli raporunda şu bilgiler yer alıyordu:

Evvelce Hakkâri Mütesselimi Nurullah Bey'e bağlı iken, sonradan onun tarafından Bedirhan Bey'e bırakılan Tuhup Nasturilerinin, Tiyar olaylarından daha şiddetli bir surette katliama maruz kalacaklarını haber veriyorum. Bedirhan Bey'in artık esir alıkoymayıp, kadın ve çocuk çocuğu tamamiyle idam edeceğini Nasturiler haber almışlardı. Bedirhan Bey, şimdi askerini toplamakta, kalelerine erzak yığmaktadır. Hıristiyanlar korku ve telaş içinde İran topraklarına sığınma hazırlığındadırlar.⁵²

Yine Musul'daki Fransız konsolosunun 20 Eylül 1846'daki raporu hem Bedirhan Bey'in Nasturilere uygulayacağı katliamı haber verirken bir taraftan da Osmanlı'nın o dönem uyguladığı Kürt politikası ve Bedirhan Bey ilişkisine de değinmesi açısından dikkate değerdir:

Bedirhan Bey'in idaresinde bulunan Tiyar kazasında üç yıl evvel meydana gelen olay benzerinin meydana gelmek üzere olduğunu, halkın tahminlerine göre, bu defaki zulüm ve öldürme hadisesinin, şimdiye kadar, biçare Nasturilerin, defalarca uğradıkları belaların hepsinden üstün olacağını tarafınıza bildiririm. Bedirhan Bey'in istediği çok büyük parayı Nasturiler vermeye muktedir olmadıklarından, üzerlerine yürümeye niyet etmiş, onlara karşı büyük tehditleri vaki olmuştur. Bedirhan Bey'in dediğinden kalmayacağı bilinmektedir ... Hükümet-i Sanniye birkaç yıldır Kürt ailelerini terbiye etmeye çalışmışken, hepsinin kuvvetlisi olan Bedirhan Bey hakkında hâlâ bir tedbire başvurulmaması gariptir. Hatta Devlet-i Aliye'nin bu tereddüdü korkuya hamledilmektedir. Bedirhan Bey ise, bu halden istifade ederek, Hükümetin kuvvetini hiçe sayıp kendisine bağlı olan Kürtler üzerindeki kuvvet ve nüfuzunu çoğaltmaktadır. Şimdiye kadar bağımsız olan Kürt Beylerini Hükümetin zorla itaat altına alacağını İstanbul gazetelerinden oku-

52 Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden akt. Sevgen, s. 87.

muştum. İsmail Paşa'nın idaresinde tasarlanan hareketin, Bedirhan Bey'i de kavramı altına almasını arzu ederim.⁵³

Osmanlı arşiv belgeleri, Bedirhan Bey'in en güçlü olduğu 1839'lardan 1846'ya kadar, gerek kendi yazdığı dilekçelerde gerek arabuluculuk yapan Osmanlı memurları aracılığıyla her koşulda devlete bağlılığını ve itaatini bildirdiğini net bir şekilde göstermektedir.⁵⁴ Osmanlı hükümeti ise Bedirhan'ın her türlü itaatine ve taahhüdüne rağmen –ki bu taahhütlerini ciddiye almamakta ve zaman kazanma amaçlı olduğunu düşünmektedir– bir müddetten beri Bedirhan Bey'e karşı askerî bir hareket hazırlığına devam etmiştir. İmparatorluk topraklarının birçok bölgesinden ordular ve askerler toplayarak Müşir Osman Paşa komutasındaki Anadolu Ordusu, Kürt coğrafyasında hazır bekletilmiştir.⁵⁵

Anadolu Ordusu kumandanı Müşir Osman Paşa'nın 1846'da gönderdiği raporunda Bedirhan Bey'e yapılan harekât ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Aslında raporun içeriğine bakıldığında Bedirhan Bey'in herhangi bir saldırısı olmadığı, kendisinin Erwax (Orak) Kalesi'ne çekildiği, Osmanlı güçlerinin taarruzda bulunduğu, tüm bu çarpışmalar sonucunda Bedirhan Bey'in teslim olduğu anlaşılmaktadır:

(...) Onlardan evvel davranarak, üzerlerine baskın tarzında piyade ve top ateşi açılmış, Bedirhan'ın adamlarından kırk kadarının öldürüldüğü görülmüştür. Bizim taraftan, tüfeğini aceleyle doldururken aniden ateş alması neticesinde, bir süvari erimiz şehid olmuştur.⁵⁶

Bedirhan Bey, ordunun şiddetli taarruzu karşısında ailesi ve yanında 500 kişilik kuvvetiyle birlikte teslim olmuştur.⁵⁷ Görüldüğü gibi Bedirhan Bey, son ana kadar Osmanlı'ya itaat et-

53 Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden akt. Sevgen, s. 89.

54 Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden akt. Sevgen, s. 61-117; Hakan, s. 194-206. Ayrıca Kardam, s. 308-320.

55 Sevgen, s. 90-91.

56 A.g.c., s. 100.

57 Hakan, s. 225-228; Sevgen, s. 100.

miş ancak kendisini savunmak için Erwax Kalesi'ne çekilmiş ve yer yer çarpışmalarda bulunmuşsa da sonunda teslim olmuştur. Dolayısıyla bu bilgiler doğrultusunda, isyanının/direnişinin “bağımsız bir Kürt devleti” kurmak adına yapılmadığı, bunun Kürt milliyetçi söyleme tarihsel bir zemin kazandırmak adına yapılmış duygusal bir yakıştırma olduğu açıkça görülmektedir.

Teslim olmasından sonra Bedirhan Bey ve kalabalık ailesi önce İstanbul'a, ardından Girit'e sürgün edilmiştir. Görüldüğü gibi Osmanlı her ne kadar Bedirhan Bey'in hâkimiyetine son verseyse de onu gücendirmeden topraklarından uzaklaştırma yoluna gitmiştir. Sürgün boyunca Bedirhan Bey'e belli bir maaş, ailesindeki birçok kişiye devlette iş verilirken, Bedirhan Bey'e Girit'te bulunduğu yıllarda Müslüman ve Hıristiyan ahalisinde çıkan karışıklıklarda yaptığı arabuluculuk nedeniyle Osmanlı Devleti tarafından paşalık rütbesi verilmiştir.⁵⁸

Bedirhan Bey'in sürgünüyle son bulan 1846-47 Osmanlı Kürt seferlerinin sonucunda Kürdistan Eyaleti kurulmuş ve bu durum Osmanlı belgelerinde “Kürdistan'ın yeniden fethi” ibaresiyle yer almıştır.⁵⁹ Devlet tarafından sefere katılan Osmanlı askerlerini ödüllendirmek için Kürdistan madalyaları verilmiştir.⁶⁰ Böylece Kürt topraklarında beylik düzenine kesin olarak son verilmiş ve bu topraklar, “Kürdistan” adıyla Osmanlı eyaleti haline getirilmiştir.

Osmanlı Devleti, Kürdistan Eyaleti ile yeni bir idari birim kurarak, hukuki bir yeniden yapılandırmayla doğrudan merkezî yönetimi kurmayı hedeflemiştir. Ancak bu karar, Kürdistan'ın siyasal olarak mevcudiyetinin kabul edilmesi anlamına gelmemektedir.⁶¹

14 Aralık 1847'de resmî gazete olan *Takvim-i Vekâyi*'de Kür-

58 Bkz. Lûtfi (Ahmet Ramiz), s. 85-89. Ayrıca Sevgen, s. 113-114.

59 Hakan, s. 255; Sevgen, s. 105-111; Kardam, s. 382-383. Kürdistan Eyaleti'nin kuruluşuna dair resmî ilan *Takvim-i Vekâyi*'de 5 Muharrem 1264'te (14 Aralık 1847) yayımlanmıştır. İlanın sadeleştirilmiş metni için bkz. Kürdoloji Çalışma Grubu, 96-99; Lûtfi (Ahmet Ramiz), s. 115. Orijinal metin için bkz. EK 1.

60 Bkz. Sevgen, s. 104. Lûtfi (Ahmet Ramiz), s. 17.

61 Özoglu, s. 81.

distan Eyaleti'nin resmen kurulduğuna hükmeden karardan evvel, 6 Mayıs 1846 tarihli bir iradeyle Kürdistan olarak adlandırılacak eyaletin kurulması beyan edilmişti.⁶² Özoğlu'na göre bu irade birkaç nedenden ötürü önemlidir: Birincisi, Osmanlı Devleti'nin idari bir kurum teşkil ettiğini ve bunu "Kürdistan Eyaleti" olarak adlandırdığını belgelemektedir. İkincisi, Kürdistan Eyaleti, özel bir konum ve özerklik verilmesi açısından benzersizdir.⁶³ Bu irade'nin Kürdistan'ın kurulma sebeplerini de içeriyor olması ayrıca önemlidir. Buna göre, Osmanlı Devleti, Kürdistan Eyaleti'ni öncelikle Rusya ve İran'a karşı koymak için konuşlandırıldığını göstermektedir. Ayrıca ileride herhangi bir Kürt isyanına karşılık vermek ve bölgeyi doğrudan denetleme isteği, eyaletin bir başka kurulma sebebi olarak gösterilmektedir.⁶⁴ Özoğlu ayrıca 1847 ve 1867 yılları arasındaki Devlet Salnâmeleri'nin, Kürdistan Eyaleti'nin merkezî hükümet tarafından kurulduğunu ve doğrudan yönetildiğinin kanıtladığını aktarmaktadır. 1867 Devlet Salnâmeleri'nde ise artık Kürdistan isminin yer almadığı, onun yerine "Diyarbakir" isminin geçtiği görülmektedir.⁶⁵

Kürdistan Eyaleti'nin kurulmuş olması Kürdistan'ın Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesinin en somut göstergesidir. Zira belgelerde "Kürdistan'ın yeniden fethedildiği" ibaresi yer almaktadır.⁶⁶ 1867 yılından sonra Osmanlı belgelerinde eyalet olarak Kürdistan ismine rastlanmamıştır.⁶⁷ Ancak coğrafi manadaki kullanımına devam edilmiştir. Yaklaşık yirmi yıl varlı-

---

62 Aynı yerde.

63 Özoğlu belgenin ne tür bir özerklik verildiğinin belirtilmediğini ifade etmektedir. Özoğlu, s. 82.

64 A.g.e., s. 83.

65 Hakan, s. 259, Özoğlu, s. 259. 1867-68'de Kürdistan ve Mamûrat-ül Aziz eyaletleri birleştirilmiş ve ismi Diyarbakir Vilayeti olarak değiştirilmiştir. Diyarbakir daha önce 1845'te Tanzimat'a dahil edilmiş, Bedirhan Bey İsyanı'ndan sonra Diyarbakir Eyaleti yeniden teşkil edilmişti. Buna göre Diyarbakir Eyaleti; Van, Muş, Hakkâri Sancakları, Cizre, Batman, Mardin kazalarıyla birleştirilerek yeni bir eyalet sayılmıştı. Bkz. Yılmazçelik, s. 184.

66 Kürdistan'm "yeniden fethi" ifadesi, ilk fethin, Kürt beyliklerinin 16. yüzyılda Osmanlı Devleti ile yaptıkları ittifaka yapılan göndermedir, bkz. Kardam, s. 382.

67 Hakan, s. 259; Özoğlu, s. 83.

ğını sürdürmüş olan Kürdistan Eyaleti hakkında Özoğlu'nun önermesi dikkat çekicidir:

(...) Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürdistan Eyaleti milliyetçi Kürt liderlerini, Kürdistan'ı sadece idari bir varlık olarak değil, fakat daha da önemlisi bağımsız bir devlet olarak tahayyül etmeye sevk etti. Her şey bir yana, Osmanlı İmparatorluğu hali-hazırda Kürdistan'a kısmen bir devlet olma tasarısı olarak yorumlanabilecek idâri bir alt yapı sağlamıştı.⁶⁸

Özoğlu'nun bu önermesinin ne derece doğru olduğunun tespiti oldukça zordur. Zira bu konuda elimizde somut bir belge yoktur. Ancak bundan sonrası için yani Kürdistan Eyaleti'nin ortadan kaldırılmasından sonraki süreci ele alacak olursak, 1880'lerde bir Nakşibendi şeyhi olan Şeyh Ubeydullah "bağımsız bir Kürdistan" kurma adına harekete geçmişti. Ancak yine de Ubeydullah'ı bu amaca sevk edenin, Özoğlu'nun belirttiği minvalde, bir bağımsızlık tahhayülü olduğunu söylemek oldukça güçtür.

Şeyh Ubeydullah İsyanı (1880-81)

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda merkezî idaresini güçlendirmek amacıyla Kürt emirliklerini bertaraf etmişti. Ancak hükümetin Kürt coğrafyasının ücra yerlerine nüfuz edememesi ve Kürtler üzerinde etkin bir kontrol sağlayamaması, yeni idari sistemi işlevsiz kılmıştı.⁶⁹ Konumlarını kaybeden mirlerin yerine, merkezden gönderilen valiler atanmıştı. Ancak bu valiler huzursuzluk ve çelişkilerin artmasına mâni olamamıştı. Emirlikler dağılınca durumdan yararlanarak gücünü arttırmak isteyen aşiret reisleri arasında kalan aşiretler, birbirleriyle çatışmaya başlamışlardı. Daha öncesinde mirler bu gibi çatışmaları kontrol altında tutabiliyorlardı ancak mirlerin yerine atanan valiler bu tür yerel olaylara dair bilgi ve tecrübe sahibi değildiler ve halk nezdinde de meşru yöneticiler olarak görülümü-

68 Özoğlu, s. 90.

69 Jwaideh, s. 143.

yorlardı.⁷⁰ Hatta van Bruinessen'e göre bazı valiler bu çatışmaları kasten körüklüyor, böl-yönet taktiğini uyguluyorlardı. Bu durumun sonucunda eski Kürt emirliklerinde huzursuzluk ve güvensizlik baş göstermişti.⁷¹ Örneğin Jwaideh, bu nedenle eski Baban, Soran, Botan, Bahdinan ve Hakkâri emirliklerine ait toprakların büyük bölümünün birçok küçük aşiret tarafından parçalandığını kaydeder. Jwaideh'e göre, o zamana kadar büyük beylerin kontrolü altında tutulan aşiret reisleri artık her türlü kanunsuzluğa karışmakta serbest hareket ediyorlardı.⁷² Jwaideh, ortaya çıkan bu durumu şöyle değerlendirir:

Kürt liderlerinin bertaraf edilmesiyle doğan iktidar boşluğunun Osmanlı hükümeti tarafından doldurulmamış olması, işlerin bu duruma gelmesine sebep oldu. Kürt beyleri yerlerinden edilmiş fakat onlardan boşalmış iktidar koltukları hâlâ doldurulamamıştı. Hükümetin bu durumu düzeltmek amacıyla geliştirdiği tek çözüm, büyük aşiret gruplarını cezalandırmak üzere seferler düzenlemektir. Bu seferler çoğunlukla istenilen amaca ulaşmakta başarısız kalmış ve başa bela olan yerler sükûnetten uzak kalmaya devam etmiştir. Bunun da ötesinde bu seferler, daha fazla vahşet ve kanla sonuçlanmış, aşiret içi çekişmeleri arttırmıştır.⁷³

Jwaideh, işte böyle bir yıkım döneminde, yeni bir liderlik şeklinin hâkim olması için gerekli koşulların sağlandığını, eski Kürt beylerinden boşalan iktidar koltuklarına şeyhlerin sahip çıkmaya başladığını belirtmektedir.⁷⁴

Van Bruinessen de politik Kürt şeyhlerinin ortaya çıkarak güç kazanmasını, Kürt emirliklerinin yıkılışlarıyla ilişkilendirenlerdendir. Van Bruinessen, bu süreci şöyle değerlendirir:

19. yüzyılın ilk otuz yılında Mevlana Halit'in tarikatı yaymak amacıyla giriştiği eylemler neticesinde Kürdistan'da şeyhle-

70 Van Bruinessen, *Ağa Şeyh...*, s. 341

71 Aynı yerde.

72 Jwaideh, s. 143

73 *A.g.e.*, s. 144

74 Jwaideh, s. 144, Ayrıca bkz. Olson, s. 22-25.

rin sayısında artış oldu. Misyonerlerin eylemleri ve Avrupalıların bölgeyi etkileri altına almalarıyla Hıristiyanların gücü ele geçirdikleri korkusu, özellikle Müslüman kimliğini vurgulayan, doğrudan Hıristiyanları hedef alan propagandalara Kürtlerin ilgi göstermesine yol açtı. Kürt emirliklerinin dağılmasıyla ortaya çıkan genel kargaşanın hüküm sürdüğü ortam, günlük yaşamlarında herhangi bir korunmadan yoksun birçok kişinin bir güvence arayışı içinde dine (yani şeyhlere) dönmelerine neden oldu. Böylece şeyhlerin nüfuzu arttı.⁷⁵

19. yüzyılda şeyhlerin bu denli güç kazanmalarının başka nedenleri de vardı. Bu yüzyılda politik önem kazanmış tüm şeyh aileleri, aşiretsel örgütlenmelerin yoğun olduğu, aralarında çatışma ve kan davası bulunan birçok küçük aşiretin bulunduğu bölgelerden çıkıyorlardı.⁷⁶ Bu bölgelerde şeyhler aşiretler arasında çıkan çatışmalarda arabuluculuk yapıyor, gerektiğinde kan davalarını durdurabiliyorlardı. Şeyhler genellikle aristokrat kökenliydi ve muhatapları da aşiret reisleriydi. Dolayısıyla bu reisleri ve çatışmaları manipüle etmek bütün bir aşireti dize getirmekten daha kolay oluyordu.⁷⁷ Van Bruinessen, şeyhlerin sıklıkla aşiret reislerinin kızlarıyla evlenmelerini de diğer bir güç unsuru olarak görmektedir. Bu evlilikler, şeyhlerin konumlarının onaylanması anlamına gelmekte, böylece her iki taraf açısından ortaya çıkan akrabalıklar, zor durumlar için bir teminat oluşturmaktaydı. Van Bruinessen'e göre ayrıca 19. yüzyılda (1858) gerçekleştirilen toprak reformu doğrultusunda, toprakların kayda geçirilerek tapulandırılması, şeyhlerin gücünü pekiştiren önemli bir sosyo-ekonomik gelişme olmuştur. Bu dönemde şeyhler, tapu memurlarının muhatap aldıkları kişiler olarak toprakların çoğunu kendi adlarına kaydettirmeyi başarmışlardı. Şeyhlerin bu yolla elde ettikleri topraklara, müritlerin de bağışladıkları topraklar eklenince birçok yerde şeyhler Kürt bölgelerinin zengin

75 Van Bruinessen, *Ağa Şeyh...*, s. 347

76 A.g.c., s. 345

77 A.g.c., s. 346

toprak ağaları konumuna gelmiş, politik güçleri bu doğrultuda artmıştı.⁷⁸

Osmanlı tarihçisi Kieser ise şeyhlerin dinî ve politik liderler olarak yükselmelerini 19. yüzyıldaki misyoner hareketleriyle ilişkilendirmektedir. Kieser, 19. yüzyılda misyonerlerin ülkeye girerek yerleşmelerinin, güvensizleşen Kürt aşiret topluluklarında şeyhlerinin dinsel-siyasal liderler olarak yükselmeleriyle paralellik gösterdiğini ve bunun bir tesadüf olmadığını ileri sürmektedir. Kieser, misyonerlerin o dönem Kürt bölgelerine getirmiş olduğu nimetlerden ve de millet okullarının gelişiminden nasibini alamayan Kürt çoğunluğun, Tanzimat'ın baskısı sonucu ortaya çıkan farklılaşmaya tepki göstermesinin doğal sonucu olarak şeyhlerin aşiretler üzeri bir düzlemde (hareket eden) bir kitle hareketinin örgütleyicisi ve önderi olarak dönüştüğünü iddia etmektedir.⁷⁹ Van Bruinessen ise Hıristiyan misyonerliğinin, şeyhlerin politik güç kazanmalarındaki rolünü şöyle açıklar:

Hem Kürtler, hem de Hıristiyan komşuları, Avrupalıların özellikle İngiliz, Rus ve Fransızların Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki giderek artan etkilerinin bilincindeydiler. Onlar bunu Hıristiyanlık ve İslâm arasında bir mücadele olarak algıladıklarından Avrupalı güçlerin Müslümanlara karşı yerel Hıristiyanlarla ittifak yapmalarını muhtemel görüyorlardı; böylece misyonerler birçoklarının gözünde ileride yapılacak doğrudan askerî müdahalenin öncüleriydiler. Bu da kaçınılmaz olarak Kürtler ve Kürdistan'daki Hıristiyan gruplar arasındaki gerginliğin artmasına yol açtı. Bu koşullar altında dinî önderlerin halk arasında yabancı ve Hıristiyan düşmanı duygulara hitap edecek politik güç kazanmaları doğaldır.⁸⁰

78 A.g.e., s. 347-348. 1858'den sonra Osmanlı hükümeti tarafından şeyhlere ve aşiret reislerine arazi bağışlanması, Doğu'da iktidarın merkezileşmesi politikasını başarmak için yapılan siyasi bir uygulamaydı. Bkz. Olson, s. 21.

79 Hans Lukas Kieser, *İskalanmış Barış: Doğu Vilâyetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, 2010, İstanbul, s. 101.

80 Van Bruinessen, *Ağa Şeyh...*, s. 339-340.

Van Bruinessen'in de bahsettiği politik güç kazanan şeyhler, özellikle Nakşibendi tarikatının Halidiye⁸¹ kolunun mensuplarıydı. Nakşibendilik –özellikle Halidiye kolu–, 19. yüzyılın ilk yarısında Kürt bölgelerinde yaygın bir tarikat haline gelmişti.⁸² Süleymaniyeli bir Kürt olan Mevlana Halit'in, Ortadoğu'da altmış halife atadığı, bunun yarıdan fazlasını Kürt bölgelerine gönderdiği bilinmektedir.⁸³ Kürt bölgelerine atanan bu halifeler, –özellikle– Kürt toplum yapısına uygun olarak şeyhlik makamı, babadan oğula geçmek kaydıyla Barzan, Berzenci, Şemdinan gibi bazı ailelerde kalmıştı. Algar, bu şeyh ailelerinin fonksiyonel olarak eski Kürt emirlerinin devamı olduğunu ve hemen hemen tüm Kürt siyasi hareketlerinin Nakşibendi bir lidere sahip olduğunu kaydetmektedir.⁸⁴

Hakkârî'nin Şemdinan ailesinden Nehri'li Şeyh Ubeydullah, bu dönemde yükselen şeyhlerden bir tanesiydi. Şeyh Ubeydullah'ın yükselişinin birçok nedeni vardı. Daha önce de belirtildiği gibi şeyhin yükselişi öncelikle Kürt emirliklerinin ortadan kaldırılması doğrultusunda Kürt topraklarında baş gösteren asayişsizliğin bir sonucu olarak kendisine yüklenen sosyo-politik konumdan ileri geliyordu. Ubeydullah'ın halk arasında üstün bir konum alması için birçok koşul bir araya gelmişti. Özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrası Kürtlerin meskün olduğu topraklarda sosyal ve ekonomik birçok tahribat meydana gelmişti. Halkın büyük bir kesiminin açlık ve salgın hastalık-

81 Halidiye, Nakşibendi tarikatının, Hindistan'daki yenilikçi (müceddidi) kanadıyla ilişkili olan, aslen Süleymaniyeli bir Kürt olan Mevlana Halid-i Bağdadî'den (1276-1827) adını alan bir koludur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hamid Algar, *Nakşibendilik*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2007, s. 78, 231-252.

82 Nakşibendilik her ne kadar 19. yüzyılda Kürt coğrafyasında Halidi kolu vasıtasıyla yaygınlaşarak siyasi bir misyon yüklenmiş olsa da van Bruinessen'in tespitine göre bölgede tarikatın varlığı 17. yüzyıldan itibaren bilinmektedir. Van Bruinessen'in aktardığı bilgiye göre 1639'da, Osmanlı Sultanı IV. Murat, Diyarbakır'da fazla nüfuzlu olmaya başladığı için bir Nakşi şeyhini idam ettirmiştir. Şeyhin 40.000 dolayında taraftarı olduğu söylenmektedir. Bkz. Martin van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, çev. Nevzat Kıraç, Bülent Peker, Leyla Keskiner, Halil Turansal, Selda Somuncuoğlu, Levent Kafadar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, 9. baskı, s. 109.

83 Van Bruinessen, s. 32.

84 Algar, s. 86.

lardan kırıldığı böylesi güvensiz bir ortamda kendi soylarından birinin kurtarıcı gözüyle görülmesi kaçınılmazdı.⁸⁵

Ubeydullah'ın 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının yol açtığı gelişmelerin sonucu kendisine yüklenen kurtarıcı misyon dışında, ulusal bir lider olarak öne çıkmasının diğer bir nedeni ise Kürt aşiretlerden oluşan kuvvetlere komutan olarak atanması olmuştu. Ubeydullah'ın Kürt bölgesinde resmîleşen bu yeni görevi, dinî konumuyla da birleşince, kısa zamanda dönemin en tanınmış Kürt lideri haline gelmesine de katkı sağlamıştı.⁸⁶

Şeyhin böylesi güçlü bir döneminde, aslında yükselmesinde önemli bir faktör olan Osmanlı'nın desteğini de almış olmasına rağmen ilk icraatı 1879 yılında Osmanlı'ya karşı silahlanarak isyan etmesi olmuştu. Gever (Yüksekova) kaymakamına göre Ubeydullah, "Kürtlerin yerleşik olduğu topraklarda, Osmanlı hükümetinin vergi tahsilatı konusundaki yetkilerini devralan bağımsız bir beylik" kurmayı hedeflemekteydi. Gever kaymakamı, Şeyh'in bu hedefinin sebebini 1877-78 savaşı sonucu Osmanlı'nın Kürt topraklarındaki iradesinin zayıfladığı dönemden faydalanmak istemesine bağlamaktaydı.⁸⁷

Her ne kadar Ubeydullah'ın Osmanlı'ya karşı bu girişimi başarısızlıkla sonuçlansa da bu isyan, politik kariyerinin başlangıcı olmuştu. Bu girişimden sonra Şeyh, hedefini İran'a çevirmiş, 1880 yılında beraberinde birçok silahlı aşiret gücüyle birlikte İran'a girmişti. Amacı İran Kürtlerinin de desteğini alarak sınırları bu bölgeyi de kapsayan bağımsız bir Kürt devleti kur-

---

85 Jwaideh, s. 145

86 A.g.e., s. 146-147.

87 Akt. Jwaideh, s. 166. Nitekim Şeyh Ubeydullah bu dönemde halk arasında soygun ve talanın artmasını, baş gösteren huzursuzluk ortamını; Türk merkezî idaresinin keyfiligine bağlıyordu. Örneğin Şeyh'in bu görüşlerini aktıran Seyid Mahmut Said şöyle diyordu: "... Bütün kötülüklerin kökeni bellidir: en alt kademede olan zaptiyeden başlamak üzere, en üst kademeye varıncaya dek, rübe sahibi zorba ve keyfî idarecilerin, bitkin hâle gelmiş halkı soymaları, bazı Hristiyanlar gibi Kürtler de şayet soygunculuk yapıyorlarsa, bu merkezî idarenin kötü uygulamalarının bir sonucu olmaktan başka bir şey değildir." Akt. Celile Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, çev. M. Aras, Peri Yayınları, İstanbul, 1998, s. 66-67.

maktır.⁸⁸ Ubeydullah, 05.10.1880'de Amerikan misyoneri Dr. Cochran'a yazdığı bir mektupta amacını ve kendisini bu amaca iten nedenlere şöyle yer vermektedir:

(...) 500.000'nin üzerinde aileden oluşan Kürt ulusu ayrı bir halktır. Dinleri diğerlerinden farklı, töre ve gelenekleri kendine özgüdür... Kürdistan'ın lider ve hükümdarları hem Türkiye, hem de İran'a bağlı olanlar, Kürdistan'ın bütün halkı, artık daha fazla her iki hükümetle de birlikte var olamayacakları ve bir şeyler yapmak için Avrupa devletlerinin durumu inceleyerek anlamaları gerektiği konusunda ortak bir görüşe sahiptirler. Bizler bölünmüş bir milletiz. Kendi iç sorunlarımızı kendimiz halletmek, kendi suçlarımızı cezalandırmada bizzat egemen ve bağımsız olmak, bütün diğer milletlerin sahip oldukları haklara aynı şekilde sahip olmak istiyoruz.⁸⁹

Ubeydullah'ın bölgede bir Kürt birliği oluşturarak bağımsız bir Kürdistan kurma fikrinin kaynağı 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra imzalanan Berlin Antlaşması⁹⁰ ile ilişkilendirilmektedir.⁹¹ Şeyh Ubeydullah'ın Kürtleri bir araya getirme isteğinin altında yatan en büyük nedenlerden birisinin de Ermeni egemenliği korkusu olduğu düşünülmektedir.⁹² Özellikle Berlin Antlaşması sonrasında Kürtlerin devlet kurmak istedikleri topraklarda Ermeni egemenliğine uygun bir ortam sağlanmış oluyordu. Antlaşmanın 61. maddesinin Ermenilere bazı ayrıcalıklar sağlamayı öngörmesi, Kürtlerin ve İranlıların yerleşik ol-

88 Van Bruinessen, Şeyh'in niyetinin imparatorluğun bünyesi altında yarı özerk bir Kürt devleti kurmak olduğunu belirtmektedir. Van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine...*, s. 237. Benzer doğrultuda bkz. Kieser, s. 237. Ancak birçok başka araştırmacı Ubeydullah'ın gerçek anlamda bağımsız bir Kürdistan kurmak adına yapıldığının altını çizmektedir. Örneğin Nikitine, s. 360; Jwaideh, s. 151; Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah...*, s. 65.

89 Celil, s. 129-130.

90 Ayrıca Ermeni sorununun doğuşu ve gelişimini Berlin Antlaşması'nın sonuçlarıyla ilişkilendiren bir çalışma için bkz. Temuçin Faik Ertan, "Lozan Konferansı ve Ermeni Sorunu", *Kök Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, c. II, sayı II, 2000, s. 209-225.

91 Jwaideh, s. 151-157; Olson, s. 23-24.

92 Bkz. Jwaideh, s. 156-157; Van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine...*, s. 96; Olson, s. 23.

duğu bölgelerde Ermenilere daha üstün bir statü vereceği söylentisiyle birleşince Kürtler arasındaki endişe yayılmaya başlamıştı.⁹³ Örneğin Şeyh'in Berlin Antlaşması'ndan duyduğu rahatsızlığı gösteren tepki, Başkale Mutassarıflığı'na gönderdiği bir mektupta şöyle yer almaktadır:

Bu duyduklarım da ne, Ermenilere Van'da bağımsız bir devlet kuracaklarmış ve Nasturiler de kendilerini İngiliz tebaası ilan edip İngiliz bayrağını yükselteceklermiş. Kadınları silahlandırmak zorunda kalsam da buna asla izin verineyeceğim.⁹⁴

Şeyh Ubeydullah öncülüğünde gerçekleşen bu hareket, Kürtleri birleştirmeyi hedeflemesinden dolayı "Kürt birliği" olarak nitelendirilmişti. Jwaideh'e göre, başlangıçta Berlin Antlaşması hükümlerine bir tepki olarak gelişen bu hareketin böyle bir birliğe dönüşmesi, büyük güçlerin bölgeye yönelik politika ve çıkarlarına karşı muhalif bir tutum sergilemesi anlamına gelmektedir.⁹⁵ Osmanlı Devleti'nin, Berlin Antlaşması sonucu büyük güçler gözetiminde taahhüt etmek durumunda kaldığı reformları hükümsüz kılmak adına Kürt birliğini desteklediği konusunda bazı iddialar vardır. Jwaideh'in, İngiliz kaynaklarına dayanarak verdiği bazı belgeler bu iddiaları güçlendirse de bazı diğer belgeler de şüphyle yaklaşmaya meydan verecek niteliktedir.⁹⁶ Ancak son yıllarda Osmanlı arşivlerinde bulunan bazı belgeler, Osmanlı Devleti'nin tutumu hakkında daha net bilgiler barındırmaktadır. Örneğin Yıldız Sarayı Arşivi'nden alınan bir belge, devletin neden Ubeydullah'ı desteklediğini açıkça göstermektedir:

Göçebe Kürtlerin yerleştirilmeleri ve iskan edilerek medeniyete kavuşturulmaları çok önemli bir sorundur. Bu konuda bölgeye gönderilmiş bulunan müfettişlerin Meclis-i Vükelaya sundukları raporlar görüşülmüş ve bazı kararlar alınmıştır. Müfet-

93 Jwaideh, s. 156-162.

94 Jwaideh'in İngiliz arşivlerinden aldığı bu belge için bkz. Jwaideh, s. 157.

95 Jwaideh, s. 162.

96 A.g.c., s. 162-163.

tişlerin verdikleri raporlara göre; zaman zaman Kürtlerin yaşadıkları yerlerde bulunan Hıristiyanlara karşı yapılan bazı adaletsiz uygulamalar, buralardaki Hıristiyanların himaye hakkını ele geçirmiş İngiltere ve Rusya'nın bölgeye müdahalesine neden olabilir. Bu nedenle bölgedeki göçebe Kürtlerin bir an önce itaat altına alınması gerekmektedir. Ayrıca İran sınırında yaşayan Kürt aşiretleri, İranlılar tarafından kendi yanlarına çekilmek üzere sürekli rütbe ve maaş verilerek ödüllendirilmektedir. Bu aşiretlerin İran tarafına geçmemeleri için, göçebe halde bulunan bu aşiretlerin derhal yerleşik hale getirilmesi gerekmektedir. Bunu sağlamak için derhal, bölgedeki önemli ve itibarlı aşiret reisleriyle ilişkiye geçilmeli ve eğer gerekirse bazı istekleri de kabul edilmelidir. Aksi takdirde özellikle Nesturilerin bulunduğu bölgelerde büyük karışıklıklar çıkabilir ve kısa sürede bu bölge de Balkanlara dönebilir. Yani bu bölge adeta Kürdistan'ın Karadağ'ı olabilir. Zaten bölgedeki Piskopos da birkaç yıldır Tiflis'le bağlantı halindedir. Bu nedenle bölgede büyük bir gücü ve nüfuzu olan ŞEYH UBEYDULLAH ve oğluyla derhal ilişkiye geçilmeli ve bölgedeki nüfuzu kullanılarak bölgedeki aşiretler yerleşik hale getirilmeli, asayiş sağlanmalı. Çünkü Rumeli'nin nazik hali bu kez de Anadolu'ya sıçramak üzeredir. Bu bölgede Hıristiyanlarla ilgili ıslahatlar hızla yapılmaz ve göçebe Kürt aşiretleri iskan edilmezse, yabancı devletlerin de karışmasıyla büyük sorunlar çıkabilir. İşte tüm bunlar göz önüne alınarak, Dördüncü Ordu Komutanı Semih Paşa'ya bunları anlatan ayrıntılı bir talimatname gönderilmeli ve ayrıca Dersim bölgesine de, halkın devletin nüfuzuna alışmasını sağlayacak uygun bir mutasarrıf atanmalıdır.

14-01-1880⁹⁷

Bu ve benzer Osmanlı belgelerinin incelenmesi sonucu dönemin Osmanlı politikası şöyle değerlendirilmiştir:

- 1- Osmanlılar, uzun yıllardır bölgede yaşanan karmaşayı önlemenin ve Kürt aşiretlerini kontrol altına almanın tek yolu-

97 Akt. Alişan Akpınar, Sezen Bilir ve Tacim Sebüktegin, "Şeyh Ubeydullah İsyanı Üzerine Yeni Belgeler", *Vesta Dergisi*, sayı 6, 2006, s. 230.

nun Şeyh Ubeydullah gibi bölgede çok etkin ve nüfuzlu birini yanlarına çekmek olduğunu düşünmektedir.

- 2- Bölgede İngiliz ve Rusların kurdurmak istediği düşünülen Ermeni devletine karşı yine tek kozunun Kürtler ve onları kontrol edebilecek Şeyh Ubeydullah'ın olduğu kanısındadır
- 3- Ancak Şeyh'in bu desteği yanlış anlayıp, bölgede birleşik ve büyük bir Kürdistan kurma hayaline kesinlikle sıcak bakmamaktadır.
- 4- Şeyh'in İran'a karşı giriştiği hareket konusunda ısrarlı olmasına karşıdır. Çünkü Rusya ve İngiltere'nin bölgeye müdahale edebileceğinden korkmaktadır. Bu nedenle Şeyh'in İran'a saldırısı sırasında, sınırlarını kapatarak İran'a yardımcı olmuş, ancak isyandan sonra şeyhle olan iyi ilişkilerini sürdürmeye çalışmıştır. Hatta öyle ki, isyandan sonra savaşta yaralanan Şeyh'in adamlarına maaş dahi bağlamıştır.⁹⁸

Şeyh Ubeydullah ve taraftarlarının oluşturduğu Kürt birliğinin, İran'a karşı giriştiği bu harekâtı, Şii inancına karşı duyulan nefretin etkisinin de mobilize ettiği düşünülmektedir. Bu doğrultuda 19. yüzyıldan itibaren Nakşibendiliğin Halidiye koluyla yürütülen Şiiliğe karşı cihat anlayışı, bir nevi Şeyh Ubeydullah ile devam etmiştir.⁹⁹ Zira Şeyh'in de mensubu bulunduğu Nakşibendi tarikatının Halidiye kolu lideri Mevlana Halid'in, Şiiliğe karşı düşmanca tavrı ve cihat anlayışı 19. yüzyılın başlarından beri bilinmektedir. Hatta Algar, Şeyh Ubeydullah olayında, onun İran Azerbaycanı'nda Şii ve Hıristiyanlara karşı aldığı saldırgan tavrın, Mevlana Halid'in müritlerine Şiiliğe karşı yapmasını emrettiği bedduaların bir yansıması olabileceği yorumunu yapmaktadır. Ayrıca Fatih Şeker, Ubeydullah'ın Urumiye bölgesindeki isyanını sadece İran yönetimine karşı bir başkaldırı değil, ayrıca Şiiliğe karşı bir savaş olduğunu dile getirmektedir.¹⁰⁰

Şeyh Ubeydullah İsyanı, tıpkı Bedirhan'da olduğu gibi bazı araştırmacılar ve milliyetçi çevreler tarafından, Kürt ulus mü-

98 Y.a.g.m., s. 232-233.

99 Algar, s. 86.

100 Bkz. Fatih M. Şeker, *Cumhuriyet İdeolojisinin Nakşibendilik Tasavvuru: Şerif Mardin Örneği*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007, s. 150-151.

cadelesinin başlangıcı olarak nitelendirilmektedir.¹⁰¹ Ubeydullah'ın açıkça "bağımsız bir Kürdistan" kurma planı ve bu doğrultuda eyleme geçişi, bu tezi destekler nitelikte görünse de milliyetçilik duygularının Kürtleri harekete geçirdiği konusunda net bir veri bulunmamaktadır. Van Bruinessen'in belirttiği üzere, Kürtler Ermeni milliyetçiliğine öncelikle Müslüman kimlikleriyle tepki göstermişlerdi. Kürtler Ubeydullah'ı milliyetçi bir lider olduğu için değil, büyük nüfuz sahibi dinî bir lider olduğu için desteklemiş ve peşinden gitmişlerdi.¹⁰² Şeyh Ubeydullah yine Bedirhan'da olduğu gibi çok sonraları, 20. yüzyılın modern ulusçu yaklaşımlarında milliyetçi bir sembol haline gelecekti. Osmanlı Devleti, Ubeydullah'ın isyanını bastırdıktan sonra Bedirhan Bey gibi onu da sürgüne göndermişti. İstanbul sürgünü, Bedirhan ailesi gibi Şemdinan ailesinin fertlerini de Kürtçülükten, Kürt siyasal hareketine geçişte önemli roller üstlenmesine neden olmuştu. 1908 Devrimi sonrası, İstanbul'da açılan Kürt örgütlerinde Ubeydullah'ın oğlu Seyit Abdülkadir, önemli bir figür olarak Kürt siyasal örgütlenmesi içinde yerini alacaktı.

Aslında Kürt etnik bilinci, en azından 16. yüzyıldan beri Kürt aşiret elitleri ve Kürt emirleri arasında mevcuttu. Örneğin 1597'de Bitlis emiri Şeref Han, Kürt hanedanlarının tarihini anlattığı *Şerefname*'sinde Kürtleri Osmanlılardan, Araplardan, İranlılardan (Acem), Ermenilerden, Asurilerden ayrı tanımlamıştır. Ancak Şeref Han'ın bahsettiği Kürtler şehirli aristokratlar ve aşiret mensuplarıdır. Yine 17. yüzyılda bütün Kürt bölgelerini gezmiş olan Evliya Çelebi Kürtleri ayrı bir halk olarak nitelendirmiştir.¹⁰³ Ayrıca Kürt alim ve şair Ahmed-i Hanî'nin (1650-1706) *Mem û Zîn* adlı Kürtçe destanında modern milliyetçilik düşüncesini andıran ifadeler yer almaktadır.¹⁰⁴ Hanî'nin kitabı

101 Bu konuda yapılan bir değerlendirme için bkz. Sabri Ateş, "Millet ve Halife Yolunda Şeyh Ubeydullah İsyanı", *Kürt Tarihi*, sayı 7, 2013, s. 34-39.

102 Van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine...*, s. 119-120.

103 Martin van Bruinessen, *Kürtlük, Türklük Alevilik*, çev. Hakan Yurdakul, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 28-29.

104 Bu konuda bir değerlendirme için bkz. Martin van Bruinessen, "Ehmede Xani'nin Mem û Zîn'i ve Kürt Milli Uyanışının Ortaya Çıkışındaki Rolü", *Kürt*

ve destanını, 20. yüzyılın başlarında Kürtlerin önde gelen milliyetçilerinden son Botan emiri Bedirhan ailesi, *Mem û Zîn*'i ilk kez ulusal Kürt destanı olarak kabul etmişti.¹⁰⁵ Ancak van Bruinessen, bu dönemin birlik bilincinin, hiçbir zaman Kürt etnisinin politik entegrasyonunu sağlamadığını belirtmektedir. Politik entegrasyona doğru giden sürecin ancak 20. yüzyılda görülmeye başlandığı söylenebilir. Van Bruinessen, Kürt milli bilincinin şekillenmesi sürecinde tarikatların rolünü ise şu şekilde vermektedir:

Başta Nakşibendilik olmak üzere tarikatlar 19. yüzyılda büyük nüfuz kazandılar. Bu tarikatlara üyelik aşiret sınırlarını aşıyordu; şeyhler aşiret çatışmalarında hakemler ve arabulucular haline geldiler ve önceleri rakip olan aşiretleri kapsayan ortak eylemleri koordine ettiler. Şeyhler hep birlikte Kürdistan'ın geniş bölgelerini kapsayan bir mürşit-mürüt ağı oluşturdular. 1880-1930 arasındaki Kürt isyanlarının çoğunluğu bu nedenle tarikat şeyhlerinin önderliğinde başladı. Şeyhler tarafından oluşturulan bu birlik, kısa ömürlü bir coşkunun ötesine pek geçemedi, fakat tarikatlar dil ve mezhep farklılıklarını aşan genel bir etnik birlik bilinci yarattılar. Daha da önemlisi tarikat mensupları arasında aşiret mensupları kadar köylülerin ve şehirli zanaatçıların da olmasıydı. Bu nedenle toplumun alt katmanlarının Kürt bilincine tedricen entegre olmasında önemli bir rol oynadılar. Elbette işin bir başka yönü de vardı. Kürt etnisi artan oranda Sünnileşti ve Şiiler, Aleviler ve Yezidiler marjinalleşti.¹⁰⁶

Milliyetçiliğinin Kökenleri, der. Abbas Vali, çev. Fahriye Adsay, Ümit Aydoğmuş, Sema Kılıç, Avesta Kürt Araştırmaları, İstanbul, 2005, s. 63-68; Hassanpour, *a.g.m.*, s. 147-161.

105 Van Bruinessen, *Kürtlük, Türklük...*, s. 28-29. Ayrıca Hassanpour, tarihsel ve edebi çalışmaların "egemen yönetim" iddiasıyla ayrı bir halk olarak Kürtlerin, 16. ve 17. yüzyıllarda "Kürtlük" fikrinin, bilincinin ve kimliğinin oluşumunun çerçevesini çizdiğini kaydetmektedir. Hassanpour, "feodal milliyetçilik" olarak adlandırdığı bu dönemde, ulus ve milliyetçilik fikirlerinin Kürdistan'ın özel koşullarında geliştiğini savunmaktadır. Amir Hassanpour, *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil (1918-1985)*, çev. İbrahim Bingöl, Cemil Gündoğan, Avesta, 2005, s. 125-129.

106 Van Bruinessen, *Kürtlük Türklük...*, s. 31.

Yavaş yavaş tekkelere sızan ulusçu fikirler, şeyhler arasında güçlü destekçiler kazanıyordu. Yani tekkeler, ulusalcı fikirlerin yayılmasında büyük öneme sahip merkezler konumuna gelmişti. Buralardan çıkan ulusalcı fikirler, Kürtler arasında hızla yayılıyor ve kabul görüyordu. Çünkü bu fikirler, “şeyhlerin irfanlarının ve eleştirilemez yetkilerinin damgasını taşıyordu. Dahası, şeyhlerin dinî önder olma özellikleri ve nüfuzları, hükümetin müdahale ve baskılarından tekkeleri koruyan bir tür dokunulmazlık sağlıyordu”.¹⁰⁷ Jwaideh, bu dönemde şeyhlerin Kürt milli hareketindeki etkisini şöyle ifade eder:

Kürt seçkinlerin önemli bir bölümünü oluşturan şeyhler, aynı zamanda ateşli birer milliyetçiydiler. Iyice Türkleşmiş şehirli Kürt seçkinlerin aksine, şeyhler Kürt kitlelere çok yakındı ve kendilerini onlarla özdeşleştiriyorlardı. Dahası hem eğitimleri hem de inançları gereği şeyhler, Jön Türklerin hedeflediği çağdaş seküler devletin yerine, geleneksel İslâm devletini savunuyorlardı. Dolayısıyla İstanbul’daki yeni yöneticilere güvenmiyorlardı. Yeni yöneticilerin fikirlerini ve politikalarını, dinî çevreler arasında özellikle sevilmeyen bir kişi olan Sultan II. Mahmut’un İslâm karşıtı icraatlarından devraldıklarını düşünüyorlardı. Jön Türklerin Abdülhamit’i devirmeleri, onlara karşı duyulan derin öfkenin bir başka nedeniydi. Kürt yanlısı ve pan-İslâmist politikaları, Abdülhamit’i şeyhlerin gözünde ideal Halife-Sultan yapmıştı. Bu yüzden şeyhler, yeni rejime siyasal nedenler kadar dinî nedenler yüzünden de muhalefet ediyorlardı.¹⁰⁸

Dolayısıyla Jwaideh, şeyhlerin Kürtler arasında ulusal liderlik konumuna yükselmelerini, sadece dinî konumlarından dolayı gördükleri itibarın bir göstergesi olmadığını belirtmekte aynı zamanda büyük beyliklerin ortadan kaldırılmasıyla halk arasında yeterli ve gerekli prestije sahip liderlerin çıkmamış olmasına ve bu doğrultuda eski emirlerin nüfuz alanlarının şeyhler tarafından kontrol edilmeye başlanmasıyla da ilişkilendir-

¹⁰⁷ Jwaideh, s. 202.

¹⁰⁸ Jwaideh, s. 202-203.

mektedir.¹⁰⁹ Bu anlamda şeyhler hem dinsel hem de politik liderler olarak halk arasında itibar kazanmaya başlamışlar ve milliyetçiliğe evrilen süreçte önemli rol oynamışlardır.

Osmanlı Dönemi'nde Kızılbaş Kürtlerin Durumu ve Konumu

Buraya kadar anlatılan süreç, Osmanlı'nın doğu ve güneydoğusunda meskûn Sünni/Şafii Kürt aşiret ve emirliklerinin, 16. yüzyıldan Tanzimat sonrasına kadar olan genel tablosuna da iridi. Peki, çalışma konumuzu oluşturan Koçgirililerin de dahil olduğu Kızılbaş/Alevi Kürtlerin bu tabloda/dönemde konumu ve durumu neydi? Bu soruyu yanıtlamak için öncelikle Kızılbaşların yoğun olarak bulunduğu, Dersim olarak adlandırılan coğrafi bölgenin¹¹⁰ Osmanlı dönemindeki konumunu ele almak gerekmektedir.

16. yüzyılda, Çemişgezek Beyliği olarak bilinen beyliğin sınırları, Dersim halkı ve Kızılbaş Kürtlerin¹¹¹ atalarının yaşadığı

109 Jwaideh, s. 144.

110 Bu bölgeyi dönemin Çemişgezek Beyliği sınırları olarak kabul edecek olursak, 1518 tarihli bir tahrir göre Çemişgezek Sancığı oldukça geniş bir alanı kaplamaktaydı. Sancığın sınırları batıda Fırat, doğuda Peri Suyu, güneyde Murad Nehri ve kuzeyde Munzur Dağları'ydı. Bugün Tunceli olarak adlandırılan ilin tamamıyla Erzincan'ın Kemaliye ilçesi ve Malatya'nın bazı kesimleri, Çemişgezek Sancığı'nın sınırları içerisindedir. Ancak bu tarihten sonra tahrir defterlerinden sancığın sınırlarının giderek küçültüldüğünün anlaşıldığı kaydedilmiştir (M.A. Ünal, XVI. Yüzyılda Çemişgezek..., s. 26). Mehmet Yıldırım ise coğrafi olarak Dersim isminin kullanılmasının 1847'de Dersim'in sancık olarak teşkilinden sonraya tekabül ettiğini belirtir. Yıldırım'a göre daha önce Dersim bölgesi; "Ducik" adlandırılmasıyla bir mekânı tanımlarken bu tabirle bölgede yaşayan "Desim(lu)" ve "Şih Hasan(lu)" aşiretlerinin meskûn olduğu yer tanımlanmaktaydı. Yıldırım, bu doğrultuda Osmanlı arşiv belgelerine göre Dersim coğrafyasının, Dersimli aşiretlerinin mukim olduğu Nazimiye, Mazgirt Dağı, Tujik Dağı ve kuzeyde Buger Gölü arasında kalan bölgeyi ihtiva etmekte olduğunu ve ismini de Desinilu/Desiman aşiretlerinden almış olduğunu kaydetmektedir Mehmet Yıldırım, "Desimlu Aşireti'nden Dersim Sancağı'na", *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 1, sayı 1, 2012, s. 23-37.

111 "Dersim halkı/Kürtleri" ve "Kızılbaş Kürtler" adlandırmalarına bugün "Zaza" denilen, bölgede yaşayan Alevi etnik grup da dahil edilmiştir. Zira Zazalar dönemin kayıtlarında "Kürt/Ekrad" tabirleri adı altında tanımlanmıştır, belgelerde Kürt/Zaza gibi bir ayırım görülmemektedir. Zazalar son 30 yıl içerisinde yoğunlaşan kimlik politikalarında ayrı bir halk, Zazaca da Kürtçenin bir leh-

ğı bölge olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar Çemişgezek Beyliği'ni yönetenlerin Kürt ya da Kızılbaş olduğuna dair bilgiye sahip değilsek de beyliğin tebaasının önemli oranda Kızılbaşlardan oluştuğunu¹¹² Şeref Han'ın 1597'de tamamladığı *Şerefname* adlı eserinden çıkartmaktayız. Şeref Han, Çemişgezek hükümdarlarının Melik Şah'ın soyundan geldiklerini, Melik Şah sözünün Kürtçede "Melkişi" şeklinde değişmiş olmasının muhtemel olduğunu belirterek, Çemişgezek hükümdarlarının adlarının da onların Türklerin çocuklarından ve torunlarından gelmiş olduğunu kanıtladığını yazmaktadır. Dolayısıyla Çemişgezek hükümdarlarının adlarının Arap ya da Kürt adlarına benzememesinden yola çıkarak onların atalarının Türk oldukları ihtimaline değinmiştir. Ancak Şeref Han böyle bir tahminde bulunmasına rağmen soyları her ne olursa olsun ülkelerinin genişliği ve önemi bakımından herkesçe "Kürdistan" adıyla tanındığını, öyle ki Kürtler arasında Kürdistan sözcüğü geçtikçe bundan yalnız Çemişgezek vilayetinin kastedildiğini kaydetmektedir.¹¹³

Çemişgezek hükümdarlarının Şii/Kızılbaş ya da Safevi yanlısı olup olmadıkları da açık olmayan bir konudur. En azından Hacı Rüstem Bey'in Çaldıran'da Şah İsmail'in yanında savaştığı bilinse de bu, onların dinsel aidiyetleri doğrultusunda yaptıkları bir tercih olmayabilir. Zira durum öyle olsa, yenilgiden

---

çesi değil ayrı bir dil olarak tanımlanagelmektedir. Çalışma boyunca bu tartışma dışında kalmakla birlikte aynı zamanda Zazalar/Zazaca konusundaki görüşleri göz önünde bulundurduğumu belirtmek gerekir.

112 Ancak bu, beyliğin tebaasının homojen bir yapıda olduğu ya da salt Kızılbaşlardan oluştuğu anlamına gelmemelidir. Zira bu çeşitlilik tahrir defterlerinden anlaşılmaktadır. Melimet Ali Sağlam'ın da belirttiği gibi bölgede yerleşik halkın önemli bir kesimini Ermenilerin oluşturduğu göz ardı edilmemelidir. Sağlam, özellikle Çemişgezek, Pertek, Mazgirt gibi Dersim'in güney kesiminde yoğun bir Ermeni nüfus varlığını belirtirken, kuzey Dersim'e gidildikçe Müslüman nüfusun sayısal üstünlüğünün göze çarptığını kaydetmektedir. Sağlam, tahrir defterlerinde bu nüfusun hangi dinsel gruba ait olduğuna dair bilgilerin bulunmadığını belirtse de geç dönem kaynak ve belgelerinin doğrultusunda bu grupların Kızılbaşlar olduğunun görüldüğünü kaydetmektedir. Mehmet Ali Sağlam, "16. Yüzyılda Çemişgezek (Dersim) Sancagının Sosyal ve Siyasal Yapısı", *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, der. Şükrü Aslan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 271.

113 Şeref Han, s. 189-190.

sonra Osmanlı tarafına geçmesi ve anlaşma gereği tebaasındaki Kızılbaşları “temizlemesi” nasıl açıklanabilir? Aynı doğrultuda Sünni Kürt olup da önceleri güçlü olduğu dönemde Şah İsmail’in tarafında yer alıp, yenilgiden sonra Osmanlı tarafına geçen aşiretlerin de varlığı bilinmektedir.¹¹⁴ Dolayısıyla Kürt ya da Kızılbaş aşiretlerin taraftarlıkları salt dinsel/inançsal veya etnik mensubiyetten ziyade dönemin güç dengeleri ve aşiretlerin bu doğrultuda belirledikleri stratejileriyle de yakından ilgilidir. Şeref Han’ın Çemişgezek hükümdarlarının isimlerinden yola çıkarak onların soylarına dair tahminde bulunmasına benzer şekilde isimlerden yola çıkarak inançsal aidiyetlerine dair tahminler yapmak da yanıltıcı olabilir. Zira yine Şeref Han’ın kitabında verdiği bilgiler ışığında her ne kadar hükümdar isimleri Pir Hasan, Pir Hüseyin gibi Şii geleneğine göre verilmiş isimleri çağrıştıyorsa da yine aynı kaynaktan, hükümdarların bazılarının Ömer gibi Sünni gelenekten kaynaklı isimlerin de mevcut olduğu görülmektedir. Van Bruinessen de Çemişgezek tebaasının ne kadarının Şii olduğunu bilmenin güçlüğüne değinmiş ancak dikkate değer önemli bir oranda olduğunu eklemiştir.¹¹⁵ Fakat van Bruinessen bu değerlendirmeyi yaparken tebaanın ve beyliği yönetenlerin ayrımını yapmamıştır. Şöyle ki, Çemişgezek beylerinden Mir Hacı Rüstem’in büyük bir ihtimalle Safevilerin müritlerinden olduğunu, zira mir ve beylerin çoğunun Çaldıran’da Safeviler safında savaştığını, savaştan sonra da Çemişgezeklerin geri döndü-

114 Örneğin van Bruinessen, 1510’larda Kürt aşiret reislerinden oluşan bir heyetin, Hoy’da Şah’a biat etmek için kışlık ikametgahında ziyaret ettiklerini ancak bunlardan 16 kişinin hapse atıldığını kaydetmiştir (Aga, Şeyh..., s. 211). Bu konuda farklı örnekler için bkz. van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine...*, s. 229-230. Ayrıca Akihiko Yamaguchi, Kürt aşiretlerinin Safevi siyasetinden tamamen dışlanmadıklarına değinerek Safevi Şahı Tahmasp (1524-1576) döneminde hak iddiasında bulunarak Safevi sarayına sığınan Kürt aşiretlerinin meşruiyetlerinin tanındığını, *Şerefname’ye göre de böylesi kırktan fazla Kürt aşiretinin Şah’a biat ettiğini kaydetmektedir*. Akihiko Yamaguchi, “İran Kürdistan’ının Safevi Dönemindeki Kısa Bir Tarihi”, *Kürt Tarihi*, sayı 7, 2013, s. 29-30.

115 Örneğin Safeviler hakkında yaptığı çalışmalarla tanınan tarihçi Faruk Sümer, Çemişgezeklerden Kızılbaş aşireti olarak söz eder. Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Selçuklu Tarih ve Medeniyet Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1976, s. 53-56.

günü fakat Şeref Han'ın kaydettiğine göre 1.000 kadar ailenin İran'da kaldığını, ancak yüz yıl sonra Şah Abbas'ın bunları sınırları korumaları için Horasan'a gönderdiğini kaydetmektedir.¹¹⁶ Çok muhtemeldir ki, gerek tebaasının gerek hükümdar ailelerinden bir kesiminin İran'la olan ilişkiler çerçevesinde yaşanan göç gibi olgular, zamanla Çemişgezek Beyliği'nin sınırlarının bugünkü tekabül ettiği Dersim olarak adlandırılan bölgede büyük oranda Kızılbaş/Alevi, Kürt/Zaza toplulukların yoğunlaşmasında etken olmuştur.

Çemişgezek Beyliği'nin, 1514 Osmanlı-Safevi savaşındaki taraftarlık tutumu diğer Kürt beyliklerinden farklılık gösterse de sonrasındaki konumu benzerlikler taşır. Şeref Han'ın aktardıklarına göre, Çemişgezek hükümdarı Hacı Rüstem zamanında ünlü İran hükümdarı Şah İsmail tahttadır. Şah İsmail, Kızılbaş beylerinden Nur Ali Halife'yi, Çemişgezek Vilayeti'ni istila etmesi için bölgeye göndermiştir. Hacı Rüstem Bey, ülkeyi çatışmasız ve savaşız olarak Nur Ali Halife'ye teslim etmiştir. Kendisi de Şah İsmail'in sarayına giderek itaatini ve bağlılığını bildirmiştir. Şah, kendisini bir hilatle taltif etmiş fakat Çemişgezek yerine yönetici olarak Irak'a göndermiştir.¹¹⁷ Bundan sonrasını Şeref Han şöyle aktarır:

Nur Ali Halife ise doğru yoldan saptı ve Çemişgezek Vilayeti'nin halkını sıkıştırmaya, baskı altına almaya başladı, aşiret adamlarından ve Melkişi ailelerinin çocuklarından büyük bir topluluk öldürdü. Bu durum, küçük büyük ülke halkını ayaklanmaya, karışıklık ve doğuş ateşini alevlendirmeye itti. Halk her şeyden önce Irak ve İsfahan yöresinde bulunan Hacı Rüstem'e haber göndererek gelip ayaklanmanın başına geçmesini istedi. Şah İsmail ise o sırada Irak, Fars ve Azerbaycan ordula-

---

116 Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh...*, s. 226. Burada yeri gelmişken belirtmek gerekir ki, van Bruinessen'in sözünü ettiği, Şah Abbas tarafından Özbek ve Türkmenlere karşı sınırları korumak için Horasan'a gönderilen bu 1.000 ailenin bazılarının daha sonraki dönemlerde Dersim bölgesine geri döndüklerinden bahseden çalışmalar vardır. Böylelikle Dersim ve bölgesinde yaşayanların kökenlerine dair söyledikleri "Horasan'dan geldik" mitinin kaynağını bu olguyla açıklama ihtimali göz önünde tutulmalıdır.

117 Şeref Han, s. 191.

nyla birlikte Çaldıran'da Sultan Selim'le savaşmaya gidiyordu. Hacı Rüstem de bu seferde Şah'ın maiyetinde bulunuyordu.¹¹⁸

Ancak Çaldıran Savaşı Şah İsmail'in yenilgisiyle sonuçlanınca Yavuz Selim istila amacıyla Tebriz'e hareket ettiğinde Hacı Rüstem de taraf değiştirerek Sultan Selim'e katılmaya gitmiştir. Yavuz Selim ise hemen aynı gün Hacı Rüstem'in aile fertleri ve aşiret reislerinden olan Melkişilerden 40 kişinin öldürülmesini emretmiştir. Tüm bu olanlara rağmen Hacı Rüstem'in oğlu Pir Hüseyin, Amasya'ya Sultan Selim'in otağına giderek kendisine biat etmiştir. Sultan Selim, babası ve oğluyla birlikte aşiretinden 40 kişiyi öldürmesine rağmen Pir Hüseyin'in bu cesaretine hayret ederek hayran kalmış ve değerli bir hilatle taltif ederek kendisine Çemişgezek Beyliği görevini bağışlamıştır.¹¹⁹ Şeref Han bununla birlikte, Pir Hüseyin'in Maraş Beylerbeyi Bıyıklı Mehmet Paşa ile birlikte Çemişgezek'e gidip orayı gasp eden Kızılbaşların elinden alarak kendisine teslim etmesi konusunda bir padişahlık emirnamesi çıkarıldığını kaydetmektedir.¹²⁰ Bundan sonrasını Şeref Han, şöyle aktarır:

(...) Pir Hüseyin işi aceleye getirdi ve adamlarından, aşiretlerinden ordular ve taraftarlar toplayarak, Mehmet Paşa'nın ordusu henüz yardımına gelmeden, onlarla birlikte, ülkesini gasp etmiş olanların üzerine yürüdü. Takır Yaylağı denilen yerde Nur Ali Halife'yle şiddetli bir savaştan sonra çarpışmalar Kızılbaşların yenilgisiyle Kürt kahramanlarının zaferiyle sonuçlandı; Kürtler hemen Nur Ali Halife'nin başını kestiler.

Böylece Pir Hüseyin, cennet vatanı Kızılbaş dikenlerinden temizleme işini tamamladı; kendisi ülkenin tek Hükümdarı ve bağımsız Beyi haline geldi.¹²¹

118 Aynı yerde.

119 Ancak Ünal'a göre, Yavuz Selim'in, Pir Hüseyin'in itaatini kabul edip ona Çemişgezek Beyliği'ni vermesinin sebebi onun cesaretine olan hayranlığından çok, o sırada Güneydoğu Anadolu'da faaliyet gösteren Safevi komutanı Ustaclu Karahan'a karşı takip edilen ve bölgedeki Kürt beylerini Osmanlı yönetimine bağlama amacını taşıyan siyasetin yürürlüğe konmuş olmasından kaynaklanmıştır. Bu siyasetin fikir babası ve uygulayıcısı ise İdris-i Bitlisi'dir (Ünal, s. 17).

120 Şeref Han, s. 194.

121 Aynı yerde.

Her ne kadar bu dönemde Dersim bölgesinde bulunan Kızılbaşlara uygulanan muamele konusunda elimizde yeterli kaynak yoksa da yukarıda Şeref Han'ın aktardığı bilgiler doğrultusunda, bölgedeki Kızılbaşların Yavuz Selim'in uyguladığı söylenen kıyımdan nasibini aldığı görülmektedir. Ancak sonuç olarak öyle de olsa bugünkü adlandırmasıyla Dersim bölgesi, Osmanlı ve Safevi devletleri arasında yapılan Çaldıran Savaşı (1514) sonrasında Çemişgezek Sancağı adı altında yurtluk-ocaklık statüsü ile Osmanlı idari yapısına dahil edilmiş ve sancağın idaresi Çemişgezek beylerine verilmişti.¹²² Dolayısıyla Çemişgezek Beyliği, Doğu ve Güneydoğu'da Idris-i Bitlisi aracılığı ile Osmanlı ve Kürt beylikleri arasında yapılan anlaşmaya dahil olmasa da sonuçta verilen bu statüyle diğer Kürt beylikleriyle aynı imtiyazlardan yararlanmışlardı. Böylece Dersim bölgesi Tanzimat'a gelinceye kadar merkezî idarenin etkisinden uzak, özerk bir konumda yönetilmişti.

16. yüzyılda Osmanlı ve Safevi devletleri arasında yaşanan savaş durumu ve bunun sonucu Idris-i Bitlisi aracılığıyla Kürt beylikleriyle yapılan ittifak gereği, Kürtlerin bölgelerinde bulunan Kızılbaşları temizleme görevi sonucu yaşanan "Kızılbaş kırımı"¹²³ Osmanlı Dönemi'nde Sünni Kürtlerle Kızılbaşlar arasında görülen ilk büyük kırılma olarak nitelenebilir. Bununla birlikte ittifak sonrası elde ettiği ayrıcalıklı idari konumu ve jeopolitik/coğrafik konumundan dolayı Dersim bölgesinin Kı-

---

122 Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve II İdris-i Bitlisi*, Boğaziçi Matbaası, İstanbul, 1978, s. 35.

123 Örneğin 17. yüzyılın ilk yarısında, Aziz Efendi'nin kaleme aldığı, *Kanunname-i Sultani Li Aziz Efendi* adlı ıslahatnamede Kürt beyleriyle Osmanlı padişahı arasında yapılan ittifaktan bahsedilir. Aziz Efendi, padişahın bu anlaşmayla—Kürt beylerinin "Kızılbaşlarla savaşması" kaydıyla— elde ettiği kazanımlardan şöyle bahseder: "Kürt beylerine, sapkınlığı kendilerine yol tutmuş Kızılbaşlara karşı savaşmaları yükümlülüğü dışında bir sorumluluk vermeyerek, çeşitli lütuf ve taltiflerde bulunmuş, bunun yanı sıra kendi topraklarında yurtluk-ocaklık, maktu'ul-kadem mefruzu'l kalem olarak kendilerinden ve kendi nesillerinden olanlara aynen bu toprakların ve toprakları üzerindeki haklarının devredilmesi hakkını tanıyarak onları ödüllendirmiştir." Önder Beyter-Rêzan Ekinci (Rodos Murphey, *Kanun-name-i Sultani Li Aziz: Aziz Efendi's Book of Sultanic Laws and Regulations: An Agenda for Reform by a Seventeenth-Century Ottoman Statesman*'dan çev.), "Kürt Emirlerinin Muktedir Oldukları Zamanda Yaptıkları Hizmetler" *Kürt Tarihi*., sayı 2, 2012, s. 22-23).

zılbaşların sığındığı güvenli bir bölge, hatta bir kale konumuna gelmesinde etkili olduğu kuvvetle muhtemeldir.¹²⁴ Bu durum Dersim'in diğer Sünni Kürt beyliklerinden farklı olan sosyal ve inanç yapılanmasını, kapalı ve görece tecridi konumunu uzun zaman muhafaza etmesinde etken olmuş görünmektedir. Ancak Gezik'in dikkat çektiği üzere 17. yüzyıldan itibaren buraya bağlı aşiretler yeniden çevre bölgelere yayılmaya başlamışlardı. Gezik'e göre, 16. yüzyıl boyunca bir kaçış ve sığınma yeri olarak birçok aşireti barındırmasından kaynaklı nüfus artışı, bu göçlerin temel nedeniydi.¹²⁵ Gezik, yaşam alanlarının genişlemesinin sadece göçlerle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda en azından 18. ve 19. yüzyıllarda Dersimli aşiretlerin, Osmanlı'dan aldıkları ayrıcalıklı konum nedeniyle çevre bölgelerdeki Sünni ve Ermeni köylerine baskınlar yaptıklarını ve bu baskınlar sonucu yerleşik nüfusun göçe zorlandığını bildiren kaynakların da varlığına dikkat çekmektedir.¹²⁶ Bu tespite ilave olarak denebilir ki, muhtemelen özellikle 18. yüzyılda artan ve yoğunlaşan baskınların önemli nedenlerinden birisi de artan nüfus ve buna bağlı olarak yaşamsal kaynak eksikliğinden dolayı ekonomik nedenlerle de yapılan "eşkıyalık" eylemleridir. Örneğin Sakaoglu, 18. yüzyılın başlarında Divriği'yi tehdit eden Dersim aşiretlerinin amacının terör ve talan olduğunu belirtmektedir. Sakaoglu, 1745 yılına ait bir belgeden Şeyh Hasanlı ve Dersimli Kürtlerinin eski yerlerinden kalkıp Çemişgezek'i yurt tutmaya başladıklarını, Dojik dağlarına sığınıp yerli halklarını kovduklarını, mallarını yağmaladıklarını, vergi ödemediklerini, kırk-elli kişilik çeteler halinde dolaşarak adam öldürüp soygunda bulduklarının anlaşıldığını kaydetmektedir.¹²⁷ Sakaoglu ayrıca,

---

124 Örneğin van Bruinessen, 16. yüzyılda meydana gelen Kızılbaş zulmü sonucunda Kızılbaşların çrişilmez, dağlık bölgelere çekildiğini ve Dersim'in de bu yerlerden biri olduğunu kaydetmiştir. Bkz. Van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine...*, s. 26.

125 Erdal Gezik, *Dinsel Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler*, Kalan Yayınları, Ankara, 2000, s. 49.

126 Gezik, s. 49-50.

127 Necdet Sakaoglu, *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 1998, s. 34.

1755'lerde Keban Madeni'nin işleyişinin Dersimlilerin baskınlarıyla durma noktasına geldiğini, önlemlerin sonuçsuz kalması nedeniyle bölge derebeylerinin bu aşiretleri tepeleme kararı aldıklarını aktarmaktadır.¹²⁸

Osmanlı Devleti, sınırları içerisinde yaşayan, bazen köyleri yağma ve talana yönelen göçebeleri, yerleşik topluluklara karşı tehdit unsuru olarak görüyordu. Bu tür göçebe topluluklar, sabit yerleşim alanları olmadıkları için düzenli şekilde vergilendirilemiyorlardı. Ayrıca aşiretlere dayalı iç örgütlenme yapısı sebebiyle, aşiret liderleri tek otorite olarak görülüyor ve bu da onların padişaha karşı itaatten uzaklaşmasına neden oluyordu. Bu gibi nedenler, göçebeleri kontrol altına alma amacıyla, Osmanlı Devleti'ni erken dönemlerden itibaren zorunlu iskân politikasına sevk etmişti.¹²⁹ 19. yüzyılın merkezîyetçi reformları çerçevesinde, devlet idaresine uzak ya da mesafeli duran ve kendi iç hiyerarşileri olan göçebe aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmek üzere yapılan çalışmalara hız verilmişti. Böylece imparatorluk sınırları içerisinde önemli bir nüfusu oluşturan ve büyük oranda devletin denetimi dışında olan bu aşiretler kontrol altına alınarak insan gücünden yararlanılacak ve bu aşiretlerden vergi toplanabilecekti.¹³⁰ Özellikle Tanzimat reformları çerçevesinde aşiretlere karşı alınacak tedbirleri Gündoğdu ve Genç şöyle sıralamıştır:

- a- Onların dağınık halde yaşadıkları köylerden ve mezralardan alınarak ulaşılabılır ve kontrol edilebilir yerleşim alan-

---

128 Sakaoglu, s. 35. Ayrıca Fahrettin Tızlak; Şeyh Hasanlu, Desümlü ve Dücük eşkıyalarının (Dersimli aşiretler), giriştiği hareketler sonucu bütün Ma'adin-i Hümayün idaresine dahil bölgelerde toplum düzenini ve madencilik faaliyetlerini alt üst ettiklerini ve buraları haraca da bağlayan bu eşkıyaların kazalara yönetici olarak kendi adamlarını tayin ettirebildiklerini kaydetmiştir. Fahrettin Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Bölgesinde Madencilik (1775-1850)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 144-145. Dersimli aşiretlerinin bu tür baskın ve eşkıyalık olaylarını devlete şikâyet örnekleri için bkz. Ahmet Hazarfen ve Cemal Şener, *Osmanlı Belgelcri'nde Dersim Tarihi*, Etik Yayınları, İstanbul, 2003.

129 Cihangir Gündoğdu ve Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 16.

130 Gündoğdu ve Genç, s. 17.

larına yerleştirilmeleri ve bu yolla aşiret üyeleri arasındaki dayanışmanın önüne geçilmesi;

- b- Aşiret çocuklarının açılacak okullarda eğitilerek, gelecek nesiller arasında Osmanlılık olarak formüle edilecek olan padişaha bağlılık duygusunun yerleştirilmesi ve “tashîh-i itikâd” ettirilerek II. Abdülhamit döneminde gündeme gelecek olan padişahın evrensel halifelik eksenindeki meşruiyeti ile çelişen Kızılbaşlık gibi inançların tasfiye edilmesi;
- c- Aşiret üyelerinin yol ve inşaat projelerinde çalıştırılmak suretiyle talan ve yağmadan alıkonulması ve böylece aşiret liderlerine bağlılık temelinde gelişen patronaj ilişkilerinin bir baba figürü olarak lanse edilen Osmanlı padişahına sadakatle ikamesi;
- d- Arazi tahriri, nüfus sayımları ve asker alımı gibi pratiklerle devlet ile tebaası arasında Eugene Rogan'ın “bireyleştirme” (*individuation*) olarak tanımladığı aşiret ve cemaat gibi kolektif aidiyetlerin yerine devlete bağlılık temelinde şekillenen modern aidiyet ve duyguların yerleştirilmesi.¹³¹

Bu kapsamda, öncelikle 1826'da Anadolu ayanlarının büyük kısmına boyun eğdirilmiş, ardından Tanzimat'la birlikte Mustafa Reşit Paşa'nın düzenlediği seferlerle, 19. yüzyılın ortalarına kadar –yukarıda da değinildiği gibi– Doğu ve Güneydoğu'da bulunan birçok Kürt beyliğinin hâkimiyetlerine son verilerek devlet otoritesi tesis edilmişti.¹³²

Dersim bölgesinde ise daha Tanzimat ilan edilmeden önce fakat aynı merkezileşme reformları doğrultusunda seferler yapıldığı bilinmektedir. Örneğin Docik/Dojik Kürtleri olarak adlandırılan bazı Dersim aşiretlerinin isyanı, Reşit Paşa'nın¹³³ biz-

131 Gündoğdu ve Genç, s. 17.

132 Gündoğdu ve Genç, s. 17-18.

133 Eski sadrazamlardan Mehmet Reşit Paşa, 1833 yılında Sivas valiliğine atanmış ve devletin merkezileşmesi çerçevesinde Kürdistan'ı ıslah ederek devlete bağlı unsurları denetim altına alma göreviyle geniş yetkilerle donatılmış, 1833'te Keban ve Ergani Madeni Hümayunları, daha sonra da Diyarbakir ve Rakka bölgeleri onun yönetimine bırakılmıştı. Dolayısıyla Sivas'tan Van'a, Hakkâri'den Musul'un kuzeyine kadar olan geniş bir bölge Reşit Paşa'nın denetimine girmişti (Gencer, s. 19-20).

zat komuta ettiği seferlerle sonuçlanmıştı.¹³⁴ Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey İsyanı* adlı tez çalışmasında Docik diye adlandırılan ve nüfusunun önemli kısmını Kürtlerin oluşturduğu yörede, fethedildiği tarihten beri devletin varlığını hissettiremediğini, bunların devlete vergi vermedikleri gibi çevresindeki kaza ve köyleri yağmalamayı adet edindiklerini kaydetmiştir. Gencer, Docik Kürtlerinin Şeyh Hasanlı ve Dersim olmak üzere iki kola ayrıldığını,¹³⁵ Reşit Paşa'nın bu bölgeye güvenliği sağlamak için bizzat kendi yönetiminde Şeyh Hasanlılar üzerine sefer yaptığını aktarmıştır. Gencer ayrıca bu aşiretlerin yıllardır bölgedeki ahaliye zarar vermiş olduğunu, aynı zamanda Maden-i Hümayun'da kömür işlerinin sekteye uğramasına neden olduklarını kaydetmiştir.¹³⁶ Gencer, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde yer alan belgeler doğrultusunda, yapılan bu seferi şöyle aktarır:

1835 Ekim'inde üç tabur asker ile Paşa, Dersim'e yürümüştü. Docik ahali o zamana kadar yaşadıkları coğrafyanın çetinliği sayesinde devlet güçlerine karşı direnebilmişlerdi. Üzerlerine asker sevk edildiğini gören Şeyh Hasanlılar ovalardaki köylerini terk edip dağlık ve ormanlık araziye çekilmişlerdi. Ancak sekiz köy ahali ve birkaç reaya köyü, aman dilemişti. Bunlara dokunulmayarak tamamı Kemah ve Çemişkezek kazalarına iskân edilmişlerdi. Diğerleri Çiftekale denilen gayet sarp ve ormanlık yerde toplanarak direnişlerini sürdürmüşlerdi. Kars muhafızı Ahmet Paşa tarafından getirilmiş olan Acara askeri başbozuk takımıyla beraber bu kayalığa saldırmış ve bunların bir kısmı etkisiz hale getirildikten sonra kalanlar ormanların arasından kaçarak Docik'in Ovacık köyüne sığınmışlardı. Orada da Osmanlı askerlerinin takibine uğramışlar, yine bir kısmı yakalanmış, geri kalanlar çok daha sarp olan Mercan ve Köprü boğazları tabir edilen yerlere sığınmışlardı. Askerin buraya da gitmeleri sonucunda sığınacak başka yer kalmadığından tes-

---

134 Gencer, s. 26-27.

135 Yıldırım da benzer doğrultuda bilgiler vermiştir. Yıldırım, s. 23-37.

136 Gencer, s. 19.

lim olmak zorunda kalmışlardı. Bu harekât esnasında direnenlerden dört yüzden fazlası kılıçtan geçirilmiş, yüz kadar köy tamamen ateşe verilmişti.¹³⁷

Ancak Reşit Paşa, 25 Mart 1835 tarihli bir yazısında, bazı uygunsuz hareketlere göz yumduğu halde göçebe Kürtlere itaat ettirmeyi başaramadığını ifade etmişti.¹³⁸ Dolayısıyla göçebe aşiretlerin iskânı sırasında ilk dönemlerde başvurulan zor kullanımı ileriki dönemlerde resmî kurumların oluşturulmasıyla yerini “halkın uzun vadede asimilasyonunu hedefleyecek olan “Osmanlı kolonizasyon” modeline bırakacaktı. “Bu kapsamda devlet, tebaasının kalplerini ve zihinlerini fethetmek üzere aşiretler arasında Hanefi İslâm öğretisini yaymak için gezici vaizler ve imamlar görevlendirecek, okullar açarak Osmanlılık adı altında padişaha sadık yeni bir tebaa vücuda getirmek isteyecekti.”¹³⁹

Bu doğrultuda yarı-göçebe ve yerleşik aşiretlerin oluşturduğu Kızılbaş Dersim bölgesi, Tanzimat döneminde de devam edecek merkezîyetçi politikanın odağında yer alacaktı. Dersim bölgesi, gerek aşiret yapısıyla gerek inanç yapılanması bakımından diğer Doğu ve Güneydoğu Anadolu aşiret sistemlerinden farklılık göstermektedir. Çok parçalı bir aşiret sistemine sahip olan Dersim bölgesinde aşiretler, “ağa” olarak tabir edilen reisler tarafından yönetiliyordu. “Ocak” olarak adlandırılan inançsal örgütlenmeler ise “seyid” olarak nitelendirilen kutsal dinî liderler aracılığıyla varlığını koruyor ve sürdürüyordu. Seyidler, aşiretler arası çatışmalarda arabulucu rolü oynamaktaydılar, aşiret içi ve aşiretler arası çatışmalarda ağalarla birlikte nihai karar mercii konumundaydılar; bu durumun bir sonucu olarak da aşiretler arası ihtilaflı konular, devletin resmî kurumlarına gidilmeden halledilebiliyordu.¹⁴⁰ Gezik, seyidlerin aşi-

---

137 Gencer, s. 26-27.

138 Gencer, s. 17-18.

139 Gündoğdu ve Genç, s. 18-19. Daha çok II. Abdülhamit döneminde uygulanan bu politika'nın Dersim bölgesindeki yansımaları, bir sonraki alt başlıkta ele alınmıştır.

140 Gündoğdu ve Genç, s. 19.

retlerdeki rolü konusunu Sünni Kürt aşiretlerle bir karşılaştırma yaparak gündeme getirmiştir. Buna göre 19. yüzyılda Sünni Kürtlerde mirler/beyler dönemi sonrası yaşanan ve beylerin boşluğunu dolduran şeyhlerin öne çıkmasıyla sonuçlanan aşiretler arası kaos¹⁴¹ Dersim'de farklı şekilde tezahür etmişti. Gezik'e göre Dersim bölgesinde seyidler, bir aracı tabaka olarak konumlarını güçlendirmek yerine, tersi bir süreci başlatmıştı. Şöyle ki seyidler, bu yüzyılda sürekli artan aşiret sürtüşmelerinden kendilerini uzak tutmayıp tarafsız bir güç olarak bir üst grup oluşturamamışlardı.¹⁴² Bu durumun nedenlerini ise Gezik şöyle sıralar:

Her şeyden önce Seyitler, sürekli bölgesel büyüme ve artan kabile ve aşiret sayısı karşısında kendi içlerinde ve aralarında bunları denetleyecek sınırlı sayıyı koruyamadılar. Aşiret sayıları arttıkça ve bunlar içerisinde bölünmeler çoğaldıkça, seyit aileleri de kendi içlerinde bunlar üzerindeki hâkimiyeti bölüştüler. Bölüşüm, ruhani ailelerin kendi aralarında ve içlerindeki uyumsuzluğu derinleştirdi. Süreklileşen aşiret sürtüşmeleri karşısında, Seyit'lerin kendilerine doğrudan bağlı olan aşiretlerin ötesinde bir yaptırım gücü kalmamıştı. Ayrıca, devlet denetimi çevre illerde geliştikçe, merkez Dersim'in buralardaki Alevi aşiretlerle var olan dinsel ve aşiretsel ilişkisinde sıkça aksamlar görülmeye başlandı.

Böylesi bir sürecin yaşanmasında Seyitlerin ekonomik olarak bağımsız bir yapıda olmamaları ve bizzat aşiretlere bağlı olmalarının büyük payı vardı. Seyitlerin aşiretlerle ilişkilerin temelinde, onlardan aldıkları maddi katkıların da önemli bir yeri vardı. Aşiretlerin ekonomik zorluklar çektikleri dönemlerde ise bu, doğrudan seyitlere yansımaktaydı. (...)

Konumlarının gerilemesine neden olan bir başka etken de, Seyitlerin, gelişen politik ve toplumsal olaylar karşısında kalıcı çözümler üretememeleri idi. Doğuştan sahip oldukları sta-

---

141 Şeyhlerin 19. yüzyılda, Kürt beylikleri döneminde politik güç kazanmasına dair bkz. van Bruinessen, *Ağa Şeyh...*, s. 241.

142 Gezik, *Alevi Kürtler...*, s. 50.

tülerini olağan durumlarda özel bir çaba sarf etmeksizin gelecek kuşaklara aktarırken, bölgelerinin kendi dışındaki sorunların içine çekilmesi ve bunlardan etkilenmesiyle başlayacak süreç karşısında bilgileri ve tecrübeleri yetersiz kaldı. Böylece, sistem içerisinde beliren genel gerileme, kendi içlerinden dinsel motivasyonları yenileyerek, tarafları harekete geçirecek, politik liderliğe oynayan ruhani liderlerin çıkmasını da engelliyordu.¹⁴³

Yukarıda Gezik'in de aktardığı nedenler doğrultusunda Dersim bölgesinin gerek çok parçalı, çok liderli aşiret yapısı gerek kendisine özgü inanç örgütlenmesi ve bu örgütlenmelerin kendi iç dinamikleri Sünni Kürt aşiret sistemi ve dinsel yapılanmalarıyla karşılaştırıldığında önemli farklılıklar göstermektedir. Özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren Nakşibendi tarikatının Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sünni Kürt bölgelerinde yaygınlaşması ve güç kazanmasına paralel olarak Kürtlük artan orandan Sünnileşmiş, Alevilik ise marjinalleşmiştir.¹⁴⁴ Tüm bu farklılıklar, devletin Dersim bölgesi konusundaki merkezîyetçi siyaset uygulamalarına da yansiyacak ve bölgenin diğer Kürt bölgelerinden farklı bir siyasi tutumla "ıslah" edilmesi sonucunu doğuracaktı. Dolayısıyla Dersim Islahatı, Tanzimat reformları olarak bilinen modern merkezîyetçi reformların farklı bir tezahürü olarak gündeme getirilecekti. Gündoğdu ve Genç'in Osmanlı döneminde Dersim üzerine yazılan askerî ve bürokratik layihalar üzerine yaptıkları çalışmaya göre Osmanlı Devleti, "Dersim'de yerleşik toplumsal grupları etnik, dinsel ve kültürel parametreler gibi birçok ekseninde değerlendirmekte ve buna mukabil çok katmanlı ve zamana yayılan esnek bir siyaset takip edebilmekteydi". Bu siyasi tutum, 1848 yılında temeli atılan ve 1938 yılında sonlanan "Cebel-i Dersim" (Dersim Dağ Islahatı) adı altında özgün bir projenin yürürlüğe girmesiyle sonuçlanacaktı.¹⁴⁵

---

143 Gezik, s. 50-51.

144 Van Bruinessen, *Kürtlük Türklük...*, s. 31.

145 Gündoğdu ve Genç, s. 13-14.

Tanzimat reformlarının hedefleri arasında Dersim'in ie kapank ve 6zg6n yapısına son verilerek evre merkezlerle ilişkiye geçirilmesi kaydıyla, merkeze b6t6nleŐtirilmesi de yer alıyordu. Bu doğrutuda Tanzimat'ın ilanının ardından, 6ncelikle Dersim'in Hozat merkez olmak 6zere ayrı bir idari yapıya kavuşturulması ve buna m6teakip kaza merkezlerinde devlet otoritesini temsil edecek kıŐla, kaymakamlık, okul, cami gibi sivil ve asker6 kurumların inşa edilmesi 6ng6r6lm6Őt6. ¹⁴⁶ Dersim ve bağlı olduğu kazaların dahil olduğu Diyarbekir Eyaleti, 1845 yılında Tanzimat uygulamalarına dahil edilmişti. ¹⁴⁷ Buna paralel olarak, 1845 yılında Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı olan Madeni-i H6mayun ve Harput sancakları buradan ayrılarak, Harput Vilayeti adında yeni bir vilayet oluŐturuldu. Dersim b6lgesi de ilk olarak 1846 yılında kurulan Harput Eyaleti'ne, daha sonra 1847/1848'de merkezi Hozat olmak 6zere sancak stat6s6yle Erzurum'a dahil edilmişti. Daha sonra ise kazaya d6n6Őt6r6lerek Erzincan Sancağı'na bağlanacaktı. ¹⁴⁸ Her ne kadar Yılmazçelik, 1848 tarihinden sonra yapılan idari d6zenlemelerle kaymakam ve memurların, aşiret reisleri ve bunların çocuklarından tayin edildiklerini belirtse de ¹⁴⁹ Tanzimat reformları çerçevesinde aşiretlerin ve yerel beylerin Dersimdeki h6kimiyetini kırmak 6zere birtakım idari d6zenlemeler yapıldığı da bilinmektedir. Bu doğrutuda 6rneğin Hozat, Kızılkilise, Mazgirt gibi kaza merkezlerinde kıŐlalar tesis edilerek buralara yerel beyler dışında y6neticiler atanmıŐtır. ¹⁵⁰ Ancak *Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu*'na g6re Dersim'de 1860'larda Şah H6seyin Bey, G6labi Bey, Mansur Ağa ve Şeyh S6leyman gibi yerli r6esadan kişiler idareye h6kimdi. 1875'te ise H6seyin Bey P6l6m6r, G6labi Bey ise Mazgirt kaymakamlığına atanmıŐlar-

146 G6nd6đdu ve Genç, s. 19.

147 Ibrahim Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti D6nceminde Dersim Sancağı İdari İltisadi ve Sosyal Hayat*, Kripto, Ankara, 2011, s. 124. Ayrıca bu konuda çeşitli 6rnekler için bkz. Yılmazçelik, s. 131.

148 G6nd6đdu ve Genç, s. 24.

149 Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti...*, s. 131. Ayrıca bkz. *Dersim Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu (JUKR) 1932*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010, s. 89.

150 G6nd6đdu ve Genç, s. 25.

dı.¹⁵¹ Gündoğdu ve Genç, aşiretlerin bazılarının merkezîyetçi reformların uygulanması noktasında yardımlarına ihtiyaç duyulan potansiyel müttefik konumunda oldukları düşünüldüğü için, devletin bu tür uygulamalara başvurduğunu kaydetmektedir. Bu argümanlarını ise Kuzican (Pülümür) bölgesinde bulunan Çarekan Aşiretinin, dönem dönem sürgün ve askerî harekâtlara maruz bırakılmalarına rağmen devletin koruma ve kollaması nedeniyle bölgede hâkimiyetlerini pekiştirerek varlıklarını sürdürmeleri örneği ile desteklemiştir.¹⁵² Yine Çarekan Aşireti lideri Şah Hüseyin Bey'e, Osmanlı yönetimi tarafından "mirmiranlık" rütbesi verilmesinin önerildiğini hatırlatan Gündoğdu ve Genç, buna paralel olarak merkezî devletin bu vasıta ile halk üzerinde isteklerini kolayca gerçekleştirebileceklerine dair hesaplar yaptıklarını kaydetmişlerdir. Böylelikle karşılıklı çıkar ilişkilerine dayanan işbirliği sonucu; devlet tarafından yapılması öngörülen reformlar uygulanarak aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesi sağlanacak, bununla birlikte müttefik olarak addedilen aşiret reisleri de bölgelerinde güçlenerek saygınlıklarını artırma fırsatı bulacaklardı.¹⁵³

Ancak Gezik'e göre Osmanlı'nın bölge beyi Şah Hüseyin'i 1860'ların başında kendisine tamamen bağlı kılma çabası, Şah'ın 1863'teki ölümüyle başarısızlığa uğradı ve böylece İstanbul'un istediği idarenin oluşması gerçekleşmedi. Bu durumun bir sonucu olarak, Şah Hüseyin sonrasında Dersim içinde liderliğe soyunan birden fazla aşiret reisi ortaya çıkacak ve bunların İstanbul'a muhalefet etmeleri yanında kendi aralarında yaşanan sürtüşmeler de bölgenin hızla derin bir anarşiye sürüklenmesine neden olacaktı.¹⁵⁴

Bölgede aşiretlerin ıslah etme ve devlet otoritesinin sağlanması amacıyla 1850'li yıllardan itibaren çeşitli tarihlerde askerî seferler düzenlenmiş ancak bu seferler sonuç vermemiş ve 1860'a kadar vergi ve asker alımları konusunda başarılı oluna-

---

151 *JUKR*, s. 88-89.

152 Gündoğdu ve Genç, s. 15.

153 Aynı yerde.

154 Gezik, *Alevi Kürtler...*, s. 50.

mamıştı.¹⁵⁵ Bölgede yaşayan aşiretler de coğrafi koşulların da etkisiyle Osmanlı idaresinin asker ve vergi alımı, arazi ve nüfus tahriri gibi merkezîyetçi uygulamalara kısmen direnebilmiş ve devletin “hâl-i sükûn” olarak adlandırdığı asayişin tesis edilmesine yönelik düzenlediği askerî seferler, sonuç vermemişti.¹⁵⁶ Bu tür uygulamaların sonuç vermediği durumlarda Osmanlı idaresi, zaman zaman yerel liderlerle anlaşma yoluna gitmiş, bazı kaza merkezi ve nahiyelere yerel yöneticiler atamıştı. Bununla birlikte işbirliğine yanaşmayan ya da itaat etmeyen aşiret liderlerine sürgün etme politikası uygulanmışsa da çoğu zaman bu tür önlemlerden de sonuç alınamamıştı.¹⁵⁷

Bir Dersim bölgesi aşireti olarak adlandırabileceğimiz Koçgiri Aşireti de Tanzimat reformlarının merkezîleşme politikası çerçevesinde iskân ve ıslah çalışmalarına konu olmuş, bu doğrultuda bölgede 1850’li yıllarının başından itibaren askerî tedbirler uygulanmıştır.¹⁵⁸ Tıpkı Dersim bölgesinde olduğu gibi Koçgiri Aşireti de yapılan eşkıyalıkların önlenmesi, vergi tahsisi ve asker alımını sağlamak gibi gerekçelerle ıslah edilmek istenmiş, bu amaçla düzenlenen askerî seferler dışında birtakım idari önlemler de alınmıştır.¹⁵⁹ Ancak alınan tüm tedbirlere rağmen Koçgiri Aşireti’nin de Dersim aşiretleri gibi tam manada itaat ve kontrol altına alınmadığı belgelerde kaydedilmiştir.¹⁶⁰

Dersim ve bölgesindeki aşiretler, her ne kadar 16. yüzyılda aldıkları özerk statüleriyle Doğu ve Güneydoğu bölgesindeki Kürt emirlikleri ile benzerlik gösterse de, gerek çok parçalı aşiret yapılanması gerek farklı inanç örgütlenmeleri ve bu aşiret ve inanç liderlerinin toplum üzerindeki etkilerinin farklılığı,

---

155 Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti...*, s. 130.

156 Gündoğdu ve Genç, s. 26.

157 Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti...*, s. 132; Gündoğdu ve Genç, s. 26.

158 Konu hakkında bir çalışma için bkz. Celal Erdönmez, “Tanzimat Devrinde Koçgiri Aşireti’nin Islah Çalışmaları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2000, s. 103-113.

159 Koçgiri bölgesinde, Koçgiri Aşireti’ne yönelik Tanzimat sonrası uygulanan askerî ve idari tedbirler konusu 3. Bölüm’de ele alınmıştır.

160 Erdönmez, s. 113.

ayrıca bölgenin coğrafi konumundan kaynaklı izolasyonu nedeniyle merkezî hükümetin Tanzimat uygulamalarına karşı aldıkları tutumları farklılıklar göstermektedir. Dersim bölgesinde ne büyük topraklar ve bu topraklara sahip güçlü beyler ne de şeyhlere benzer büyük güç ve otorite sahibi dinsel liderler vardır. Tanzimat sonrasında Kürt bölgelerinde yaşanan direnişler, Kürt isyanları olarak algılanırken Dersim bölgesinde aşiretlerin ıslahatı adı altında “Dersim meselesi” olarak adlandırılan ve bölgenin medenileştirilmesi ve inanç olarak “tashih-i itikât” (inancın, itikadın düzeltilmesi) kapsamında merkeze entegrasyonu sağlanmak istenmiştir. Dolayısıyla Dersim aşiretlerinin reformlara ve merkezî uygulamalara karşı direnişleri daha çok, eşkıyalık ve şekavet kapsamında değerlendirilmiş ve “Dersim meselesi” olarak cumhuriyet dönemine kadar çözülmemiş bir süreç başlamıştır.

II. Abdülhamit Dönemi Kürt Politikası ve Kürtler

1876 yılında Abdülhamit'in tahta geçmesinden kısa bir süre sonra, 1877-78 yıllarında Osmanlı-Rus savaşı (“93 Harbi”) meydana gelmiş ve bu savaş sonucu imzalanan Berlin Antlaşması (1878), Doğu Anadolu halklarının kaderlerini tayin edecek derecede dönemin önemli bir gelişmesi olarak belirmişti. 93 Harbi ile birlikte Kürtlerin, Ermenilerin ve diğer Doğu vilayetleri halklarının, varoluşları ve yönetimleriyle ilgili karşı karşıya kaldıkları temel sorunlar belirginleşmiş, bölgede 1877-1880 yılları arasında bir yönetim boşluğu ortaya çıkmıştı.¹⁶¹

Osmanlı-Rus Savaşı sonucu kaybedilen topraklar çoğunlukla gayrimüslimlerin yaşadığı yerlerdi. Savaş ve ardından imzalanan Berlin Antlaşması sonucu Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsızlıklarını kazanmış, özerk bir Bulgaristan ortaya çıkmıştı. Rusya'nın Batum dahil Asya'daki kazançları korunmuş; Avusturya, Bosna-Hersek'i; İngiltere ise Kıbrıs'ı işgal etmişti.¹⁶² Dönemin toprak kayıpları bunlarla da sınırlı değildi. 1882'de

161 Kieser, s. 159.

162 Zürcher, *Modernleşen Türkiye...*, s. 115; Bozarlan, *Türkiye'nin Modern...*, s. 18.

Mısır büyük oranda İngilizlerin denetimine girmiş, 1891'de Teselya ve Epilos'un bir kısmı Yunanistan' bırakılmış, aynı tarihlerde Fransızlar Tunus'u himayelerine almıştı.¹⁶³ Tüm bu olumsuzluklar, bir anlamda Abdülhamit'in "imparatorluğun geri kalan kısımlarını elde tutmak" amacıyla oluşturduğu politikasını da şekillendiren gelişmelerdi. Bu doğrultuda Abdülhamit özellikle iki husus üzerinde yoğunlaşmıştı. Birincisi merkezi güçlendirmek, ikincisi ise "İslâm birliği" politikasıyla devleti bir arada tutmaya çalışmak.¹⁶⁴ Akpınar'a göre merkezi güçlendirme politikası aslında Tanzimat'tan beri süregelen bir anlayıştı. Ancak Akpınar, Tanzimat'ın bölgeler arası farklılıkları gözetmeksizin her yerde aynı şekilde bir merkezîyetçilik uyguladığını belirtirken, bundan farklı olarak II. Abdülhamit dönemi uygulamalarının, Kürtleri ve Arapları kendi özelliklerine göre farklı politikalarla devlete bağlamaya çalıştığını kaydetmektedir.¹⁶⁵ Merkezin güçlenmesini sağlamak için öncelikle geniş bir bürokrasi ağının kurulduğunu kaydeden Akpınar, bunun dışında devletin uzak bölgelerdeki etkinliğinin artırılması için büyük çaba sarf edildiğini, bunun sonucunda da demiryolları, karayolları ve telgraf hatlarının yapıldığını belirtmiştir.¹⁶⁶ Yapılan tüm bu çalışmalarla devletin uzak yerlerde daha etkili olmasını sağlamak, dolayısıyla merkezi güçlendirmek hedeflenmiştir.¹⁶⁷

Abdülhamit'in devletin bekasını sağlamak için öngördüğü bir diğer politikasıysa "İslâm Birliği/panislâmizm"di. Gayrimüslimlerin önemli bir kısmının imparatorluktan ayrılmaları ve özerk hale gelmeleri, Tanzimatçıların "Osmanlılık" ideolojisinin gerçekleşmeyeceğinin bir göstergesiydi. Oluşan bu ideolojik boşluk, "İslâm birliği" ideolojisiyle doldurulacaktı.¹⁶⁸ İ-

---

163 Alişan Akpınar, "Osmanlı Devletinde Aşiret Mektûbî", *Aşiret Mektep Devlet*, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 70.

164 Aynı yerde.

165 Aynı yerde.

166 Akpınar, s. 70-71.

167 Aynı yerde.

168 Bayram Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdülhamit ve Doğu-Anadolu Aşiretleri)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 32, 1979, s. 430.

lâm birliği, Osmanlılık anlayışına göre daha makul ve pragmatikti, zira nüfusun büyük çoğunluğunu Müslümanlar oluşturu-yordu. İlk etapta devletten ayrılma tehlikesi olanlarsa Ermeni-ler dışında, Araplar ve Kürtlerdi. Dolayısıyla İslâm dini ve hilafet makamı, kaynaştırıcı ve birleştirici unsurlar olabilir ve aynı zamanda politik bir koz olarak kullanılabilirdi.¹⁶⁹

Abdülhamit, Tanzimat döneminde uygulanan merkezîyet-çi reformları sürdürmekle birlikte kendinden önceki uygulamalarla tezatlık gösterdiği düşünölen politikalar da izliyordu. Örneğin Tanzimat reformları göçebelerin yerleşik hayata geçi-rilmesi ve aşiret yapılarının çözümlerini amaçlamışken, Abdülhamit bu genel yönelime ters düşen bir politika geliştire-cekti.¹⁷⁰

Rusların, Doğu eyaletlerinden bir kısmını işgal etmesi, ayrıca doğuda milliyetçi ve ayrılıkçı Ermeni harekâtını destekleyerek kışkırtması, bununla birlikte Ermenilerin 1877-78 Rus işgaline yardımcı olmaları ve 1880'lerde bazı radikal Ermeni grupların İstanbul'da ve Doğu'da faaliyet göstermeleri gibi gelişmeler Abdülhamit'i Ruslara ve Ermenilere karşı tedbir almaya yönelte-cekti. Diğer taraftan 1880'lerde, amacının bir Kürt devleti kur-mak olduğunu açıkça ilan eden Nehrili Şeyh Ubeydullah baş-lattığı ayaklanmada İngiltere'nin desteğini almaya çalışmıştı. Ancak her şeye rağmen bu karışık ortamda Kürtler, halife-sul-tanın İslâm birliği çağrısına uyarak Rus ve Ermenilere karşı ko-yabilirlerdi.¹⁷¹ Dolayısıyla Kürt aşiretlerinin bir taraftan İslâm birliği ekseninde imparatorluğun bütönlüğüne potansiyel teh-dit oluşturan gruplara ve aynı zamanda dış tehditlere karşı mo-bilize edilmeleri düşünölürken diğer taraftan bu aşiretlerden alaylar oluşturmakla bu aşiretlerinin iskânı ve ayrıca devlet-çe kontrol altında tutulmaları hesaplanmaktaydı.¹⁷² Bu düşün-celerin ürünü olarak, göçebe ve yarı göçebe Kürt aşiretleri –az da olsa Türk aşireti olan Karapapak aşiretinden seçilen asker-

169 Kodaman, s. 430; Akpınar, s. 71.

170 Van Bruinessen, *Ağa Şeyh...*, s. 285.

171 Van Bruinessen, s. 285-286.

172 Gündoğdu ve Genç, s. 20.

ler-, kendi aşiret reislerinin yönetiminde olmak kaydıyla, 1891 yılında, Hamidiye Alayları adı altında teşkilatlandırılmıştı.¹⁷³

Van Bruinessen'e göre Hamidiye Alayları'nın kurulma amacı o sırada henüz çok büyümemiş olan ayrılıkçı Ermeni faaliyetlerini bastırmak ve Kürtleri daha iyi denetleyebilmektir. Abdülhamit, Kürtlere ekonomik gelir getiren ve "saygın" bir iş imkânı sağlamakla, yağma ve baskın hakkı tanıyarak onları kendisine bağlamayı hedefliyordu. Van Bruinessen, sultanın bu hedefinde başarılı olduğunu, bazı Kürtlerin kendisine "Bave Kurdan/Kürtlerin Babası" demelerinin de bunun göstergesi olduğunu ima etmektedir.¹⁷⁴

Ancak Bayram Kodaman, *Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdülhamit ve Doğu-Anadolu Aşiretleri)* adlı çalışmasında; Hamidiye Alayları'nın kuruluş sebebinin sadece Ermeni Meselesi'ne dayandırılmayacağını kaydetmektedir. Kodaman, alayların kuruluş sebebinin Abdülhamit'in genel politikalarında aramak gerektiğini, ancak bunun da politikalarının bir hedefi değil vasıtası olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁵ Kodaman, bu çerçevede Hamidiye Alayları'nın kuruluşunda rol oynayan etkenleri şöyle sıralamıştır:

- 1- Merkezî otoriteyi tesis etmek,
- 2- Doğu Anadolu'da devletin etkin olabileceği yeni bir sosyopolitik denge kurmak,
- 3- Aşiretlerden askerî güç olarak faydalanmak,
- 4- Ermenilerin faaliyetlerine engel olmak ve Müslüman halkla Ermeniler arasında güç dengesini temin etmek,
- 5- Rusların saldırısından ve İngiliz politikasından Doğu Anadolu'yu korumak,
- 6- Panislâmizm politikasını yürütmek.¹⁷⁶

Binbaşı Edward Charles Noel ise konuya daha farklı yaklaşmaktadır. Binbaşı Noel, Hamidiye Alayları'nın kurulması-

173 Van Bruinessen, *Ağa Şeyh...*, s. 286.

174 Aynı yerde.

175 Kodaman, "*Hamidiye Hafif...*", s. 438.

176 Kodaman, s. 438-439.

nın görünürdeki nedeninin Hıristiyanlara karşı olduğunu belirtmekle beraber gerçekte Kürtlerin gücünü kırmak, Kürt aşiretleri arasında düşmanlık yaratıp bundan faydalanarak Osmanlı'ya karşı Kürt birliğinin oluşmasını engellemek olduğunu kaydetmiştir.¹⁷⁷ Binbaşı Noel'e göre, Hamidiye Alayları'na sadece küçük aşiretlerin girme şansı vardı. Buradaki amaç küçük aşiretleri güçlendirip büyük aşiretlerin karşısına dikmek ve aralarındaki çelişkileri sürekli körüklemektir. Bunun sonucu da Kürt birliğinin asla sağlanamamasıydı.¹⁷⁸ Binbaşı Noel ayrıca Hamidiye Alayları'nın Hıristiyanlara zarar verdiği kadar Müslümanlara da zarar verdiğini, alaylar içerisinde çok sayıda vahşi ve ilkel aşiret bireylerinin bulunduğunu ve bunlara istedikleri her türlü vahşeti yapabilme yetkisinin verilmiş olduğunu da eklemiştir.¹⁷⁹

Robert Olson ise Hamidiye Alayları'nın kurulmasıyla aşiretlerin elde ettikleri menfaatler olduğunu belirterek, alaylara verilen geniş yetkilerin ve bunun sonucunda sağlanan menfaatlerin diğer aşiretler arasında alaylara olan ilgiyi ve rekabeti arttırdığını kaydetmiştir.¹⁸⁰ Olson, Kürt aşiretlerin Hamidiye Alayları'ndaki konumunu ve bunun meydana çıkardığı sonuçları şöyle açıklamıştır:

Bir Alay ve bir birlik kurma hakkı verilen aşiretler, pek çok menfaat sağladılar. Bir rekabet söz konusuydu ve büyük aşiretler hususiyetle devlete sadakatlerini kanıtlamış olanları Babîali tarafından kayırdı. Bunlar, Abdülhamit'in Pan-İslâm siyasetine uygun olabilmek için Sünni olmalıydılar. Bir aşiret, Hamidiye Alayları'na bir kez katılıp, nüfuzla birlikte silah da elde ettiğinde daha küçük aşiretleri tahakkümü altına alma, hatta korku salma ve tedhiş etme kabiliyeti de önemli ölçüde artmış olurdu. Dahası, hükümetler lütfuna mazhar olmayan büyük ve güçlü bir aşirete, Hamidiye'den dışlanmış olmakla diz

177 Edward William Charles Noel, *Kürdistan 1919 Binbaşı Noel'in Günlüğü*, çev. Bülent Birer, Avesta, İstanbul, 1999, s. 141.

178 Aynı yerde.

179 Aynı yerde.

180 Olson, s. 29.

çöktürmek mümkündür. Hatta bir Hamidiye aşiretini, dikbaşlı bir aşiretin üzerine salmak da mümkündür.¹⁸¹

Olson'un da belirttiği üzere Hamidiye Alayları'na Abdülhamit'in panislâmist politikası doğrultusunda sadece Sünni Kürtler alınmıştı. Janet Klein, *Hamidiye Alayları İmparatorluğun Sınır Bölgeleri ve Kürt Aşiretleri* adlı çalışmasında Hamidiye Alayları'nı oluşturan neredeyse tek unsurun Sünni Kürtler olduğunu belirtse de, önemli bir azınlık oluşturan Alevi Kürtler ve imparatorluğun bazı bölgelerinde varlık gösteren Ezidilerin de alaylara dahil etme planlarının yapılmış olduğundan bahsetmekte fakat bu konunun tartışmaya açık olduğunu da belirtmektedir.¹⁸² Ancak Gündoğdu ve Genç, Dersimli Aleviler açısından konuya açıklık getirmekte ve alaylara katılmak için bazı Dersim aşiretlerinin başvuru yaptıklarını fakat bu başvuruların kabul edilmediğinin belgelerden anlaşıldığını kaydetmektedir. Gündoğdu ve Genç, bunun nedenini ise Abdülhamit idaresinin Dersim aşiretlerini inançsal bir diskriminasyona (ayırımcılığa) tâbi tutmasının yanı sıra bu aşiretlerin bir kısmının güvenilmez görülmeleri ve aynı zamanda merkezîyetçi politikaların hedefinde olmalarına bağlamaktadır.¹⁸³ Gündoğdu ve Genç, Abdülhamit dönemine ait bazı resmî yazışmalardan Dersim aşiretlerinin bir kısmının Ermenilerle ve hatta Ruslarla olan yakın ilişkilerinin bu grupları merkezî idare nezdinde güvenilmez kıldığının anlaşıldığını kaydetmektedir.¹⁸⁴ Dolayısıyla devlet tarafından büyük oranda güvenilmez addedilen bu aşiretlerin tedip ve tenkil edilmeleri, devletin bölgesel bekası açısından elzem görülüyordu. Gündoğdu ve Genç'e göre, "bu kapsamda bazı Dersim aşiretlerinin Hamidiye Alayları'na alınmaları şöyle dursun,

---

181 Aynı yerde.

182 Janet Klein, *Hamidiye Alayları İmparatorluğun Sınır Bölgeleri ve Kürt Aşiretleri*, çev. Renan Akman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 100.

183 Örneğin Gündoğdu ve Genç'in aktardığına göre, "11 Ağustos 1896 tarihli bir arızada Dersim'de aralarında Alişir Ağazâde, Kangozâde, Reşozâde, Diyabzâde ve Seyid İbrahim Ağa'nın da bulunduğu on aşiret ileri geleninin Hamidiye Alayları'na kabulleri için defalarca başvurdukları ancak bu başvurularının kabul edilmediği görülmektedir." (Gündoğdu ve Genç, s. 20).

184 Gündoğdu ve Genç, s. 20-21.

aksine onların meskûn olduğu coğrafyada asayişin tesisi ve aşiretlerin iskânı noktasında Hamidiye Alayları'nın gönderilerek hem bu alayların tecrübe kazanmaları, hem de bu yolla Dersim aşiretlerinin 'tedibi' düşünölmekteydi."¹⁸⁵

Klein, bugüne kadar yapılan pek çok çalışmada Hamidiye Alayları'nın en temel özelliklerinden birinin, ezici olarak "Sünni"lerden oluştuğunun dile getirildiğini kaydetmektedir. Klein, bu tespitin Sünni aşiretlerin Ermeniler kadar Alevilere yönelik saldırılarda bulunmasının, sultanın verdiği destek ve Alevi karşıtı politikaların bir işareti sayılmasından kaynaklandığını kaydetmektedir.¹⁸⁶ Van Bruinessen de Hamidiye Alayları'nın Sünni Kürt aşiretlerinden seçilmiş olmasının fazla dikkate alınmayan fakat siyasi olarak önemli sonuçlar doğuran bir politika olduğuna dikkat çekmektedir. Van Bruinessen bu olgunun, Alevi Kürtlerin durumlarının iyice zayıflatan ve Sünni Kürtlerle aralarında düşmanlıklara yol açan bir durum olarak göründüğünü kaydetmektedir.¹⁸⁷ Dolayısıyla Abdülhamit'in Hamidiye Alayları projesi, Alevi Kürtlerle Sünni Kürtler arasında yaşanan ikinci önemli kırılmadır.

II. Abdülhamit döneminde öngörölen imparatorluğun merkezileşmesi, güvenlik sorunlarının giderilmesi ve İslâm birliği politikalarının, Alevi Kürt bölgelerinde –ki yine Dersim özelinde ele alacak olursak– uygulama girişimleri, bölgeye özgü tedbir ve uygulamalarla yansımalarını bulmuştur. Bu çerçevede Dersim merkezî idarece ciddi bir sorun olarak algılanmıştır. Akpınar ve diğerlerine göre bunun nedenlerinden birisi, öncelikle çetin doğa koşulları sebebiyle bölgeye asker sevk ve konuşlandırmanın güçlüğünden kaynaklı merkezî otoritenin oluşturulmasının yarattığı zorluktur. Bir diğer önem-

185 Aynı yerde.

186 Klein, s, 101.

187 Van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine...*, s. 118. Örneğin böylesi bir durumu Hamidiye Alayları mensubu olan Sünni Cibran Aşireti ile Alevi olan Hormek aşireti arasında meydana gelen husumetlere sebebiyet verdiğini Mehmet Şerif Fırat'ın anılarından öğrenmekteyiz. Bkz. Mehmet Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998, s. 187-188. Konu ayrıca 3. Bölüm'de ele alınmıştır.

li neden ise bölgedeki halkın bir kısmının Hıristiyan, önemli bir kısmının da Alevi olmasından kaynaklıdır. Dolayısıyla bu etmen de İslâm birliği politikasının uygulanması konusunda önemli bir sorun teşkil etmektedir.¹⁸⁸ Zira “Osmanlı devlet görevlilerine göre burada yaşayan halkın inançları ne Hıristiyanlığa, ne İslâm’a ne de başka bir şeye benzemektedir. Hatta Osmanlı görevlileri, Ermenilerle çok yakın ilişkiler içerisinde olan bu halkı her an Hıristiyanlaşabilecek potansiyel bir tehlike olarak görmektedir”.¹⁸⁹

19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Doğu ve Güneydoğuda varlığını hissettiren Protestan misyoner faaliyetlerinin, Dersim ve civarında Ermeniler ve özellikle de Alevileri etkileme potansiyelinin Abdülhamit yönetimi tarafından fark edilmesi, idarenin yeni tedbirler almasını gerektirmişti. Bu doğrultuda Abdülhamit yönetimi, Alevilerle olan ilişkilerini güçlendirmek ve dahası onları kazanmak amacını güden bir misyoner politikayla cevap verecekti.¹⁹⁰ Örneğin Dersimlileri doğru yola getirmek için Kürt Nakşibendi şeyhler öncülüğünde, bölgede uygun yerlerde tekkeler açılması önerilmişti.¹⁹¹ Böylelikle Alevileri kendi öngördükleri şekilde Müslümanlaştırabileceklerdi. Ancak öngörülen bu tür uygulamalar özellikle Dersim bölgesinde hiçbir zaman sonuç vermemiştir.

Sonuç olarak Dersim, Abdülhamit döneminde halledilmesi gereken büyük bir sorundu. Dolayısıyla idari, iktisadi, askerî ve sosyal tedbirlerle sistematik bir şekilde çözümlenmesi gerekmektedir. Daha evvel Dersim bölgesinde karışıklığa neden olduğu düşünülen aşiretlerin tedibine yönelik askerî sefer-

---

188 Alişan Akpınar, Sezen Bilir, Serhat Bozkurt, Namık Kemal Dinç, “II. Abdülhamit Dönemi Raporlarında ‘Dersim Sorunu’ ve ‘Zihinsel Devamlılık’”, *Herkese Bildiği Sır: Dersim*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 311-312.

189 A.g.c., s. 312.

190 Gündoğdu ve Genç, s. 32. Dersim özelinde Kızılbaş/Alevi-Hıristiyan ve misyoner ilişkileri çerçevesinde yapılan bir çalışma için bkz. Erdal Gezik, “Alevilik ve Hıristiyanlık: Ortak Geçmiş Mi ortak Gelecek Mi?”, *Munzur Dergisi*, sayı 15, 2003. Ayrıca bkz. Ayfer Karakaya-Stump, “Alevilik Hakkındaki 19. Yüzyıl Misyoner Kayıtlarına Eleştirel Bir Bakış ve Ali Gako'nun Öyküsü”, *Folklor ve Edebiyat* (VIII), 2003, s. 301-324.

191 Akpınar vd., s. 317.

lerden istenilen sonuç alınamamıştı. Bu durum Gündoğdu ve Genç'e göre, II. Abdülhamit ve yönetimini, reform politikaları adı altında daha kapsamlı bir siyasi projeyi devreye koymasına neden olmuştu.¹⁹² Bu doğrultuda öncelikle bölgenin iktisadi ve toplumsal olarak kalkındırılması amaçlanmış, diğer taraftan da tashih-i itikâd (inancın düzeltilmesi) ve aşiretlerin zorunlu iskânıyla halkın medenileştirilmesi yolu ile asimilasyonu hedeflenmişti.¹⁹³ Ayrıca 19. yüzyılın özellikle son çeyreğinden sonra ve özellikle Berlin Antlaşması'nı takiben yaşanan gelişmeler, Dersim bölgesinin bir an önce ıslah edilmesini gerektiriyordu. Gündoğdu ve Genç, dönemin Dersim üzerindeki yansımalarını şu şekilde dile getirmiştir:

Dersim bölgesi 19. yüzyılın özellikle son on yılından itibaren, Ermeni ulus inşa sürecinin odağı olan Vilayet-i Sitte'nin (Erzurum, Mamûretülaziz, Sivas, Bitilis, Van ve Diyarbekir) merkezinde bulunduğu için bir an önce denetim altına alınması gereken bölgelerin başında gelmekteydi. Bölge aşiretlerinin bir kısmının Ermenilerin yoğun olarak meskûn olduğu kuzey ve batıdaki Eğin, Arapkir v Kemah gibi zengin ve önemli ticaret merkezi olan şehirlere gerçekleştirdikleri yağma ve talan faaliyetleri, Dersim'in kuzeyinde hâkim olan Kuzican Kaynakamı Şah Hüseyin Bey'in bölgesinde yaşayan Ermeni nüfusa karşı uygulamakta olduğu angarya ve toprak gaslarının Patrikhane vasıtasıyla kamoyuna yansıtılması, Ermeni sorununun uluslararasılaşmasından kaygılanan Abdülhamit rejimini tedirgin ederken bu gibi hadiseler Osmanlı idaresini bir an evvel harekete geçmeye zorlamaktaydı.¹⁹⁴

Dolayısıyla Dersim, Abdülhamit döneminde de, büyük bir mesele olarak algılanmış ancak bu meselenin çözümü alınan her türlü tedbire rağmen daha sonraki dönemlere devretmiştir.

Hamidiye Alayları'nın kurulmasından hemen sonra ve bu sürece paralel olarak, Sultan Abdülhamit'in emriyle önde gelen

192 Gündoğdu ve Genç, s. 28-29.

193 Aynı yerde.

194 Gündoğdu ve Genç, s. 29.

aşiret çocuklarını Osmanlı eğitim sistemi içerisinde yetiştirmek amacıyla Ekim 1892'de "Aşiret Mekteb-i Humayun" adında İstanbul'da bir okul kurulmuştu. Yaşları 12-16 arasında olan erkek çocuklarının kabul edildiği beş yıllık yatılı bir okul olan bu kurum, başlangıçta Abdülhamit'in Arap eyaletlerini imparatorluk merkeziyle bütünleştirme politikasının bir parçası olarak yorumlanmıştı.¹⁹⁵ Ancak Eugene Rogan, *II. Abdülhamit'in Aşiret Mektebi (1892-1907)* adlı çalışmasında, aslında bu mektebin bir toplum mühendisliği deneyimi olduğunu kaydetmektedir. Rogan' a göre Doğu Anadolu Kürtleri'nden de öğrenci alarak Arap eyaletlerinin de ötesine ulaşan mektep; Osmanlı toplumunun merkeze en uzak ve en yabancı kalmış yapılarından olan aşiretlerin, devlet merkezine bağlılıklarını sağlamayı hedefleyen bir toplum mühendisliği projesiydi. Abdülhamit ve yönetimi, bu okul sayesinde yetiştirilecek erkek çocukların, Osmanlı'ya sadık kişiler olarak devletle aşiretler arasında aracı görevi göreceği bir yapı oluşturmayı hedeflemişti.¹⁹⁶ Başlangıçta Arap aşiretlere yönelik bir proje olarak geliştirilen Aşiret mekteplerine zamanla Kürt aşiretlerinin çocukları da kabul edilmiştir.¹⁹⁷ Ayrıca Aşireti Mektepleri'ne, Hamidiye Alayları uygulamalarından farklı olarak, Sünni Kürt aşiretleri dışında Dersim Alevi aşiretlerinin çocuklarının da alındığı bilinmektedir.¹⁹⁸

Van Bruinessen, Hamidiye Alayları'nın kurulmasının sonuçlarından biri olarak alayları oluşturan aşiret ileri gelen ailelerinin çocuklarının, İstanbul'daki Harp Akademisi'ne davet edildiğini kaydetmektedir. Van Bruinessen'e göre bunlardan beklentiler ileride aşiret birliklerinin başına geçerek bu birlikleri moder-

---

195 Eugene L. Rogan, "II. Abdülhamit'in Aşiret Mektebi (1892-1907)", *Aşiret Mektep Devlet*, Alişan Akpınar - Eugene L. Rogan, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 13.

196 Rogan, s. 13-14.

197 Akpınar, "Osmanlı Devleti'nde...", s. 68-72.

198 Örnekler için. bkz. Alişan Akpınar ve Eugne L. Rogan, *Aşiret Mektep Devlet*, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2001. Bu kitapta, Aşiret Mektebi'ne kayıtlı olan aşiret reislerinin çocuklarının yer aldığı listelerde bazı Dersim aşiret reislerinin çocuklarının isimlerin de yer aldığı görülmektedir. Örneğin Birinci Meclis'te mebus olan Hasan Hayri Bey de bu isimlerden birisidir. Ayrıca bkz. Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Zel Yayınları, İstanbul, 1994, s. 20-21.

nize etmeleri ve uzun vadede mevcut orduya bağlı kalmalarıydı. Van Bruinessen, bu tedbirlerin bir yan etkisi olarak, içlerinde Kürt milliyetçiliğinin filizlendiği, aşiret çevrelerinden gelen eğitilmiş kişilerden bir sınıfın oluştuğuna dikkat çekmektedir.¹⁹⁹

Abdülhamit'in anılarında yer verdiği "Rumeli'nde ve bilhassa Anadolu'da Türk unsurunu kuvvetlendirmek ve her şeyden evvel de Kürtleri yoğurup kendimize mal etmek şarttır"²⁰⁰ sözleri, aslında onun Kürt politikasının bir özetidir. Abdülhamit'in bu düşüncesi doğrultusunda yapılan askerî ve eğitim alanlarındaki politikaların başında yukarıda ele alındığı gibi Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektepleri hayata geçirilmişti. Ancak belirli bir aşireti-kesimi hedef alan ve sınırlı sayıda Kürtleri merkeze çekmeyi başaran bu politikaların yeterli olmadığı yerlerde örneğin Türkçenin öğretilmesi amacıyla seyyar mektepler kurularak göçebe Kürtlerin ve özellikle Vilayet-i Sitte'de sayıları artırılan İptidai mektepleri ile de yerleşik Kürtlerin Türkçe öğrenmeleri hedeflenmişti.²⁰¹ Tüm bu uygulamalar, bir taraftan da yukarıda van Bruinessen'in dikkat çektiği gibi eğitilmiş Kürtlerin ve dolayısıyla bunlar içerisinde örgütlenerek "Kürt milliyetçi" bir ideolojinin öncülüğünü yapacak olan eğitilmiş bir sınıfın ortaya çıkmasında etkili olacak uygulamalardı.

İttihat Terakki Dönemi ve Kürt Siyasallaşmasının Başlaması

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine tekabül eden 20. yüzyılın ilk on yılı, cumhuriyet rejiminin alacağı şekil itibariyle oldukça belirleyicidir. Bu dönemde Türkçülüğün kültürel bir akım olmaktan çıkıp modern anlamda siyasal bir akım olarak düşünülmeye başlanması,²⁰² Kürt milliyetçiliğinin de siyasallaşmaya başlaması sonucunu beraberinde getirmişti.

199 Van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine...*, s. 115.

200 Sultan Abdülhamit, *Siyasi Hatıralarım*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1987, s. 73-74.

201 Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 401.

202 Türkçülüğün başlangıç yılı sembolik olarak, Yusuf Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" makalesinin yayımlandığı 1904 yılı esas alınmaktadır. İlk defa bu yayın-

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki birçok etnik grupta olduğu gibi Kürtlerin siyasal tarihi de 1908 Jön Türk devrimiyle yakından ilintilidir. 1908 Devrimi, İttihat ve Terakki Komitesi'nin (ITK)²⁰³ yurtiçinde ve dışında yıllar boyunca sürdürdüğü gizli faaliyetlerin bir ürünüydü. İTK'nin farklı uluslara mensup ve farklı düşüncelere sahip üyelerinin birleştiği nokta, Batı'ya duydukları büyük hayranlığa karşın Abdülhamit rejimine duydukları öfkeydi. Komitenin Abdülhamit rejiminin baskısından kaçıp Avrupa'ya yerleşen liderleri, Batı'nın toplumsal siyasal fikirleriyle tanışmışlar, Fransız Devrimi'nin ürünleri olan özgürlükçü ve eşitlikçi fikirlerden, milliyetçilikten, sekülerizmden, pozitivizmden derinden etkilenmişlerdi. Bir gizli yeraltı özelliği taşıyan örgüt, o dönemde Carbonari, Hür Masonluk gibi Avrupa'nın gizli örgütlerinden esinlenmişti.²⁰⁴ İTK'nin kuruluşunda ve faaliyetlerinde Kürt veya Kürt kökenli kişilerin de önemli roller aldığı bilinmektedir. Örneğin Komite'nin kurucularından olan dört kişiden ikisi, Abdullah Cevdet ve İshak Sukiti, Kürttü. Daha sonra bazı ileri gelen Kürtler de İTK'ye katılmış ve faaliyetlerinde yer almışlardı.²⁰⁵

1908 Jön Türk Devrimi "genellikle Abdülhamit'in istibdat rejimi tarafından otuz yıl askıya alınmış meşruti düzeni geri

---

la, Türkçülüğün siyasal bir proje olarak gündeme geldiği kabul görmektedir. Bu makale Jön Türk mültecilerinin Kahire'de çıkan gazetesi *Türk'te* 1904'te yayımlanmıştı. "Türkçülüğün manifestosu" olarak nitelendirilen bu makale İslâmcılık, Osmanlılık ve Türkçülük siyasetlerinin karşılaştırmasını yapıyordu ve bunlardan Türkçülüğü savunuyordu. Makale Pantürkist siyasetin ilk tutarlı ifadesi olarak değerlendirilmektedir. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin...*, s. 189. Akçura'nın "üç tarz-ı siyaset"i konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, s. 204-218 ve Yıldız, s. 70-73.

203 İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin öncülü olarak adlandırılan yapılanma. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tarihi, İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de okuyan bir grup öğrencinin, Abdülhamit rejimine karşı, 1889 yılında İttihat-ı Osmani Cemiyeti adlı gizli bir cemiyet altında örgütlenmelerine kadar götürülmektedir (Dündar, s. 52). Cemiyet hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkçülük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989. Ayrıca Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, İmge Kitapevi, 1998; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995.

204 Jwaideh, s. 196.

205 Aynı yerde.

getirmeye yönelik liberal bir hareket” olarak değerlendirilmektedir.²⁰⁶ François Georgeon’a göre 1908 Devrimi, aynı zamanda “Abdülhamit rejiminin imparatorluğun dağılmasına ve parçalanmasına yol açtığını düşündükleri için imparatorluğun birliğini, bütünlüğünü korumak ve modernleşmesini sağlamak amacıyla eyleme geçen subaylar tarafından yürütülen vatansever bir devrimdir.”²⁰⁷

Ancak devrim sonrası yoğunlaşan milliyetçi faaliyetler, hem İTK’nin otoritesine hem de Osmanlı’nın bütünlüğüne karşı oluşturulan tehditler içeriyordu. Özellikle milliyetçi karakter taşıyan ayrılıkçı hareketler, Jön Türkler için endişe vericiydi. Bu hareketlerin kontrol dışı kalması halinde yerel otonomi taleplerine, daha sonra yabancıların müdahalesiyle de ayrılmalarla ve ilhakla toprak kayıplarına uğrayacaklarının korkusunu taşıyorlardı. Nitekim yakın zaman öncesinde Bulgaristan’ın kaybı ve Bosna Hersek’in ilhakı bu duruma örnek teşkil ediyordu.²⁰⁸ Durum, Nisan 1909’da başlayan karşı devrimle ve sonucunda Abdülhamit’in tahttan indirilmesiyle iyice karmaşıklaşmıştı. Jwaideh, bundan sonrasını şu şekilde yorumlamaktadır:

Karşı devrim tehlikesini bertaraf eden Jön Türkler, karşılarına çıkan bütün muhalefeti ezip yok etme kararı aldılar. Bundan sonra onlarla aynı fikirde olmayan herkes susturuldu ve etkisiz hale getirildiler. Gericiler, liberaller ve özellikle de milliyetçilerin tümü İTK’nin demir pençelerini üzerlerinde hissettiler. Muhalefet öğelerini bastırmakla eş zamanlı olarak, Jön Türkler zorla Türkleştirme ve yüksek düzeyde merkezileşmiş bir idari sistem kurma planlarını da yürürlüğe koydular. Böylece Jön Türklerle Türk olmayan Osmanlı milliyetçileri arasındaki kısa balayı da sona ermiş oldu. Son zamanlarda kurulmuş siyasal cemiyetler kapatıldı, gazeteler yasaklandı ve her tür milliyetçi faaliyet, ağır ceza tehdidiyle engellendi. Bu gibi baskıcı tedbirler sadece yüzeysel bir sükunet yaratabildi. Çeşitli mil-

206 François Georgeon, *Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 24.

207 Aynı yerde.

208 Jwaideh, s. 198-199.

liyetçi hareketler yeralına çekildi ve baskı, yalnızca bunların Türk egemenliklerine direnme kararlılıklarını güçlendirdi.²⁰⁹

Aslında 1908 Devrim'inin resmî ideolojisi "Osmanlıcılık", inanç ve dil ayrımı yapılmadan bütün tebaanın yeni meşruti devlette eşit haklara sahip yurttaşlık modeliydi. Osmanlıcılığı savunan birçok Jön Türk, aynı zamanda pantürkist milliyetçiliği savunan dindar Müslümanlardı. İttihat Terakki Cemiyeti (ITC) ise resmen Osmanlıcılığı savunuyor olmasına rağmen benimsedikleri Türk milliyetçiliği ya da Müslüman milliyetçiliği, cemiyetin Osmanlıcılık yorumunu Türk olmayan unsurların Türkleştirilmesi düşüncesine yaklaştırmıştı.²¹⁰ Türk milliyetçiliğinin, Osmanlı milliyetçiliğinin aksine geç ortaya çıktığını belirten Zürcher, Türkçülüğün, Abdülhamit döneminin son 20 yılında kültürel bir hareket olarak doğduğunu belirtmektedir. Zürcher, Osmanlı İmparatorluğu'nda etkin olan Rusya çıkışlı Türkçülüğün ise 19. yüzyılın ikinci yarısında yerli bir burjuvazinin ortaya çıkmasıyla bunların çocuklarını Rus okullarına ve üniversitelerine göndermesi ve bu çocukların bu okullarda kendi cemaatlerine yönelen Rus ve panis Slav tehdidinin yoğun bir şekilde bilincine varmalarıyla ilişkilendirmektedir.²¹¹

Pantürkizm, Jön Türkler arasında önemli bir taraftar kazansa da Osmanlıcılığı hükümsüz bırakan Balkan Savaşı'na kadar resmî olarak onay görmemiştir. O tarihten sonra da somut ve resmî bir siyaset sunmayan pantürkizm, fazla ilerleme kaydetmeyen bir düşünce olarak kalmıştı. 1911'lerden itibaren İttihatçıların toplumsal ve kültürel örgütü olan "Türk Ocağı" pantürkist hareketin kürsüsü niteliğindedir. Bu örgütün misyonu, imparatorluğun her tarafında kurulan kulüpler aracılığıyla konferanslar, tartışmalar, sergiler, tiyatro ve müzik gösterileri düzenlemek ve bu tür kültürel faaliyetlerle Türk milliyetçiliği ideolojisini yaymaktır. Türk Ocağı'nın yayın aracı *Türk Yurdu* dergisi geniş bir okuyucu kitlesine sahiptir.²¹²

209 Jwaideh, s. 199.

210 Zürcher, s. 187-189.

211 Zürcher, s. 188.

212 Zürcher, s. 189-190.

1908 Devrimi, çeşitli Osmanlı halkları arasında bazı siyasal çalkantılara yol açmıştı. Uzun süre sessizliğini koruyan milliyetçi hareketler bu dönemde seslerini duyurmaya başlamışlardı. Bu dönemde özellikle İstanbul'da bazı Kürt örgütleri kurulmuş ve bazı dergiler yayınlanmaya başlanmıştı. Dolayısıyla İkinci Meşrutiyet ve takip eden dönem, "Kürt aydınlanması" olarak değerlendirilmektedir.²¹³ Zira Kürtler bu dönemde, İstanbul'da gazete ve dergiler çıkarmış ve Kürtler arasındaki ilişkileri geliştirmek ve geçmişlerini yeniden yazmak için dernekler kurmuşlardı. Bu tür faaliyetler kültürel içerikli olup özellikle Kürt dilinin, tarihinin ve edebiyatının incelenmesi ve araştırılması amacını taşıyordu.²¹⁴ Bununla birlikte bu faaliyetler, okur yazar oranının çok düşük oranda olduğu Kürt toplumunu eğiterek Kürt bilinci oluşturmayı da hedefliyordu.²¹⁵

1908 yılında İstanbul'da Emin Ali Bedirhan, Muhammed Şerif Paşa, -Şeyh Ubeydullah'ın oğlu- Nehri Şeyh Abdülkadir ve Damat Zülküf Paşa tarafından kurulan, "Kürt Milli Komitesi" olarak da bilinen "Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti" (Kürt Dayanışma ve Gelişme Cemiyeti) bilinen ilk Kürt örgütüdür.²¹⁶ Başkanlığını Seyit Abdülkadir'in yaptığı cemiyetin, Kürdistan'ın birçok yerinde "Kürt Kulüpleri" adı altında şubeler aç-

213 Özoglu, s. 101., Ayrıca Osmanlı Kaynaklarında Kürtler Çalışma Grubu, *Hinherc Zumanê Kurdi Kürt Talebe Hevi Cemiyeti*, proje koordinasyonu: Serhat Bozkurt-Sezen Bilir, Bgst Yayınları, İstanbul, 2008, s. 14.

214 Özoglu, s. 101-102.

215 Aynı yerde.

216 Jwaideh, s. 200.; Zeki Beg, s. 306.; Osmanlı Kaynaklarında Kürtler Çalışma Grubu, s. 16-17. Ancak aslında ilk Kürt örgütünün, İstanbul'da 1900 yılında kurulan *Kürdistan Azm-i Kavi Cemiyeti* (Kürdistan Güçlü Irade Cemiyeti) olduğu çeşitli kaynaklarda dillendirilmektedir. Diyarbakırlı Fikri Efendi tarafından kurulduğu belirtilen cemiyetin üyelerinden yalnızca Liceli Kürdzade Ahmet Ramiz'in adı bilinmektedir. Hakkında fazla bilgi bulunmayan bu derneğin Abdülhamit'in rejimi altında uzun ömürlü olamadığı. *Jin* dergisinde belirtilmektedir (bkz. *Jin*, s. 95). Ancak Özoglu'nun, cemiyetin İstanbul'da açıldığı ve kuruluş tarihi konusunda şüpheleri vardır. Ona göre, hakkında kesin bilgiler bulunmayan bu cemiyetin, II. Abdülhamit dönemi sansürünün o kadar katı olmadığı Kahire'de kurulmuş olma olasılığı yüksektir. Özoglu ayrıca kitabın içeriğinden, basım yılının 1907 olduğunun anlaşıldığını belirtmektedir (Özoglu, s. 177, dipnot 19).

tığı bilinmektedir.²¹⁷ Bu cemiyet, kendilerini Osmanlı toplumu içerisinde bir unsur olarak görmekte ve diğer unsurlarla iyi ilişkiler içerisinde ekonomik ve kültürel gelişimi hedeflemekteydi.²¹⁸ Bu doğrultuda cemiyetle aynı adı taşıyan bir de gazete –*Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi*– çıkarılmaya başlanmıştı. Gazetede Kurmanci, Sorani ve Türkçe yazılar yer alıyordu.²¹⁹

Ancak ITC'deki Türk milliyetçiliğinin giderek yükselişi ve Kürt bölgelerindeki gelişmelerin cemiyettekileri korkutması Kürt Kulüpleri'ne karşı çeşitli zorluklar çıkarılmasına neden olmuştu. Bunun sonucunda Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti 1909 yılında kurulduktan kısa bir süre sonra ITC tarafından kapatılmıştı.²²⁰ Cemiyetin kapatılmasından sonra, cemiyet kurucularından, gıyaben ölüm cezasına çarptırılan Emin Ali Bedirhan ve Şerif Paşa kaçarak ülkeyi terk etmişler; Emin Ali Bedirhan'ın oğlu Süreyya Bedirhan devrimden sonra yurda dönerek milliyetçi Kürt gazetesi olan *Kürdistan*'ı çıkarmıştı.²²¹ 19 Kasım 1909 yılında İstanbul'da çıkarılan bir diğer gazete ise *Şark ve Kürdistan Gazetesi*'ydi.²²²

Yine aynı dönemde “Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti” olarak adlandırılan kültürel bir cemiyet kurulmuş ve bu cemiyet İstanbul'daki Kürt nüfusun çocuklarını yetiştirmek üzere Çemberlitaş'ta bir de ilkokul açmıştı.²²³ Cemiyetin amacı, Kürtler arasında ve Kürdistan'da eğitim, bilim ve sanata dair çalışmalar yapmaktı.²²⁴ Emir Abdurrahman Bedirhan tarafından yönetilen cemiyet ve aynı zamanda bahsi geçen okul, Türkleştirme politikalarına hız veren Jön Türkler tarafından 1909 yılında kapatılmıştı.²²⁵

---

217 Osmanlı Kaynaklarında Kürtler Çalışma Grubu, s. 16.

218 Aynı yerde.

219 Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s. 235.

220 Osmanlı Kaynaklarında Kürtler Çalışma Grubu, s. 17.

221 Jwaideh, s. 200.

222 Osmanlı Kaynaklarında Kürtler Çalışma Grubu, s. 17.

223 Zeki Beg, s. 306. Jwaideh, s. 200.

224 Kutlay, s. 238.

225 Jwaideh, s. 200.

1910 yılında²²⁶ Kürt Talebe Hevi (umut) Cemiyeti İstanbul'da bulunan Kürt öğrenciler tarafından kurulmuştu ve bu cemiyet *Rojî Kurd* (Kürt Günü) ismiyle bir de gazete çıkarmıştı.²²⁷ Cemiyetin yönetiminde, Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nde olduğu gibi soylu Kürt ailelerinin yöneticileri değil daha çok Kürt aydınları ve küçük burjuvalar etkin rol oynamıştı.²²⁸ Cemiyetin kurulma amacı daha çok İstanbul'da bulunan Kürt öğrencilerine ve eğitime yönelik faaliyetlerde bulunmaktı. Cemiyet Nizamnamesi'nin amaç maddesinde şu bilgiler yer alıyordu:

Kürt öğrencileri birbirine tanıtarak aralarında ilişki, kardeşlik ve birlik sağlamak; Kür dil ve edebiyatını düzenleyip kitaplaştırarak geliştirilmesine çalışmak; başkente gelecek Kürt öğrencilerin okullara girişine yol göstericilik etmek; ekonomik durumu iyi olmayanları uygun okullarda okutmak; Kürtlerin bilimsel ve toplumsal ilerleme ve gelişmesi yolunda çaba göstermek, vilayetlerde bu amaçla şubeler açmak; Kürtçe bir dergi yayımlamak, ana ve ilkokullar için hazırlanmak, tiyatro ve tartışmalar düzenlemek.²²⁹

Hevi Cemiyeti'nin bir diğer yayın organı da *Hetavi Kurd* (Kürt Güneşi) dergisiydi. Bu dergi, *Rojî Kurd*'ün hükümet tarafından yasaklanmasıyla 24 Ekim 1913 tarihinde yayın hayatına başlamıştı; Türkçe ve Kürtçe yayınlanan, aylık edebi bir dergi idi.²³⁰

Aynı dönemde 1912 yılında kurulan bir diğer cemiyet de "Kürdistan Teşrik-i Mesai Cemiyeti"ydi.²³¹ Kutlay, bu cemiyete dair bilgilerin çok sınırlı olduğunu ancak Kürt Teavün ve

---

226 Bu tarih bazı kaynaklarda 1912 olarak verilir. Örneğin bkz. Kutlay, s. 240. Ayrıca Osmanlı Kaynaklarında Kürtler Çalışma Grubu, s. 18.

227 Jwaideh, s. 200-201. *Rojî Kurd*'ün 1913 yılında çıkan sayılarının derleyerek Kürtçe, Türkçe olarak yayına hazırlayan bir çalışma için bkz. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, *Rojî Kurd*, proje sorumlusu: Mesud Serfiraz - Serhat Bozkurt, Enstituya Kurdi, İstanbul, 2013.

228 Osmanlı Kaynaklarında Kürtler Çalışma Grubu, s. 18.

229 Nesimi Fıratlı'dan akt. Kutlay, s. 240.

230 Kutlay, s. 241.

231 Kutlay, s. 239.

Terakki Cemiyeti ile amaçlarının benzerlik gösterdiğini kaydetmektedir. Cemiyetle ilgili Kutlay'ın dikkat çektiği bir noktada, Cemiyet Nizamnamesi'nde yer alan üçüncü maddenin içeriğiydi. Bu maddede, "Dernek zorunlu olmadıkça genel siyasetle kesinlikle uğraşmayacaktır" ibaresi yer alıyordu.²³² Kutlay'a göre bu ibare, o günün politik koşullarını göstermesi açısından ilginç ve önemlidir. Zira vatandaşların politikayla ilgilenmesi ve bu tür siyasi faaliyetlerde bulunmasının sakınca taşıdığına bir göstergesidir.²³³

1908 Meşrutiyet Devrimi sonrası kurulan bu örgütlerde iki farklı akım mevcuttu. Birisi modern eğitimden geçmiş şehirli aristokratlar olan Bedirhanlar akımı, diğeryise yine aristokrat nitelik taşıyan daha çok Sünni, dindar Müslümanları çatısı altında toplayan, başlangıçta Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti başkanı daha sonra Kürt Teali Cemiyeti'nin de başkanı olacak olan Seyit Abdülkadir akımı.²³⁴ İkinci Meşrutiyet'in ilanından Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar olan dönemde, büyük çoğunluğu siyasi taleplerden uzak, kültürel amaçlı açılmış olan bu dernekler Özoglu'na göre, Kürt soyluları için birer kültür kulübü olma işlevinin ötesine geçememişlerdi. Bu doğrultuda Özoglu, bu örgütlerin her ne kadar Kürt kültürel canlanışının başlıca örnekleri olsalar da milliyetçi örgütler olarak görülmelerinin doğru olmadığı yorumunda bulunmaktadır.²³⁵

Bozarslan ise bu dönemde doğmakta olan Kürt milliyetçiliğinin hem Ermeni milliyetçiliğinden hem de İstanbul'un kozmopolit ortamında giderek daha saldırganlaşan Türk milliyetçiliğinden etkilenecek onlara bir karşılık şeklinde geliştiğini savunmaktadır. 1910'ların egemen akımı olan Türk milliyetçiliğine karşı gelişen tepkilerin Kürt milliyetçiliğini tetiklediğini belirten araştırmacı, iddiasını şu iki örnekle desteklemektedir: Nuri Dersimi'ye göre, 1908 dönemi sonrasında "Yaşasın Türk Milliyetçiliği" sloganı benzeri bir sloganın ortaya çıkışını açık-

232 Nesimi Fıratlı'dan akt. Kutlay, s. 239.

233 Kutlay, s. 239-240.

234 Van Bruinessen, *Kürtlük Türklük...*, s. 32.

235 Özoglu, s. 102.

lamaktadır: “Yaşasın Kürt Milliyetçiliği”. Bozarslan ikinci olarak, 1920’li yılların önde gelen Kürt milliyetçilerinden Celadet Bedirhan’ın, yıllar sonra Mustafa Kemal’e gönderdiği ünlü mektubunda, Türk milliyetçisi bir cemiyet olan Türk Ocakları’yla ilgili olarak “Size Türkçü yetiştirdiği kadar bize de Kürtçü yetiştiriyordu” diye yazdığını belirtmektedir.²³⁶ Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarında, geleneksel Kürt eşrafı ve gelişmekte olan Kürt entelijensiyası, Kürtleri ayrı bir halk olarak tanımlamışlardı. Ayrıca bu dönemde, 1908-1914 yıllarında yerel düzeyde çıkan bazı Kürt ayaklanmaları –özellikle Bitlis, Barzan ve Soran ayaklanmaları– milliyetçilik veya özerklik taleplerinin sistemleştirilmesi açısından da önemli gelişmelerdi.²³⁷ Ancak Bozarslan, siyasi taleplerin sistemleştirildiği bu ayaklanmalarda bile hareketin “Osmanlıcı” özelliğini yitirmediğini kaydetmektedir. Dolayısıyla Bozarslan bu dönem milliyetçiliğinin “kültürel bir milliyetçilik” olduğunu düşünenlerdendir.²³⁸

Sonuç olarak denilebilir ki, bu dönemde kurulan Kürt cemiyetlerinin temel amacı, Kürtlerin kültürel gelişmelerini sağlamaya yönelikti ve dolayısıyla henüz doğmakta olan milliyetçi nüveler daha çok kültürel nitelikteydi. Bu durum, özellikle siyasi taleplerin dillendirildiği Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra, evrilerek siyasal bir niteliğe bürünecekti.

---

236 Hamit Bozarslan, “Türkiye’de Kürt Milliyetçiliği...”, s. 92-93.

237 Aynı yerde.

238 Bozarslan, s. 93-94.

MÜTAREKE VE MİLLİ MÜCADELE DÖNEMLERİNDE KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ, KÜRTLER VE ALEVİLER

Mütareke Dönemi Genel Konjonktüründe Kürtler

1918 yılı, Osmanlı Devleti ve toprakları üzerinde yaşayan halkların kaderini belirleyecek önemli gelişmelerin yaşandığı bir yıldır. Dönemin en önemli gelişmesi şüphesiz Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Osmanlı Devleti'nin kaderini tayin edici bir öneme sahip olan Mondros Mütarekesi'nin 30 Ekim 1918'de imzalanmasıdır.¹ Mütarekenin ateşkes antlaşması olmaktan çok Osmanlı ülkesinin işgali ve paylaşılmasına yol açan 7. ve 24. maddeleri² içermesi; mütareke sonrasında Rum ve Ermeni azınlıkların devlet kurma yönünde hızlı bir örgütlenmeye yönelmeleri ve İtilaf Devletleri ile işbirliği yapmaları gibi gelişmeler Osmanlı coğrafyasında yeni bir dönemin başladığının göstergeleriydi.

- 1 Mütarekenin başlıca hükümleri hakkında değerlendirme için bkz. Seha L. Meray ve Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Anlaşması, İlgili Belgeler)*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1977, s. 1-5.
- 2 Mütarekenin 7. maddesine göre müttefikler konumlarını tehdit edecek bir durum baş gösterdiğinde herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkına sahip olacaklardı. 24. maddede ise Vilayet-i Sitte'de karışıklık baş gösterdiğinde bu illerin herhangi bir kısmının işgal hakkını İtilaf Devletleri saklı tutacaklardı. Meray ve Olcay, *a.g.e.*

Savaş henüz sona ermeden önce 8 Ocak 1918'de, Amerikan Başkanı Woodrow Wilson'un, savaş sonrası oluşturulacak yeni düzen ve yapılanmaya dair ortaya koyduğu 14 maddede topladığı ilkelerini deklare etmesi mütareke döneminde meydana gelecek önemli gelişmelerin ilk işaretiydi. "Wilson Prensipleri" olarak adlandırılan bu ilkelere, tüm dünya halklarını ilgilendirecek ve yankı uyandıracak maddeler de mevcuttu. Örneğin Başkan Wilson, öne sürdüğü bu ilkelere önemli ve üzerinde çok konuşulan 5. maddesinde self-determinasyon³ ilkesini savunmuş ve liberal ilkeler doğrultusunda halkların kendi kaderini tayin hakkının olduğu düşüncesini öne sürmüştü. Wilson'a göre self-determinasyon hakkı, dünya düzeninde bir köşe taşı olarak uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması konusunda önemli işlev görecekti.⁴ Bu maddenin içeriğine göre, "Hiçbir yönetim veya grup, bir halkın yaşadığı bölgenin kendisine ait olduğuna karar verme yetkisine sahip değildir."⁵ Ancak Uz'un belirttiğine göre Wilson, uluslararası arenada şiddetle savunduğu bu ilkeyi, kendi ülkesinde kabul ettirememiş, kongre tarafından onaylanan ilkelere arasında bu ilkeye açıkça yer verilmemişti.⁶ Wilson'un self-determinasyon konusundaki girişimleri, siyasi istikrarsızlığa ve isyanlara neden olacağı endişesi ve gerekçesi ile diğer ülkeler tarafından da olumlu karşılanmamış fakat yeri geldiğinde üzerinde tartışılan önemli bir siyasi argüman olarak kalmıştı.⁷

"Wilson Prensipleri" özellikle Osmanlı Devleti coğrafyasında da yaşayan çeşitli etnik unsurları da yakından ilgilendiren bir

- 3 Self determinasyon hakkı (kendi kaderini tayin hakkı), genel manada egemen bir devlette yaşayan etnik, dilsel veya dinsel grubun ayrı bir egemenlik alanı meydana getirmek amacıyla o devletten ayrılmadan daha geniş dilsel, dinsel hak ya da otonomi elde etmeleri olarak tanımlanmaktadır. M. Akif Kütükcü, "Uluslararası Hukukta Self Determinasyon Hakkı ve Türk Cumhuriyetleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 12, 2004, s. 262. Ayrıca self determinasyon konusunda bkz. Doğan Kılınç, "Self Determinasyon İlkesinin Azınlıklar Açısından Değerlendirilmesi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* c. XII, s. 1-2. 2008.
- 4 Abdullah Uz, "Teori ve Uygulamada Self-Determinasyon Hakkı", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, c. 3, no: 9, 2007, s. 62. (61-81).
- 5 Aynı yerde.
- 6 Aynı yerde.
- 7 Aynı yerde.

içeriğe sahipti.⁸ Bu prensiplerin, Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren maddesi 12. maddeydi:

Bugünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk kısımlarına güvenli bir hükümdarlık sağlanmalıdır, fakat halen idaresindeki diğer milletleri tereddüt edilmez bir hayat güvenliği ile mutlak dokunulmaz muhtar bir gelişme fırsatı tanınmalıdır. Boğazlar milletler arası garanti altında bütün milletlerin geçişine devamlı şekilde açık olmalıdır.⁹

Bu maddeye göre, Osmanlı Devleti'ne tâbi Türk olmayan milletler, serbest gelişim hakkına sahip olacaklardı.¹⁰ Wilson Prensipleri'nin açıklanması üzerine Osmanlı hükümeti konuyu Babıâli Hukuk Müşavirliği'ne havale ederek bir rapor düzenlenmesi kararı almıştı.¹¹ Sinan Hakan, hazırlanan raporda Osmanlı Devleti'nin genel ilkeler itibarıyla Wilson Prensipleri'ne sıcak baktığının anlaşıldığını kaydetmiş ve raporun içeriğini şu şekilde vermiştir:¹²

Raporda, Wilson Prensipleri'nin 12. maddesinde Osmanlı topraklarında yaşayan hâkimiyet hakkının kabul edildiği, fakat halihazırda Türk hâkimiyeti altında bulunan diğer milletlere de serbest bir gelişme imkânı bırakılması ve Boğazların bütün milletlerin ticaretine açık bulunması hususlarından bahsedildiği ifade edildikten sonra, "bu madde incelendiğinde Türk aksamın oturduğu mahallerde, Türk olmayan diğer milletlere serbestçe gelişme imkânı verilmesi şartıyla, kapitülasyon gibi uygulamalardan azade olarak Osmanlı egemenliğinin kayıtsız şartsız tasdik edildiği" sonucuna varılmış ve "adem-i merkezîyetçi" bir yapıyla bu şartların uygulanabileceği mütalası

8 Wilson Prensipleri'nin Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren bazı hükümleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 138-139.

9 İsmail Göldaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, Doz Yayınları, İstanbul, 1991, s. 134.

10 Sinan Hakan, *Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 45.

11 Hakan, s. 46.

12 Aynı yerde.

sunulmuştur. Raporun devamında Wilson Prensipleri'nin temelinde "tevzi-i mezuniyet (*decentralisation administration*)" yani merkezî olmayan yönetim sistemini ön plana çıkardığı, esasında Rumi 12 Mart 1329 (12 Mart 1913) tarihli Idare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu'nun da bu ilke üzerine tesis edildiği belirtilmektedir. Bu kanuna göre, mahalli hizmetlerin idaresi hususunda yetki, vali ile vilayet umumi meclisindedir. Sonuç kısmında bu prensiplerin temelinde Osmanlı yönetim sistemine uygun olduğu ifade edilerek, Wilson prensipleri konusunda olumlu bir yaklaşım sergilenmiştir.

Osmanlı hükümeti tarafından Wilson Prensipleri'ne bu şekilde olumlu bir yaklaşım sergilenirken, diğer taraftan Kürtlerin yaklaşımına da değinmek gerekmektedir. Zira Başkan Wilson'un öne sürdüğü bu ilkelerden özellikle 12. madde, Osmanlı coğrafyasında yaşayan Kürtleri de yakından ilgilendirmekteydi ve dönemin Kürt siyasi tavrının belirlenmesinde önemli rol oynayacaktı.

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin yayın organı olan *Jin* dergisinde yer alan bazı yazılardan anlaşıldığı kadarıyla kimi ileri gelen Kürtler, gerek Wilson Prensipleri'nden gerek Başkan Wilson'dan övgüyle bahsetmekteydi.¹³ Örneğin 20 Teşrin-i Sani 1334 (20 Kasım 1918) tarihli *Jin*'de, Kamuran Ali Bedirhan "Kürdistan İçin" adlı yazısında Wilson Prensipleri doğrultusunda şunları yazmıştı:

Wilson'ın 14 ilkesinde, her milletin kendi kendini yönetmesi esasının artık dünyada karar kılacağı açıklanıyor ve insanlığın siyasal amaçlara artık oyuncak olmayacağı belirtiliyor. İşte insanlık ve erdem misyonerliğine samimi öneri!... Dünya tarihinin bu en önemli döneminde, yeni bir durumun istikrarı başlangıcında, biz şimdi, maddi ve manevi olarak, canlı bir milletin ferdi sıfatıyla ve alınımız gibi açık bir dille görüşlerimizi ortaya sermek istiyoruz. Ülkemizi yöneten ve bilimin kabul et-

13 Habip Dursun, *Jin Dergisi'nde Kürt Milliyetçiliği*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.

tiği esaslara hiçbir şekilde dayanmayan eski hükümet, (İttihat ve Terakki hükümeti) nihayet programı ile birlikte düştü.¹⁴

Jin dergisinin 30 Mart 1335 (1919) tarihli 15. sayısında ise İhsan Nuri, “Wilson Prensipleri ve Kürdler” başlıklı yazısında şöyle diyordu:

İnsanlığı vicdan mahkemesinin adalet ve hak dağıtan huzuruna çağıran Amerikan Cumhurbaşkanı Sayın Wilson'ın insan severce konuşması, yıllardan beri zorbalık elinin zalim darbeleri altında inleyen mazlum ve haksızlığa uğramış ulusların ve halkların her an kanayan ve sızlayan yaralarına onulmanın başlangıcı sayılan pansuman etkisini yapmış; ümitsiz ruhlara, yüzyılların anlayışının ürünü olan “egemenlik galip gelenindir” ilkesinin düştüğünü ilân edip, uygarlık tarihinde insanlığı mutluluğun en yüksek zirvesine ulaştırabilecek en önemli ve eşsiz devrimi yaratmakla yeterli bir teselli esintisi serpmiş gibi bir izlenim yaratmıştı. Soylu Kürd halkı da, duyduğu bu uzaktan gelen sesin büyüleyici anlamı önünde, uzanmış olduğu gaflet yatağından başını kaldırır kaldırmaz, kendisine yüzyılların armağanı olan yurdunun mahrem koynuna hiç bir yabancıнын sokturulmayacağına tam olarak güvenmiş ve uygarlık çağı olan XX. yüzyılın kurtarıcı yıldızını saygı ile ve yücelterek selamlamaya başlamıştı.¹⁵

Yine Memduh Selimbegî adında bir Kürt düşünür de *Jin*'in 18 Haziran 1919 tarihli sayısında, “Kürt Kulübünde Bir Söyleşi” başlıklı yazısında Kürtlerin Wilson Prensipleri'ne bakış açılarını değerlendirmişti:

Büyük Savaşın baş göstermesine kadar ve Büyük Savaş sırasında en önemli iş olmak üzere kültür ve hayır işleriyle uğraşanlar, artık dünyanın kabul ettiği maddeleri de Kürtlerin “yaşam programı”na aldılar. Çünkü meydana bir “Wilson prensipleri” vardı ve çünkü her büyük devlet, özgür olmak ve özgür olarak yükselmek isteyen her ulus, hak tanımak ve hakla yönetim

14 *Jin*, sayı 3, s. 4, c. 1, s. 262'den akt. Dursun, s. 100.

15 *Jin*, sayı 15, s. 4, c. 3, s. 684'den akt. Dursun, s. 100-101.

yapmak iddiasın güden her hükümet ve Osmanlı hükümeti de bu prensipleri esas kabul edip açıkladılar. Madem ki bu yüzyıla kadar varlığını sürdürmüş ve bu yüzyılda da gözümüzün önünde pek açık olarak diliyle, gelenekleriyle, gereksinmeleriyle, çevresiyle başkalarına benzemeyen bir ırk vardı ve buna göre ister istemez, “bir Kürd ulusu vardır” demek zorunluluğu vardı, o halde öteki ulusların, komşu ve aynı düzeyde olan toplulukların yararlandıkları bir hakkı elde etmeye çalışmak O'nun da hakkıydı. Ve en basit hak olarak o da kendi dertlerinin kendi dilini bilenlerce dinlenilmesini, yaralarının kendisini anlayanlar tarafından sarılmasını, kendisini yönetecek yasaların kendi beyninden çıkmasını, kendisini mutlu kılacak koşulların kendisince düşünülmesini ve kendi yurdunda istediği gibi yaşamasını isterdi. İşte Kürdler, bu kadar çok yönlü nedenlerin ve itici etmenlerin zorlamasıyla Wilson prensiplerini ağızlarına aldılar.¹⁶

Jin'de yayımlanan bu yazılar dışında, İstanbul'da olduğu söylenen Amerikan Araştırma Komisyonu'na, 11 Ağustos 1919'da Kürt demokratlarını temsilen Necmeddin Hüseyin, dava vekili Aziz ve Memduh Selim'den oluşan bir heyet gitmiş ve adı geçen Araştırma Komisyonu'na şu açıklamada bulunmuşlardı:¹⁷

Kürdlerin çoğunluk olarak buldukları yerlerde ancak Kürd ulusal hakları söz konusu olabilir. Kürdlerin o dolaylarda yüzyıllardan beri sahip buldukları ezici çoğunluk bugüne kadar sürmektedir ve bu durum yabancıların incelemeleriyle de sabittir. Bundan başka, Kürdlerin oralarda ırksal ve tarihsel haklarının inkârı da olanaksızdır. Kürdlerin bugün istedikleri hak, yalnız kendi istekleriyle değil, Amerikan kamuoyunun ve bu kamuoyunun temsilcisi olan Wilson'un prensipleriyle de doğrulanıp sağlanmış bir haktır.

Yukarıda örnekleri verilen yazıların içeriklerinden de anlaşıldığı üzere Kürtlerin genel anlamda Wilson Prensipleri'ne ba-

16 *Jin*, sayı 21, s. 4-5, c. 5, s. 914-915'ten akt. Dursun, s. 102.

17 *Jin*, sayı 23, s. 3, c. 5, s. 985'ten akt. Dursun, s. 102.

kışları oldukça olumludur ve beklentileri yüksektir. Wilson Prensipleri'nin gündeme gelmesinden sonra çeşitli Kürt çevreleri, özellikle Kürt entelijansiyası ilk defa Kürt ulusu, Kürt hakları, Kürt dili ve gelenekleri, toprak bütünlüğü gibi kriterlerle yola çıkarak ulus olma yolunda bağımsız bir Kürt devleti kurulması konularını net bir şekilde dillendirmişlerdi. Dolayısıyla Kürt milliyetçiliği bu dönemde, Wilson Prensipleri'nden aldığı dayanakla farklı bir evreye girmiş ve Kürt politik tavrının şekillenmesinde önemli bir aşama oluşmuştur.

Wilson Prensipleri, Kürtleri olduğu kadar, Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan Ermenileri de yakından ilgilendirmekteydi. Zira Ermenilere de Osmanlı egemenliği altında kalmaları durumunda serbest gelişim imkânı tanınmış, yani merkeze bağlı kalmadan "özerk" olarak varlığını sürdürme seçeneği gündeme gelmişti.¹⁸ Hatta Doğu'da Vilayet-i Sitte olarak anılan illerin (Erzurum, Elazığ, Sivas, Bitlis, Van, Diyarbakır) bulunduğu bölgede bir Ermeni devleti kurulması ihtimali ve bunun yarattığı korku/endişe, bazı Kürt milliyetçilerini harekete geçirmişti.¹⁹ Örneğin Kürdistan Teali Cemiyeti kurucusu Seyit Abdülkadir başkanlığında bir kurul, İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi memurlarından Andrew Ryan'ı ziyaret ederek Kürtlerin o dönemde Ermenilere söz verilen topraklar üzerinde kendi haklarının olduğunu, bu bölgelerde nüfusun çoğunluğunu Kürtlerin teşkil ettiğini ve Kürt isteklerinin ihmal edileceğinden duydukları kaygıyı dile getirmişlerdi.²⁰ Yine aynı kurul, 2 Ocak 1919'da İngiliz Yüksek Komiserliği'ne verdikleri bir bildiride, Kürtlere, sınırları coğrafi olarak saptanmış bir ülke verilmesini, Itilaf Devletlerinin Arap, Ermeni, Asuri, Keldani vb.

---

18 Hakan, s. 47.

19 Bozarslan, "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği...", s. 98. Ayrıca *Jin* dergisi yönetimi, Birinci Dünya Savaşı sonrası doğuda Ermeniler adına bir devlet kurulacağı ve bu bölgede Ermenilerin nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu iddialarına karşılık çeşitli yayınlar yapmıştır. Hatta doğuda Kürtlerin Ermenilerden daha fazla nüfusa sahip olduklarına dair bazı istatiksel tablolar da dergide yayımlanmıştır. Örnekler için bkz. Dursun, s. 103-108.

20 Oğuz AYTEPE, "Yeni Belgeler Işığında Kürdistan Teali Cemiyeti", *Tarih ve Toplum*, s. 174, 1998, s. 329.

küçük azınlıklara yaptıkları muamelelerden Kürtlerin de yararlandırılmasını ve Kürtlere İngiliz mandası altında özerklik tanınmasını istemişlerdi.²¹ Bu istek İstanbul'da mütareke sonrası kurulacak olan Kürdistan Teali Cemiyeti'nin, "Wilson İlkelerinin Kürtlere de uygulanması" noktasında cemiyetin kurulma nedenlerinden biri olarak dillendirilmişti.²²

Bazı Kürt milliyetçi kesimlerin Wilson Prensipleri'nin, Kürt çoğunluğun meskûn olduğu topraklarda Ermeni bir devlet kurulması ihtimaline karşı duydukları endişenin Koçgiri İsyanı'nın meydana çıkma aşamasında da tezahür ettiği görülmektedir. Örneğin Kürt milliyetçiliği ideolojisine sahip, yazdığı kitaplardan Koçgiri İsyanı sürecinde önemli rol oynadığı izlenimi uyandıran Nuri Dersimi anılarında Kürt Teali Cemiyeti (KTC) Başkanı Seyit Abdülkadir'in "Amerikan Başkanı Wilson'un prensiplerine göre Kızılırmak'a kadar uzayan ve Kürdistan Vilayeti'nin büyük bir kısmını içerisine alan büyük bir Ermenistan yaratılmasına katiiyen razı olmayacaklarını" ileri sürdüğünü kaydetmektedir.²³ Nuri Dersimi, Abdülkadir'in bu düşüncesi doğrultusunda Kürdistan bağımsızlığının savunulması gerektiği kararına paralel olarak Koçgiri bölgesinde yapılan çalışmalara değinmiştir. Örneğin Dersimi, Mustafa Kemal'in Koçgiri bölgesinde yapılan örgütlenmelerden haberdar olduktan sonra tedbir amaçlı kendisi ve Koçgiri Aşireti liderlerinden Alişan Bey'i huzuruna çağırdığını, ancak kendisinin bu görüşmeye gitmediğini Alişan Bey'i gönderdiklerini belirttikten sonra görüşmenin içeriğine değinmiştir. Dersimi, görüşmede Mustafa Kemal'in Alişan Bey'e amaçlarını sorması üzerine Alişan Bey'in şu cevabı verdiğini kaydetmiştir:

Amerika cumhurbaşkanı Wilson prensiplerine dayanarak, Doğu vilayetlerini, Sivas'ın Kızılırmak hududuna kadar Ermenistan'a verildiğini ve Kürtlerin hakkının dikkate alınmadığını ve bu sebeple Kürdistan topraklarında Kürt çoğunluğu bulunan

21 Aynı yerde.

22 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, c. 2, *Mütareke Dönemi*, İstanbul İletişim Yayınları, 2008, s. 200.

23 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde....*, s. 85.

bölgelerde nüfus miktarı tespit ettirmek suretiyle, Osmanlı saltanatına bağlı özerk bir Kürdistan idaresinin kurulması için hazırlık çalışması yapmaktan başka bir amaç takip etmemekte olduğumuzu bildirmişti.²⁴

Dersimi, Mustafa Kemal'in Alişan Bey'e karşılık olarak "Wilson Prensipleri'nin, Doğu vilayetlerinin azim ve iradesi karşısında paçavraya döndüğünü ve yırtılıp atıldığını" bildirdikten sonra kendisiyle derhal Dersim temsilciliği sıfatıyla işbirliği yapmalarını isteyerek ileri doğru hareket etme teklifinde bulunduğunu kaydetmiştir.²⁵

Ancak Sinan Hakan'a göre, mütareke sonrasında Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinin yeniden Osmanlı idaresine geçmesi, bölgedeki Ermeni nüfusun göçe zorlanması, hudut dışında bir Ermeni Cumhuriyeti'nin kurulması ve Ermenilerin Osmanlı Devleti bünyesinde kalma fikrinden uzaklaşarak bağımsız Ermenistan'a toprak talebinde bulunmaları gibi gelişmeler Ermeni sorununun Wilson Prensipleri çerçevesinde çözümlenmesi ihtimalini ortadan kaldırmıştı.²⁶

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi metninde Vilayet-i Sitte olarak adlandırılan vilayetlerin "altı Ermeni vilayeti" şeklinde yer alması,²⁷ Ermenilerin Kürtlerce Kuzey Kürdistan olarak kabul edilen bölge üzerindeki taleplerini uluslararası alanda dillendirmeleri açısından güçlü bir dayanak olmuştu.²⁸ Hakan'a göre, mütareke sonrası dönemde özellikle 1919 sürecinde Kürtlerin temel hareket noktası bölgenin Ermenilere terk edilmesine karşı gelişen tepki üzerinden şekillenecek,²⁹ bu-

---

24 Dersimi, s. 86.

25 Aynı yerde.

26 Hakan, s. 47.

27 Osmanlı belgelerinde Vilayet-i Sitte olarak geçen bu altı Anadolu vilayetine daha sonra yabancı resmî yazışmalarında "altı Ermeni vilayeti" denmeye başlanmıştı. Bkz. Bilal Şimşir, *Kürtçülük 1787-1923*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010, s. 155-156.

28 Hakan, s. 80.

29 Bu tepkilerden birinin de Dersim bölgesinden geldiği, bölgede bir Ermenistan kurulması teşebbüsüne karşı bazı kişi ve aşiretlerin çeşitli kuruluşlara mektup göndererek Türklerle Kürtler arasında uzlaşmaya varılması ve hükümete sa-

nunla birlikte hem Kuvayi Milliye hareketinin hem de Osmanlı hükümetinin Kürtleri elde tutma politikasının temel propaganda malzemesi olacaktı.³⁰ Bu doğrultuda örneğin Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir anılarında Kürt-Türk ittifakının özel bir çaba sarf edilmeden, sadece “Kürdistan’ın Ermenistan olma tehdidiyle karşı karşıya olduğu hatırlatılarak” kurulduğunu söylemiştir.³¹ Yine Kazım Karabekir *Kürt Meselesi* adlı kitabında Kürtlere şu fikirleri verdiğini kaydetmiştir:

Düşmanlarımız büyük Ermenistan yapmaya çalışıyor. Buralarda ise en ziyade Kürt kardeşlerimiz oturmaktadırlar. Kürt istiklali diye çalışanlar düşmanlarımızdır. Maksatları Kürtleri bizden ayırdıktan sonra Ermenistan yapmaktır. Kürtleri mahvedeceklerdir. Bunun için Türk ve Kürt kardeşler bu felakete meydan vermeyiniz.³²

Mütarekenin Kürtler açısından ortaya çıkan bir diğer önemli sonucu ise Musul’un mütareke şartları ileri sürülerek İngilizler tarafından işgal edilmesi ve Osmanlı Devleti’nin buna karşı kayıtsız kalmasıydı. Hakan’a göre bu durum Osmanlı Kürt coğrafyasının, güney ve kuzey olmak üzere farklı siyasi güçlerin yöneteceği parçalara bölünmesine neden olmuş, bu parçalanma Kürt toplumunda merkezî bir siyasal ağırlığın oluşumunu imkânsız kılmıştı.³³

Mütareke Dönemi Kürt Örgütlenmeleri: Kürdistan Teali Cemiyeti

Yukarıda değinilen tüm bu süreç doğrultusunda, –özellikle Doğu’da bir Ermeni devleti kurulması ihtimalinin yarattığı endişeye paralel olarak– mütareke döneminde ortaya çıkan

dık olunması yönünde tavsiyelerde buldukları bazı arşiv belgelerinden anlaşıldığı kaydedilmiştir (Hakan, s. 119).

30 Aynı yerde.

31 Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, haz. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul, 2000, s. 119.

32 Kazım Karabekir, *Kürt Meselesi*, Emre Yayınları, İstanbul, 2000, s. 10.

33 Hakan, s. 80.

önemli gelişmelerden bir tanesi de “Kürdistan” ve “Şark Me-selesi” konularında önemli roller oynayacak olan cemiyetlerin kurulmasıydı. Bunlardan bir tanesi Şurayı Devlet Reisi (Danış-tay) ve Ayan Meclisi üyesi olan Şemdinanlı Seyit Abdülkadir’in başkanlığında kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti’ydi.³⁴ Çeşitli kaynaklara göre cemiyetin kurucu ve yönetici kadrosunda: Seyit Abdülkadir Efendi, Emin Ali Bedirhan, Hüseyin Şükrü (Ba-ban), Dr. Şükrü Mehmet (Sekban), Muhittin Nazmi Bey, Babanzade Hikmet Bey, Aziz Bey, Miralay Halil Bey (Dersim), Cemilpaşazade Ekrem gibi isimler ve Dersim, Harput, Malatya’nın önde gelen Kürt liderlerinin isimleri bulunmaktaydı.³⁵

Kürdistan Teali Cemiyeti’nin kuruluş tarihiyle ilgili farklı görüşler mevcuttur. Örneğin Aytepe’ye göre 6 Kasım 1917’de teşekkül etmiş, 19 Şubat 1919’da resmî olarak faaliyete geçmişti.³⁶ Ancak Tunaya ve Göldaş’ın verdiği bilgiler doğrultusunda cemiyet, 17 Aralık 1918’de kurulmuştur³⁷ ki, bu tarih bazı kaynaklarda yer alan “mütareke’den hemen sonra kurulduğu” yönündeki iddialara da daha yakın görünmektedir.³⁸

KTC, İstanbul’da kurulmuş ve “Kürt Kulübü” olarak da adlandırılmıştır. Bununla birlikte özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun birçok yerinde, başlıcaları Diyarbakır, Elazığ, Adana, Bitlis, Arapgir, Gargan, Silvan, Siverek, Hozat (Dersim)’da olmak üzere şubeler açmıştır.³⁹ Cemiyetin bir şu-

34 Kürdistan Teali Cemiyeti hakkında yapılan bir çalışma için bkz. Zeynep Çamsoy, *Milli Mücadele Dönemi’nde Kürdistan Teali Cemiyeti (1918-1927)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007.

35 Jwaideh, s. 201; Göldaş, s. 26; Tunaya, s. 198; Jin, s. 115, Aytepe, s. 330; Uğur Mumcu, *Kürt-İslâm Ayaklanması (1919-1925)*, Umag Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 156-157; Şimşir, s. 299-300.

36 Aytepe, s. 330.

37 Tunaya, s. 198; Göldaş, s. 13-14.

38 Örneğin Mehmet Emin Bozarşan’ın önsözünü yazdığı Jin dergisinde, Zinar Silopi’den aktardığı bilgi bu yöndedir (Jin, s. 114). Ayrıca Nuri Dersimi de KTC’nin kuruluş tarihiyle ilgili kesin bilgi vermese de anılarında verdiği bilgilerden, mütarekeden hemen sonra kurulduğu anlaşılmaktadır. Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 84.

39 Tunaya, s. 201; Yücel Özkaya, *Millî Mücadele Tarihi*, C. 1, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s. 122

besinin de Koçgiri Aşireti'nin merkezi olan Sivas-İmranlı'da açıldığını Nuri Dersimi'nin anılarından öğrenmekteyiz.⁴⁰

Aytepe'ye göre, Kürdistan Teali Cemiyeti kendisini 1908'de kurulan Osmanlılık idealine bağlı bir hayır cemiyeti görünümünde olan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin devamı gibi göstermekte ve bir hayır cemiyeti izlenimi uyandırmak istemekteydi.⁴¹ Nitekim cemiyetin kuruluş amacı nizamnamesinde "Kürtlerin genel çıkarlarının sağlamaştırılması ve kolaylaştırılması, gelişimlerinin sağlanması" olarak açıklanmıştı.⁴² Ancak Aytepe'ye göre cemiyetin asıl amacı mütarekenin yarattığı elverişli koşullardan yararlanarak bağımsız bir Kürt devleti kurmaktır.⁴³ Her ne kadar cemiyetin tüzüğünde milliyetçi/ulusçu bir örgüt olduğu belirtilmiyorsa da daha sonraki faaliyetleri ve yayın organları olan *Jin* dergisindeki birçok yazıda, siyasi amaçlı milliyetçi bir çizgide olduğu ve amaçlarının bağımsız bir Kürdistan kurmak olduğu anlaşılmaktadır. Cemiyetin kuruluş amacı ve siyasi ideolojisi hakkında bilgi veren *Jin* dergisinde yapılan yorumlar bu doğrultudadır. Mehmet Emin Bozarslan, günümüz Türkçesine çevirisini yaptığı ve yayına hazırladığı *Jin*'de, cemiyetin amacı ve siyaseti hakkında şu bilgileri vermektedir:

Kürd aydınlarının ve öğrencilerinin ideolojisi ulusalcılık ve yurtseverlik temeli üzerinde, başka bir deyişle Kürdlük temeli üzerinde inşa edilmişti. Kürdistan Teali Cemiyeti'nin siyaseti de bu çerçevede içinde biçimlenmiş ve yönünü belirlemişti. O siyasetin amacı Kürd ulusunun özgürlüğü ve Kürdistan topraklarının kurtuluşu idi.⁴⁴

40 Dersimi anılarında, Seyit Abdülkadir'den talimat alarak, Koçgiri aşiret reislerinden Haydar Bey'le birlikte Kürt nüfusun yoğunlukta olduğu, Ümraniye (İmranlı), Beypınar, Celallı, Sincan-Hamo-Zmara ve Domurca nahiyeleri merkezlerinde KTC'nin birer şubelerinin kurulduğunu belirtirken Dersim'de de Alişer Efendi aracılığıyla örgüt kurma çalışmasına devam edildiğini kaydetmiştir. Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 87-88.

41 Aytepe, s. 330

42 KTC Nizamnamesi'nin tam metni için bkz. Tunaya, s. 215-216.

43 Aytepe, s. 330.

44 *Jin*, s. 115.

Ayrıca KTC'nin çeşitli siyasi faaliyetleri de milliyetçi bir çizgide bir siyaset izleyerek bağımsız bir Kürdistan kurulması yolunda uluslararası yardım arayışları içerisinde olduklarının ve bu doğrultuda ilerlediklerinin göstergelerindedir. Cemiyetin özellikle Paris Barış Konferansı'nda Kürtler ve Kürdistan adına aldığı inisiyatif buna örnektir.⁴⁵ Bunun dışında cemiyet üyelerinin bazı girişimlerinin de konunun uluslararası boyuta taşınmasında etkisi muhtemeldir. Örneğin 4 Ağustos 1919'da KTC yönetim kurulu tarafından seçilen bir heyet, İstanbul'da bulunan Amerika, İngiltere ve Fransa elçiliklerini ziyaret ederek imparatorluk içindeki Kürtlerin taleplerini bildirmişlerdi. Zinar Silopi (Kadri Cemil Paşa), bu görüşme hakkında şu bilgileri vermiştir:

Cemiyet yönetim kurulunca seçilen bu kişiler İstanbul'da bulunan Amerikan, İngiliz, Fransız komiserlerini ziyaret ederek, Kürt milli taleplerini iletmekteydiler. Amerikan komiseri ile yaptıkları bir toplantıda Kürtler adına Seyit Abdülkadir Efendi, Bedirxani Emir Ali Bey, Beddiüzzaman Molla Said, Doktor Şükrü Mehmet Bey uzun bir beyanatta bulunarak harita üzerinde Kürdistan sınırını belirterek, denizlerde bir çıkışlarının bulunmasının önemini açıklamıştır. Amerikan komiserinin Kürdistan'ın büyük bir kısmını içine alan bir Ermenistan oluşturulmasına karar verildiğini söylemesi üzerine Beddiüzzaman cevaben, "Kürdistan, eğer deniz sahilinde olsaydı zırhlılarınızla belki bu kararı tatbik edebilirdiniz. Fakat Kürdistan dağlarına zırhlılar çıkamaz. Bu kararınız da tatbik edilemez" demişti.⁴⁶

Özoğlu'nun da belirttiği üzere, Kürdistan'da bağımsız bir Ermeni devleti kurulması tehdidi, KTC'nin faaliyetlerinin Osmanlı hükümeti tarafından onay görmesini sağlamıştı. "Zira Kürtler, bölgede imparatorluğun toprak bütünlüğünü teh-

45 KTC'nin ve Seyit Abdülkadir'in Paris Konferansı konusunda yaptıkları uluslararası faaliyetlere ilerleyen sayfalarda değinilmiştir.

46 Zinar Silopi (Kadri Cemilpaşa), *Doza Kürdistan*, Özge Yayınları, Ankara, 1991, s. 57.

dit eden Ermenilere karşı her zaman dengeleyici bir güç olarak görülmüşlerdi.”⁴⁷ Tarık Zafer Tunaya’ya göre de cemiyet, başlangıçta Osmanlı hükümeti tarafından benimsenmiştir. Tunaya bunun nedenini toprakların Araplar ve Ermeniler tarafından parçalanması ihtimaline karşı hükümetin Kürtlerle anlaşarak bu tehlikeyi bertaraf etmek istemesi düşüncesinde aramıştır.⁴⁸ Nitekim KTC, Osmanlı Hürriyet ve İtilaf Partisi temsilcileri ile imzaladığı bir anlaşmayla Osmanlı merkezî idaresinin desteğini sağlamıştı. 22 Aralık 1918’de, Hürriyet ve İtilaf Partisi’nden Konya Mebusu Zeynel Abidin, Karasi Mebusu Vasif ve Mustafa Sabri Bey ile KTC’den Seyit Abdülkadir, Said ve Mehmet Ali beyler arasında yapılan anlaşma sonucunda özerk bir Kürdistan kurulması konusu kabul edilmişti.⁴⁹ Jwaideh’in verdiği bilgiler de Osmanlı hükümet temsilcileriyle KTC temsilcilerinin bazı müzakereler yaptıklarını göstermektedir. Jwaideh’e göre bu doğrultuda oluşturulan özel bir komitede Osmanlı hükümetini temsilen, İbrahim Efendi, Al-Haydari (bakan ve eski Şeyhülislâm), Abouk Paşa (İmar Bakanı ve eski Savaş Bakanı) ve Avni Paşa (Denizcilik Bakanı) bulunurken KTC’ini temsilen ise Seyit Abdülkadir, Emin Ali ve Emir Murad Bedirhan bulunmaktaydı.⁵⁰ Yapılan müzakereler sonucunda Komite’nin aldığı kararlar şunlardı:

- 1- Kürdistan’a büyük ölçüde özerklik tanınması,
- 2- İlk karar uyarınca çıkarılacak yasaların acilen yürürlüğe konması,
- 3- Bu yasaların getirdiği tüm zorunlulukların istisnasız uygulanması,
- 4- Kürtlerin Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası olmaya devam etmeleri ve halife-sultana bağlı kalmaları.⁵¹

---

47 Özoglu, s. 109.

48 Tunaya, s. 201.

49 Nurer Uğurlu, *Kürt Milliyetçiliği Kürtler ve Şeyh Said İsyanı*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 28.

50 Jwaideh, s. 253.

51 Aynı yerde.

Ancak Uluer'in verdiği bilgilere göre, özerk bir Kürdistan kurulması, bu sefer hükümet temsilcileri tarafından kabul edilmemiş, bölgeye Kürt vali ve memurlar gönderilmesi kararlaştırılmıştı.⁵² Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Yıldız Sarayı'nda yapılan Saltanat Şurası'na da çağırıldığı ancak İstanbul hükümetinin giderek bağımsızlık taleplerini yükselten KTC'nin çalışmalarından tedirginlik duymaya başlayarak 18 Haziran 1919'da yapılan kabine toplantısında cemiyetin yasalara uyması ve siyasetle uğraşmaması konusunda telkinlerde bulunduğu da bazı kaynaklarda dile getirilmektedir.⁵³

Aslında KTC içerisinde Kürdistan'ın özerkliğinden ya da bağımsızlığından yana tutum sergileyen iki farklı görüş mevcuttu. Bedirhaniler olarak bilinen ailenin temsilcileri bağımsız bir Kürdistan'dan yanaydılar. Cemiyet başkanı Seyit Abdülkadir ise özerklikten yana tutum sergiliyordu. Ancak Hasan Yıldız, Abdülkadir'in görüşlerinin özerklikle bağımsızlık arasında yalpaladığını belirtmekte, bunun nedeniniyse Türklerin paylaşım savaşı içinde düştükleri durumla ilişkilendirmektedir. Yıldız'a göre, Seyit Abdülkadir'in Mustafa Kemal Paşa hareketine yardım edilmesi gerektiğini söylemesi bu nedenden dolayydı.⁵⁴ Seyit Abdülkadir'in bu konudaki çelişkilerini Nuri Dersimi de anılarında yer vermiştir. Hatta Dersimi, Abdülkadir'in bu net olmayan tutumundan dolayı sert eleştirilerde bulunmuş ve onu KTC içerisinde bilerek ya da bilmeyerek bir "Türk ajanı" rolü oynamakla suçlamıştır.⁵⁵ Dersimi, yapılan toplantılarda gençlerin bağımsız bir Kürdistan'dan yana olduklarını ancak Seyit Abdülkadir'in bu isteğe karşı çıkararak "Türklerin bu zor zamanında onlara darbe indirilmesini Kürtlük şiarına yakışmadığını" ileri sürdüğünü ve şimdilik Türklere yardım etme gerekliliğine ısrar ettiğini dile getirdiğini kaydetmiştir.⁵⁶ Dersimi

---

52 Uluer, s. 30.

53 Uluer, s. 29.

54 Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul geninde Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul, 2005, s. 66-67.

55 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde.....*, s. 85.

56 Dersimi, 84-85.

mi, Seyit Abdülkadir'in gençleri kandırmak için "Türklerin esasen bir Kürdistan kurmak istediğini kabul etmiş olduklarını ve Osmanlı Padişahına bağlı özerk bir Kürt idaresi oluşmasına razı olduklarını" bildirdiğini kaydetmektedir. Dersimi ayrıca Seyit Abdülkadir'in "Türklerin bu vaatlerinden vazgeçtikleri takdirde Kürt milletinin bilek gücüyle hakkını almaya sahip olduğunu" bildirdiğini kaydederek, böylelikle "milli gururumuzu okşamayı da unutmuyordu" demekle Seyit Abdülkadir'i eleştirmektedir.⁵⁷ Dersimi, eleştirilerine şöyle devam etmiştir:

Şurası dikkate değerdir ki, Seyit Abdülkadir, Kürt ve Ermeni davasının çözümü için ortak bir sınır dahilinde bir Kürdistan ve Ermenistan Federasyonu'nun yaratılması fikrine katıyen yanaşmıyor ve savunduğu, prensipte bağımsız bir Kürdistan'dan değil, ancak bir Türk vilayeti niteliğinde bir Kürt özerk bölgesi fikrini savunmuş oluyordu. Seyit Abdülkadir'in ileri sürdüğü bu formül, pek çok elastiki olup, Türk diplomatlarının darda kaldıkları zaman, göz boyamak için ileri sürdükleri sözde Bağımsız Kürdistan formülünden farklı bir nitelik arz etmiyordu. Şu halde Seyit Abdülkadir, Kürdistan Teali Cemiyeti içerisinde bir Türk ajanı rolünü bilerek veya bilmeyerek oynamış oluyordu.⁵⁸

Bu dönemde İstanbul hükümeti tarafından eleştirilere maruz kalan Seyit Abdülkadir, KTC içerisindeki Kürt aydınlar tarafından da eleştirilerin hedefi haline gelmişti. Seyit Abdülkadir'in Meclis-i Mebusan'da ve İstanbul basınında hakkında çıkan eleştirileri bertaraf etmek için "Kürtler bağımsızlık istemiyor" yönündeki açıklamaları, KTC içerisinde önemli tartışmalara neden olmuş ve bölünme sürecini başlatmıştı.⁵⁹ Cemiyet içerisinde baş gösteren bu ikilik Mehmet Emin Bozarslan'ın yorumuna göre KTC'nin dağılma ve parçalanmasının nedeniydi. Cemiyet içerisinde birbirlerine rakip olan Şemdinan ve Bedirhan ailelerinin liderliği altında kutuplaşan KTC dağılmış ve Be-

57 Dersimi, s. 85.

58 Aynı yerde.

59 Aytepe, s. 333.

dirhaniler, Babanlar ve Cemilpaşazadelerle birlik kurarak Teşkilat-ı İçtimaiye adında yeni bir cemiyet kurmuşlardı.⁶⁰ Özoglu'na göre, Seyit Abdülkadir'in mensubu olduğu Nakşibendi Şemdinan ailesi 19. yüzyılda varlıklarına son verilen Kürt emirliklerinin mirasçıları olan Bedirhan ve Baban ailelerinin toprakları üzerinde oldukça güçlü bir otorite kurmuştu. Dolayısıyla araştırmacıya göre o dönemlerden kalan bu düşmanlık, Kürt milliyetçiliği anlayışını ve Kürt milliyetçiliğinin tezahür ediş biçimlerini belirlemiştir.⁶¹

KTC'nin yayın organı olan *Jin* dergisinin yayınına ara vermesi muhtemelen bu ayrışma sürecinin bir göstergesi ve sonucuydu. Bu dönem, 1919 yılı sonları ve 1920 yılı başlarına tekabül ediyordu. Aytepe'ye göre cemiyet içerisinde "Kürt Millet Fırkası" adıyla yeni bir cemiyet kurma girişimleri de bu sürecin bir ürünüydü.⁶²

İstanbul hükümetinin KTC üzerine uyguladığı baskı politikası, Haziran 1919'da itibaren şubelerin kapatılmaya başlaması ve üyelerinin takip edilerek gözaltında tutulması gibi uygulamalar cemiyet içerisinde yaşanan çekişmelerle birleşince bağımsızlık yanlısı radikal kanat olarak adlandırılan Bedirhaniler, Cemilpaşazadeler ve Baban'ların cemiyetten ayrılması gibi nedenler, cemiyetin varlığını koruyamayarak ortadan kalkmasıyla sonuçlanacaktı.⁶³

1919 yılında KTC'nin çatısı altında kurulan başka cemiyetler de vardı. Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti, Kürt Talebe Hevi Cemiyeti ve Kürt Kadınlar Teali Cemiyeti bunlardan bazılarıdır. Bu cemiyetlerin ortak özellikleri, KTC'nin genel çizgisi içerisinde faaliyetlerde bulunmaları ve genelde yöneticilerin aynı kadrodan gelen Kürt aydınları içerisinde seçilmesi.⁶⁴ Bu dönem kurulan KTC ve bünyesinde açılan tüm

60 Özoglu, s. 110; Aytepe, s. 333.

61 Özoglu, s. 110.

62 Aytepe, s. 333. Kürt Millet Fırkası daha sonra Teşkilat-ı İçtimaiye'ye katılacaktı (Göldaş, s. 193).

63 Aytepe, s. 333.

64 Tunaya, s. 200; Göldaş, s. 70.

bu örgütlerin en önemli ayırt edici özellikleriyse Kürt milliyetçi çalışmaların yapıldığı ve dolayısıyla Kürt uluslaşma sürecinin önemli bir aşamasının kaydedildiği birer siyasi yapı olarak işlev görmeleriydi.

Mütareke sonrası dönemde –Doğu’da Kürtlerin meskûn olduğu toprakların büyük bir bölümünün Ermenilere terk edileceği endişesine paralel olarak– kurulan cemiyetlerden bir diğeri de Vilayet-i Şarkiye Müdafai Hukuk-u Milliye Cemiyeti adında İstanbul’da 4 Aralık 1918’de kurulan cemiyetti. Cemiyetin temel amacı Türk ve Kürtlerin milli haklarının korunmasıydı ve bu doğrultuda Türk ve Kürtlerden oluşan bir kurucu ve yönetici kadrosu vardı.⁶⁵ Cemiyet, “Osmanlı Camiası” fikri üzerinden Türk ve Kürtlerin birlikteliğini savunmuş, ortak Osmanlı vatani düşüncesi ile bu doğrultuda çalışmalar yürütmüştü. Düşünce ve faaliyetlerini *Hadisat* adlı gazeteyle yaymaya başlayan Cemiyet, 10 Mart 1919’da Erzurum şubesini açmış ve Vilayet-i Şarkiye Kongresi’ni (Erzurum Kongresi)’ni düzenlemiştir.⁶⁶ Mustafa Kemal, Cemiyetin kuruluş nedeni ve amacı hakkında *Nutuk*’ta şu bilgileri verecekti:

(...) Vilâyatı Şarkiye Müdafai Hukuku Milliye Cemiyetini vücuda getiren mühim sebep ve endişe, vilâyatı şarkiyenin Ermenistana verilmesi ihtimali oluyor. Bu ihtimalin tahakkuku da, şark vilayetleri nüfusunda Ermenilerin haizi ekseriyet gösterilmesine ve tarihî hukuk noktai nazarından, mukaddem telakki ettirilmesine çalışanların, ilmi ve tarihî vesâikle cihan efkârı umumiyesini ifsale muvaffakiyetinde ve bir de Müslüman ahalinin Ermenileri katliam eder vahşiler olduğu iftirasının hakikat şeklinde kabulü halinde olabileceği faraziyesi hâkim oluyor. Binaenaleyh cemiyet, aynı esbap ve vesaitle mücehhez olarak hukuku milliye ve tarihiyeyi müdafaya çalışıyor.⁶⁷

65 Abdülhaluk Çay, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Kuvayi Milliye Hareketi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990, s. 10-12.

66 Hakan, s. 91.

67 Mustafa Kemal, *Nutuk*, MEB Yayınları, İstanbul, 2001, c. 1, s. 5.

Milli Mücadele döneminin önemli aktörlerinden 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa da Şark Vilayetleri Cemiyeti'nin, Ermenistan olacağı korkusuyla kurulduğunu kaydetmiştir. Karabekir'e göre, Müdafa-i Hukuk Cemiyeti, Şark vilayetlerinin Türk camiasından ayrılmamasını, Kürdistan Teali Cemiyeti ise bağımsız bir Kürdistan'ın kurulmasını hedeflemiştir.⁶⁸ Kazım Karabekir anılarında ayrıca İstanbul'da Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nden bir heyetin, KTC'ye giderek birlikte çalışmayı teklif ettiğini ancak bu teklifin KTC tarafından reddedildiğini de eklemektedir.⁶⁹ Tarık Zafer Tunaya'ya göre KTC'nin bu birlik teklifini reddetmesi, cemiyetin doğası gereği bir çelişki yaratmamaktaydı.⁷⁰

Kürt Siyasallaşmasının/Milliyetçiliğinin Başka Dayanakları: Paris Barış Konferansı ve Sevr Barış Antlaşması

Mütareke sonrası İtilaf Devletleri savaş sonrası yeni dünya düzenini belirlemek ve Avrupa'nın geleceğini kararlaştırmak üzere 18 Ocak 1919 günü Versay Sarayı'nda çalışmalarına başlamıştı. "Paris Barış Konferansı" olarak tarihe geçen bu görüşmeler, yaklaşık bir yıl sürecekti (18 Ocak 1919 - 20 Ocak 1920).⁷¹ Paris Barış Konferansı'nda, görüşmelere katılan devletler içinde dört büyükler adıyla anılan İngiltere, Fransa, ABD ve İtalya'nın etkinliği ve denetimi altında çalışmalar yürütülmüştü.⁷² Konferansın önemli konularından bir tanesi de Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı toprakların paylaşıl-

68 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, c. 1, s. 12.

69 Aynı doğrultuda bir bilgiyi Oğuz AYTEPE de Cevat DURSUNOĞLU'ndan aktararak kaydetmiştir. Bkz. AYTEPE, s. 331.

70 Tunaya, s. 202.

71 Dünya basınının ilgi odağı olduğu ve 500 kadar gazetecinin izleyici olarak bulunduğu Paris Barış Konferansı'na şu devletler katılmıştı: İngiltere, ABD, Fransa, İtalya, Japonya, Belçika, Sırbistan, Brezilya, Kanada, Avusturya, Güney Afrika, Hindistan, Çin, Çekoslovakya, Polonya, Yunanistan, Hicaz, Portekiz, Romanya, Siyam, Yeni Zelanda, Bolivya, Küba, Ekvator, Guatemala, Haiti, Honduras, Liberya, Nikaragua, Panama, Uruguay. GÖLDAŞ, s. 180-181.

72 Aynı yerde.

ması sorunuydu. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nin geleceği belirlenirken, toprakları üzerinde yaşayan Türk olmayan milletlerin geleceği için çözüm üretilmesi sorunu, tartışılan önemli konulardan birisi olmuştu.⁷³ Konferansta bu başlık altında ele alınan temel sorunlardan bir tanesi de "Ermenistan" konusuydu. Dolayısıyla bu konunun ele alınması, Barış Konferansı'nı Kürtler açısından hayati derecede önemli kılmıştı.⁷⁴ Zira daha önce de belirtildiği gibi Ermeni meselesinin Mondros Müttarekesi'nde konu edilerek; Vilayeti Sitte'nin, 24. maddede "altı Ermeni vilayeti" olarak nitelendirilmesi, Kürt toplumunun tepkisine yol açmıştı.⁷⁵ Bu doğrultuda Barış Konferansı'nda ağırlıkla bir Ermeni devleti kurulması konusu görüşülmüş, 23 Aralık 1919'dan itibaren İngiltere ve Fransa arasında yapılan görüşmelerin başlıca gündemini Kürt ve Kürdistan meselesi konusu oluşturmuştu.⁷⁶

Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı Delegation Kurulu'na başkanlık edecek olan Şerif Paşa'ya,⁷⁷ aynı zamanda Kürdistan Teali Cemiyeti tarafından Kürtleri temsil etme yetkisi de verilmişti.⁷⁸ Dolayısıyla Şerif Paşa, KTC'nin temsilcisi olarak da konferansa katılmıştı. Şerif Paşa 22 Mart 1919'da "Barış Konferansı Kürt Heyeti Başkanı" sıfatıyla konferansa sunduğu notada, Kürt ve Kürdistan meselesini ortaya koymuştu.⁷⁹ Bu notada, Ermenistan'ın taleplerine karşı olarak Kürt halkının talep-

73 Hakan, *Türkiye Kurulurken...*, s. 95.

74 Aynı yerde.

75 Aynı yerde.

76 Sedef Bulut, *Paris Konferansında Şerif Paşa'nın Faaliyetleri ve Doğu Anadolu Ahalisinin Durumu*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1997, s. 52.

77 Şerif Paşa, Harbiye Nazırlığı ve Şurayı Devlet reisliği yapmış olan Kürt Said Paşa'nın oğludur. Osmanlı Devleti'nin Stockholm Sefirliği görevinde bulunmuş, 1914'te Paris'e geçerek *Meşrutiyet* gazetesini çıkarmıştı (Hakan, *Türkiye Kurulurken...*, s. 100). Şerif Paşa hakkında geniş bilgi için bkz. Rohat Alakon, *Şerif Paşa*, Avesta, İstanbul, 1998; ayrıca bkz. Ali Birinci, "Mehmed Şerif Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 39, s. 1-2.

78 Göltaş, s. 159; Hakan, *Türkiye Kurulurken...*, s. 100.

79 M.S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*, çev. Mehmet Demir, Özge Yayıncılık, Ankara, 1993, s. 134.

lerini dile getiren Şerif Paşa, “Wilson ilkeleri gereğince, her şey Kürtlerin tamamıyla hür ve bağımsız bir Kürt devleti kurmalarını haklı kılmaktadır” görüşünü ileri sürmekle, Ermenilerin Kürdistan üzerindeki iddialarını reddettiğini açıklamıştı.⁸⁰ Şerif Paşa, Barış Konferansı'na verdiği notada Kürdistan'ın tarihi ve coğrafyası konusunda bilgi sunarken, Kürdistan sınırlarını şöyle tarif etmişti:

Kuzey'de Ziven'de Kafkas sınırları üzerinde başlıyor ve Batı'da Erzurum'dan Erzincan, Kemah, Arapgir, Behismi, Divrik; Güney'den Harran, Sincar tepeleri, Tel Afsar, Erbil, Kirkük, Süleymaniye, Ak-el-man, Sinna; Doğu'da Revanduz, Başkale, Vezir Kale yeni İran sınırından Ararat Dağı'na kadar devam ediyor.⁸¹

Kürt bağımsızlık taleplerini dile getirdiği notada Şerif Paşa, Kürdistan'ın sınırlarını bu şekilde belirlemekle birlikte Barış Konferansı'ndan Kürdistan'da Kürtlerin nerelerde çoğunlukta olduğunu anlamak için uluslararası bir komisyonun ulusal prensiplere göre sınırları belirlemek üzere görevlendirilmesini talep ve rica etmişti.⁸²

Diğer taraftan Şerif Paşa'nın konferansa verdiği notada belirttiği sınırlarla birlikte sunduğu Kürdistan haritası, Kürt milliyetçileri arasında tartışmalara neden olmuştu.⁸³ Söz konusu haritada, Van Gölü bölgesinin Kürdistan'ın dışında bırakılması Özoğlu'na göre muhtemelen Ermenilerin lehine alınan bir karardı ve bu da Şerif Paşa'nın konferans öncesi Ermenistan temsilcisi Bogos Nubar Paşa ile Ermenistan ve Kürdistan'ın siyasi sınırları ile ilgili bir anlaşmaya vardıklarının bir göstergesi olarak yorumlanabilirdi.⁸⁴ Başta KTC Başkan Yardımcısı Emin Ali Bedirhan olmak üzere birçok Kürt ileri geleni, Şerif Paşa'nın

80 Ercüment Kuran, “Türkiye'de Kürt Meselesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, Ağustos, 1992, s. 170.

81 Yıldız, s. 235.

82 A.g.e., s. 243.

83 Özoğlu, s. 55. Ayrıca Kürt aşiretlerinden gelen protesto telgrafları örnekleri için bkz. Hakan, *Türkiye Kurulurken....*, s. 105-112.

84 Özoğlu, s. 55..

sunduğu bu haritayı reddetmişti. Örneğin Özoğlu, Emin Ali Bedirhan'ın, Barış Konferansı başkanına yazdığı bir mektupta Kürtlerin çoğunlukta olduğu yerler olan Kürt topraklarının Diyarbakır, Harput, Bitlis, Van ve Musul vilayetleri ile Urfa Sancağını kapsadığını belirttiğini ve Ermenistan'ın bölgedeki toprak taleplerine karşı çıktığını aktarmıştır.⁸⁵

Barış Konferansı'nın sonlarına doğru ise Ermeni ve Kürt temsilcileri oluşan diplomatik gerginliği giderme yönünde adımlar atmıştı. Bu girişimlerin en somut olanı 20 Kasım 1919'da Kürt ve Ermeni temsilcilerinin konferansa birlikte sundukları bir notaydı:

20 Kasım 1919 Paris

Büyük Barış Konferansı'na,

Bay Başkan!

Bizler, aşağıda imzası bulunanlar Ermeni ve Kürt uluslarının temsilcileri Büyük Barış Konferansı'na, iki ulusun da aynı ari kavminden ve çıkarlarının da aynı olduğunu ve aynı amacı, yani kendi bağımsızlıkları amacını güttüklerini belirtmekten şeref duyarız. Özellikle Ermeniler insafsız Osmanlı idaresinden kurtulmak çabasıdadırlar ve genellikle de hem Ermeniler ve hem de Kürtler her iki ulusa da facialar getiren "İttihat ve Terakki" komitesinin "resmî" veya "gayriresmî" kabinelerinin boyunduruğundan kurtulmayı zorunlu bulmaktadırlar.

Şu halde Barış Konferansı'ndan, aramızda tam anlaşmaya varmış olarak beraberce sizden ulusların hakları prensibine uygun olarak "Birleşik Bağımsız Ermenistan" ve "bağımsız bir Kürdistan"ın yaratılmasını, kurulacak olan bu devletlerin, halklarımızın istekleri göz önüne alınarak, büyük devletler yardımını alabilmesinin teminini, bu konuda karara varılmasını ve de ülkemizin tekrar gelişmesi süresinde bu devletlerin gerekli olan ekonomik ve teknik yardımlarını esirgemelerini rica ederiz.

85 Özoğlu, s. 56.

Delegasyonlarımız tarafından sizlere sırayla raporlar seklinde sunulan aramızdaki anlaşmazlık konusu olan topraklara gelince, açık bir şekilde sizleri temin ederiz ki bunların bir çözüme bağlanmasını Barış Toplantısının kararlarına bırakıyoruz. Çünkü verilecek kararın adaletli bir şekilde verileceğine eminiz.

Aynı zamanda her iki devletimizin de içinde yaşayan azınlıkların hukuki haklarına saygı göstermek konusunda tam bir birlik içinde olduğumuzu da bildiririz.

İmzalar

Bogos Nubar (Ermeni Milli Delegasyonu Başkanı), Dr. H. Ohancyan (Ermenistan Cumhuriyeti Delegasyon Başkanvekili), Şerif Paşa (Kürt Milli Delegasyonu Başkanı)⁸⁶

Şerif Paşa ve Bogos Nubar Paşa arasında yapılan bu anlaşmaya göre, Ermenilere bırakılması tasarlanan altı vilayette Kürtlerin çoğunlukta oldukları ileri sürülmüş ve bu bölgeye bir heyet gönderilmesi teklif edilmişti. Tunaya'ya göre bu teklif, konferans tarafından kabul edilmiş; Bogos Nubar Paşa anlaşmaya uyararak Kürtler aleyhine propaganda yapmaya son vermeyi kabul etmiş; Şerif Paşa'nın da KTC'nin temsilcisi ve Kürt Murahhası olarak hareket etmesi kararlaştırılmıştı.⁸⁷ Ancak anlaşma sonrasında yapılan yorumlarda bu anlaşmayla Kürtlerin Ermenistan kurulmasını tanıdıkları, Türklerin Kürtler adına konuşma yetkisine sahip olmadıkları gibi iddialar gündeme gelmişti. Öne sürülen bu iddialar, Osmanlı Mebusan Meclisi'nde sert tartışmalara neden olurken bazı Kürt çevrelerin de tepkisini çekmiş ve konu hakkında protesto telgrafları çekmelerine neden olmuştu.⁸⁸

Kürtleri temsilen Kürdistan Teali Cemiyeti adına Paris Barış Konferansı'na Osmanlı-Kürt delegasyonu reisi sıfatıyla katıldıktan bir süre sonra *Le Matin* gazetesine yaptığı açıklamalarla Osmanlı temsilciliğinden ayrılarak Kürt haklarını savun-

86 Sasuni, s. 259-260.

87 Tunaya, s. 207.

88 Tunaya, s. 205-208.

maya karar verdiğini beyan eden Şerif Paşa, yaşanan tüm bu gelişmelerden sonra, konferansın sonlarına doğru bu görevinden de vazgeçecekti.⁸⁹ Yoğun eleştirilerin hedefinde olan Şerif Paşa'nın konferanstan çekilmesi İstanbul'da KTC içerisinde de etki yaratmış ve Cemiyet üyelerinin bazı kararlar almalarına yol açmıştı. Örneğin bu gelişmeden sonra Seyit Abdülkadir, 17 Mayıs 1920 tarihli bir telgrafta Kürtlerin bundan böyle konferansta temsil edilmediğini, bu nedenle konferansın alacağı kararların Kürtler tarafından tanınmayacağını ve geçersiz sayılacağını beyan etmişti.⁹⁰

Wilson İlkeleri'nin Kürtler açısından olumlu etkisi ve Paris Barış Konferansı'nda kaydedilen bazı gelişmeler Kürt milliyetçiliğinin meydana çıkmasında ve uluslararası bir gündem yaratmasında önemli aşamalar olarak anılmaktadır. Ancak Kürt milliyetçi düşüncenin eyleme geçerek uluslaşma yolunda faaliyetlerde bulunmasına dayanak sağlayan en önemli gelişme 10 Ağustos 1920 yılında İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanacak olan Sevr Barış Antlaşması olacaktır. Her ne kadar Sevr Antlaşması hayata geçirilmediyse de bu antlaşmayla Kürtler tarihte ilk defa uluslararası diplomatik bir belgede (Kürtlerin) çoğunlukta yaşadıkları bölgelere özerklik ve hatta bağımsızlık imkânı sağlanmış ve böylece Kürt meselesinin uluslararası bir boyut kazanmasında önemli etki yaratmıştı.

Taşıdığı ağır içeriğiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması hatta yok olması anlamına gelen antlaşma toplam 433 maddeden oluşuyordu.⁹¹ Sevr Antlaşması'nın 3. Bölümü (62-64. maddeler), doğuda bağımsız bir Kürdistan kurulmasına imkân tanıyan maddeleri kapsıyordu. Bu maddelerin içerikleri şöyleydi:

---

89 Göltaş, s. 160. Sasuni'ye göre Şerif Paşa, gerilen ortamdan ve gelen tepkilerden dolayı Kürt delegasyonundan çekilerek anlaşmanın varlığını inkâr etmişti (Sasuni, s. 261).

90 Aytepe, s. 333; Göltaş, s. 179.

91 Şimşir, s. 430; Antlaşmanın hükümleri ve ayrıntılı bir değerlendirilmesi için bkz. Meray ve Olcay, s. 45-184.

Madde 62: İşbu Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sayılarak altı ay içinde İstanbul'da toplanacak ve İngiliz, Fransız ve İtalya hükümetlerince atanacak üç kişilik bir komisyon, 27. maddenin II/2. ve 3. fıkralarının tanımladığı biçimde, Fırat'ın doğusunda, Ermenistan'ın güney sınırları güneyinde, Türkiye'nin Suriye ve Mezopotamya ile olan sınırının kuzeyinde, çoğunlukla, Kürtlerin bulunduğu bölgeler için bir yerel özerklik planı hazırlayacaktır. Herhangi bir sorun üzerinde oybirliği sağlanmazsa, sorun, komisyon üyeleri tarafından hükümetlerine sunulacaktır. Bu plan, bu bölgede yaşayan Asuri-Geldani ve öteki soy ve din azınlıklarının korunması için tüm güvenceleri içerecek ve bu amaçla, İngiliz, Fransız, İtalyan, İranlı ve Kürt temsilcilerden oluşacak bir komisyon işbu antlaşma hükümleri gereğince Türk sınırının İran sınırı ile aynı olduğu yerlerde, gerekmekte ise, ne gibi düzenlemeler yapılacağını incelemek ve karara bağlamak için bu yerleri gezecektir.

Madde 63: Türkiye Hükümeti, yukarıdaki 62. maddede sözü edilen her iki komisyonun da kararlarını, adı geçen hükümete bildirmelerinden sayılarak üç ay içinde, kabul etmeyi ve yerine getirmeyi baştan yükümlenir.⁹²

Antlaşmanın 64. maddesiye Kürtlerin bağımsızlık amacıyla Milletler Cemiyeti Konseyi'ne ne zaman ve hangi şartlarda başvurabileceğini düzenliyordu. Kürt Meselesi açısından önemli bir dönüm noktası sayılabilecek bu maddenin içeriği de şöyleydi:

Madde 64: Bununla birlikte, işbu antlaşmanın yürürlüğe girmesinden bir yıl içinde 62. Maddede tanımlanan bölge içindeki Kürt halkları, bu bölge nüfusunun çoğunluğunun Türkiye'den bağımsız olmak istediğini gösterir biçimde Milletler Cemiyeti Konseyine başvuracak olur ve Konsey de bu halkların bu bağımsızlığı kullanmaya yetenekli oldukları kanısına vararak, bunun kendilerine sağlanmasını öğütleyecek olur-

92 Şimşir, s. 428; Meray ve Olcay, s. 67-68.

sa, Türkiye, bu öğütlemeye hükümlerini yerine getirmeyi ve bu bölge üzerindeki tüm hak ve yetkilerini bırakmayı, başından yükümlenir.

Bu bırakılma işleminin ayrıntıları, işbu antlaşmayı imzalayan başlıca Müttefikler ile Türkiye arasında ayrı bir anlaşma konusu olacaktır.

Böyle bir bırakılma olacak olursa, Kürdistan'ın şimdiye değin Musul ile kapsamında sayılmış bölümünde oturan Kürtlerin, böyle bir bağımsız Kürt devletine gönüllü olarak katılmalarına başlıca Müttefik Devletlerince karşı çıkılmayacaktır.⁹³

Sevr Antlaşması'nda Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayan Kürtlerin ve kurulacak bağımsız bir Kürdistan'ın kaderiyle yakından ilgili olan bu maddelerin yer alması birçok Kürt milliyetçi aydın tarafından büyük umut, sevinç ve heyecanla karşılanmış ve bazı Kürtlerin Kürdistan'ın bağımsızlığı için harekete geçmelerine neden olmuştu.⁹⁴ Özellikle Koçgiri İsyanı'nın meydana gelmesinde önemli bir etkisi olan Sevr Antlaşması'nın bu niteliği, Koçgiri bölgesindeki Kürt ulusçu çalışmalara hız verecek ve eyleme geçmelerinde önemli bir gerekçe olarak gösterilecekti.⁹⁵

Mustafa Kemal ve Ankara hükümeti Sevr Antlaşması'nı yok sayacak ve hali hazırda başlatılmış olan Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı sürdüreceklerti.

---

93 Şimşir, s. 428-429; Meray ve Olcay, s. 67-68. Aynı doğrultuda, Jwaideh, s. 254; Göldas, s. 176

94 Örneğin Mehmet Emin Bozarslan, transkripsiyonunu yaptığı ve çeşitli değerlendirmelerde bulunduğu *Jin*'de antlaşmanın Kürt aydınları tarafından büyük umut ve sevinç yarattığını belirttikten sonra bunun Kürt halkı açısından anlamını ve önemini şöyle açıklamıştır: "Bu antlaşma ile Kürd halkının hakkı, Kürdistan tarihinde ilk kez uluslararası alanda tanınmış ve hem Osmanlı Devleti, hem de Avrupa devletleri, Kürd halkının hakkının tanınması için imza vermişlerdir. Bu nedenle Sevr Antlaşması, Kürd ulusunun tarihinde çok önemli bir belgedir; o belge imzacı devletlerin arşivlerinde kalmış ve uygulanmamış olsa bile." (*Jin*, s. 30)

95 Özellikle Nuri Dersimi'nin anlatılarında ve Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporu'nda, Sevr'in imzalanmış olmasının olaylardaki payı ve etkisine sıklıkla değinilmektedir. Bu konu 3. Bölüm'de örnekleriyle birlikte ele alınmıştır.

Milli Mücadele Döneminde Kürt Milliyetçiliği, Kürtler ve Aleviler: Koçgiri Bir İstisna mı?

Milli Mücadele döneminde genel Kürt tavrını açıklamaya çalışacağımız bu konunun alt başlıklarında –Koçgiri Aşireti'nin Kürt olmasının yanında Alevi de olması sebebiyle almış olduğu tutumu açıklamak amacıyla– Milli Mücadele döneminde Alevilerin de konumu ve tutumu irdelenecektir. Sonuçları itibarıyla da Milli Mücadele döneminde genel Kürt ve Alevi tutumundan ayrışıklığı nedeniyle her iki yönüyle de bir istisna olup olmadığı sorusunun peşine düşeceğiz.

Milli Mücadele Döneminde Kürtler ve İlk Kürt Tepkileri

1919 yılında Milli Mücadele/Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı başlatan Mustafa Kemal ve öncü kadro olan Müdafaa-i Hukukçular, Kürt Meselesi'ni Misak-ı Milli çerçevesinde ele almışlardı. Tarık Zafer Tunaya'ya göre, "Kürt halkı" ya da "Kürt milleti" milli kurtuluş hareketinin yapısal bir ögesi olarak kabul edilmişti. Bu doğrultuda, "Kürtlerle Türklerin aynı (Turani) kökenden geldikleri, birlikte yaşama durumunda oldukları, ayrılmanın her iki taraf için de kesinlikle tehlikeli olduğu" belirtilmişti.⁹⁶ Dolayısıyla "İstiklal Savaşı onların da savaşıydı ve bu ölüm kalım çarpışmasında aktif bir rol oynamaktaydılar."⁹⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın, 9. Ordu Müfettişi olarak görev aldığı dönemden itibaren, Osmanlı Devleti ve Osmanlı halklarının geleceğine ilişkin sürecin en önemli aktörlerinden birisi olarak o dönemde yazdığı çeşitli rapor ve yazışmalarda, Kürt ve Kürdistan politikası hakkında fikir ve eylemlerine dair bilgiler bulunmaktadır.⁹⁸ Örneğin arşiv belgelerinde Mustafa Kemal'in bu tür yazışmalarını inceleyen Sinan Hakan şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

96 Tuanya, s. 210.

97 Aynı yerde.

98 Hakan, *Türkiye Kurulurken...*, s. 148.

Daha önce de Diyarbekir ve Bitlis bölgesinde görev almış olan Mustafa Kemal, yazışmalarında Kürtleri ve Türkleri Osmanlı camiasının iki ana unsuru ve iki kardeş halkı olarak tanımlamış, yaşanan sıkıntılı süreçte Müslüman-Kürt-Türk birlikteliğini istikbalin en önemli koşulu olarak görmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, “Şark’ın Ermenistan’a terki” meselesinin uluslar arası arenada destek bulduğu ve Güney Kürdistan’ın İngiliz egemenliğine girdiği o gerilimli ve karışık dönemde, Kürtlerin Osmanlı camiası içerisinde gelişimlerini mümkün kılacak bir idari sisteme sahip olmaları gerektiğini açıkça beyan etmiştir. Mustafa Kemal’in bu yöndeki fikirleri ve beyanları aslında o dönemin hâkim görüşünü de yansıtmaktadır: “Wilson Prensipleri’nin Osmanlı Devleti içinde yaşayan “Türk olmayan” unsurların haklarına ilişkin çizdiği çerçeve uluslar arası meşruiyet açısından tam olarak bu çizgidedir. (...) Erzurum ve Sivas Kongre Beyannameleri, Hükümet ile Kuvayi Milliye arasında imzalanan Amasya Protokolleri ve ardından Mebusan Meclisi’nde ilan edilecek Misak-ı Milli bu temel üzerine oturulacaktır.”⁹⁹

Mustafa Kemal’in Kürt politikası doğrultusunda, Milli Mücadele için Kürt aşiretlerinden istediği destek çağrılarının birçoğunun olumlu sonuç verdiği ve birçok Kürt aşiretinin Milli Mücadele’de Mustafa Kemal’in yanında yer aldıkları bilinen bir olgudur.¹⁰⁰ Mustafa Kemal’in Kürt aşiret reisleriyle ilişkilerini ve aşiret reislerinin Mustafa Kemal’den yana tavır almalarının nedenlerini değerlendiren van Bruinessen’e göre, aşiret reisleri güçlerini arttırmak veya pekiştirmek için Mustafa Kemal’e ihtiyaç duyuyor, güveniyor ve destekliyorlardı.¹⁰¹ Mustafa Kemal’in, Kürt aşiret reislerinin güvenini kazanmasının ve destek vermelerinin nedenlerini ve dinamiklerini ise van Bruinessen şöyle açıklamıştır:

99 Hakan, s. 148-149.

100 Örneğin Mustafa Kemal’in Erzurum, Bitlis, Siirt, Diyarbekir gibi Kürt bölgelerinin önde gelen aşiret reislerine yazdığı mektup örnekleri için bkz. *Nutuk*, c. III. (47-53 sayılı belgeler), s. 937-950.

101 Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 410.

1916'da 16. Kolordu Komutanı olarak Diyarbakır'a atanmış olduğundan birçok ağa Mustafa Kemal'i şahsen tanıyordu. Rusların ilerlemesini durdurduğundan birçoklarının onu koruyucu gibi görmesi doğaldı. Birçok aşiret reisiyle arkadaşlık kurdu ve onlara Kürlere duyduğu sevgi konusunda teminat verdi. Önde gelen Kürtleri ve hatta Kürt milliyetçilerini Erzurum ve Sivas kongrelerine davet etti ve onlara kurulacak bağımsız Türkiye'de Türklerin ve Kürtlerin eşit haklara sahip olacaklarına dair söz verdi. Erzurum Kongresi sırasında kurulan ve bölge temsilcilerinden oluşan komiteye (Heyet-i Temsiliye) bazı Kürt üyeler de atandı ve Büyük Millet Meclisi'nde Kürtler nüfus oranlarına göre temsil edildiler.¹⁰²

Van Bruinessen, birçok aşiret reisinin Mustafa Kemal'in yanında yer almasının sadece duygusal olarak açıklanamayacağını, Mustafa Kemal'in kendilerini temsil edebilecek gücü varken buna karşın diğer Kürt örgütlerinin böyle bir güce sahip olmadıklarını da eklemiştir. Ayrıca van Bruinessen'e göre, "bu örgütler, en fazla müttefiklerinin iyi niyetine ve Sevr Antlaşması'nın maddelerini hesaplayarak hareket edebilirlerdi; oysa çoğu aşiret reisi, müttefiklerin öncelikle Kürtlerin değil, Ermenilerin dostu olduğunu kavramıştı."¹⁰³ Nitekim böyle bir öngörünün kanıtı olarak Kürt aşiret reisleri, 1919 yılında bağımsız bir Kürdistan talebiyle Barış Konferansı'nda yer alan Kürt delegasyonuna karşı, konferansa "Türklerden ayrılmak istemediklerini" beyan eden telgraflar göndereceklerdi.¹⁰⁴

Mustafa Kemal, Kürt milliyetçi çalışmalarını sürdüren örgütlerden en etkilisi olan Kürdistan Teali Cemiyeti hakkında *Nutuk*'ta bilgiler vermektedir. Merkezinin İstanbul'da olduğunu, Diyarbakır, Elazığ ve Bitlis vilayetlerinde de şubeleri olduğunu belirttiği KTC'nin amacının yabancı devletler himayesinde bir Kürt devleti meydana getirmek olduğu

---

102 Aynı yerde.

103 Van Bruinessen, s. 410-411.

104 Örneğin Urfa aşiretlerinin gönderdikleri telgraf için bkz. Şimşir, s. 364-366. Ayrıca Kürt aşiretlerinin gönderdiği başka telgraf örnekleri için bkz. Hakan, *Türkiye Kurulurken.....s. 105-112.*

nu bildirirken,¹⁰⁵ cemiyetin faaliyetleri hakkında da belgeler sunmuştur.¹⁰⁶ Ayrıca Mustafa Kemal'in Kürt Kulüpleri olarak adlandırılan ve Kürdistan'ın bağımsızlığı için çalışmalar yapan örgütler konusunda görüşlerini ve Kürt aşiret reislerinin bu örgütlere ve Mustafa Kemal'e karşı tutumlarını, yine yaptığı bazı yazışmalarından da anlayabilmekteyiz. Örneğin Mustafa Kemal, 16 Haziran 1919 tarihinde Kazım Karabekir'e yazdığı bir telgrafta, aşiret reislerinin Diyarbakir Kürt Kulübü'nün kapatılmasına dair görüşlerine değinirken bir taraftan da aşiret reislerinin kendisine bağlılıklarını bildirdiklerini aktarmaktadır:

Kürdistan'ın tanınmış beylerinden aldığım çeşitli telgraflarda, dağılan bu Kürt Kulübü'nün hiçbir Kürt'ün hissiyatını temsil etmediği, birkaç serserinin teşebbüsleri neticesi olduğu, vatan ve milletin tamamen bağımsız ve hür yaşaması uğrunda her fedakârlığa ve bu konuda emirlerimize amade bulduklarını bildirmektedir.¹⁰⁷

Mustafa Kemal, bu sözleriyle Kürt Kulübü'nün kapatılmasının bölgedeki Kürt reislerini rahatsız etmediğini, Kürt reislerinin vatanın ve milletin kurtuluşu için kendisini desteklediklerini ve bu konuda emirlerine hazır olduklarını vurgulamaktadır. Hakan'a göre bunun en önemli sebebi Kürt aşiretlerinin "bölgenin Ermenistan'a terki" konusunda İngiliz ve İtilaf Devletleri'nin politikalarına güvenmemeleri ayrıca hükümetle Kuvayi Milliye'nin yaptıkları güçlü propagandanın etkisi altında kalmalarıdır.¹⁰⁸

Mustafa Kemal'in doğu illeri ve bu bölgede yaşayan Kürtlere dair politikasını Milli Mücadele yıllarında hayata geçirdiği somut adım ve aşamalarda görmek de mümkündür. Örneğin 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihinde düzenlenen Erzurum Kongresi'nin (Vilayet-i Şarkiye Kongresi) Kongre Beyan-

105 Mustafa Kemal, *Nutuk*, c. I, s. 6.

106 *Nutuk*, c. III, (8 ve 9 no'lu belgeler), s. 903-905.

107 *Atatürk'ün Bütün Eserleri (ABE)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, c. 2, 1999, s. 390.

108 Hakan, s. 155-156.

namesi'nin 1. maddesinde, Osmanlı Devleti'nin parçalanamaz bir bütün olduğu savunulurken bir tür "vatandaşlık kavramı" da çizilmişti. Buna göre, Osmanlı topraklarında yaşayan farklı ırksal ve toplumsal özelliklere sahip Müslümanların "Osmanlı camiası" şemsiyesi altında, birbirlerinin ırki ve toplumsal durumlarına saygı gösteren kardeş halklar olarak tanımlanmıştı. Dolayısıyla millet kavramının en temel ölçüğü "Müslümanlık" üst kimliği ile açıklanmıştı. Bu içeriğe sahip 1. madde şöyleydi:

Doğu Vilayetleri ve Trabzon Vilayeti ve Canik Sancağı, birbirinden ayrılması mümkün olmayan ve Osmanlı camiasının bir temel direği olmak üzere, bir bütün oluşturur: Trabzon Vilayeti ve Canik Sancağı ile Vilayat-ı Şarkiye adını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbekir, Mamûretülaziz, Van, Bitlis vilayetleri ve bu saha içindeki bağımsız sancaklar hiçbir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ve Osmanlı camiasından ayrılmak imkânı tasavvur edilmeyen bir bütündür. Saadet ve felakette tam ortaklığı kabul eder ve mukadderatı hakkında aynı maksadı hedef alır. Bu sahada yaşayan bütün İslâmi unsurlar yekdiğerine karşı karşılıklı bir fedakârlık hissiyle dolu ve ırki ve toplumsal vaziyetlerine riayetkâr, öz kardeşirler.¹⁰⁹

Erzurum Kongresi Beyannamesi'nin bu ilk maddesi oldukça önemliydi zira ileride yapılacak Sivas Kongresi'nin de ilk maddesini oluşturacak ve daha sonra Misak-ı Milli'de temel alınacaktı. Daha önce de değinildiği gibi bu maddede "millet" kavramı Osmanlı camiası içerisinde "Müslümanlık" üzerinden tanımlanmış, dolayısıyla herhangi bir etnik unsura vurgu yapılmamıştır. Bu kongre her ne kadar Vilayet-i Şarkiye-i Müdafaa Hukuk Cemiyeti'nin bir faaliyeti olsa da Sivas'ta yapılacak genel kongreye de etkide bulunmuştu. Kongrede alınan bu karar, Osmanlı camiası içinde yaşayan diğer Müslümanlarla birlikte Türk ve Kürt unsurları açısından bir tür "toplumsal sözleşme" olarak değerlendirilenler de vardır.¹¹⁰

Erzurum Kongresi dağılmadan önce dokuz kişiden oluşan

109 ABE, c. 3, 2000, s. 232.

110 Hakan, s. 216.

bir Temsil Heyeti seçilmiş ve heyetin başkanlığına Mustafa Kemal getirilmişti.¹¹¹ Oluşturulan bu Temsil Heyeti'nde kongrede bulunmamasına rağmen Mutkili Kürt aşiret Reisi Hacı Musa Bey de yer alıyordu. Hacı Musa Bey'in kongrede bulunmadığı halde Temsil Heyeti'ne seçilmesinin nedeni, muhtemelen Kürtleri sürecin içerisine çekme çabasından kaynaklıdır. Nitekim Mustafa Kemal, 10 Ağustos 1919 tarihinde Mutkili Hacı Musa Bey'e yazdığı bir mektupta, daha evvel aralarında oluşan dostluk bağından bahsetmiş, Hacı Musa Bey'in Bitlis'in geri alınışında, Mutki savunmasında orduya gösterdiği yardım ve sağladığı başarı ve yararlılıktan dolayı kendisini takdir ettiğini ve şükranla hatırladıklarını kaydetmiştir. Ancak onca fedakârlıktan sonra yapılan mütareke sonrası gelecek ve bağımsızlık ümitlerinin düşmanlar tarafından yok edildiğini ve düşmanların vatanı parçalayarak milleti köle durumuna düşürmek ve vatanı Ermenistan yapmak için uğraş verdiklerini anlatmıştır. İstanbul hükümetinin de bu durum karşısında aciz kaldığını, vatanın ve milletin kurtuluşu ve selameti için mücadele başlattıklarını, bu uğurda askerlik görevinden istifa ettiğini ve Hacı Musa Bey'in de yardım ve iştirak edeceklerine itimadının tam olduğunu kaydettikten sonra yaptıkları faaliyetlerden bahsederek Erzurum'da yapılan kongrede Hacı Musa Bey'in aza seçildiğini bildirmiştir. Kendisinin Erzurum'dan sonra tüm milletin temsilcilerinden oluşan genel bir kongre yapmak üzere Sivas'a gideceğini, Sivas'tan sonra tekrar Erzurum'a geçeceğini bildiren Mustafa Kemal, orada Hacı Musa Bey'le görüşmek istediğini yazmıştır.¹¹²

Tunaya'ya göre, Heyet-i Temsiliye bundan sonraki dönemde Kürt Teali Cemiyeti'ne, Seyit Abdülkadir'e, Seyit Taha, Basravi gibi kişilere karşı Kürt ağa ve eşrafını örgütlendirmiş, İstanbul hükümetine protesto telgrafları çekmelerini sağlamıştır. Bölgede önemli oranda kaynaşma sağlanmış, Şeyh Mahmut

111 Erzurum Kongresi'nde doğu illerinin genel durumu ve tartışmalar hakkında bkz. Mahmut Gologlu, *Milli Mücadele Tarihi Birinci Kitap-Erzurum Kongresi*, Nüve Matbaası, Ankara, 1968. Ayrıca Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölimüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c. I, TTK, Ankara, 1988, s. 117-120.

112 Mustafa Kemal, *Nutuk*, c. III, (47 no'lu belge), s. 937-939.

başta olmak üzere Kürt eşrafından Temsil Heyeti'ne gelen telgraf ve mektuplarda, işgallerin protesto edildiği ve Misak'ı Milli'nin kabul edildiği görülmüştü.¹¹³ Tunaya ayrıca Mustafa Kemal ve ekibinin Kürdistan Teali Cemiyeti ile doğrudan mücadeleye geçtiğini, Arapkir, Dersim gibi cemiyetin çalışmalarının olduğu bölgelerde bu çalışmaları durdurmaya yönelik önlemler alınmasını istediğini kaydetmiştir.¹¹⁴

Damat Ferit hükümetinin istifasından sonra Ali Rıza Paşa'nın yer aldığı yeni İstanbul hükümeti ile Heyet-i Temsiliye arasında 20-22 Ekim tarihlerinde, Amasya görüşmeleri gerçekleşmişti.¹¹⁵ Amasya Protokolleri olarak bilinen görüşmelerde Kürtleri de ilgilendiren maddelerin bulunduğu bazı mutabakat metinleri imzalanmıştı. Görüşmelerde Kuvayi Milliye'nin temel hedefinin Osmanlı saltanatı ve hilafetinin devamı olduğu zikredilmiş; Sivas Kongresi kararlarının 1. maddesinde olduğu gibi Osmanlı ülkesinin kabul edilen sınırının Türk ve Kürtlerin yaşadığı toprakları kapsadığı ve Kürtlerin Osmanlı camiasından ayrılmasının mümkün olmadığı kabul edilmişti.¹¹⁶

Milli Mücadele döneminde her ne kadar Kürtlerin tutumları farklılık gösteriyorsa da genel olarak –özellikle Kürt aşiretleri çeşitli sebeplerden dolayı– Mustafa Kemal ve hareketini desteklemişlerdi. Kürtler bir taraftan Kürdistan Teali Cemiyeti aracılığıyla ve Şerif Paşa temsilciliğiyle Paris Barış Konferansı çerçevesinde çözüm arayışına girerlerken diğer taraftan Osmanlı hükümetinin ve Kuvayi Milliye'nin güçlü politikalarının ve konjonktürel zorunlulukların etkisi fakat haklarının korunması şartıyla Osmanlı camiası içinde yer almayı kabul etmişlerdi.¹¹⁷ Hakan'a göre bu genel çerçevenin kongreler sürecinde temel ilke olarak kabul edilmesi Amasya'da Kuvayi Milliye ile hükümetin vardığı mutabakatın temel maddelerinden bi-

---

113 Tunaya, s. 212.

114 Aynı yerde.

115 Bkz. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c. II, MEB Yayınları, İstanbul, 1991, s. 146.

116 Hakan, s. 281-282.

117 Hakan, s. 360.

ri olması ve Misak-ı Milli'nin dahi bu ilke üzerinde şekillendirilmesi, Kürtlerin bu yaklaşıma duydukları güveni kuvvetlendirmişti.¹¹⁸ Kürtlerin Mustafa Kemal ve Kuvayi Milliye Hareketi'ne yakınlaşmalarının diğer neden ve dinamiklerini ise Hakan şöyle yorumlamaktadır:

Dini aidiyeti yaşamsal bir değer olarak gören Kürtlerin "Emeni tehdidi" altındaki bir geleceği reddetmelerinde, hilafet ve saltanat makamının Hıristiyan dünyaya yenilmesinin de etkili olduğunu söylemeye hacet yoktur.

Osmanlı idaresinden çıkan Güney Kürdistan'da cereyan eden gelişmelerin de etkisiyle, Kürtler arasında İngiliz karşıtlığı artmış, İngilizlerin Ermeni ve Nasturi merkezli siyasetleri Kürt toplumundaki tepkileri tırmandırırken, Osmanlı camiası içinde kalma fikrini kuvvetlendirmiştir.

Öte yandan Ferit Paşa hükümetleri hariç, bütün Osmanlı hükümetleri ve Kuvayi Milliye hareketi, Kürtler ile Türklerin birlikteliğine dayalı bir rejimin kurulmasını hedeflemiş ve temel politikalarını bunun üzerine inşa etmişlerdir. Bu fikri Barış Konferansı nezdinde meşru bir temele dayandırabilmek için Wilson Prensipleri'ne başvurulmuş, Amasya'da imzalanan protokollerde Kürtlerin serbestçe gelişimlerine sahip olacakları belirtilmiş ve Misak-ı Milli bu ilkeler çerçevesinde ilan edilmiştir.¹¹⁹

Kürt aşiretlerinin önemli oranda Mustafa Kemal hareketine destek vermeleri sebebiyle bu dönemde Kürt milliyetçiliğinin siyasallaşması marjinal kalmıştı. Bunun en büyük nedenlerinden bir tanesi, Hamit Bozarslan'a göre, Kurtuluş Savaşı sırasında –aralarında İslâm kardeşliği ideali ve Ermeni devleti kurulma korkusu da bulunan– önemli bazı etkenlerin, Kürt milliyetçiliğinin Kürtler arasında gerçek anlamda etki yaratmasını önlemesiydi.¹²⁰ Bozarslan, 1919'da Kürt cemiyetlerini hedef alan Kemalist baskının da bu dönemde Kürt milliyetçiliği-

118 Aynı yerde.

119 Hakan, s. 360-361.

120 Bozarslan, "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği...", s. 91.

nin marjinalleşmesinin nedenlerinden biri olarak görüldüğünü belirtmektedir. Ancak bu dönemde Kemalist hareketin kendisinin de zayıf olduğu düşünülüyor, bu savın tek başına Kürt milliyetçi hareketin hızlı çöküşüne ikna edici bir açıklama getirmediğini eklemektedir.¹²¹ Bozarslan, Kürt Teali Cemiyet üyelerinden bir kısmının bir Kürt devleti fikrini savunurken, Seyit Abdülkadir'in aralarında bulunduğu bir kısmının ise İslâm'ın ve halifeliğin müdafaası adına sınırlı bir Kürt özerkliği ve yenilenmiş bir Kürt-Türk kardeşliğini savunduklarını belirtmektedir. Bu tür iç bölünmelerin ise Kürt milliyetçi etkinliklerini İstanbul'da bile zayıflattığını ve 1920'nin sonlarında örgütü pasifleştirdiğini iddia etmektedir. Bunun yanı sıra İstanbul hükümetiyle imzalanan Amasya Protokolleri ve Mustafa Kemal'in Kürt şeyh ve ağalarına yazdığı mektuplar, çeşitli konuşmaları ve El-cezire bölgesi kumandanına yolladığı emirler, kurulacak devlette bir Kürt özerkliği perspektifinin oluştuğunu gösterdiğini ve Kürt milliyetçi hareketinin pasifleşmesinde tüm bunların etkili olduğunu belirtmektedir.¹²²

Bozarslan, tüm bu etkenlerin bir arada değerlendirildiğinde "devlet kurmanın" geleneksel Kürt eşrafı ve entelektüellerin büyük çoğunluğu için bir önceliğe sahip olmadığını gösterdiğini kaydetmektedir. Ona göre aslında bu gruplar, Kürtlüklerinin farkında olmalarına ve Ankara ve İstanbul'daki iktidar sahipleri tarafından da böyle kabul edilmelerine rağmen, sosyal ve "milli" statülerini saptarken, Kürtlüklerini belirleyici bir öğe olarak görmemekteydi. Bu nedenle "İstiklal Savaşı, 'Müslümanlar'ın, gayrı Müslim' işgalcilere ve cemaatlere –Rumlar ve Ermeniler– karşı yürüttüğü bir savaşı."¹²³

---

121 Aynı yerde.

122 A.g.m., s. 96-97.

123 A.g.m., s. 97. Benzer doğrultuda bir yorumu Şener Aktürk de yapmaktadır. Milli Mücadele'de Müslümanların Hıristiyanlara karşı savaştığını kaydeden Aktürk'e göre Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci ve kurucu efsanesi olan Milli Mücadele, halk desteği ve yönetici kadrosu açısından çok-etnikli ve tek-dinli olmasının ötesinde, söylem düzeyinde de tek-dinli (İslâmi) ve çok etnikliydi. Bkz. Şener Aktürk, "Türkiye Siyasetinde Etnik Hareketler: 1920-2007", *Doğu Batı (Etnisite)*, sayı 44, 2008, s. 45-46.

Kürt grubunun “Kürtlüğü” tartışılmaz bir gerçek olarak kabul edilmekteydi; bundan dolayı, Ankara'ya karşı seferber edilecek siyasi bir ölçüt haline gelmemekteydi. Hatta Kürt elitinin çoğunluğu kendini, Müslüman ve bundan dolayı Osmanlı olarak, daha geniş bir kardeşliğin parçası olarak görmekteydi.¹²⁴

Dolayısıyla Bozarslan'ın da belirttiği gibi bu dönemde “Kürt olmak, “Müslüman olmak”la eşdeğerdi ve aşiretlere ve tarikatlara ve birçok Kürde göre Kürtlüğü savunmak, Kürt milliyetçiliğini değil, Kürt-Türk kardeşliğinin sembolü olan “İslâm”ı savunmak anlamına geliyordu.¹²⁵

Bu dönemde Mustafa Kemal ve Milli Mücadele'nin öncü kadrosunun genel politikası da bu doğrultuydu; yani etnik unsurlar değil, asıl olan İslâm birliğiydi. 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'ye seçilen milletvekillerinin etnik profilleri de bu politikayı yansıtıyordu.¹²⁶ Örneğin Mustafa Kemal, Meclis'te yaptığı bir konuşmada, farklı etnik grupların din (Müslüman) kardeşliği boyutunu vurgulayarak İslâm birlikteliğinin esas alındığı, ortak vatandaşlık tanımı yapmıştı. Mustafa Kemal'in 1 Mayıs 1920'de TBMM'de yaptığı konuşma şöyleydi:

Efendiler, meselenin bir daha tekerrür etmemesi ricasıyla bir iki noktayı arz etmek isterim: Burada maksut olan ve Meclis-i âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-ı İslâmiyedir. (...) Bu mecmuayı teşkil eden her bir unsur-u İslâm, bizim kardeşimiz ve menafi tamamıyla müşterek olan vatandaşımızdır.¹²⁷

124 Bozarslan, a.g.m., s. 97.

125 Bozarslan'a göre bu gerçeklik Kürt aşiret reislerinin, şeyhlerin ve eşrafın, Müslüman Türk-Kürt kardeşliği adına Paris ve Londra'ya bir Kürt devleti projesini reddettiklerini açıklamak için neden yüzlerce telgraf gönderdiklerini ve bunun mimarı Şerif Paşa'yı neden sert şekilde kınadıkları sorularının cevabını içeriyordu (a.g.m., s. 100).

126 Birinci Meclis'in yapısı ve Milli Mücadele döneminde yapılan seçimlere dair bkz. Ahmet Demirel, *III: Meclis'in Velâlleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

127 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989, s. 74-75.

Birçok Kürt vekilin yer aldığı Birinci Meclis'te,¹²⁸ Dersim'den de bazı aşiret reisleri ve ileri gelen kişiler seçilmişti. Anılarında bu durumu değerlendiren Nuri Dersimi'ye göre, bu kişilerin milletvekili olarak atanmaları Mustafa Kemal tarafından planlı bir şekilde yapılmış ve Dersim milli harekâtını zaafa düşürmekte başarılı olmuştu:

Meço ve Diyaş Ağaların Dersim milletvekilleri olarak tayin edildiklerini, Kürdistan'ın her tarafından Ankara'ya temsilciler geldiğini, Kürtlerin arzularına uygun kararlar verileceğini, hatta esasen Kürdistan isteğini kabulde hiçbir sakınca bulunmadığını Elazığ Valisi, Mustafa Kemal adına ilan ediyor ve bu ilanı bizzat Pertek ilçesi merkezine gelerek Dersimli Meço Ağa'ya bildiriyordu. Mutasarrıf, bu gibi sözlerde Meço Ağa'yı aldatmış, Pertek'ten Elazığ'a ve oradan da Ankara'ya götürüp M. Kemal ile görüştürmüştü.

Meço'nun bu hareketini gören Diyaş Ağa dahi, Ankara'nın kendine gönderdiği çıkar ve mevkiye kapılarak, Kürt milli harekâtına arkasını çevirmiş ve M. Kemal'in tuzağına düşmüştü.

Mustafa Kemal, Ankara askerlik şubesi başkanı Dersimli Mustafa'yı, Sivas'ın Aziziye kazasına uzun seneler evvel yerleşmiş olan Dersim'in Karabal Aşiretinden kolağalıktan emekli Kango oğlu Ahmet Ramiz ve Kürt Binbaşı Hasan Hayri'yi de kandırarak, bunları Dersim milletvekilleri olarak atandıklarını acele olarak Dersimlilere bildirmiş ve bu nedenle Dersim milli harekâtını zaafa düşürmede başarılı olmuştu.¹²⁹

Genel olarak Kürt aşiretlerinin Mustafa Kemal'e ve Milli Mücadele'ye destek verdikleri birçok araştırmacı tarafından sıklıkla dile getirilmektedir. Örneğin Baskın Oran'a göre de, Koçgiri Ayaklanması dışında, Kürtler Kurtuluş Savaşı'na güçlü biçimde katılmışlardı. Oran'a göre bunda en etkili öge, Kürtler için çok önemli olan "halife sultanı kurtarmak" temasının Ankara'nın

128 Birinci Meclis'te yer alan Kürt vekiller için bkz. Ahmet Demirel, "Milli Mücadele ve Tek Parti Dönemlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Hllerinin TBMM'de Temsili", *Tek Partinin Yükselişi, İletişim Yayınları*, İstanbul, 2012, s. 197-250.

129 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde.....*, s. 91.

ustalıkla işlemesi ve 1915 tehcirinden kaçan Ermenilerin geri dönerek yağmalanan mallarını geri almalarını öngören 1920 Sevr Barış Antlaşması'ndan (m. 144) Kürtlerin duyduğu endişedir. Ayrıca aynı antlaşmanın tanıdığı (m. 88) Ermenistan'ın güney sınırının (yani Sevr'in 62. ve 64. maddeleriyle kurmayı tasarladığı Kürdistan'ın kuzey sınırının) belirsiz oluşu da işbirliği için diğer bir önemli neden olarak görünmekteydi.¹³⁰

Ancak her ne kadar Oran'ın Koçgiri'yi istisna tutarak Kürtlerin Kurtuluş Savaşı'na güçlü biçimde katıldıkları tespitine, Hakan ve Bozarslan'ın da belirttiği Kürtler adına tüm genel olumlu tabloya rağmen ve henüz Mustafa Kemal hareketi Kürtler konusunda ayrımcı bir programa sahip değilken; Türk etnik kimliği dillendirilmeden, Türklerle Kürtlerin eşit haklara sahip ortak bir vatan anlayışıyla Müslüman üst kimliğinde bulunduğu Osmanlı camiası fikri gündemdeyken dahi bazı Kürt aşiretlerinin çeşitli isyan hareketleri içinde buldukları bilinmektedir. Milli Mücadele döneminde sadece Kürtler değil, Anadolu'nun birçok yerinde çeşitli iç ve dış nedenlerden kaynaklı, "iç ayaklanma" olarak nitelendirilen ayaklanmalar görülmüştü.¹³¹ 1919 yılından itibaren özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kürt bölgelerinde görülen bazı ayaklanmalar da Milli Mücadele döneminde meydana gelen iç ayaklanmalar kategorisinde değerlendirilse de bunlardan özellikle Ali Batı (1919), Milli Aşireti Ayaklanması (1920) ve Cemil Çeto Ayaklanmaları (1920) Genelkurmay'ın yayınları tarafından Kürdistan kurma amaçlı yapılmış Kürt ayaklanmaları olarak nitelendirilmiştir. Peki gerçekten böyle miydi? Bu ayaklanmaların içeriği tam olarak neydi?

Ali Batı Ayaklanması (11 Mayıs-18 Ağustos 1919)

Genelkurmay Yayınları'nın *Türk İstiklal Harbi'nde Ayaklanmalar* adlı kitabında yer alan bilgilere göre, Midyat'ın güneyin-

130 Baskın Oran, "Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, c. 4, *Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 875.,

131 Milli Mücadele döneminde Anadolu'da görülen ayaklanmalar için bkz. Ertuna, a.g.c. Ayrıca Kenan Esengil, *Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar*, Ağrı Yayınları, İstanbul, 1975.

deki aşiretlerden birinin reisi olan Ali Batı, mütarekeden sonraki düzensizlik ve karışık ortamdan faydalanarak Cizre, Nusaybin, Savur ve Mardin yörelerine hâkim olmak gayesini güderek bir isyan başlatmıştı. Ali Batı bu faaliyetlerinde İngilizlerle anlaşarak onların yardımını sağlamaya çalışıyordu.¹³² Esengin'e göre de bu ayaklanma, Güneydoğu'da İngilizlerin teşviki ve desteğiyle bölgede bir Kürdistan kurma propagandasının yapılmasıyla meydana çıkmıştı.¹³³ Bölgede sözü geçen diğer bazı kişilerin de İngilizlerin kışkırtmalarıyla bir Kürdistan kurulması yönündeki fikirleri yayma çabasında olduklarını belirten Ertuna, Ali Batı'nın bu ortamdan faydalanarak eşkıyalığını ve dik başlılığını büsbütün arttırdığını, "Hükümet zayıf düştüğünden padişah bu bölgenin muhafazasını bana emanet etti, yakında Mardin'de oturarak buraları muhafaza edeceğim" sözleriyle propaganda yaparak Midyat, Savur ve Nusaybin aşiretlerinin bir kısmını nüfuzu altına aldığını kaydetmiştir.¹³⁴ 11 Mayıs 1919'da beraberinde 100 kadar silahlı grupla Nusaybin'e gelen Ali Batı ile ordu birlikleri arasında yaklaşık üç ay devam eden mücadele ve takip sonucu, 18 Ağustos 1919 tarihinde yapılan bir çarpışma sonucu Ali Batı ölü olarak ele geçirilmişti.¹³⁵

Her ne kadar Genelkurmay kaynaklarının verdiği bilgilere göre Ali Batı Ayaklanması, bölgede İngiliz desteğiyle bir Kürdistan kurulmasına yönelik bir ayaklanma olarak gösteriliyorsa da konu hakkında yakın dönemde yapılan bazı çalışmalar bu ayaklanmanın siyasi amaçtan yoksun, kişisel ve aşiretler arası olayların etkisiyle meydana gelmiş bir eşkıyalık vakası olduğu yönünde hemfikirdir.¹³⁶

---

132 Ertuna, s. 41.

133 Esengin, s. 40.

134 Ertuna, s. 42.

135 Ertuna, s. 43.

136 Bkz. İsmet Üzen, "Mütareke Döneminde Bir Eşkıyalık Örneği: Ali Batı Olayı (6 Mayıs-18 Ağustos 1919)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XXII, Mart-Temmuz-Kasım 2006, sayı 64-65-66, s. 329-345. Ayrıca Abdulnasır Yiner, "Bir Asayişsizlik Hareketi olarak Ali Batı Olayı (1913-1919)", *Tarih Dergisi*, İstanbul, sayı 54, 2012, s. 193-220.

Ali Batı'nın bir Kürdistan kurma hayali ve düşüncesi taşıdığına dair bir bulguya rastlanmamıştır. Bu konuda kendisinin yeterli fikrî ve entelektüel bir altyapıya da sahip olmadığı kanaatindeyiz. Arkasında bağımsız bir Kürdistan için çalışan entelektüel Kürtlerin bulunduğu da şüphelidir. Ali Batı'nın en azından 1908 öncesinden beri eşkıyalık yaptığı belgelerden anlaşılmaktadır. Mütareke döneminde istikrarsız bir devletin içinde bulunduğu şartların yeniden harekete geçmek için elverişli bir ortam yarattığını düşünmüş olmalıdır. Daha Yunanlılar İzmir'i işgal etmeden ve Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkmadan önce İngilizlerin teşviki ve silah yardımı ile harekete geçen Ali Batı, Osmanlı Devleti'ni üç ay boyunca uğraştırmıştır. Bu son eylemi ise hayatına mal olmuştur.¹³⁷

Abdulnasır Yiner de olayı daha çok aşiretler arası çekişmeler sonucu meydana gelmiş, bölgesel ve dar kapsamlı bir çerçevede cereyan eden bir asayişsizlik hareketi olarak değerlendirmiştir:

Temmuz 1913'ten itibaren devleti ciddi bir şekilde meşgul eden Ali Batı hadisesi, Ağustos 1919'da sona erdirilmiştir. Ulaşılabilen verilere dayanarak Ali Batı olayını Kürt isyanı, devlet kurma girişimi vs. şeklinde değerlendirmek mümkün değildir. Olayın sadece Midyat-Nusaybin çevresinde cereyan etmiş olması, altı yıl gibi hiç de kısa sayılmayacak bir süre devam etmesine rağmen söz konusu iki ilçenin sınırlarının dışına taşmaması bile abartılı yorumlara imkân vermemektedir. Belki de olayın incelenmesi gereken bir başka boyutu gerek söz konusu bölgede, gerekse diğer bölgelerde cereyan eden aşiretler arasındaki çekişme ve mücadeledir. Çünkü birbirlerine üstünlük sağlamaya çalışan aşiretlerin bazıları devletin yanında yer alırken, rakipleri karşı tarafta bulunmuştur. İngilizlerin bölgedeki faaliyetleri ve Kürt aşiretlerini kendi tarafına çekme teşebbüsleri, bu propagandanın yeterli destek bulmaması bilinmeyen hususlar değildir. Türklerle Kürtler arasında güvensizlik oluşturmak, Kürt aşiretlerini İngiltere tarafına çekmek ve Güneydoğu Anadolu'da İngiltere güdümünde bir Kürt devleti kurmak için İngiliz ajanı

137 Üzen, s. 345.

Binbaşı E.W.C. Noel görevlendirilmiştir. Nusaybin ve çevresinde aşiret ileri gelenleriyle görüşen Noel, faaliyetleri hakkında İngiltere'ye raporlar göndermiştir. Bu raporlarda Ali Batı ile görüştüğüne dair bilgi yoktur. İncelenen arşiv belgelerinin içinde (ki bunların sayısı 200'ü aşmıştır) bir tanesi hariç hiçbirinde İngiliz-Ali Batı işbirliğine ait bir ipucu yoktur. Bu sebeptendir ki, Ali Batı olayını İngiliz tezgâhı veya girişimi olarak nitelendirmek de zordur. Bütün bunlar göz önüne alındığında isyanın bölgesel ve dar kapsamlı bir mahiyet teşkil ettiği kanaati ağır basmıştır.¹³⁸

Altan Tan ise *Turabidin'den Berrye'ye Aşiretler, Dinler, Diller, Kültürler* adlı çalışmasında yerel kaynaklardan derlediği bilgilere dayanarak Ali Batı (Alike Battê olarak bahseder) ve 1919'da yaşanan olaylara değinmiştir. Tan'ın aktarımına göre Ali Batı, bölgenin önemli eşkıyalarındandır, 1919 yılı başlarında Nusaybin hapisanesini basarak mahkûmları serbest bırakır. Hâkimiyetini tüm bölgeye yayan Alike (Ali Batı), Estel'e de girmek ister ancak Estel halkı ve ileri gelenleri durumu kabullenmez ve silahlı adamlarıyla bölgeyi muhafaza ederler. Bölgedeki tüm aşiretler hükümet kuvvetlerine yardım ederek Ali Batı'nın takibine katılırlar. Nihayetinde 1919 yılında Midyat ile İdil arasında Süryani Mıdın köyünde çatışmada öldürülür. Cenazesi Midyat'a getirilerek teşhir edilir.¹³⁹ Dolayısıyla Tan'ın aktardığı bilgilerde de Ali Batı'nın Kürt ya da Kürdistan davasıyla ilgili herhangi bir ilgisi ya da ilişkisine değinilmemiştir. Olay, diğer araştırmacıların bulguları doğrultusunda kişisel hırs ve aşiretler arası anlaşmazlıklar sonucu meydana çıkmış görünmektedir; olaylar kısa zaman içerisinde de hükümet ve bölge aşiretlerinin işbirliğiyle bastırılmıştır.

Milli Aşireti Ayaklanması (1 Haziran-8 Eylül 1920)

Milli Aşireti Ayaklanması, Milli Mücadele döneminde Urfa-Viranşehir bölgesinde çıkan bir ayaklanmadır. "Milli Aşiret-

138 Yiner, s. 220.

139 Altan Tan, *Turabidin'den Berrye'ye Aşiretler, Dinler, Diller, Kültürler*, Nübihar Yayınları, İstanbul, 2011, s. 146-153.

ti Olayı” olarak Genelkurmay’ın *İstiklal Harbinde Ayaklanmalar* adlı kitabında olayın mahiyeti hakkında bilgiler mevcuttur. Verilen bilgiler ağırlıkla Mustafa Kemal’in konu hakkında bilgi verdiği *Nutuk*’tan derlenmiştir.

Bu kaynağın verdiği bilgilere göre, büyük bir Ermenistan’ın kurulması olasılığı etrafta yayılınca, önceleri Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kalmayı daha uygun gören Urfa ve civarı bölgelerinde yaşayan aşiretler, Fransız ve İngilizlerin giriştikleri olumsuz propaganda, para yardımı ve birtakım vaatler nedeniyle, Türklerden ayrılarak bağımsız bir Kürdistan kurma fikrini giderek benimsemişler ve bunu Ermenileri gibi gerçekleştirmek çabasına düşmüşlerdi.¹⁴⁰ Bu doğrultuda Milli Aşireti ileri gelenlerinden İsmail, Mahmut, Halil, Bahur, Abdurrahman adındaki şahıslar, güneydeki düşmanlarla gizli temas ve irtibat kurduktan sonra Siirt’ten Tunceli ve çevresine kadar olan bölgede aşiretlerin başı sıfatıyla zorbalık etmeye ve bütün o bölgeyi hâkimiyetleri altına almaya çalışmışlardı.¹⁴¹

Milli Aşireti rüesası Mahmut, İsmail, Halil, Bahur, Abdurrahman Beyler, cenupta düşmanlarla gizli temas ve irtibat tesis ettikten sonra Siirt’ten, Dersim havalisine kadar, tek mil aşâirin reisi sıfatını takınarak o havalie tahakküm ve riyaset dâyesine kalkıştılar.

Fransızlar, 1920 Haziran’ının bidayetinde Urfa’yı ikinci kez zapt etmek maksadiyle hareket ettikleri zaman Milli Aşireti de Siverek istikametinde ilerledi. Buna karşı, o havalide bulunan Beşinci fırkamız memur edildi. Bu fırka, o havalideki milli kuvvetlerimizle de takviye olundu. 19 Haziran 1920 tarihinde, kıtaatımızın takibi altında cenubuşarki istikametinde düşman mıntıkasına firara mecbur edildi. Bu aşiret bir müddet düşman mıntıkasında hazırlandıktan sonra, 24 Ağustos 1920’de üç bin atlı ve develi ve bin kadar piyadeden ibaret bir kuvvetle tekrar arazimize geçti. Viranşehir civarına geldi. Âsiler, istiman etmek maksadiyle geldiklerini söyleyerek mahalli kumandan-

---

140 Ertuna, s. 179.

141 Aynı yerde.

larımızı iğfal ve tedbir almakta ihmale sevk ettiler. Bu sırada, o civarda müteferrik bulunan müfrezelerimize hücum ederek, onları mağlup ve 26 Ağustos 1920'de Viranşehir'i işgal ettiler. Muhabere ve irtibatımıza mâni olmak üzere de, o mıntukadaki tekmil telgraf hatlarını kestiler.

Ancak, on beş gün sonra, Beşinci Fırkanın Siverek, Urfa, Resulayin, ve Diyarbekirde bulunan kıtaattan gönderilen aksam ve sadık aşiret kuvvetleri, âsileri mağlûb edebilmişlerdir.¹⁴²

Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta Milli Aşireti Ayaklanması'nın herhangi bir Kürt ya da Kürdistan davasıyla ilgili yönüne değinmemektedir. Ayaklanmanın Kürdistan davasıyla ilgili olduğu yorumu, Ertuna'nın yukarıda da değinilen *İstiklal Harbinde Ayaklanmalar* adlı kitabında yaptığı yorumdan ibarettir. Konu hakkında bilgi veren mevcut herhangi başka kaynağa rastlanılmamış; Milli Aşireti Ayaklanması'nın bir Kürt ayaklanması olduğu yönünde bilgi veren kaynaklar genelde Ertuna'yı referans almışlardır.

Sivas'ın Koçgiri bölgesinde meydana gelmiş olan Koçgiri İsyanı ise ara dönemde Ankara hükümetine karşı girilen en önemli Kürt direnişiydi. İsyanın önderleri, daha net ve programlı bir söylem ve hedefle "bağımsız bir Kürdistan" teşkil etmek amacıyla 1921 yılının Mart ayında harekete geçmişlerdi. Dolayısıyla Koçgiri Aşireti İsyanı, gerçekten de Kürtler adına bir istisna olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan Koçgiri Aşireti mensuplarının aynı zamanda Alevi inancında olmaları genel ve yaygın kaniya göre Anadolu'da Milli Mücadele'ye Alevilerin verdiği desteğin aksine, bu yönüyle de başka bir istisnayı mı göstermekteydi?

Milli Mücadele Döneminde Aleviler ve Alevi Kürtlerin Kürt Milliyetçiliği ile Temasları

Osmanlı Dönemi'nde, İslâm dininin Sünni-Hanefi mezhebini temel alan ortodoks devlet anlayışında İslâm dışı görülerek dışlanmış, "ötekileştirilmiş" bir cemaati ifade eden Alevilerin,

142 Mustafa Kemal, *Nutuk*, c. II, s. 448-449.

Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerinin başlangıcı Ulusal Kurtuluş Savaşı zamanına dayanmaktadır. Mustafa Kemal, Alevi ve Bektaşileri mücadelenin içerisine almak için Aleviler ve Bektaşilerce önemi büyük olan Hacı Bektaş Dergâhı'nı 23 Aralık 1919'da ziyaret etmişti.¹⁴³ Dergâhın ikili yönetiminin farkında olan Mustafa Kemal hem Çelebi Cemaleddin hem de Babagan kolunun temsilcisi Salih Niyazi Dede Baba ile ayrı ayrı görüşmüştü.¹⁴⁴ Görüşmeler sonucu dergâhın her iki kesiminden maddi manevi tam destek alınmış,¹⁴⁵ dergâh tarafından Anado-

---

143 Mustafa Kemal'in Hacı Bektaş Dergâhı'nı ziyaretini anılarında farklı ayrıntılar vererek değerlendiren kaynaklar için bkz. Kansu, s. 492-495; Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları Kurtuluş Savaşı Atatürk ve Devrimler*, Literatür Yayınları, İstanbul, 2002, s. 148-150; Enver Behnam Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul, 1958, s. 154-156; Zeynel Lüle, *Ali Çavuş*, Doğan Kitap, 2008, s. 65-67.

144 Bektaşiler genel olarak iki ana kola ayrılır. Soylarının Hacı Bektaş-ı Veli'ye dayandığını iddia eden Çelebiler ve Hacı Bektaş'ın ölümünden yaklaşık 200 sene sonra 16. yüzyılın başlarında Balım Sultan tarafından kurumsallaştırılan ve tarikat olan, Bektaşiliğin soyla değil de "yol'a intisap" ve "irşat"la olabileceğini savunan tarikat Bektaşiliği ki "Babagan" kolu olarak nitelendirilir (bu, daha çok şehrili Bektaşilerin oluşturduğu koldur). Burada Bektaşiler olarak değinilen grup Babagan kolu yani Bektaş tarikatına mensup olan grubu ifade eden Bektaşilerdir. Çelebiler ise her ne kadar kendilerini Bektaşiler olarak adlandıyorlarsa da hitap ettiği zümre Alevilerdir. Bu anlamda Çelebileri Alevi kategorisinde değerlendirmemiz tercih nedenidir. Konu hakkında bir çalışma için bkz. Dilek Soileau "Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı'nın Kapatılması ve Tarihsel Mirasın Paylaşımı: Babalar, Çelebiler ve Aleviler", *Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri: Güneşte Zerresinden, Derya'da Katresinden*, der. Pınar Ecevitoglu, Ali Murat İrat, Ayhan Yalçınkaya, Dipnot, Ankara, 2010, s. 248-264.

145 Bedri Noyan, ziyaretten sonra Salih Niyazi Dede Baba'nın dergâhta bulunan yatak, battaniye, şilte, eşya ve ambarlarda bulunan zahireleri vasıtalarla yükleyerek Atatürk'e verdiğini söylerken (Bedri Noyan, *Hacı Bektaş'ta Pirevi Ziyaret Yerleri*, Ticaret Matbaası, İzmir, 1963), Kelime Ata, dergâhın Mustafa Kemal'e 1.800 altın verdiğini kaydetmektedir. Kelime Ata, *Alevilerin İlk Siyasal Denemesi: (Türkiye) Birlik Partisi*, Kelime Yayınevi, 2007, s. 33. Oysa Mazhar Müfit Kansu, belirtilen bu yardımlardan bahsetmemekte hatta Mustafa Kemal'in dergâhtan ayrılırken orada bulunan Baba ve hizmet erlerine 50'er lira para verdiğini yazmaktadır (Kansu, s. 496). Günümüzde Çelebilerin geleneksel temsilcisi olan Veliyeddin Ulusoy ise kendisiyle yapılan bir görüşmede, bu ziyaret sırasında Cemaleddin Çelebi'nin maddi olarak neyi varsa Atatürk'e verdiğini, hatta Balkan Harbi sırasında kendilerine verilmiş olan ve ailenin sigortası olarak muhafaza edilen çok kıymetli bir taşın da Çelebi tarafından hiç tereddütsüz Atatürk'e savaş için verdiğinin kuvvetle muhtemel olduğunu söylemektedir (23 Temmuz 2009'da yapılan görüşme kaydı).

lu'daki diğer tekkelere ve kendilerine bağlı gruplara gönderilen çağrılarla Milli Mücadelecilere destek istenmişti. Gönderilen bu çağrılara olumlu yanıtlar gelmiş ve "Alevi ve Bektaşiler Milli Mücadele'de Mustafa Kemal'in yanında yer almışlardı."¹⁴⁶ Genel olarak kabul gören bu söylemi –her ne kadar istisna olarak değerlendirilse de– sarsıcı nitelikte, gerek Aleviler gerek Bektaşiler arasında Milli Mücadele karşıtı eylemlerin de olduğunu belirtmek gerekir.¹⁴⁷

Alevilerin Milli Mücadele'de Mustafa Kemal'in yanında yer almalarında Cemaleddin Çelebi'nin bir etkisi de bazı araştırmacılara göre, Çelebi'nin Mustafa Kemal'i "Mehdi" ilan etmesiydi.¹⁴⁸ Bu inanç dışında Mustafa Kemal'in Alevi inancına göre "don değiştirerek" Ali'nin ya da Hacı Bektaş'ın tecellisi olduğu inancı da yaygın bir görüştü.¹⁴⁹ Ayrıca Mustafa Kemal'in babasının adının Ali Rıza olması dahi onun Alevi ya da Bektaşî olduğu inancını arttırarak bir kutsallık atfedilmesine ve bir Bektaşî figürü şeklinde sunulmasına neden olmuştu.¹⁵⁰ Bu doğ-

---

146 Baki Öz, *Kurtuluş Savaşında Alevi-Bektaşiler*, Can Yayınları, İstanbul, 1989, s. 33; Harald Schuler, *Türkiye'de Sosyal Demokrasî. Particilik Hemşehricilik Alevilik*, çev. Yılmaz Tonbul, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 161; Ata, s. 34-35.

147 Bektaşiler içinde Milli Mücadele karşıtı kişi ve eylemlere örnekler için bkz. Hülya Küçük, *Kurtuluş Savaşında Bektaşiler*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.

148 Cemal Bardakçı, Cemaleddin Efendi'nin, Mustafa Kemal'i "Mehdi" yani hakiki kurtarıcı olduğuna dair inancını önce kendi aile fertlerine aşıladığını, sonra da bu inancı kendisine bağlı Aleviler arasında yaymaya başladığını belirtmektedir. Bkz. Cemal Bardakçı, *Alevilik Bektaşilik Ahilik*, Ankara, 1970, s. 51-52. Ayrıca tam aksi bir görüş olarak Cemaleddin Çelebi'nin kendisini Mehdi ilan ettiğini ve bu durumun, Mustafa Kemal tarafından kendisine bildirilip gerekeni yapması konusunda talimat verdiğini iddia eden Hüsametdin Ertürk'ün anlatıları için bkz. Önal, s. 472-474.

149 "Don değiştirme" (metamorphose): Alevi inancında ruhun sağken bir biçimde başka bir biçime ya da bir kalıptan başka bir kalıba geçmesi olarak bilinir. Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000, s. 82. Ayrıca Mustafa Kemal'in Aleviler arasında Ali'nin ya da Hacı Bektaş-ı Veli'nin tecellisi olduğu konusu hakkında bkz. Öz, 15-26.

150 Küçük, Mustafa Kemal'in Bektaşî oluşu ya da Bektaşî ayinlerine katılmış olduğuna dair sadece Kinross'un, "gençliğinde Selanik'te bir Bektaşî ayinine katılmıştı" şeklindeki kaynaksız ifadesinin dışında bir kayıt olmadığını belirtirken, Mustafa Kemal'in bir üst sınıf tarikat olan Mevlevîliği tercih etmiş olmasını gerçeğe daha yakın bulmaktadır (Küçük, s. 205). Benzer şekilde Mustafa

rultuda düşünenler, Mustafa Kemal'in Hacı Bektaş ziyaretini, onun Bektaşiliğiyle ilişkilendirmekte ve kendilerine bu anlamda bir ayrıcalık tanıdığını düşünmektedirler.¹⁵¹ Oysa bu ziyaret, Mustafa Kemal'in Milli Mücadele şartlarında diğer dinî toplulukları ziyaretleri ve destek arayışları gibi Alevi ve Bektaşilerin de desteğini almak için yapılmıştı.¹⁵²

Sonuçta Milli Mücadele döneminde Çelebi Cemalettin Efendi'nin dinsel nüfuzunun olduğu bölgelerde Aleviler büyük oranda mücadeleye destek vermişlerdi. Ancak bu kanıyı sarsıcı nitelikte Yozgat, Sivas-Yıldızeli, Tokat-Zile gibi Alevilerin yoğunlukla meskûn olduğu Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ayaklanmalar çıkmış fakat Çelebi Cemalettin Efendi'nin bu bölgelerde sözü geçmesine ve de Mustafa Kemal'in kendisinin olayları yatıştırmak için devreye girmesini istemesine rağmen Çelebi, hastalığını bahane göstererek herhangi bir katkıda bulunmamıştı.¹⁵³

Özellikle Yozgat Çapanoğlu Ayaklanması bu ayaklanmalardan biriydi, ki Çerkez Ethem ve Alevi Galip Dede'yi manevi lider olarak tanıyan bazı Alevilerin bu ayaklanmaya karıştıkları dillendirilmektedir.¹⁵⁴ Ertuna'nın verdiği bilgilere göre isyanın

---

Kemal'in Alevi ya da Bektaşî olduğuna dair spekülasyonlara cevap mahiyetinde bkz. İbrahim Bahadır, *Cumhuriyetin Kuruluş Sürecinde Atatürk ve Aleviler*, Kalan Yayınları, Ankara, 2002, s. 9-19.

151 Bu doğrultuda örneğin bkz. Öz, s. 21.

152 Schöler, s. 162; Küçük, s. 130. Ayrıca bu ziyaret esnasında heyette bulunan Mazhar Müfit Kansu anılarında, "sayıları milyonları bulan Alevilerin ihmal edilemeyeceğini, onları kendi taraflarına çekebilmek için bu ziyaretin gerekli ve mühim olduğunu" dile getirmişti (Kansu, s. 492). Elise Massicard da Mustafa Kemal'in Hacı Bektaş Dergâhı'nı ziyaretinden hareketle cumhuriyet kurucularıyla Alevi Bektaşiler arasında koşulsuz bir ittifak kurulduğu söyleminin sıkla dile getirilen anacak abartılı bir söylem olduğunu belirtmektedir. Massicard bu buluşmayı; Mustafa Kemal'in Hıristiyan olmayan ahalîyi yabancı işgalcilere ve İstanbul hükûmetine karşı mücadele çevresinde toparlama çabalarının bir parçası olduğunu kaydetmektedir. Elise Massicard, *Türkiye'den Avrupa'ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması*, çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 47.

153 Ertuna, s. 144. Ancak Bardakçı 1970'te yayımlanan kitabında bu ayaklanmalar sırasında Sivas, Tokat, Amasya, Çorum bölgelerinde dolaştığını ve Cemalettin Çelebi'nin mutasarrıflar aracılığıyla yaptığı telkinlerinin işe yaradığını ve isyanları yatıştırma konusunda etkisi olduğuna kanaat getirdiğini kaydetmiştir. Bardakçı, *Alevilik Bektaşilik Ahilik...*, s. 52.

154 Küçük, s. 174.

sebebi memleket ileri gelenleri ve birkaç Çerkez köyü dışında bütün Çerkezlerin asilerin tarafını tutmuş olmasıdır. Ertuna burada, “Çerkezler ve Alevilere özerklik vaat edilmesinin de asiler üzerinde etki yarattığını” belirtmektedir.¹⁵⁵ Ancak Cemal Bardakçı bu ayaklanmanın “İttihatçıların Ermenileri nasıl ülke dışına çıkartırsa Alevilerin de kökünü kazıyacakları” dedikodusu üzerine bir Alevi ayaklanması haline geldiğini ve sadece Alaca’da bir Alevi köyünün bu ayaklanmaya katılmadığını, onların Kuvayi Milliye’ye bağlı olduklarını kaydetmiştir.¹⁵⁶ Bu bilgilerin aksine Fahri Belen ise Çapanoğlu Ayaklanması sırasında bölgedeki bütün Alevilerin tarafsız kaldığını, hareketlere katılmadıklarını iddia etmiştir.¹⁵⁷

Nedenleri ve etki alanı her ne olursa olsun bu ayaklanmalar Alevilerin genel olarak Milli Mücadele’yi destekleyerek Mustafa Kemal’in yanında yer aldıkları söyleminin genel geçerliğini değiştirmemektedir. Koçgiri İsyanı bu söyleme en önemli istisna olarak, Alevi bir bölgede meydana gelmesinden ve aşiretin Alevi olmasından dolayı Milli Mücadele’ye ya da Mustafa Kemal’e karşı bir isyan olarak gösterilebilir mi? Gerçekten de Koçgiri İsyanı her ne kadar Kürt milliyetçi bir söylemle, bağımsız bir Kürdistan kurmak amacıyla harekete geçen bir düşünce ve eylemin sonucu olarak değerlendiriliyorsa da “Alevilik” unsuru isyanın mobilizasyonunda rol oynayan ve öne çıkan bir söylemdir. Tıpkı Çapanoğlu Ayaklanması’nda olduğu gibi “Alevilerin de Ermeniler gibi yok edileceği” söylemi, bölge halkı arasında büyük endişeyle karşılanmış ve olaylara katılım oranına önemli derecede etki yapmıştı. Dolayısıyla her ne kadar “Aleviliğin” olaylarda doğrudan bir etkisi yoksa da Kürtlüğün, Ale-

---

155 Ertuna, s. 147.

156 Cemal Bardakçı, *Anadolu İsyanları*, Koşkun Basımevi, İstanbul, 1940, s. 165, 205-207.

157 Fahri Belen, *Askeri Siyasi ve Sosyal Yönleriyle Türklük Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973, s. 205. Ancak Hülya Küçük, Belen’in bu iddiasının yerinde olmadığını, ayaklanmanın çıktığı bölge sakinlerinin büyük bir kısmının Alevi olduğunu, Alevilerin ayaklanmaya katılmaması durumu o çapta bir ayaklanmanın çıkmasının mümkün olamayacağı kanısındadır. Küçük, s. 174.

vi olmakla eşdeğer olduğu bölgede, Alevilikten kaynaklı hassasiyetlerin “ısyan”ın genel seyrinde seferber edildiğini söylemek mümkündür.¹⁵⁸

O halde Alevi olan ve bu nedenle Osmanlı’dan itibaren “ötekileştirilmiş” ve hatta yok sayılmış, Osmanlı Devleti’nin diğer Sünni Kürt emirliklerine uyguladığı politikalarından farklı yapılanmaları ve coğrafi uzaklığı nedeniyle fazla etkilenmemiş, dolayısıyla bu dönemde merkezî devlete gösterilen Sünni Kürt tepkilerinin de içinde olmamış görece tecridi bir topluluğun birdenbire Kürt milliyetçi bir refleksle sahneye çıkması nasıl açıklanmalıdır? Üstelik henüz Mustafa Kemal hareketinin de Kürtlere yönelik ayrımcı bir programının olmadığı, genel itibariyle diğer Kürt aşiretlerinin ve Alevilerin Milli Mücadele’ye destek verdiği bir dönemde Alevi Kürtlerin, Kürt milliyetçiliğine meyletmesinin nedenleri nelerdi? Bu doğrultuda Alevi Kürtlerin, Kürt milliyetçiliği ile temasları ne zaman ve nasıl olmuştu?

Bu soruların cevaplarına geçmeden önce, önemli bir noktaya değinmek gerekiyor. Koçgiri İsyanı’nın, “Milli Mücadele’ye ve Ankara hükümetine karşı yapılan bir ısyan olduğu” söylemi, her ne kadar olayların gidişatı ve sonucu açısından doğruluk payı içeriyorsa da aslında olayların ilk çıkış noktası “İstanbul hükümetinin Kürtlere özerklik verilmesi konusunu tanıdığını, bu durumun Mustafa Kemal hükümeti tarafından da tanınıp tanınmayacağı”¹⁵⁹ sorusunu içeren Ankara hükümetine gönderilen bir notayla başlamıştı. Bu doğrultuda aslında henüz tam manasıyla meşruiyetini sağlamamış, *de facto* yönetimde olan ve kitleler arasında da tam olarak tanınmayan Ankara hükümeti ısyanın öncülerince bir anlamda tanınmış ve dolayısıyla muhatap alınmak istenmişti.

1920’li yılların başında Koçgiri bölgesinde yaşanan ve bazı Batı Dersim aşiretlerinin de içinde yer aldığı Koçgiri İsyanı teşebbüsü, dönemin aşiret liderleri Mustafa Paşa oğulları Alişan ve Haydar Beyler ve onların kâtibi olan Alişer Efendi öncülüğünde başlamıştı. Ancak Koçgiri İsyanı hakkında bilgi veren

158 Konu daha ayrıntılı olarak 3. Bölüm’de ele alınmıştır.

159 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 89.

hemen her kaynak aslında Alişer Efendi'nin isyanın birinci derece sorumlusu, ideoloğu ve arkasındaki kişi olduğu konusunda birleşir.¹⁶⁰ Koçgiri ve o dönem Dersim havalisinde gelişen olayların bizzat içinde yer alan Dersimli Colızkade Nuri Dersimi de isyanda büyük oranda rolü olan kişilerden bir diğeridir. Aslında onun 1950'lerde kaleme aldığı *Kürdistan Tarihinde Dersim* ve *Hatıratım* adlı kitapları, dönemin Koçgiri ve Dersim tarihi açısından ayrıntılı bilgi veren, hemen her kesimden araştırmacının referans aldığı mevcut temel kaynaklardandır. Dersimi'yi kaleme aldığı anılarından hareketle olayların merkezinde yer alan bir karakter olarak görmekteyiz. Ancak Nuri Dersimi'nin Koçgiri ve Dersim'deki Kürt hareketliliğindeki rolüne dair, onun kitaplarında kendi yazdıkları ve bu yazılanları aktaran çalışmalar dışında gerek resmî belgelerde gerek konu hakkında yazılmış diğer kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.¹⁶¹ Yine de –daha önce de belirttiğimiz gibi– Dersimi'nin kaleme aldığı anılarından dönem hakkında, içerden bir bakış açısıyla verdiği bilgilerden, Koçgiri İsyanı'nda ve Koçgiri-Dersim bölgesinin Kürt milliyetçiliğiyle temasında rol oynayan en önemli figürlerden birisi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶²

---

160 Örneğin *Tarih Dünyası* dergisinde yazdığı "Koçgirili Alişer" adlı makalesinde Nazmi Sevgen, Haydar Bey'in bu işleri yapabilecek kabiliyette olmadığını, perdenin arkasında Alişer'in olduğunu, asıl fesat ve muhrık olanın o olduğunu kaydetmiştir. Nazmi Sevgen, "Yakın Tarihin Esararla Örtülü Hadiseleri ve Koçgirili Alişer", *Tarih Dünyası*, sayı 9, 1950, s. 378. Genelkurmay'ın *Türk İstiklal Harbi* adlı yayınında Alişer Efendi hakkında şunlar söylenmektedir: "İlk olaylarda halkı kıskırtmakta önyak olan Alişer'in rolü büyüktü. Koçgiri Ayaklanması'nda bu adam elebaşı durumunda ve pek çok kötülüklerin başı olarak ileri atılmıştı." (Ertuna, 261) Ayrıca ileride değinileceği üzere Koçgiri Tahkikat Heyeti'nin raporu da bu yönde bilgi vermektedir.

161 Konuyla ilgili taradığım kaynaklarda ilk baskısı 1932'de yapılmış olan dönemin Erzincan Valisi Ali Kemali'nin *Erzincan* adlı kitabında Dersimi'nin, "Baytar Nuri" olarak sadece ismi geçerken, Karerli Mehmet Efendi'nin anılarını içeren, 2007 yılında yayımlanmış kitapta Nuri Dersimi'ye yönelik eleştirel bir yazı bulunmaktadır (Karerli Mehmet Efendi, *I. Dünya Savaşı, Koçgiri, Şeyh Said ve Dersim'e Dair Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958)*, haz. Ali Rıza Erenler, Kalan Yayınları, Ankara, 2007, s. 333-343).

162 Bu konuda bir çalışma için bkz. Dilek Soileau, "Koçgiri ve Dersim Kürt Hareketliliğinde Alişer Efendi ve Nuri Dersimi'nin Rolüne Dair", *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, der. Şükrü Aslan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 335-356.

Nuri Dersimi –anılarında kaydettiği bilgiler doğrultusunda–, Dersim’in Milli Aşireti’ne bağlı Burnax köyündendir.¹⁶³ Hozat merkezinde rüştiye mektebini bitirdikten sonra Harput İdadi Mektebi’ne yatılı olarak kalmaya başladığı yıllarda, orada bulunan bazı arkadaşlarının da etkisiyle Kürt milliyetçi fikirlerle tanışmış ve arkadaşlarıyla birlikte kurdukları “Kürt Öğrenci Birliği” adlı dernekte ilk faaliyetlerine başlamıştı. Ancak Dersimi’nin 1911’de okulu bitirdikten sonra İstanbul Baytar Yüksek Mektebi’ndeki öğrencilik yıllarında, İstanbul’da bulunan Kürt çevreleri ve cemiyetleriyle temasa geçmesiyle Kürt milliyetçi düşünceleri olgunlaşmış ve bu cemiyetler nezdinde çeşitli faaliyetlerde bulunmuştu.¹⁶⁴

Nuri Dersimi gibi Koçgiri ve Dersim Alevilerinin de, Kürt milliyetçi fikirlerle tanışması ve teması daha çok 1908 Devrimi sonrası İstanbul’da açılan Kürt cemiyetleri ve bu cemiyetlere kaydolan dönemin ileri gelen bazı Dersimlileri aracılığıyla başlamıştı.¹⁶⁵ Örneğin 1912 yılında İstanbul’da Dersim’in Sarı Saltık Ocağından Mıla Hıdır Efendi, *Kürdistan Muhibban Cemiyeti* adında bir cemiyet kurmuştu. Mıla Hıdır Efendi’nin Kürtlük davası hakkındaki görüşleri İstanbul’da bulunan birçok Dersimli’yi etkilemiş ve cemiyete üye yapmıştı. Cemiyetin genel sekreteri o sırada İstanbul Baytar Mektebi’nde öğrenci olan Nuri Dersimi’ydi. Ancak Cemiyet, Rıza Tevfik’in Dahiliye Vekaleti’ne verdiği raporla Mıla Hıdır Efendi’nin Dersim’e sürgün edilmesi ve cemiyetin eşya ve paralarının Vilayet-i Şarkiye Cemiyetine verilmesi suretiyle kapatılmıştı.¹⁶⁶ Yine 1910’da İstan-

---

163 Nuri Dersimi, *Hatıratım*, Doz Yayınları, İstanbul, 1997, s. 7.

164 A.g.e., s. 19-25.

165 1908’de ilk Kürt siyasal cemiyeti sayılan, Kürt Milli Komitesi olarak da bilinen “Kürt Terakki ve Teavün Cemiyeti” İstanbul’da kurulmuştu. Cemiyetin kurucuları arasında Kürt entelijansası içinde sayılabilecek şu isimler yer almıştı: Emin Ali Bedirhan, Muhammed Şerif Paşa, Nehrili Şeyh Abdülkadir ve Damat Zülküf Paşa (Jwaideh, s. 200). Dersimi anılarında, bu cemiyetiyle ilişkisini Dr. Abdullah Cevdet aracılığıyla sürdürdüğünü, Cevdet’in Arapkirli olduğu için Dersimlilerle iyi ilişkiler kurduğunu, kendisinin de Dersimlileri bu cemiyete üye yaptığını, makbuz karşılığı para toplayarak Abdullah Cevdet’e verdiğini kaydetmektedir. Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 25.

166 Nuri Dersimi, *Hatıratım*, s. 27.

bul'da kurulmuş olan Kürt Talebe Hevi Cemiyeti içerisinde de birçok Dersimli yer almıştı.¹⁶⁷ Ancak bu örgütlerden en etkili- si, daha önce de değindiğimiz, 1918 Mondros Ateşkes Antlaş- ması'ndan sonra İstanbul'da Seyit Abdülkadir'in başkanlığında kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti'ydi ve bu cemiyet içerisinde Dersim, Harput ve Malatya'nın önde gelen Kürt liderleri de bu- lunmaktaydı.¹⁶⁸ Bunlardan birisi cemiyetin kurucuları içinde gösterilen Dersimli Miralay Halil Bey, bir diğeri de Dersim aşi- retlerinden Eczacı Sarıoğlu Hüseyin Hüsnü'ydü.¹⁶⁹ Dolayısıyla KTC, Alevi Kürtlerle Sünni Kürtlerin, Kürt milliyetçi görüşler- le bir araya geldikleri bir örgüttü.¹⁷⁰ Nuri Dersimi, üyesi oldu- ğunu belirttiği KTC'nin direktifleri doğrultusunda Koçgiri böl- gesine giderek Kürt milliyetçiliği çalışmalarına başladığını anı- larında aktarmıştır.

Koçgiri Aşireti'nin, KTC ile ilişkilerini sağlayan sadece Nuri Dersimi değildi. Aşiret liderlerinden Haydar Bey de İstanbul'a giderek cemiyete üye olmuş, hatta döndüğünde Koçgiri Aşi- reti'nin merkezi olan İmranlı'da cemiyetin bir şubesini açmış- tı.¹⁷¹ Ancak Koçgiri bölgesinde Kürt milliyetçiliği fikirlerini, KTC'nin yayın organları olan *Jin* ve *Kürdistan* dergileri aracılı- ğıyla yayan ve Koçgiri-Dersim bölgesinde halka milliyetçilik fi- kirlerini aşılaman, yukarıda da değinildiği gibi olayların meydana

---

167 A.g.e., s. 27-28.

168 Jwaideh s. 200; Dersimi, *Hatıratım*, s. 35.

169 Aytepe, s. 334-335; Mumcu, s. 157. Mumcu ayrıca Nuri Dersimi'yi cemiyet kurucuları arasında göstermektedir. Ancak Aytepe'nin Emniyet Genel Mü- dürlüğü Arşivi'nden aktardığı KTC üye listesinde N. Dersimi'nin adı yer alma- maktadır (Aytepe, s. 334-335).

170 Ancak örgüt içindeki bu birliktelik, Alevi ve Sünni Kürtler arasında pratik bir birlikteliğe dönüşmeyecek ve ileride yapılacak bütüncül bir Kürt hareketinin parçalanmasında etkili olacaktır. Nitekim Nuri Dersimi, anılarında bu kaygıya yer vermekte ve cemiyetin bir toplantısında söz alarak, Alevi ve Sünni Kürtler arasındaki kırıngınlığı gidermek için biran önce bir heyetin Alevi-Kürt bölgesi- ne gönderilmesini aksi takdirde ileride yapılacak Kürt milli kurtuluş hareketi- ne her iki kesimin ilgisiz kalacağını böylece her iki bölge isyanlarında bu du- rumdan Türk hükümetinin yararlanacağını dile getirdiğini ancak meclis he- yetinin bu teklifini şiddetle reddettiğini belirtmektedir (Dersimi, *Hatıratım*, s. 96). Konu daha ayrıntılı olarak 3. Bölüm'de ele alınmıştır.

171 Aytepe, s. 334; Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 87-88.

na gelmesinde en önemli rolü ve sorumluluğu olduğu düşünülen aşiret liderleri kâtibi Alişer Efendi'ydi. Konu hakkında bilgi veren hemen her kaynağın zekası ve cesaretine övgüler dizdiği, eğitilmiş ve birkaç dili çok iyi bildiği rivayet edilen Alişer Efendi'nin şairliği ve ozanlığı gibi niteliklerinin de bulunması, Koçgiri ve Dersim aşiretleri arasında sevilen ve saygın bir kişi olmasında rol oynayan diğer bazı etmenlerdi.¹⁷² Alişer Efendi aslında Kürt milliyetçiliği fikirleriyle daha Birinci Dünya Savaşı sırasında tanışmış ve bu doğrultudaki faaliyetlerini sürdürmüştü.¹⁷³ Alişer Efendi'nin KTC ile ilişkisi, konu hakkında bilgi veren birçok kaynakta sıklıkla kaydedilmektedir. Her ne kadar Aytepe'nin Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'nden aktardığı KTC'nin üye listesinde N. Dersimi gibi onun da ismi yer almıyorsa da kendi imzası ile KTC Başkanı Seyit Abdülkadir'e gönderdiği bir mektup, KTC ile ilişkisini belgeleyen önemli bir delil olarak görünmektedir.¹⁷⁴

Dolayısıyla Koçgiri bölgesinde Kürt milliyetçiliğine dair düşünce ve faaliyetler, öncelikle aşiret liderleri Alişan ve Haydar beylerin kâtibi olan Alişer Efendi'nin gerek kişisel gerek KTC aracılığıyla yürüttüğü çabaları sonucu tanınmaya yayılmaya başlamıştı. Aşiret lideri Haydar Bey'in de KTC'ye üye olması ve

---

172 Örneğin Nazmi Sevgen, makalesinde Alişer'in, zeki ve cesur biri olduğunu kaydetmişti (Sevgen, s. 378). Koçgiri ve Dersim bölgelerindeki sözlü anlatımlar bu doğrultudadır. Ayrıca Sevgen, Dersim'de herkesin ondan "Alişer Efendi" diyerek hürmetle bahsettiğini belirtirken (s. 395), dönemin tanıklığını yapmış olan Karerli Mehmet Efendi de 1938 İcraletinin gelmesine medar olan yersiz eylemlerin müsebbiplerinden biri olan Koçgirili Alişer'in, şahadet şerbetini içinceye dek Dersim'den ayrılmadığını, onlarla kaynaşıp kader birliği yaptığını belirtmekte ve Dersim'de saygın bir ad yaptığını eklemektedir (Karerli Mehmet Efendi, s. 343)

173 Sevgen, s. 378. Ayrıca Sevgen, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Alişer Efendi'nin Ruslarla işbirliğine giriştiği, hatta Rus ordusuna sığınarak satın almak üzere bir anlaşma yaptığı, bunun karşılığında yedi yüz altın ve bir manga askerle birlikte yola koyulduğu halde yolda Munzur dağlarını aştıktan sonra Rusların ellerinden hayvanlarını gasp, askerlerden üçünü de esir alarak Dersim'e geçtiği rivayet edildiğini kaydetmektedir. Dersim'e geçtikten sonra ise Ovacık'taki milis alaylarına katiplik ettiği kaydedilir (Sevgen, s. 377-378).

174 Araştırmacı-yazar Sait Çetinoglu'nun özel arşivinden edindiğimiz söz konusu mektup ve Alişer Efendi'nin KTC ile ilişkisi 3. Bölüm'de ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

bir şubesinin İmranlı'da açılarak Kürt milliyetçiliğine dair yayınların okunması suretiyle bölge halkına duyurulmasıyla dönemin Kürt milliyetçiliğine dair kültürel ve siyasi düşünce ve faaliyetleri haberdar edilmekteydi. Sözü geçen aşiret ileri gelenleri ve Kürt milliyetçisi olan Alişer Efendi dışında İstanbul'da bulunan KTC ile ilişkileri çerçevesinde Nuri Dersimi'nin faaliyetleri de bölgede Kürt milliyetçiliğinin tanınması ve gelişmesinde rol oynayan bir diğer etmen olarak zikredilebilir.

Alevi Kürtlerin, 19. yüzyıl boyunca herhangi bir buluşmanın sağlanmadığı Sünni Kürtlerle, siyasal anlamda ilk karşılaşma ve birliktelikleri 1908 sonrası İstanbul'da açılan Kürt örgütlülüğünde bazı milliyetçi şahıslar aracılığıyla başlamıştı. Bu buluşma, mütareke sonrası İstanbul'da kurulan KTC bünyesinde de devam etmiş ve buradan kaynaklı ilişkiler doğrultusunda Kürt ulusal düşünceleri, Koçgiri ve Dersim bölgesine taşınmak suretiyle Alevi Kürtler arasında da tanınmaya başlamıştı.

NEDENLERİ VE SONUÇLARIYLA KOÇGİRİ HADİSESİ/İSYANI

Koçgiri Aşireti/Bölgesi, İdari ve Etnik Yapısı

“Koçgiri”nin¹ Kürtçede “göç etmiş” veya “büyük göç” manalarına geldiği yaygın bir görüştür.² Koçgiri, hem bir aşiretin, hem aynı aşiretin dağılım alanlarını belirleyen coğrafi bölgenin, hem de kaza olarak idari bir birimin ismidir. Bu bağlamda Koçgiri’yi sosyo-tarihsel olarak yüklediği anlam ve terimler doğrultusunda irdeleyeceğiz.

Koçgiri Aşireti ve Bölgesi

Koçgiri, birkaç asır önce Dersim’den göçtüğü kabul edilen; ekseriyetle Sivas’ın İmranlı/Ümraniye,³ Zara, Suşehri, Kangal,

1 قوچگیر / Qoçgiri.

2 Kelimenin ihtimal diğer anlamlarına dair bkz. Baki Öz, *Belgelerle Koçgiri Olayı*, Can Yayınları, İstanbul, 1999, s. 15; Dursun Evren, *Ulusal Demokratik Mücadelede Koçgiri Kürt Aşiretleri*, Peri Yayınları, İstanbul, 2009, s. 51-52.

3 Günümüzde resmî ismi İmranlı olan ilçe, eskiden Zara’ya bağlı bir nahiye olup Ümraniye olarak anılırmış. Hâlâ halk arasında Ümraniye/İmraniye olarak söylenen ilçe isimi, Koçgiri İsyanı olarak bilinen olayların merkezinin bu bölge olması nedeniyle “Ümraniye Hadisesi” ya da “Ümraniye Olayları” olarak da tarihî vesikalarda ve bazı kaynaklarda yer almaktadır. Örneğin bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, c. 11;

Divriği, Hafik ilçeleriyle Erzincan'ın Refahiye, Kuruçay ilçelerinde yüzün üzerinde köyü çevreleyen bir alanda aynı isimli aşiret topluluğunun meskûn olduğu bölgedir.⁴ 19. yüzyılın ortalarına kadar Dersim Sancağı idaresinde bulunan Koçgiri Aşireti birçok boy, kabile ve sülalelerden oluşan bir Alevi-Kürt aşiret birliğidir. 1970'lerin ilk yarısında hazırlandığı saptanan *Aşiretler Raporu*'nda aşiretin mevcut kabileleri Ibolar,⁵ Geriyalar, Sefolar, Sarolar, Balolar, Laçınler olarak verilmiştir.⁶ Aşirete bağlı olan kabile isimleri bazı kaynaklarda farklılık göstermektedir; örneğin bazı yerel yazarların verdiği bilgilerde Ibolar, Sarolar, Balolar, Cefolar, Sefolar, İvaslar, Laçınler olmak üzere yedi kabileden söz edilmiştir.⁷ Koçgiri ayrıca bölgede bulunan diğer birçok aşiretin en büyüğü ve güçlüsü olması dolayısıyla öne çıkmış, aşiretin yerleşim ve yayılım alanlarını kapsayan bölgenin de Koçgiri bölgesi olarak isimlendirilmesinde etken olmuştur.

Koçgiri Aşireti'nin bölgeye ne zaman geldiği tam olarak bilinmemektedir. Kaynaklarda "Koçgiri" isminin geçtiği en eski tarih 1516'dır. Bu tarihte ve akabindeki yıllarda en son 1591 yılına ait Tapu Tahrir Defterleri'nde Erzincan'ın Refahiye ilçesi-

---

1985, s. 248, 258, 272; Ali Kemali, *Erzincan*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992, s. 125.

- 4 Ali Kemali, s. 125; Ertuna, s. 259. Ayrıca Nuri Dersimi aşiretin bölgesel sınırlarını daha da genişleterek Sivas Vilayeti'ne bağlı Zara ilçesinin Ümraniye, Bolucan ve Beypınarı nahiyeleri bölgesinde 300 köye yerleştiğini kaydeder. Dersimi'ye göre Aşiret, Zara ve Divriği ilçeleri arasındaki doğu alanını, Erzincan'ın Refahiye, Gercanis, Suşehri ve Kuruçay ilçeleri sınırındaki bütün köyleri kapsamaktadır. Ayrıca doğuda Erzincan vilayetine, Kuruçay, Kemah ve Dersim sınırına, güneyden de Arapkir'in Atma Aşireti'ne kadar kaynaşan bu aşiretin kuzeyde de Suşehri ve Şebinkarahisar bölgesiyle de sınırlandığını belirtir (Bkz. Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 50).
- 5 Koçgiri İsyanı'nda önemli rolü olan Mustafa Paşa oğulları Haydar ve Alişan Bey'ler bu kabiledendirler.
- 6 *Aşiretler Raporu*, Kaynak Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 280-282.
- 7 Yusuf Zeri, *Sivas Qoçgiri Bölgesindeki Aşiretler ve Zeriçiler*, Kalan Yayınları, Ankara, 2011, s. 69. Aynı doğrultuda bkz. Ali Cevat Yürekli, *Koçgiri ve İmranlı Yöresi*, 2006, s. 31-32; Selahattin Ali Arık, *Yakın Doğu'da Koçgiri ve Dersim Kırsızlaşma Kırda Soykırımını*, Peri Yayınları, İstanbul, 2012, s. 194. Ayrıca bölgedeki sözlü anlatımlarda da bu kabilelerin isimleri sıklıkla zikredilmektedir. Bu kabilelerden farklı olarak bazı kaynaklarda Zazalılar diye bir kabileden de bahsedilmektedir. Örneğin bkz. Ali Kemali, s. 125., ve Ertuna, s. 260. Ancak bölgedeki sözlü anlatımlar aşirette böyle bir kabilenin varlığını doğrulamamaktadır.

ne bağılı bugünkü ismiyle Gümüşakar köyünün eski ismi olan “Koçgiri”, sakinlerinin gayrimüslim olduğu, Kemah Sancağı'na bağılı 8 haneden ibaret bir köy olarak görünmektedir.⁸ Aşiretin bu köye ne zaman geldiği tam olarak bilinmemekle birlikte yöre halkının anlatıları, 1700'lerin sonlarından itibaren 1800'lerin başlarında Dersim'den gelip bu köye yerleştikleri, buradan da diğer köylere ve bölgeye yayıldıkları yönündedir. Bu doğrultuda köye yerleşenlerin köyün ismi olan Koçgiri'den dolayı kendilerini ve aşiretlerini o şekilde adlandırmış olmaları veya devletin yerleşim yerinin isminden dolayı aşireti o şekilde adlandırmış olması ihtimal dahilindedir. Fakat konu hakkında çalışma yapan bazı araştırmacılar Koçgiri Aşireti'nin Dersim'den gelip bu köye yerleşmeleriyle aşiretin adını köye verdiklerini, ondan dolayı köyün isminin Koçgiri olduğunu iddia etmektedir.⁹ Bu iddiaya göre Koçgiri Aşireti'nin 1516'dan daha eski bir tarihte gelip yerleşmiş olması gerekir ki, yukarıda bahsettiğimiz Tapu Tahrir Defterleri'nde bu isimle adlandırılmış olsun. Oysa Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)* adlı çalışmasında 1516 yılında Koçgiri köyünün 8 haneden oluşan bir gayrimüslim köyü olduğu bilgisini verirken, burada yaşayan Kürt aşiretlerinden bahsetmemektedir. Bu durumda, aşiretin mi köye ismini verdiği veya köyün mü aşirete ismini verdiği sorularına net bir cevap verilememekte, bu konudaki iddialar kişisel tahminlerin ötesine geçememektedir. Yine aşiretin bölgedeki tarihsel varlığıyla ilgili olarak Mehmet Şerif Fırat da *Doğu Illeri ve Varto Tarihi* adlı kitabında Koçgiri Aşireti'nin 1539 yılında Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılan doğu seferi sırasında, Sivas'ın Zara bölgesine geldikleri bil-

8 İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990, s. 67.

9 Örneğin Zeri, s. 66-67. Benzer bir şekilde Öz de Koçgiri/Koçkiri Aşireti'nin adını merkez “Koçgiri köyü”ne verdiğini iddia etmektedir (Öz, s. 15). Yine aynı doğrultuda Burhan Kocadağ da Koçgiri Aşireti'nin yaklaşık 250 yıl önce Fincan Ağa öncülüğünde Pülünür'den çıkarak Refahiye'nin Koçgiri köyüne geldiklerini, aşiretin ismini bu köye verdiğini, buradan da mera ve otlak bulmak amacıyla dağılarak yeni yerleşim alanlarını kurduklarını iddia etmektedir. Bkz. Burhan Kocadağ, *Doğu'da Aşiretler, Kürtler, Aleviler*, Can Yayınları, İstanbul, 1997, s. 224-225.

gisini vermiştir. Ancak bu bilgiyi temellendiren bir kaynak göstermemiş ve arşiv belgelerinde de bu görüşü destekleyen herhangi bir belgeye henüz rastlanmamıştır.¹⁰ Bu bilgiyi doğru kabul etsek bile yine tarihsel uyumsuzluk söz konusudur. Ancak bazı araştırmacılar, Yavuz Sultan Selim'in (1514-1515) "Kızılbaş kıyımından" kurtulmak isteyen yöre halkının köyleri boşaltarak daha korunaklı yerlere sığınmış olabileceği, Kanuni döneminde ise yerlerini terk edenlerin tekrar geri dönmeleri sağlandığından bu köye geri dönmüş olabilecekleri tahmininde bulunmaktadır.¹¹ Bu tahmine göre köydeki gayrimüslim nüfusun varlığını, bu dönemde boşalmış olan köye sonradan yerleştirilmiş olabileceği ihtimalini göz önünde tutsak dahi gayrimüslimlerin bölgede ne zamandan beri meskûn oldukları ya da ne zaman bölgeyi terk ettikleri konusunda da yeterli bilgiye sahip değiliz. Sadece Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) yer alan bir belgede "Sivas ve Koçgiri sancaklarından hicret eden gayrimüslimlere ait arazilerin, nizamına uygun olarak müzayedeye satışa çıkarılmasına" dair bilgi yer almaktadır. Bu belgeden, bölgede bazı gayrimüslimlerin, 1866'larda göç ettiğine dair bir bilgi çıkarabiliriz.¹² Bu göçün ne zaman başladığı tam olarak bilinmese ve Koçgiri Aşireti'nin gayrimüslimler tarafından boşaltılan yerlere yerleşip yerleşmediğine dair kesin bir bilgi bulunmasa da ihtimal dahilinde düşünülebilir. Zira arşivlerde "Koçgiri Aşireti" ibaresine 18. yüzyılın sonlarından itibaren ancak rastlıyoruz ve aradaki bu uzun dönemde –adının yerleşim yeri olarak geçtiği ilk tarih olan 1516'dan sonra– aşiret hakkında herhangi bir bilgiye ya da belgeye de rast-

10 Mehmet Şerif Fırat, *Doğu illeri ve Varto Tarihi*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998, s. 127. Fırat'ın verdiği kaynaksız ve ispattan yoksun bu bilgiyi temel alan bazı araştırmacılar, bölgede Koçgiri Aşireti'nin varlığını 1539'lu yıllara kadar götürmektedir. Örneğin bkz. Öz, 1999: 28. Aşiretin bölgedeki varlığını 16. yüzyıla kadar gittiğini savunan başka bir çalışma için bkz. Mamo Baran, *Koçgiri Kuzey-Batı Dersim*, Tohum Yayınları, İstanbul, 2002, s. 29; Mehmet Artunay, Ali Lafçı, *Zara Koçgiri 1831-1842 Nüfus Defterleri*, Kitabevi, İstanbul, 2013, s. 38.

11 Bkz. Fırat, s. 126-127, ayrıca Kocadağ, s. 34.

12 BOA, 19/Za/1283 (25 Mart 1867) tarihli, Dosya no (D): 377, Gömlek no (G): 76 no'lu belge.

lanmamıştır. Aşiretin, BOA'da yer alan belgelerde "Koçgiri Aşireti" olarak isminin geçtiği en eski tarih 1780'dir.¹³ Padişah I. Abdülhamit döneminde, Keban Gümüş madenlerinde çalışan Gümüşhane, Kuruçay, Kemah, Gercas, Çemişgezek, Eğin, Erzincan ve Tercan ilçeleri ahalisinin Divan-ı Hümayun'a gönderdikleri bir şikâyet dilekçesinde Koçgiri Aşireti'nin de ismi geçmekte, sıralanan Şeyh Hasanlı, Desimli, Güvenli gibi bazı Dersim aşiretleri ile birlikte mallarına, canlarına ve namuslarına tassallut olmaları sebebiyle bu aşiretlerin cezalandırılarak başka yerlerde iskân ettirilmeleri konusunda devletten yardım istenmektedir.¹⁴ Bu dilekçeye istinaden çıkan fermada, dilekçede adı geçen aşiretler Kürt eşkıyası olarak nitelendirilmiş ve başka yerlere iskân edilmeleri emir olunmuştur.¹⁵ BOA'da 1800'lü yıllardan itibaren benzer şikâyet dilekçelerini içeren belgelerde de Koçgiri Aşireti ismi sıklıkla geçmektedir.¹⁶ Örneğin Divriği'nde bulunan Köse Paşa Hanedanlığı'nın 19. yüzyılın ilk yarısında sarsıntı geçirmesiyle, o yıllarda Divriği dağlarını saran büyük korkunun, Dersim olgusuna bağlı "Koçgirililer" olduğu belirtilirken bu aşiretin Divriği'ni de içine alan geniş bir bölgede, Beydağı, Bozbel Dağları, Delidağ ve Çengelli dağları çizgisindeki köyleri vuran, sevk edilen hükümet kuvvetleriyle çarpışan, yarı göçebe tutunmaya çalışan bir aşiret olarak bahsi geçmektedir. Beydağı'ndaki uzun kuşatmalardan sonra teslim olup yemine bağlanan Koçgirililerin (1830), Köse Paşa hanedanının tekrar güç kazanmasıyla yeniden toparlanma fırsatı bulamadıkları da vurgulanmaktadır.¹⁷ Yine aynı tarihte (1830) BOA'da bulunan "Koçgirili Kürt eşkıyasının, yer yer baş gösteren ele geçirme ve tecavüzlara sebebiyet vermelerinden" dolayı Sivas mü-

13 Bununla birlikte BOA'da 19/M/1136 (1723) Hicri tarihli bir belgede ise "Koçgiri" ismi Erzurum Sancığı'nın orta il nahiyesine bağlı bir karye olarak geçmektedir. (D: 86, G: 4254 no'lu belge).

14 Hazarfen, Ahmet ve Şener, Cemal; *Osmanlı Belgeleri'nde Dersim Tarihi*, Etik Yayınları, İstanbul, 2000, s. 83-92.

15 A.g.e., s. 89-91.

16 Bkz. BOA Katalogları.

17 Necdet Sakaoglu, *Anadolu Dercheyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 64, Ankara, 1998, s. 45 (46 no'lu dipnot).

teselliminin Sadarat'a gönderdiği bir dilekçe de Koçgiri Aşireti'ne mensup bazı grupların asayişsizliğe sebep olduklarını dile getiren diğer bir belgedir.¹⁸ BOA'da bulunan 1848 tarihli bir mazbatada ise Koçgiri Aşireti'nin vahşet ve talana alışmış bir aşiret olduğu için bölge halkına eziyet ettiği ve mallarını talan ettiği, halkın bu olayları şikâyet etmek için 40 saat uzaktaki Sivas Sancağı'na gitmelerinin ve Sivas merkezindeki görevlilerin olaylara derhal müdahale etmesinin zor olduğu düşünüldüğünden o dönem Kemah, Gürcanis (Refahiye) ve Kuruçay kazalarında meskûn olan Koçgiri Aşireti'nin Dersim Sancağı'na bağlanarak sorumluluğunun oraya aktarılmasını, zaman içerisinde de bu aşiretin uygun mahallere iskânını öngören karar yer almaktadır.¹⁹ Bu mazbatada yer alan "bundan kırk yıl evvel Dersim havalisinden gelerek Kemah, Gürcanis/Gercanis ve Kuruçay kazalarına yerleştirilerek dahil oldukları kazalara bağlı oldukları Sancak kaymakamlıkları tarafından idare olunduğu, benzer çoğunluğu gibi Sivas Sancağı'na bağlı olup Sivas'a 12 saat mesafede Sivas İl'i kazasında yerleşerek meskun bulunmaları nedeniyle hukuk-ı şer'îye ve diğer resmî işlerinin şimdiye kadar Sivas valileri tarafında idare oluna geldiği" bilgisi, aşiretin bölgeye ne zaman ve nereden geldiği, o tarihe değin idari işlemlerin hangi kurum ve sancak tarafından yapıldığı konularına da açıklık getirmektedir. Buna göre bu bilgiler, yukarıda aşiretin bölgeye nereden ve hangi tarihte geldiği konusunda öne sürülen bazı iddiaları zayıflatmakta ve bölgedeki bazı yerel kaynakların ifadelerini destekler mahiyette bölgeye 19. yüzyılın başlarından itibaren²⁰ Dersim havalisinden gelerek yerleştikleri ve yayıldıkları tahminimizi de kuvvetlendirmektedir.

18 BOA, 29/Z/1246 Hicri (1830) tarihli, D: 446, G: 22281 no'lu belge. Ayrıca örneğin Natanyan, Koçgiri Aşireti için şunları kaydetmiştir: "Kızılbaş Koçgiri aşireti ki, başları Alişan Bey'dir. Sivas, Divrik ve yakın civardaki tüm hırsız ve katillerin başı." Bogos Natanyan, *Sivas 1877*, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 383.

19 BOA., 27/C/1265 Hicri (20 Mayıs 1849) tarihli, D: 200, G: 46 no'lu belge (belgenin orijinali için bkz. EK 2).

20 Zira bahsi geçen belge (mazbata) 1848 tarihlidir; "bundan kırk yıl evvel" ibaresi, 1800'lü yılların başına tekabül etmektedir.

Yukarıda örnekleri gösterilen birçok belgede de dile getirildiği gibi Koçgiri Aşireti'ne mensup bazı silahlı güçlerin, aşiretin ismini ve namını kullanarak bölgede yaptıkları bazı talan, yağma, yol kesme gibi eylemler aşiretin eşkıyalıkla anılmasına yol açmış, bundan dolayı zaman zaman Osmanlı hükümeti tarafından sert tedbirlerle tedip ve tenkil hareketleriyle Aşiretin ıslahını hedefleyen kararların alınmasına neden olmuştur.²¹

“Aşiret” ve “eşkıyalık” olgularının birbirleriyle olan ilişkisini ve özelde Koçgiri Aşireti örgütlülüğünü ve eşkıyalık adı altında yapılan eylemlerini anlamak adına bu kavramları açmakta fayda vardır. Arapça bir kavram olan aşiret, genelde topluluğun can güvenliğinin sağlanması, ekonomik ihtiyaçlarının karşılanması, barınma gibi sorunlarının çözülmesi, gelenek ve yaşam biçimlerinin devamının sağlanması gibi nedenlerle, dışarıdan gelen tehlikeler karşısında ortak bir kimlik ile hareket eden politik bir birlik ya da topluluklar konfederasyonu olarak tanımlanmaktadır.²² Aşireti van Bruinessen, “Kürt aşireti” özelinde şöyle tanımlamıştır:

Kürt aşireti gerçek ya da gerçek olduğu varsayılan ve ortak bir ataya dayanan akrabalık temelinde örgütlenmiş, genellikle toprak bütünlüğü de olan (dolayısıyla ekonomik) kendine özgü bir içyapıya sahip sosyo-politik bir birimdir. Doğal olarak aşiretler de kendi içlerinde alt-aşiretlere bölünmüşlerdir. Bu alt gruplar da bir kez daha klan, sülale ve benzeri gibi daha küçük birimlere ayrılırlar.²³

Van Bruinessen'in aşiret konusundaki yukarıdaki tespitleri, Koçgiri Aşireti özelinde ele alınacak olunursa, kapsayıcı niteliktedir. Van Bruinessen'in kullandığı, antropolojik literatürde de “klan” olarak geçen, aynı atadan geldiği varsayılan topluluk biriminin karşılığı, Koçgiri Aşireti'nde “kabile” olarak kul-

21 Erdönmez, “Tanzimat Devrinde...”, s. 103-113.

22 William Rupert Hay, *Kürdistan'da İki Yıl 1918-1920*, çev. Fahriye Adsay, Avesta, İstanbul, 2005, s. 71. Ayrıca Mehmet Emin Üner, *Aşiret, Eşkıya ve Devlet*, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 17.

23 Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh...*, s. 82.

lanılmaktadır. Kabileler, akrabalık bağının daha kesin göstermesini vurgulayan sülalelerden, sülaleler ise daha küçük birimler olan hanelerden (mâl) oluşmuştur. Ancak bir aşirete hatta sülaleye gösterilen fiili politik sadakatin, gerçek akrabalık bağından daha önemli olabileceği vurgusunu yapan van Bruinessen, bu görüşünü şöyle açıklar:

Bazı kişiler kendilerini belli bir sülaleye bağlı olarak gördüklerinden belirli durumlarda o sülaleyle birlikte tavır alarak kendilerini onun bir üyesi olarak nitelendirdiklerini ortaya koyarlar; bir veya iki nesil sonra da bunların torunları o sülalenin gerçek üyeleri olarak tam kabul görürler, bu kişilerin aslen yabancı bir soydan geldiklerini pek de anımsayan olmaz. Bazı klan ya da sülaleler (hatta bazı aşiretlerin tümü) askerî ya da politik başarısından dolayı güçlenen bir ailenin çevresinde birçok kişinin ya da sülalenin toplanmasıyla oluşmuştur. Bu gibi örgütlenmelerde birkaç nesil sonra grup üyelerinin kökenlerinin unutulması eğilimleri ağır basar, klanın hâlâ mevcut olan birliği geçmişine de yansıtılır ve klan, aralarında gerçek kan bağı olan bir grup gibi hareket eder.²⁴

Van Bruinessen'in yukarıda açıkladığı kan bağı, akrabalık kabile ve aşiret ilişkileri ile bu ilişkilerin kimi zaman bu unsurlar dışında gelişen ve sonradan eklendiğini düşündüğü örneklerle, Koçgiri Aşireti yapılanmasında da rastlanmaktadır. Örneğin aşirete 19. yüzyılın ortalarından itibaren damgasını vuran aşiret liderlerinden Büyük Alişan Bey'in kökeninin aslında Alevi değil, Sünni/Şafi olduğu, Elazığ'ın Palu bölgesinden gelerek Dersimli Baba Mansur Ocağı dedeleri tarafından Alevileştirildikleri ve Koçgiri bölgesine giderek buradaki bazı köylere yerleştikten sonra aşirete liderlik yapan bir aile olarak varlıklarını devam ettirdikleri söylenceleri, bölge halkı arasında oldukça yaygındır.²⁵

"Koçgiri Aşireti" söylemiyle aslında "İban" (İbolar) kabilesinin anlaşılması gerektiğini vurgulayan, günümüzde bu aile-

24 Van Bruinessen, s. 82-83.

25 Ayrıca bkz. Öz, s. 20.

nin mensuplarından Alişan Şenkaya,²⁶ Elazığ'ın Palu veya Karakoçan'a bağlı olan Ethan köyünden (bölgede yaptığım araştırmaya göre adı geçen köy Erdehan köyü olmalı), büyük dedeleri Koç Ağa ile birlikte aşiretin büyük bir kısmının Refahiye'nin Koçgiri köyüne, bir kısmının Erzurum Aşkale'ye, bir kısmının da Rize'ye göç ettiklerini aktarmıştır. Rize'ye göçenlerin asimile olduklarını belirten Şenkaya, Koçgiri köyünde bulunanların bir kısmının da bir müddet sonra Sivas İmranlı'nın Kızıltepe köyüne, oradan da gerek nüfusun artmasıyla gerek aşiret içindeki bazı anlaşmazlıklar nedeniyle diğer çevre köylere dağılarak yerleştiklerini kaydetmiştir. Şenkaya, örneğin büyük dedelerinden (Büyük) Alişan Bey'in, Zara'nın Alişanağılı köyüne yerleştiğini belirtirken, ailenin durumlarının iyi olması dolayısıyla dedelerinin o dönemde İran'dan getirtilen hocalardan eğitim aldıklarını bu nedenle okuryazar oranının aile içinde yüksek olduğunu kaydetmiştir. Bu özelliklerinden dolayı bölgede "İban" kabilesi mensuplarına önem verilmekte ve saygı duyulmaktadır. Örneğin İmranlı'nın Boğazveran köyünde çıkan büyük bir ihtilaf nedeniyle, Zara'da bulunan Büyük Alişan Bey'e, Boğazveran köyünde ortamı yatıştırması için gelip köye yerleşmesi ve bir nevi liderlik yapması teklif edilmiş, Alişan Bey de bu teklifi kabul ederek kendisine köyde verilen eve yerleşmiş ve dolayısıyla zamanla bölgede saygınlığı artan bir bey konumuna gelmiştir. Alişan Bey, köydeki yerli sülalelerden Munzur Bey'in kızıyla evlenmiş, böylece yerli kabile ve aşiretlerle akrabalık ilişkisi kurarak çevredeki diğer kabilelerin de doğal müttefikliğini sağlamıştır.

Bölgede anlatılan rivayetlere göre (Büyük) Alişan Bey, 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sırasında bölgeden geçen Osmanlı ordusuna mensup bir taburu, hava şartlarının kötü olması nedeniyle himayesi altına almış, bir kış boyunca yedirip barındırmıştır. Kış bitimi İstanbul'a dönen taburun komutanı aynı zamanda Sultan Abdülhamit'in akrabası olan Almus Paşa aracılığıyla Alişan Bey, İstanbul'a padişahın huzuruna çağrılmış, kendisine orduya yaptığı yardım dolayısıyla "paşalık" teklif edilmiş ancak Alişan Bey yaşlılığını gerekçe göstererek yerine oğlu Mus-

26 Alişan Şenkaya ile yapılan görüşme için bkz. Baran, s. 30-31.

tafa'ya bu nişanın verilmesi isteğini bildirmiştir. Bu isteği kabul edilen Alişan Bey yöreye döndükten sonra oğlu Mustafa Erzincan'a çağrılmış, kılıç kuşandırılarak kendisine "paşalık" rütbesi verilmiştir.²⁷ Böylece bölgede zaten saygın ve lider konumundaki aile bireylerinin de devlet tarafından Mustafa Bey'e verilen "paşalık" unvanıyla gerek toplum içerisinde gerekse resmî makamlarca konumları onaylanmıştır. II. Abdülhamit'in tıpkı Kızıbaş Dersim aşiretleri gibi Hamidiye Alayları'na almadığı Koçgirili aşiret mensupları, bu kez onlardan farklı olarak kendilerine verilen "paşalık" rütbesiyle resmî olarak devlet nezdinde tanınmışlar ve verilen rütbeyle otorite, itibar ve nüfuzları artmıştır;²⁸ kendilerine verilen ayrıcalıklarla devletin tanıdığı imkânlardan da yararlanmışlardır. Örneğin aşiret liderlerinin çocuklarının aşiret mektepleri ya da rüştiyelerde eğitim görmesi sağlanmış,²⁹ bu mekteplerde yetişen bazı aşiret liderleri ve bazı önde gelen aşiret mensuplarına, bölgede resmî kurumlarda çeşitli görevler verilmiştir. Böylelikle bu aşiret mensupları bölgede konum ve itibarları onaylanan saygın otoriteler olarak etkinliklerini sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla aşiret, bu yolla bir nevi devlete bağlanmış, böylece devletle halk arasında bağ oluşturan önemli bir kurum olarak meşrulaşmış ve güç kazanmıştır. Kazanılan bu politik güç, aşireti bir çekim merkezi haline getirmiştir. Yukarıda değinildiği ve van Bruinessen'in de belirtti-

27 Baran, s. 30-31, Öz, s. 20-21. Ayrıca bölgede bu anlatımın çeşitli versiyonları mevcuttur. Örnek bir anlatım için bkz. Kadim Laçın, *Koçgiri'siz Cumhuriyet*, Spinduly's-Litvanya, 2009, s. 133-134. Mustafa Paşa'nın paşa kıyafetleriyle çekilmiş resmi için bkz. Albüm.

28 Koçgiri Aşireti'nden farklı olarak, Dersim aşiretlerinin çok parçalı, rekabete dayalı çatışmalı ilişkileri devletin bunu kullanması doğrultusunda ortak bir güç çıkaramamış, ancak yine de güçlü olan bazı aşiret liderlerinin çocukları, Aşiret Mektepleri'nde aynı amaçlar doğrultusunda eğitime tâbi tutulmuştur. Eugne ve Akpınar'ın, *Aşiret Mektep Devlet* adlı kitaplarında Aşiret Mektebi'ne kayıtlı olan aşiret reislerinin çocuklarının yer aldığı listelerde bazı Dersim aşiret reislerinin çocuklarının isimleri de mevcuttur. Örneğin Birinci Meclis'te mebus olan Hasan Hayri Bey de bu isimlerden birisidir. Ayrıca bkz. Dersimi, *Hatıratım*, s. 20-21.

29 Her ne kadar bazı yerel yazarların belirttiği gibi Koçgiri Aşireti'nden Mustafa Paşa ya da oğullarının Aşiret Mektepleri'nde okuduğuna dair bilgiler mevcutsa da yukarıda adı geçen kitapta yer alan listelerde bu isimlere rastlanmamıştır. Ancak İstanbul'da Rüştiye Mektebi'nde okudukları kaydedilmektedir.

ği gibi aşirete akrabalık bağları oluşturularak katılımın yanı sıra dışarıdan bazı kabilelerin de gruba dahil olarak aşiretin üyeleri sayılmaları onların politik anlamda güç kazanmasıyla doğrudan ilgilidir. Van Bruinessen, aslında aşiret ve kabilelerin sınırları pek belli olmasa da her ikisinde de çekirdeği oluşturan merkezî sülalelerin varlığına vurgu yapmaktadır.³⁰ Koçgiri Aşireti'nde de yukarıda bahsettiğimiz aile/kabile (Iban), çekirdeği oluşturan merkezî konumdadır. Zamanla bu kabilenin, politik ve ekonomik güç kazanmasıyla aşirete dışarıdan da katılan sülaleleri veya kabileleri uyum içerisinde barındırmıştır. Gerek evlilik, kirvelik, musahiplik³¹ yoluyla geliştirilen akrabalık ilişkileri sonucu, gerek güvenlik ya da ekonomik nedenlerle aşireti benimseyen veya koruması altına girenler zamanla çoğalmış, bölgedeki diğer kabile ve aşiretleri de kapsayan "Koçgiri Aşireti" altında bir çatı kavram oluşmuştur. Aşiret içerisinde ve bölgede daha önce de belirtildiği gibi farklı kabileler ve sülaleler vardır. Bu kabile ve sülaleler, günlük yaşantılarında kendilerini "Koçgirili" olarak nitelendirmez, bölge içinde kendilerini alt kimlikleriyle tanımlayarak aslında belli bir zümreye gönderme yapan Koçgirililerden kendilerini ayırt ederler. Koçgiri Aşireti kimliği, topluğun kendisini dışarıda bu kimlikle tanımlaması ve/ya o şekilde dışarıdakilerin ve devletin tanımlanmasından kaynaklıdır. Bu anlamda "Koçgirilik" daha tanınan ve bilinen bir üst kimlik olduğundan, orada artık kabilenin ya da farklı sülale ve hanelerden gelmenin önemi yoktur, topluluk "Koçgiri Aşireti" üst kimliğinde birleşmiş/birleştirilmiştir.

Koçgiri Aşireti'nin bahsi geçen dönem açısından feodal yapısı, klasik Doğu ve Güneydoğu feodal sisteminden ayırt edici bir şekilde farklılık gösterse de aşiret liderlerinin (bey ve ağalar) bölgede toprak sahibi oldukları ve onlara itaat eden, emirleri altında bulunan ve onlar adına çalışan belli bir köylü/maraba grubunun varlığı da bilinmektedir. Bölgede nüfuz sahibi

30 Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh...*, s. 94.

31 Alevilikte "yol kardeşliği" anlamına gelen bir kurum. Bkz. Esad Korkmaz, *Ansiklopedik Alevilik-Bektaşılık Terimleri Sözlüğü*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

bazı aşiret liderlerinin, toprak edinmek ve mevcut topraklarını genişletmek için kanun dışı yollara başvurdukları, BOA belgelerinde yer alan bazı şikâyet ve tahkikat dilekçelerinden anlaşılmaktadır.³² Örneğin (büyük) Alişan Bey, Çit (İmranlı) nahiyesi ahalisi tarafından ırza geçme, kanunsuz hareketlerde bulunma gibi olaylardan dolayı bir dilekçeyle yetkili mercilere şikâyet edilmiştir.³³ Yine aynı kişinin aykırı hal ve hareketlerine dair maliye tezkeresi ve iskân ve muhacir memurunun şukkası, mevcut belgeler arasındadır.³⁴ Alişan Bey'in torunu olan 1900'lü yılların başında aşiret liderlerinden ve Koçgiri Hadisesi içinde önemli role sahip (küçük) Alişan Bey de Kuruçay kazasına tâbi Çekmurt Kariyesi ahalisi tarafından tarla ve meralarını zapt ettiğine dair bir dilekçeyle hükümet yetkililerine şikâyet edilmiştir.³⁵ Örnekleri çoğaltılabilecek bu gibi vakıalar, bölgede bu kişilere karşı korkuyla karışık bir saygı uyandırmıştır. Zamanla aşiret liderlerinin bu gücünden yararlanan, aşirete bağlı bazı çeteler/şakiler bölgede, özellikle kendilerinden olmayan Türk/Sünni köylerine baskınlar yaparak ekonomik gelir elde etme yoluna gitmişlerdir. Merkezî otoritenin zayıf olduğu dönemlerde eşkıyalık olayları daha yaygınlaşmıştır.³⁶ Feodal sistemin kaçınılmaz bir uzantısı olan, başlangıçta ekonomik amaçlarla yapılan eşkıyalık zamanla sosyal, psikolojik, ahlâki ve politik boyut da kazanmıştır.³⁷ Eşkıyalığın sadece ekono-

32 Ayrıca yöredeki sözlü anlatımlar da bunu destekler niteliktedir.

33 BOA, 1279 (1862) tarihli, D: 646, G: 110 no'lu belge.

34 BOA, 1305 (1888) tarihli, D: 1486, G: 60 no'lu belge.

35 BOA, 1327 (1909) tarihli, D: 2848, G: 74 no'lu belge.

36 Özellikle 19. yüzyılın başlarında Osmanlı merkezî otoritesinin zayıflığı buna ortam hazırlamıştır. 1839 Tanzimat Fermanı'ndan sonra devletin bu tür eşkıya olaylarına daha fazla müdahale ettiği ve bu konuda ıslah ve iskân çalışmalarını artırdığı görülmektedir. Bkz. Erdönmez, s. 103-113. Ayrıca Maraş Eyaleti örneğinde, eşkıyalığı ve uygulanan devlet siyasetini inceleyen bir çalışma için bkz. Süleyman Demirci ve Hasan Arslan, *Osmanlı Türkiyesi'nde Eşkıya, Devlet ve Siyaset*, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2012.

37 Ancak Mehmet Öz, her ne kadar eşkıyalığın "bağy"dan ayıran farkının mevcut siyasi iktidara karşı başkaldırı özelliği taşınamaması olarak değerlendirirse de (bkz. Mehmet Öz, "Modernleşme-Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri", *S.D.Ü Fen/Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan Özel Sayısı, 2010, s. 227)

mik nedenlere dayandırılmayacağını belirten Üner, kapitalist öncesi dönemde toprak sahiplerince yönetilen yerlerde uygulanan politikanın, önde gelen yerli ailelerle bunların takipçileri ve çalışanları arasında rekabet doğurduğunu, böyle bir ailenin gücü ve etkisinin çalıştırdığı adam (eşkiya) sayısına dayandığını belirtir.³⁸ Bu tür güç sahibi kişiler veya aşiret liderleri, kendilerini koruması karşılığında kendisine, itibar ve dolayısıyla ittifak kurma kapasitesinin (savaşma, oy verme, yerel güç belirleyen diğer her şey) ölçüsü olan bağlılık elde eder.³⁹ Dolayısıyla aşiret liderleri ve eşkiyalar arasında birbirilerini besleyen ve gerektiğinde çıkar ilişkisine dayanan karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Bölgede başlangıçta ekonomik kaygılarla beliren eşkiyalık, zamanla sosyal ve psikolojik nedenlerle toplum içerisinde saygınlık ve hayranlık uyandırmış, eşkiya grupları, aşiret güçleri/birlikleri olarak görülmüş, bu durum bir yandan aşiretin otoritesini sağlamlaştırırken bir yandan da aşirete itibar kazandırmıştır. Eşkiyalar⁴⁰ yaptıkları eylemlerle, aşiretin bölgede diğer aşiretler arasında nam salmasını sağlarken bir taraftan korku duyulan bir kurum olmuş, bir taraftan da aşirete yabancı güç ya da merkezî otoriteye karşı koruyucu bir sistem oluşturmuşlardır. Koçgirililerin bu şekilde namlarının eşkiyalıkla/çetecilikle anılmaları onları bölgede sözü geçen, saygın aynı zamanda korku duyulan, büyük bir aşiret konumuna getirmiştir. Örneğin 1900'lü yılların başında Koçgiri Aşiretleri arasında bulunan ve izlenimlerini kayda geçiren İngiliz Mark Sykes, bölgede konuştuğu bazı Müslümanların Koçgirililerden insan hayatına saygısı olmayan tehlikeli bir aşiret olarak bahsettiklerini ancak kendisinin uysal olarak tanımladığı Koçgirililerin bu şekilde anılmalarına anlam veremediğini belirtmektedir.⁴¹ Bura-

---

eşkiya tabirinin mevcut iktidara karşı politik/siyasi başkaldırlar için de kullanımına, gerek gündelik hayatta gerek resmîyette sıklıkla rastlanmaktadır.

38 Üner, s. 138.

39 Üner, s. 77.

40 Bölgede bu tür silahlı gruplar "çete" olarak tabir edilmektedir.

41 Mark Sykes, "The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire", *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, c. 38 (Temmuz-Aralık), 1908, s. 480.

dan da anlaşılacağı üzere aslında Koçgiri namını kullanan belirli bir eşkıya/çete grubunun eylemleri, aşiretin ismi ile özdeşleşmiş ve o şekilde nam salmalarına neden olmuş görünmektedir. Bu durum zamanla politik eşkıyalığa geçişe zemin hazırlamıştır. Koçgiri İsyanı teşebbüsünde olduğu gibi bu tür aşiret güçlerinden politik çıkarlar doğrultusunda ittifak ve faydalanma yoluna gidilmiştir.

Koçgiri'nin İdari Yapısı

19. yüzyılın ikinci yarısına kadar, bir kısmı Dersim Sancağı ile Harput Eyaleti'ne; diğer bir kısmıysa Karahisar-ı Şarki Sancağı ile de Trabzon Eyaleti'ne bağlı olan Koçgiri Aşireti, dağınık da olsa belirli bir coğrafyada bulunmalarına rağmen idari merkezleri birbirinden çok uzak olan bu iki veya daha fazla eyalet merkezinden yönetilmiştir. Dolayısıyla dağınık olarak yerleştirilen ve tek bir merkezden idare edilemeyen aşirette, merkezî otoritenin yokluğu eşkıyalık olaylarına zemin hazırlıyor, aynı zamanda vergi tahsilini zorlaştırıyor ve/ya asker toplanması işlerinde de güçlükler doğuruyordu. Tanzimat sonrasında bu tür sorunları giderme amaçlı uygulanan merkezleşme politikasında aşiretlerden kaza teşkil edilmesine dair bir uygulama da mevcuttu. Bu doğrultuda, idari merkezleri birbirinden çok uzak olan aşiretin, bu şekildeki idari parçalı yönetiminden vazgeçilerek, Sivas'a yirmi, Zara'ya on saat mesafede yeni bir kaza yapılması öngörülmüştü.⁴² Koçgiri kazası olarak adlandırılan yeni kaza, zaman zaman "sancak" veya "namı diğer Zara kazası" olarak da belgelerde yer almaktadır.⁴³ Osmanlı idari yapısı içerisinde bulunan aşiretlerden kaza teşkil etme uygulaması, böylelikle Koçgiri Aşireti'ne de tatbik edilmiştir. Aşiret, 1848 yılında Dersim Sancağı'nın yeniden teşkili esnasında

42 Erdönmez, s. 106

43 Başbakanlık Osmanlı Arşiv kataloglarındaki bazı belgelerde, önceleri Dersim Sancağı'na bağlı bir aşiret olup 1850'lerden sonra mülki idarede Sivas Eyaleti'ne bağlı bir kaza olarak Koçgiri Sancağı, Koçgiri kazası ya da namı diğer Zara kazası şeklinde geçmektedir. Ayrıca Zara kazasının 1852 yılında Koçgiri nahiyesi olduğuna dair bkz. Artunay ve Lıfçı, s. 38.

bu sancağa bağılı bir kaza haline getirilip vergilendirilme yoluna gidilmiştir. 1854 yılında ise Dersim Sancağı'ndan idare olunan Koçgiri Aşreti, kaza sayılarak bir müdür tayin edilmiştir, dolayısıyla aşiret bu durumda yerleşiktir artık.⁴⁴ Erdönmez'e göre, aşiretin ıslahatı için yapılan tekliflerden birisi de "Koçgiri Aşireti" isminin lağvedilmesidir.⁴⁵ Böylelikle aşiret geleneğini temsil eden bir isim yerine, devletin idari nizamını temsil edecek bir isim verilmesi de hedeflenmiş olmalıdır. Aşiretin ıslahı doğrultusunda yapılan idari yapılandırma da, Tanzimat öncesinde olduğu gibi bölgede bulunan ağa ve beylerin nüfuzlarının kırılmasına mani olmamış, bilakis yeni yapılandırmada da bazı aşiret reislerine kaza müdürlükleri veya kaza kaymakamlıkları gibi yeni görevler verilmiştir. Böylelikle bölgede devlet himayesi altında bir nevi derebeylik kurulmasına yol açmıştır.⁴⁶ Örneğin "23 Eylül 1854 tarihinde, Dersim Sancağı'ndan idare olunan Koçgiri Aşireti kaza itibar edilerek, müdürlüğü, vergisine 400 kuruş ilave edilmek üzere Koçgiri Aşireti'nden Diyar Ağa'ya tevcih edilmişti."⁴⁷

1857 yılında Sivas Eyaleti'ne ilhak edilen, merkezi Zara olan Koçgiri kazası bölgede geniş bir alanı da kapsıyordu. Örneğin Vital Cuinet'in 1887'de bölgeye yaptığı gezilerdeki notlarını kitaplaştırdığı seyahatnamesinde Koçgiri kazasının 16 nahiye ve 248 köyden ibaret, toplam nüfusunun 57.953 kişi olduğu bilgisi yer almaktadır.⁴⁸ Yine Koçgiri kazası 1890 yılı Sivas Vilayet Salnamesi'nde, Sivas Sancağı'na bağılı 8 kazadan biri olarak yer almakta ve kazaya dair ayrıntılı bilgiler bulunmak-

44 Erdönmez, s. 110. Ayrıca 1842 yılından sonra sancak-kaza şeklinde ülke yönetiminde yeni bir idari düzenlemeye gidilmiş, muhassıllıklar kaldırılarak kaza müdürlükleri oluşturulmuştur. Bu tarihten sonra "kaza" tabiri idari bir birim olarak şekillenmiş, sancak merkezlerinde kaymakamlıklar, diğer merkezlerde de kaza müdürleri ön plana çıkmıştır. Bkz. İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyıl'ın İkinci Yarısında Dersim Sancağı*, Elazığ, 1998, s. 11.

45 Erdönmez, s. 111.

46 Aynı yerde.

47 İbrahim Yılmazçelik, *Osmanlı Döneminde Dersim Sancağı*, Kripto Yayınları, Ankara, 2011, s. 129.

48 Akt. Adnan Mahiroğulları, *Dünden Bugüne Zara*, Esnaf Ofset Matbaacılık, Sivas, 1996, s. 67-68.

tadır.⁴⁹ Koçgiri kazası daha sonraki yıllarda merkez Zara kazası olarak resmî belgelerde geçmiş, buraya bağlı nahiyelerden İmranlı, zamanla Koçgiri merkezini nitelendiren bir kazaya dönüşmüştür.⁵⁰

Koçgiri Aşireti'nin İnanç ve Etnik Yapısı

Koçgiri Aşireti, Alevi Kürt bir aşiret birliğidir.⁵¹ Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşur.⁵² Osmanlı arşiv belgelerinde aşiret olarak Kürt (Ekrad) taifesinden oldukları belirtilmiştir. Örneğin *Başbakanlık Arşiv Belgeleri'ne Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatler* adlı çalışmasında Türkay, Koçgiri'yi bir aşiret olarak Sivas Eyaleti, Rumeli, Dersim ve Bozok Eyaleti'ne hem de bir cemaat olarak Kemah kazası, Erzurum Sancağı'na bağlı "ekrad taifesinden" olarak nitelendirmiştir.⁵³ Ancak "Kürtlük" bölgede dönem itibariyle etnisiteden zi-

49 Bkz. Fikri Karaman, *Sâlnâme-i Vilâyet-i Sivas (1308/1890)*, Acar Matbaacılık, İstanbul, 2001, s. 103.

50 1911 yılından önce Zara'ya bağlı olup Çit adıyla bilinen, daha sonra Harnidabat adıyla değiştirilen İmranlı, 1911 yılında nahie (bucak) statüsüne getirilmiş ve Ümraniye ismi verilmiştir. 1948'de ilçe yapılarak resmî ismi İmranlı olmuştur. (*Sivas 1973 İl Yıllığı*, Önder Matbaası, Ankara, 1973, s. 85). Bu karışıklıktan dolayı halk arasında ve resmî belgelerde yaygın olarak Ümraniye veya İmraniye olarak geçmektedir. Metin içerisinde de sıkça kullanılan İmraniye/Ümraniye isimleri günümüzdeki İmranlı'yı kastetmektedir.

51 Dönem itibariyle (1930'lu yıllarda) Koçgirilileri Kürt olarak ilk nitelendiren, dönemin Erzincan Valisi Ali Kemali'dir. 1932'de kaleme aldığı *Erzincan* adlı kitabında Koçgiri Aşireti'nin Kürt ve mezhepçe Alevi olduğunu belirtmiştir (Ali Kemali, s. 125).

52 Aşiretin dağıldığı bazı Kürt köylerinde, Dersim'den göçen ve yörede Dımili olarak adlandırılan az sayıda da olsa Alevi Zazalar da vardır. Ancak bunlar zamanla Kürtleşmiştir ve Kurmanci dilini konuşmaktadırlar. Koçgiri bölgesi olarak tabir edilen bölgede Koçgiri İsyanı'na kısmen destek vermiş bir Zaza nüfusu da mevcuttur. Divriği ve özellikle Zara yakınlarında "Karabel" olarak adlandırılan bölgede çok sayıda Zaza köyü ve yerleşimi mevcuttur. Daha çok Giniyan ve Çarekan aşiretlerine mensup olan bu aşiretler, Dersim kökenli olup bölgede uzun yıllar varlıklarını korumuşlardır.

53 Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşiv Belgeleri'ne Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatler*, Tercüman, İstanbul, 1979, s. 109 ve s. 533. Türkay bu çalışmasında Koçgiri'yi Koçkiri (Koçkili), Koçkirli (Koçkürü) şeklinde vermiştir. Ancak Türkay, "Ekrad/Kürd" tabirleriyle, göçebe Türkmenlerinin kastedildiğini vurgulamayı ihmal etmemiştir, s. 15-18.

yade inanca gönderme yapan, Kızılbaşlık/Alevilikle içkin bir kimliktir. Dolayısıyla birincil ve birleştirici olan kimlik Aleviliktir. Zira Koçgiri Aşireti etnik olarak Kürt (Kurmanc) olsa da onlara destek olan Dersimlilerin büyük oranda Zaza (Kırmanc, Dımili) oldukları ve dillerinin de Kırmancî/Zazaca olduğu bilinen bir olgudur. Ancak dönemin resmî belgelerinde böyle bir ayırımı rastlanmamaktadır. Osmanlı belgelerinde kullanılan “Kürt” ya da “Ekrad” tabiri devlet tarafından verilmiş kapsayıcı/tanımlayıcı/sınıflandırıcı bir adlandırmadır.⁵⁴ Örneğin Melikoff, bölgedeki “Kürt” tabirinin, belli bir yaşam biçimini gösteren sosyal bir değer taşıdığını ifade etmektedir.⁵⁵ Benzer doğrultuda Erdönmez, “Ekrad” tabirinin, Osmanlı döneminde bazı bölgelerde etnik manada “Kürtler” ifadesi için kullanılmadığını, tabirin sosyal içerikli olduğunu, önceleri konar-göçer aşiretleri betimlerken zamanla eşkıyalık yapan aşiretler için de kullanılarak pejoratif bir anlam yüklendiğini ve devlet nezdinde muhalif aşiretleri tanımlamak için de kullanıma girerek yaygınlaştığını belirtmiştir.⁵⁶

54 Bahsi geçen dönemde Dersimliler de kendilerine yapılan “Kürt” adlandırmasını benimsemiş görünmektedir ancak içlerinde kendilerini “Kırmanc” olarak tanımlarlar, bu tabir de Kızılbaşlık/Aleviliği içkin kılan bütüncül bir aidiyetlerdir. Her iki bölge de (Koçgiri, Dersim), Sünni Kürtleri kendilerinden ayırarak adlandırır. Koçgirililer, Sünni Kürtleri Kurr/Kurro (Şafi Kürt) olarak pejoratif bir anlamda adlandırırken, Alevi Kürtleri de “Kurmancê me” (bizim Kürtler) tabirleriyle adlandırır. Dersimlilerse, Alevi Kürtleri, Kırdas; dillerini ise Kırdaski/Here Were olarak adlandırırken, Şafi Kürtleri ise Khurr diye adlandırır. Ancak çevrelerindeki Şafiler, genellikle Zaza olduklarından onları, “Zaza” olarak adlandırırlar. “Zaza”lık bölgede eskiden beri genellikle Şafi olan Sünnileri nitelendiren bir kavramken 1980 sonrası dönemle birlikte aynı dil, kimlik ve halk olarak Dersimliler için de kullanıma giren bir tabir olagelmıştır. Sünni Kürtlerse Alevi Kürtleri/Zazaları, pejoratif bir anlamda “Kızılbaş” olarak adlandırılırlar. Bu tabirlerin bölgede kullanılan muhtelif söylem ve anlamlarıyla konu hakkında bir değerlendirme için bkz. Erdal Gezik, *Alevi Kürtler*, Kalan Yayınları, Ankara, 2000, s. 15-25 ve ayrıca Mesut Keskin, “Zazaca Üzerine Notlar”, *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, der. Şükrü Aslan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 222-224.

55 Irene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, çev. Turan Alptekin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 104.

56 Bkz. Celal Erdönmez, “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Geçen Ekrad Tabiri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2002, (6-7), s. 51-63.

Koçgirililerin etnik kökenlerine dair farklı yaklaşımlar da mevcuttur. Bazı araştırmacılar, Koçgirililerin her ne kadar “Ek-rad” taifesinden sayılsa da Kürtlüklerinin kuşkulu olduklarını, asıllarının Türkmen olduğunu iddia ederler. Bu iddialarını da Koçgiri Aşireti'nin Dersim kökenli, dolayısıyla Dersimlilerin Zaza ve Zazaların kökenin de Türk olduğu tezine dayandırır- lar. Zaza olan Koçgirililerin zamanla Kürtleştiklerini ve Kürt- çenin bir lehçesini konuştuklarını dile getirirler.⁵⁷ Bu tür id- diaların kökenindeyse halk arasında yaygın olan “Dersimlilerin kökenlerinin/atalarının Horasan'dan geldiği” geleneksel söyle- mine dayandırılır.⁵⁸ Koçgirilileri Türk/Türkmen olarak ad- landıranlar, onların Karluk boylarından Koçungarlar'ın bir ko- lu olduğunu, Asya'da bir kollarının varlığıyla da ilişkilendire- rek Anadolu'ya göçen Orta Asyalı kavimlerden olduklarını, do- layısıyla aşiretin adını Asya'dan getirdiğini ileri sürerler. Bu doğrultuda Koçgiri isminin “Koçu-kırlı”= Kır/boz renkte ko- çu olan veya “Koçu-kirli” manasında bir kelimeden türediğini iddia edenler vardır.⁵⁹ Benzer şekilde Koçgiri Aşireti'nin Türk/

57 Örneğin Sevgen, anayurttan Türkmen olarak giren Dersimlilerin bu coğrafyada Zazalığa bulaştıklarını, aslında onların Sümerlilerle çok yakından alakalı olduk- larını dile getirirken, Koçgirilileri de Dersim Zazalığıyla birlikte ele alınması ge- rektiğini ifade etmektedir (Nazmi Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar*, Kalan Yayın- ları, Ankara, 1999, s. 33 ve s. 86). Yine Koçgirilileri Zaza olarak nitelendiren ve Koçgiri İsyanı'nı bir Zaza ayaklanması olarak belirten bir çalışma için bkz. Ha- san Reşit Tankut, *Zazalar Üzerine Sosyolojik Tetkikler*, Kalan Yayınları, Ankara, 2000, s. 49. Ayrıca benzer bir iddiayı Baki Öz de dile getirmiştir (Öz, s. 25).

58 Horasan, genellikle Orta Asya'da bir Türk yurdu olarak algılanmaktadır. An- cak Horasan çeşitli bölgelere ayrılır ve bu bölgelerde çok sayıda Şii Kürtler de yaşar. 16. yüzyılda Özbek ve Türkmenlerin saldırılarından korunmak ama- çlı sınırlara yerleştirilen çok sayıda Kürt aşireti vardır. Ancak bu tarihten ön- ce bölgede ne kadar Kürt olduğu tam olarak bilinmemektedir. Bkz. Jenny Housego, “Horasan Kürtleri”, *Alevilik ve Kürtler*, Mehmet Bayrak, Özge Ya- yınları, Ankara, 1997, s. 623-628. Ayrıca bu konuda yapılan bir çalışma için bkz. Mehmet Bayrak, *Kürt ve Alevi Tarihinde Horasan*, Özge Yayınları, Anka- ra, 2013. Benzer söylemler Koçgirililer arasında da yaygındır. “Atalarının Der- sim'den oraya da Horasan'dan geldikleri” söylemi ortak kabul edilmiş, hemen herkesin hemfikir olduğu bir söylemdir. Örn bkz. Öz, s. 25; Dursun Gümü- şoğlu, *Anadolu'da Bir Köy Estükonakı*, Feryal Matbaacılık, İstanbul, 2004, s. 9; Hüseyin Çavuşoğlu, *Dünden Bugüne İmranlı ve Koçgiri*, Motif Matbaacılık, 2000, s. 2; Kocadağ, *Doğu'da Aşiretler...*, s. 224.

59 Örn. bkz. Şükrü Kaya Seferoğlu, *Anadolu'nun İlk Türk Sakini Kürtler*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1982, s. 67; Öz, s. 27-29.

Türkmen olduğunu, dolayısıyla Koçgiri isminin Koçgiri köyünde bulunan bir gölde görülen ve kaybolan iki koçtan kaynaklı bir söylenceye dayanarak Türkçe olan “koç gölü” kelimesinden türetildiği iddiasında bulunanlar da mevcuttur.⁶⁰

Tanınmış Türkolog Irene Melikoff'un Koçgirililerin etnik kökenine dair açıklamaları, birçok araştırmacı ve yazar kesimi ve hatta bölge halkı tarafından dikkate alınarak bu konuda onları etkilemiş görünmektedir. Melikoff, Koçgirililer arasında yaptığı araştırmalar sonucu, törelerinin Orta Asya'ya uzanan Türk töreleri olduğunu dile getirmiş, bu kanıya varmasına neden olan bazı âdet ve töreleri öne sürerek şu örnekleri göstermiştir:

Ölümle ilgili âdetler, yeni doğanları ve yeni lohusaları basan insan yiyici cin Al inanışı; Şubat ayında, gerçekte Türklerin On İki Hayvanlı takvimlerine göre eski yeni yıl bayramları olan Hızır bayramlarının kutlanması vb...⁶¹

Melikoff ayrıca Koçgirili birinin kendisine, “Soy olarak biz Kürt değiliz fakat inançlarımız dolayısıyla eza gördük, dağlara sığındık, Kürtlere karıştık ve Kürtler olarak adlandırıldık” cevabını verdiğini ve bu söyleminden yola çıkarak, bu bilgiyi sınamak için Ömer Lütfi Barkan'a şüphelerinden bahsettiğini kaydetmektedir. Barkan'ın da “Koçgiri” adının dil yönünden Türkçe olduğunu ve Akkoyunlu, Karakoyunlu vb. adlandırmalarla karşılaştırılabileceğini işaret ettiğini aktarmaktadır. Buradan yola çıkarak Melikoff, Koçgiri adının, sahip olunan sürülere göre verilmiş bir Türk aşiret adı olduğu çıkarsamasını yapmayı da ihmal etmemiştir.⁶² Melikoff'un Koçgirililerin bazı âdet, inanç ve törelerinden yola çıkarak onların Orta Asya Türklerinden olduğu sonucuna varması, genellemeye dayalı yetersiz ve dayanaksız bir açıklamadır. Melikoff'un Koçgirilerde gördüğünü söylediği bu tür uygulamalar, pek tabii başka birçok bölgede ve toplulukta da rahatlıkla izlenebilir. Ayırı-

60 Bkz. Gümüsoğlu, s. 12.

61 Melikoff, s. 104.

62 Aynı yerde.

ca Koçgirililerde de tıpkı Dersimlilerde olduğu gibi Zerdüştlük, Şemsilik gibi bazı kadim Mezopotamya inançlarının kalıntılarına rastlamak mümkündür.⁶³ Örneğin van Bruinessen, Dersim Alevilerinin inançlarını, Tahtacı ve İç Anadolu Alevi Türklerinin inanç ve uygulamalarından daha “senkretik” (daha çok İrani unsura sahip) görmektedir. Benzer doğrultuda 1900’lü yılların başında bölgede bulunan İngiliz Sir Mark Sykes ise Koçgirililerin inançları hakkında şunları kaydetmiştir:

Dinsel olarak onları doğayı dışı bir öz, Tanrı’yı ise erkek olarak kabul eden gelişmiş panteistler olarak görüyorum. Bu fikre hali vakti yerinde olan yetişkinlerle yaptığım konuşmalar sonucunda ulaştım.⁶⁴

Melikoff’u Koçgirililerin Kürt değil, Türk/Türkmen olduğu sonucuna ulaştıran argümanının temeli ise Koçgirililerin Alevi olmalarından kaynaklanmaktadır. Melikoff, bu boylara verilen “Kürt” adının, Alevi Kürtlerde de bulunmakla birlikte, tümünün Kürt kökenli olması gerektiğini göstermediğini, zira Kürtlerin çoğunun Şafii mezhebinden gerçek Sünniler olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, Alevilere takılan “Kürt” lakabı ancak sosyal bir değer taşımakta, belli bir yaşam biçimini gösteren, resmî Sünniliğe uymayan, hâlâ aşiret geleneklerinin canlı izlerini taşıyan ve kendi içlerine kapanmış olarak yaşayan cemaatleri ifade etmektedir.⁶⁵ Melikoff’un bu genelleyici ve indirgemeci değerlendirmesine karşılık, Smith’in daha önce zikredilen etnik kökenlere ilişkin çıkarsamasını hatırlatmakta fayda vardır. Smith, genetik mirasın önemli olmadığını önemli olanın, ortak soy miti ya da buna olan inanç olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda fizikî kökenin gerçekliği değil buna olan inanç önemlidir. Bu bakımdan etniklik, kan veya genlerle değil, ortak köken ve mitlerle ilişkilidir.⁶⁶ Bu doğrultuda Koçgirililerin

63 Örneğin, sabah güneş doğarken pencereden güneşi selamlamak ve ona karşı dua etmek halen Koçgirili yaşlılar arasında görülen bir inançtır. Bu konuda ayrıca bkz. van Bruinessen, *Kürtlük, Türklük...*, s. 90-93.

64 Skyes, s. 479.

65 Melikoff, s. 104.

66 Anthony Smith, “The Ethnic Sources of Nationalizm”, *Survival*. 35:1, 1993, s. 50.

kendilerini etnik olarak nasıl tanımladıkları önemlidir. Koçgiri bölgesinde, İmranlı'nın bazı köylerinde yaptığım alan araştırmalarında görüşme yaptığım kişiler öncelikle kendilerini "Alevi" olarak tanımladı. "Kürtlük" kimliğinin hâlâ "söylenilmemesi gereken, tehlikeli, siyasi" bir söylem olduğunu düşünenler –ki özellikle yaşlılar– tereddütle "biz Türküz/Kürdüz ama..." gibi politik açıdan muğlak cümleler kurdular. Soruları Kürtçe olarak yönelttiğimizde ise cevapları çoğunlukla "em Kurmancın" (biz Kürtüz) oldu. Koçgirililer, genel ve ağırlıklı olarak kendilerini "Kürt" olarak nitelendirirler. Fakat bu nitelendirmeyi yaparken kendilerinin diğer Sünni/Şafi Kürtlerden ayrı oldukları vurgusunu özellikle belirtirler.

Alevilik, Koçgirililer arasında belirleyici, birleştirici öncül bir kimliktir. Bölgede "Kürt" olmak, aynı zamanda "Alevi" olmak anlamındadır. Örneğin çevrelerindeki Alevi/Sünni Türkleri Tırk/Türk; Sünni Kürtleri de –pejoratif bir manada– Kurr/Kurro olarak nitelerler. Koçgiri Aşireti'nin, Dersimlilerle dedetalip bağları vardır. Çoğunluğu Dersimli Baba Mansur Ocağı⁶⁷ talipleridir.⁶⁸ Dersimli Şih Hesenan'larla akrabalığı iddia edilir.⁶⁹ Kökenleri sorulduğunda "Dersim'den göçtükleri" bilgisi yaygın bir cevaptır.⁷⁰

Koçgiri Aşireti'nin etnik kökenlerini tanımlayanlar, tanımladıkları etnisiteden hareketle "Koçgiri" isminin etimolojisi ko-

67 Baba Mansur Ocağı konusunda bir çalışma için bkz. Erdal Gezik, "Baba Mansur Ocağı Karmaşası", *Munzur*, S. 38, 2012, s. 19-29.

68 Alevilikte kendilerini Evlad-ı Resul (peygamber soyundan geldiklerini iddia eden) olarak tanımlayan inanç önderlerinin bağlı olduğu kutsal ocaklar vardır. Bu kurum özellikle Doğu Anadolu'da Dersim merkezlidir. Bu kutsal ocaklara bağlı olan seyidler/dedeler, kendilerine bağlı olan toplulukların inanç ritüellerini yerine getirmek için yılda birkaç defa talip olarak adlandırılan takipçilerini ziyarete ederler. Bu konuda bkz. Ali Yaman, *Kızıbaş Alevi Ocakları*, Elips Kitap, Ankara, 2006; Erdal Gezik, "Rayberler Pirlar ve Mürşitler (Alevi Ocak Örgütlenmesine Dair Saptamalar ve Sorunlar)", *Munzur*, sayı 37, 2013, s. 4-27.

69 Dönemin Erzincan Valisi Ali Kemali, Koçgiri Aşireti'nin aslen İzol ve Hornek aşiretlerinden ayrıldığını, annelerinin Şeyh Hasanlı olduğunu o nedenle kendilerini Şeyh Hasanlı saydıklarını belirtir (Ali Kemali, s. 165). Ayrıca aynı doğrultuda bkz. Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 50.

70 Mark Sykes da 1900'lü yılların başında bölgede görüştüğü yaşlı Koçgirililerin, Dersimden sürüldükleri bilgisini aktardıklarını belirtmektedir (Sykes, s. 480).

nusunda da fikir beyan etmektedir. Koçgirililerin Kürt olduğunu savunanlar, “Koçgiri” kelimesinin Kürtçeden gelen “qoç” ve “giri” kelimelerinden bozma “göç etmiş” ya da “büyük göç” manalarına geldiğini; Koçgirililerin kökeninin “Türk/Türkmen” olduğunu savunanlar ise “Koç” kelimesiyle ilişkilendirip Koçgiri’nin, “Koç kiri/kırı” anlamına geldiğini ileri sürerler. Oysa biz “Koçgiri” isminin aşiretin kendisine verdiği bir isim mi, yoksa devletin onlara verdiği bir isim mi olduğu konusunda dahi kesin bilgilere sahip değiliz. Yukarıda değindiğimiz gibi Koçgiri ismi, 1516’larda mevcut olan Koçgiri köyüne istinaden o köye yerleşenlere verilmişse dahi bu durum, kelimenin tam olarak ne anlama geldiğine dair bir veri sunmamaktadır. Ancak “Koçgiri Aşireti” olarak arşiv belgelerinde en erken 1700’lerin sonlarında yer aldığını göz önüne aldığımızda, köye yerleşen kabilelerin bu isimle adlandırılmış olması ve/ya devletin onları yerleşim yerinin isminden mütevellit o şekilde adlandırmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Yalnızca ismin etimolojisinden yola çıkarak herhangi bir etnik köken belirlemek sağlıklı bir sonuç getirmeyecektir. Örneğin köye verilen “Koçgiri” ismi pekâlâ Osmanlı döneminde köyün bir özelliğinden dolayı devlet yetkilileri tarafından Farsça ya da Türkçe bir isim olarak verilmiş de olabilir. Zira dönem itibarıyla devletin yerleşim yerlerine Farsça kökenli isimler verdiği bilinmektedir. Bu doğrultuda “Koçgiri” ismi Farsça bir betimleme, isim ya da sıfat da olabilir. “Koç” kelimesi Farsçada da aynı anlama gelmektedir; “giri” kelimesin de “giriftan” fiilinden türemiş, “almak” anlamına geldiğini düşünürsek eğer, Koçgiri’nin koç alım (yeri)/koç pazarı anlamına gelen bir kelime, o yeri betimleyen bir isim olarak verilmiş olması da ihtimal dahilindedir.⁷¹ Yer adından dolayı da köye sonradan yerleşen Kürt kabilelerini tanımlamak için bu isim verilmiş olmalıdır. Bu tahminleri destekler mahiyette İngiliz Mark Sykes 1900’lü yılların başında bölgede yaşlılarla yaptığı görüşmelerde, yaşlıların kendisine, “Koçgiri köyünde oturanların Erzincan yakınlarında bir aşiret oldukları, kendileriyle bir bağlantılarının ol-

71 Bu önerme, dilbilimci Mesut Keskin’e aittir.

madığı ama Koçgiri olarak bilinen Sarolar, Balolar, Gernolar, Ibolar kabilelerinin bu köyde oturanları başka yerlere sürdükleri ve daha sonra bu kabilelerin Koçgiri olarak anıldıkları” bilgilerini aktardıklarını kaydetmiştir. Sykes da bu bilgilerden yola çıkarak “Koçgiri” isminin bu kabilelerin gerçek isimi olmadığı görüşünü dile getirmiştir.⁷² Tüm bu bilgiler doğrultusunda denilebilir ki, özellikle bölgede güçlü olan bu kabileler, Koçgiri Aşireti olarak adlandırılmış ve zamanla kayıtlara bu şekilde geçerek resmî mercilerce de bir aşiret ve aynı zamanda kaza ve bölge ismi olarak meşrulaşmıştır.

Koçgiri/Ümraniye Hadisesi Öncesi Bölgede Meydana Gelen Bazı ve Olaylar ve Gelişmeler (1920)

Koçgiri bölgesinde, 1920’li yılların başından itibaren, silahlı bazı aşiret güçlerinin, Sünni Türk köylerine baskınlar düzenlemeleri, bölgedeki askerlerle çatışmaya girerek silah ve cephanelere el koymaları gibi çeşitli olaylar vuku bulmaktaydı. “Çete” tabir edilen aşiret mensubu bu silahlı güçlerin karışıkları olaylara, yer yer Dersim’den bazı aşiret güçleri de destek vermekteydi.

Koçgiri bölgesinde meydana gelen bu olaylarda, aşiret liderlerinden Alişan ve Haydar beylerin kâtibi olan ve KTC ile işbirliği içerisinde olduğu bilinen, bölgenin saygın kişiliklerinden Kürt milliyetçisi Alişer Efendi’nin, birinci derecede mesuliyetinin olduğu, çeşitli belge ve kaynaklardan anlaşılmaktadır. Koçgiri İsyanı konusunda bilgi veren hemen her kaynakta, arşiv belgelerinde, “Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporu”nda, Alişer Efendi ve faaliyetleri konusundan çeşitli bilgiler mevcuttur. Alişer Efendi’nin, perdenin arkasındaki kişi, ideolog ya da esas planlayıcısı olduğu yönündeki görüşler,⁷³ gerek TBMM’nin

72 Sykes, s. 480. Bu görüş ayrıca daha önce de belirtilen, Alişan Şenkaya’nın verdiği bilgilerle de uyumaktadır.

73 Örneğin Sevgen; “Yakın Tarihin Esrarla Örtülü Hadiseleri ve Alişir” adlı yazısında (Koçgiri Aşireti liderlerinden ve KTC üyesi) Haydar Bey’in bu işleri yapacak, başarabilecek bir adam olmadığını, asıl faal ve muharrik olanın, perdenin arkasındaki Alişer olduğunu kaydetmiştir (Sevgen, s. 378). Benzer doğrultuda bkz. Ali Kemali, s. 126.

hakkında çıkardığı kararnamele,⁷⁴ gerek Tahkikat Heyeti Raporu'nda yer alan bilgilerle de resmî makamlarca teyit edilmiştir. Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporu'nda Alişer Efendi ile ilgili yer alan

(...) Koçgiri aşiretinin riyasetine haiz bir aileye mensub olan Haydar Bey'in bu mesaisine tazâmmumen mezbur ailenin öteden beri vazife-i kitabetini ifa eden ve Koçgiri Kürdleri içinde münevverâtdan sayılan Alişer Efendi isminde bir zatın da mütarekeyi müteakib gerek kendi aşireti gerekse Dersim'in bi'l-hassa Ovacık kazası dahilinde siyasi propagandalarda bulunmakta olduğu 36 senesi mebâdisinden beri hükümet-i mahalliyeye resmen haber alınmış ve bazı tedabirde ittihaz olunmuştu. Koçgiri ile Dersim'de kendi tertibkerdesi olan milli neşideleri (vesika-i numara) neşr ile hissiyat-ı milliyeyi tahrik eden Alişer Efendi'nin bu faaliyet-i siyasiyesinin Koçgiri hadisesinin ika'ında en mü'sir bir âmil olmuş olduğu Koçgiri Kürdleri tarafından heyetimize alenen ve umumi bir mazbata ile ihbar edilmiştir. Şurasını da itiraf ederiz ki Alişer Efendinin etrafında toplanan bazı mahalli Kürd çeteperverlerinin Koçgiri mıntıkasındaki faaliyet-i siyasiyeleri bilhassa Kürdistan'a muhtariyet-i idare vaad eden Sevr Ahidnamesinin İstanbul Hükümetince tasdik edilmiş olmasına istinad etmekte idi ve mezkur ahidnamenin Ankara Hükümet-i Milliyesine red edilmiş olması anlar tarafından (kongre) diye yad ve tevsim edilen Hükümet-i Milliyemize karşı bir vaz'-ı muhalif ve hatta muhasım ihdasına bir vesile teşkil eylemiştir. Mamafih Sevr Ahidnamesinin İstanbul hükümetince tasdik edilmesinden çok zaman evvel dahi Koçgiri aşairinin bir kısmı tarafından bazı deste-i hadiseler ikân olunmuştur.⁷⁵

ifadelerden de anlaşılacağı üzere Alişer Efendi'nin Sevr Antlaşması'ndan sonra gerek Koçgiri gerek Dersim'in Ovacık kazası dahilinde siyasi propagandalarda bulunduğu, bu durumun

74 BCA, sayı 397, dosya: 78, 24 Kasım 1920 tarihli kararname; BCA, Sayı 1082, dosya: 90-15, 23 Aralık 1921 tarihli kararname.

75 TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", no: 34, s. 7-8.

1920 senesinden itibaren bazı mahalli hükümet birimlerince resmen haber alındığı ve bu doğrultuda bazı tedbirlere başvurulduğu belirtilmektedir.⁷⁶ Koçgiri ve Dersim bölgesinde Alişer Efendi'nin kendi yazdığı şiirleri ile milli duyguları tahrik ederek bu siyasi faaliyetinin, Koçgiri hadisesinin vuku bulmasında etkili bir sebep olduğu, Koçgiri Kürtleri tarafından heyete alenen ve genel bir mazbata ile ihbar edildiği belirtilmektedir. Raporla ayrıca, Koçgiri bölgesindeki siyasi faaliyetlerin, özellikle Kürdistan'a muhtariyet vaat eden Sevr Antlaşması'nın İstanbul hükümetince tasdik edilmesine istinaden, Ankara hükümetinin reddetmiş olmasının, muhalif güçler ve hatta düşman meydana çıkartmakta bir vesile olduğu da dile getirilmiştir. Bununla birlikte Sevr Antlaşması'ndan çok zaman evvel dahi Koçgiri aşiretlerinin bir kısmı tarafından bazı hadiseler meydana çıkarılmış olduğu belirtilmiştir.

Balcıoğlu'na göre bölgede bahsi geçen hadiseler, özellikle Paris Barış Konferansı'nda Şerif Paşa ve Bogos Nubar'ın anlaşığı haberlerinden sonra görülmeye başlamıştır. Örneğin Koçgiri aşiret liderlerinden Alişan, Haydar, Gülağazade Tâki Bey'ler bir toplantı yaparak mevcut durumu değerlendirmişlerdi. Toplantı sonucunda Ümraniye'nin Kapıkaya köyünden Muhyiddinoğlu Fevzi'ye 300 lira vererek, Seyit Abdülkadir'den talimat almak için İstanbul'a göndermişlerdi. Gelen talimattan Dersim'i, Kuruçay'ın Armudan köyünden Mıgırdıç haberdar etmişti. 1920 yılı Nisan ayında Alişer'in evinde Alişan, Taki, Haydar ve Mıgırdıç toplanarak bir durum değerlendirmesi daha yapmışlardı.⁷⁷ Bu toplantıda alınan kararlar doğrultusunda Temmuz 1920'de, Zara'nın Panza köyünden Mısto idaresindeki çeteler, Zara'nın Çulfa Ali Karakol'unu basmışlardı. Baskınlar özellikle Sivas-Erzincan arasında, Kangal, Zara ve çevresinde zincirleme olarak devam etmişti.⁷⁸

76 Bu durum TBMM'nin Alişer Edendi hakkında bir kararname çıkarmasına neden olmuş, ancak kendisinin özür beyanı dolayısıyla hakkında çıkarılan takibat tecil edilmişti.

77 TBMM Arşivi'nden akt. Mustafa Balcıoğlu, *İli İsyan Bir Paşa*, Babil Yayınları, Ankara, 2003, s. 131.

78 Balcıoğlu, s. 132.

25 Temmuz 1920'de Alişer ve Refahiye'li eski jandarma çavuşu Şadan Aşireti reisi Paşo kumandasında 300 kadar müsellağ (silahlı) Kürt, Refahiye'den Kuruçay'a gönderilmekte olan hükümete ait 26 sandık cephaneyi gasp etmiş ve buna müteakip Refahiye'ye bir saat mesafede Balensur karyesine gelerek Refahiye ve civarında "kongre"⁷⁹ taraftarı ayrılışın" diyerek tebliğatta bulunmakla beraber Refahiye kasabasını basmaya teşebbüs etmişlerdir. Ancak bu sırada etrafta yetiştirilen kuvve-i askerîye ile ve aralarında İmraniye Nahiye Müdürü bulunan Alişan Bey'in de bizzat girdiği bazı müsellağ Kürt kuvvetleriyle 26 Temmuz 1920'de 6 saat süren bir müsademedir sonra dağılıp gitmişlerdir.⁸⁰ Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporu'nda yer alan bu bilgilerden sonra heyet, Alişer Efendi'nin bu kuvvetin başında bulunmasının vakanın siyasi bir mahiyette olduğuna delalet ettiğine dikkat çekmektedir.⁸¹

Nuri Dersimi ise *Kürdistan Tarihinde Dersim* adlı kitabında, Ağustos 1920 olarak verdiği tarihte bu olayı, Kürt kuvvetlerinin başarısı olarak yorumlamış ve bahsi geçen cephaneyle birlikte Türk askerlerinin esir alındığını belirtmiştir. Dersimi, bunun üzerine durumu korkunç gören Sivas Vilayeti'nin Ankara'dan aldığı emre göre durumu düzeltmek ümidiyle Koçgiri aşiret reisi Alişan'ın Refahiye Kaymakam vekâletine, kardeşi Haydar'ın da Ümraniye Nahiye Müdürlüğü'ne atandıklarının ilan edildiğini kaydetmiştir.⁸²

Dönemin Erzincan Valisi Ali Kemali de anılarında olayı, Dersimi'nin aktardığına benzer şekilde, Kürt kuvvetlerinin başarısı olarak değerlendirmiştir. Kemali, bu başarıdan güç alarak çetesinin sayısını artıran adı geçen Paşo'nun, Refahiye'nin bir saat güneyindeki Balansur köyüne gelerek hükümet taraftarlarını tehdit ettiğini, Alişer'in de bu sırada hükümete, Paşo'nun Cengerli bölgesinde yetkili tanınmasını bildirdiğini kaydetmiştir.⁸³

79 Türk Millî Kuvvetleri "kongre" olarak adlandırılıyordu.

80 TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", no: 34, s. 8

81 Aynı yerde.

82 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 88.

83 Ali Kemali, s. 127.

Balcıoğlu ise bu olaylar vesilesiyle hükümetin Koçgiri aşiret liderleri olan Alişan ve Haydar beylere resmî görevlendirme vermesine rağmen KTC yeleri ve sempatizanlarının bölgede ayrılıkçı propagandalara devam ettiğini kaydetmiştir. rnek olarak Balcıoğlu, Ovacık kazasının erpazın nahiyesi eski müdürü Mustafa Ağa'nın Kemah köylerine yaptığı propagandalarda, asker toplamada padişahın emri olmadığını belirterek, Dersimliler gibi Kemahlıların da asker vermemelerini istediğini aktarmıştır. Balcıoğlu ayrıca, ayrılıkçıların "Ankara hükümetinin Alevileri keseceği" yolunda propagandalar yaptıklarını ve bunun sonucu; Dersim, Ovacık, Erzincan ve özellikle Zara, Kangal, Refahiye, Divriği, Ümraniye bölgelerindeki Alevi halkın, her an hkmete karşı harekete gececek duruma getirildiğini kaydetmiştir.⁸⁴

Dönemin Erzincan Valisi Ali Kemal anılarında, yukarıda bahsi geçen olayı şu şekilde aktarmıştır:

Zara'nın Panza köyünden Misto adında bir adam, birtakım Kürtleri başına topladı,. Çeteler oluşmasına ve hatta bunları silahlandırmaya girişti. Alevi mezhebinde olan Türkleri de bu çete teşkilatına sokmaya çalıştı. 336 yılı Temmuz'unda Zara'nın ulfa Ali köyündeki Jandarma karakolunu basacak kadar cesaret gösterdi. 25 Temmuz 1920'de Refahiye ilçesi eski Jandarma avuşu ve Alişer'in yarıdakçısı Paşo, 300 kadar yarıdaşıyla eşkıyalığa başladı. 12 jandarma korumasında Refahiye'den Kuruçay'a gönderilmekte olan cephanesinin önüne çıkararak, 26 sandık cephaneyi gasp etti.⁸⁵

Aynı doğrultuda Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporu'nda da, Kemah bölgesinde Alişer'in bu dönemde yaptıkları faaliyetlere yer verilmektedir:

Teşrin-i Evvel sene 36 ayında Alişer'in iğfalatına kapılan ve kısmen Koçgiri'lerden kısmen de Dersim'in Ovacık kazası halkından müteşekkil olan Kürd çetelerinin tecavüz faailiyesi başlar. şöyle ki 5 Teşrin-i Evvel sene 36 da iki yüz müsellah Kürd Ali-

84 Balcıoğlu, s. 132-133.

85 Ali Kemal, s. 127.

şir'in sevk ve idaresi altında olarak Kemah'ın Ahenik nahiyesine merbut bazı kuraya taarruz ederek yağmagirliklerde bulunmuş ve Kemah'la Kuruçay arasındaki telgraf muhaberesini kat' eylemiştir.

Kemah Kaymakamlığından Erzincan Mutasarrıflığına keşide edilen 9 ve 10 Teşrin-i Evvel sene 36 tarihli telgrafnamelerde: Dersim Ekradından bin kadar müsellaah bir kuvvetin top ve mitralyözle mücehhez oldukları halde Koçgiri mıntikasına gelerek ve bu mıntıkadaki aşireti de kendilerine ilhak ederek bir iki güne kadar Kemah, Kuruçay ve Refahiye kazalarına tecavüz eyleyeceklerini mevsukan istihbar edildiğini bildirmiştir.

Teşrin-i Evvel sene 36 ayında Alişir ile Dersimli birkaç reisin imzasını havi olarak Şadilli aşireti reisi Yusuf Paşa Bey'e yazılan ve Kürdistan Dersim muhafaza-i hukuku hilâfet ordusunun taburlarının vürudunu ve pek yakın bir zamanda Şerki-loh karyesine geleceklerini ve kendisinin de orada iltihak etmesini bildiren bir mektupta: Alişir [Hilafet Ordusu Müfettişi Umumisi] ünvanını taşımakta ve Şadilli aşireti reisine de (Refahiye cebhesi kumandanı) diye hitab edilmektedir. Bu tahriyat münderecatından tamamen anlaşılıyor ki Koçgiri mıntikasında epeyce teşkilat-ı askerîye icra edilmiş ve lede'l-icâb vuku bulacak bir hareket-i kıyamiyede muhtelif cephe kumandanlıkları da ihdas olunmuştur. Ancak Ahenik nahiyesine tecavüz eden kuvvetin tecavüzatını şimdilik daha fazla ileri getirmemiş ve hatta Koçgiri Aşireti rüesasından Divriği Kazası Kaymakamı Alişan Bey'in Erzincan Mutasarrıflığından vuku bulan talep ve rica üzerine Alişir'in affı şartıyla ve ahalisinin emniyete ve evvelce gasb ve Dersim'e nakledilmiş olan (silik) edilerek Dersim'e gönderilmiş olduğu ve fakat Dersim'e gittikten sonra Alişan Bey'in dahi mükerreren vâki olan ihdarata rağmen vazife-i memuriyeti başına avdet etmemiş veya edememiş ve ancak sene 37 senesi Haziranın on sekizinde yani Koçgiri te'dibatının netayic-i mü'ifesini müteakib dehalet ve Merkez Ordusu Kumandanlığı'nca Erzincan'da ikametine müsaade edilmiş bulunduğu muhaberat-ı cârîyeden anlaşılmıştır.⁸⁶

86 TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", no: 34, s. 8-9.

Raporda kaydedilen bilgilerden anlaşılacağı üzere, Kasım 1920'de Alişer Efendi komutasında bazı Ovacık kuvvetleriyle birlikte Kemah bölgesinde çeşitli baskınlar düzenlemiş, Kemah-Kuruçay arasındaki telgraf hattı kesilmiştir. Burada dikkat çekilen bir nokta, Alişer'in "Hilafet Ordusu Müfettişi" unvanını kullanması, ayrıca Şadilli aşiret reisine de "Refahiye cephesi kumandanı" olarak hitap etmesidir. Bu tür askerî tabirlerin kullanılması heyetin; Koçgiri bölgesinde askerî teşkilatlanma ve yapılacak bir isyan için çeşitli cephe kumandanlıkları oluşturdukları yorumunu yapmasında etkili olmuştur. Bu gelişmeleri, Koçgiri ve Dersim bölgesinde yapılan faaliyet ve meydana gelen olayları Nuri Dersimi ise şöyle aktarmıştır:

(...) 20 Ekim 1920'de Dersim'den hareket eden bir Kürt kuvveti, Giresun'dan Eğin'e gelmekte olan Türk cephanelerini Kuruçay ilçesinin Kamlo bölgesinde kuşatmış ve cephanelerine tamamen el koymuştu. Alişan Refahiye kaymakam vekili olması sıfatıyla Dersim kuvvetlerini takip etmeyi bahane ederek, yüz kişilik biri Kürt kuvveti ile Kuruçay-Kemah'tan Dersim'in Ovacık bölgesine girmişti. Burada aşiretler Alişan'ı iyi niyetle kabul etmişlerdi, çünkü Dersim'deki teşkilatımızın merkezi Ovacıktı ve Ovacık Kürtleri, Alişan'ın Kürt milliyetçisi olduğunu biliyorlardı. Alişan'ın yanlarına gelmiş olmasından faydalanarak, Kürdistan'ın bağımsızlığı davası uğrunda canlarını fedaya hazır olduklarını bir defa daha kuvvetlendirmiş ve antlarını yenilemişlerdi.

Alişan, Ovacık'tan aşiret reisleriyle beraber Hozat bölgesine dahi gitmiş ve ordaki Kürtlerle de temasta bulunmuştu. Hozat ve Çemişgezek bölgelerinin aşiretleri genel bir toplantı yaparak Kürt milli kurtuluş hareketinde birlik olduklarını, Kürdistan'ın bağımsızlığını ilana hazır bulduklarını, Batı Dersim'den 45.000 kişilik düzenli bir kuvvetin (ki bu yön Alişer'in sicil kayıtlarına dayanmaktadır) teşkilatlandırıldığını ve Doğu Dersimlilerin de aynı oranda yardımda bulunacaklarını bildirmişlerdi. Yapılacak bu harekete bütün Kürdistan'ın elbirliği yaparak ayaklanacaklarından emin olduklarını bildirerek bu

milliyetperver Kürt toplantısı üyeleri Alişan'a güvence vermişlerdi. Bu kararlardan dönmeyeceklerine dair de Dersimlilerin Seyit geleneklerine göre Zülfikar Murtaza ve parçalayıp niyaz makamında yedikleri elmaya yemin etmişlerdi. Hozat aşiretlerine güveni olmadığı için yalnız Seyit Rıza bu yemine katılmamış ve ancak Ovacık aşiretleriyle kuvvetli bir birlik kurmakla yetinmişti.⁸⁷

Nuri Dersimi'nin Kürt milliyetçi duygu ve ideolojisiyle kalem aldığı bu satırlarda birçok abartı yer almaktadır. Örneğin dönem itibariyle bölgede 45.000 gibi büyük sayıda kuvvetin olmadığı bilinmektedir. Zira şu ana kadar eldeki mevcut belge ve veriler de asi kuvvetlerin 200, 300, 500 en fazla 1.000 kadar olduğu konusunda bilgiler vermektedir. Nuri Dersimi anılarında, Hozat'ta yapıldığını söylediği birlik toplantısı sonucunda, 15 Kasım 1920'de Ankara hükümetinden isteklerini belirten bir nota gönderdiklerini kaydetmiş, sonrasında yaptıkları faaliyetleri ve Kürdistan için ön gördükleri programlarını anılarında aktarmıştır.⁸⁸

Öte yandan Dersimlilerin Kuruçay ve Kemah bölgesine yeniden saldırı yapacağı haberleri alınmış, bir taraftan da bu olasılığa karşı çeşitli tedbirlere başvurulmuştu. Örneğin Erzincan mutasarrıfı Kemah, Kuruçay, Refahiye, Pülümür kaymakamlıklarını saldırılara karşı uyarmıştır. Ayrıca mutasarrıf Kemah kaymakamı aracılığıyla Alişer'e gönderdiği yazıda Osmanlıları teşkil eden iki unsur kaldığını, kan dökülmesini istemediğini, hükümetten talepleri varsa, nasıl müracaat edeceklerini bildiklerini, bu işlerden vazgeçmeleri halinde affını sağlamaya çalışacağını bildirmiştir. Erzincan mutasarrıfı, bu girişiminin işe yaramaması sonucu Refahiye kaymakam vekili Alişan Bey'e başvurarak, köylere saldıran Alişer'in takibini emretmiştir. Aynı zamanda 15. Kolordu'dan yeteri kadar cephane istenmiştir. Diğer taraftan Alişan Bey, Dersim aşiret liderlerinden Seyid Rıza ile bir-

87 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 89.

88 Dersimi, s. 89-90. Dersimi'nin Ankara hükümetine gönderdiklerini söylediği bu nota ve ardından Kürdistan'ın kurulması için öngördükleri program ve faaliyetleri aşağıda aktarılmıştır. Bkz. "Kürt Ulusçu Boyutu" başlığı.

likte harekete geçerek Alişer'i ortadan kaldıracaklarını Erzincan Mutasarrıfı'na bildirmiştir.⁸⁹ Mutasarrıfın isteği üzerine, Alişan Bey, gönüllü Koçgiri Müfrezesi ile güya Alişer'e karşı harekete geçmiştir.⁹⁰ Ancak Balcıoğlu'na göre, Alişer'i takip etmeyip saldırıları bir süre ertelemiştir. Tüm bu gelişmeler sonucu 9 Ocak 1921'de Alişer, mutasarrıfa saldırılardan vazgeçtiğini yazmıştır.⁹¹ Bu durumdan hükümet de memnundur, zira saldırganlar üzerine gönderecek kuvveti yoktur.⁹² Ancak Ankara hükümetinin bu dönemde aldığı bazı tedbirler vardır. Hükümetin aldığı tedbirlerden birisi, TBMM'de Alişer Efendi'ye dair alınan bir karardır. Alişer'in bu dönemde, içinde yer aldığı tüm bu faaliyetler onun Koçgiri hadiselerinde birinci derece sorumlu ve olayların faili olduğu konusunda TBMM tarafından çıkarılan kararnameye gerekçe oluşturmuştur.⁹³ Bu karamameyle Alişer Efendi, yaptığı faaliyetler dolayısıyla suçlu görülse de kendisinin özür beyanı, suçunun tecil ettirilmesine gerekçe gösterilmiştir. Ancak Meclis'in aldığı bu karar, olayları yatıştırmak ve büyümesini önlemek adına aldığı bir çeşit tedbir olsa gerektir.

Ankara hükümetinin başvurduğu bir diğer tedbir ise Dersim ve çevresinde nüfuz sahibi bazı Aşiret reislerine resmî makamlar vermek ve TBMM'ne mebus olarak alınmasını sağlamaktır.⁹⁴ Bu doğrultuda daha öncede belirtildiği gibi Koçgiri Aşireti liderlerinden Alişan Bey Refahiye Kaymakam vekillğine, kardeşi Haydar Bey de Ümraniye Müdürlüğüne atanmıştı. Ancak Ankara hükümetinin başvurduğu en somut tedbir, nüfuz sahibi bazı Dersim aşiret reislerini TBMM'ye mebus olarak atanmalarını sağlamak olmuştur. Dersim aşiret reislerinden; Diyap Ağa, Meço Ağa, Mustafa Ağa, Ahmet Ramiz ve Hasan Hayri Beyler, Dersim mebusları olarak Meclis'te yer almışlardır. Yapılan bu

89 Balcıoğlu, s. 136.

90 A.g.e., s. 134.

91 A.g.e., s. 136.

92 A.g.e., s. 134.

93 BCA, S: 397, D: 78 no'lu, takibi tecil kararı.

94 Bu doğrultuda daha önce, Alişan Bey'e Mustafa Kemal tarafından mebusluk teklif edildiği Dersimi'nin anılında yer almaktadır. Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 87; Dersimi, *Hatıratı...*, s. 98;

hamleyi Nuri Dersimi, Ankara'nın kendilerine gösterilen çıkar ve mevkiye aldanarak Kürt milli hareketine arkalarını çevirdiklerini söylediği bu vekillerin, "Mustafa Kemal'in tuzağına düşmeleri" olarak yorumlamıştır. Nuri Dersimi bu nedenle Ankara Hhkümetinin Dersim milli harekâtını zaafa düşürmekte başarılı olduğunu kaydetmiştir.⁹⁵

Bölgede meydana gelen olaylara karşı alınan en önemeli tedbir ise 9 Aralık 1920'de, 3. Kolordu'nun lağvedilip yerine Merkez Ordusu'nun kurulması ve kumandanlığına Nurettin Paşa'nın getirilmesidir. Nurettin Paşa'nın Merkez Ordusu Kumandanlığı'na atandığına dair kararname sureti, bizzat kendisi tarafından ilgili makamlara tebliğ edilmiştir.⁹⁶ Bu kararname ile Nurettin Paşa'nın seferde ordu komutanı yetkisiyle Merkez Ordusu Komutanlığı'na getirildiği bildirilmiş, aynı zamanda yetki alanındaki mülki memurlara hem asayiş hem de askerî hususlarda doğrudan emir verebileceği olağanüstü yetkilerle donatıldığı tebliğ edilmiştir.⁹⁷

Ümraniye/Koçgiri Hadisesi ve Bölgeye Nasihat Heyeti Gönderilmesi

Bölgede 1920 yılında baş gösteren tüm bu hadiseler sonucu hükümetin aldığı bazı tedbirlere rağmen Ocak 1921'de Yenihan ve Yıldızeli ayaklanmalarında adı geçen Zalim Çavuş namında Hüseyin Ağa'nın yaptığı baskınla daha büyük olaylar ateşlenmişti. Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nden bulunan "Koçgiri Hadise-i İsyâniyyesi" başlığıyla, dönemin olaylarını anlatarak rapor eden bir belgede, 11 Kanûn-ı Sanî 37 (11 Ocak 1921) olarak verilen tarih, aslında Ümraniye Hadisesi'ne yol açacak olayların başladığı gündür. Belgedeki:

Zalim Çavuş nâmında bir şakî Yenihan hâdise-i isyâniyyesi ta'ki-bâtından kurtulmak için Koçgiri Aşireti köylerine geçerek ve

95 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 91.

96 ATASE Arş., Kutu (K): 769, Gömlek (G): 32 no'lu belge. Karnamenin sureti bkz. EK 3

97 Balcioglu, s. 18.

aşiret rû'esâsına istinâd iderek başına topladığı yirmi otuz kişiyle 11.01.37'de. İnönü Muhâberesi bidâyetlerinde (Kapukaya karyesi) jandarması ile müsâdeme iderek bir neferimiz şehîd ve on dört neferimiz esir itmiş idi bu def'a üzerine hâl-i teşekkülde zâ'if mevcûdlu Altıncı Sûvâri Alâyi eşkiyayı ta'kîb firârı bakaya efrâdını derdest itmek vâzifesiyle 4 Şubat 37'de (İmraniye) mıntıkâsına gelmiş alâyin tutduğu birkaç firâri neferi bir müfreze muhafazında 4.03.37'de (Zara)'ya gelirken bunları kurtarmak üzere Kürt Rıfat, Karamanlı Nuri'nin idâresindeki 'usât müfrezeyle ta'arruz itmiş ve 6.03.37 sabahı da Haydar Bey kumâdasında 1000'den fazla 'usât, 2. İnönü Muhârebesinin başlayacağı bir zamanda (Zara, İmraniye) telgrâf hattını tahrib iderek ve alâyin bulunduğu (İmraniye)'yi dört taraftan sararak Dersimlilerin de o aralık beş yüz atlı ile vukû' bulan mu'avene-tiyle alâyı basmak guruba kadar devam iden müsâdeme neticesinde alâyin cebhânesi tükendiğinden 'usât İmraniye'ye girmeye muvaffak olarak telgrâhaneyi, tahrib, kasabayı yağma birkaç hâneyi ihrâk, zâbitân ve efrâdı silahtan tecrîd iki makine-li tüfenk ile bi'l-'umûm eslihâ ve hayvânâtı zabt itmiş iki yüz üç tüfenk, yüz otuz beş hayvan (...) idi.⁹⁸

ifadelerinden anlaşıldığına göre Yenihan İsyanı'ndan sonra aranan Zalim Çavuş namında bir şakinin, takibattan kurtulmak için Koçgiri Aşireti köylerine geçerek ve aşiret reislerine güvenerek, yirmi otuz kişilik bir grupla 11 Ocak 1921'de Kapukaya karyesi jandarmasıyla çarpışması sonucu bir asker şehit, on dört asker de esir düşmüştür. Sonrasında Altıncı Sûvari Alayı'nın eşkiyayı takip ve asker kaçaklarını yakalamak göreviyle 4 Şubat 1921'de İmranlı bölgesine gelerek birkaç firariyi bir müfreze muhafazasında Zara'ya götürürken 4 Mart 1921'de firarileri kurtarmak amacıyla Kürt Rıfat ve Karamanlı Nuri idaresindeki asilerin müfrezeyle taarruz ettiği kaydedilmiştir. Rapor da ayrıca 6 Mart 1921'de Haydar Bey kumandasında 1.000'den fazla asinin Zara ve İmraniye telgraf hattını tahrib ederek, Dersimlilerin de beş yüz atlı yardımıyla alayın bulunduğu İmrani-

98 Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Kutu no: 1/76 (47-2), Fihrist no: 3.

ye'yi dört taraftan sardığı çarpışmalarda, alayın cephanesinin tükendiğinden asilerin İmraniye'ye girmeyi başardığı; telgraf-haneyi tahrip ettikleri, kasabayı yağma ve birkaç haneyi yaktıkları, askerlerin ahalinin silahlarına ve hayvanlarına el koydukları sayılarıyla birlikte kaydedilmiştir. 6 Mart 1921'de meydana gelen bu olaylar, kayıtlara Ümraniye/Koçgiri Hadisesi olarak geçecektir.

Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa'nın 15 Ocak 1921'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne göndermiş olduğu Harp Raporu'nda da Zalim Çavuş olayına ilişkin bilgi verilmiştir. Raporun ilgili maddesinde, "Zara mıntıkasında takib müfrezesi ile Zalim Çavuş çetesi arasında vaki olan müsademede eşkiyadan yedi maktul, iki mecruh vardır, müfrezemizden bir nefer şehid olmuş ve bir hayvan eşkiya eline düşmüştür"⁹⁹ ifadelerine yer verilmiştir.

Balcıoğlu'nun ATASE Arşivi belgelerden aktardığı bilgilere göre ise olaylar şöyle gelişmiştir:

Şadan Aşireti Reisi ve Yenihan Ayaklanması'nda Zalim Çavuş diye anılan Hüseyin Ağa, Koçgiri Aşireti'nden topladığı adamlarla ve Koçgiri Aşireti'nin önderlerinin teşvikiyle bölgede şevket ediyordu. Nitekim Karacaviran nahiyesine bağlı Bahtiyar, Türk, Yenice gibi Türk ve hükümete bağlı köyleri basarak, çocuklara, kadınlara işkence yaptı. Zalim Çavuş Çetesi'ni yola getirmek için Sivas'tan yola çıkarılan bir müfrezeye çete ile Karacaviran'a bağlı Kapukaya köyünde çatışmaya girdi. Koçgiri aşiretine bağlı köylerin de katıldığı bu çatışmada bir er öldü. Çete, 14 askeri de esir aldı. Eşkiya bir kısırakla, erlerin silahlarını aldı. Kendilerini serbest bıraktı. Bu olay üzerine, Samsun'da henüz kurulmakta olan 6. Süvari Alayı Zara'ya geldi. Alay Komutanı, Ümraniye Nahiyesi Müdürü Haydar Bey nezdinde teşebbüse geçerek, Karacaviran'ın Kapıkaya köyünde müsadere edilen silahların geri verilmesini, suçluların cezalandırılmasını istedi. Bu istek reddedilince, Zara Kaymakamlığı aracılığı ile Haydar Bey'in görevine son verildi. 6. Süvari alayı 14 Şu-

99 ATASE Arş., 15/1/1921 tarihli, K: 635, G: 86+ no'lu belge.

bat 1921'de Ümraniye'ye geldi. Amacı hem yöredeki eşkıyayı yola getirmek, hem de asker firarilerini yakalamaktı. 6. Süvari Alayı'nın Ümraniye'ye gelmesi ile Türk Ordusu'nun isyancıları yok edeceği yolunda söylentiler her tarafa yayıldı. Hâlbuki Alay'ın böyle bir amacı yoktu. Alay'ın görevi daha önce de belirtildiği gibi; asker firarileri ile Zalim Çavuş'un şekavetine engel olmaktı. Nitekim 3 Mart'ta 6. Süvari Alayı, 5-10 asker kaçağını yakaladı. Aynı gün teslim olan bir başka isyancı askerle birlikte, Zara'ya sevk edilirken, Ümraniye'nin 7 km. batısında Yazı Hacı köyüne varıldığında, 7-8 silahlı, müfrezenin önünü kesti. Çatışma başladı. Silah sesini duyan Karacaviran nahiyesinin çeteleri, civar köyleri tuttular. Türkeslik köyüne sığınan müfrezenin, Ümraniye'ye dönmesine de engel oldular. Sayıları 300 ile 400'e ulaşan eşkıya, o gece Yazı Han köyünde kalan 12 erin tüfek ve atlarını alıp, tutukluları kurtardılar. Bundan sonra "Hükümet Ermeniler gibi bizi de kırmak istiyor" diyerek bölgedeki Koçgiri Aşireti'ne mensup isyancılar Şerefiye'de toplanmaya başladılar. Alay'ın Zara'ya alınmasını istediler. Zara ile Ümraniye arasındaki telgraf hattı, isyancılar tarafından kesildiği için daha fazla bilgi almak mümkün olamıyordu. 4 Mart'ta konu ile ilgili olarak 6. Süvari Alayı, 5. Fırka'ya yazısında: Koçgiri Aşiretlerinin Ümraniye'yi sardıklarını, mevcutlarının 300 kadar olduğunu, mühim bir isyan başlangıcı olabileceğini bildirdi.¹⁰⁰

Erzincan Valisi Ali Kemali'nin verdiği bilgiler de benzer doğrultudadır. Kemali'ye göre, "Zalim Çavuş olayı, Ümraniye olayını doğurmuştur."¹⁰¹

Koçgiri Tahkikat Heyeti'nin raporunda ise olaylar şu şekilde değerlendirilmiş ve aktarılmıştır:

Ez-cümle kemakan Yenihan vak'a-i isyaniesinde müdahildar olup derdest edilememiş olan Zalim Çavuş ismindeki şerir bu suretle Koçgiri aşiretinin meskun olduğu İmraniye ve Karacaviran nahiyeleri dahiline firarla buralarda ifsadat ve şekavetde

100 Balcıoğlu, s. 138-139. Benzer doğrultuda bilgiler için bkz. Ertuna, s. 261-262.

101 Ali Kemali, s. 129.

devam etmiş ve merkurun derdesti için Sivas'tan bir jandarma binbaşı kumandasında olarak gönderilen 20, 30 kişilik bir jandarma müfrezesiyle Karacaviran nahiyesine merbut Kapukaya karyesinde 11 Kanun-ı Sani sene 37 günü müsademe ederek bu müsademede civardaki Kürdkeşlik, Sandal ve Dibeşergöl Karyeleri ahalisinin de müzaheretini elde ederek mezkur müfrezeyi perişan etmiş ve bir neferini şehid ve yollarını şaşırın 14 neferi de esliha ve cephanesiyle esir eylemiştir. İşbu hadiseden birkaç gün evvel [yani 3 Kanun-ı Sani sene 37 tarihinde] merkez ordusunun yeni kumandanı Nureddin Paşa hazretleri tarafından Koçgiri mıntıkasındaki köylerin Müslim ve gayrimüslim nüfusları miktarının ba-telgraf sorulmuş olması ve bu emre müsteniden Koçgiri kazası kaymakamlığınca nahiyelere gönderilen muhtelif mevâdlı emirnameye bir hain tarafından kim? ve ne hal oldu?) Alevi Kürdlerin imhasını zehabını tevhid edecek bir fıkranın ilave edilmiş bulunması havali-i mezkuredeki Kürd anasırında büyük bir vehm ve telaş tevhid eylemiş idi.

Koçgiri havalisindeki Kürd unsurunda hayli zamandan beri pek ziyade bir surette tezahür eden ve gittikçe müyazid-i eh-hemmiyet ve calib-i endişe bir şekilde tegallübât sahasına da intikal eden siyasi faaliyet ve hareketten ve tahsisi son defaki Kapukya vaka-i mü'sifesinden çok endişe ve telaşa düşen Sivas Vilayeti o sıralarda Merkez Ordusu mıntıkasından teşkil edilmekte bulunan iki piyâde fırkasına mensub olarak merkez vilayette bulunan Altıncı Alayı Zalim Çavuş'u ta'kib (silik) ve bekayayı derdest gibi vezaiyle der-akab Zara (silik) Imraniye istikametinde tahrik etmiş ve işbu alay Zara'da bazı nevâkısın ikmalî zımmında bir ayı mütecaviz bir zaman kaldıktan sonra nihayet 14 Şubat sene 37 de Imraniye nahiyesi merkezine muvasalat eylemiştir.

İşte bir taraftan Imraniye'ye muvasalat eden işbu sūvari alayına mahalli Kürd çeteleri tarafından taarruz edilerek Alay Kumandanı Binbaşı Halis Beyle daha bir iki zâbit ve birkaç neferin şehid ve alay bakiyesinin de tekmil-i esliha ve cephane ve eşyayı askerîyesiyle esir edilmesi ve diğer taraftan da bu hadise mü'lime üzerine sevk edilen kuvayı tenkiliye tarafından Koç-

giri aşiretinin meskûn olduğu karyelere 2.000'e karib hane- nin ihrak ve tahribi ve mücrim ve masum tefrik edilerek ahali- i mahalliyenin teşkîl-i emval ve mevaşi ve erzaklarının zabt ve müsadere ve hatta yağma edilmesi ve Kürdlerden bir haylisi- nin itlaf ve şehid edilmesi suretiyle Koçgiri hadisesinin iki baş- lı bir facia şeklini alması bundan sonra başlar.

Imraniye hadisesi [veya faciası]: Altıncı Süvari Alayı tarafın- dan Imraniye nahiyesi merkezine muvasılatından sonra Kürd aşairinden asker firarisi ve bakayası olmak üzere derdest edip muhafaza tahtında Zara'ya sevk edildiği bir kafileyi –bilhassa bu kabile içinde Imraniye'nin Delice karyesinden ve Kürd eşra- fından Genco Ağanın oğlu Mahinud'u– kurtarmak maksadıyla Imraniye Kürdlerinden mühimce bir kuvvet Kızıltepeli Kör Rı- fat ve Karamanlı Nuri nam sergerdelerin kumandasında olarak 4 Mart sene 37 Cuma günü Imraniye'nin yarım saat mesafesin- de kâin Yazıkırn karyesinde kafileye taarruz etmiş ve uzun bir müsademedden sonra gerçi muhafız kuvvet usâtı yanıp Zara'ya gitmeye muvaffak oluyorsa da kabile efradı firara muvaffak ol- muş idi. Bu vaka-ı ihdas eden Kürd çetesine aynı günde Imrani- ye, Karacaviran, Bulcan nahiyelerine mensub birkaç yüz kişilik müsella Kürd ahalişi iltihak etmiş ve bunlar Çakırlar nam kar- yede tecemmu' ile zahirde berayı istişâre kaydıyla ve hakikat- te süvari alayının Imraniye'den çekilerek Zara'ya avdet etmesi lüzumunu teklif maksadıyla Süvari Alayı Kumandanı Binbaşı Halis Beyle o sıralarda Imraniye'de bulunmakta olan Zara Kay- makamı Şakir Bey'i nezdlerine davet etmişler ve fakat bu dave- te kimse icabet etmemiştir. Garib ve şayan-ı dikkat bir tesadüf- tür ki o güne kadar bir hükümet memuru olarak Imraniye'de nahiyeye müdürlüğünü ifa etmekte olan Koçgiri Aşireti rüesasın- dan Haydar Bey de hasta bulunan validesini ziyaret bahanesiyle o gün Imraniye'den gaybubet ediyor ve karyesine gidiyor. Çakırlar karyesinde tecemmu' eden Kürd eşkiya kuvveti 5 Mart sene 37 günü Süvari Alayına Zara'ya avdet etmesi lüzumunu hâvi tehdit-âmiz haber gönderiyor ve 5 gecesi nahiyeye merkezi olan Imraniye'yi (silik) ihata ederek 6 Mart sene 37 günü Im- raniye'ye ve Süvari Alayına taarruz ediyor. Süvari Alayı o sıra-

da henüz teşkilat ve tensikatını ikmal edememiş ve cem'an 300 nefer mevcudunda bulunmuş olmakla beraber kuvvetini gerek firari ve bakaya derdesti vazifesiyle dağıtmış ve hatta Alayın en geride efradinın kalıb (?) olan bir bölüğü de Imraniye'nin on iki kilometre garbında kain Türkeşliğinde münferiden ve adeta mahsur bir halde bulunmuş olduğundan Alayın Imraniye müsademesine iştirak edebilen mecmu' muharib kuvveti ancak 90 neferden ibaret kalmış idi. Sabahleyin alaturka Saat 3 den itibaren başlayan müsademe, zeval vakti Alay Kumandanı Binbaşı Halis Bey'in ma-teessüf şehadeti vuku bulmuş olmasına rağmen, guruba kadar bütûn şiddetiyle devam etmiş ve askerimizin hain olan müsellağ çete kuvvetine karşı gayet merdâne mukavemet eylemiş ise de nihayet cephanenin tükenmesi üzerine efradinın birçoğu yaralı olduğu halde incâmkar Süvari Alayı 7 zabitle birlikte düçar-ı esaret olur ve bu meş'um hadisede 2 makineli tüfenk ve 203 tüfenk ve 135 hayvan ve birçok eşyayı askeriye eşkiyanın yed-i gasbına geçmiş, ayrıca nahiye merkezinde Türk ahalisinden de (boşluk) kişi kongre taraftarını diye şehid edilmekle beraber birçoklarının eşyası ve serveti de yağma olmuştur. Imraniye Nahiye Müdürü sabıkı (silik) Haydar Bey'in bu müsademeyi Imraniye'ye çeyrek mesafede kain bir tepeden bizzat idare ettiği hakkında gerek vesaik-i resmîyeden ve gerekse ahali-i mahalliyeden edindiğimiz malumat heyetimizce pek kötü bir ihtimal dahilinde olarak kabul edilmiştir. Bu vak'a günü Koçgiri rüesasından Alişan Beyzade İzzet Bey kumandasında başkaca 60 kişilik bir Kürd çetesi Koçhisar'ın Celaliye nahiyesinde kain Keyiflikaya karyesine gelerek bu nahiyedeki Kurmaşlı nam Kürd aşireti de kendi kıyamlarına iştirak için teşvikat ve tahrikata başlamıştır.¹⁰²

Diğer taraftan Nuri Dersimi ise anılarında yukarıda resmî mercilerce aktarılmış olan süreci kendi perspektifinden aktarmaktadır. Dersimi kitabında, 1921 yılı başlarında meydana gelen olayları şu şekilde kaydetmiştir:

---

102 TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", no: 34, s. 11-14.

(...) Bu sıralarda Sivas Jandarma taburu Zara'ya hareket emri almıştı. Sivashılarca Zalim Çavuş şöhretiyle anılan Şadan Aşireti Kürt yiğitlerinden Hüseyin Ağa kuvvetleri bu taburla çarpışmaya başladı ve Karacaören nahiyesinin Kapıkaya bölgesinde adı geçen birliğe indirdiği kesin bir darbe ile teslim mecbur etti. Bu seyyar jandarma birliği silah ve gereçleri alınarak fertler serbest bırakılmış ve bu haber Sivas merkezini korku ve heyecana düşürmüştü. Sivas'taki piyade tümen komutanı bir kısım kuvvetini Zara'ya göndermişti. (...) Harekâtın sorumlu kişisi sıfatıyla tanınmış olduğundan artık Sivas merkezine gitmemeye zemin ve zaman uygun değildi, şu halde Kangal, Koçhisar ve kısmen Divriği bölgelerinde doğrudan harekâtın başına geçmek zorunluluğu doğmuştu. (...) Aziz haininin bu son girişimi, Türklerin, birliğimizi bozmak için hileli yollara başvurmaktan geri kalmadıklarını ispat etmiş olduğundan, Kürt kuvvetleri, Türk askerî birliklerine karşı saldırıya başlamıştı. Sivas merkezinin durumu pek tehlikeli olduğundan Ankara'dan yardım istenmişti. Bunun üzerine 18 Ocak 1921'de Tümen komutanı Malatyalı Yarbay Halis, Sivas'ta tedbir olarak bıraktığı 6. Sûvari Alayıyla ve bu alay kuvvetine bir kısım makineli tüfek ve birkaç top ilavesiyle, görünüşte Erzincan'a geçmek bahanesiyle Zara'ya gönderilmiş ve Zara kaymakamı aracılığıyla Kürt Haydar nezdinde girişimde bulunarak, yok edilen seyyar jandarma taburunun askerî gereçlerinin geri verilmesi istenmişti. Bu teklif reddedilmişti. Bunun üzerine Ankara hükümeti, Haydar'ın Ümraniye Nahiye Müdürlüğü görevinden çıkarıldığını Zara Kaymakamlığı'na bildirmişti. Yarbay Halis'in alayı da 15 Şubat 1921'de Ümraniye üzerine yürüme emri almıştı. Halis Ümraniye merkezine yerleştikten sonra, bir süre dinleneceğini, dinlendikten sonra Erzincan'a gideceğini ilan ediyordu.¹⁰³

Dersimi, Yüzbaşı Halis'in bu açıklamalarında bir hile olduğunun sezildiğini, bu nedenle durumu Dersim'e bildirerek direktif istediklerini kaydetmektedir. Dersim'den alınan cevap-

103 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 96.

ta, genel harekâtın ancak ilkbahar sonlarında yapılmasının olanaklı olduğu, o zamana kadar durumu korumaya gayret etmeyi ve kış dolayısıyla yolların kapalı olduğunun bildirildiğini de aktarmıştır.¹⁰⁴ Bundan sonraki gelişmeleri Dersimi şöyle aktarmaktadır:

Komutan Halis ise Ümraniye’de görev almak için Başkumandanlıkta yeni bir emir aldığını ve hatta M. Kemal’in Kürdistan isteklerine dair gizli emirleri hakkında aşiretlere yetiştirmek üzere, Haydar, İzzet, Mahmut, Azamet, Mehmet ve Naki Beylerle diğer kabile reislerini bir araya toplayarak yetiştireceğini ilan ediyordu. Bu sözlerin açıkça yalan ve bizi avutmak için düzenlenmiş bir komedi olduğunu anlamak güç değildi. Bu böyle olmakla beraber, ilkbahar sonlarını beklemek zorunda olduğumuz göz önünde bulundurularak, bizim de vakit kazanmaya ihtiyacımız vardı. (...) 4 Mart 1921’de Yarbay Halis Ümraniye merkezinde bazı Kürtleri yakalayıp bir bölük asker korumasında Zara’ya sevk etmek küstahlığını bile göstermişti. Bunu haber alan Kürt kuvvetleri, birliğin önüne çıkmış, onu kuşatarak Yazı-Hacı yakınlarında teslim mecbur etmiş ve Kürt tutuklularını serbest bırakmışlardı. Bu başarıdan sonra Yarbay Halis’e şiddetli bir nota verilmiş ve alayıyla birlikte kayıtsız şartsız Kürtlere teslim olması, aksi takdirde doğacak durumun sorumluluğu kendisine ait olacağı bildirilmişti. Yarbay Halis bu teklifi reddetmiş ve Kürtlerin gazabını sakinleştirmek için Türk hükümetinin Kürtler hakkında kötü bir düşünce beslemediğini, alayının Zara ve Sivas’a dönmesi kararlaştırıldığından bu harekete yol verilmesine izin verilmesini bildirmişti. Kürtler bu yalana doğrudan cevap verne gereğini hissettiler ve 6 Mart 1921’de Ümraniye merkezini her taraftan kuşatma çemberine aldılar. Yirmi dört saat süren şiddetli savaştan sonra, Türk alayı teslim mecbur oldu. Komutan Halis, özel olarak oluşturulan Kürt askerî Divanı Harbi tarafından yargılanarak ölüme mahkûm edildi ve ölüm kararı Ümraniye merkezinde Halis’in kurşuna dizilmesi suretiyle infaz edildi. Türk-

---

104 Dersimi, s. 96.

lere karşı elde edilen bu parlak zafer üzerine Ümraniye merkezinde Kürdistan bayrağı çekildi. Yapılan savaşlarda yok edilen Türk alayının bütün top, makinalı tüfek ve askerî donanımı elimize geçtiği gibi, binden fazla at ve yüklü miktarda nakliye katırları ele geçirilmiş oldu. Ümraniye’de kurulan bir Kürt askerî heyetinin onayı ile Türk alayına bağlı subay ve askerlere terhis belgesi verilerek serbest bırakıldılar.¹⁰⁵

Nuri Dersimi, –yukarıda aktardığı bilgilerden de anlaşılacağı üzere– olayları Kürtlerle Türkler arasında yapılan bir savaş olarak tasvir etmiş, kullandığı terim ve tabirlerle milliyetçi bir refleksle olaylara meşruiyet kazandırmak istemiştir.¹⁰⁶ Nuri Dersimi, anlatımlarında “Kürt ordusu”, “Kürt kuvvetleri”, “Kürt askerî”, “Kürt subayı”, “Kürt Askerî Divanı Harbi”, “Kürt askerî heyeti” gibi, bir devlete ait olduğu izlenimini veren birimler/terimler kullanarak, meydana gelen olayları “Kürt bağımsızlık savaşı” olarak lanse etmek istemiş ve milliyetçi ideolojisini meşrulaştırma amacıyla abartılarla kurgulamıştır. Zira Dersimi’nin anlatılarını, ne resmî arşiv belgeleri ne de yerel sözlü kaynaklar doğrulamaktadır. Yüzbaşı Halis’in çatışmalarda öldürüldüğü bilgisi, arşiv belgelerinde de yer alırken olayın nasıl meydana geldiği ya da Dersimi’nin belirttiği şekilde “kurşuna dizilerek infaz edildiği” şeklinde bir bilgiye herhangi bir kaynakta rastlanmamıştır. Ayrıca “binden fazla at ve yüklü miktarda nakliye katırları da elimize geçti” ifadesi, arşiv belgelerinde bu konuda verilen bilgilerle uyuşmamaktadır. Belgelere göre yüz otuz beş hayvan asilerin eline geçmişti.¹⁰⁷ Ancak Dersimi, ele geçen hayvan sayısını “binden fazla at ve yüklü miktarda nakliye katırı” olarak vermiştir. Nuri Dersimi, bu olayların tüm Türkiye’de büyük heyecan doğurduğunu, Ankara hükümetinin durumu çok korkunç olarak değerlendirerek Koçgiri

105 A.g.e., s. 97-98.

106 Dersimi, Koçgiri olaylarını Kürdistan istiklal savaşı olarak adlandırmıştı. Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 114.

107 Balcıoğlu, s. 136. Balcıoğlu, 90 er esir olmuş, 135 hayvan, 118 eğer takımı, 203 tüfek, 2 ağır makineli tüfek asilerin eline geçtiğini de belirtir. Bkz. Balcıoğlu, s. 141.

Kürt olayı diye adlandırdığını ve bu duruma özel bir önem vermeye başladığı değerlendirilmesini yapmıştır.¹⁰⁸

Diğer taraftan Ankara hükümeti, Ümraniye olayları sonrasında bazı tedbirler almaya başlamıştı. Bu doğrultuda ilk girişimi Sivas Vilayeti yapmıştı. Vilayet, öncelikle Dersim seyidlerine ve ağalarına gönderdiği bir telgrafta, Dersimli nüfuz sahibi seyid ve ağalardan, olaylarda rolü olduğu düşünülen çevrelere nasihat etmelerini sağlayarak olayların yatıştırılmasına katkı vermelerini istemişti. Dersim'den gelen cevapta, "Ordunun bir süreden beri bölgedeki Müslüman ve Müslüman olmayanların sayıları hakkında soruşturma yaptığını; bu bilginin elde edilmesiyle hükümetin belki de Kürtleri vurup yok etmek istediği anlamına alındığından nefis müdafaasının yasaya uygun olduğuna göre Koçgiri Aşireti'nin de hareket tarzının doğru olduğu" bildirilmişti. Koçgirililere desteğini açıktan gösteren Dersimlilerin bu cevap telgrafı, Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporu'na göre, Koçgiri İsyanı'nın meşruiyetine kefil olan bir cevaptı ve EHU'nun hadisenin mahiyeti hakkındaki kanaatini takviye etmiş ve böylelikle Merkez Ordusu'nun 10 Mart 1921'de alacağı kararda etkili olan nedenlerden birini oluşturmuştu.¹⁰⁹

Ümraniye Olayları sonrasında alınan önemli bir diğer tedbir, Sivas Vilayeti'nce bölgeye aşiret reisleriyle görüşmek üzere bir nasihat heyeti gönderme kararı olmuştu. Bu doğrultuda bölgeye, Kürtlerce sevilen saygın bir Kürt olan Temyiz Mahkemesi üyelerinden Şefik Bey başkanlığında bir heyet gönderilmişti.¹¹⁰ Olaylar sonrası hükümetin aldığı tedbirler ve gelişmeler; Koçgiri Tahkikat Heyeti raporunda şöyle yer almaktadır:

İmraniye Hadisesini Müteakib: Hükümetçe İttihaz Edilen Tedabir –ve– Kürdlerin Hat-ı Hareketleri:

İmraniye hadisesini müteakib bir nahiyenin merbut bulunduğu Sivas Vilayetince ve diğeri müdafaai memleketten başlıca

108 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 98.

109 TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", no: 34, s. 18.

110 Ertuna, s. 263-264; Ali Kemali, s. 130.

mes'ul olan Erkan-ı Harbiye-i Umumiyece olmak üzere aynı tarihte iki nev'n tedabir ittihaz edilmiştir.

Sivas Valisi Cemal Bey: Bu hadise-i mü'sifeyi nasihat ve irşad ile hal-u fasl edebileceğine kani olarak Sivas'da bulunan Mahkeme-i Temyiz azasından ve – ... Kürdleri eşrafından Şefik ve mezkur mahkeme mümeyyizi Dersimli Hakkı Beylerden mürekkeb bir heyet-i nâsihayı 7 Mart sene 37 günü Sivas'dan mahal-i hadiseye i'zam ediyor. Ayrıca –Heyetimizce calibi dikkat bir tedbir-i siyasi mahiyetinde görülen– Dersim sâdâtına da Koçgiri aşiretinin irşadını ve tarik-i hakka irca'larını temenni mahiyetinde olarak bir telgraf çekiliyor. Heyet-i Nasiha 8 Mart sene 37' de Zara'ya 10 Mart sene 37 de isyan mıntukasına muvasalatla aşiret rüesasından –ve İmraniye Nahiyesi Müdürü– Haydar Bey'in Boğazviran nam karyedeki (silik) usat ve aşiret rüesasıyla mülaki oluyor. Vilayetce Dersim sâdâtına çekilmiş olan telgrafa müdafaa nefsini meşru olduğuna, binâ'ena-leyh Koçgiri aşiretinin zaruri (!) bir hat-ı hareket ittihaz eylediğine dair cevap geldiği ordu kumandanlığının Erkan-ı Harbiye-i Umumiyeye keşide eylediği 9 Mart sene 37 tarihli telgrafnamede zikrediliyor.

Heyet-i Nasihanın mesai-i meşküresi asarından olmak üzere Koçgiri aşireti rüesasından Haydar Bey'den 10 Mart sene 37 tarihli olarak ordu kumandanlığına keşide edilen atideki telgrafname ise hükümetin rahim ve şefkatine dehalet arzusu izhar olarak: “Çapulculuğa başlayan harekâta kendilerinin asla razı olmadıkları ve sevk-i cehaletle hudûs eden bu meseleden dolayı hükümetin rahim ve şefkatine dehalet ettikleri” bildirilmekte ve eşkıya nezdinde esir bulunan Zara kaymakamı ile Suşehri jandarma kumandanlığından da aynı tarihte keşide olunan telgrafnamede de “İmraniye kıyamının hükümetin Kürdleri vuracağı hakkındaki işâattan müteessir olan ayak takımı tarafından ifa edildiği, yağmagirlikten başka bir şeyi olmadığını, iki millet arasında bir girdab açılmamak için serian bir afv-ı umumi istedikleri” yazılmakta idi.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye ise müdafaa-i memleket emrinde her makamdan evvel kendisine terettüb eden gayet azim

mesuliyeti gözü önüne getirerek meseleye daha ciddi ve daha esaslı bir ehemmiyet atfederek atideki evamirle tedabir-i kıt'a-i askerîye ittihaz ediliyor:

1 - Merkez Ordusu'na: İta eylediği 7 Mart sene 37 tarihli emirde İmraniye hadisesi yeni ve mühim bir isyan-ı dahilinin mukaddimesi olmak istid'adını haizdir. Yeni teşekkül eden süvari fırkasının dahili isyan te'dibatında ne dereceye kadar müessir olabileceği kestirilemez. Binâ'en aleyh ol-emrde Tokat, Zile mintikasındaki süvari livasıyla süvari fırkasının Yenihan havalisindeki aksamının süratle Sivas'ta cem'i ve beşinci fırka kumandanı (Kaymakam, şimdi Miralay) Cemil Cahit Bey'in de beşinci fırkadan verilebilecek azami süvari kuvvetiyle müsta'cilen Sivas'a celbi ile te'dibatın mîr-i mumaileyhin kumandası altında icrası”

2 - Şark cephesi kumandanlığına ita eylediği 8 Mart sene 37 tarihli emirde: “İmraniye isyanının daha şarka tevessü' etmesi ihtimaline karşı şimdiden tedabir-i lâzîmenin ittihazına”

3 - Tekrar ta'mimen ve bu meyanda merkez ordusuna vermiş olduğu 9 Mart sene 37 tarihli emrde İmraniye'deki süvari alayına Koçgiri aşireti çeteleri tarafından vaki olan tecavüzatdan ve bu aşiretin irşadı hususunda Sivas Vilayeti'nden Dersim sâdâtına çekilen telgrafa sadat-ı mezkure tarafından verilmiş olan cevabdan bahsettikten sonra: “İsyanın tamamıyla mürettib ve düşmanlarımızın üzerine uzun zamandan beri ihzar ettikleri istihbar kılınan siyasi bir hareketin başlangıcı olduğunu göstermektedir. İsyanın mahallinde itfası ve garba doğru tevessü'a mani olmak için Merkez Ordusu'nca icab eden kuvvetler Sivas'dan cem' edileceği gibi Kocaili kumandanlığı emrine girmek üzere Giresun'da teşkil edilmekte olan piyade alayının da şimdilik Şebinkarahisar'a hareketi emredilmiştir; asiler civar Türk Desni Kuraya tecavüzle bunları da kendileriyle teşrik-i harekete icbar ettiklerinden ahali-i muti'anın muntazam surette emr ve kumanda altına alarak müştereken müdafaa ve hayatlarının temini, isyanın şarka tevessü'ne mumani-ai için şark cephesi kumandanlığınca Erzincan ve havalisinde müfrezeler ikamesi, El-Cezire cephesinin Harput'ta bulunan

kıta'atının ve ayrıca Fırat boyundaki inzibat bölüklerinin Mamuratü'l-aziz valisinin emrine verildiği ve bu kıta'atın takviyesi emredilmiş ve aynı tarihte (yani 9 Mart sene 37'de) Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'den doğruca Giresun'da –Binbaşı Osman Ağa'nın riyaset-i fahriyesi altında– teşekkül etmekte olan Pi-yade Alayı Kumandanına da: “teşekkül etmiş olan bütün aksamıyla ve azami kuvvetle derhal Şebinkarahisar'a hareketle oraya muvasalatında suret-i hareketi hakkında Erkan-ı Harbiye-i Umumiyeden emr-i telakki etmiş ve mamafih alayın esnayı hareketinde yollarda intizamın te'mini ve ahali-i muti'anın her türlü tecavüzden sıyaneti için azami tedabir ittihaz etmesi ve emrolundukları gibi Binbaşı Osman Ağa'ya da başka verilmiş olan 10 Mart sene 37 tarihiyle hususi (silik) bir emirde “Alayın hemen Şebinkarahisar'a hareketi emredildiğinden zatı âlilerinin de (silik) milli taburu alarak alayla birlikte isyanı şiddetle tenkil etmek üzere hareket etmesi ve Şebinkarahisar'a muvasalatını bildirilmesi” yazılmış ve “bi'l-hassa yollarda ahali-i muti'aya efradın hiçbir tecavüzde bulunmamasının te'mini hamiyet ve vatanperverliğinizden beklerim” denmiştir. Bu sıralarda Sivas'da Ondördüncü Süvari Fırkası Kumandanı Kaymakam Hayri Bey'den orduya çekilen –ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'ye de bildirilen– 10 Mart sene 37 tarihli telgrafname: “Koçgiri Aşiretinin (kıyam halinde bulunan) mevcudunun 2000 kadar tahmin edildiği ve Dersim'den de ol-mikdar da bir kuvvetin vüruduna intizar olunduğu ve Kürd çetelerinin Zara'ya üç saat mesafedeki Alevi Kürd köyleri mıntıkasında toplanmakta oldukları, Refahiye ve Kuruçay kazalarında ki Alevi Kürdlerin dahi Imraniye'deki Koçgiri aşiretine bera-yı iltihak hareket ettiklerinin haber alındığı ve aşairin Zara kasabasına taarruzlarının pek muhtemel olduğu” bildirilmiştir.

Gerek Süvari Fırkası Kumandanlığı'nın işbu telgrafnamesi gerekse Dersim sâdâtının Koçgiri kıyamının meşruiyetini mutazammın cevap telgrafisi Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'nin hadisenin mahiyeti hakkındaki kanaatini takviye etmiş, binâ'en aleyh Koçgiri Aşireti rüesasından Haydar Bey'in dehaletine dair müracaatına ve heyet-i nasihanın da o zamandaki ahval-i

umumiye-i memleketi nazar-ı itibara alarak meselenin tarik-i maslahanede hal ve faslına ma'tuf mesaisine rağmen Merkez Ordusu Kumandanlığı'na 11 Mart sene 37' de atideki mealde bir emir ıstarına sevk eylemiştir.¹¹¹

Raporun içeriğinden de anlaşılacağı üzere, son yaşanan İmraniye olayları sonrası Ankara hükümeti, Sivas Vilayeti aracılığıyla olayların yatıştırılması ve büyümemesi amacıyla öncelikle Koçgiri Aşireti'nin manevi olarak bağlı bulunduğu Dersim aşiret reislerine ve inanç önderlerine bir telgraf göndererek olaylarda arabuluculuk yapmalarını istemiştir. Vilayet, Dersim'den gelen olumsuz cevaptan sonra, 7 Mart 1921'de bölgeye Kürtlerce sevilen ve saygı duyulan Temyiz Mahkemesi Üyesi Şefik Bey ve Dersimli Hakkı Bey'den oluşan bir nasihat heyetini Koçgiri bölgesine göndermiştir.¹¹² 10 Mart'ta İmraniye'ye geçen heyet, burada aşiret liderlerinden Haydar Bey'in Boğazviran'daki konağında bir görüşme yapmıştır. Burada dikkat çeken husus, raporda da belirtildiği üzere Haydar Bey'in aynı gün -10 Mart 1921'de- Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği bir telgrafta, hükümetin büyüklüğüne ve şefkatine sığınarak, çapulculuğa dönen bu harekâta kendilerinin asla razı olmadıklarını, cehaletten kaynaklanan bu meseleden dolayı hükümete sığındıklarını beyan ettiğini bildirmesidir. Ayrıca Haydar Bey, aynı tarihte Zara kaymakamı ve Süşehri Jandarma Kumandanlığı'na da gönderdiği bir telgrafta, "İmraniye kıyamının hükümetin Kürtleri vuracağı yolundaki söylen-tiden müteessir olan ayak takımı tarafından meydana getirildiği, bu durumun yağmacılıktan başka bir şey olmadığını, iki millet arasında bir girdap açılmaması için bir genel af istediklerini" beyan etmiştir.

111 TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", no: 34, s. 15-18.

112 Merkez Ordusu Kumandanı imzasıyla Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne ve Erkân-ı Harbiye'ye, Hüseyin Hüsnü tarafından gönderilen bir telgrafta İmraniye Refahiye telgraf hattının kesilmiş olduğundan İmraniye'den yeni malûmat alınmadığını, durumu anlamak üzere 7 Mart 1921'de Zara'dan sevk edilen 10 kişilik bir jandarma keşif koluyla Nasihat Heyeti'nin yola çıkarıldığı bilgisi verilmiştir (ATASE Arş., K: 568, G: 99 no'lu belge).

Nuri Dersimi de Nasihat Heyeti'nin gönderilmesini kendi perspektiflerinden, hükümetin bir oyunu ve zaman kazanma amaçlı bir "oyalama planı" olarak değerlendirmiştir. Öncelikle Nasihat Heyeti'nin bölgeye gelinceye kadar geçen zamanda, asilerin yaptığı faaliyetler, Dersimi'nin anılarında şu şekilde aktarılmıştır:

Bütün Kürt kuvvetleri sınırlarda savaşa hazır bir duruma getirilmişti. Alişan Bey oğlu İzzet kuvvetleri, 12 Mart 1921'de Divriği'nin Hamo nahiyesine gelen Divriği jandarma bölüğünü tamamen esir etmişlerdi.

Ümraniye'deki savaş durumunun ciddi önlemler alınmasını gerektirdiği, Dersim, Erzincan ve Malatya aşiretlerine bildirildi, bunlardan yardım istenildi, fakat mevsim kış olduğundan acil bir yardımın yetişmesine olanak olmadığı anlaşılıyordu. Urfa ve G. Antep'e kadar yetişmiş olan Fransızlardan yardım istemek düşünülürdü, fakat Kürt gençliği bu yabancı kuvvetten yardım istemeyi Kürt şerefine bir alçaklık sayarak bu teklifi kabul etmediler, yalnız başımıza çarpışmaya oybirliğiyle karar verildi.

Alişan Bey oğlu Mahmut, Divriği cephesi kumandanlığını üzerine aldı. Azamet ve Akşi ise Kuzey cephesini koruyorlardı. (...) Kangal, Koçhisar, Divriği, Zara, Refahiye, Kuruçay ve Kemah kazaları Dersim sınırına kadar denetimimiz altında idi. Bu bölgelerdeki bütün Kürtler milli haklarını elde etmek için tamamen isyan halinde bulunuyorlardı. Bu sırada, Türk hükümeti, Temyiz Mahkemesi Başkanı, Bitlisli Şefik'in başkanlığında Koçgiri'ye bir heyet göndermişti.

8 Mart 1921'de Ovacık aşiretlerinden ancak 2500 mevcutlu bir kuvvet durumumuzu düzeltmeye yardım etmek amacıyla hareket etmek zorunda kalmış ve bu kuvvete ait Kürt kahramanları ayaklarında hedik ve lekan denilen kalburlar takılı olduğu halde karla örtülü Munzur dağlarını aşarak Kemah'a gelmişlerdi.

Bu Kürt kuvveti Kemah merkezinde Türklerin direnişini kıırarak, hükümet konağını ve Kemah derebeylerinin konakları

nı yakmışlar ve kaymakamla jandarma komutanını esir etmişlerdi. Bu başarıdan sonra, Fırat nehri üzerindeki Şeytan köprüsü denilen köprüyü onararak Kuruçay ilçesine girmişler ve burada da Türk direnişini kırarak, hükümeti işgal ve kaymakamla buranın derebeylerinden Şehsivaroğlu Mahmut ve arkadaşlarını tutuklayarak mahkemeleri yapılmak üzere Ümraniye merkezine getirmişlerdir.

Dersim kuvvetlerini kumanda edenler, Pezgavır aşiret reisi Bıra İbrahim, Maksudan reisi Polis Munzur, Çırpazın nahiyesi müdürü Mustafa, Arslanan aşiret reisi Mahmut ağalarla, Alişer idiler.¹¹³

Nuri Dersimi, yukarıda adı geçen Kürt kuvvetlerinin Refahiye ilçesini, Divriği bölgesi nahiye merkezlerini ve Koçhisar bölgesinin Celallı nahiyesini işgal ettikten sonra, 11 Mart 1921'de aşağıda yer alan telgrafı Ankara'ya, Büyük Millet Meclisi'ne gönderdiklerini kaydetmiştir. Telgrafın sureti şöyledir:

Ankara Büyük Millet Meclisi Başkanlığına,
Zara hariç olmak üzere önemli çoğunluğu Kürtlerle yerleşik olan Koçgiri kazasıyla, Divriği, Rafahiye, Kuruçay ve Kemah kazalarının seçkin bir vilayet halinde şekillendirilmesinin oluşturulmasıyla yerli Kürtlerden bir valinin tayinini, adliye memurlarının ve mülkiyenin yine vazifeleri başında bulunmasını dileriz.

11 Mart 1921

Koçgiri aşiretleri reislerinden Muhammed ve Taki
Dersim Aşiretleri reislerinden Mustafa, Seyidhan,
Muhammed, Munzur, Sadattan Alişer¹¹⁴

Gönderilen bu telgraf, Koçgiri aşiret liderleri arasında görülen ikili tutumun sergilendiğine işaret etmektedir. Bir taraftan hükümete itaat ederek güvence veren Haydar Bey'in hükümete gönderdiği uzlaşma yanlısı telgraflar, diğer taraftan aynı tarihte Meclis'e gönderilen bölgede oluşturulması istenen muhtar

113 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 98-99.

114 Dersimi, s. 99. Ayrıca aynı telgraf için bkz. Ali Kemali, s. 136.

idarede bir Kürt yönetimi talebi, isyanı sürdüren Koçgiri aşiret liderleri arasındaki görüş ayrılığı oluştuğuna ve tutumlarının farklılaşığına delalet etmektedir. Arşiv belgelerinde ve hükümet yanlısı kaynaklarda Haydar Bey'in tutumu ve hükümete itaati şüphe ile karşılanarak dikkate alınmazken diğer taraftan bazı aşiret güçlerinin eylemlerine devam etmeleri ve bu doğrultuda yukarıda yer alan telgrafı Büyük Millet Meclisi'ne göndermeleri, hükümet güçlerinin bastırma harekâtına gerekçe oluşturmaktadır. Örneğin bu doğrultuda, dönemin Erzincan Valisi Ali Kemali, Nasihat Heyeti'nin yaptığı bu görüşmeyi, yapılacak askerî hazırlıklar için bir "zaman kazanma" olarak değerlendirmiş ve hükümetin bu yolla, vaatlerle eşkiyayı savaştığını düşündüğünü dile getirmiştir:

Şefik Bey heyetinin konuşması üzerine sözüm ona anlaşma sağlanmıştı. Ümraniye bucağı müdürü Haydar, o nedenle eski görevini aldı. Fakat bunlar hep göstermelikti. Kendisinde hükümet memuriyeti, idare başkanlığı olan Haydar, yine asi, yine çetebaşydı: şu kadar ki bu durumda da sonuna kadar devam edemeyeceğini anlıyor, hükümetten kayıtsız şartsız bir af istiyordu, fakat milli hükümet oyuncak olmamaya karar vermişti. Çıbanı koparacaktı, yalnız yola getirme hazırlıkları için zaman kazanmayı düşünüyor, vaatlerle eşkiyayı savaştığıyordu.¹¹⁵

Ancak diğer taraftan Nuri Dersimi ise Haydar Bey'in Nasihat Heyeti ile yaptığı görüşmeyi ve ardından Türk hükümeti ile yaptığı ittifakı eleştirmekte ve Kürt davasına ihanet olarak değerlendirmektedir. Hükümetin bu girişimini "Kürtler arasına ayrılık sokmak" olarak değerlendiren Dersimi, konu hakkındaki görüşlerini şöyle aktarmaktadır:

(...) Her daim düştüğü zaman, hile yolunu tutmasını pek iyi bilen Türk hükümeti, sözüm ona bir Kürt olduğunu ileri sürerek Kürtler arasına ayrılık sokmak için saldırdığı Bitlisli adı geçen Şefik'in başkanlığındaki heyeti Doğu'ya doğru yürürken, Sivas beylerinden bazılarını da kuyruğuna takmış ve Hay-

---

115 Ali Kemali, s. 135.

dar Bey adlı adamın Boğazviran köyündeki konağına göndermişti (15 Mart 1921).

Şefik, kendisinin bir Kürt olduğunu, Kürdistan bağımsızlığına taraftar bulunduğunu ve bunu sağlamak için hükümetten her çeşit yetkilerle donatılmış olduğunu ileri sürerek, bu konuda Kürt başkanlarıyla ve önderleriyle görüşmeye geldiğini, ileri sürülecek bütün şartları hükümet adına kabule yetkili olduğunu ilan etmiş ve ancak görüşmelerin neticesine kadar Kürt saldırılarının durdurulması konusunu rica etmesiyle yalancılık perdesini açmıştı.

Ne yazık ki, hain Şefik'in kurduğu bu komplo bu defa da Kürtlere beklediği başarıyı sağlamıştı. Çünkü yukarıda adı geçen Haydar başta olmak üzere, birtakım safdil Kürtler bu yalancılara kapılmış ve Kürtler arasında Türklerle barışçıl uzlaşma hareketi baş göstermişti. Hâlbuki Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa'nın ordu yığınağına devam ettiğini, yerel gazetelerin yayınladığı haberler doğrulamaktaydı. Hatta Mart 1921'de Yozgat'taki 53. Süvari Alayı Sivas'a hareket ettiği ve Merzifon'dan 5. Tümen'in 10. Alayının iki taburu, kudretli dağ ve grup toplarıyla donatılmış olarak Sivas'a geldikleri de ayrıca tarafımızdan haber alınmıştı.

Gönderdiğimiz telgraf üzerine, Merkez Ordusu 13 Mart 1921'de hükümet tarafından aldığı geniş yetkiye dayanarak, 14 Mart 1921'den itibaren bölgesel seferberlik ilan ederek 1892-1914 doğumluları dahi silah altına davet etmişti. Bu önlemden başka, genel jandarma kuvvetleri de Sivas askerlik şubesi emrine verilmiş ve 54. Süvari alayı, Sivas'tan Koçhisar'a, 32. Süvari alayı da Tokat'tan Sivas'a, Erzincan Jandarma Milis kuvvetleri de Refahiye'ye gönderilmişlerdi ve 15 Mart 1921'den itibaren Sivas, Elazığ ve Erzincan vilayetleri dahilinde sıkıyönetim ilan edilmişti.¹¹⁶

Nuri Dersimi, Şefik Bey ve heyetinin Türk hükümetinin yaptığı tüm bu hazırlıkları engelsiz olarak tamamlamak için Haydar Bey'in konağında Kürtleri aldatıp uyutmağa çalıştığını kay-

116 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 99-100.

detmekte, diğ er taraftan Haydar Bey'in de heyeti kandırarak geçici olarak Kürt İstiklal davası sözünü ortadan kaldırarak, ordunun hareketini önlemek fikrinde olduğunu aktarmaktadır. Dersimi'ye göre böylece, Haydar öncelikle kendi malikânesini ordunun tecavüzünden kurtaracak ancak ileride Dersim'den gelecek yardım sayesinde yine Kürt bağımsızlık davasını ele alma fırsatı yakalayacaktı. Ancak Haydar'ın bütün düşüncelerinde tamamen yanıldığını kaydeden Dersimi, Nasihat Heyeti'nin "oyalama planı" sayesinde bütün hazırlıkların ve önlemlerin tamamlandığını böylece Dersim'den yapılacak saldırıya karşı hazırlık yapıldığı düşüncesini aktarmıştır.¹¹⁷

Gerek arşiv belgelerinden ve hükümet yanlısı görüşlerden, gerek Nuri Dersimi'nin anlatılarından anlaşıldığına göre, her iki taraf da birbirine güvenmemekte, Nasihat Heyeti girişimi ve sonucunda yapılan uzlaşma, sadece tarafların karşılıklı zaman kazanma amaçlı "oyalama planı" olarak değerlendirilmektedir. Koçgiri Tahkikat Heyeti de raporunda, Nasihat Heyeti'nin rolüne ve konumuna değ inmiş ve akabindeki gelişmelere şu şekilde yer vermiştir:

İmraniye usâtı gerek Heyet-i Nasihaya, gerekse ellerine geçen zabıtana kendi lehlerinde telgraf yazdırmışlardır, afv-ı umumi talep eylemeleri ancak bekledikleri muaveneti intizaren zaman kazanmaktan başka bir şey değildir. Garbî Anadolu da usât bu gibi bazı işgalatta bulunmuşlardır. Binâ'en aleyh bu kabîl-i dehalet teşebbüslerine katiyen aldanılmaması ve İmraniye isyanının behemehâl suret-i kat'iyede tenkili ve ancak istihzaratımızın hitamına kadar usatı tatmin yollu teşebbüsata zaman kazanılması. İşte Erkan-ı Harbiye-i Umumiyenin bu sonraki emrinde mündemic-i kat'i hüküm ve kanaatidir ki İmraniye hadisesini ifade eden Koçgiri isyanına karşı gerek hükümet-i merkeziyenin ittihaz ettiği mukarrerat ve evamire gerekse Merkez Ordusu'nun icraatına, bidayetinden nihayetine kadar, dâ'ünâ lâ-yezelzel bir esas teşkil eylemiştir. Fi'l-hakika Ankara'da, Büyük Millet Meclisi hükümetinin Heyet-i Ve-

---

117 A.g.e., s. 100.

kilesince de, bu hadise münasebetiyle atideki mukarrerat ittihaz olunmuştur:

1- 10 Mart sene 37'de: Mamuratü'l-aziz vilayetiyle Erzincan Sancağında ve Sivas Vilayetinin Divriği ve Zara kazalarında idare-i örfiye ilan ve Sivas'da bir Divan-ı Harb-i Örfî teşkiline karar verilmiştir.

2- 13 Mart sene 37' de: Melfuf 13 numaralı vesikada aynen yazıldığı üzere, Merkez Ordusu Kumandanı Nureddin Paşa hazretlerinin İmraniye havalisinde zuhur eden şekavetkaran harekâtın itfasıyla iade-i asayışe selahiyet-i fevkalade ile memur edildiğine dair bi kararname ittihaz olunmuştur. (vesika) Baladaki her iki mukarreratın hal-i in'ikatta bulunan Büyük Millet Meclisine arz edilmemiş ve Meclisin tasdikine iktiran ettirilmesine lüzum görülmemiş olması Heyet-i Âliyelerince cidden calib-i dikkat bir mesele teşkil eder.¹¹⁸

Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporu'nda yer alan yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Koçgirililerin bölgeye gönderilmiş olan Nasihat Heyeti'ne uzlaşmacı yaklaşımları samimi bulunmamış, bu yaklaşım ve af taleplerinin kendilerine gelecek yardımı beklemek üzere zaman kazanmak amaçlı olduğu dile getirilmiştir. Bunun üzerine merkezî hükümetin ve Erkan-ı Harbi Umumiye'nin "aşiret reisleri ve asilerin itaat ve dehabet teşebbüslerine kesinlikle aldanılmaması ve İmraniye İsyanı'nın bir an evvel kesin olarak tenkil edilmesi görüşünde olduğu, ancak hazırlıkların bitimine kadar asileri tatmin yoluyla askerî harekâta zaman kazanılması"nın emirleri gereği olduğu kaydedilmiştir. Erkân-ı Umumiye'nin bu son emrinin içeriğinin kesin hüküm ve kanaatinin; İmraniye hadisesini ifade eden Koçgiri İsyanına karşı, gerek merkezî hükümetin kabul ettiği kararlar ve emirler, gerek Merkez Ordusu'nun icraatının başından sonuna kadar daima sarsılmaz bir esas teşkil ettiği raporda yer alan bir tespittir.

118 TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", no: 34, s. 18-19. Yukarıda raporda yer alan 2. madde özellikle önemlidir. Zira alınan kararnamelerin, TBMM onayına sunulmamış olmasının yaratacağı sıkıntılara dikkat çekilmiştir.

Bu doğrultuda yukarıda Tahkikat Heyeti'nin raporunda da yer aldığı gibi öncelikle 10 Mart 1921'de Bakanlar Kurulu'ndan aşağıdaki maddeleri içeren kararname çıkarılmıştır.¹¹⁹

- 1- Ma'mûratü'l-aziz Vilayetiyle Erzincan Sancağı'nda ve Sivas Vilayetinin Divriği ve Zara Kazalarında idâre-i örfiye ilan edilmiştir.
- 2- Idâre-i örfiye câri olan mahallerde devletin emniyet-i dahiye ve hariciyesini ihlâl eden cerâ'im erbâbının rû'yet davası Divan-ı Harbiye-i Umumiye âiddir.
- 3- İşbu cerâ'im erbâbının rû'yet davası için Sivas'da bir Divan-ı Harbiye-i Örfi teşkil olunacaktır.

Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Riyaseti'nden çıkarılan bu kararnameyle adı geçen Elazığ Vilayeti, Erzincan Sancağı ile Sivas Vilayeti'ne bağlı Divriği ve Zara kazalarında idare-i örfi (sıkıyönetim) ilan edilmiş, bu bölgede devletin iç ve dış güvenliğini ihlal edenlerin davaları Divan-ı Harbiye-i Umumiye'ye (Savaş Suçları Mahkemesi) ait olup bu davaların Sivas'ta açılacak Divan-ı Harbiye-i Umumiye'de görülmesi kararlaştırılmıştır. Bu kararın hemen ardından Ankara hükümeti, Koçgiri İsyanı'nı bastırmakla 5. Fırka Komutanı Cemil Cahit'i görevlendirmiş ancak hastalığını ileri süren Cahit görevi kabul etmemiştir.¹²⁰ Ankara bunun üzerine Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa'yı olağanüstü yetkiler vererek Koçgiri İsyanı'nı bastırmakla görevlendirmiştir. Bununla birlikte Merkez Ordusu Bölgesi daha da genişletilerek Karahisar-ı Şarki, Erzincan Livası ve Dersim Livası ve Elazığ Vilayeti ordunun yetki alanı içerisine alınmıştır. Nurettin Paşa, adı geçen bölgede asayişle ilgili konularda olağanüstü yetkililere doğrudan emir verebilecek, yetkili makamlar da herhangi bir karar almadan önce doğrudan Nurettin Paşa'ya başvuracaklardı. Ayrıca Nurettin Paşa, asayişle ilgili konularda gerekli gördüğü durumlarda bölgedeki me-

---

119 ATASE Arş.,K: 568, G: 101aa no'lu belge. Ayrıca bu kararnamenin gerekli makamlara tebliğine dair bkz.10 Mart 1921 tarihli ATASE Arş, K: 635, G: 210+ no'lu belge. Bkz. EK 4.

120 Ertuna, s. 264; Balcıoğlu, s. 145.

murları derhal işten çektirebilme yetkisine de sahipti. Bununla birlikte Nurettin Paşa, ordu komutanı ve bölgede bulunan ve gelecek bütün askerî ve inzibati birlikleri de emri altına alma yetkisine sahipti.¹²¹ Bu yetkilerle Nurettin Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nda ordu komutanlarına verilen benzeri olağanüstü yetkilerle donatılarak görevlendirilmiştir.¹²²

Hadiseyi Bastırma Hazırlıkları

Koçgiri Hadisesi'ni bastırmakla görevlendirilen Nurettin Paşa, daha bölgeye gelmeden evvel, Amasya'dayken bir beyanname yayımlamıştır. 14 Mart 1921 tarihini taşıyan, yetkili makamlara telgrafla bildirilen ve bazı yerel gazetelerde de yayımlanan beyanname şöyledir:

- 1- Sivas Vilayetine merbut Zara kazası dahilinde meskûn bulunan Koçgiri Aşâ'iri arasında sokulan bazı müfsid ve âmâl-i bed hâhâne ashâbının agvâatıyla mezkûr aşiret rû'esâsından ekserisinin rıza ve muvaffakiyetleri hâricinde olarak bir kısım ayak takımı Kürdler Ümraniye'de bulunan müfrez-i askerîyeye ta'arüz ve ba'zı zabitan ile Ümraniye'de bulunan Zara kazası ka'im- mâkamını tevkif etmişlerdir. Usâtı ma'sûme iş bu harekât-ı tecâvûzkârânelerine sebep olarak hükümetün güyâ Kürdleri üzeceğinden bahsle düçâr-ı havf ve endişe olduklarını işâ'a etmişlerdir. Dersim muntıkasıyla sâ'ir Kürd aşâ'irine iblâğa ve anları dahî teşrîk ve tahrike çalışmışlardır. Bu te'sirle Alişer'in taht-ı idâresinde olarak Dersim ve civârından kalkan iki yüz kadar atlıdan ibâret Kürdler Kuruçay ve civârındaki köyleri talan ve bazı me'mûrünü tevkif etmişlerdir.
- 2- Sivas'tan Zara'ya gönderilen bir hey'et tarafından hükümetin Kürdleri te'dip etmek gibi bir maksadı olmadığını tefhin edilmesi üzerine Koçgiri Aşireti rû'esâsı arz-ı nedâmet ile afv ve merhametine dehâlet etmişler ve mevkûf bulu-

121 ATASE Arş., K: 1395, G: 129 ve 129aa no'lu belgeler.

122 Balcıoğlu, s. 145-146.

nan Zara kazası kâ'im-makamı ile zâbîtanı serbest bırakmışlardır.

- 3- Âmâl-i müfsidetkârâne ile meşbû ba'zı hâ'inlerin işbu vak'ayı mübâlâğa izâm ederek bir Kürdlük mes'elesi şeklinde göstermeğe çalışmaları da muhtemel görülmektedir. Halbu ki, böyle bir mes'ele kat'iyen mevcüd değildir ve olmaz. Kürdler ve Türkler aslâ inkisâm ve tecziye edilemezler. Sonuna kadar dîn ve vatanın yek vücud müdâfa î muhafızdırlar. Bunun hilâfındaki efkâr-ı bed-hâhânenin dîn düşmanlarımız tarafından tasnî ve iş'a edildiğini herkesin bilmesi lâzımdır.
- 4- Emniyet ve âsâyiş-i memleketin te'mini ve halkın terfihi için cihâd-ı muhtelifeden kuvâ'yi külliye-i askerîye tertib edilmiştir. Erbâb-ı fesâdın icrâ-yı mahâkimeleri için de Sivas'da divân-ı harb teşkil ve Zara Divriği kazalarıyla Ma'mûretül-azîz vilayetlerinde Erzincan Sancağı'nda idâre-î örfiye i'ân olunmuştur.
- 5- Halkın emniyet ve huzûrunu te'in v erbâb-ı müfsidet ve şeâveti te'dib etdirmek üzere Sivas hâvalisine gelmekteyim. Herkesin iş ve güçleriyle meşgûl olmalarını ve işâ'ât-ı kâzibeye ve erâcife havâle-i sem itibâr etmemelerini, ashâb-ı fesâd ve şekâveti hükûmete teslim ve ihbâr eylemelerini tavsiye eylerim. Müfsidlerin şiddetle tecziye ve ahâlî-i mâsumenin re'fet ve şefkâtle himâye edileceğini vel-hâsıl her şahsın ef'âl-i zâtiyesiyle mütenâsip mu'âmele mukâbele gereceğini beyân ederim.

Merkez Ordusu Kumandanı Nure'd-dîn¹²³

Bu beyannameden anlaşıldığı üzere Nurettin Paşa, Ümraniye'de meydana gelen olayları aşiretler arasına sokulan bazı kötü niyetli kişilerin ön ayak olduğu, aşiret reislerinin çoğunun onayı dışında gelişen adi bir şekavet vakası olarak değerlendirenken, fesat çıkarmak isteyen bazı kişilerin olayı abartarak bir "Kürtlük meselesi" şeklinde göstermeye çalıştıklarının da ih-

123 *Gaye-i Milliye*, haz. Çiğdem Aslan, Mustafa Toker, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2009, S. 11, 16 Mart 1921.

timal dahilinde olduğunu belirtmiştir. Ancak böyle bir Kürtlük davasının olmadığı, Türkler ve Kürtlerin birbirinden kopmayan bir bütün ve sonuna kadar din ve vatanın tek vücut koruyucusu ve savunucusu olduklarını, bunun haricindeki kötü düşüncelerin ise din düşmanları tarafından uydurulup çevreye yayıldığını belirtmiştir. Olaylar sonrasında Sivas'tan Zara'ya gönderilen Nasihat Heyeti'nin "hükümetin Kürtleri tedip etmek gibi bir amacının olmadığı" güvencesini vermesi üzerine Koçgiri aşiret reislerinin pişman olarak hükümetin af merhametine sığınarak, tutuklu bulunan Zara kaymakamı ve subayları serbest bıraktıklarını beyan etmiştir. Ancak Nurettin Paşa tüm bu beyanatına rağmen, ülkenin asayişini sağlamak ve halkın refaha kavuşturulması için çeşitli görevlerle çok miktarda askerî kuvvetin tertip edildiğini, fesat çıkaranların yargılanmasının yürütülmesi içinse Sivas'ta Divan-ı Harp kurulduğunu eklemiştir. Halkın güven ve huzurunu sağlamak ve fesat çıkaranları tedip ettirmek üzere Sivas'a gelmekte olduğunu duyuran Nurettin Paşa, fesat çıkaranların şiddetle cezalandırılacağını, masum halkınsa şefkatle korunacağını bildirmiştir.

Koçgiri olaylarının bastırılmasından üç ay sonra Sivas Valiliği'ne atanan Ebubekir Hazım (Tepeyran), anılarında Nurettin Paşa'nın yayımlamış olduğu bu beyannameye dikkat çekerek eleştiride bulunmuştur. Vali Ebubekir Hazım, görevlendirmenin hemen ertesi günü yayımladığı bildiride Koçgirililere güvence vermesine rağmen askerî harekâtın başlatılmasını, Nurettin Paşa'nın keyfî tutumuna bağlamıştır. Vali Ebubekir Hazım Bey'in aktarımına göre, Nasihat Heyeti'nin girişimleri sonucu Koçgiri Aşireti ileri gelenleri, Nurettin Paşa'nın yayımladığı bildirinin 2. maddesinden de anlaşılacağı üzere, heyete güvence vererek geri adım atmış, öncelikle valiliğe ve ordu komutanına şu telgrafi çekmişlerdir:¹²⁴

---

¹²⁴ Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı*, Güner Yayınları, İstanbul, 2009, s. 213-214. Telgrafların tarihleri, Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporu'nda belirtilen tarihlerden farklılık göstermektedir. Raporda 10 Mart 1921'de gönderildiği belirtilen telgrafların tarihleri, Tepeyran'ın kitabında 12 ve 18 Mart olarak verilmiştir.

Bazı arabozucuların Türk ve Kürt unsurlarıyla İslâmlar arası-
na soktukları fesatlar sonucu ve birtakım memurların kötü yö-
netimleri yüzünden Ümraniye'deki esef verici olay ortaya çıkı-
rak hepimizi üzmüş yüreğimizi kanatmıştır. İslâm unsurları-
nın birbirlerinden ayrılmayacağını değerlendirenlerdiniz. Ge-
len sayın kurul da hükümetimizin görüşünü açıkladı ve bizle-
ri ikna etti. İslâm halkımız hükümetin şefkatli kucağına sığı-
narak birtakım cahillerin aldıkları devlet malı ile bazı köyler-
den götürmüş oldukları hayvan vesairenin sahiplerine geri ve-
rilmesi için, reislerden oluşan iki kurul işe başlayarak hükü-
meti temsil eden sayın kurulun çabalarıyla hepimiz ikaz olun-
muş ve bu konudaki anlaşmazlık giderilerek İslâm kardeşliği-
nin sağlanmış olduğunu arz ederiz.

12 Mart 37 (1921)

Bu telgrafın dışında Koçgiri ileri gelenleri, Nasihat Heyeti'ne
aşağıdaki taahhütnameyi verip bir suretini de Nurettin Paşa ile
valiliğe göndererek hükümete bağlılıklarını bildirmişlerdir:

Ulusal hükümetimize bağlılıkla hizmet eden ve sonsuza dek
İslâm toplumu içerisinde iyi işler görmeye hazır ve aşağıda
imzaları bulunan biz Koçgiri aşiretleri başkanları ereklerimi-
ze ve bağlılık duygularımıza aykırı olarak baş göstermiş olan
esef verici Ümraniye Olayı'ndan çıkan gasp olaylarından dola-
yı aşağıdaki konuları yürütmeyi üstleniriz:

- 1- Esef verici Ümraniye ve Türkeslik olayında askerden alınan
silah, teçhizat, hayvanat ve benzeri askerî eşya toplanıp hü-
kümetimize hızla geri verilecektir,
- 2- Bu olaylar dolayısıyla Avar aşiretleri tarafından halktan alı-
nan bütün hayvan, mal ve eşyanın hepsi geri alınarak sahip-
lerine teslim edilecektir,
- 3- Kaza ve aşiretler dahilinde eşkıyalık yapan veya eşkıyalık
yapmaya niyetlenenler hemen dağıtılarak halkın huzur ve
sükunuyla malları ve canları güvence altına alınacak ve
buna karşı duranlar hükümete bildirilecek ve teslim edile-
cektir,

- 4- Yukarıdaki maddeler bugünden uygulanarak Bucak Müdürü Haydar Bey'in denetimi altında kurulan bir kurul eliyle her yana aşiret başkanlarından oluşan kolları oluşturulup gönderilmiş olduğundan mal, hayvan, eşya ve silah gibi gasp edilmiş şeylerin geri verilmesi için hükümet tarafından gönderilecek memurları bekleyeceğiz.

18 Mart 37 (1921)¹²⁵

Değindiğimiz gibi, Sivas Valisi Ebubekir Hazım (Tepeyran) anılarında, Koçgiri aşiret liderlerinin hükümete bildirdikleri bağlılığa rağmen hareketin çok sert ve kanlı bir şekilde bastırılmasını Nurettin Paşa'nın keyfî davranışlarına bağlamaktadır. Tepeyran, Nasihat Heyeti'nin Zara'dan döndükten sonra Nurettin Paşa'ya "gerek asker göndermenin caydırıcılığının gerek yayımladığı bildirinin etkisiyle sorunun çözümlenmesinden dolayı memnuniyetlerini bildirerek kendisini kutladığını" aktarmaktadır. Nurettin Paşa ise "Öyle, ama bu kadar asker toplandı, ben buraya kadar geldim, bir şey yapılmazsa olmaz" cevabını vermiş, askerî harekât sürdürülmüştür. Tepeyran, Sivas'ta yaygın olarak konuşulmakla birlikte bu söylentinin doğruluğunu bizzat Şefik Bey'in kendisinden de duyduğunu dile getirmektedir.¹²⁶ Yani gönderilen Nasihat Heyeti'nin, Koçgiri aşiret liderleriyle¹²⁷ anlaşmasına ve bunun sonucu aşiret liderlerinin, kurula ve akabinde yetkili hükümet birimlerine bu anlaşmanın sağlandığına ve hükümete bağlılıklarını bildirdiklerine dair beyanat vermelerine rağmen askerî harekât başlatılmıştır. Ancak Balcıoğlu'na göre Haydar Bey ve Koçgiri Aşireti ileri gelenleri, Nasihat Heyeti ile "uzlaşmaya yanaşmış gibi görünmüşlerdir". Balcıoğlu, Haydar Bey'in bu tavrının sebebini, "Dersim'den gelecek kuvvetleri bekleyerek yeniden bir isyana kalkışmak" olarak değerlendirmiştir. Bu iddiasını ise 13.

125 A.g.e., s. 212-213.

126 A.g.e., s. 214.

127 Haydar Bey'in Boğazvıran'daki konağında yapılan görüşmede Azimet, Alişanoğlu Mahmut, Taki, Karaibozade Rıza, Dersimli Seydan Aşiretinden Mehmet Ağa, Topallızaade İbrahim, Maksut Aşireti Reisi Munzur, ayrıca Mustafa ve Yusuf Ağalar hazır bulunmuştur (Balcıoğlu, s. 143-144).

Süvari Livası Komutanı Fahri'nin, Haydar Bey'in uzlaşmacı tavırlarının, "Aşiretler arası görüş ayrılığı, Türkleri isyana katabilmeleri, Dersim'den kuvvet gelmemesi ve gelecek kuvvete zaman kazandırmak" olarak açıkladığı görüşüyle desteklemek istemiştir. Balcıoğlu ayrıca Nurettin Paşa'nın da Haydar Bey'in uzlaşmacı mektubunu, isyancıların zaman kazanmak için yazdığına inandığını bu nedenle harekâta devam edilmesini istediğini eklemiştir.¹²⁸

Ümraniye'de aşiret ileri gelenleri arasında yaşanan bu iki başlı çelişkili tutum (bir taraftan hükümete itaat ederken, diğer taraftan çeşitli mevkilerde baskınların devam etmesi), orduda çeşitli cephelerde bulunan üst düzey kumandanların da dikkatini çekmiş ve olayların anlaşılması ve alınacak tedbirler konusunda Merkez Ordusu ve Erkânı-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti arasında yazışmalar yapılmıştır. Örneğin 18 Mart 1921'de Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa tarafından EHU'ya gönderilen bir telgrafta Ümraniye'deki karışıklık hakkındaki malumatın yazılması istenmiştir.¹²⁹ Benzer şekilde Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir'in 17 Mart'ta EHU'ya gönderdiği bir telgrafta durumun karışıklığına dikkat çekilerek, bölgede alınacak tedbirler ve tavsiyeler bildirilmiştir. Gönderilen telgrafın sureti şöyledir:

Imraniye Hadiseleri her gün başka bir şekil arz etmektedir. Kürtler bir taraftan dehalet ve anlaşmak arzularını izhar ederken diğer taraftan da yeniden toplanmaktan ve ötede beride şekavet soygunculuk yapmaktan geri kalmıyorlar. Meselenin istikbalde muhtelif sağman arz etmesi ihtimaline nazaran ahz-ı tasvir buyrulan tedabirin hududu ne olacaktır? Şark Cephesi'nin Refahiye ve Erzincan mıntıklarına şimdilik celb (V.E.V.V.K) ettiği kuvvetle ancak me'zun bir vazife etmesi mümkündür. Bunun için de mezkûr mıntıklardaki kıta'at ve mahalli kuvvetlerin sevk-i idareleri Erzincan Mevki Kumandanlığı emrine verildi. Merkez Ordusu'nca şimdiye kadar ne gibi tedabir

128 Balcıoğlu, s. 144.

129 ATASE Arş, K: 517, G: 151 no'lu belge.

ittihaz edilmiştir? Zara ve Erzincan'daki kuvvetlerin tevhid-i harekâtı için ne tasavvur buyuruluyor? Benim tasavvurumca Merkez Ordusu'nun Erzincan mıntıkasını da idare etmesi telgraf-ı muharebesinin her an kesilmesi ihtimaline nazaran oradaki muvasalatın güçlüğüne mebni olacaktır. Merkez Ordusu ve Şark cephesinin yekdiğeriyle irtibatta bulunarak bu iki mıntıkaya bir maksad-ı müşterek ile bilhassa idare etmesini de daha amali bulduğumu arz eylerim.

EHU Riyaseti'nen Merkez Ordusu K. yazılmıştır.

Şark Cephesi K.

Kazım Karabekir¹³⁰

Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir'in, 19 Mart 1921'de EHU'ya gönderdiği bir başka telgrafta da Ümraniye'de olan durumun anlaşılmasına ve değerlendirilmesine dair bilgiler içermekte ve bu yönde alınacak tedbirlerden bahsedilmektedir. Telgrafta Karabekir, Ümraniye ve Kemah hadiselerinin, uzun zamandan beri hazırlığına çalışılan Dersim isyanının başlangıcı olmasının çok muhtemel olduğunu kaydetmektedir. Telgrafta ayrıca Haydar ve Alişan Bey'in bir taraftan meydana gelen olaya büyük teessüf ederek anlaşmaya çalışırken diğer taraftan Kürt kafilelerinin İmranlı'ya geçerek toplanıyor olmaları ve Kuruçay merkezinin basmalarıyla Kürtlerin anlaşma arzusunda samimi olmadıklarının, bilakis isyan hareketini daha da genişletmek amacıyla hükümeti oyalamak istediklerinin anlaşıldığı bildirilmektedir. Bundan dolayı asilerin Erzincan mutasarrıfı aracılığıyla Kemah'ta müzakere için hükümet memurlarını rehin olarak ellerinde tuttuklarını belirten Karabekir, sırf asilerle müzakere yapmak için Kemah'a gidilmesinin lüzumsuz ve tehlikeli olduğunu bildirmektedir.¹³¹

Ümraniye olaylarının başlamasından sonra Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'nin aldığı askerî tedbirler ve kararlara, Koçgiri Tahkikat Heyeti Rapor'unda ayrıntılarıyla yer verilmiştir.¹³² Rapor-

130 ATASE Arş., K: 618, G: 145+ no'lu belge.

131 ATASE Arş., K: 618, G: 142+ nolu belge.

132 TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", no: 34, s. 16-18. Bkz. EK 5.

da, Ümraniye'deki olayların başlamasından hemen sonra daha Nasihat Heyeti'nin uzlaşma girişimi beklenmeden EHU'nun kendisine bağlı birimlerle bölgede çıkacak muhtemel bir isyana karşı alınan kararlar ve tedbirler sıralanmıştır. Olayların büyüyerek daha doğuya yayılmasından duyulan endişe dile getirilirken, bu durumu önlemek için adı geçen bölgelerde alınacak askerî tedbirlere yer verilmiştir. Bu tedbirler arasında Giresun'da bulunan Osman Ağa'nın (Topal Osman) denetimi altında kurulacak bir piyade alayının bölgeye sevk olunması dikkat çeken bir gelişmedir. 10 Mart 1921'de Osman Ağa'ya verilen özel emre göre, oluşturulan alayla birlikte milli taburu alarak isyanı şiddetle tenkil ettirmek üzere hareket etmesinin bildirildiği kaydedilmiştir. Bununla birlikte Osman Ağa'ya, yollar da itaat eden halka karşı hiçbir tecavüzde bulunmaması isteği ve beklentisi, özellikle telkin edilmiştir.

Ayrıca Ümraniye hadisesinin başlamasından sonra bölgedeki genel askerî durum ve alınan askerî tedbirler Koçgiri Tahkik ve Dersim Tedkik Heyeti'ne gönderilmiş olan bir telgrafta, raporlandırılarak ayrıntılarıyla yer almaktadır. ATASE Arşivi'nde bulunan telgraf şöyledir:¹³³

Koçgiri Tahkik ve Dersim Tedkik Heyeti'ne

1- İmraniye hâdisesinin başlangıcından yani 1 Mart 37 târihinde Merkez Ordusu Mıntıkası'ndan Beşinci Kafkas ve Onbeşinci Fırkalarla ikmâl-i tensikât ve teşkilâtı ile meşgûl Ondördüncü Suvâri Fırkası ve Onüçüncü Suvâri Livâsı var idi. Târîh-i mezkûrede Millî kuvvetler mevcûd değil idi.

2- İmraniye hâdisesinin zuhûru esnâsında ordu mıntıkasındaki bi'l-umûm Kıta'ât-ı Cânîk, Amasya, Tokat Sancakları dahilinde esliha-i taharrîsi ile meşgûl idi. Bunlardan Beşinci Kafkas Fırkası hâdisenin zuhûrunda Garb Cebhesi'ne yıldırma başlamış ve yalnız fırka-i hücum tabûru ihtiyât olarak Tokat'da alıkonmuşdu.

Ondördüncü Sivas Fırkası mukaddeman Altıncı Atlı Piyâde Fırkası olarak teşkil idilmiş ve bi'l-âhire hayvânâtın ikmâl idi-

133 ATASE Arş., K: 773, G: 163aj, 163ak, 163al, 163am, 163an no'lu belgeler.

lememesi hasebiyle Dört Alaylı Ondördüncü Fırka nâmıyla teşkilâtı ta'dil ve bir alayı Sivas diğer alayı Tokad, üçüncü alayı Erbaa, Niksar, dördüncü alayı Yozgad havâlinde ikmâl-i tensikâtle meşgûl bulunmuşuydu. Yalnız altıncı Alay 18 Kânûn-i sâni 37 târihinde geçen sene ki Yenihan vaka'ası âmillerinden Şaki Zâlim Çavuş'un takibine me'mûren Sivas Vilayeti'nin taleb musırrine binâen ve ordunun ma'lûmât ve muvâfakâtı olmaksızın fırka kumândanlığından Zara'ya gönderilmişdi. Ondördüncü Fırka Imraniye te'dibâtı esnâsında Garb Cebhesi'ne gönderilmiştir.

Ondördüncü Suvâri Livâsı mevcûd Suvâri Üçüncü Alayın ikişer bölükleri livânın çekirdeğini teşkil itmek sûretiyle vücûda getirilmiş ve hâdise-i isyâniye başlangıcında Tokad Mıntıkası'nda teşkilâtle ve aynı zamanda eşkiyâ ta'kibâtıyla ve Rumlardan esliha taharrisıyla meşgûl bulunmuşuydu. Ondördüncü Fırka Garb Cebhesi'ne giderken bu livânın Üçüncü Alayını ve livânın tekmil hayvânâtını alub götürünüş livâ yaya ve muhtâcî tensik ve teşkil bir vazî'iyetde kalmışdır. Bir taraftan te'dibâta devâm olunuyor idi. Onbeşinci Fırka Samsun havâlisinin esliha taharrisi ve Rum eşkiyâsının ta'kibâtı ve ta'lim ve tertîbiye ile meğgûl idi. Bi'l-âhire bu fırka dahî cebheye tahrik edilmiştir.

3- Ondördüncü Suvâri Fırkasının Yirmisekizinci Livâsı ile Onüçüncü Livâsı Fırka Kumândân Vekili Kâ'im-makâm Fahri Bey emrinde ve Elliüçüncü Suvâri Alayı Onüçüncü Livâ Kumândânı Kâ'im-makâm Edhem Bey Kumândâsı'nda Erzincan'daki 11. Alay 2. Tabur ile Refahiye'de Giresun Alayının Dördüncü Taburu Giresunlu Osman Ağa kumândasında, Çemişgezek'den gelen Onsekizinci Alayın İkinci Taburunun Dördüncü Bölüğü ve Eğin, Arabgir, Çemişgezek Asâyış Bölükleri müstakillen, bi'l-âhire teşekkül iden Divriği, Kangal Zara, Koçhisar, Imraniye, Refahiye, Kemah, Suşehri, Karahisar Asâyış Bölükleri kezâ müstakilen, Kemah, Erzincan, Karahisar, Gümüşhane ve isyân mıntıkasındaki bi'l-umûm jandarmalar, Beşinci Fırka El-yevm Taburu kendi kumândaları emrinde olarak isyân mıntıkasında istihdâm olunmuşlardır. İş-

bu kıt'aâta ta'kibât ve te'dibât esnâsında virilen vezâ'if hakkında pey-der-pey takdîm idilmekte bulunan dosyalarla arz-ı ma'lûmât idilmiştir.

4- Sivas'da Koçhisar'da, Zara'da ahz-ı asker sevkiyatlarında mevcûd bulunan sevk-i efrâdının ve isbât dahilinde mahallerinde mevcûd-ı kâbil-i celb efrâdın ellerine esliha depolarından verilerek ahz-ı asker zâbitlerinin kumândası altında mevzî'i müfreze ve kuvvetler vücûda getirdiler. Isyânın zuhûrundan sonra Türk köylerinden silâhı olanlar müttehiden köylerini usâtın te'arruzundan muhâfazaya çalışmışlardır.

5- 1 Mart 37 târihinde ki vazû'l-ceyş posta ile der-dest takdîmdir.

6- 28 Ağustos 37 târih ve muhâkim 1713 numero ile ta'mim olunan heyet-i vekile kayd etmek sûret-i musaddakası posta ile takdîm idilmek üzeredir.

7- Zara Mıntıkasına hâdiseden akdem sevk olunan Altıncı Suvâri Alayının esbâb-ı sevki hakkında takdîm olunan dosyada Altıncı Suvâri Fırkasının orduya yazdığı 20/1/37 târih ve 1/212 numarolu şifreli telgrâfında sarâhat-ı kâfiye vâdır.

8- 6. Alay 2. Alay Kumândânı Yüzbaşı Mustafa Efendi'nin Sivas'a i'zâmî lüzûmu Ladik Mıntıka Kumândânlığı'na tebliğ olunmuşdur. Zâbit Vekîli Mehmed Necati Efendi'nin ise Ondördüncü Suvâri Fırkasıyla Garb Cebhesine gitdiğini arz ederim efendim.

Lûtfi

Hükümetçe yukarıda zikredilen askerî tedbirler alınırken, 14 Mart'ta Nurettin Paşa'nın yayımladığı beyannameden sonra bölgede meydana gelen gelişmeler yine Tahkikat Heyeti'nin raporunda ayrıntılarıyla yer almaktadır:

Ordu beyannamesinin neşrinden birkaç gün sonra Erzincan Mevkii Kumandanlığı'ndan Ordu'ya vürud eden mühim bir telgrafnamede ise: 12 Mart sene 37'den, 17 Mart sene 37'ye kadar Dersim'den üç müsellaah kafilenin Koçgiri mıntıkasına vürud eylediği, birinci kafilenin Alişir maiyyetinde ve 200, ikinci kafilenin Dersim'in Ovacık kazası rüesasından polis diye ma-

ruf Manzur'un kumandasında ve 150 müsella kuvette olub 11 Mart sene 37'de Kuruçay'ın Sime köyüne geçmiş olan bu ikinci kafilenin 12 Mart sene 37'de (Kuruçay) Kasabasını, telgrafhane ile devair-i resmîyesini kâmilen yağma memurin-i mahalliyeyi [Kaymakam, Kadı, Ceza Reisi, Mal Mûdürü, banka menuru, eşraftan Mahmud ve Mustafa Efendileri] esir ettikten sonra Imraniye'de usâta mülaki oldukları ve 200 müsella kuvvetinde olan üçüncü kafilenin de Kemah'ın Kamarik köyüne gelmiş olduklarını bildirmekte idi. Görülüyor ki Imraniye usâtı rüesasından bazıları nedamet-i esârı göstermekteyken diğer taraftan bir kuru yer (...) faci'ası hadisata ilave edilmekte ve Dersim'in bazı mıntıklarında da peyderpey müsella çeteler vürud eylemekte idiler. Fil'-hakika Dersim'den bazı müsella Kürd kuvvetlerinin Koçgiri Aşiretini takviye ve harekât-ı kıyamiyesine müzaherat ve muavenet maksadıyla Imraniye havalisine kadar gelmiş oldukları Dersimli bazı rüesanın Heyet-i Nasiha ile bizzat icrayı müzakerat etmiş ve hatta Sivas'da mevkuf bulunan bazı Kürd aşairi mensubiyetinin tahliyesini talep eylemiş olmalarından ve ayrıca kendi taraflarından ordu kumandanlığına: "Koçgiri'de aşayirimize mensub aşayir-i İslâmiyenin katliama uğratılmakta olduğu haber alınarak bunu hüsn-i neticeye iktiran ettirilmek fikirleriyle buraya geldik" mealinde telgraf keşide etmiş bulunmalarından tamamen anlaşılmıştır.

Erzincan Mevki' Kumandanlığı'ndan bir ehemmiyet-i mahsusayı haiz olan ve her türlü tedabir-i musluhaneyi sektedar edecek mahiyette bulunan marru'z zikr telgrafnamesinden başka Kürdler cihetinde daha diğer faaliyetler de me'mur olmakta idi: mesela 13 Mart sene 37'de Divriği kazasının Koçgiri'ye hemhudud Hamu nahiyesinde müsella bir Kürd çetesi gelerek Alevi köylerini kendileriyle birlikte harekete icbar etmiş ve 17 Mart sene 37 'de ise yine bir Müslim Kürd çetesi Refahiye'ye tabi Gemecik nahiyesi kurasına gelerek kendilerine iltihak etmelerini veya ellerindeki esliha ve cephanenin kendilerine teslimini talep eylemiştir.

Ordu beyannamesi Koçgiri hadisesi faileri hakkında hükümetin aşireti ve karar-ı kat'iyeti tamamen ifham edecek bir ma-

hiyette bulunmasına rağmen mezkur hadise failerince ve bi'l-hassa Koçgiri aşireti rüesasınca layık olduğu derece-i ehemmiyette telakki edilememiş yani her şeyden evvel hadisenin mürettib ve faileri olanların hükümete teslimi veya kendilerinin bi'z-zat arz-ı teslimiyet ve dehalet etmeleri Koçgiri aşiretini ve mıntikasını takibatın ve tenkilatın netayic-i inû'limesine karşı sıyanet ve yapılan hareket-i isyanıyeyi tamir ve bu hadiseyi en muslihane bir tarikde hall için en esaslı re'yiyle yegâne bir tedbir ve çare bulunmuş iken Heyet-i Nasiha ile yaptıkları müzakeratta ve bu heyete verdikleri 18 Mart sene 37 tarihli telgrafname [melfuf vesika numro: 15] de bu hususa asla temayül edilmemiş ve yalnız af-ı umumi talep ve mecmu' çetelerin dağılmasını ve dağılmayan çetelerin hükümete ihbarını ve ayrıca Süvari Alayından ve tecavüzlerine uğramış olan Türk köylerinden almış oldukları esliha-i cepbane, eşya, hayvanat gibi muhteviyat ve menhübât ve mağsûbâtın derc ve iadesini kabul ve taahhüd etmekle ve cihet-i camia-i İslâmiye dahilinde ifa-yı hûsn-ü hizmete âmade bulduklarını isbat ile iktifa etmişlerdir.

Koçgiri isyanında müdhildar rüesa ile yapılan müzakeratın alabildiği işbu netayice ve buna inzimâmen el'ân Kürdler cihetinde siyasi faaliyet ve hareketlerin devam etmesine bakarak Merkez Ordusu Kumandanı Erkan-ı Harbiye-i Umumiyyeye keşide eylediği 16 Mart sene 37 tarihli telgrafnamede: "Kürdlerin arz-ı nedamet ve sadakati mutazammın olan telgrafnamelerinin musanna' olduğu" kanaatini izhar ve arz etmiş olmağla beraber Şefik Bey'in taht-ı riyasetindeki Heyet-i Nasiha'nın Zara'ya avdetini (19 Mart) müteakib işbu heyetin netayic-i müzakeratını atideki 20 Mart sene 37 tarih ve 1170 numaralı telgrafname ile: "İmraniye hadisesinde Ermenilerin bulunduğu, Şefik Bey heyetinin raporuna nazaran Koçgiri aşireti rüesasıyla Dersim'den Koçgiri'ye iltihak eden rüesanın arz-ı nedamet ve dehalet eyledikleri, mağsubatın iadesini ve çapulcu Kürd çetelerinin dağılmasını taahhüd ve buna mukabil haklarında af-ı umumi ilanı ve bazı mevkufların tahliyesini rica ve talep eyledikleri ve Koçgiri ve Dersim aşayir rüesasından muhte-

lif imzalarla varid olan telgraflarda sadakatlerini beyan etmekte oldukları, Koçhisar'ın Celaliye ve Kurmeşli aşiretleri rüesasının kezalik arz-ı sadakat eyledikleri ve Haydar Bey'in nahiye müdüriyetini tekrar ifaya başlamış olduğunu" Erkan-ı Harbiye-i Umumiyyeye bildirmiş ve mamafih Koçgirililerin gerek Şefik Bey heyeti vasıtasıyla gerekse ayrıca telgraflarla müracaatlarına hiçbir cevap vermediği ve tedkikatını bakiyyesinden ifa ve itmamına ve kıta'atın tecemmu'una kadar beyne'l-havfi ve ricâ idare edeceğini" de ilaveten dermeyan eylemesine müteakiben keşide eyledikleri 21 Mart sene 37 tarihli bir telgrafname ile: "Kürdlere evvelce Ermeniler hakkında yapılmış olan tehcir muamelesinin tatbik edileceği fikri zihinlerine birleştirilerek ifsad ve idlal edilmiş olduklarını anlattıklarını" iş'ar etmiştir.¹³⁴

Raporda belirtildiği üzere, 12-17 Mart 1921 tarihleri arasında Dersim'den üç silahlı kafilenin Koçgiri bölgesine geçtiği, bunlardan birinin Alişer emrinde 200 silahlı kuvvet olduğu; ikinci kafilenin Dersim'in Ovacık kazası reislerinden Polis Munzur kumandasında ve 150 silahlı kuvvet olup 11 Mart 1921'de Kuruçay'ın Sime köyüne geçerek 12 Mart'ta da Kuruçay kasabasının resmî dairelerini ve telgrafhaneyi yağma ederek burada bulunan memurları (kaymakam, kadı, ceza reisi, mal müdürü, banka memuru, eşraftan Mahmud ve Mustafa efendileri) esir ettikten sonra İmraniye'deki asilerle birleştikleri; üçüncü kafileninse Kemah'ın Kamarik köyüne geçtiğinin resmî bir telgrafla orduya bildirilmiştir. Raporda, yaşanan bu gelişmelerden dolayı bir taraftan İmraniye asileri ve reislerinin bazılarının pişmanlık gösterirken, diğer taraftan bu tür faaliyetlerin hadiselere ilave edildiği ve Dersim'in bazı bölgelerinde de yavaş yavaş silahlı çetelerin toplandığı çelişkisi dile getirilmiştir. Raporda, hakikatinse Dersim'den bazı silahlı Kürt kuvvetlerinin, Koçgiri Aşireti'ni takviye ve isyan harekâtına yardım maksadıyla İmraniye bölgesine gelmiş oldukları; bazı Dersim reislerinin Nasihat Heyeti ile bizzat görüşmeler yapmış oldukları ve hatta Sivas'ta tutuklu bulu-

134 TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", no: 34, s. 19-20.

nan bazı Kürt aşiret mensuplarının tahliyesini talep ettikleri, ayrıca taraflarından Ordu Kumandanlığı'na gönderilen bir telgraf-ta "Koçgiri aşiretine mensup İslâm aşiretlerinin katliama uğratılmakta olduğunu haber alarak, durumun iyi bir şekilde sonuçlanması fikriyle bölgeye geldiklerinin" bildirildiği kaydedilmiştir.

Raporda ayrıca, Erzincan Mevki Kumandanlığı'nca özel bir öneme haiz olan ve her türlü arabulucu tedbiri sekteye uğratabacak mahiyette bulunan yukarıda zikredilen telgrafnameden başka, Kürtler tarafından diğer bazı faaliyetlerin de yapıldığı dile getirilmiştir. Örneğin 13 Mart 1921'de Divriği kazasının Koçgiri'ye sınır olan Hamu nahiyesine silahlı bir Kürt çetesinin giderek, Alevi köylerinin kendileriyle birlikte harekete mecbur ettiği ve 17 Mart'ta ise Kürt çetesinin Refahiye'ye bağlı Gemecik nahiyesine gelerek kendilerine katılmalarını veya ellerindeki silah ve cephaneleri kendilerine teslim edilmesini talep ettikleri aktarılmıştır.

Tahkikat Heyeti raporunda Koçgiri Aşireti ileri gelenlerinin tutumları eleştirel olarak değerlendirilmiştir: Ordu beyannamesine –hükümetin Koçgiri failleri hakkında aşirete tamamen kati olarak durumu anlatma mahiyetinde olmasına rağmen– adı geçen hadise faillerince ve özellikle aşiret reislerince layık olduğu önem verilmemiştir. Şöyle ki, her şeyden önce hadisenin tertipçileri ve faillerinin hükümete teslimi veya kendilerinin bizzat teslim olmaları ve sığınmalarının sağlanarak, Koçgiri Aşireti ve bölgesine takibatın ve tenkilatın felaket getirici sonucuna karşı, himaye edilerek, yapılan isyan hareketini tamir ve bu hadiseyi arabulucu bir yolla çözmek için esaslı bir görüşüle yegâne bir tedbir ve çare bulunmuşken; Koçgiri ileri gelenlerinin Nasihat Heyeti ile yaptıkları müzakere ve heyete verdikleri 18 Mart 1921 tarihli telgrafnamede bu hususa meyletmedikleri belirtilmiştir. Koçgiri Tahkikat Heyeti tarafından Koçgiri rüesasının yalnızca genel bir af talebi ile toplanan çetelerin dağılmasını ve dağılmayan çetelerin hükümete ihbarını, ayrıca Süvari Alayı'ndan ve tecavüzlerine uğramış olan Türk köylerinden almış oldukları silah, cephane, hayvan gibi yağma ve gasp edilmiş çeşitli muhtevanın iadesini kabul ve taahhüt etmekle,

İslâm camiası dahilinde güzel hizmetlere amade bulduklarının ispatıyla yetindikleri eleştirisi yapılmıştır.

Heyet ayrıca Koçgiri aşiret reisleriyle yapılan müzakerenin zikredilen sonuçları ve halen Kürtler tarafından siyasi faaliyet ve hareketlerin devam etmesi sebebiyle Merkez Ordusu Kumandanı'nın EHU'ya gönderdiği telgraflardan da bahsetmektedir. Örneğin 20 Mart 1921 tarihli telgrafta Merkez Ordusu Kumandanı'nın, "İmraniye hadisesinde Ermenilerin bulunduğu, Şefik Bey Heyeti'nin raporuna nazaran Koçgiri Aşireti rüesasıyla Dersim'den Koçgiriye katılan rüesanın pişman oldukları ve hükümete sığındıkları, aşiret reislerinin gasp edilenlerin iadesi ve çapulcu Kürt çetelerinin dağıtılmasını taahhüt ettikleri ve buna mukabil haklarında genel af ilanı ve bazı tutukluların tahliyesini rica ve talep eyledikleri, Koçgiri ve Dersim aşiret reislerinin çeşitli imzalarla gelen telgraflarda sadakatlerini beyan etmekte oldukları, Koçhisar'ın Cellalı ve Kurmeşen aşiret reislerinin sadakat eyledikleri ve Haydar Bey'in Nahiye Müdürlüğü'nü tekrar ifaya başlamış olduğu"nun EHU'ye bildirmiş olduğu aktarılmıştır. Bununla birlikte kumandanın Koçgirililerin gerek Şefik Bey aracılığıyla gerek telgraflarla müracaatlarına hiçbir cevap vermediğini ilave ettiğini, 21 Mart'ta gönderdiği bir telgrafta, "Kürtlerin, evvelce Ermeniler hakkında yapılmış olan tehcir muamelesinin kendilerine de tatbik edileceği fikrinin zihinlerinde birleştirilerek fesata uğratılmış olduklarını anlattıklarını" yazmış olduğu rapor edilmiştir.

Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporu'nda, askerî harekâtın gerekçeleri yukarıda verilen örneklerle aktarıldıktan sonra harekâtının hazırlıkları ve kapsamı konusunda yapılan yazışmaların içeriklerine de yer verilmiştir. Örneğin Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa'nın 20 Mart 1921'de EHU'ya gönderdiği bir telgrafta tedip harekâtının ne zaman ve ne şekilde yapılacağını sormuş, 22 Mart'ta gelen cevapta "harekâta kanun ile başlamak için horlama/hakir görme lütfunun verilmesi lüzumu" bildirilmiştir. Yine 21 Mart'ta EHU Riyaseti'nden, Karahisar-ı Şarki'deki Giresun Alayı Kumandanlığı'na derhal eksiksiz kuvvetiyle Refahiye'ye hareket emri verilmiş ve bu kuvvet

27 Mart'ta Refahiye'ye varmıştır. Tahkikat Heyeti raporunda, EHU'nun yukarıda yer alan kesin emirlerine rağmen Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa'nın, Koçgiri İsyanı faillerinin cezalandırılmasında adil ve insafli davranarak 29 Mart'ta EHU'ya, bölgede yapılan eylemleri, harekât planlarını ve çözüm önerilerini bildiren aşağıdaki maddeleri içeren telgrafı gönderdiği not düşülmüştür:

1 - Mu'ayyen kıta'ât Sivas ve havalisinde cem, tahşid ve ten-sik ettiler.

2 - Hasâr tenâkus eder [böylelikle harekât-ı askeriye'nin mu-vaffakiyetle icrası te'min-i imkan gereği gibi imâ edilmiştir] ve Fırat tabakat-ı âtiyede edilen [bu fıkra ile de Dersimlilerin Koçgiri mıntıkasına, arada Fırat gibi büyük bir mani'-i tabiiye'nin vücudu dolayısıyla, muaveneti imkan haricine hapsedmiş olduğu iyi olmuştur]

3 - Bu müddet zarfında Ovacık kazasından başka bunun Dersim Ekradının ve Koçgiri'ye mücavir diğer aşayirin kısmen sadakatları veya bi-taraflikları temin edilir.

4 - Imraniye isyanına iştirak eden ve rüesayı kıyamın vasi-ta-ı icraiyesi olan Ekradın çapulculuğa koyulmaları takib et-mekte oldukları maksad-ı siyasilerini ehemmiyetsiz bir suret-te hükümden ıskat ve kendilerini taleb-i afv ve emana sevk etti

5 - Binâ'en aleyh:

B - Fırat geçitleri işgal olunacak [Dersim'i tecrid için]

C - İsyân mıntıkası kuvvetin müsaadesine göre tazyik ve tehdid çenberi içine alınacak,

D - Hükümetimizin kuvvet ve satvet ile beraber halka karşı husus-ı niyet ve hissi şefkati aynı zamanda gösterecek bir beyanname neşr ile magsûbatın iadesi ve mecruhların ve kendi silahlarının teslimi talep, tazminat ve te'minat itası gibi tekâ-lif-i dermeyan ve bunların icrası şartına muallâk olarak afv-ı umumi vaadolunacak,

L - Eğer bu suretle maksat hâsil olunursa mücrimlerden icab edenler Divan-ı Harb'e tevdi ve hadise-i isyanenin külli-yen izalesine aid tedabir ile iktifa olunacak.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti bâladaki ordu kararına karşı âtideki emr-i cevabiyi vermiştir: “(boşluk) şimdiye kadar daima zararlı neticeler verdiği sabit olan afv-ı umumi ilanından tevakkî olunmuş ise, buna mukabil ahalinin mal ve canının her türlü tecavûzden masun olduğu ve yalnız mücrimlerin ve magsûbatın teslim ve iadesi ve vasıta-i şekavet olan eslihanın derci taleb ve buna riayet etmeyenlerin tecziyelerinin mukarrer olduğu ilan edilmeli ve (boşluk) takibatta bi'l-hassa ile ri gelen müfsid ve mücrimlerin derdest ve tecziyeleri istihdaf edildiği ilan olunmalı, Kürdlük ve Alevilik mesaili gibi siyasi cereyanlara mahal ve imkân verilmemelidir. Harekât-ı kat'iyenin ne şekilde tertib olunduğunun iş'arı (...) Hakikat şudur ki: İmraniye hadise-i mü'sifesinin vukuundan beri Kürdler cihetinden muhtelif zamanlarda bazı rüesa tarafından dehalet teşebbüs vaki olmuş ve âsâr-ı pişmani izhar edilmiş olmasına rağmen Hükümetin metalibi meyanında en mühimi olan mücrimlerin teslimi hususuna asla yanaşmamış ve bilakis bu hadiseye daha diğerlerini ilave etmek suretiyle görülen dehalet ve pişmaninin samimiyeti izale edilmiş ve nihayet Heyet-i Nasîha ile icra eyledikleri müzakerattaki metalibi elde edemediklerini ve buna mukabil Hükümetin tenkilat maksadıyla kuvvetler cem' ve tahşid eylemekte olduğunu görerek harekât-ı tedbiyenin başlangıcı sayılabilen 7 Nisan sene 37 gününe kadar – mücmelen beyan edildiği üzere– tekrar tecavûzat ve bağıyaneye tevessül etmek ve bu ifal ve harekâtın mahiyet-i hakikiyesini tamamen ifşa edici metalib-i siyasiyede bulunmak suretiyle en şedid takibat ve tenkilatın netayic-i elimesine kendilerini ma'ruz kılmışlar ve ma-teessûf bu yüzden Koçgiri ve havalisi netice-i faci'aya sahne olmuştur.¹³⁵

Yukarıda Nurettin Paşa'nın, isyanı bastırmak için aldığı önlem ve kararlar aktarılmıştır. Buna göre, isyan bölgesinde –Sivas ve çevresinde– tayin edilmiş olunan askerî birlik düzenli olarak toplanmıştır. Hasarın azaltılması için Fırat'ın diğer yaka-

135 TBMM Arş., “Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu”, no: 34, s. 23-24.

sına geçiş yasaklanmıştır.¹³⁶ Böylece Dersim'den gelen yardım önlenemez ve Koçgiri bölgesi tecrit edilecektir. Bu süre zarfında da Ovacık kazasından başka Dersim Kürdlerinin ve Koçgiri'ye yakın aşiretlerin kısmen sadakatlerinin sağlanması planlanmıştır. Nurettin Paşa gönderdiği telgrafta kişisel görüş ve değerlendirmelere de yer vermiştir. Ona göre, Kürtlerin çapulculuğa koyulmaları isyana katılan ve isyanın icrasına aracı olan aşiret reislerinin sürdürmekte oldukları siyasi maksatlarını önemsizleştirmiş ve bundan dolayı sükün ederek af talebine ve aman dilemelerine sevk etmiştir. Nurettin Paşa, bununla birlikte yapmayı planladığı eylemleri de sıralamıştır. Buna göre, Dersim'i tecrit için Fırat geçitleri işgal edilecek, isyan bölgesi kuvvetin elverdiği ölçüde baskı ve tehdit çemberi içine alınacaktır. Hükümetin kuvvet ve şiddetle beraber halka karşı iyi niyet ve şefkat hissini aynı zamanda gösterecek bir beyannamenin yayınlanması ile birlikte gasp olunanların iadesi, yaralıların ve silahlarının teslimi talebi, tazminat ve teminat verme gibi öne sürülen teklifler ve bunların icrası şartına karşı muallak olarak genel af vaat edilecektir. Nurettin Paşa, alınacak tüm tedbirlerle maksatları gerçekleşirse, suçlulardan gerekenlerin Divanı Harb'e verilmesi ve isyan hadisesinin tamamen giderilmesine ait tedbirlerle yetinileceğini bildirmiştir.

Nurettin Paşa'nın EHU'ya göndermiş olduğu bu telgrafına EHU da görüş, düşünce ve talimatlarını içeren bir cevap göndermiştir. Gönderilen cevapta daima zararlı sonuçlar verdiği sabit olan genel affın ilanından kaçınılsa da ahalinin can ve malının her türlü tecavüzdten korunacağı ve yalnız suçluların ve gasp edilenlerin teslim ve iade edilmesi ve şekavete vasıta olan silahların toplanmasının talebi ve buna riayet etmeyenlerin cezalandırılacaklarının kararlaştırılmış olduğunun ilan edilme-

---

136 İlgili maddede bu konu yeterince açık şekilde açıklanmasa da, sonraki maddelerin içeriğinden anlaşılmaktadır ki Fırat'ın karşı tarafına geçiş yasaklanmıştır. ATASE Arşivi'nde bulunan bir belge bu kanıyı desteklemektedir. Merkez Ordusu Kumandanlığı'na gönderilen bir harp raporunda; "Fırat'ın geçid mahallerinin tutularak Dersimlilerin Fırat'ın garbindan mürûrunu men' etmek lâzımdır" denilerek, Dersim ile Koçgiri bölgesinin tecridi sağlanmak istenilmiştir (ATASE Arş. K: 773, G: 109aa no'lu belge).

si ve takibatta, özellikle önde gelen fesat ve suçluların yakalanması ve cezalandırılmasının hedeflendiğinin ilan edilmesi emri verilirken, ayrıca Kürtlük ve Alevilik gibi siyasi akımlara mahal ve imkân verilmemesi konusunda da direktif verilmiştir.

Koçgiri Tahkikat Heyeti'ne göre hakikat şudur: "İmraniye Hadisesi'nin meydana çıkmasından beri Kürtler tarafından çeşitli zamanlarda bazı aşiret reislerinin hükümete sığınma teşebbüsleri ve pişmanlık belirtileri göstermiş olmalarına rağmen, hükümetin taleplerinden en önemlisi olan suçluların teslimi konusuna asla yanaşmamışlar ve aksine bu hadiseye daha diğerlerini de ilave etmek suretiyle gösterilen sığınma ve pişmanlığın samimiyeti yok edilmiştir. Nihayet aşiret reislerinin Nasihat Heyeti ile yaptıkları müzakerede, taleplerini elde edemediklerini ve buna karşın hükümetin tenkilat maksadıyla kuvvetler toplayarak bölgeye yığdığını görerek tedip hareketinin başlangıcı sayılabilecek 7 Nisan 1921 tarihine kadar tekrar tecavüz hareketlerine girişerek bu harekâtın gerçek mahiyeti olan siyasi talepleri ifşa etmeleri suretiyle en şiddetli takibat ve cezalandırmanın elim sonucuna kendilerini maruz bırakmışlar ve bu sebeple Koçgiri ve havalisi faciaya sahne olmuştur." Heyetin bu değerlendirmesinden de anlaşıldığı üzere, Koçgiri aşiret reislerinin pişmanlık duyarak anlaşma girişimlerine rağmen, suçluların teslimini sağlamadıkları ve hatta bölgede gelişen yeni olaylardan dolayı, amaçlarının siyasi mahiyette olduğunun anlaşılması; hükümetin şiddetle cezalandırmasına yol açmış, dolayısıyla ortaya çıkan bu sonuç tamamen onların (Koçgiri Aşireti reislerinin) mesuliyetine mal edilmiştir.

Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporu'nla Nasihat Heyeti'nin geri dönüşünden sonra bölgede Kürtlerin yaptıkları hadiseleri de şu şekilde sıralamıştır:¹³⁷

1- İmraniye kurâsından Han nam karyeden Velşikoğlu Nuri 23 Mart sene 37'de Beharinc karyesini baskın etmiştir. Divrîği kazası jandarına zabitanından Mülazım Nadir Efendi, mayı-

137 TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", no: 34, s. 25-26.

yetindeki on bir jandarma ile Çekmesierdoc karyesinde 26/27 Mart sene 37 gecesi müsellaah bir Kürd kuvveti tarafından esir ve silahlarından tecrid edilmiştir.

2- 400 kadar müsellaah Koçgiri Kürd çetesi [Koçgiri aşireti rüesasından İzzet Bey'le Cano ve ... Ali, Kôr Rıfat kumandalarında olarak] 1 Nisan sene 37 günü Zara cenubunda ve Koçgiri, Kurmaşlı aşiretleri arasında kâin ve sadık Türklerle meskûn Paragil, Tuzlagölü, Pağınık Karyelerine taarruza başlamışlar ve Merkez Ordusu'nca işbu köylere kuvayı muavene gönderilmiştir.

3- Günlük 150 kadar müsellaah Kürd çetesi [Koçgiri rüesasından İzzet Bey'in kumandasında olarak] günlük 1 Nisan sene 37 günü Koçhisar kazasının Celaliye nahiyesinde kâin (Gemlikaya) nam Karyede mevcut nizamiye müfrezesine taarruz ederek müfrezeyi esir ve silahlarını gasp etmişlerdir.

4- Ayrıca 100 kadar müsellaah Kürd şakiyye [Karacaviran'ın Bandera karyesinden Cendioğlu Mustafa'nın kumandasında olarak] 3 Nisan sene 37'de Kuruçay kazasına tâbi Berastik karyesine baskın ederek birçok mevâşî ve eşya gasb ve garât eylemiştir.

5- Bir Kürd çetesi, meşhur şaki Zalim Çavuş kumandasında Divriği kazasının Sancak nahiyesi merkezine ve buradaki 25 kişilik bir müfrezeye-i askerîyeye baskın yaparak müfrezeyi esir etmiştir.

6- Diğer bir Kürd çetesi Koçgiri rüesasından Azemet Bey'in kumandasında olarak Suşehri'ne tecavüz ve Suşehri hapishanesinde mevkuf bulunan iki Kürdün tahliyesini talep buradaki asâyiş-i hükümeti ile müsademe eylemiştir. Suşehri kazası kaymakamı, feca'i... mü'sifeye meydan vermemek üzere, iki Kürd tahliye ettiriniş ve ba'de hükümetten harekât-ı te'dibiye başlaması üzerine bu mütecaviz kuvvet Karabayır'a çekilerek terahhun halinde kalmıştır.

7- Dersim'in Ovacık kazası rüesasından Polis Manzur ve daha bir iki reisi kumandanı 400 kişilik bir Kürd çetesi Erzincan istikametinde tehdîdatta bulunmuşlardır.

8 - ... mütecaviz müsellaah Kürdden müteşekkil bir büyük

çete Alişir kumandasında olarak 4 Nisan sene 37 günü Refahiye Kasabasına yakın Seydiğin ve Divir Karyelerine baskın ettikten sonra 5 Nisan sene 37'de, kuvveti biraz daha fazlaşmış olduktan sonra, Refahiye'de Rahşan Ağa'nın kumandasında bütün Giresun Alayına mensub ve iki kudretli topla taziyek edilen milli tabura –bu kuvveti mahv ve mümkünse esir etmek üzere– taarruz etmiş ve bu taarruz-ı müşkilatla bertaraf edilmiştir.

Koçgirili Kürdler tarafından pek ziyade calib-i dikkat bir vüs'at ve şiddette yeniden başlanmış olan işbu harekât-ı kıyamiyeye inzimâmen Refahiye karşısındaki Kürd çetesi tarafından 7 Nisan sene 37 günü sabahı Refahiye'deki Giresun Alayı Kumandanlığı'na hitaben bırakılmış olan mektub ile bu mektuba melfuf ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine hitaben bazı metalib-i siyasiyeyi muhtevi olarak yazılmış telgrafname bu harekât-ı kıyamiyenin bidayetinden itibaren takib eylediği makasid-ı siyasiyeyi pek bariz bir surette gösterecek mahiyette olmakla 18 numro tahtında olarak ve vesaikimize leff edilmiştir. İşbu telgrafnamedeki metalib-i siyasiye hülusâten şu mealde idi:

Bundan başka Zara'nın (Büyükköy) karyesi ve Papaz Hızır namıyla maruf bir Kürd tarafından tertib ve Kürd kurasına tevdi' edilmiş olan Mart sene 37 tarihli ve 12 maddeli bir beyanname nev'i bir (mükellefiyet-i askerîye kanunu) mahiyetinde bulunmakta ve bu beyanname ile Kürd hareket-i kıyamiyesinin bir fikr-i askerî dahilinde tertib ve idare edildiği anlaşılmaktadır. Merkez Ordusu Kumandanlığı'nca elde edilmiş olan işbu beyanname (bu kısım boş bırakılmış) numro tahtında vesaikimize melfûdur.¹³⁸

Koçgiri Tahkikat Heyeti'nin raporunda bölgede meydana gelen olaylar bu şekilde anlatılırken; dönemin Erzincan Valisi Ali Kemali anılarında bu dönemde meydana gelen olayları şöyle aktarmıştır:

138 Metinde bahsi geçen Koçgirililerin TBMM'ye ve Giresun Alayı'na siyasi gayelerini bildirdiği söylenen mektup ve ayrıca Kürtler tarafından yazıldığı ileri sürülen askerî nitelikteki beyanname sureti raporda yer almamaktadır.

(...) Bu sırada ünlü şakilerden Ateş'in kumandasında 300 kişilik bir çete, Kemah'ın kuzeydoğusundaki Erkegan köyüne geldi ve burayı işgal ettiği için Erzincan-Kemah yolu kapandı.

1921 Martının 21. gününü Erzincan için çok heyecanlı olmuştu: Kasım oğlu Munzur 400 avanesiyle kasabayı tehdide başlamıştı. Kürtlerin Erzincan'ı basmaları büyük bir felaket olacaktı. Onun için Erzincan'daki 11. Alay'ın 2. Tabur'uyla bir dağ bataryasından oluşan müfrezeye eşkiyayı kovması emri verildi. Bir felaketin olması ihtimaliyle heyecan ve ıstırap içinde bulunan halk 300 kişilik bir milis hazırladı. Müfreze bunları da alarak Selüke ve Ekrek köylerini eşkiyadan temizledi ve Kürtleri izlemeye başladı. Asiler, Fırat'ın güneyine çekilmeye mecbur oldular.

Refahiye'nin Gemecik tarafında Mahmut Bey çetesi de faaliyete başlamıştı. Bunu da yola getirmeye Şebinkarahisar'da bulunan Giresun Milli Alayı memur edildi.

22 Mart 1921'de Zeynel adından bir sergederin kumandasında 150 kişilik bir çete, Kemah cephesindeki müfrezeye saldırdı. İkinci İnönü Savaşı ve Yunan taarruzu da bugün başlamıştı.

27/28 gecesi: başlarında İzzet Bey ve Zalim Çavuş olduğu halde Kangal yöresinden 300'ü aşkın asi, Divriği ilçesinin Sincan bucağını bastı; oradaki 25 kişilik müfrezeyle inatla savunmasına rağmen esir etti. Divriği halkı bu olaylardan çok büyük telaşa düştü. Orduca gereken tedbir alındı. Bu arada Çemişgezek'te bulunan alaydan bir bölük ve makineli takımı ve Arapkir, Eğin güvenlik bölüklerinden oluşan bir kuvvet, Arapkir şube başkanının emrine verilerek Divriği'ye gönderildi.

Hükümetin bu tedbirleri; ilerisi düşünülerek asker yığılması, af işlemlerinin geciktirilmesi, asileri derin derin düşündürmeye başladı. Afları hakkındaki emir, üç güne kadar bildirilmediği takdirde Zara'yı basacaklarını Merkez Ordusu Kumandanlığı'na bildirdiler. Kormaşlı aşiretinin de asilere katıldığı o zaman anlaşıldı.¹³⁹

139 Ali Kemali, s. 135-136.

Ayaklanmayı Bastırma Harekâtı'ndan önce yaşanan olaylara Genelkurmay Harp Tarihi Arşivi'nden derlenerek hazırlanan *Türk İstiklal Harbi* adlı kitapta da ayrıntılarıyla maddeler halinde yer verilmiştir:

- Türkkeşlik köyünden askerin çıktığını kendilerine haber vermedikleri için asiler 7 mart 1921'de bu köye girdiler. 13 Türk'ü balta ile öldürdüler, ayrıca iki erkek bir kadını yaraladılar. Bundan başka Imranlı bölgesinde 10 Türk köyünü yağma ettiler.
- 13 mart 1921'de Alişir idaresinde 500 kadar asi Dersim'den gelip Şeytan köprüsünü geçerek Terkiloh köyünde toplandı. Fakat Erzincan Mutasarrıfı bu asilerin hareketlerinde serbest olduğu ve bunlara ilişilmemesi hakkında emir verdi. Mutasarrıfın bu tutumu asilerin daha çok ileri gitmelerini önlemek ve onları yatıştırmak amacıyla yapılmıştı ki, beklenen sonucu vermedi. Kuruçay kasabasına yaklaştıkları zaman halk bu asilere silahla karşılık vermek için gerekli hazırlıkları yaptı ise de, Kaymakam Mutasarrıfın emrine uyarak asileri hoşça karşıladı. Elebaşlarını davet ederek onlarla sohbet etti.
Alişir bütün bunlara rağmen şehre girer girmez yağmaya başladı. Kaymakam ile bütün hükümet mensuplarını halktan ileri gelen 5-6 kişiyi esir edip beraberinde götürdü. Asilerin Koçkiri bölgesinde hiçbir Türk topluluğunu bırakmamak hususundaki kararları bu suretle uygulamaya konulmuş bulunuyordu.
- 21 mart 1921'de Kemah kuzeyinde, ünlü eşkıyalardan Ateş komutasında 300 kadar asi ile o civarın Türk köylerinden müteşekkil halk kuvveti arasında Erkagan ve Müşekrek sırtlarında bir çarpışma oldu. Halk kuvveti zayıf ve nispeten de silahları da az olduğundan Kömür sırtlarına çekilmek zorunda kaldı.
- Aynı gün Ovacıklı Maksut Aşireti Reisi Kasım Oğlu Munzir ile birleşerek Erzincan'ın güneybatısındaki Karınusa köyüne kadar geldiler. Buradan Mutasarrıfa haber salarak gö-

- rüşmek istediklerini bildirdiler. Kuvvetleri 300 kadar olan bu asi grubu, Kemah boğazına egemen olan sırtları tuttular.
- 23 mart 1921'de Erzincan güneybatısına kadar gelen asiler, bu civardaki bütün Türk köylerini yağma ettiler. Bunun üzerine Erzincan Müfrezesi ve halk kuvvetleriyle pekiştirilen jandarma müfrezesi, Karamusa ve Hanzar'a kadar asileri takip edebildi. Ondan sonra Erzincan Müfrezesi şehrin korunması için tekrar geriye döndü. Bu bölgede halk kuvvetleriyle pekiştirilen jandarma müfrezesi kaldı. Asiler de Fırat'ın sol kıyısına çekildi. Bu çarpışmada asiler bir ölü, bir yaralı verdiler.
  - 23 mart 1921'de Kuruçay ilçesinde (şimdi bucak) asilerin tutsak ettikleri hükümet mensuplarını serbest bırakılmıştı. Kaymakam ve halk ileri gelenlerinden önemlileri İmranlı'da Koçkiri Aşiret Reisi ve Bucak Müdürü Haydar Bey'in konağında alıkonmuşlardı.
  - 23 mart 1921 gecesi Karacaviran (Karacaören), Sorkun, Karahasan, Atkıran köyleri halkı Bulucan bucak merkezini bastılar. Bir kadın ile bir erkeği öldürdüler, etrafı yağma ettiler.
  - 26 mart 1921'de Koçkiri aşiret reislerinden Alişan, Kürdistan bağımsızlığının Avrupa devletleri tarafından bile tanındığını, Pülümür aşiretlerine yazdığı mektupla bildirdi. Pülümürlüler buna cevap vermediler, bilakis orduya bağlılıklarını bildiren telgraflar çektiler.
  - 27/27 mart 1921 gecesi, Kangal civarlarında Topardıç köyünde müfrezesi ile birlikte kalan Jandarma teğmeni Nadir, misafir oldukları odalarda uyurken, baskına uğradılar. Asiler, müfrezenin hayvan ve silahlarını aldılar.
  - 27 mart 1921'de, 30 kadar asi, Suşehri'nin Karacaviran ve Yoncalı Türk köylerini bastılar ve yağma ettiler.
  - 29 mart 1921'de, asiler tekrar Kuruçay'ın köylerine saldırdılar ve yağma ettiler. Divriği Kaymakam Vekili Remzi Bey, halkı uyarmak için yanına Malmüdürü Bekir Bey'i, Jandarma Teğmeni Kemal'i alarak dokuz jandarma eri Ağıldere köyüne gitti. Fakat asiler hepsini esir ettiler.

- 30 mart 1921'de, asiler Kemah'ın yakınlarına kadar sokuldular. Kemah Müfrezesi bunlara canla başla karşı koydu ve üstün kuvvete olan asileri temizlemek için Erzincan ve Refahiye'den de acele yardım istendi.
- 3 nisan 1921 günü Zara'nın güneyinde Yarağı, Tuzlagözü, Peynik köyleri halkı, kendirline saldıran asileri başarı ile geriye atıldılar.
- 4 nisan 1921 günü, Refahiye güneyinde Divir, Şahverdi civarındaki keşif kolları bazı asi topluluklarını dağıttı. Gezge ve civarı Türk köyleri ise asiler tarafından yağma edildi.
- 5 nisan 1921'de, Alişir idaresindeki Dersimli asilerle, Koçkiri aşireti reislerinden, Alişan'ın akrabalarından Mahmut'un idaresindeki 600 kişilik asi kuvvetleri Refahiye'ye güneyden taarruz ettiler. Giresun alayı tarafından karşı taarruza geçildi ve asiler geri atıldı; Şahverdi-Divir-Kırıktaş sırtlarına kadar sürüldü. Asiler bu çarpışmada 50 ölü, 60 kadar yaralı verdi. Aşiret ileri gelenlerinden ikisi ölümler arasında idi. Bunlar halka gösterilmek ve halkın moralini yükseltmek için Refahiye'ye getirildi. Halktan bir şehit, bir yaralı, askerden de bir yaralı vardı.
- 5 nisan 1921 günü Suşehri ve Avşar halkı ile jandarma müfrezeleri, Imranlı'nın kuzey bölgesindeki geçitleri gözetlemek için kuzeye Karacaviran ve Buldur'a kadar ilerlediler. Fakat, buraya geldiklerinde 500 kadar tahmin edilen Koçkiri asileri müfrezelere taarruz etti ve müfrezeler üç şehit vererek Avşar'a kadar çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine 5nci hücum Taburuna Reşadiye üzerinden Suşehri'ne hareket için emir verildi.
- 6 nisan 1921'de Zara güneyindeki Tuzlagözü, Yarağül, Peynik köyleri civarında 600 kadar tahmin edilen asiyle jandarma ve halk kuvvetleri arasında tekrar bir çarpışma oldu. Asiler Çamözü istikametinde kaçtılar. Halktan 5 kişi, jandarmadan 3 kişi öldü. Asiler 30 ölü, bir o kadar yaralı verdiler. Asi elebaşlarından Karamanlı Nuri de ölümler arasında bulundu. Özellikle bu adam, Koçkiri ayaklanmasına birinci derece yol açanlardan birisi idi.

- Asilerden bir grup, 6 nisan 1921'de Suşehri'ne doğru ilerlemeye başladı ve Çermişek'e geldi. Bunun üzerine Suşehri'nin etrafı jandarma ve halk kuvvetleriyle ve Zara'dan gele Suvari bölüğü ile pekiştirilerek emniyete alındı.
- 7 nisan 1921'de Tuzlagözü köyüne tekrar 200 kadar asirarruz etti. Bu saldırılarında 16 ölü vererek geri çekilmek zorunda kaldılar. Asker 3 yaralı verdi, Jandarma bölük komutanı da yaralılar arasında idi.
- İmranlı olayından sonra, Zara, Koçhisar, Kangal ve Divriği'de halk gönüllüleri ile birer asayiş bölüğü kuruldu. Ayrıca, Şebinkarahisar, Suşehri, Refahiye'de asayiş bölükleri teşkil edilmeye başlandı. Bu asayiş bölükleri ayaklanma bastırıldıktan sonra, tabur ve alaylar şeklinde teşkilatlandırıldılar.
- 8 nisan 1921'de asiler bir taraftan Suşehri'ne bir taraftan Merkez ordusu kuvvetinin toplanmakta olduğu alanın civarındaki Türk köylerine tekrar saldırılarda bulundular.¹⁴⁰

Bölgede olaylar devam ederken Merkez Ordusu 28 Mart'ta önemli bir tedbir kararı daha almıştı. Bu karara göre Koçgiri İsyanı'nın yayılmaması için kalkışmanın olduğu bölgelerde seyahat yasaklanmıştı.¹⁴¹ Bu kararlar Koçgiri'ye gelecek yardımlar engellenecek ve bölge izole edilecekti.

Koçgiri bölgesindeki olaylar ve alınan tedbirler resmî kaynaklardan bu şekilde aktarılırken, Nuri Dersimi de olayları içerden bir bakışla aktarmaktadır. Dersimi'nin anlatımıyla Koçgiri cephesinden, olaylardan bir kesit şöyledir:

Sivas-Kangal-Malatya-Elazığ, Sivas-Zara yolları ordu kuvvetlerinin kontrolü altına alınarak buralardan seyahat yasak edilmiştir.

Dersim ile Elazığ, Arapgir, Malatya, Eğin ve Kemah arasındaki Fırat ve Murat nehirleri üzerindeki köprüler dahi kapatılmış ve geçit noktalarına askerî birlikler konuşmuş, gemiler bu kuvvetlere teslim edilerek ulaşım tamamen kesilmişti.

¹⁴⁰ Ertuna, s. 266-269.

¹⁴¹ Balcıoğlu, s. 150.

Dersim-Erzincan bölgesine gelince; bu bölgede karlı ve başı dumanlı Munzur dağlarından geçmek esasen çok güçtü ve mevsim dolayısıyla vadilerde, sular, nehirler, çaylar coşkun bir halde olup yağmur sürekli olarak yağmaya devam ediyordu. Tabiatın bu engellerine rağmen, savaş bütün şiddeti ile başlamıştı. Kürtler için artık bir ölüm kalım mücadelesi meydana gelmişti bu sebeple eli silah tutan erkek, kadın, kız ve hatta çocuklar bile güçlerinin yettiği ve ellerinden geldiği kadar savaşa katılıyorlardı.

Yukarıda adı geçen öğüt heyeti, Sivas'tan birçok bildiriler yayınlamaya Haydar'ı teslimine davet ediyor ve eskiden yaptığı vaatleri yerine getireceklerini bildiriyordu. Bu yalanlara ilave olarak Kürtlerin, Dersimli Baytar Muhammet Nuri (bu satırları yazan) ve Koçgirili Alişer'in kandırmalarına kapılmamalarını halka tavsiye ediyordu.

Haydar, Türklerin bütün sözlerin ve vaatlerinin yalan olduğuna artık inanmıştı. Bu sebeple bütün kuvvetiyle savaşa katılmaya başlamıştı. Sivas-Koçhisar-Zara ve Sivas-Kangal hatları üzerinde şiddetli savaşlar başlamış ve aynı hatlarda Seyit Aziz de bizzat savaşlara katılmakta idi.

Sivas yönünde Hafik cephesinde, Kurmeşan aşireti ile savaşan orduya Kürt Aziz Bey kuvvetleri öncülük ediyorlardı. Bu ihanete rağmen, aslen Kürt olup Türkçe konuşan bütün alevi bölgeleri saflarımızda Kürt milli davası uğrunda bizimle beraber canını feda edercesine savaşa katılıyorlardı.

Savaşın ağırlık merkezi evvelce Sivas ve Kızılırmak hattıyla sınırlı iken, Kuzeydoğu'da Giresun'lu Topal Osman'ın çete alayı, seyyar jandarma kuvvetleriyle 20 Mart 1921'de Refahiye üzerinden Koçgiri'ye cephe açmışlardı.

Yabancı hesabına av köpeği görevini yapmaktan zevk alan, namus düşmanları bu barbar çete alayları, zapt ettikleri köylerde her çeşit zulüm ve barbarlığı yapmaya başlamışlardı. Masum Kürt çocukları bu canavarlar tarafından ateşe atılıp yakılıyor ve tüyler ürperten bu manzara karşısında, Laz Alayı adını taşıyan bu alçaklar zevk ve cümbüş yapıyorlardı. Kürt kuvvetleri, insan kıyafetli bu canavarlar üzerine şiddetle hücum et-

mişler ve bu suretle Kuzeydoğu'dan da savaşlar başlamıştı. 25 Mart 1921'de Koçgirili Beko kumandasındaki kuvvetlerimiz, Topal Osman melunun kuvvetlerini bozguna uğratmış ve Refahiye'nin Taşdibi bölgesini de kuşatmışlardı. Erzincan'dan gelen 11. Alayın 2. Taburu ve kuvvetli bataryaları Lazların yardımına yetişerek alçak Topal Osman'ı ölümden kurtarmışlardı.

(...) Dersim'den gelen aşiretlerin, Iliç ve Şeydan köprülerinde, geri hatlarını savunmak amacıyla bırakmış oldukları kuvvetler, Eğin ve Erzincan'dan gelen askerî birliklere yüklü kayıplar verdirerek yenmişlerdi.

Erzincan yetkilileri, Dersimlilerin hücumuna uğramaktan endişe ederek bölgesel seferberlik ilan etmiş ve bütün yedek subay ve erlerini silah altına almıştı.

Kemah, birçok zorluklarla geriden gelmekte olan Ovacık aşiretlerine teslim olmuş olduğu için, geri hattımız güvenli bir hale gelmişti. Divriği'nin Zımara nahiyesi, Mahmut Bey kuvvetleri tarafından işgal edilmişti. Dostan ve Lordun geçitlerinde karşılanan Divriği jandarma taburları tamamen yenilmişlerdi. Kangal aşiretlerinin katılmalarıyla Divriği'nin Sincan nahiyesine de hücum edilmiş ve 30 Mart 1921'de nahiyede mevcut Türk birliği teslim alınmıştı. Divriği merkezine ise, bazı emniyet düşüncesiyle girmekten vazgeçilmişti. Artık Drejan ve Atma aşiretleriyle kaynaşma ve ilişki oluşturulmuş ve arada hiçbir engel kalmamışken, ne yazık ki bu aşiretlerden bir yardım görülmemişti. Arapgir jandarma bölüğü Divriği'ye hareket ederken tarafımızdan yapılan güzel bir çevirme hareketiyle teslim olmaya zorunlu olmuştu. Bayburt'tan 11. Alay ile Dağ bataryaları dahi Erzincan'da toplanmak üzere hareket etmekte iken, Filik Ali ve Paşa Beylerle aralarında Kuzey'de zor savaşlar yapılmakta idi.¹⁴²

Nuri Dersimi'nin yukarıda aktardıkları; arşiv belgelerinde ve resmî tarih kaynaklarında nüanslarla da olsa benzer içeriklidir. Örneğin Balcıoğlu'nun, Mart ayı sonunda görülen manzara konusundaki aktarımları, Dersimi'nin verdiği bilgilerle uyusmak-

142 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 101-102.

tadır. Buna göre Erzincan, Refahiye, Suşehri, Koçhisar, Kangal, Divriği mıntıkları isyancıların faaliyet sahasıdır. Balcıoğlu, isyancıların hareket sahasını Malatya'ya kadar genişletmek istediklerini, bu amaç doğrultusunda Haydar Bey'in Atma ve Drejan aşiretlerine bir mektup yazarak kendilerine katılmalarını istediğini ancak bu aşiretlerin çağrışı geri çevirdiklerini aktarmakla, Nuri Dersimi'nin bu konu hakkındaki yukarıda yer alan bilgisini doğrulamaktadır.¹⁴³ Ancak Mustafa Balcıoğlu çalışmasında, Merkez Ordusu'nun Ümraniye Olayı'nın hemen ardından bölgeye sevke başladığı birlikleri önemli merkezlere yerleştirerek Koçgiri İsyanı'nın mevzi haline getirildiğini (askerî birliklerle ele geçirildiğini) kaydetmektedir ki, bu Nuri Dersimi'nin anlattıklarıyla tam olarak uyuşmamaktadır. Zira çarpışmalar birçok koldan devam etmektedir. Bununla birlikte Dersimi, zaman zaman Kürt güçlerinin Türk askerî kuvvetlerine karşı üstünlüklerini de dile getirmiştir. Örneğin Balcıoğlu, Topal Osman birlikleri konusunda "Koçgiri İsyanı'nın bastırılmasını sağlamada büyük yararlılığı görülecek olan Topal Osman ve çetesi bölgeye gelişlerinde Koçgirili Beko'nun saldırısına uğradıysa da makineli tüfek ateşleri karşısında dayanamayan isyancılar geri çekilmek zorunda kaldılar"¹⁴⁴ derken; Nuri Dersimi, Topal Osman'ın bölge halkı üzerinde yaptığı zulümleri anlatmakla birlikte, Beko'nun Topal Osman güçlerine saldırarak bozguna uğrattıklarını ancak Türk askerî birliklerinin Lazların yardımına yetişerek Topal Osman'ı ölmekten kurtardıklarını aktarmaktadır. Dolayısıyla anlatım tarzları, tarafların kendi bakış açılarına göre farklılıklar gösterse de sonuçlar birbirini destekler mahiyettedir.

Bölgede, görevlendirilerek takviye amaçlı gönderilen Giresun Müfrezesi/Laz Alayı (47. Alay) Kumandanı Topal

---

143 M. Ali Çabuk, *Benim İli Dedem Vardı* adlı, roman tarzında yazdığı anı kitabında Arapgir bölgesindeki bazı aşiretlerin Koçgiri İsyanı'na katılma konusunda başlangıçta olumlu yaklaşıtlarını belirtirken, Koçgiri aşiretlerinin yenilgisinin duyulmasından sonra bölgedeki bu aşiretlerin yardım etme kararından vazgeçtiklerini bölgenin aşiret reislerinden Mustafa Efendi'nin ağzından anlatmaktadır. Bkz. Çabuk, s. 152-158.

144 Balcıoğlu, s. 151-152.

Osman'ın halka uyguladığı zulüm ve kanunsuzluklar halk tarafından şikâyetlerle çeşitli devlet mercilerine bildirilmiştir.¹⁴⁵ Merkez Ordusu'nca verilen şiddet uygulama kararından kısa bir süre sonra Sivas Valisi Cemal Bey tarafından bu tür şikâyetler 28 Nisan 1921'de Merkez Ordusu Kumandanlığı'na bir telgrafla bildirilmiştir. Telgrafta Cemal Bey, yapılan tatbikat ve faaliyetlerde ordu emirlerinin dışına çıkılmış olduğunu açıklıkla belirtmiş, Osman Ağa'nın halka çok şiddetli harekâta bulunduğu, bunu gören ahalinin korkularından dolayı dehaletе yanaşmadıklarının güvenilir şekilde işitildiğini dile getirmiş ve harekâtın düzeltilmesi için adı geçen kişiye kesin emir verilmesi ve mümkünse biran evvel memleketine iadesi ricasında bulunmuştur.¹⁴⁶

Topal Osman ve yaptıkları kanunsuzluklar TBMM'nde Koçgiri İsyanı vesilesiyle yapılan gizli oturumlara da konu olmuş ve bazı milletvekilleri tarafından şikâyetler dile getirilmiştir. Örneğin, 4 Ekim 1921'de yapılan gizli oturumda bir mebus söz alarak tedibe giden kuvvetlerin halkı zarar ve ziyana uğrattığını dile getirmiş, "Bu fenalığı yapanları milli kahraman ilan ederek bu Meclis'te alkışladık ve sonra silahla karşımıza çıktı" diyerek Topal Osman'ı ima etmiştir.¹⁴⁷ Yine aynı oturumda söz alan Erzincan Mebusu Emin Bey de, "Nurettin Paşa'nın tabirince ben bunları çenber içine aldıktan sonra hükümetin tekâlifini daha teşdit edeceğim diyerek, çenber altına aldım diyor ve tuttuğunu öldürmeye, ırlara geçmeye, namuslara taarruz etmeye kalkıyor. Rica ederim hanginiz bu fecai karşısında sabredebilirsiniz? Buna üç yaşındaki çocuklar bile tahammül edemezler ve böyle bir şeye maruz kaldığınızda, rica ederim, nasıl karşınıza çıkanlara kurşun atmazsınız? Bu suretle beş milyon, on

---

145 Topal Osman'ın bölgede uyguladığı zulüm ve katliamlar bugün dahi Koçgiri bölgesinde hatırlanmakta ve aktarılmaktadır. Topal Osman'ın zulümleri birçok ağıda da konu olmuştur, bundan dolayı yörede "Kanlı Topal Osman" olarak lanetle anılmaktadır. Topal Osman'ın bölgede yaptığı katliamlara dair bkz. Cemal Şener, *Topal Osman Olayı*, Ant Yayınları, İstanbul, 1992.

146 TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", no: 34, s. (sayfa no yok, ancak sayfa 34'ten önceki sayfa).

147 T.B.M.M. *Gizli Celse Zabıtları*, 1985, c. 2, s. 268.

sekiz milyon liralık servet mahvolmuştur. Bu paralar tamamıyla gitmiştir. Ben ispata hazırım; otuz bin mevaşiyi Osman Ağa götürmüştür”¹⁴⁸ diyerek bölgede yapılan şiddet uygulamalarını eleştirmekte ve olaylar sonucunda Topal Osman’ın kanunsuzca edindiği maddi tutardan bahsetmektedir.

Tedip ve Tenkil Harekâtı ***(Bastırma/Tepeleme Harekâtı)***

Koçgiri Tahkikat Heyeti raporuna göre, Koçgiri İsyanı iki safhalı bir dram mahiyetinde cereyan etmiştir. Birinci safha, 6 Mart 1921’de Ümraniye’de başlayan olaylarla Mart’ın sonu ve Nisan ayının başlangıcına kadar süren dönem olarak değerlendirilmiştir ki, bu süre zarfında neler yaşandığını çeşitli kaynaklar doğrultusunda aktardık. Heyet, bu ilk safhayı Koçgiri Kürtlerinin kendilerini duruma hâkim sayarak yapmış oldukları siyasi faaliyetlerle ve facialarla dolu bir kıyam (ayaklanma) harekâtı olarak değerlendirmiştir. Heyet bundan sonraki ikinci safhayı ise Merkez Ordusu tarafından yapılmış “tedip/tenkil (cezalandırma) harekâtı” ve bunun sonucunda facia içeren “ıslahat” safhası olarak değerlendirmiştir. Bu safhanın ilk yarısı EHU’nun 2 Nisan’da Merkez Ordusu Kumandanlığı’na gönderdiği emirle başlatılmaktadır. 24 Nisan 1921’de Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa’nın EHU’ya gönderdiği ve “Koçgiri asilerinin tenkilatını son bulduğu ve bundan sonra ise şekaveatin kökünden kaldırmak için alınacak tedbirlerin yer aldığı son safhaya geçildiği” bilgisine dayanarak da tenkilatın ikinci yarısının bu tarihle başladığına dikkat çekilmiştir.¹⁴⁹

Koçgiri Tahkikat Heyeti’nin raporunda harekâtın ikinci safhası, bu safhaya geçişin nedenleri, bu safhada alınan tedbirler ve meydana gelen olaylar ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Rapordaki bilgiler dahilinde 2 Nisan 1921’de EHU’dan Merkez Ordusu’na çekilen bir telgrafla, tedibat hareketinin acele olarak baş-

148 A.g.e., s. 269.

149 TBMM Arş., “Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu”, no: 34, s. 27. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Kutu no: 1/19 (5-3), Fihrist no: 87.

latılması emri verildiği anlaşılmaktadır. Buna rağmen telgraf-
ta Sivas, Erzincan, Refahiye'deki kuvvetlerin tedibat hareketi-
ne acele etmemesi istenirken bunun nedeni de bölgedeki itaat
eden ahalinin hükümete karşı olan itimat ve bağlılığının sarsıl-
maya uğrayacağından duyulan endişe olarak açıklanmıştır.¹⁵⁰
Erkânı-ı Harbiye-i Umumiye'nin bu talimatından sonra 3 Ni-
san 1921'de Merkez Ordusu'ndan EHU'ya gönderilen telgraf-
taysa 11 maddede tenkilat ve tedibatta istihdam edeceği kuv-
vetlere ve genel olarak takip ettikleri amaçlara yer verilmiştir.
Buna göre Merkez Ordusu tedibat ve tenkilatta takip ettikleri
programlarını ve amaçlarını şöyle beyan etmiştir:¹⁵¹

- Tedibatın şiddeti, isyanı tertip eden ve tahrik eden kişilere
yöneltilecek,
- Bölgedeki ahali ve efradın, tatmin ve temin edilerek celbe-
dilmesi (kendilerine çekilmesi) sağlanacak: şimdiye kadar
çalışıldığı gibi bundan böyle de hükümetin Kürtler ve Ale-
viler aleyhinde hiçbir özel maksadı olmadığı özellikle telkin
edilerek anlatılmaya gayret edilecek,
- Tahrikçiler ve fesat kişiler, Divan-ı Harbe gönderilerek hak-
larında çıkan kanun hükmü infaz edilecek,
- İsyanda, direnenlerin veya halkı ihtilale çalışanların gere-
kirse evleri ve köyleri tahrip edilecek,
- Tedibatın başlangıcında gösterilecek şiddetin ardından, is-
yana katılanlar silahlarından tecrit olunacaktır,
- Koçgiri'yi bir daha isyan edemeyecek hale sokmak veya bu
aşireti şimdi olduğu sahadan kısım kısım uzaklaştırıp dağıt-
mak lüzumu görüldüğünden bu iki şıktan hangisinin uygu-
lanmasının gerekli olduğu, tedibat hareketinin verdiği so-
nuç gösterecektir.

Merkez Ordusu'nun programını ve amaçlarını açıkça dile ge-
tiren bu maddeler genel olarak Koçgiri bölgesinde uygulanac-
ak harekâtın ne derece şiddetli olacağına dair önemli göster-

---

150 Bkz. TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", no: 34,
s. 27-33. Koçgiri Hadisesi'nin İkinci Safhasına dair bkz. EK 6.

151 A.g.r., s. 29.

gelerdir. Raporda bu maddelerin akabinde “tenkilat” başlığı altında, bölgede askerî kuvvetlerin eylem ve faaliyetleri ayrıntılarıyla yer almıştır. Burada dikkat çeken bir husus, genele dair alınan kararların pratikte ve özeldeki uygulamalarına da ayrıntılarıyla yer verilmesidir. Buna göre, Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa 16 Nisan’da askerî birliklere verdiği yeni bir emirle, harekâtın içeriğini genişleterek askerlere verilen yetkiyi arttırmıştır. Verilen emirde her bir kıtaya birer tedip mıntıkası gönderilmekle beraber her bir mıntıkada yapılacak tedibatın içeriği ve derecesi ayrıntılarıyla talimat edilmiştir. Bu talimatın özellikle ikinci maddesinin önemine değinen Tahkikat Heyeti, maddenin içeriğini de açıklamıştır. Buna göre, müfrezeler kendilerine mahsus tedip mıntıkası dahilindeki asileri tamamen silahtan arındıracaklardır. Ayrıca aşiretin birinci derece rüesasıyla, her köydeki ağaları da alarak icra vasıtası olan muhtar, çete reisi, imam ve emsaliyle ikinci derece kişiler derhal yakalanmaya çalışılacaktır. Birinci ve ikinci derecedeki aşiret reisleri ve akrabalarından direnenlerin evleri ateşe verilecek ve aile ve yakınları tedip olmak üzere başka bir bölgeye ya da en yakın kazalardan birine sevk edilecektir. Bununla birlikte şer ve fesata aracı olan kişiler ortadan kaldırılacak ve Koçgiri Aşireti’yle kendilerine katılanlar bir daha isyan edemeyecek hale getirilecektir. Böylelikle hareket eden (yerlerinden edilen) ahalinin huzur ve emniyeti sağlanacaktır. Ayrıca arazi sarplığından dolayı asilere sığınma yeri olan ve onları içeri alan diğer karyeler ve yerler tamamen tahrip olunacaktır. Daha önce silah altında bulunan kişiler askerlik şubelerine sevk edilecektir. Bu kararlar doğrultusunda Alişan, Azamet, İzzet, Rıfat, Ali ağaların ve aşiret reislerinin meskenleri, malları, mülkleri, gayrimenkulleri usulünce zapt edilecek ve müzayede edilerek, artık adı geçenlerle akrabalarının bu bölgede, aşiret üzerinde hiçbir tesir ve nüfuzları bırakılmayacaktır. Dehalet edenler (aman dileyip sığınanlar), kayıtsız şartsız teslim olmak üzere dehaletleri kabul edilecek ve koluk kuvvetleri eşliğinde Sivas’a gönderileceklerdir.

Koçgiri Tahkikat Heyeti raporunda, tedibat harekâtında yapılan çarpışmalara yer vererek yapılan harekâtın şiddetine de

değirmiştir. Yukarıda alınan kararlar doğrultusunda yapılan taarruzlarla bölgedeki ahalinin dağlara doğru iltica ettiklerine değinilmiş, ayrıca Topal Osman kumandasındaki Giresun Alayı'nın yaptığı şiddetli taarruz karşısında asilerin batıya doğru çekildikleri ve Dersim yardım kuvvetlerinin de Dersim'e iltica etmek üzere Fırat üzerindeki Şeytan Köprüsü'ne kaçtıkları belirtilmiştir. Yine aşiret reisleri ve ailelerine dair alınan sert kararlardan dolayı olsa gerek eski Imraniye Nahiye Müdürü Haydar Bey de dahil aşiret reisleri aileleri ile birlikte kuzeyde Kelkit ve Şiran istikametlerine firar etmişlerdir.

Harp Tarihi Arşivi verilerine göre de "Bastırma Harekâtı" olarak geçen harekât, 3 Nisan 1921'de Merkez Ordusu'nun Sivas'tan birliklerine verdiği şu emirlerle başlatılmıştır:

- 1- Erzincan-Kemaliye (Eğin) arasındaki Fırat nehri üzerinde bulunan köprüler tutularak (Hozat) Dersim ile ulaşım kesilecektir.
- 2- Refahiye, Zara, Koçhisar, Divriği'deki gruplar, Koçgiri aşiretinin bulunduğu bölgeye doğru birbirine kavuşacak şekilde hareket edeceklerdir. Şimdiden gerekli keşifler ve hazırlıklar yapılacaktır.
- 3- Bastırma amacı: Taarruzlar, ayaklanmanın düzenleyicisi ve kışkırtıcıları olan ele başlara ve onlarla birlik olanlara karşı yöneltilecek, ilişkisi olmayan halkın gönü alınarak hükümet tarafına geçmeleri sağlanacaktır.
Şimdiye kadar çalışıldığı gibi, bundan sonra da hükümetin asilere karşı bu harekâtı yaptığı, bunun dışında hiçbir gizli düşüncesi olmadığı, bütün azınlıklar hakkında eşit işlem yapılacağı ve iyi niyeti bulunduğu, halkın kulağına konacak ve anlatılacaktır.
- 4- Kışkırtıcılar ve karıştırmacılar ile bunların başları yakalandıkça askerî mahkemeye verilecekler, haklarında kanuni hüküm yerine getirilecektir.
- 5- Silahlar toplanacaktır.
- 6- Koçgiri aşiretini, bir daha başkaldırmayacak hale sokmak yahut bu aşireti şimdiye kadar yaşadığı alandan parça parça

uzaklaştırıp dağıtmak gerekecektir. Bu düşünceden hangisinin yapılacağı, bastırma harekâtının sonuçlarına göre ayrıca emredilecektir.

7- Birlikler son düzenlerini şöyle almışlardır:

14. Süvari Tümen Karargâhı ve bağlı birlikleri Zara'da

13. Süvari Tugay Karargâhı bağlı birlikleri Zara'da

27. Süvari Tugay Karargâhı ve bağlı birlikleri

(Divriği'ye gidecektir)

Kangal'da

6. Süvari Alayı ve bir dağ topçu takımı

Sivas'ta

Depo Alayı

Sivas'ta

28. Süvari Tugay Karargâhı ve 54. Süvari Alayı Hafif'te

Giresun Müfrezesi ve bir çabuk ateşli dağ topu Refahiye'de

Kemah Müfrezesi

Kemah'ta

Eğin Müfrezesi

Eğin'de

8- 27. Tugayın Divriği'ye gelmesinden sonra, askerî harekât başlayacak ve tarafımdan idare edilecektir.¹⁵²

Aynı kaynağın verilerine göre Merkez Ordusu'nun isyanı bastırmak için ayırdığı kuvvetin toplamı 3.161 er ve 1.351 hayvandan ibarettir. Silah sayısı hakkında ise şu tablo verilmiştir:

		Hafif	Ağır	
		Makinelî	Makinelî	
	Tüfek	Tüfek	Tüfek	Top
Merkez Ordusu	2.750	3	18	13
Asiler	2.500	-	-	-

İstiklal Harbinde Ayaklanmalar kitabındaki bilgilere göre, Merkez Ordusu 10 Nisan 1921 günü harekât planına uygun olarak taarruz emrini vermiş ve harekât başlamıştır.¹⁵³

Koçgiri Tahkikat Heyeti, raporunda bu tarihten sonra olanları, "tedibat ve tenkilat"ın son yani ikinci safhası olarak adlandırmaktadır. Raporda, Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa'nın 24 Nisan'da İmraniye'de bulunduğu, bu tarihte ar-

152 Ertuna, s. 270-271.

153 Harekâtın kronolojik olarak detaylı verileri için bkz. Ertuna, s. 270-277. Bkz. EK 7.

tık Koçgiri'nin asi rüesası ve çetelerin Koçgiri bölgesi dışına firar etmiş oldukları, bölgede kalanların ise birtakım münferit ve zayıf çeteler olarak zorlukla sığınmak üzere kaldıkları belirtilmiştir. Bu suretle Merkez Ordusu Kumandanı, 24 Nisan 1921'de EHU'ya yazdığı raporda, "Koçgiri asilerinin tenkilinin sona erdiğini ve artık tedibatın ikinci safhasına geçilip şekavetin kökünden yok edileceğinin" bildirildiği kaydedilmiştir.¹⁵⁴ Tahkikat Heyeti Raporu'na göre aynı gün Erzincan Mutasarrıflığı'ndan Merkez Ordusu Kumandanlığı'na bir telgraf çekilmiş ve daha evvel ordunun tenkil icraatının, resmî bir makamdan şiddetle itiraza uğramış olduğu belirtilmiştir. Buna göre, ordunun hedeflediği gayeden ziyade kötü niyet ve çıkarlarla ve özellikle yağmagirlik şevkiyle mesul ve gayrimesul kişilerin köyleleri yakmaya devam ettikleri, bu halin devamının az bir zaman sonra kura ve kasabalarda binlerce kitleler ve dağlarda yeni yeni çeteler meydana getireceğinden livaca önüne geçilmeye çalışıldığı belirtilmiştir. Merkez Ordusu Kumandanlığı'nca verilen cevapta, tedibatın ikinci safhasına dahil olduğu ve bu safhada şekavetin kökünden giderileceği bahis olunarak, ikinci safhanın icraatına dair ayrıntılı bilgi veren 2. maddenin aynen nakledildiği kaydedilmiştir. Bahsi geçen 2. madde ve onun içerikleri, raporda aşağıdaki şekliyle yer almıştır:

Madde - 2: Kıta'at üçüncü maddede kendilerine tahsis olunan mıntıka dahilinde ber-vech-ati vezaifi ifa edeceklerdir.

A- Usât ve bunlara yataklık edenler derdest ve Sivas'a sevk olunacaktır. Usâtın vasıta-i icraiyesi olan ileri gelenler ve ağalar ile rüesayı usâtın akrabalarından olub bi'l-ahere anların yerlerini tutması ve halkı ifsad ve izrâr etmeyi memur olanlar isyan mıntıkası haricine çıkarılacaktır. Haklarında muamele-i lâzıme ifa olunmak üzere her şâhıs için tahkikat-ı evvelîye evrakı tanzim ve kendisiyle beraber irsal edilecektir.

B- Rüesayı usâtın haneleri ve emval gayr-i menkuleleri ihrak edilecek ve efrad-ı aileleri dehaletlerini teshîl için mahal-i ahire berây-ı tebyîd civârına gözederilerek Zara'ya, Kangal ve

154 Cumhurbaşkanlığı Arş., K: 1/19 (5-3), Fihrist No: 87.

Erzincan'a sevk olunacaktır. Usâta tahassungâh ve melci' olan mahaller ve şekaveti teshil eden yerler tahrib olunacaktır.

C- İsyana iştirak etmiş olanlardan aşayirden ve Kürdlerle Türkler köylülerinden şehirin vaziyet almış olanlardan ve fırsat zuhurunda asayişî tehdit ve ihlal etmeleri muhtemel ve melhuz bulunan esliha ve cephane kâmilten toplanacaktır. Esliha derci için ahaliye mühlet verilmeyerek evvela her köy ve aşirette kaç silah ve cephane bulunduğu mümkün mertebe bitaraf adamlardan tedkik edilecek ve bu mikdar silah ve cephanenin derhal teslimi talep olunacaktır. Bu mikdardan noksan teslim edildiği takdirde bedellerinin için yüz elli banknot alınacak ve alınan esliha ve akçe miktarı her mahalde birer zabıt varakasıyla tesbit olunacaktır. Silah ve cephane bulunduğundan şüphe edilen hane ve mahaller teharrür edilecektir. Eslihayı teslim ve teklifinden sonra... veya ta'ârifle üzerlerinde veya hanesinde silah zuhur edenler evraklarıyla birlikte Sivas'ın Divan-ı Harb-ı Örfisine sevk olunacaklardır.

D- Emsali silah tahtında bulunan efrad toplanarak ahz-ı asker şube merkezlerine sevk edilecek ve bunlardan isyanla müdahildir olmayanların künyelerini şubeye teslimden evvel serh verilecektir.

H- Ahali-i sadıka ve kadın ve çocukların bil-ahere başka tedabire ... edilmiştir. mahallerine avdeti ve hüsn-ü iskanları temin edilecek ve memurin-i mahalliye ve jandarma ile idare-i hükümet tesis olunarak serian hal-i tabi'inin avdetine çalışılacaktır. Hadise-i Zankiden mutahassıl fikr-i intikamla halkın yekdiğeri aleyhinde tecavüzde bulunmalarına meydan verilmeyecek ve bu gibi ahvale ictisâr edenler serian te'dib olunacaktır.

V- Hülâsa bu mıntıkada bir daha isyan ve şekavet zuhur ihtimali külliyyen bertaraf ve halkın huzur ve refahı temin edilecektir.¹⁵⁵

Ancak Koçgiri Heyeti'nin dikkat çektiği gibi ve maddelerin içeriklerinden de anlaşılacağı üzere, tenkilat talimatı önemli oranda şiddet içermekteydi. Örneğin yukarıda da değinildiği

---

155 TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", no: 34, s. 33.

gibi Merkez Ordusu'nca verilmiş olan şiddet uygulaması karardan kısa süre sonra Sivas Valisi Cemal Bey tarafından ahalden gelen bazı şikâyetler 28 Nisan 1921'de Merkez Ordusu Kumandanlığı'na bir telgrafla bildirilmiştir. Telgrafta Cemal Bey, yapılan tatbikat ve faaliyetlerde ordu emirlerinin dışına çıkılmış olduğunu açıklıkla belirtmiş, Osman Ağa'nın halka çok şiddetli harekâta bulunduğu, bunu gören ahalinin korkularından dehaletе yanaşmadıklarının güvenilir şekilde işitildiğini dile getirmiş ve harekâtın düzeltilmesi için adı geçen kişiye kesin emir verilmesi ve mümkünse biran evvel memleketine iadesi ricasında bulunmuştur.¹⁵⁶

Yine Tahkikat Heyeti raporuna göre yukarıda Erzincan Mutasarrıflığı'nın gönderdiği telgrafnameden de anlaşılacağı üzere Merkez Ordusu'nca daha evvel verilen 16/4/37(21) tarihli emirnamenin bu ikinci maddesinin, üzüntü verici birtakım hadiselerle kanun dışı olarak bütün şiddetiyle tatbik edildiği ve bu talimatın feci bir şekil aldığı heyetçe anlaşıldığı ve bunun da heyet tarafından hiç bir şekilde uygun görülmediği belirtilmiştir.

Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporu'nda bu dönemde yaşanan olaylara ayrıntılarıyla yer verilmiştir.¹⁵⁷ Raporda, 29 Mayıs 1921'de Haydar Bey'in birliklere teslim olduğu belirtilirken, Mayıs ayı boyunca çetelerle takip ve tedip müfrezeleri arasında geçen çarpışmalardan önemli olanları şu şekilde aktarılmıştır:

- 1- Hanlı Veli nam sergerdenin kumandasında bir Kürd çetesi 1 Mayıs sene 37 de Türk Türkkeşlik karyesine baskın yapılmıştır.
- 2- Koçgiri rüesasından Mahmud Bey'in Kumandasında 150 kişilik bir Kürd çetesi Mayıs sene 37 bidayetinde Harkun memlahasına baskın ederek memlaha memuruyeti ile o sıralarda burada bulunmakta olan Divriği Kaymakam Vekili Remzi Beyle Mal Müdürünü ve Jandarma takım zabıtının ve 9 süvariye esir ve miriye aid eşyaları müsadere eylemiştir.

---

156 Aynı yerde.

157 *İstiklal Harbinde Ayaklanmalar* kitabında harekâtın ikinci safhası olarak verilen olayların kronolojik verileri için bkz. Ertuna, s. 277-280. EK 8.

- 3- Kalıcıklıhamo ile Karacaviran nahiyesinin Bamdeze karyesinden Cündioğlu Mustafa kumandasındaki bir Kürd çetesi 3 Mayıs sene 37 günü Arablar karyesinde 27. Süvari Livasına mensub bir süvari müfrezesiyle müsademe ederek 1 zabıt ve 11 neferimizi şehid etmiştir.
- 4- İmraniye'nin Kızıltepe karyesinden Yusuf Beyoğlu Kör Rıfat demekle maruf reis 1 Mayıs sene 37 de Pağnik ve civarı halkına harekât-ı kıyamiyeye iştirak etmelerini mutazammın tezkireler yazmakla beraber aynı günde Bozyatağı karyesinde takib müfreze fırka müsademe etmiştir.
- 5- Koçgiri rüesasından Haydar, İzzet, Mahmud, Kör Rıfat, Galib Ali, Bamdereli Mustafa, Kılıckluhamoların da beraber bulunduğu 200 kadar müsellaah bir Kürd çetesi ile bir müfrezemiz arasında 3 ve 4 Mayıs sene 37 günlerinde Beydağında bazı çatışmalar vuku bulmuş ve bunda bir neferimiz şehid, bir zabitle bir neferimiz mecruh olmuştur.
- 6- Otuz İsmail diye maruf bir Kürd reisinin kumandasındaki 100 kişilik bir çete 4 Mayıs sene 37 de Divriği'ye tabi Savrun karyesini baskın ederek yağmagirlikde bulunmuş ve Türk olan ahalisini hicrete icbar etmiştir.
- 7- Pence karyeli Asafoğlu Hasan Ağanın mahdumları İbrahim ve Davud'un riyasetlerinde bir Kürd çetesi 5 Mayıs sene 37 de Suşehri tarafında altı karyeye ta'addi ederek yağmagirlikte bulunmuştur.
- 8- Dersim'in Ovacık aşireti rüesasından birkaç kişinin taht-ı kumandasında 500 kişilik bir çete 10 Mayıs sene 37 günü Kemah merkez kasabasına taarruz ederek 47 hane ihrak ve birçok emval yağma etmişlerdir.¹⁵⁸

Tahkikat Heyeti Raporu'nun bu bölümü, yani tedibat ve tenkilat safhasının ikinci kısmına dair verdiği bilgilerin yer aldığı bölüm dikkat çekicidir. Raporda yer yer belirtildiği üzere bu bölümde daha çok Nurettin Paşa'nın Koçgiri aşiret reislerini ve olaylara karışanlara karşı uygulanmasını istediği sert ve şiddetli tedbirler yanında, göç/sürgün ettirmeye yönelik tedbirlerle

158 TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", no: 34, s. 34.

ayrıca idari ıslahatlara yönelik tedbirler bulunmaktadır. Rapor-
da yer alan “Memleketin memurin-i mülkiye-i hazıradan tah-
lis ve Koçgiri hadisesine Dahiliye Vekaleti’nce müdahale” başlı-
ğında da anlaşılacağı üzere Nurettin Paşa’nın bölgede yerleşik
mülkiye memurlarına dair tedbir ve eleştirilerine karşılık Da-
hiliye Vekaleti’nin buna müdahalesini içeren yazışmalara de-
ğinen bir bölüm mevcuttur. Tahkikat Heyeti, 1921’in Mayıs ayın-
da yukarıda yer verilen vakaların ordunun çok şiddetli icraa-
tıyla devam ettiği sırada EHU Riyaseti ile Dahiliye Vekaleti ara-
sında cereyan eden haberleşmenin tuhaflığı nedeniyle özelli-
kle kayda değer olduğunu belirtmekte ve bu konudaki karşılıklı
yazışmaları raporda vererek açıklama getirmektedir. Buna gö-
re, Merkez Ordusu Kumandanı, tedip hareketinin tamamlan-
masından sonra, ahali arasında sükün ve olayın güzel sonlan-
masının temini için tasarlanan galibiyet programının bildiril-
mesine dair EHU’dan gelen 24 Nisan 1921 tarihli telgrafa cevap
olarak 28 Nisan’da aşağıdaki şu ayrıntılı telgrafı göndermiştir:

“Madde 1- İcra edilen harekât ve te’dibattan neticeli faide ve
semeler iktifat için pek âtıl olan Sivas Vilayeti ile sair rüesa-
sı mülkiyeyi faaliyete getirmek ve çalıştırmak için mezkur emr
verilmiştir. Başkaca emirler ile Sivas Valisi Zara’ya hareket etti-
rilmiş olub kırtasiyeci olan bu memurları faal ve amelî kılmak
için çalışmaktadır.

2 - Tasavvur ve tatbik etmekte olduğum tedabirin esası ber-
vechi atidir:

Koçgiri aşiretiyle ana muzâharat edenlerin silahtan tecri-
di ve rüesayı usâtin ve bunlar ile beraber şekavette temerrüd
edenlerin köy veyahud hanelerinin ihrakı, mallarının müsade-
resi, ailelerinin teb’idi, Koçgiri Beylerinden ve ağalarından hiç-
bir ferdin işlerine bakılmaması, ileride onların yerlerini tut-
ması melhuz olan ikinci derecedeki eşhas-ı mühimmenin da-
hi uzaklaştırılması isyan ve şekaveti teshil eden ve usâta melce’
olan sarp ve meni’ mahallerdeki köylerin ve sairenin kaldırıl-
ması Kürdler ve Türkler arasındaki mütekebil talan ve yağma-
nın önünün alınması, hülâsa Koçgiri’ye şimdiye kadar hükme-

den ve adeta bir beylik halinde ahaliyi kendilerine bend eden beylerin ve ağaların nüfuzlarını külliye ref ve ilgası ile hükümet ve ahali arasındaki vaziyet-i na-meşruilerine nihayet verilerek hükümet ile halkın arasında mutavassıt ve mukırr olan ve bi-çare efrad-ı milleti menafi'-i zatiyelerine ve efkar-ı hainanelerine vasıta ve alet eden beylik ve ağalık tabakasının tamamen kırılarak ortadan kaldırılması, halkın mütegalibeler elisine (...) olmaktan kurtarılması, ve hükümet ile samimi temas ve münasebetlerinin taht-ı te'mine alınması;

Madde 3 - İkinci maddenin ahkâmını tatbik etmekteyim: Hükümet-i merkeziyece bunlardan başka tedabirin ittihazı matlub ve mansûr ise tebliğ buyrulmasını rica ederim.

Madde 4 - Memurin-i mülkiyeden kâfi derecede muavenet görülemiyor. Çünkü bu evsafdan mahrumdurlar. Bir müddet-i inuvakkata için yani arzu edilen maksadın husulüne kadar bu muhitte asker ve yahud asker tabiyatlı memurin istihdamı ve vilayetlerden kazalara, nahiyelere kadar bu usulün tatbiki ve her mevkiide idare-i mülkiye ve askeriyenin bir elde bulundurulmasını pek elzem ve bu suretle masa başında kâğıt muameleciliğinden başka bir iş görmeyen memurin mülkiye-i hazıradan ve bu usul-i sakından memleketin tahlisini rica ederim.”

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Merkez Ordusu'ndan aldığı baladaki cevab-ı telgrafiyi tamamen tasviben ve mezkûr telgraf-ı sami leffen Dahiliye Vekaleti'ne, atideki 5 Mayıs sene 37 tarihli tezkireyi tastir etmiş ve bunda bi'l-hassa “Memurin-i mülkiye-i hazıradan (boşluk) memleketin tahlisi” teklifinin nazar-ı itibara alınmasını rica etmiştir.

Halbuki Merkez Ordusu Kumandanı'nın ıslahat-ı mahalliye hakkındaki tasavvuratu yalnız baladaki 28 Nisan sene 37 tarihli telgrafnamesi mündericatından ibaret değil idi; ayrıca ve aynı (5 Mayıs sene 37) tarihinde Dahiliye Vekaleti'ne yazdıkları – aynen atıya ayrıca menkûl telgrafnamede: “Koçgiri havlisindeki dağlık mıntikalarda bulunan Kürd köylerini kaldırıp yerlerine tevhidden, beher yüzer haneli, yeniden köyler vücud getireceği, arazi ve mer'alarda ana göre yeniden taksimat ve tevziat icra edeceği, ve'l-hasil ehemmiyetli ve yeni bir teşkilat-

ı milliyeye tevzi-i araziye giriştiği ve bunu beş nahiyede tatbika başladığını” bildirmekte ve yeniden vücuda getireceği köylerde serian müte’addid mektebelerin güşadı için muktezasının ifasını rica etmekte idiler.¹⁵⁹

Nurettin Paşa'nın yukarıda yer alan telgrafının içeriğinden de anlaşılacağı üzere Paşa bu safhada daha çok sorunun kökünden halledilmesi için çeşitli tedbirler ve öneriler sunmaktadır. Buna göre özellikle Koçgiri aşireti reislerinin bölgedeki nüfuzlarının tamamen ortadan kaldırmaya yönelik sert tedbirler dikkat çekicidir. Bu tedbirlerin başlıcaları, “Koçgiri Aşireti ve onlara yardım edenlerin silahlardan tecrit edilmesi, asi aşiret reisleri ve bunlarla beraber şekavette direnenlerin köy veya hanelerinin yakılması, mallarına el konulması, ailelerinin tedibi, Koçgiri beylerinden veya ağalarından hiçbirinin işlerine bakılmaması, ileride onların yerlerini tutması muhtemel görünen ikinci derece yakınlarının dahi uzaklaştırılması, isyan ve şekaveti kolaylaştıran ve asilerin sığındığı yerlerin ve köylerin kaldırılması, Türkler ve Kürtler arasındaki talan ve yağmanın önünün alınması” olarak sıralanmıştır. Sonuç olarak Koçgiri'ye şimdiye kadar hükmeden ve adeta bir beylik halinde ahaliyi kendilerine bağlayan bey ve ağalarının nüfuzlarının tamamen ortadan kaldırılıp, hükümetle ahali arasında meşru olmayan aracı durumlarına son verilerek, halkla hükümet arasından samimi temas ve ilişkilerin temin edilmesinin hedeflendiği belirtilmiştir. Nurettin Paşa yukarıda sayılan bu tedbirlerin an itibariyle tatbik edildiğini de eklemiştir.

Nurettin Paşa'nın öngördüğü bu uygulamalar dışında telgrafta dikkat çeken bir diğer nokta, bölgedeki mülki memurları eleştirmesidir. Bu memurların boş ve faydasız işlerle meşgul olduğunu, kendilerinden yeteri derecede yardım alamadıklarını çünkü kabiliyetten mahrum oldukları eleştirisinde bulunan Nurettin Paşa, arzu ettikleri maksatlara ulaşmak için bu bölgede asker ya da asker tabiatlı memurların istihdamı ve vilayet-

---

159 TBMM Arş., “Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu”, no: 34, s. 35-37.

lerden kazalara, kazalardan nahiyelere kadar bu yöntemin uygulanmasını ve ayrıca tüm asker ve mülki idarenin bir elde bulundurulmasının elzem olduğunu bildirmiştir. Bununla birlikte yukarıda raporda da kaydedildiği gibi Nurettin Paşa'nın bölgedeki ıslahat planının kapsamı oldukça geniştir. Nurettin Paşa, 5 Mayıs 1921 tarihinde Dahiliye Vekaleti'ne yazdığı bir telgrafnamede ayrıca Koçgiri havalisinin dağlık bölgelerinde bulunan Kürt köylerini kaldırıp yerlerine birleştirerek, yüzer hane den oluşan yeniden köyler meydana getireceği, ona göre arazi ve meraların yeniden taksim edileceği, böylelikle yeni bir milli arazi dağıtımına giriştiği ve bunu beş nahiyede uygulamaya başladığını da bildirmektedir. Nurettin Paşa, bununla birlikte yeniden meydana getireceği köylerde derhal okullar açılması için kanun icabına göre yazı yazılmasını Dahiliye Vekaleti'nden rica etmektedir.

Raporda dile getirilen Nurettin Paşa'nın öngördüğü bu tedbirlere ilaveten, ATASE Arşivi'nde bulunan bazı belgeler Paşa'nın bu konuda derhal harekete geçtiğinin ve kararlılığının göstergesi olmakla birlikte uygulama alanının mahiyeti konusunda bilgiler vermektedir. Örneğin 22 Mayıs 1921'de yazdığı bir telgrafta varsa İslâm Türk muhacirlerin Samsun ve İmraniye bölgelerinde yerleştirilmek üzere Merkez Ordusu'na sevklerini, ayrıca düzenleme yapılması için sayı mevkilerinin yazılmasını istemiştir.¹⁶⁰ Yine 29 Mayıs'ta Şark Cephesi Kumandanlığı'na gönderilen bir diğer telgrafta ise İmraniye İsyan hadisesinin tertip eden ve karışıklardan yakalananların Van vilayetine sürülmelerine dair kararının, mütalaa edilerek yazılmasını tekrar rica etmektedir.¹⁶¹

Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporu'nda yukarıda belirtildiği üzere, Nurettin Paşa'nın aldığı bu tür kararları bildiren telgrafını EHU Riyaseti tamamen onaylayarak, bu şekliyle 5 Mayıs 1921 tarihli tezkireyi [hükümetten alınan izin kâğıdı] Dahiliye Vekaleti'ne aynen yazarak, özellikle mülkiye memurları konusundaki teklifin nazar-ı itibara alınmasını rica etmiştir.

160 ATASE Arş., K: 112, G: 49.

161 ATASE Arş., K: 620, G: 102.

EHU Riyaseti'nden Dahiliye Vekaleti'ne yazılan 5 Mayıs 1921 tarihli tezkire şöyledir:

- 1- Imraniye te'dibatı hitam-ı tedbir olmaktadır. Şimdiye kadar Fırat şehri ile teşkilât Imraniye arasındaki manatıkı tahîr edilen ve usâta beş yüze yakın maktul verdirilmiş ve pek çok rüesa ve usât derdest ve geriye sevk edilmiştir. 1/5/37 de Imraniye şarkında Alişir kumandasında otuza yakın usât Kızıldağ'da tazyik edilen ve ikiye ayrılarak kısm-ı külliyeleriyle şimale, yüz atlı cenuba firar etmiş ve takible-rine devam edilmeye başlanmıştır.
- 2- Merkez Ordusu kumandanının merbut şifresinde bildirdiği tedabiri muvafık görülmekten başkaca bir mütalaa (...) varsa bildirilmek üzere iş'arını ve: dördüncü maddedeki tekli-finin nazar-ı itibara alınmasını rica ederim.¹⁶²

Telgrafta görüldüğü gibi EHU Riyaseti, Dahiliye Vekaleti'ne Imraniye/Ümraniye tedibatı hakkında kısa bilgi verirken bir taraftan da Nurettin Paşa'nın daha önce göndermiş olduğu tedibata yönelik tedbirleri içeren telgrafına dair görüş sorulmakta aynı zamanda dördüncü maddenin yani, mülki memurlar konusunda öngördüğü teklifinin özellikle dikkate alınması rica edilmektedir.

Aynı tarihte (5 Mayıs 1921) Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa'nın Dahiliye Vekaleti'ne yazdığı şifreli telgrafın sureti ise şöyledir:

- 1- Hal-i firar ve şekavette bulunanları dağ köylerinin muhafaza ve iâşe ettikleri muhakkak bulunduğundan Imraniye mıntıka-i isyaniesinde şekavetin men-i tekerrürü, emniyet ve asayişin taktiri ve Imran ve maarifinin teshil ve ta'mimi nokta-i nazarından sarp ve dağlık mahallerdeki küçük köyler, mahalleler ve mezralar civârının, münasebet gözetilerek cem' ve tevhid olunarak muhabere ve muvasalası ve hüküm ve tesir altında bulundurulması kolay ve terfi ve inkişafa müste'id bulunan mahallerde vasâti yüzer haneli köyler vücuda getirmektedir.

---

162 TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", no: 34, s. 38.

İşbu usûlün tatbikine beş nahiyeden mübaşeret edilmiştir. Kısım-ı azamı dağların olmak üzere yetmiş altı köyü muhtevi bulunan İmraniye nahiyesinden de ekserisi Kızılırmak vadisinde olmak üzere (...) alışı bulunduğunu bir misal olmak üzere arz ettim.

- 2- Birinci madde ahkâmının tatbikiyle beraber tevhidin vücudunda gelecek geride arazi ve meraların taksimi, heyet-i ihtiyariye intihabatı, karakollarının tesbiti, kır ve köy bekçilerinin tayini ve bu gibi mülki ve idari hususat ile memurin-i mülkiye dahi iştigal ettirilmektedir. Rûesayı usâtın emvali müsadere edilmekte olduğundan arazi ve mirilerin taksiminde bunların hukuk-ı tasarrufiyelerinin nazar-ı dikkate alınması tebliğ olunmuştur.
- 3- Köylerimizin tazammını maariften mahrum bulunduğu maldur. Tedkikat-ı vakıa neticesinde Alevi köylerinde cami ve mesacidin mefkûdin maateessûf meşhud olmakta ve yekûnu milyonlara balığ olan bu kitle-i İslâmiyenin taht-ı selamete tevcihleri lüzum ve vucubi aşikar bulunmaktadır. Binâ'en aleyh isyan-ı vakıadan bil-istifade suret-i ma'rûza dairesinde tanzim ve ıslahına tevessül edilmiş olan bu mınıkada serian müteaddid mektebelerin güşadı için ifayı muktezasını arz ve İmraniye'de başlanıp nâ-tamâm olmuş olan mektebin itmam-ı inşaatına emr ve müsaade buyrulmasını istirham eylerim”

Merkez Ordusu Kumandanlığı'nın gerek Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gerekse re'sen Dahiliye Vekaleti'ne yazmış olduğu baladaki iki kıt'a telgrafnamede tatbikini tasavvur ettiğini bildirdiği icraat ve ıslahat hakkında Dahiliye Vekaleti'nden Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine –cevaben– yazılan tezkire-i atıye icraat ve tasavvurat-ı mebhûsenin Heyet-i Vekiliyeyi terkibattan zevatın cümlesince ve tahsisi Dahiliye Vekaleti'nce katiyyen tasvib edilmediğini ve hatta ordu icraatının Heyet-i Vekilece, ve bir mesuliyet-i müştereke ile, tedvir ve takib edilmemiş olduğunu göstermekte olması itibarıyla pek ziyade haiz-i ehemmiyettir.¹⁶³

163 A.g.r., s. 37-38.

Yukarıda yer alan Merkez Ordusu Kumandanı'nın Dahiliye Vekaleti'ne gönderdiği telgrafta, daha önce de EHU'ya göndermiş olduğu içeriğin tekrarına ilaveten, 3. maddenin içeriği dikkat çekicidir. Bu maddeyle Merkez Ordusu Kumandanı, bölgedeki köylerin eğitimden mahrum bulunduğunu bildirmekte, bununla birlikte Alevi köylerinde cami ve mescitlerin olmadığını gözlemlediğini ekleyerek, sayıları milyonlara varan bu İslâm kitlesini selamete döndürmenin gereği ve önemine dikkat çekmektedir. Bunun üzerine isyan hadisesinden istifade ile arz olunan düzenlemeye ve ıslahata girişilen bu bölgede derhal okulların açılması, ayrıca İmranlı'da yapımına başlanıp tamamlanmamış olan okulun bitirilmesi konusunda emir ve müsaade buyrulması için istirhamda bulunmaktadır.

Tahkikat Heyeti'nin raporunda yer alan bilgiye göre, Merkez Ordusu Kumandanlığı'nın gerek EHU'ya gerekse Dahiliye Vekaleti'ne göndermiş olduğu yukarıda verilen telgrafname de uygulamasına geçildiğini bildirdiği icraat ve ıslahatlar hakkında Dahiliye Vekaleti'nin, EHU'ya ve Merkez Ordusu'na cevaben yazdığı tezkirede, bahsi geçen icraat ve isteklerin Dahiliye Vekaleti'nce kesinlikle tasvip edilmediği ve hatta ordu icraatının Vekiller Heyetince, ortak bir sorumluluk ile döndürme ve takip edilmemiş olduğunu göstermekte olması nedeniyle oldukça önemlidir. Dahiliye Vekaleti'nin cevap tezkiresi aşağıda yer aldığı gibidir.¹⁶⁴

Dahiliye Vekaleti'nin [Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'ye] Tezkire-i Cevabiyesi

İmraniye te'dibatına ve hadise-i isyanienin men-i tekerrürü için Merkez Ordusu Kumandanlığı'nca tatbiki muvafık görülen tedabire dair 5 Mayıs sene 37 tarih ve 4200 numrolu tezkire-i aliyeleri ve melfufi mütalaa ve tedkik-i mesele olan hükümetin gavâil-i hariciye ile meşgul olduğu sıralarda Dersim ve havalisinde gerek ilkaât ve teshilat-ı hariciye gerek esbab ve avamil-i dahiliye te'siratıyla mükerreren zuhur eden isyanlara karşı şimdiye kadar düşünülen çare te'dib ve terhibden ibaret

164 A.g.r., s. 39-40.

kalarak bunu esaslı tedabir-i islahiye takib etmemiş ve ilkaât-ı ecnebiyeye zemin-i müsaid teşkil eden esbab ve avamil izalesine teşebbüs edilmemiş olduğundan bu defa da aynı vaziyet karşısında kalmamak üzere atiyen bu gibi hadisenin tekerrürüne meydan vermeyecek tedabirin ittihazi vücudunda vekalet Merkez Ordusu Kumandanlığı'nın mütalaasına tamamıyla iştirak etmektedir. Şu halde iş icab eden tedabirin tayini noktasına geliyor. Ve bunun için de (...) ictimaiyenin yalnız a'razıyla uğraşılmayarak esbabının tedkik ve izalesi icab ediyor.

Vekaletin fikir ve mütalaasına göre tesirat-ı hariciyeden kat'-ı nazar olunursa bu havalideki isyan ve şekavetin esbabını şimdiye kadar buralarda nüfuz-ı hükümetin yalnız zahiri bir şekilde olmak üzere merakize münhasır kalarak hükümetin halk ile doğrudan doğruya te'sis-i teması ve münasebet edememesi ve bunun neticesi olarak ahalinin rüesa elinde bâzîçe halinde bırakılması Dersim mıntıkasının derunundaki halkı besleyebilecek menabi ve vesaiti mahrum edilmesi noktasında aramak lazım gelir. Bu mıntıkada teşkilat-ı zabitanın nüfuz ve kudret-i hükümeti çabuk tecelli ettirebilecek surette takviye ve te'yid ve bi'l-hassa muâmelât-ı inzibatiye ile meşgul olmak ve herhangi bir noktada bir hadise zuhurunda derhal oraya yetişerek vak'ayı bastırmak üzere seyyar jandarma taburları tesis edilmesi ve aynı zamanda hükümetin halka doğrudan doğruya nüfuz ve hulûlünü te'min ve ihtiyaçlarını derhal tatmin edecek surette nahiyeye teşkilatı vücuda getirilmesi esbab-ı ma'ruzadan bir kısmını ref ve izale edecek tedabir cümlesindedir.

Efrad-ı aşayir gördükleri zulm ve tazyik sebebiyle rüesadan esasen bizar olub rüesanın başlıca kudretini hükümetten aldıkları kuvvetten ibaret olduğundan ve efradı ancak bu nüfuz ve kudret (silik) tutmakta bulduklarından hükümet ahali ile doğrudan doğruya tesis-i teması ve münasebet eder ve kulub-ı halka ba'dema rüesaya kendilerini ezdirmeyeceğine dair ifayı itimad edebilirse tagallüb ve tahakküm yavaş yavaş ortadan kalkmış olur. Şekavetin başlıca esbab ve sevaikinden olan zayk-i maişet meslesinin hal ve refi de ahalinin sa'y u işleriyle namuskarane bir surette geçinebilmelerini temin edecek ve-

sait ve tedabirin mahallen tedkik ve tatbikiyle halkın efradına vabestedir. Hutut-ı umumiyesi itibarıyla Vekaletce bu meselede düşünölen tedabir bunlardır. Bunlar yapılmadıkça ta'bir-i diğerlerle yalnız te'dibat ile bil-iktifa esbab-ı maraz ortada bırakıldıkça iş bir müddet-i muvakkat için o havaliyi teskinden ibaret kalacağı ve rüesa hakkında ne derece şiddetli davranırlarsa davranılsın zemin müsaid olmadıkça yerlerine diğerlerinin kaim olacağı tabii bulunduğu gibi esasen zaruret ve mecburiyet miktarıyla mahdud ve mukayyed olmak lazım gelir. Vazife-i terhib ve te'dibde bilhassa Kürdistan meselesinde Avrupa'ca mevzu-ı bahs olduğu ve Kürdlerin her suretle tesvil edildiği bu sırada ileri gidilmesi ve gerek tevdi' buyrulan telgrafname'de gerekse Merkez Ordusu Kumandanlığı'ndan vekalet varid olup bir sureti leffen takdim kılınan şifrede mevzu-ı bahs olan rüesa ve saireye aid köy ve hanelerin ihrakı, ailelerinin teb'idi, mallarının müsaderesi ve ... tebdil-i mevakkii gibi tedabir-i şiddetle zecriyeye tevessöl edilmesi suret-i te'sir hasıl ederek iffalat icabına müsaid bir zemin teşkil ve memleket için büyük zararlar tevliid edebileceğinden ve esasen vaziyet ve teşkilat tabiiye-i göre teessüs eden ve mesela nüfus-ı kesireyi besleyebilecek araziden mahrum olan dağlık mahallerde beşer onar heneden teşekköl olması tabii bulunan köylerin bu zaruret-i tabiiye hilafına olarak tevhid ve nakline teşebbüs edilmesi ahali için mucib-i sefalet ve perişani olmaktan başka bir netice veremeyeceğinden bu gibi tedabir-i şedideden derhal sarf-ı nazar edilemez (....) Merkez Ordusu Kumandanlığı'na emr buyrulması rica eder ve te'dibatın hitamını müteakib hutut-ı ma'ruza esasiye dairesinde icrası icab eden ve esasen tayin ve tesbit Hükümet-i Merkeziyeye aid bulunan teşkilat ve ıslahat-ı esbabına tevessöl edileceğini arz ederim.

Sunuf-ı saire-i memurin gibi bu muhit içinde yaşayan ve bitabi muhitin tesiratından azade kalamayan memurin-i mülkiye içinde vazifelerinin tamamıyla ehli olmayanların vücudu muhabbel olup ehliyet-i lâzimeyi gösteremeyenler hakkında Vekaletce zaten lazım gelen muamele ifa edilmekte olduğu gibi bu babda makamat-ı sairede vuku bulacak iş'aratın da me-

nafi-i memleket namına hüsn-ü telakki edilmesi ve derhal zarar-ı itibara alınması tabii olmakla beraber memlekete şimdi kadar alâ-kadri'l-istidâ'a ifayı hizmet etmiş ve etmekte bulunmuş olan memurin-i mülkiyenin tayin şahıs ve maddesiyle umumiyetle kâğıt hocalığından başka bir iş görmeyip kabiliyeten mahrum addedilmesi zat-ı âlilerinin de kabul etmeyecekleri aşikar bulunduğundan sureti mevdu' telgrafnamenin son fırasındaki "Memleketin memurin-i mülkiye-i hazırardan tahlis cümlesinin sehvi tebyiz olacağı zannındayım efendim.

Dahiliye Vekili
İsmet

Dahiliye Vekili İsmet Paşa'nın ayrıntılı bir şekilde EHU'ya gönderdiği bu cevap tezkiresinden de anlaşıldığı üzere, Mekezi Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa'nın Koçgiri tedibatında öngördüğü tedbir ve uygulamalar onay görmemiştir. İsmet Paşa telgrafında, durum değerlendirmesinde bulunarak Nurettin Paşa'nın önerilerinin neden sonuç vermeyeceğine dair açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre İsmet Paşa, bölgedeki iktisadi ve şevketin asıl sebeplerini şimdiye kadar hükümetin bölgede yalnızca yüzeysel bir varlık göstererek merkeze sınırlı kalarak halkla doğrudan bir temas ve ilişki kuramamasından bunun sonucu olarak da ahalinin rüesa elinde oyuncak halinde bırakılması ve Dersim bölgesinin derunundaki halkı besleyebilecek kaynaklardan ve vasıtalarından mahrum edilmesi noktasında aramak gerektiğini kaydetmiştir. Bu doğrultuda bölgede zabitan teşkilatının herhangi bir olay karşısında daha çabuk nüfuz edebilmesi için takviye edilerek seyyar jandarmatı burları kurulmasını, aynı zamanda hükümetin halka doğrudan doğruya nüfuzunu sağlamak ve ihtiyaçlarını doğrudan tahmin edecek surette nahiye teşkilatı oluşturulmasını, öne sürülen sebeplerden bir kısmını ortadan kaldıracak mahiyette tedbirler olduğunu dile getirmiştir. İsmet Paşa devamla, aşiretlerin rüesadının gördükleri zulüm ve baskı sebebiyle rüesadan bıkmış olduklarını tekrar belirtirken, rüesanın başlıca kudretini hükümetten aldıkları kuvvetten ibaret olduğunu ve ahaliyi ancak

bu nüfuz ve kudretin tutmakta olduğunu belirtmiştir. İsmet Paşa ayrıca, hükümet ahaliyle doğrudan temas ve ilişki kurarsa ve halkın gönlüne bundan sonra kendilerini ezdirmeyeceğine dair güvence verirse, rüesanın sürdüğü hüküm ve gösterdiği baskının yavaş yavaş ortadan kalkacağına dair kanaatini de dile getirmiştir. Böylece şekavetin başlıca sebeplerinden olan geçim meselesinin halliyle ahalinin namuskârane bir surette geçimlerini temin edecek araç ve tedbirlerin bölgede incelenerek uygulanmasına bağlı olmakla birlikte halkın efradına da bağlı olduğu belirtilmiştir. Dahiliye Vekaleti'nce bu meselede düşünülen tedbirlerin bunlar olduğunu belirten İsmet Paşa, bu hususların yapılmadığı sürece, yalnızca tedibat ile yetinilirse yani arızaya sebep olan sorunlar ortada bırakılırsa, bunun sadece geçici bir süre için havaliyi teskinden ibaret olacağı uyarısında bulunmuştur. Rüesa konusunda da ne derece şiddetli davranılırsa davranılsın, zemin müsait olmadıkça (sorunlar kökünden halledilmedikçe) yerlerine diğerlerinin geçeceğini doğal olduğu da hatırlatılmıştır. İsmet Paşa telgraflarda Nurettin Paşa'nın rüesaya dair uygulayacağını bildirdiği şiddet içeren tedbirlerin, yasaklayıcı ve zorlayıcı girişimlerin bazı kesimlerce ters etki yaratarak (gaflete düşmeleri için) müsait bir zemin hazırlayacağı, bunun da memleket için büyük zararlar doğuracağından ve aslında tedbir olarak düşünülen uygulamaların (halkın ve köylerin araziden mahrum olan dağlık yerlere yerleştirilmesi ve kurulu olan köylerin ve halkının nakil edilmesi gibi uygulamaların) halkı sefalet ve perişanlığa düşürmekten başka bir sonuç vermeyeceğini dile getirmiştir. Bu nedenle bu gibi şiddet içeren tedbirlerden derhal vazgeçilmesini Merkez Ordusu Kumandanlığı'na emirle bildirilmesini rica etmiştir. Bununla birlikte İsmet Paşa, telgrafın sonunda Nurettin Paşa'nın eleştirilerde bulunduğu bölgedeki mülki memurlar ve bunların yerine asker kökenli memurların tayin edilmesi önerisi hususunda da görüş bildirmiş ve bu konuda da kendisiyle hemfikir olmayıp eklenmiş olan "memleketin memurin-i mülkiye-i hazıradan tahlisi" cümlesinin yanlış olacağı, değiştirilmesi gerektiği kanısında olduğunu bildirmiştir.

Koçgiri Tahkikat Heyeti raporunda, Dahiliye Vekaleti'nin bu tezkiresi üzerine EHU'nun 11 Mayıs 1921'de Merkez Ordusu Kumandanlığı'na bir telgraf çektiğini kaydetmiştir. Telgraf-ta, bahis konusu olan tedbirlerden şimdilik vazgeçilmesinin rica edildiği, bundan dolayı Mülk Dairesi hususuyla ilgili icraatın Dahiliye Vekaleti ile haberleşerek kararlaştırılmasının daha uygun olduğu görüşünün bildirildiği belirtilmiştir. Tahkikat Heyeti raporunda ayrıca Dahiliye Vekaleti'nin ve sonuç olarak Vekiller Heyeti'nin Koçgiri tenkilat ve ıslahatı namıyla Merkez Ordusu Kumandanlığı'nın icraat ve tasavvuratına müdahale derecesinin, yalnızca yukarıda yer alan tezkire ve telgrafnamenin yazılmasından ibaret kaldığı, Kürt köylerinin birleştirilmesi hususunun Dahiliye Vekaleti'nin müdahalesinden ziyade tatbik imkanının olmamasından dolayı sonuç vermemiş olduğunun, bu konudaki haberleşme belgelerinin incelenmesi ve ayrıca yapılan araştırmadan anlaşıldığı notu düşülmüştür. Tahkikat Heyeti ayrıca tüm bunlara rağmen Koçgiri bölgesindeki Kürt karyelerinin yakılması ve tahrip edilmesinin, bu karyelerdeki zahire ve hayvanların müsaderesi (el konulması) gibi resmî şiddet tedbirlerinin tatbikinin Mayıs ve Haziran aylarında da devam etmiş olduğunu ancak Merkez Ordusu'ndan önemli kuvvetlerin Batı Cephesi'ne sevkinden sonra bu şiddet icraatının hafiflediğini kaydetmiştir.¹⁶⁵

Koçgiri Tahkikat Heyeti raporlarına da yansıyan Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa'nın bölgede uyguladığı şiddetin Sivas Valisi Ebubekir Hazım'ın (Tepeyran) anılarına da yansıdığını daha önce de ifade etmiştik:

(...) Merkez Ordusu komutanı Zara, Umraniye ve bütün o bölgeyi askerle çevirmekle birlikte ilçe dışına kaçacak ve sığınacak köprüleri ve geçitleri tutarak halkı pek çok korkutmuştur.

Askerle çemberlenen köyler halkı söylentilerin doğruluğuna yani, Kürtlerin tenkil edileceğine inanarak yaşamlarını kurtarmak için köylerini, evlerini bırakarak dağlara sığınmak zorunda kalmışlardır. Sırf can korkusuyla kaçan, ayaklanma ve

165 TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", no: 34, s. +1.

eşkıyalıkla suçlanarak boş kalan köyler yakılıp yıkılarak bütün mal ve eşyası ve hayvanları devlet adına ellerinden alınmıştır.

Böylelikle Umraniye bucağına ve Zara ilçesinin merkezine bağlı köylerden 76 ve Divriki ilçesinde 57 ki toplam 132 köy, savaştaki düşman istihkâmları gibi yakılmış, yıkılmış ve yüzlerce nüfus öldürülmüştür. Ayrıca bütün mal, eşya, zahire ve hayvanları yağmalanmıştır. Binlerce nüfus da dağlarda, kırlarda açlıktan ve sefaletten ölüme mahkûm edilmiştir.¹⁶⁶

Nurettin Paşa'nın kanunsuz yaptığı belirtilen tüm bu şiddet hareketi, Tepeyran'ın belirttiği sonuçları doğurmuştur. Vali Ebubekir Hazım Bey, Nurettin Paşa'nın Mayıs'ın 1'inden 30'una kadar geçen olayları anlattığı, *Sivas Gazetesi*'nde yayımlanan bildirisini de aktarmıştır. Bildiri şöyledir:

Umraniye Olayı'nı işleyenlerden ve Koçkiri reislerden Azamet ve kardeşleri Bahri ve Sabit Beylerle Karacaviran bucağının en kötü ve kanlı eşkıya reislerinden Filiçbeyli Hamu ve Zara ile Suşehri arasındaki ayaklanmaların başkanı bulunan Çevirmehanlı Aziz ve Naki'nin kardeşinin oğlu Naki, Ali'nin kardeşi Haydar'ın yakınlarından Pehlivan ve mutemedi Hüseyin Efendi Refahiye eşkıyasından Aşır ve 159 şaki ölü olarak ele geçirilmiştir.

Eşkıya başkanlarından ünü Ali'nin ve eşkıyaya muhbirlik eden Kaçurzade Haydar ve Şerefiye eşkıyasından ve maktul Aziz'in arkadaşlarından İbrahim ve başkanlardan Felik Ali'nin babası ve üç kardeşi ile bir oğlu ve Şeyh Kasım adındaki casus ile 113 kişi ölü olarak ele geçirilmiştir.

Umraniye Olayı'nın en önemli düzenleyicilerinden ve başlarından olup ayaklanma olayı sırasında Umraniye bucağı müdürü olan Koçkirili Mustafa Paşazade Haydar Bey'le başkanlardan Naki Bey'in kardeşi İzzet ve Hasan Bey'le ve avanesinden Kibo (ya da Genco) ile 56 eşkıya, aman dileyerek teslim olmuştur.

200 çeşitli cins tüfekte bir hayli cephane ve 118 beygirle birçok koyun ve başka hayvanlar devlet adına toplanmış ve 207 asker kaçağı ve kalıntısı yakalanmıştır.

---

166 Tepeyran, s. 217.

Ümera, subay ve erlerin gösterdikleri azim ve çabadan dolayı takdirlerimi bildirir ve teşekkür ederim.¹⁶⁷

Vali Ebubekir Hazım Bey, Nurettin Paşa'nın bu bildirisinden dolayı kendisini sert bir şekilde eleştirmiş ve verdiği rakamlarla ilgili bir değerlendirme yapmıştır:

İçlerinde en kanlı eşkiya başkanlarından da bulunduğu bildirilen ayaklanmacıların, 200 çeşitli cins ve bir hayli cephane ile velev bir tanecik olsun asker yaralayamamış olması çok gariptir! Yani, bu da gösterir ki Nurettin Paşa bu kadar nüfusu çatışma ile değil, katliam biçiminde öldürmüştür.

Bu resmî bildiri de açıklandığı gibi devlet adına toplanan çeşitli cinsteki tüfekler 200'den ibaret olduğuna göre toplam 132 köyü yıkılan iki ilçenin sınırları içinde bu kadar silah bulunması esasen bir ayaklanma hazırlığını göstermeyeceği gibi, ölü olarak ele geçirilen eşkiya denilen toplam 272 maktulden 72'ainin hiç silahı yokmuş demek oluyor.

Halkın her cinsten binlerce hayvanı alınıp orduca satılarak bedelleri de orduca alınıp hükümet sandığına senetler gönderilmiştir. Bu binlerce hayvanın nerede ve yasal olarak gerektiği üzere hangi daireye veya memurlar tarafından arttırma ile satıldığı da bilinmiyor.

Nurettin Paşa bu çok kahredici öldürüm ve el koymalardan sonra yıktığı 76 köyün yeniden yaptırımını uygun görmeyip 16 köyde birleştirilmelerini emretmiştir. Birbirinden saatlerce uzak 76 köyün binlerce halkının 16 köyde birleştirilmesi mümkün olsa bile halkın, pek uzaklarda kalacak olan mera tarlalarından yararlanabilmelerindeki güçlükler göre komutan paşanın esasen yetkisi dışında olan bu emir ve önerisi Dahiliye Vekaleti'nce bittabi uygun bulunmadığı halde paşa ısrar ederek köylerdeki evlerini yeniden yapmak isteyen halkın şiddetle önlenmesini doğrudan doğruya yerel hükümete emretmiştir.

Nurettin Paşa, hükümetin güvenip kendisine verdiği yetkiyi pek kötü kullanarak yarattığı facialarla yetinmemiş, Koçki-

167 A.g.c., s. 217.

ri ileri gelenlerinden öldürülen ya da can korkusuyla dağlarda saklanan kişilerin ailelerini de Sivas'a sürmüştü.¹⁶⁸

Bu faciayı, memuriyet görevi ve insanlık duygusuyla Dahiliye Vekaleti'ne bildirdiğini kaydeden Tepeyran, 6 Haziran 1921 tarihinde gönderdiği ayrıntılı telgrafın son fıkrasını da anıların da aktarmıştır:

(...) Bu harekette hükümet merkezinin rızası bulunmadığı, dürüst ve hızlı yürütme ile fiilen gösterilerek, gelecek kuşaklara haklı husumet aktaran ve aktaracak nedenleri bir an önce ortadan kaldırmalıyız. Acı ayrıntılarını kâğıt üzerine koymak istemediğim bu esef verici durumu özelle ve gizli olarak zatiâ-lilerine sunmayı bir yurt görevi saydım.

Pek acı olan bu olayı yakından görmek ve askeri hareketin gelişimini yerlerinde araştırmak üzere Ankara'dan özel bir kurul gönderilmesi pek ileri görüşlü bir önlem olur.

Son günlerde Zara sınırları içinde altı köyün bütün eşyasını ve hayvanlarını yağma ettirip altı kişiyi öldürttüğü oradaki kaymakamın resmî araştırmasına dayanan telgrafnamesinden anlaşılan taburun komutanının, ordu komutanın akrabasından olduğuyla ilgili söylentiler de ayrıca üzüntü yaratmıştır.¹⁶⁹

Ebubekir Bey telgrafında da belirttiği gibi bölgede yapılan şiddet eylemlerine değinerek, Ankara'dan yerinde inceleme yapması için bir heyet gönderilmesinin önemini dile getirmiştir.

Bastırma Harekâtının Son Bulması ve Dersim'e Çekilme

Nuri Dersimi de anılarında Koçgiri'de yaşanan şiddet olaylarına değinmiş ve Mayıs ayı sonrasındaki gelişmeleri aktarmıştır:

Koçgiri'nin her tarafında cehennemi bir savaş devam etmekte ve yağın şiddetli yağmur fırtınaları Kürt kuvvetlerinin durumunu daha fazla güçleştirmekteydi. Topal Osman Çetele-

168 A.g.e., s. 217-218.

169 A.g.e., s. 218.

ri vahşeti son haddini bulmuştu, teslim olan köylerin gençleri öldürülüyor, ihtiyarlar Batı'ya zorla gönderiliyorlardı. Türk ordusu, ormanları ateşlemiş ve her tarafta yangınlar meydana getirmiş olduğu için, Kürt aileleri, dağlara, vadilere ve mağaralara sığınıyorlardı.

(...) Bu sırada Dersim'den Seyit Rıza ve Doğu Dersim aşiretleri Ankara Hükümetini sürekli telgrafla sıkıştırıyorlardı. Sorun Büyük Millet Meclisi'ne yansımış ve Koçgiri olayı etrafında şiddetli tartışmalar olmuştu. Bu tartışmalar esnasında, Erzurum milletvekili Hüseyin Avni, ateşli demeçlerde bulunmuş ve ordunun Koçgiri üzerindeki gaddarca hareketini ve Topal Osman Çetelerinin kanlı vahşetlerini belirterek Kürt milletvekillerini uyandıracak şekilde açıklamalar yapmıştı.¹⁷⁰

Nuri Dersimi anılarında, Koçgiri aşiret liderlerinden Haydar Bey'in yanındaki adamlarıyla birlikte teslim olduktan sonra arkadaşlarının Sivas hapisanelerine gönderildiğini, kalanların da Batı vilayetlerine gönderilme bahanesiyle yok edildiklerini yazmıştır. Bu olay üzerine Koçgiri'de bulunan Dersim kuvvetlerinin cephe tutarak Dersim'e dönme kararını aldıklarını belirten Nuri Dersimi, Haydar'ın yerine Koçgiri aşiretlerini amcası Mahmut'un idare ettiğini ve önemli bir kuvvetle Dersim'e çekilmeye başladığını, Alişer ve diğer önemli aşiret fedai kuvvetleri kumandanları olan Nuri, Sabri, Cıgız Mehmet Ali, Tarbazlı Meme, Kımıl Aziz, Dılo, Paşo, Abbas gibi savaşçıların da kumanda ettikleri kuvvetlerle Divriği-Kuruçay-Arapgir dağlarında savaşarak Dersim'e geçmek zorunda kaldıklarını kaydetmiştir.¹⁷¹ Ancak bu sırada doğudan geri çekilme hatını kesmeye çalışan 27. Süvari Tugayı'na bağlı 53. Alay'ın Erzincan, Bayburt, Kelkit ve Kemah jandarma kuvvetlerinin saldırılarına uğradıklarını belirten N. Dersimi, çok ağır çatışmalardan sonra Fırat Nehri'nin geçit bölgelerinden ve Ilıç Köprüsü'nden Dersim'e geçmeyi başardıklarını kaydetmiştir. Dersim'e geçen bu güçlerin Ovacık aşiretleriyle birleşerek geri

170 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 105-106.

171 *A.g.e.*, s. 107.

döndüklerini kaydeden Dersimi, Kemah kazasını kuşattıklarını da eklemiştir.¹⁷²

Balcıoğlu'nun ATASE Arşivi'nden aktardığı bilgiler de Nuri Dersimi'nin konu hakkındaki anlatılarını doğrulamaktadır. Buna göre, Dersim'e giren Koçgiri birlikleri, 21-22 Mayıs günü Ovacıklıların da desteğiyle Kemah'a saldırmışlardır Kemah'ta bulunan 11. Alay ve 2. Tabur'un kabiliyetsizliği yüzünden kazaya giren asiler 25 evi soyup, birçok evi yakmışlardır.¹⁷³ Böylelikle olaylar daha çok Erzincan ve Dersim bölgesinde yoğunlaşmaya başlamıştı. Örneğin bu durumdan muzdarip olan Kemah eşrafı, Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir'e başvurarak Ovacıklıların tehdidi altında yaşamaya daha fazla tahammül edemediklerini bildirmişlerdi. Bölgedeki bu durum, Merkez Ordusu'nu yeni askerî tedbirler almaya yöneltmişti. Ancak Nurettin Paşa'ya göre alınan tedbirlerle sorun çözülemezdi. Nurettin Paşa'ya göre çözüm Dersim ve Ovacık'a karşı şiddetli bir askerî harekâtın yapılmasını gerektiriyordu. Sorunun bu şekilde çözülmemesi durumunda ise idari ve siyasi tedbirler alınmalıydı. Nurettin Paşa, Dersim aşiretlerine karşı yapılacak askerî harekâtı uygun görmüyor, Ovacık'a karşı yapılacak bir askerî harekâtı şimdilik yeterli buluyordu.¹⁷⁴ 29 Mayıs'ta EHU'ya gönderdiği bir telgrafla bu önerilerini bildiren Nurettin Paşa'ya, Ankara hükümeti olumlu yanıt vermemişti. EHU ve Dahiliye Vekaleti'ne göre hükümetin dış düşmanlarla uğraştığı bu dönemde Dersim'e karşı bir askerî harekâta gerek olmadığı gibi, yapılacak bir harekâta çok sayıda askerî kuvvete de ihtiyaç olacaktı. En ufak bir başarısızlık durumu ise Dersim'in güç kazanmasına yarayabilirdi. Dolayısıyla şimdilik bu konunun gündeme getirilmemesi daha uygun görülüyordu. Ayrıca Ovacık'a yapılacak askerî bir harekâtın Dersim'e de tesir edeceği düşüncesiyle Nurettin Paşa'nın Ovacık tedibi önerisi de kabul görmemişti.¹⁷⁵ Ankara hüküme-

---

172 A.g.c., s. 107-108.

173 Balcıoğlu, s. 168-169.

174 A.g.c., s. 169-170; Suat Akgül, *Yakın Tarihimizde Desim İsyanları ve Gerçekler*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 39.

175 Balcıoğlu, s. 170-171.

ti, bu aşamada kuvvete dayalı siyaset izlemekten kaçınmış, onun yerine bazı idari tedbirlerle sorunu giderme yoluna başvurmuştu. Bu doğrultuda Dahiliye Vekaleti, Dersim, Erzincan ve Sivas bölgesinde nahiye teşkilatını artırmayı planlamaktaydı. Böylece daha az sayıda köylerden oluşacak nahiyeler teşkil etmekle, hükümet halkı daha yakından kontrol etme imkânı sağlamış olacaktı. Bununla birlikte bölgede jandarma sayısı artırılıp Erzincan ve Dersim arasındaki geçitlere müstahkem karakollar kurularak, bir merkezde çok sayıda jandarma kuvvetleri oluşturulması öngörülmüştü.¹⁷⁶

Koçgiri bölgesinde, Merkez Ordusu'nun isyanı şiddetle bastırma harekâtı Haziran ayında tamamen sonuçlarını alacaktı. Özellikle isyanın önderlerinin Haziran ayı başlarında hükümete teslim olmaları bunun somut göstergeleriydi.¹⁷⁷ Örneğin Koçgiri İsyanı önderlerinden Filik Ali ve arkadaşları 2 Haziran'da; Kapıkayalı Aziz ve İbrahim 12 Haziran'da; Mısto, Alişan, İzzet Bey, Mahmut Bey gibi diğer aşiret ileri gelenleri daha sonraki günlerde hükümete teslim olmuşlardı.¹⁷⁸ Özellikle aşiret reislerinden Haydar Bey'in ve diğer ileri gelenlerin teslim olmalarından sonra Koçgiri bölgesinde sükûnet görülmüş, Dersim'de ise yer yer olaylar devam etmiştir. Örneğin 22 Haziran'da Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa'nın Müdafai Milliye Vekaleti'ne gönderdiği harp raporunda Koçgiri'deki

---

176 A.g.e., s. 171; Akgül, s. 40.

177 Teslimiyetten daha evvel, aşiret önderlerinden Haydar ve diğer ileri gelenlerin Koçgiri bölgesinden kaçmalarından sonra, 14. Fırka tarafından Alişan'ın konağı ve fabrikasıyla Haydar, Taki ve Azamet beylerin de evleri yakılmış; Alişan ile Haydar'a ait 796 koyun ve 76 sığıra ve hububatlarına da el konulmuştu. Dersim'e geçme konusunda Balaban ve Kureşan aşiretlerinin desteğini almayan Haydar Bey ve beraberindekiler Koçgiri'ye geri dönmek zorunda kalmışlardı. Bkz. Balcıoğlu, s. 165-166

178 ATASE Arş., K: 1107, G: 68. Ayrıca Kazım Karabekir'in 6 Haziran 1921'de, 12. Fırka Kumandanlığı'na yazdığı bir telgrafta, İmraniye İsyan hadisesinin en mühim tertipçisi olan aşiret reislerinden Mustafa Paşa oğlu, eski İmraniye Nahiye Müdürü Haydar Bey'in şiddetli takibat sonucunda teslim olduğu bildirilmiş, onun dışında Koçgiri rüesasından Çaylı Veli Onbaşı, Karacaviranlı Rifat gibi birçok kişinin de teslim oldukları eklenmiştir. Telgrafta ayrıca Koçgiri rüesasından tertipçilerin büyük çoğunluğunun elde edildiği de belirtilmiştir (ATASE Arş., K: 1394, G: 85aa). Ayrıca bkz. Balcıoğlu, s. 171.

mevcut durum anlatılırken bazı Dersim aşiretlerin de itaat ettikleri bilgisi yer almıştır. Nurettin Paşa'nın bildirdiği rapordan bir kesit şöyledir:

İmraniye isyân mıntıkasında bir kısım halkın havflarından henüz ötede beride muhtefi oldukları ve avdetlerine müsâ'ade istirhâmında buldukları Erzincan'a gelen rü'esânın mürâca'atlarından anlaşılaraq bu kabîl halkın köylere avdet ve zirâ'at ve işleriyle meşgûl olmaları esâsen matlûb olduğundan yeniden tebligât icrâ edilmiştir. Bu vesîle ile yedlerinde kalan eslihanın teslimi ve (A.T.Y) mu'terif bulunan Alişer'in hükümete teslimi ve Ovacıklılardan mâ'adâ en şakî ve şerîr olan Koçuşağı Aşîreti re'isi idâre İbrahim'in dahî te'dyîne ihtiyâç bırakılmamak için hemen dâ'ire-i itâ'ate sevkî ve Dersim rü'esâsının ahd ü peymânlarını te'biden ba'de mâ Rıza-yı Bârî ve peygamberi dâ'iresinde hareket ve te'ahhüd-i mürsel taleb edilmiştir. Erzincanda ikametinde müsâ'ade olunan yalnız Alişan olub diğerleri hakkındaki merâca'at nazar-ı dikkate alınmamıştır. Dersim'in Nâzimiye (isminde...) sulhen tasvîye edilmiş olan bazı aşâ'ir ihtilâfından ve Divriği'nin Hamo Nâhiyesi'nde bir sürü hayvân hırsızlığı vak'asından mâ'adâ Dersim, İmraniye, Erzincan mıntıklarında sukûnet bulunduğu ve kıta'âtın şimâle tahrîki esnâsında heyecâna kapılarak kasabalarından çıkan bir kısım Kemahlıların yerlerine avdet eyledikleri ma'rûzdur.¹⁷⁹

Raporda, Ümraniye bölgesinde bir kısım halkın korkularından hâlâ ötede beride saklandıkları ve dönmelerine müsaade ricasında bulduklarının, Erzincan'a giden aşiret reislerinin müracaatlarından anlaşıldığı bildirilmiştir. Bu halkın köylere dönerek ziraat işleriyle meşgul olmaları talep edildiğinden yeniden tebligat edildiği belirtilmiştir. Bu yüzden, mülklerinden kalan silahların teslimi, itiraf olunan Alişer'in hükümete teslimi ve Ovacıklılar dışında en şakî ve fena olan İdare İbrahim'in dahi tedibine ihtiyâç bırakılmamak için hemen itaate sevk edilmeleri ve Dersim aşiret reislerinin yeminlerini teyit ettikten

179 ATASE Arş., K: 1136, G: 10.

sonra, Allah'ın isteği ve peygamber çevresinde hareket ve taahhütlerinin devamını talep ettiklerinin bildirilmesiyle aşiret reislerinin itaatlerinin sağlanmış olduğu aktarılmıştır. Raporda ayrıca Erzincan'da ikametine müsaade edilenin yalnız Alişan olup diğerlerinin müracaatlarının dikkate alınmadığı bilgisi de yer almaktadır. Raporda, Dersim-Nazimiye'de bazı aşiretler arasındaki ihtilaflar ile Divriği'nin Hamo nahiyesinde bir sürü hayvan hırsızlığı vakası dışında Dersim, Erzincan, İmraniye mıntıklarında sükunet olduğu da kaydedilmiştir. Dolayısıyla raporda da değinildiği üzere gerek Koçgiri gerek Dersim bölgesinde bastırma harekâtının sonuçları alınmış, meydana gelen olaylar yer yer münferit olarak tabir edilerek genel anlamda sükunet sağlandığı kaydedilmiştir.

Bu dönemde özellikle Dersim aşiret reislerinin devreye girerek, çeşitli hükümet mercilerine yazışmalarda buldukları bu yazışmalarla hükümete itaat ettiklerini bildirmekle, Koçgiri bölgesinde meydana gelen olaylardan dolayı müteessir olduklarını ve gerek Koçgiri aşiret rüesasına gerek Dersim halkına genel bir af talebinde buldukları görölmektedir. Özellikle Dersim aşiret reislerinden önemli bir yere sahip Yukarı Abbasan Aşireti Reisi Seyid Rıza'nın, çeşitli resmî mercilerle yaptığı yazışmalar; dönem hakkında bilgiler vermekle, Seyid Rıza'nın ve bazı Dersim aşiretlerinin Koçgiri olaylarına dair görüş, düşünce ve tutumlarını yansıtırken, bir taraftan da hükümet yetkililerin Dersim aşiretlerine ve Seyid Rıza'ya yaklaşımlarını yansıtması açısından ayrıca önemlidir.¹⁸⁰

Örneğin 7 Haziran 1921'de, TBMM hükümeti Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından Merkez Ordusu Kumandanlığı'na gönderilen bir telgrafta, Dersim aşiret reislerinden Seyid Rıza'nın TBMM'ne gönderdiği bir mektuptan dolayı, kendisi hakkında bilgilere yer verilmekte ve bu bilgilerin doğru olup olmadığına dair görüş sorulmaktadır.¹⁸¹ Gönderilen telgrafta, Dersim aşiret reislerinden Seyid İbrahimzade Seyid Rı-

180 Bu konuda yapılan bir değerlendirme çalışması için bkz. Dilek Soileau, "Belgelerdeki mi, Belleklerdeki mi: Hangi Seyid Rıza?", *Kebikeç*, S. 36, 2013, s. 7-36.

181 ATASE Arş. 7/6/37 (1921) tarihli, K: 1262, G: 56ac no'lu belge.

za Ağa'nın, 10 Mayıs 1921 tarihinde Erzincan Mebusu Osman Fevzi Bey vasıtasıyla TBMM'ye gönderdiği bir mektup ve içeriğinden bahsedilmektedir. Seyid Rıza'nın Osman Fevzi Bey aracılığı ile TBMM'ye gönderdiği mektupta kendisinin, "Dersim'de İngiliz parasına tamah ederek isyana iştirak eden bir fert olmadığını, bu hususta yapılan haberleri ret ve tekzip ettiğini ve şimdiye kadar hükümete arz-ı hizmetten geri kalmayan Alişan'ın düştüğü akıbetten müteessir olduğu ve yeğen beyi Alişer'in mahkûmiyet firarından dolayı başkalarının teşviklerinden ziyade kendi fikriyle bu harekete iştirak ettiğini" beyan ettiği bildirilmektedir. Mektupta ayrıca, Seyid Rıza'nın, takip harekâtının ilan edildiği şekilde, isyanı tertip eden ve neden olanların tenkilini ve tutuklanmasını gerektirirken, bunun sınırı dışında bir kısım ahalinin ve köylerinin tahrip edildiğini ve ayrıca kendisinin de takip edildiğini, bu durumun da Dersim ve Ovacık çevresinde galeyana sebep vererek aşiret reislerine karşı itaatsizliğe dahi sevk ettiğini ve bundan dolayı olayların daha fazla ateşlenmesine meydan verilmemesi ve vatanın selâmeti namına rica beyanında bulunduğu belirtilmektedir. Telgrafta ayrıca Seyid Rıza'nın TBMM'ye göndermiş olduğu belirtilen mektuba istinaden, Merkez Ordusu Kumandanlığı'ndan, bu ifadelerin ve adı geçen Seyid Rıza'nın Dersim muhitinde haiz olduğu nüfuz ve hükümete karşı sadakat ve bağlılık derecesi hakkındaki mütalaa-i emir tahririnin araştırılarak cevap verilmesi istenmektedir.

Bu telgrafa cevap olarak Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa, 7 Haziran 1921'de gönderdiği telgrafla, Dersimli Seyid Rıza'nın bahsi geçen mektubunun daha evvel kendisine de geldiğini ve nazar-ı dikkate aldığını ve bu münasebetle de bir beyanname neşredilmiş olduğunu bildirmiştir. Nurettin Paşa telgrafında, Seyid Rıza'nın hükümete sadık görüldüğünü ve bir taraftan da tahriklerden ve aleyhtarlıktan da geri kalmayan ikiyüzlü bir adam olduğunu yazmıştır. Bunun nedenini de daha önce birkaç raporunda belirttiği Koçgiri aşiret reislerinden Alişan ve bazı aşiret reislerinin toplantı ve müzakerelerde bulunduğu mahallin Seyid Rıza'nın hanesi olduğu istihbaratına

dayandırmıştır. Bununla beraber Alişan'ın dehalet ettirilmesine teşebbüs etmiş olduğunu da eklemiştir.¹⁸²

Bu belgelerden anlaşılacağı üzere, Seyid Rıza mektubunda öncelikle hakkında çıkan suçlamaları reddetmekte, isyana (Koçgiri) iştirak etmediğini belirtmekte ve kendisini savunmaktadır. Seyid Rıza'nın bu dönemde hemen hemen –yazdığı/yazdırttığı– diğer tüm yazışmalarda olduğu gibi burada da Koçgirili Alişan Bey'den ve İsyân liderlerinden Alişer Efendi'den bahsetmekte, bir taraftan onların mağduriyetini dile getirirken diğer taraftan firari olan Alişer'in sorumluluğunu almayarak bu kararın kendisine (Alişer'e) ait bir karar olduğunu da eklemektedir. Seyid Rıza aynı zamanda Koçgiri olaylarından dolayı hükümetin, olayların tertipçileri ve sorumlularını takip ve tenkil edeceğini duyurmasına rağmen Dersim bölgesinde yaşananları, haksız yere bazı köylerin tahrip edildiğini, kendisinin de takibata alındığını bu durumun da Dersim ve Ovacık çevresinde galeyana sebep vererek asayişsizliğe meydan verdiğini dile getirmekte ve hükümetten bu durumun bir an önce son bulması için gereğini yapmasını rica etmektedir. Buna mukabil Nurettin Paşa'nın TBMM'ye verdiği cevap, Seyid Rıza'ya güvenilmemesi yönündedir. Nurettin Paşa, bu güvensizliğin nedenini; Seyid Rıza'nın Koçgiri İsyânı tertipçileri ve firarileri ile işbirliği yapmasına bağlamaktadır. Nurettin Paşa'nın bu kanısını güçlendiren bazı istihbaratlar aldığını yine bazı belgelerden öğreniyoruz. Örneğin, Kaymakam Osman tarafından Merkez Ordu Kumandanlığı'na gönderilen bir istihbarata göre, "İmraniye Hadisesi sorumlusu ve tertipçisi olup henüz yakalanmayan Alişer ve ailesinin Ovacık'ın Ağdat Kariyesi aşiret reislerinden Seyid Rıza'nın nezdinde bulunduğu" bildirilmektedir.¹⁸³ Oysa Seyid Rıza, daha önce de belirtildiği gibi hemen tüm yazışmalarında, Koçgiri aşiret reisleri ya da olaylarda ismi geçen firariler ve/veya tutuklular adına af dilemektedir. Koçgiri olaylarının tertipçisi ve elebaşı olarak nitelendirilen ve hakkında yakalama ve idam kararı çıkarılan Alişer Efendi hususunda ise zaten be-

182 ATASE Arş. 7/6/37 (1921) tarihli, K: 1262, G: 56ad no'lu belge.

183 ATASE Arş., 4/9/37 (1921) tarihli, K: 773, G: 73ad no'lu belge.

yanda bulunmuş, firarında mesuliyetinin olmadığını ve kararın kendisine (Alişer'e) ait olduğunu bildirmiştir.¹⁸⁴

Seyid Rıza, gönderdiği mektuplardan sonuç almamış olacak ki hükümette sözü geçen saygın şahısları da devreye koyarak kendi namına aracılık yapmalarını da sağlamıştır. Bu doğrultuda yine Erzincan Mebusu Osman Fevzi, Merkez Ordu Kumandanlığı'na Seyid Rıza namına bir telgraf göndermiştir. 10 Eylül 1921 tarihli telgrafta Osman Fevzi, Seyid Rıza'nın hükümete karşı yaptığı faydalı işlerden bahsetmiş, kendisinin iyi niyetlerini ve hükümete itaatini aktardıktan sonra hükümetten isteklerini sıralamıştır:

Mucib-i emr-i devletlerine imtisâlen Seyyid Rıza ve diğer rü'esâ Ovacık ve civârında bu âna değin şekâvet-i men' ve tevakkuf Ovacık Kazası me'mûrlarını yerlerine da'vet ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne arz-ı itâ'atle sarâhat ve hüsn-i niyetlerini isbât eylediği cihetle mahden selâmet-i memlekete ma'tûf bulunan âmalleri husûlünde olduğundan lâ-yetegayyer bildiğimiz va'ad-i sâmilere vechile daima bir tavr-ı niyâz ile istihâmında buldukları mevkûfîn ve firârielerin mazhar-ı lutfi afv olmaları zamanı hulûl itmiş bulunduğu mütâla'a-i nâcizânesi arz olunur efendim.¹⁸⁵

Benzer şekilde, Şark Ordusu Kumandanı Kazım Karabekir'in "acele" şifre ile Merkez Ordusu Kumandanlığı'na gönderdiği bir telgrafta, Seyid Rıza imzası ile gönderilen tafsilatlı bir telgraftan bahsedilmiş ve konu hakkında bilgi istenmiştir. Burada da Seyid Rıza, Dersim'de daha fazla kan dökülmemesi ve olayların büyümesine mahal verilmemesi için Koçgiri firarilerine ve Dersimlilere genel bir af istemiştir. Karabekir'in gönderdiği telgraf şöyledir:

---

184 Seyid Rıza'nın Alişer Efendi'yi himaye etmesini doğrudan Koçgirililerle yapılan bir işbirliğine bağlamamak gerekir, zira Seyid Rıza bir aşiret reisidir ve Alişer Efendi ile de öteden beri iyi dostluk ilişkileri vardır. Kendisine sığınan her kim olursa olsun, onu himayesine alması ve teslim etmemesi bir aşiret geleneği gereği olarak da yorumlanabilir.

185 ATASE Arş., 10/9/37 (1921) tarihli, K: 773, G: 84 no'lu belge.

Dersim aşâ'ir rû'esâsı nâmına sadatdan Seyyid İbrahimzâde Seyyid Rıza, umûm Kalanlı Aşâ'ir Re'isi reisleri nâmına Mono-va Ağazade Ali imzalarıyla yazılıub Erzincan Mutasarrıflığı tarafından şifre ile bildirilen mufassal bir telgrafında dehâletleri kabûl idilmişken tevkîf idilüb Sivas'a sevk ve orada habso-lunan rû'esâ ve efrâdın dücâr oldukları bu âkıbet Dersim ve havâlisinde fevka'l-âde sû-i te'sir bıraktığı ve bütûn Dersimlilerin bunların afv idilmeleri ve aksi takdîrde hükûmete karşı kıyam idecekleri ve bunun için de kan dökülmesine meydan bırakılmamak içün bunların sebeplilerinin, tahliyesinin ve Dersimliler hakkında bir afv-i umûmî i'lânını ve aksi hâlde zuhûr idecek isyân ve kıyâmların umûmî bir şekil almak mâhiyetini hâ'iz bulunduğunu haber virmekte ve kemal-i söz te-sellüme afvlarını niy'az eylemektedir.¹⁸⁶

Kazım Karabekir'in bu telgrafına cevap olarak hem de bir beyanname niteliğinde diğer makamlara, Erzincan Mutasarrıflığı'na, Mevki Kumandanlığı'na, Elaziz Vilayeti'ne, Mıntıka Kumandanlığı'na ve Dersim Mutasarrıflığı'na bir telgraf çekilmiştir.¹⁸⁷ Telgrafta Seyid Rıza'nın niyeti ve gayesi belirtildikten sonra kendisine güvenilmemesi gerektiği ısrarla tekrar edilmiştir:

1- Seyyid Rıza'nın mektûbuna ve işârâtına fazla ehmmiyet atfı icâb itmez zirâ merkûmun iki yüzlü ve dessâs bir kimse olduğu ve bu def'a da Alişer tarafından tahrik idilmekte bulunduğu anlaşılmaktadır. Mürâca'atı tekrâr ider ve bir cevâp talebinde bulunur ise buraya iş'arı muktezîdir.

2- Seyyid Rıza ve rûfekâsının bu def'aki müracaatlarında ve yeniden iğtişâş çıkarılacağına da'ir işâ'âtta bulunmalarında yalnız bir maksad ve gâye tâ'kip ediyorlar ki Sivas'ta mev-kuf bulunan İmraniye Rû'esâ-yı usâtını tahlis itmekden ibârettir. Bu bâbtaki karâr lâ-yetegayyerdur.

3- Ahalinin heyecânını tevlid idici işâ'ât ve neşriyatda bulunanların heman derdestleriyle Sivas'a Divân-ı Harb-ı Örfi-

186 ATASE Arş., 19/9/37 (1921) tarihli, K: 773, G: 94aa no'lu belge.

187 Gönderilen bu telgrafın altında isim yazmasa da, Merkez Ordu Kumandanlığı'ndan, Nurettin Paşa tarafından gönderildiği kuvvetle muhtemeldir.

ye sevklerinin ve mıntukalarınızda zûhur edecek en küçük vaka'a-i şekâvetkâranenin şiddet ve katiyetle tenkil ve itfâsı ve bunun içün asla tereddüt etmeyerek en seri' ve müessir tedâbire tevessül etmelerini taleb ve temenni ederim.¹⁸⁸

Belgenin içeriğinden anlaşıldığı gibi Seyid Rıza'ya hiçbir şekilde güvenilmemektedir. Oysa bizzat Nurettin Paşa tarafından, Seyid Rıza'nın ve diğer bazı Dersim aşiret reislerinin hükümete itaatleri ve Garp Cephesi'nde devam eden savaşa katılmak üzere hazır bekledikleri haberi daha evvel (Haziran 1921'de) Erkan-ı Harb-i Umumiye Riyaseti'ne bildirilmişti. Bildirilen bu haberin içerdiği telgrafta şöyle yazıyordu:

Yukarı Abbas Uşağı Aşiret Re'isi Seyyid Rıza Efendi ile Arslan Uşağı Aşiret Reisi Mahmud Tırke ve Erillili Aşiret Reisi Bıra İbrahim, Beyt Uşağı Reisi Zeynel Ağalar Ovacık Aşiret Re'isi'nin te'mîn-i istimâni ve Ovacık Kazâsını me'mûrlarının merkez kazâya da'veti gibi selâmet-i millete â'id husûsâtı ikmâl itdikten sonra der-akab aşiretleri efrâdiyle Garp Cephesine hareket ideceklerini ve ötedenberû hükümet-i seniyyeye merbût ve mutî bulunanlar Karaballı Aşiret Re'isi Kongozade Mehmed ve Ferhad Uşağı Aşiret Re'isi Cemşid ve Bahtiyar Aşiret Re'isi Süleyman Ağalarla Aşağı Abbas Uşağı Aşiret Re'isi Mustafa Ağazâde Ali Bey'in de aşiretleriyle birlikde hareketlerinin te'min edilebileceğini müşterek imza ile cevâben bildirilmiş olduklarında ve sonrakiler hakkında Elazîz'e ve Dersim'e tebligât icrâ edildiği ma'rûzdur.¹⁸⁹

Bu gelişmeyi Erkânı-ı Harb-i Umumiye'ye bildiren Nurettin Paşa'ya 8 Temmuz'da gelen, "Hâl-i firâr ve şekâvetde bulunup da hükümete dehâlet iden çeteler eşkiyâ ta'kibinde istihdamları muvâfıktır. Bunlardan mâ'adâ Dersim Kürdleri'nden de bu maksad için ta'kip müfrezeleri teşkiliyle orduya mu'avenetleri te'min buyurulduğu takdîrde mevcûd kuvvetden ordu-yu aslînin takviyesi için kıta'ât tasarruf edilebileceği vârid-i hâtır ol-

188 ATASE Arş., 23/9/37 (1921) tarihli, K: 773, G: 94 no'lu belge.

189 ATASE Arş., 27/6/37 (1921) tarihli, K: 1262, G: 56al no'lu belge

mağla bu husüsdaki mütâla'a-i âlilerinin iş'ârını ricâ iderim"¹⁹⁰ cevabı gösteriyor ki, bazı Dersim aşiret reislerinin Garp Cephesi'ne gitme olasılığı mevzu bahis edilmemiştir. Dersimlilerin –ancak kendi bölgelerinde– “eşkiya takibi” göreviyle istihdam edilebilecekleri ve böylece asıl ordu'dan kıta'ât tasarrufu yapılabilineceği bildirilmiştir.

Bu dönemde hükümet de kuvvete dayalı siyaset yolundan vazgeçerek aşiretlerle uzlaşma yoluna gitmiştir. Örneğin Balcıoğlu'nun arşiv belgelerinden aktardığı bilgilere göre Erzincan Mutasarrıfı Ali Rıza Bey, isyancı aşiretleri görüşmeye davet etmiştir. Davete Dersim ve Ovacık aşiretlerinin ileri gelenleri katılmıştır. 14 Haziran 1921'de Erzincan'ın Kisimikör köyünde, hükümet yetkilileri ile aşiret liderleri arasında yapılan toplantı sonunda alınan kararda, idari ve icrai birçok kusurun, aşiretlerin hükümete karşı koymalarına sebep olduğu belirtilmiştir. Aşiretler, aradaki davayı kaldırmak istediklerini belirterek Erzincan ve köylerinden gasp edilen malların, kısa süre içinde sahiplerine iade edileceğini, aşiretleri adına her aşiret reisi namusları üzerine taahhüt ederek imza etmiştir. Seyid Rıza önderliğindeki aşiret reisleri buna karşılık Alişan ile eniştesi Taki'nin aileleriyle birlikte Erzincan'da kalmalarına izin verilmesini, ayrıca Koçgiri İsyanı'na katılanların da af edilmelerini istemiştir.¹⁹¹ Ancak Merkez Ordusu Kumandanlığı bu istekleri kabul etmemiştir. Affa şimdilik lüzum olmadığı, isyancı önderlerin ikamet yerlerinin, hükümete teslim olmalarından sonra dikkate alınacağı bildirilmiştir. Ancak Nurettin Paşa'nın bu tavrını, EHU onaylamamıştır Alişan'ın Erzincan'da ikamet ettirilmesi emri verilerek aşiretlere karşı da daha yumuşak bir siyaset izlenilmesi istenmiştir. Balcıoğlu'na göre bu stratejinin nedeni; Batı Cephesi'nde bir Yunan taarruzu beklenilmesi ve ayrıca Karadeniz sahillerine yapılacak bir çıkarmanın söz konusu olmasından kaynaklıdır.¹⁹²

Aşiretlerin de bu durumdan memnun olduklarını belirten

190 ATASE Arş., 8/8/37 (1921) tarihli, K: 1262, G: 56a+ no'lu belge.

191 Balcıoğlu, s. 173.

192 Aynı yerde.

Balcıoğlu, devamla 19 Haziran'da yapılan toplantıyla ilgili şu bilgileri aktarmıştır:

(...) Seyit Rıza, Alişan, Ali Bey, Kolanlı aşireti Reisi Hüseyin ve Şeyh Halil, Abbas Uşağı Aşiret Reisi Seyyid Ali, Uşeran'lı Munzur, Erillili Yörük Hüseyin, Demananlı İbrahim, Kılıç Uşağı Bako, Haydaranlı Ali, Balabanlı Paşa, Petkarlı Uşağı Peri İbrahim, Arslan Uşağı Mahmut, Seyidanlı Nuri, Maksutoğlu Aşireti Reisi Kasımoğlu Munzur ve birçok aşiret ileri gelenleri hükümete itaatlerini bildirdiler. Ovacık aşiretleri de aynı şekilde hareket ettiler. Senelerden beri hükümeteşiz olan Ovacık'ta hükümet kurulmasını da istediler.¹⁹³

Ankara hükümeti, bu dönemde Dersim ve çevresinde sükunetin devamını uygun görmüştür. Başvurulan bu yolla, hükümet Batı'da Yunanlılara karşı kuvvetlerini toplama ve yoğunluğu o bölgeye verme imkânı sağlarken, aşiretler de bir askeri harekât olmaması güvencesinin sağlamak istemiş olmalıydı. Hükümetin bu tavrı, Koçgiri bölgesinde de devam etmişti. Örneğin isyanın öncülerinden Seyit Aziz, Sivas Divan-ı Harbi tarafından idama mahkûm olmuşken "seyid" oluşundan dolayı cezası kaldırılarak, Cellalı nahiyesinde gözaltında bulundurulması uygun görülmüştü.¹⁹⁴ Yine Vekiller Heyeti'nin 13 Ağustos'ta aldığı karar uyarınca Alişer dışında isyancıların takiplerinin tecil edilmesine ayrıca Koçgiri Davası'nın iki ay içerisinde sona erdirilmesine ilişkin karar alınmıştı.¹⁹⁵

Ancak Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa uzlaşmacı siyasetlere yanaşmamıştı. Balcıoğluna göre, uzlaşmacı olduğu için Erzincan Mutasarrıfı Ali Rıza Bey, Nurettin Paşa tarafından bu nedenle görevinden azledilmişti.¹⁹⁶ Nurettin Paşa'nın, Dersim aşiretlerinin özellikle Seyid Rıza'nın yukarıda da değinilen uzlaşmacı ve hükümete itaat yanlısı başvurularını da tasvip etmediği ve çeşitli gerekçeler öne sürerek onlara güvenmediği-

193 A.g.e., s. 173-174.

194 A.g.e., s. 171. Ayrıca aynı doğrultuda bkz. Dersimi, *Kirdistan Tarihinde...*, s. 104.

195 Balcıoğlu, s. 174.

196 Aynı yerde.

ni dile getirdiği yine belgelerden anlaşılmaktadır. Nurettin Paşa, EHU'nun bölgede daha yumuşak ve uzlaşmacı bir siyaset uygulanması yönündeki kararına rağmen aynı tutumunu Koçgiri aşiretine de göstermişti. Şöyle ki, daha önce köyleri boşaltılan halkın, tekrar köyelerine dönmek istemelerine rağmen 27. Liva Komutanlığı'ndan böyle bir duruma kesinlikle müsaade etmemeleri emrini verdiği, ayrıca daha önce hayvanları ellerinden alınan köylülerin, bunları geri alma isteklerini önlemek için çeşitli tedbirler aldığı kaydedilmiştir. Aynı şekilde isyan sırasında yakılan köylere katiyen ev yapılmaması bu köylülerin kendilerine gösterilen yerlerde ikamet etmeleri hususunun da Merkez Ordu-su tarafından hassasiyetle takip edildiği belgelere yansımıştır.¹⁹⁷

Nurettin Paşa'nın aynı zamanda Erkân-ı Harbi Umumiye'nin, aşiretlere ve aşiret reislerine karşı daha yumuşak bir siyaset izlenilmesi isteğine de uymadığı görülmektedir. Özellikle yazışmalara konu olan Koçgiri aşireti reislerinden Alişan Bey konusundaki uygulamalar, Nurettin Paşa ile merkez arasındaki uyumsuzluğu ve tutum farkını gösteren bir örnektir. Alişan Bey'in 18 Haziran 1921 tarihinde Erzincan'da hükümete teslim olmasından sonra, Erzincan'da ikameti kabul olunmuştu.¹⁹⁸ 13 Eylül 1921'de Erzincan Mutasarrıfı Zühdü'nün Merkez Ordusu Kumandanlığı'na gönderdiği bir telgrafta Alişan'a yapılan mali yaptırımlardan bahsedilerek ayrıntılı bilgi verilmiştir. Telgrafta Alişan Bey tarafından İmraniye hadisesinden evvel, Refahiye Belediye Reisi Hüseyin Efendi'nin nezdinde bırakılan 100 küd buğday ile 1521 küd arpanın, 44. Alay Kumandanı Osman Ağa tarafından alınarak ef-rad ve hayvanata verildiği ve İmraniye İsyanı amilleri olan Koçgiri rüesasının mallarına el konulmasının devlet emri olduğunun beyanı karşılığında bir makbuz alınmadığı ve adı geçen zahirenin Osman Ağa tarafından alındığının malum olduğunun anlaşıldığı bildirilmiştir. Alişan Bey'in sefalet içerisinde ve çaresizlikte bulunduğundan adı geçen zahire bedelinin orduca ödenmesiyle kurtarılmasına müsaade buyrulması istenmiştir.¹⁹⁹ Ancak Mer-

197 A.g.e., s. 174-175.

198 TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", no: 34, s. 43.

199 ATASE Arş., 13/9/37 (1921) tarihli, K: 773, G: 88 no'lu belge.

kez Ordusu Kumandanlığı'nın bu telgrafa verdiği yanıt olumsuzdur. Telgrafta isyan bölgesinde müsadere edilen asi ve eşkıyaların malları hakkında uygulanan muamelenin malum olduğu, Alişan'ın dahi adı geçen rüesadan olsa da yüksek hizmetleri kabul edilmiş olmasına rağmen bir şey iade olunamayacağı bildirilerek kendisinin şuanda Kürtlerle olan münasebeti ve durumu, silah altına alınıp alınmadığı ve nerede tutulduğu hakkında bilgi istenmiştir.²⁰⁰ Mevki kumandanı Baki'nin Merkez Ordusu Kumandanlığı'na gönderdiği cevap telgrafında ise Alişan'ın Erzincan'a geldiğinden beri Kürtlerle bir münasebetinin hissedilmediği, vaziyetinin iyi ve kontrol altında olduğu, ara sıra yapılan çapulculuktan da müteessir olduğu yazılmıştır. Telgrafta ayrıca Alişan'ın 28 Ağustos 1921 tarihinde silah altına alındığı, Erzincan'dan başka bir tarafa çıkarılmaması emri buyrulduğundan dikkatle daima gözetimde bulundurulmak üzere destek takımında istihdam edildiği de bildirilmiştir.²⁰¹

Merkez Ordusu'nun ve Kumandan Nurettin Paşa'nın bölgedeki çeşitli uygulamaları, eleştirilere neden olmuştur. Örneğin hükümete teslim olan Haydar, Mahmut, Taki, İzzet gibi Koçgiri Aşireti ileri gelenleri af edileceklerine dair vaatlere rağmen Merkez ordusu tarafından tutuklanmışlardır.²⁰² Bununla birlikte eski Sivas Valisi Ebubekir Hazım Bey'in anlatılarına göre, 141 kişiden oluşan tutuklular arasında daha evvel Nurettin Paşa'nın resmî bildirisinde af edildiklerine dair adları olanlar da mevcuttur. Vali Hazım Bey'e göre, eşkıyalığın yinelenmesi olasılığını ortadan kaldırmak için bu kişilerin tutuklanıp sürülmesi, daha sonra da Harp Divanı'na verilmesi, yargılanmaları için sebep aranması gibi uygulamalar Nurettin Paşa'nın hukuk konusuyla ve en basit bir mantıkla hiçbir ilişkisi olmadığını ortaya koyan davranışlardır.²⁰³ Nurettin Paşa'nın bu gibi eleştirilen tavırları, böl-

200 ATASE Arş., 14/9/37 (1921) tarihli, K: 773, G: 88+ no'lu belge.

201 ATASE Arş., 14/9/37 (1921) tarihli, K: 773, G: 88++ no'lu belge.

202 Balcıoğlu, s. 175.

203 Tepeyran, s. 223. Tepeyran, ayrıca İmranlı bölgesinde toplanan 200 kadar bakaya ve asker kaçağının, hükümete bağlılıklarını kanıtlamak için Batı Cephesi'ne gönderilmek üzere daha önceden dilekçe vermelerine rağmen, Nurettin Paşa'nın bu topluluğu Sivas'a göndermesini de eleştirmektedir (s. 223).

gede az da olsa olayların devam etmesine ve bu doğrultuda bazı Dersim aşiretlerinin toplanarak durum değerlendirmesi yapmasına sebep olduğu kaydedilmiştir.²⁰⁴ Örneğin 5 Eylül'de Ovacık'ın Larenk köyünde birçok aşiret reisi Alişer ve Seyid Rıza önderliğinde bir araya gelmişlerdir. Bu toplantıda Alişer'in hükümet aleyhinde heyecanlı beyanatları ile "Avrupa devletlerinin dört vilayetten ibaret bir Kürdistan hükümetini kabul ve tasdik ettiklerine" dair açıklamaları olduğu bilgilerinin devlete istihbarat edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.²⁰⁵ Toplantıda ayrıca Alişer'in, "Alevilerin tamamının mahvı için Türk subaylarının cebinde talimat olduğunu" söylediği bilgisi de yer almıştır. Ancak Alişer'in bu sözlerine birkaç aşiret reisi hariç çoğunluğun önem vermediği, bunun üzerine Seyid Rıza'nın Alişer'e, "Ben işin böyle olacağını size söylemiştim" dediğini Balcıoğlu ATASE arşiv belgelerinden çalışmasına aktarmıştır.²⁰⁶

Koçgiri lsyanı'nın bastırılmasından sonra, yukarıda değindiğimiz gibi özellikle Dersim bölgesinde yer yer çeşitli olaylar meydana gelse de aşiretler daha çok gerek resmî düzlemde gerek karışıklı olaylarda Koçgiri'de tutuklu bulunanların affıyla birlikte genel bir af talebiyle hareket etmişlerdir. Örneğin Haziran ayının sonlarına doğru Dersim'den EHU'ya ve Müdafa-i Milliye ve Dahiliye Vekaletlerine gönderilen bir telgrafta, Dersim'de meydana gelen olaylar ve bunların nedenleri konusunda bilgi verilmektedir. Telgrafta son bir hafta içerisinde Ovacık ve Koç Uşağı aşiretlerine mensup eşkıyanın, Erzincan'ın doğusundan Eğin güneyine kadar Fırat vadisindeki kazalara hayvan hırsızlığı ve çapulculuk için gelip gitmekte oldukları, bu nedenle bazı eşkıyalık olaylarının vuku bulmakta olduğu bilgisi verilmiştir. Bununla birlikte Dersim'in Erzincan ve Kemah'a komşu olan sahasındaki şekavetinse özellikle siyasi maksatlı görülmekte olduğu, gayesininse Sivas'ta tutuklu ve mahkemede bulunan İmraniye Hadisesi fail ve sorumlularının ilan edilmiş olan kurtarma ve tecil-i takibat kararının adı geçen tutukluları ve Alişer'i de kapsamına aldırma şar-

204 Balcıoğlu, s. 175.

205 ATASE Arş., 25-26/9/37 (1921) tarihli, K: 773, G: 114 no'lu belge.

206 Balcıoğlu, s. 175.

tıyla bir genel af isteği şekline dönüştürme isteği olarak yorumlanmıştır.²⁰⁷ Dolayısıyla bu dönemde Dersim aşiretlerinin ve ile-ri gelen aşiret reislerinin temel isteği Koçgiri tutuklularına, olay-ların en büyük suçlusu bulunarak yakalanarak idama mahkûm edilmesi istenilen firari Alişer'e ve Dersimlilere genel bir af talebi-ni dile getirmektir. Özellikle de Seyid Rıza, resmî makamlara yapı-tığı yazışmaların hemen hepsinde bu konuyu dile getirmiştir. Bu noktada sorgulanması gereken önemli bir husus Dersimlilerin af taleplerini neden bu kadar ısrarla dile getirdikleridir.

Nurettin Paşa, bu ısrarı Seyid Rıza'nın Kürtlük davasına olan ilişkisi ve katkısı olarak yorumlamış olmalıdır.²⁰⁸ Ancak Seyid Rıza, bir aşiret revidir ve gücünü ve imkânlarını, aşiretinin ve bölgenin selameti için sonuna kadar kullanmak istemektedir. Öteden beri iyi dostluk ilişkileri geliştirdikleri Koçgiri aşiret re-iserine ve olaylarda adı geçenler namına bir af istemesi, isyan-la veya Kürtlük davası ile ilişkisinden dolayı ve sadece onları korumak ve kurtarmak amaçlı olmayabilir.²⁰⁹ Zira kendi böl-gesi de Koçgiri olaylarından dolayı sığınan, aranan firarilerden dolayı askerî kuvvetlerin tehdidi altındadır ki, bu endişelerini daha önceki yazışmalarda dile getirmiştir.²¹⁰ Seyid Rıza, Der-sim'de bir an önce hâl-i sükûn olabilmesinin, ancak bir af kara-rının çıkmasıyla mümkün olduğunu bilmektedir. Dersim aşi-retleri içinde sözü geçen itibarlı bir aşiret reisi olarak –aslında Osmanlı'dan bu yana merkezî idareyle aşiretler arasında zım-nen böyle bir hukukun olduğunu bilmesi de tecrübeleriyle sa-bit olmalı ki– af taleplerinde ısrarcı davranmıştır.²¹¹

207 ATASE Arş., 25-26/9/37 (1921) tarihli, K: 773, G: 114 no'lu belge.

208 Nitekim Seyid Rıza'nın hükümetle yaptığı yazışmalarda hükümete bağlılığını ve itaatini bildirmesine rağmen Nurettin Paşa, kendisine güvenilmemesini ısrarla belirtmiştir.

209 Diğer taraftan Kürt milliyetçisi olan Nuri Dersimi de anılarında Seyid Rıza'yı "Kürdistan bağımsızlığı için çalışan bir Kürt lideri" olarak karakterize etmiş-tir. Ancak Seyid Rıza'nın resmî makamlara yazdığı/yazdırttığı uzlaşmacı me-tinler Dersimi'nin söylemlerine şüphe düşürmektedir. Konu hakkında bir tart-ışma için bkz. Soileau, *a.g.m.*, s. 7-36.

210 ATASE Arş. 7/6/37 (1921) tarihli, K: 1262, G: 56ac no'lu belge.

211 Zira Osmanlı döneminde, aşiretlerin ya da aşiret reislerinin herhangi bir kaba-hatten ötürü tedibe uğramamaları için genellikle aşiret liderleri aracılığıyla mer-

Koçgiri Hadisesi'nin Meclis'e Taşınması

Koçgiri bölgesinde meydana gelen olayların Merkez Ordusu tarafından sert ve şiddetli bir şekilde bastırılması birçok kesimde tepkiye neden olmuş, gerek bölge halkı gerek Dersim aşiret reisleri ve gerek bölgede idari görevde bulunan bazı yetkililer yoğun bir şekilde hükümete şikâyette bulunmuşlardı. Özellikle yukarıda da belirtildiği gibi Dersim aşiretlerinden Seyid Rıza'nın telgraf ve mektupları,²¹² aracı olan bazı Doğu milletvekillerinin²¹³ ve Sivas Valisi Ebubekir Hazım Bey'in²¹⁴ doğrudan resmî makamlara başvuruları ve yazışmalarının konunun TBMM'de gündeme alınmasında etkisinin olduğu düşünülebilir.

TBMM'de Koçgiri hadisesin ilk defa gündeme alındığı 11 Ağustos 1921'de yapılan oturumda bazı milletvekilleri söz almış, Koçgiri'de olanların bir facia olduğunu dile getirerek bir af

---

kezî idareden "aman dilemeleri", "af" istemeleri bilinen bir gelenektir. Bu isteklere zaman zaman olumlu cevaplar verilmesi de aşiretlerle merkezî otorite arasında zımnî bir hukukun olduğuna işaret eder. Örneğin II. Abdülhamit dönemi raporlarında, affın önemli bir kıstasının "itaat" olduğu; padişaha itaat edenlerin affa uğradığı, muhalefet edenlerin ise cezalandırılarak uzak yerlere sürgüne gönderildiği belirtilmiştir (bkz. Akpınar ve diğerleri, "II. Abdülhamit Dönemi Raporlarında..." s. 315). Somut bir örnek verecek olursak, Seyid Rıza'nın idama mahkûm olmuşken merkez vilayete giderek af dilediği, bunun sonucunda hükümetin nüfuzundan uzak kalan Dersim'in asayiş durumu gözeticiler tarafından dogacak sakınca düşünülerek affına karar verildiği af kararnamesinde belirtilmektedir (BOA., Dosya no: 156, Gömlek no: 1 330/ZI-04, 28/ZI/1330 (Hicri) tarihli belge). Ayrıca Osmanlı'nın doğusundaki aşiret ve devlet örgütlenmelerini ve aralarındaki güç ilişkilerini ele alan tarihsel antropolojik bir çalışma için bkz. Süavi Aydın ve Oktay Özel, "Power Relations Between Tribe and State in Ottoman Eastern Anatolia", *Bulgarian Historical Review*, 2006, 3-4: s. 51-67.

212 Ayrıca Dersimi anılarında "Seyid Rıza adıyla millî isteklerin sağlanması için Türk hükümet merkezlerine sürekli başvurularım da söz konusuydu" derken bu başvuruların neticesinde Koçgiri tutuklularının tahliye edildiklerini de kaydetmiştir (Dersimi, *Hatıratım*, s. 176). Dolayısıyla bu mektup ve telgrafların Seyid Rıza imzasıyla Nuri Dersimi tarafından gönderilmiş olma ihtimali de vardır. Bu konuda bir tartışma için bkz. Soileau, *a.g.m.*, s. 7-36.

213 Özellikle Osman Fevzi Bey'in Dersim aşiretleri ve hükümet arasında aracı rol oynadığı çeşitli arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. ATASE Arş. 7/6/37 (1921) tarihli, K: 1 262, G: 56ad no'lu belge; ATASE Arş., 10/9/37 (1921) tarihli, K: 773, G: 84 no'lu belge; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c. 2, 1985 s. 251; Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 111-113

214 Tepeyan, s. 218.

yasasının çıkması ve Nurettin Paşa'nın yargılanması gibi konuları gündeme getirmişlerdir. Örneğin söz alan Şükrü Bey, bölgede yapılan tedibatin, gayrikanuni bir şekilde yapıldığını ve bu durumdan Nurettin Paşa'nın mesuliyetini dile getirirken, Meclis'in tutumunu da eleştirerek sorgulamaktadır:

(...) Efendiler, gayrikanuni ve maalesef gayrimesul eller tedibata iştirak ederek, milletin sinesine kanayan bir facia doğurmuştur. Bu facia o kadar ileri gitmiştir ki adeta Yunanlıların vilâyatı garbiyemizde yaptığına bir nazire teşkil etmiştir. Yunanlılar vilâyatı garbiyede ahalinin ırz ve namusuna tecavüz, emvalini yağma, hanelerini ihrak ettiği gibi, diğer taraflarda da aynı şeyler vaki olmuştur. Hakikiaten fecaat tüyler ürpetecek mahiyettedir. Böyle hükümet kuvveti teessüs etmişken, Meclisi âliniz 69-80 milyonluk bütçe kabul etmişken, elinde o isyanları tenkil edecek kuvvetleri varken neden o gayrimesul kuvvetler işe iştirak edip de bu fenalıklar vücuda geldi? Neden bu fenalıkları husule getirenler aynı kanunun tedibine tevdi edilmedi? Görüyoruz ki Meclisi Âliniz, namına irtikâp edilen bu cinayetin maskesi olmaktadır. Öte tarafta bi Nurettin Paşa çıkıyor. Ne Dahiliyenin emrini dinliyor, ne de bilmem kimi dinliyor, bildiği gibi icrayı harekât ediyor. Ve o kadar ileri gidiyor ki, Meclisi Âlinizin salâhiyeti teşriyesini istimal ederek, gazetelerde Meclisi Âli namına bir de beyanname neşrediyor. Güya Meclisi Âliniz karar vermiş.²¹⁵

Şükrü Bey'in yaptığı bu konuşmadan anlaşıldığı kadarıyla ele aldığı ve eleştirdiği konular şunlardır: Öncelikle yapılan tedibatin, kanun dışı ve yetkisi olmayan kişiler tarafından yapılması bir facia doğurmuştur. Şükrü Bey meydana gelen bu faciayı, batıda Yunanların yaptıkları eylemlere benzeterek ahalinin ırz ve namusuna tecavüz, mallarını yağma, evlerini yakma gibi eylemlerin yapıldığını belirtmiştir. Şükrü Bey Meclis'e hükümetin tesis olunan kuvveti varken yetkili olmayan kuvvetlerin neden bu işe katıldığı sorusunu sormuştur.²¹⁶ Akabinde bu fenalıkları

215 TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. 2, 1985, s. 206.

216 Özellikle Topal Osman ve alayının yaptığı eylemler kastedilmiş olmalıdır.

yapanların neden kanunen yargılanmadığını sorarak Meclis'in, yapılan bu cinayetin maskesi olduğu ithamında bulunmuştur. Şükrü Bey ayrıca Nurettin Paşa'nın hükümetten aldığı emirleri dinlemeyerek başına buyruk davrandığını ekleyerek, onu Meclis namına gazetelere beyanat vermekle suçlamıştır. Devamında Şükrü Bey'in önerisi; memlekette kanun olduğunu ve hâkim olan kuvvetin TBMM'nin olduğunu ispat etmek için gerekenlerin yapılması doğrudur:

Şimdi efendim yapılacak mesele: Teşrii tahkikat suretiyle bu işin faili hakikatlerini meydana çıkarıp atmaktır. Bu suretle bütün millete herkese karşı memlekette kanunun olduğunu göstermektir. Bir kumandan yoktur ki Meclisin kararıyla mesul edilmiştir ve asılmıştır diye gösterebileyim. Tarihimizde, bunu da yapmak mecburiyetindeyiz. Bir tane de kanunu tecavüz eden adamın asıldığını görmek isteriz, binlerce masum insan asılmıştır. Eğer efendiler biz bu mütecevizleri, bu kanunun tanımayanları tecziye edemiyecsek hiç olmazsa mazlumların ahını dindirelim, bir af yapalım.²¹⁷

Şükrü Bey, sözlerinde yapılacak bir incelemeyle bu işin amillerini bularak suçluların meydana çıkarılması ve gerekirse Nurettin Paşa'nın da asılmasını, bu işin sorumluların cezalandırılması sağlanamayacaksa da en azından bir af çıkarılmasını önermiştir.

TBMM'de bu oturum dışında, 3-5 Ekim 1921 tarihlerinde "Koçgiri ve Ümraniye Hadiseleri" başlığıyla üç gün boyunca daha kapsamlı gizli oturumlar düzenlenmiştir. Bu oturumların da ana konusu Koçgiri'de meydana gelen olayların nedenleri ve bu facianın boyutları, Nurettin Paşa'nın bu konudaki mesuliyeti, çıkarılacak bir af kanunu ve Dersim ve Koçgiri'de olayların yerinde incelenerek karar verilmesi için tahkikat heyeti oluşturulması üzerinedir. 3 Ekim'de yapılan oturumda daha çok görüşmelerin neden gizli yapılması gerektiğine dair tartışmalarla, Meclis'in Koçgiri ve Ümraniye hadiseleri sonucunda meydana gelen felaketten dolayı mesuliyetini sorgulayan konuşmalar hâ-

217 TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. 2, 1985, s. 206.

kimdir. Örneğin Erzincan Milletvekili Emin Bey celselerin gizli yapılması isteklerinin nedenlerini şöyle açıklamıştır:

Çünkü orada öyle bir mezalim icra edilmiştir ki tüyleri ürper-
tir. Çünkü efendiler memlekette yapılan bütün felaketi meza-
lim Büyük Millet Meclisi namına yapmıştır. Bunu izah etmek
zannedersem hariçte su tesir yapar. Celse hafiye teklifimiz
bundan tevellüt etmiştir. Haricin bilmesi lazım gelmez. Hariç
bilse de ecnebi devletlerin bilmesi lazım gelmez.²¹⁸

Emin Bey'in konuşmasından Koçgiri'de olan felaketin TBMM namına yapıldığı, bu durumun izahının, dışarıda ve yaban-
cı devletlere duyurulmasından kaynaklı endişeyle oturumla-
rın gizli celse olarak yapılmasının uygun görüldüğü anlaşıl-
maktadır.

Aynı gün yapılan oturumda yine Erzincan mebusu Fevzi Bey'in yaptığı konuşma da dikkate değerdir. Fevzi Bey, konu-
şmasında Dersim'le Koçgiri aşiretlerinin tarihsel ve o günkü iliş-
kilerine değinerek Dersim'in isyanla olan bağlantısını açıkla-
maya çalışmıştır. (Osman) Fevzi Bey'in daha önce de belirtildi-
ği gibi aşiretlerle hükümet arasında yaptığı aracılığı çeşitli arşiv
belgelerinden ve kaynaklardan bilmekteyiz. Fevzi Bey'in Mec-
lis'te yaptığı konuşma, kendisinin bu konuda oynadığı rol ko-
nusunda ayrıca bilgi içermektedir. Fevzi Bey, Koçgiri ve Ümra-
niye hadiselerinin Erzincan ve civarına yayıldığını görüp ora-
daki mahalli hükümetle işbirliği yaparak bu fesat ve fitnenin
kaldırılması için bazı salâhârane (sulha yönelik) araçlara baş-
vurduklarını dile getirmiştir. Fevzi Bey, bölgedeki mahalli hü-
kümetin ve mevkii kumandanlıklarının isteği ve müsaadesiy-
le, eskiden beri tanıdığı bazı Dersim ağalarına "tazminat" gön-
derdiklerini, bununla birlikte bu ateşin ve fitnenin elbirliği ile
kaldırılması için Erzincan'a yakın uygun bir mahale gelmelerini
teklif ettiğini, onların da kabul ederek geldiklerini beyan et-
miştir.²¹⁹ Devamında Fevzi Bey, Dersim'le Koçgiri'nin bağlantı-
sına şöyle değinmiştir:

218 A.g.c., s. 248.

219 TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. 2, 1985, s. 251.

Ümraniye'nin menaatı mevkiyesi Dersime nispeten ehemniyetsizdir. Fakat kavimiyet ve asabiyet itibariyle aralarında fark yoktur. Bu itibarla birbirlerine şiddetle merbutturlar. Bundan dolayı yekdiğerinin tesiriyle müteessir olurlar. İşte Ümraniye'den Dersim dahi müteessir olmuştur. Ümraniye'de esvap ve avamil pek çoktur. Fakat maksadı siyasi olmadığı tahakkuk etmiştir. Birincisi, Alişo gibi bir iki müfsidin telkinatı eserlidir. İkincisi, memurini mülkiyenin idaresizliği, hususiyle mücrimin hakkındaki ifratkârane muameleleri halk üzerinde müfsitlerin igfalatını müessir bir hale getirmişti. Üçüncüsü, Alevi Kürtlerin Ermeniler gibi tehcir edilecekleri hakkında, yine müfsitler tarafından, ortaya atılan işaat, bu meselenin alevlenmesini intac etmiştir. Dördüncüsü, ifratperverane, arzettiğim, muamelat ki Meclisi Âlinize söylenmesini tervic edemiyorum. Bu muamelat Cengizlerde, Ermenilerde, Yunanilerde olmuş idi. Atlarına binmişler, silahlarını almışlar.²²⁰

Fevzi Bey'in yaptığı bu konuşma, aslında Koçgiri ve Dersim aşiretlerinin ilişkilerini açıklaması ve ayrıca Koçgiri olaylarının nedenlerini sıralaması açısından oldukça önemlidir. Fevzi Bey, Dersim'le Koçgiri'nin aralarında inançsal ve etnik bir bağ olduğunu ima etmiş bu yüzden, Ümraniye'de olanların Derisim'i de müteessir ettiğini belirtmiştir. Ümraniye'deki olayların siyasi olmadığını anlaşıldığını belirten Fevzi Bey, olayların neden meydana geldiğine ilişkin görüşlerini dört maddede sıralayarak: 1- Alişer gibi (Alişo olarak ifade ettiği kişi) birkaç fesatçının telkinlerinden kaynaklı, 2- Mülki memurların idaresizliği, özellikle suçlular hakkındaki aşırı muameleleri, halkın kandırılmasına tesir ettiği, 3- Bazı fesatçılar tarafından, Alevi Kürtlerin Ermeniler gibi tehcir edileceği haberlerinin yayılmasının, bu meselenin alevlenmesi sonucunu doğurduğu, 4- Ermenilerde, Yunanlılarda olduğu gibi (her ne kadar konuşmasında, olayların siyasi bir içerik taşımadığı yorumunu yapmışsa da) bir milliyetçi kalkışma olduğu gibi yorum ve imalarında bulunmuştur.²²¹

220 A.g.e., 252.

221 Aynı yerde.

4 ve 5 Ekim 1921 tarihlerinde yapılan oturumlarda da benzer konular gündeme getirilmiştir. Özellikle Nurettin Paşa'nın eleştirilmesi, suçlu bulunması ve cezalandırılması konusu üzerinde görüş bildirilmiş, Nurettin Paşa'nın Meclis'in dahi üzerinde olan bu olağanüstü yetkisini kimden ve ne şekilde aldığı sorgulanmıştır.²²² Devamında Heyeti Vekile'nin ve Meclis'in bu konudaki tutumları eleştirilmiştir. Koçgiri tedi-batı konusunda Nurettin Paşa'ya yöneltilen başlıca suçlamalar şunlardır:²²³

- Koçgiri, Samsun vs. yerlerde gayrimesul kuvvetler kullanmak,
- TBMM'den tasdik edildi diye gazetelerde beyannameler yayınlamak,
- Üstlerini ve astlarını dikkate almadan iş yapmak,
- Damadını Erkân-ı Harp kumandanı, kardeşini Tokat Mutasarrıfı yapmak suretiyle aile hükümeti kurmak,
- Ümraniye İsyanında halk dehaletе hazırken Topal Osman'a milleti kırdırmak,
- Yetkisi olmadığı halde ordu mutasarrıflığına emir vermek.²²⁴

Meclis'te yapılan oturumlarda tüm bu suçlamalar ve eleştirilerden sonra, Başkumandan ve TBMM Reisi Mustafa Kemal'e rağmen Nurettin Paşa'nın mahkeme edilmesi ve görevden alınmasına karar verilmiştir.²²⁵ Zira Mustafa Kemal *Nutuk*'ta, Nurettin Paşa hakkındaki suçlamaları aktardıktan ve buna müteakip kendisinin görevden azledildiğini belirttikten sonra Nurettin Paşa'nın taht-ı muhakemeye alınması kararı çıkmasına rağmen, Meclis'te Nurettin Paşa'yı müdafaa ettiğini ve ağır muameleye maruz kalmaktan kurtardığını kaydetmiştir.²²⁶ Mustafa Kemal ayrıca Nurettin Paşa'yı, 5 Ekim 1921'de yapılan giz-

222 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c. 2, 1985, s. 283

223 Nurettin Paşa'ya yöneltilen suçlamalar sadece Koçgiri konusunda değil, Samsun'da Rumlara uyguladığı kanunsuzluklar ve eleştirileri de içermektedir ancak burada Koçgiri konusundaki suçlamalara yer verilmiştir.

224 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c. 2, 1985, s. 252-282. Ayrıca, Balcıoğlu, s. 272-273.

225 Balcıoğlu, s. 272

226 Mustafa Kemal, *Nutuk*, c. II, s. 630.

li oturumun sonunda “Reis” sıfatı ile yaptığı konuşmada da savunmuştur. Söz konusu konuşma şöyledir:

Efendiler, mevzuu bahis olan zat bir kumandan olduğu için Heyeti Vekileye ne derece alâkadar ise Başkumandanı da o derece alâkadar eder. Bu hususta bir söz söylemeden evvel şu noktayı hatırlatmak isterim ki Heyeti vakile intihabına ait kanda bir nokta vardır. Bu nokta, zannederim ki, ilk defa olmak üzere, Meclise intikal etmiş bulunmaktadır.

Efendiler, ihtilaf, Dahiliye Vekili ile orduda kumanda vazifesiyle muvazzaf bir şahıs hakkında karar vermek, Erkânı Harbiye Reisiyle bana aittir. Nurettin Paşa diğer ordu kumandanları gibi bir ordu kumandanıdır. Fakat pek nazik zamanlara tesadüf eden bazı hadisattan dolayı ordu kumandanları asayiş dahiliyeyi ıslaha tavzif edilmektedir. Asayiş dahiliyeden kaideten mesul Dahiliye Vekaletidir. Fakat vaki isyanlar için bittabi kuvvei askerîyeye, vesaiti askerîyeye ihtiyaç zaruridir.

Nurettin Paşa'nın merkez mıntıkasında bu işe müdahale etmesi de bu sebepten neşet etmiştir. Nurettin Paşa'nın gayrikani efal ve harekâta bulunduğu dair ihbaratta... Ben kendi tarikimle bunları tetkike kıyam ettim. Buna mukabil bazı kanaatler de hâsıl ettim. Tebdiline dair bende kanaat hâsıl olmamıştır. Aynı zamanda Erkânı Harbiye Umumiye reisinin mevzu bahsetmesi üzerine ihtilâfi efkâr husule geldi. Diğer taraftan memul edildiği cihetle asayişin teminine muaffak olamadığından Nurettin Paşa'nın azlini teklif etti. Tabii bu bizde de verilecek olan bir emirle yapılabilirdi. Arzettiğim gibi bittabi bizim tarafımızdan lazimül icra olacaktır.²²⁷

Bununla birlikte Mustafa Kemal *Nutuk*'ta Nurettin Paşa ve babası Müşir İbrahim Paşa hakkında ayrıntılı bilgiler vermiş, Nurettin Paşa hakkında yazılan ve kendisine övgüler dizilen *Tercümeihal-i Risalesi*'ne karşılık olarak hakikatleri dile getirdiğini beyan ederek yaptığı usulsüzlükleri, hileleri, kabahatleri örnekleriyle aktarmıştır. Nurettin Paşa hakkında sert eleştirilerde bulunan Mustafa Kemal, “Nurettin Paşa, zaferin şerefine

227 TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. 2, 1985, s. 287.

en az iştirake hakkı olanlardan biridir” diyerek kendisi hakkındaki kanaatini dile getirmiştir.²²⁸ Ancak Mustafa Kemal, Nurettin Paşa hakkındaki tüm bu kötü sicili bilmesine rağmen kendisini Meclis’te Koçgiri olaylarındaki tutumundan dolayı neden müdafaa ettiğine ve Divan-ı Harp’te yargılanmasını önleyerek idamdan kurtardığına dair bir açıklama yapmamıştır.

3 Kasım 1921 tarihinde Dahiliye Vekaleti ve Başkumandanlıktan gelen yazıyla Nurettin Paşa’ya görevinin bittiği ve mahkeme edileceği bildirilmiştir. Bunun üzerine 30 Aralık 1921’de Nurettin Paşa, Başkumandanlık ve TBMM Riyaseti’ne, Merkez Ordusu kurulduktan sonra gösterdiği faaliyetlerle birlikte, Pontusçuluk ve Kürtçülük etkinlikleriyle ilgili bazı vesikaları da içeren bir “izahname” göndermiştir.²²⁹ İzahnamede kendisine yöneltilen suçlamalara dair savunmalar mevcuttur. Nurettin Paşa, 30 Aralık 1921’de Başkumandanlık Riyaseti ve TBMM Riyaseti’ne gönderdiği izahnamesinde, Koçgiri tenkili ile ilgili suçlamalara şu savunmalarda bulunmuştur:²³⁰

- Ümraniye ve Koçgiri Hadiselerinde kullanılan Osman Ağa’yı, Ordu davet etmiş değildir. Şark Mıntukası’na dahil Giresun’da E.H.U.’ce verilen emirle isyancılara karşı getirildi. E.H.U. önce Giresun Alayı’nın büyük kısmını Kocaeli’ne gönderdi. Fakat 15. Fırka Garp Cephesi’ne gidince, Giresun alayı burada kaldı. Bir taburla Osman Ağa kuvvetleri Ümraniye’ye gelmiştir. 4. Tabur’un Kumandanı olmakla beraber, Osman Ağa, Giresun Alayı’nın Fahri kumandanıydı. Kendisine bu ünvanı, Merkez Ordusu dahil E.H.U. ve Müdafaa-i Milliye Vekaleti vermiştir. Merkez Ordusu emrine ithal edilmiştir. Mevcudu dolgundur. Onu nizamiye kıtası haline sokmak için, Samsun’da Giresun Alayı’ndan, bir taburdan 3 taburlu bir alay teşkili ile, 47 numarasını verdik.

228 Mustafa Kemal, c. 2, s. 729-749.

229 Balcıoğlu, s. 273.

230 Yukarıda belirtildiği gibi Nurettin Paşa’ya yapılan suçlamalar, Samsun ve Koçgiri bölgesinde yapıtı tenkilatlarla ilgilidir. Ancak burada yalnızca Koçgiri ile ilgili olan kısımlar ve savunmasında ona dair cevaplara yer verilmiştir.

Samsun'da iki taburlu Giresun Alayı da bir tabur ilavesiyle 42. Alay adını alarak Giresun alayı namı kaldırıldı. İki alay yapılmıştır.

Ümraniye ve Pontus asilerinin tedibi ve Samsun sahillerinin muhafazasında ve Garp Cephesi'nin ihtiyacı üzerine, Sakarya Muharebesi'nin kazanılmasında faydalı oldular. 42. Alay Kumandanı Hüseyin Avni Bey Sakarya'da şehadet, Osman ağa da 47. Alay Kumandanı olarak Garp Cephesi emrinde ve cephe dedir.

Bu kuvvetleri Ordu'ya E.H.U. ve Müdafaa-i Milliye Vekaleti tahsis etti.

Osman Ağa'yı evvela tanımadım. Birliği Şark Cephesi'nde idi. Koçgiri Hareketi'ni bastırma sırasında Ordu'ya verildiğini öğrendim. Hüsnü idare ile kendisini istihdam ettim. Bu alayın toplarını almak için isyancılar Refahiye'ye baskınlar yaptıysa da başaramadılar. İsyancılardan Azimet Bey, Refahiye'li isyancılara yazdığı mektupta, Osman Ağa kuvvetlerinden endişeye düştüklerini yazmıştı. Osman ağa çok hizmet etti. İsyancılara karşı Kemah halkının yardımına Osman Ağa koştu.

- Hilaf-ı vaki beyanname neşredilmedi. Mesela TBMM'nin tecil-i takibatla ilgili kararnamesinin, orduca gazetelerde neşrinden galattır. Böyle bir mesele mevzu bahis olamaz.
- Ast ve üstlerimce sevilmişimdir. İtaat ederim. Silah arkadaşlarım bunu bilirler.
- Aile hükümeti teşkilatına gelince: Damadım Hüseyin Hüsnü Bey'in²³¹ vatanseverliğini, nezahatini Erkan-ı

231 Nurettin Paşa'nın damadı olarak belirttiği, ismi geçen Hüseyin Hüsnü Paşa, Dersim Harekâtı'nda olağanüstü yetkilere donatılmış olan Ordu Kumandanı, Genel Müfettiş, aynı zamanda Tunceli Valisi olan General Hüseyin Abdullah Alpdoğan'dır. Ancak adının bu dönemde neden Hüseyin Hüsnü Paşa olarak geçtiği bilinmemektedir. Bu durum Mustafa Balcıoğlu'nu yanıltmış olması ki, verdiği bilgilerde Abdullah Alpdoğan'ın, Nurettin Paşa'nın damadı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın oğlu ve dolayısıyla Nurettin Paşa'nın "torunu" olduğu bilgisini vermiştir. Bkz. Balcıoğlu, 2003, s. 14, 20 no'lu dipnot. Ancak Nurettin Paşa ve Abdullah Alpdoğan'ın hayatta olan, aileyi çok iyi bilen yakını Kemal Usal Karagözoğlu, yaptığımız görüşmede Hüseyin Hüsnü'nün değil, Hüseyin Abdullah Alpdoğan'ın, Nurettin Paşa'nın kızı Semiha Hanım'la evli olduğunu dolayısıyla Abdullah Alpdoğan'ın Nurettin Paşa'nın damadı olduğu bilgisini vermiştir.

Harbiyeye tayin eden ve şimdi vekaletle orada bırakan makam iyi bilir. Kardeşim Mümtaz Bey, Balkan Harbi'nde şehid olmuştu. Eniştem Ertuğrul Mutasarrıfı'dır. Üzöldüm.

- Ümraniye Hareketi sırasında kusurlu davranan fertler olmuştur. Emirlere aykırı davrananlar cezalandırılmıştır. Bir babanın iki oğluya boğdurulduğu şeklinde bir müracaat olmadı. 55. Alay hesap memuru Mustafa Bey, Eğin ile Kemah arasında usatça soyularak çırılçıplak kaynanası, çocukları, haremi, iki nefer cümlesi ile bağlanarak Fırat'a atılmıştır. Sadece Mustafa Efendi kurtulmuştur.

Zara, Koçhisar, Kangal, Divriği, Kuruçay, Refahiye kazalarında meskûn Koçgiri ve bazı Alevi Kürt aşiretleri 65-70 sene evvel daha şarktaki vilayetten bu havaliye göç halinde gelecek mesut ve müreffeh yaşamışlardır. Bunlardan Koçgiri yakın zamanda üç mühim hadise yapmıştır. Ümraniye vak'ası da onun kıyımı ve diğerlerinin teşviki ile olmuştur. Bu aşiret, bir sene evvel Refahiye'ye taarruzla, esliha ve mühimmatı yağmaladı. Harbi Umumi'de Erzincan düşünce, pek çok hadise çıkarmışlar. Silahlarını da alarak pek çok asker öldürmüşlerdir.

Haydar Bey mütareke esnasında İstanbul'a giderek, Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti'nin Ümraniye'de bir şubesini kurmuştur. İrtibatı tesisle, İngilizlerin teşvikiyle bu cemiyet isyana çalıştı. Bo Şerif Kürdistan, Bogos Ermenistan'dan bahsederken Avrupa'da, bunlar Karataş köyünden erkan ile içtimada Muhiddinoğlu Ferid'i İstanbul'dan emir almak için gönderdiler. Hem kendileri için, hem de Dersim için emir aldılar. Dersim mektuplarını Kuruçay'dan, Mıgırdıç namındaki bir Ermeni ile mahallerine gönderdiler. Hükümet kuvvete sevk edecek diye, ahaliyi heyecana sevkle, jandarma ve hükümet memurlarına tecavüze başladılar. Haydar ve Alişan'ın Boğazviran'daki konaklarında içtimalar yapıldı. Alişir vasıtasıyla Dersim ahalisıyla, şahsi ve sair yollardan muhabereyle Koçhisar, Kangal, Divriği, Eğin, Malatya, Arapkir civarın-

daki aşairle irtibat kurdular. Elazığ, Bitlis havalisinden İstanbul'a giden şahısların hepsi Koçgiri'ye uğrayarak talimat almışlardır. İsyan sırasında Koçgiri rüesası Ovacık'ta aynı işi yapmışlardır.

Geçen kış Zara'nın Karacaviran nahiyesinde şakilerce jandarma müfrezesinin silahlarının gasp edilmesi, Zara'da çok olan asker firarilerinin takibine silahla mukabele edilmesi için gönderilen kuvvetin, vücudunu kıyam bahanesi eden rüesa müsellaht adamlarını cem ile, Ümraniye İsyanı'nı vücutta getirmişlerdir. 6. Süvari Alayı Kumandanı'nın şehit, zabitan, efrad, Zara Kaymakamı ve memurini hükümeti esir almışlardır.

Esliha ve cephanesini gaspla, Garp Cephesi'nde başlayan düşmanın, ikinci taarruzuna müsadif bu hareket Dersim'e sırayetle umumi bir mesele olma istidadı göstermiştir. Zara tamamen; Koçgiri, Kangal, Divriği, Eğin, Kuruçay, Kemah, Erzincan, Refahiye, Suşehri kısmen Ovacık ve Çemişkezek aşairi Fırat'ı geçerek, vakaya iştirak ettiler. Mutileri mahv ile cebr ile kendilerine katmak ve silah derc ettiler. Bunlardan ussat, TBMM'ni çete, kendilerini hükümet olarak görüyorlardı. Sivas'ı ıskat ile Ankara'ya yürüyeceklerdi. Bunu söylediler. Düvel-i İtilafiyе'nin Kürdistan'ı kabul ettiğini ancak TBMM'nin bunu iptal ettiğini, bölge halkını TBMM'nin keseceklerini söylediler. Müslih, sulh istedik. Ussat silahlanmaya ve Dersim'den adam getirmeye devam etti. Kuruçay'ı mahvettiler. Ussat azdi. Ahali-i sadıkayı da korumak lazımdı. Hareket sırasında adilane, kanuni, pederane davranılmıştır. Yakalananlar Divan-ı Örfiye verilmiştir. İsyan yayılarak kazalara saldırmak suretiyle sadık ahali mahvolmuştur.

Ussat Rüesası, Dersim'in Larenk Mevkii'nde Kongre toplamışlar, imhasına çalışınca bir şey yapamadılar.

Mevkufları kurtarmak isteyen pek çok olmuştur. Einin Bey gibi Erzincan Mebusu, Osman Fevzi Efendi dahi afv için orduya müracaat etti.

İsyandan sonra mal ve hayvanların iadesi yapıldı.

Ussat af edilirse tekrar şekavete başlayacaktır. Ümraniye is-

yan mıntıkasında, Sünni köyler müstesna; hiçbir yerde cami ve mescid yoktur. Efrad'ın adı İslâm'dır. Bu nokta-i nazardan tedrisat yapılmalıdır.²³²

Nurettin Paşa, yukarıda yer alan bu izahname dışında 3 Ocak 1922'de, TBMM'ye ve Başkumandanlığa, Sabık Merkez Ordusu Kumandanı imzası ile yeni belgeler sunmuştur. Bu belgelerde Koçgiri ile ilgili, daha önce izahnamesinde yer alan 9. maddeye ilave notuyla şunları kaydetmiştir:

Ümraniye hadisesinden 9 ay sonra konunun gündeme getirilmesini o vakte kadar aff-ı umumi istihsalinin tecil-i takibat karnamesiyle zail olmasında görüyorum.

Ümraniye hadisesi amillerinden Taki; isyancıların elebaşlarından. Haydar ise Ümraniye Nahiyesi Müdürü ve Koçgiri rüesasındandır. İstanbul'a gidip gelerek Ümraniye'de Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti teşkil ederek Ümraniyelileri tertip eden Mustafa Paşazade Haydar'dır. Her ikisi de Divan-ı Harb'te idama mahkûm oldu.

Biran evvel hakkımdaki gayr-i kabil vaziyetin intacıyla, şu azaba nihayet verilmesini bir kere daha arz ve istirham eylerim efendim.²³³

Nurettin Paşa'nın izahnamesi, 16-17 Ocak 1922 tarihinde TBMM'de yapılan gizli oturumlarda üyelere okunmuştur. TBMM Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal, yaptığı konuşmayla adı geçen izahnameyi okuduğunu ve Tahkikat Heyeti ile görüşüğünü belirttikten sonra Nurettin Paşa hakkında verilen mahkeme edilme kararının ağır olduğunu ekleyerek bu kararın kaldırılmasını istemiştir. Bazı üyelerin karşı çıkmasına rağmen Meclis, Nurettin Paşa'nın daha önce verilmiş olan mahkeme edilme kararını kaldırmıştır.²³⁴

Bu kararın kaldırılmasında Koçgiri Tahkikat Heyeti'nin Meclis'e sunduğu raporunda, Nurettin Paşa ile ilgili olumlu düşüncelerin de yer almış olmasının etkisi de kuvvetle muhtemeldir.

232 Balcıoğlu, s. 273-280.

233 A.g.c., s. 283.

234 A.g.c., s. 284.

Raporda Nurettin Paşa ile ilgili şu görüş ve kanaatlere yer verilmiştir:

(...) sıfatıyla vazife-i askerîyesini pek parlak bir surette ifa etmiş olan müşarûn-ileyh mevadd-ı müte'âkibede tasrîh edildiği vechile idari ve siyasi hususla müteallik icraatında selahiyeti haricinde ve Meclis-i Âlinin akide-i siyasisine muhalif olarak hareket etmemiş olsa idiler Heyet-i Vekilenin kendilerine karşı izhar etmiş olduğu şükran ve minnetdâriye daha ziyade kesb-i liyakat etmiş olacaktı!

Ancak Merkez Ordusu Kumandanı Nureddin Paşa Heyet-i Vekile tarafından –Meclis-i Mahallinin peşîn-i ittıla' ve tasvibine arz edilmeksizin– hudud ve şümülû gayrimusarrah ve gayrimuayyen bir selahiyet-i vasia verilmiş idi ve müşarûni-leyh bu selahiyeti Meclis-i Âlinin Heyet-i Vekilesine bile etmemiş olduğu hududun da haricinde olmak üzere telakki ederek tatbik etmiş ve maa-teessûf bu tatbikat ve icraatı meyânında halkçılığı şiar edinmiş olan Hükümet-i Milliyemizin prensipte, akide-i siyasisine mugayir olanlar da mevcut bulunmuştu. İşte bu nev' icraat-ı fevkalade ve şedide ile müterâfık ve daha diğer kanunsuz bazı vukuattır ki Meclisi muhriz bi-hakkın teslîh etmiş ve Heyet-i Acizanemizi icrayı tahkikat için mahalline i'zam-ı sevk eylemiştir. Ancak heyetimiz şunu hassaten tasrîh ve i'tiraf etmeyi bir vazife addeder ki Merkez Ordusu Kumandanı Paşa tatbikini tasavvur ettikleri idari, siyasi tedabirin cümlesini kable't-tatbik –adetâ bir istizan mahiyetinde– daima Heyet-i Vekileyeye arz ve iblağ etmiş ve Heyet-i Vekile ise bu maruzata karşı adem-i muvafakâtı mutazammın hiçbir tebligat cevabiyede bulunmamak suretiyle muvaffakat kayyumesini izhar eylemiştir..Dahiliye Vekleti'nin –mülk-i selîm kalmış olan– son müdahalesi ise [(boşluk) numrolu vesikaya müracaat] Ordu Kumandanlığı'nın –Erkan-ı Harbiye-i Uınumiye Riyasetince de hassaten şayanı tervec görülen– [memleketin memurin-i mülkiye-i hâzıradan istihlası] hakkındaki tekliften mütevellid hususu bir heyecan ve endişeden ileri gelmiş olduğu daha yeni tevhid etti-

ği gibi aynı zamanda Heyet-i Vekile azasının müşterek hiss-i mütevelliyet ile vukuatın, icraatın takib ve idare edilmediğini de enzâr-ı teessüfe arz etmektedir.²³⁵

Heyetin raporunda yer alan ilk paragrafta “Nurettin Paşa'nın görevini çok parlak bir surette yaptığı ancak hakkında açıkça belirtilen siyasi ve idari konularla alakalı uygulamalarında, yetkisi dışında ve Meclis'in siyasi esaslarına muhalif hareket etmemiş olsaydı kendisine karşı gösterilmiş olan şükran ve minnettarlığı daha çok liyakatle elde etmiş olacaktı” yönünde övgüyle karışık eleştiriyi yer verilmiştir.

Raporda devamında, Nurettin Paşa'ya Vekiller Heyeti tarafından –önceden Meclis'in onayına sunulmaksızın– sınırı ve kapsamı açık ve belli olmayan geniş bir yetki verildiği belirtilmektedir. Kendisinin bu yetkiyi kullandığını ancak üzüntü veren bu tatbikat ve icraatının halkçılığı şiar edinmiş olan milli hükümetin prensipte siyasi ilkelerine aykırı olan uygulamaların da mevcut olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla şiddetle karışık çeşitli olağanüstü yetkilerin ve diğer bazı kanunsuz vukuatların varlığının bunların araştırılması için Meclis'in heyeti görevlendirmeye sevk ettiği kaydedilmiştir. Heyet, raporun devamında, Nurettin Paşa'nın yaptığı uygulamalarda, özellikle öncesinde Vekiller Heyeti'ne bildirme konusunda kabahatinin olmadığı, yaptığı hemen her icraatı adeta izin alırcasına bildirdiği yönündeki düşüncelerini kaydetmiştir.

Koçgiri Tahkikat Heyeti'nin Nurettin Paşa hakkında yazmış olduğu kısmen olumlu bu kanaat ve düşünceler, Nurettin Paşa'nın yazmış olduğu izahnamesi ve Mustafa Kemal'in Meclis'te kendisini savunması gibi nedenler Paşa'nın daha önceden verilmiş mahkeme edilme kararının kaldırılmasında etkili olmuş olmalıdır. Ancak bu kararın kaldırılması, Paşa'nın görevinden azli hükmünü değiştirmemiştir.

Koçgiri Hadisesi konusuyla Meclis'te yapılan gizli oturumlar sonucu ayrıca Koçgiri ve Dersim'de olayları yerinde incelemek

235 TBMM Arş., “Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu”, no: 34, sayfa sayısı belirtilmemiş.

ve rapor etmek amacıyla bir araştırma/inceleme (Koçgiri Tahkikat Heyeti) kurulu oluşturulmasına karar verilmiştir.

Koçgiri Tahkikat Heyeti ve Raporu

TBMM'de yapılan, Koçgiri Hadisesi konulu görüşmeler sonucunda alınan karar doğrultusunda Koçgiri'de olayların yerinde incelenerek tarafsız bir görüş bildirilmesi amacıyla oluşturulmasına karar verilen Tahkikat Heyeti'ne Bolu Mebusu Yusuf İzzet Paşa, Amasya Mebusu Ragıp, Karahisar-ı Sâhip Mebusu Hulusi, Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali ve Sinop Mebusu Hakkı Hilmi beyler seçilerek görevlendirilmişlerdir.²³⁶

Heyetin göreve başlamasından önce, Dersim Mebusu Hasan Hayri Bey tarafından verilen,²³⁷ heyetin bölgeye gidinceye kadar Divan-ı Harp ve İstiklal Mahkemesi'nce tutuklananlar hakkında hiçbir muamele yapılmamasına dair önerge kabul edilerek 7 Ekim 1921'de TBMM tarafından bir kararla yayımlanmıştır.²³⁸ Yine 6 Ekim 1921'de kabul edilen önerge ve mazbata doğrultusunda, oluşturulacak olan Koçgiri Tahkikat Heyeti'nin Dersim ve havalisi hakkında da inceleme yapmasına karar verilmiştir.²³⁹ Alınan bu karara, Seyid Rıza ve Mustafa Kemal arasında yapılan yazışmalarda da değinilmiştir.

Heyetin Dersim'e de gideceği haberini alan Seyid Rıza, bu konudaki düşüncelerini ve heyetten isteklerini maddeler halinde bir telgrafla Mustafa Kemal'e göndermiştir. "Erzincan'dan Seyid Rıza tarafından 13 Teşrin-i sâni sene 37 (13 Kasım 1921) Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne" diye başlayan telgrafta şu maddeler yer almaktadır:

236 Yapılan bu görevlendirilme, TBMM Riyaseti Celilesi'ne atfen İcra Vekilleri Heyeti'ne 2 Kasım tarihinde resmî olarak bildirilmiştir. ATASE Arş., 15 Kasım 37 (1921) tarihli, K: 1542, G: 16 no'lu belge.

237 ATASE Arş., 6/10/37 (1921) tarihli, K: 1542, G: 10aa no'lu belge.

238 ATASE Arş., 10 Teşrin-i Evvel (Ekim) 337 (1921) tarihli, K: 1542, G: 10 no'lu belge.

239 ATASE Arş., 18 Teşrin-i Evvel (Ekim) 337 (1921) tarihli, K: 1542, G: 10ab no'lu belge.

Madde 1- Dersim ve Koçgiri vâkay'inin adl ve hakkâniyet dairesinde tahakkukuna dair ta'yin buyurulan hey'et-i tahkike hususundaki müşfik ve adâletperver irâde-i sâmilelerine umûm namına arz-ı teşekkürât eyleriz.

2- Aşâ'irin ahvâl-i zevcesi vukûfiyetnâmesi cümlemizce müsellem olan Dersim Mebûsu Hasan Hayri Bey'in hey'etine terfik ve iltihâkına müsâ'ade-i devletleriyle millet-i necibe-i Islâmiye arasında mevcûd nîfak ve şikâkı esbâbının zâhire ihrâcı ve hakkın izhârıyla mes'elenin mâhiyetini tebeyyün idilmek üzere hey'et-i muhteremenin bir an evvel Dersim'e hareketlerinin emr-i sâmilere hâsseten... ve umûm Dersim aşâ'irinin her türlü hidemât-ı vataniyye amâde bulunduğunu arz eyleriz.

3- Sivas Vali-i sâbıkı Cemal Bey e'azil-i şahsına hedef olub Dersim'e gelerek ve öteden berû hüsn-ü hizmet-i (silik) cümlemizce ma'lum olan ve muhtimizin güzin-i vatan perver evlâdından Baytar Nuri Efendi şanlarına tertib iden mes'uliyet-i kânûniyenin tazammumuna amâde bulunduğumuzdan mûmâ-ileyh hakkında Sivas Meclis Idâre ve Adliyesince vâki' mu'amelât ve hukûkunun hakk-ı adaletine ircâ'i husûsundaki irâde-i sâmilerinin emir ve iş'âr buyrulmasını ilâveten istirhâm eyleriz fermân

Dersim Umûm Aşâ'iri nâmına
sâdâtdan Seyyidd Ibrahimzade Rıza²⁴⁰

Bu telgrafa Mustafa Kemal'in 15 Teşrin-i sâni 1337 (15 Kasım 1921) tarihinde gönderdiği cevap ise şöyledir:

Erzincan'da Dersim Aşâ'ir Rü'esâsından Seyyid Ibrahimzâde Seyyid Rıza Bey'e

Adl ve hakkâniyet da'iresinde vazife-i milliyesini ifâ eylemeyi kendisine umde ve rehber-i harekât itihaz eylemiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Dersim ve Koçgiri vakâyi'inin tedkik ve tahkiki için bi-taraf ve şâyân-ı itimâd zevâtdan mürekkeb bir hey'eti intihâb ve tefrik iderek yola çıkarmış olmağ-

240 Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Kutu no: 1/19 (5-3), Fihrist no: 168-1.2.3 no'lu belge (belgenin orijinali için bkz. EK 9.

la hey'et-i müşârûn-ileyhânın netice-i tahkîkât ve tedkikâtına kemâl-i itminân ile intizâr olunması zarûridir efendim. '

Türkiye Büyük Millet Meclisi Re'isi
Baş Kumândân Mustafa Kemal²⁴¹

Telgrafın içeriğinden anlaşılacağı üzere Seyid Rıza, Koçgiri meselesinin çözümlenmesi hususunu, gelecek heyetten beklediklerini dile getirerek bu konuda oluşturulan girişimden dolayı tüm Dersim namına Mustafa Kemal'e teşekkür etmiş ve bu konuda her türlü vatan hizmeti için hazır beklediklerini söyleyerek bir nevi itaatlerini bildirmiştir. Mustafa Kemal ise Seyid Rıza'ya TBMM'ce Dersim ve Koçgiri hadisesini araştırılması ve incelenmesi için güvenilir ve tarafsız kişilerden oluşturulmuş bir heyetin yola çıkmış olduğunu bildirerek, adı geçen heyetin inceleme sonucunun beklenilmesinin zorunlu olduğunu bildirmiştir.

Ancak "Koçgiri Tahkik ve Dersim Tetkik" unvanıyla oluşturulan bu heyetin "Dersim incelemesi" kısmı, "Dersim'e giderek inceleme yapılmasının kış mevsiminden dolayı çok zor olduğu" gerekçesiyle heyetin üç encümenin ortak kararıyla iptal edilmiştir.²⁴²

Koçgiri Tahkikat Heyeti'nin, bölgeye giderek yerinde yaptığı araştırma ve incelemeler sonucu "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu" adıyla kaleme aldığı raporu TBMM'ye sunmasıyla görevi son bulmuştur. Kitap boyunca birincil ve temel kaynak olarak sıklıkla başvurulmuş ve verilerinden yararlanan bu rapor Koçgiri İsyanı konusunda gerek bölge halkı ile yapılan doğrudan görüşmelerin değerlendirilmesi gerek konuyla alakalı resmî yazışmaların toplanarak incelenmesi sonucu yapılan yorum, kanaat ve değerlendirmeleri içermektedir. Raporda, heyetin ne amaçla görevlendirildiği, yetki alanlarının uygulanması, bölgeye gidiş tarihleri, bilgi edinmek için kullandıkları metot gibi birçok konuda yer alan bilgilerle birlikte Koçgiri olayları konusunda çok ayrıntılı olarak verilen bilgiler

241 Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Kutu no: 1/19 (5-3), Fihrist no: 168 no'lu belge (belgenin orijinali için bkz. EK 10.

242 TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", no: 34, s. 2-4.

ve isyanın neticesine dair bilgiler de mevcuttur. Heyetin, tarafsız olarak yapılacak bir araştırma şiarıyla başladığı incelemenin sonucu olarak ortaya çıkan bu rapor, Koçgiri olayları ve isyanı hakkında bu güne kadar yapılmış çalışmalara ek olarak, birçok yeni bilgiyi bir arada içermesi, sonucu itibarıyla hükümetin tutumu ve alınacak kararları belirlemiş olması ve özellikle de Koçgiri’de meydana gelen hadiselerin mahiyeti konusunda karar vermesi açısından oldukça önemlidir.²⁴³

“Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu” adıyla yayımlanan rapor, 50 sayfa olup Sinop Mebusu Hami Hakkı, Bolu Mebusu Yusuf İzzet, Amasya Mebusu Ragıp, Afyonkarahisar Mebusu Hulisi imzalarını taşımaktadır.²⁴⁴

Heyet, görevlendirilme nedenlerini ve gerekçelerini, bölgeye gidiş tarihlerini ve ilk irca ettikleri faaliyetleri ve o günkü mevcut durum hakkındaki genel bilgileri raporun ilk sayfalarında beyan etmiştir.²⁴⁵ Raporun bu bölümünde Tahkikat Heyeti, görevlendirme gerekçesini özetle şöyle açıklamıştır: Koçgiri Hadisesi nedeniyle hükümetçe takip edilen “tenkil harekâtı”ndan dolayı meydana gelen –bölgedeki– üzüntüleri gidermek amacıyla adı geçen yerde tutuklu bulunanların affı hakkında, bazı üyeler tarafından verilmiş olan kanun tasarısını inceleyen komisyonun (Adliye, Dahiliye, Müdafa-i Milliye) mazbatası (kararnamesi) bulunmaktadır. Bu kararnamede: Milli hükümetin kurulmasından beri, Misak-ı Milli’nin hedeflediği gayeler aleyhinde ortaya çıkan isyan hareketinin asıl faili ve sebep olanlarının şiddetle cezalandırma ve gerisini af etme suretiyle, meydana

243 Bu raporun bazı bölümleri –raporun başı ve sonunun eksik olduğu bilgisi verilerek– daha önce Rozarin Doğan tarafından Cumhurbaşkanlığı Arşivi’nde bulunan “Koçgiri Dosyası”ndan kısmen deşifre edilerek *Aydınlık* gazetesinde yayımlanan bir yazı dizisinde kullanılmıştı (Ayrıca Baki Öz de çalışmasında Doğan’a referans vererek rapordan bahsetmiş ve bazı kısımlarını kullanmıştır). Fakat raporun şu ana kadar mevcut olan aslı ve tamamı, TBMM Arşivi’nden edinilerek ilk defa bu kitabın altyapısını oluşturan doktora tez çalışmamda kullanılmıştır. Bkz. Dilek Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı’nın Sosyo-tarihsel Açından Analizi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora tezi, Ankara, 2014.

244 TBMM Arş., “Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu”, 34 no’lu belge. Raporun orijinal metninden örnek için bkz. EK 11.

245 A.g.r., s. 1-4. EK 12.

na gelen fena olayların giderilmesi, zaferin şerefine bir kere daha kabul edilmiş, bu olayın suçlularının henüz yakalanmamış olanlar hakkında Vekiller Heyeti'nce kabul edilmiş olunan "te-cil-i takibat" kararının, adliyenin bağımsızlığını gölgeleyecek mahiyette bulunarak bu usulde devam edilmemesi konusunun Vekiller Heyeti'ne tebliğ edilmesi lüzumlu görülmüştür. Bu konuda genel heyetteki müzakereler sonucunda üç komisyonun ortak kararnamesi esasıyla kabul edilerek, Koçgiri bölgesinde meydana gelmiş olan olayların asıl faillerini meydana çıkarmak suretiyle gerisini affederek yüce Meclis'e arz etmek ve aynı zamanda hadisenin tenkili konusunda hükümetin uygulamalarını da incelemek üzere Meclis'ten beş kişiden oluşan bir anket heyetinin güven yetkisiyle olay yerine gönderilmesine karar verilmiştir. Bu heyete aynı zamanda Dersim havalisinde dahi incelemelerde bulunarak, bu bölgede Teşkilat-ı Esasiye Kanunu dahilinde sonuçlanacak en iyi idare şekli ile acele yapılması lüzumlu görülecek iktisadi ihtiyaçlar hakkındaki düşüncelerin Meclis'e arz edilmesi görevi de ilave olarak verilmiştir.

Raporda devamında heyetin bölgeye gidiş tarihleri ve orada yaptıkları faaliyetler anlatılmıştır. Buna göre raporda heyetin, 4 Kasım 1921 senesinde Ankara'dan hareket ederek Sivas'a vardığı ve 12 Kasım'da da kaldırılan Divan-ı Harbi Örfi'de Koçgiri Hadisesi ile alakalı mevcut bütün evrakı teslim alarak görevini yapmaya başlamış olduğu beyan edilmiştir.²⁴⁶ Heyet, öncelikle adı geçen hadise dolayısıyla tutuklu bulunan 428 şahıstan –ki bir kısmı zaten Divanı-ı Harbi Örfice tahliyesine karar verilmiş olan– 218 kişinin tutukluluklarının devamına lüzum görmeyerek muhtelif tarihlerde Sivas Müdde-yi Umumiliği (savcılığı) vasıtasıyla tahliye ettirdiklerini kaydetmiştir. Geri kalan tutuklularıyla hadiseyle muhtelif derecelerde alakalı görerek haklarındaki mevcut resmî belgelerden edindikleri bilgi ve kanaati, olayların meydana geldiği bölgede bizzat araştırarak kesinleştirdikten ve Mec-

246 Mevcut olmayan evrakların ise heyetin görevde bulunduğu süre zarfında resmî makamlardan istendiği, karşılığında istenilen belgelerin gönderildiğine dair çok sayıda belge mevcuttur. Örneğin ATASE Arş., K:773, G: 163aa, 163ab, 163ac, 163ad, 163ae, 163af, 163ag, 163ah, 163aj, 163ak, 163al, 163am, 163an no'lu belgeler.

lis'in görüşüne sunduktan sonra, tutuklulara yapılan muameleyi sonlandırmak istediklerini kaydetmiştir. Aynı zamanda gerek tenkil harekâtından doğan mahalli üzüntünün giderilmesi gerek hükümetin tenkil harekâtındaki icraatını araştırmak üzere 6 Aralık 1921'de Sivas'tan Koçgiri bölgesine (Zara) hareketle iki günlük incelemeden sonra 9 Aralık'ta İmraniye'ye gitmiş olduklarını belirtmişlerdir.²⁴⁷ İmraniye'de kalınan üç gün zarfında isyan harekâtı ve tenkil harekâtının cereyan ettiği sahadaki köylerden, davet ve celbedilen heyetlerden hadisenin mahiyeti, faileri ve teşvik edenleri ve ayrıca tenkil harekâtının sonuçları hakkında görüşme yaptıklarını kaydetmişlerdir. Raporunda ayrıca bu isyan ve tenkil harekâtının sonucu olarak, 2.000'e yakın hanenin harap olduğunu, o kadar hane halkının da ciddi, elim bir sefalet ve perişanlık içerisinde bulunmuş olduklarını görerek bu talihsiz halka acele olarak altı aylık geçimlerinin sağlanması konusunu, 11 Aralık'ta bir telgrafla Meclis'e arz ettiklerini kaydetmişlerdir. Heyet daha sonrasında 13 Aralık'ta İmraniye'den Zara'ya gittiklerini, vazife icabı orada iki gün kaldıktan sonra 18 Aralık günü Sivas'a döndüklerini kaydetmiştir. Heyetin raporunda verdiği bilgilerden 22 Aralık 1921 Perşembe günü, Hıyanet-i Vataniye suçlarından bir kısmının affına dair 19 Aralık 1921 tarih ve 170 numaralı kararnamayı bildiren telgrafı aldıkları da ayrıca anlaşılmaktadır. Raporunda, adı geçen kararnamede, heyetin görevi olan amilleri ayrı tutarak kalanların affını Meclis'e arz etme konusundaki yetkilerinin devamına dair bir kayıt bulunmadığından ve ayrıca Koçgiri Hadisesi'nin siyasi bir mahiyette görülmesiyle arz edilmek istenen af kanunundan istisnasının düşünülmesinden dolayı, kalan tutuklular hakkında yapılacak işlemler konusunun bundan sonra kanun mahkemelelerine ait olduğu kararını aldıkları da beyan edilmiştir. Heyet, raporunda bu kararlarından dolayı hadiseyle ilgili olan mevcut evrakların 25 Aralık 1921'de Sivas Müdde-i Umumiliği'ne teslim edildiğini bir telgrafla TBMM'ye bildirdiklerini ve bu suretle heyetin bölgedeki Koçgiri incelemesi ve suçluların tutuklanmalarına dair görevlerinin son bulduğunu beyan etmiştir.

247 ATASE Ars., 6/12/37 (1921) tarihli, K: 773, G: 163al no'lu belgede de aynı bilgi verilmektedir.

Heyet, devamında “Koçgiri Tahkikat Neticesi” başlığıyla, yaptıkları araştırmanın sonucunu bildirmiştir. Bu sonuca göre heyetin Koçgiri Hadisesi konusundaki görüşü şöyledir:

Koçgiri Hadisesi hakkında icra ettiğimiz tahkikatın netayicinden en mühim madde 1. madde bu hadisenin tamamen bir mahiyet-i siyasiyede olarak başlamış olmasıdır. Şöyle ki İstanbul Hükümeti tarafından tasdik edilmiş olan Sevr Ahidnamesi'nde Kürdistan'a bir muhtariyet-i idarenin vaad ve tasdik edilmiş olması ve vahdet-i milliye ve İslâmiyemize kâsd eden hainlerin suvar-i muhtelifle ile her suretle vaki olan telkinat, teşvikat ve tahrikatın da inzimâmı Misak-ı millimizin hududu dahilinde bulunan bu vâsi' mıntıkada meskun Kürd unsurunda (...) bazılarında bir muhtariyet-i idare istihsaline ma'tuf bir hareket ve faaliyet-i siyasiye uyandırmış, işte Koçgiri hadisesi bu siyasi faaliyetin felaket engiz tezahürat-ı fi'iliyesinden birisini teşkil etmiştir. Binâenaleyh hadisenin mebdei sene 37 mübadisinden değil 36 senesi evasıtından itibar edilmek iktiza eder.

Hadisenin 36 senesinde ve bir mahiyet-i siyasiyede başlamış ve öylece sene 37 senesinde devam etmiş olduğu elde edilen birçok vesaik ile ve ayrıca heyetimizce mahallinde yapılan tahkikatla tezahür etmiş ve işbu vesaik raporumuzun (1) numaralı melfufatında cem olunmuştur.

Rapordaki bu açıklamadan anlaşılacağı üzere heyet Koçgiri Hadisesi'nin tamamen siyasi mahiyette başlamış olduğunu beyan etmiştir. Buna göre, İstanbul hükümeti tarafından onaylanmış olan Sevr Antlaşması'nda, Kürdistan'a bir muhtar (özerk) idare vadedilmiş olması ve ayrıca milli bütünlük ve İslâmiyet'e kast edenlerin telkin, teşvik ve tahriki, Koçgiri bölgesinde meskûn bazı Kürt unsurunu, bu özerk idare elde etme gayesiyle siyasi faaliyet ve hareketlere yöneltmiş, bunun sonucunda da Koçgiri Hadisesi meydana gelmiştir. Bununla birlikte hadisenin başlangıcının 1921'de olmadığını, 1920 yılında siyasi mahiyette başlayarak devam etmiş olduğunun yapılan incelemeler sonucunda anlaşıldığı kaydedilmiştir.²⁴⁸

248 TBMM Arş., “Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu”, no: 34, s. 4-5.

Hadisenin Sonuçları

Koçgiri Hadisesi'nin sonuçlarını öncelikle Koçgiri Tahkikat Heyeti'nin raporundan aktarmak yerinde olacaktır. Heyet, raporun bu bölümünde Tahkikat Heyeti'nin teşekkülünü ve bölgeye gönderilmesine gerekçe olan, inceleme yaptıkları "tenkil harekâtı uygulamalarının" sonuçlarını beyan etmiştir.²⁴⁹

Bu bölümde aktarılan bilgilere göre, heyetin de belirttiği gibi daha çok, Koçgiri'de uygulanan "Tenkil Harekâtı"nın sonuçlarına yer verilmiştir. Metnin orijinalinde yer alan maddeleri özetleyecek/sadeleştirecek olursak heyetin incelemeleri sonucu, Tenkil Harekâtı'ndan dolayı ortaya çıkan tablo şöyledir:

- 1- Tahkikat Heyeti, Sivas'a ulaştığında, 405 kişiyi tutuklu olarak Sivas hapishanelerinde bulduklarını kaydetmiştir. Heyet, bu kişilerin bir kısmının, aslında suçlu olduğundan değil fakat olayların meydana geldiği bölgede bulunmalarından kaynaklı keyfî olarak ve kendilerinden olaylar hakkında bilgi almak ve ayrıca siyasi bir tedbir olarak nakledilip uzaklaştırmak suretiyle Sivas'a sevk edildiğini ve aylardan beri tutuklu buldukları açıklamasını yapmıştır. Heyet, bu gibi kişilerin bazılarının tutukluluklarına gerek görme-yerek tahliye ettirdiklerini beyan etmiştir.

Bununla birlikte, söz konusu tutukluluklarda, hadisenin başlıca sorumlularından olan aşiret reislerinin bir kısmının kendiliginden teslim oldukları belirtilmiştir. Ayrıca eski Divriği Kaymakamı olan Alişan Bey'in, 18 Haziran 1921'de Erzincan'da teslim olduğu ve teslimiyetinin Ordu Kumandanlığı'nca kabul edilerek Erzincan'da ikamet etmesine müsaade edildiği, raporda kaydedilmiştir.

- 2- Heyet, yakılmış ve tahrip edilmiş hane, köy ve kasabalar hakkında yerinde yaptığı resmî ve özel incelemeler sonunda gerek askerîye tarafından gerek yetkili olmayan kişiler tarafından bölgede toplamda 1.703 Kürt hanesinin yakılmış ve tahrip edilmiş olduğunu rapor etmiştir. Heyet buna

---

249 A.g.r., s. 43-? (sayfa no yok). Bkz. EK 13 .

mukabil, Kürtler tarafından Kemah'ta 80 hanenin yakıldığını eklemiştir.

Heyet ayrıca tenkilat sırasında yapılan bu tahribat sonucu Zara kazasında 96, Refahiye kazasında 11 köyün mahvolarak ortadan kalktığını beyan etmiştir. Heyet, tahribata maruz kalan bu köy sakinlerinin sağlam kalan önemli bir kısmının diğer çevre Kürt köylerine iltica ettiklerini, bir kısmının da harap olmuş meskenlerinin enkazı altında pek sefil bir halde bulduklarını eklemiştir.

- 3- Heyet, çarpışmalar sırasında 1.000'e yakın kişinin öldüğünün, 100 kadar kişinin de yaralandığının tenkil harekâtına dair ordu raporlarının incelenmesi sonucu anlaşıldığını beyan etmiştir. Heyet, Kürtlerden belirtilen bu sayıdaki ölü ve yaralıya karşın, askerî birliklerdeki ölü ve yaralı sayısının toplamda 200'ü geçmediğinin tespit edildiğini belirterek her iki tarafın kayıpları karşılaştırdığında tenkil harekâtı sırasında "masumların da öldürüldüğü" rivayetinin yanlış olmadığı kanısının da hasıl olduğunu beyan etmiştir.
- 4- Heyet, yaptıkları inceleme sonucunda tenkilat sırasında meydana gelen zulüm, zorla mallara el koyma ve yağma olayları hakkındaki görüşlerini bu maddede vermiştir. Buna göre, Merkez Ordusu Kumandanı, isyanda direnenlerin mal, eşya, hayvan ve erzakına el koyulmasını resmî bir emirle askerî birliklere emretmiştir. Bu emrin tamamen uygulandığının ve fakat tatbikat sırasında işin yağmacılığa kadar varmış olduğunun, ancak bu yağma olaylarının önemli bir kısmının Kürt ve Türk ailelerine mensup yerli ahali arasında meydana gelmiş olduğunun heyetin incelemesi sonucu anlaşıldığı kaydedilmiştir. Heyet bu durumun, hükümetin gasp edilen malları taraflara iade etmemiş olmasından dolayı sorunlu bir dava olarak kaldığını, üzüntülerini bildirerek eklemiştir.

Bununla birlikte askerî birlikler tarafından el konulan – gerçek miktarı tespit edilememiş– pek çok hayvanın satılması ve bedelinin ordu namına yerel mal sandıklarına teslim edilmesi amacıyla Ordu Kumandanlığı'nca komisyon-

lar oluşturulmuşsa da el konulan mal ve hayvanatın önemli kısmının Giresun havalisine nakledilmesi suretiyle kullanıldığına tespit edildiği heyet tarafından beyan edilmiştir. Heyet ayrıca Ordu Kumandanı'nın bu olaylar karşısında harekete geçerek mani olmak istediğini ve sorumlularının takibata alınmalarına dair girişimde bulunmasına rağmen meydana gelen bu tür suiistimallere engel olamadığını da ilave etmiştir.

Heyet ayrıca tenkil harekâtı esnasında, Imraniye Nahiyeye Müdürlüğü'ne atanmış ve daha sonra Zara kaza kaymakamlığında bulunmuş olan Abdülkadir Bey'in, nahiyeye müdürlüğü zamanında Kürtlere ait el konulmuş hayvanatından bir kısmını zimmetine geçirdiğinin tespit edilmesiyle görevinden el çektiler mahkemeye sevk edildiğini kaydetmiştir. Koçgiri Tahkikat Heyeti, yaptığı bu incelemeler sonucu erzak ve hayvanlarına el konulmuş bu talihsiz halkın, çok acı hayat şartları içinde bulunduğunu gözleyerek, bunlara altı aylık erzak ve tohumluk zahire verilmesi konusunu, Meclis'e bir telgrafla arz ettiklerini eklemiştir.

- 5- Heyet, daha önceden şikâyet edilen bölgedeki iffet ve namusa tecavüz konusundaki görüşlerini bu maddede dile getirmiştir. Buna göre, heyet Imraniye'ye gittiğinde güçlüğü düşmüş köylerden çağırdıkları kadın ve erkeklerden oluşan grupların aktarımlarında ve yapılan şahsi müracaatlarda verilen ifadelerde tenkilat sırasında birçok kadın ve kızın iffet ve namusuna tecavüz edilmiş olduğunu iddia ettiklerini kaydetmiştir. Ancak heyet, bu iddiaların çoğunun gerçek olmaktan çok tenkil harekati hazırlıklarının olduğundan büyük göstermek amacıyla ortaya atıldığını zannettiklerini, buna karşın bu gibi bazı faciaların olduğunu da büyük bir üzüntüyle tahmin ettiklerini beyan etmiştir.
- 6- Koçgiri Tahkikat Heyeti, raporun bu maddesinde yukarıda sözü edilen bazı uygulamaların, milli hükümetin siyasi esaslarına aykırı olarak yürütülmesinden dolayı "hükümette en büyük sorumluluğun, Vekiller Heyeti'ne ait olduğu" konusunda hemfikir olduklarını beyan etmiştir. Heyet, tes-

pit edilen bu sorumlulukların neler olduğunu şu maddelerle açıklamıştır:

- B- Büyük Millet Meclisi yürürlükte olduğu halde, Merkez Ordusu Kumandanlığı'na verilen olağanüstü yetkiye dair kanun kararnamesinin Meclis'e onaylatılmadan uygulanmış olması,
- C- Merkez Ordusu Kumandanı'nın askeri hususlar dışında uygulamayı düşündüğü –danışma mahiyetinde bildirdiği– idari ve siyasi tedbirler hakkında, Vekiller Heyeti ile birlikte ortak sorumluluk ile düşünülüp kararlar alınmaması,
- D- Koçgiri tenkilat ve tedibatında, halkçılığı ilke edinmiş olan milli hükümetin esaslarına tamamen muhalif ve aykırı olarak ev ve köylerin yakılması, hadiseye dahil olmayan kişilerin dahi tutuklanması, erzak ve hayvanlarının zapt edilerek el konulması gibi hürriyet ve şahsi mülkiyeye tecavüz gibi kanun dışı olan olaylar hakkında yapılan resmî maruzatların ve şikâyetlerin dikkate alınmaması,
- K- Geniş yetkiler verilen bir kumandana, siyasi ve idari memurların da eşlik etmemesi ve bu gibi yetkilerinin sınırlı ve kapsamının açıkça belirtilmemesi,
- L- Koçgiri tenkil ve tedibatında sefalete düşmüş olan masum halka ivedilikle sosyal yardımda bulunulmaması ve dolayısıyla Kürt İslâm unsurunda milli birliği ihlale sebebiyet verilmesi,
- M- Koçgiri ve Dersim bölgesindeki Kürt unsurunu, milli dava ve İslâm hakkında aydınlatmak ve eğitmek için hiçbir tedbir alınmaması olması,
Heyet, bunların Van havalisine sürülmesi ve sevkine karar verilmesini, Kanun-i Esasiye'nin milli ruhunu teşkil eden "kişi hürriyeti"ne büyük bir tecavüz olarak nitelemiştir. Heyet bu görüşünü şu maddelere dayandırmıştır:
c- 16 Nisan 1921 tarihli tedibat talimatında asilerin sığınmış olduğu ya da asileri koruyan ve saklayan bazı sarp köylerin tamamen tahrip ve imha edilmesi-

ne, ayrıca aşiret reislerinden Haydar Bey'e ait büyük bir fabrikanın yakılmasına,

24 Nisan 1921 tarihli bir talimatta ise asi olan aşiret reislerinin hane ve taşınmaz mallarının yakılmasına emir verilmesi,

- d- (...) tarihli tedibat talimatında, itaat etmeyenlere ait tüm hayvanat, erzakın zapt ile el konulmasına emir verilmesi.

Heyet, c ve d maddelerinde bahsedilen emirlerin tatbikiyle Kürt hanelerinin ve köylerinin yakılmasına teşebbüs edilmesi, hayvan ve erzaklarının zapt edilerek el konulması ve yağma gibi bazı olayların meydana gelmesine engel olunmaması gibi eylemleri TBMM hükümetinin ilkelerini ve siyasi esaslarını çiğneyerek ve Meclis'i alet ederek işlenmiş çok ağır bir siyasi cinayet olarak yorumlamıştır.

Raporda bu maddelerin devamında Nurettin Paşa'ya atfedilen suç ve eleştirilere yer verilmiş ve Paşa'nın yaptığı öne sürülen bazı uygulamalarına, savunma mahiyetinde açıklama getirilmiştir. Ardından yer alan başka bir maddede, Merkez Ordusu Kumandanı'nın halkçılığı ilke edinmiş Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin siyasi esaslarına muhalif olarak ve Vekiller Heyeti'nin de ortak sorumluluğuyla uyguladığı şiddet uygulamalarına yer verilmiştir. Bu bölümde yine yukarıda yer aldığı gibi Nurettin Paşa'nın 16 Nisan 1921'de askerî birliklere verdiği talimatının içeriğinden bahsedilmiştir. Bu içerikte, Koçgiri Aşireti'nin birinci derece reisleriyle, köylerde bunların icra vasıtası olan muhtar, imam gibi ikinci derece kişilerin yakalanarak ve Sivas'a sevkine emir verildiği bahs olunmuş ancak raporda buradan sonrası okunamamıştır (kesiktir).

Koçgiri Tahkikat Heyeti raporda daha evvel 19 Aralık 1921 tarihinde çıkarılan af kanunuyla ilgili olarak 23 Aralık 1921 günü yaptıkları müzakere sonucu aşağıda yer alan konularda hemfikir olduklarını beyan etmiştir.

- 1- Koçgiri hadisesi 336 senesindeki harekât ve faaliyet-i siyasiye ile şiddetle alakadardır. Ve Koçgiri hadisesinin mebde'i

336 senesindeki faaliyet-i siyasiyedir ve bu faaliyet-i siyasiye Dersaadet Hükümetince tasdik edilmiş olan –Hükümet-i Milliyemizce merdud– Sevr Ahidnamesinde Kürd unsüruna verilmek istenilen tarz-ı idare-i müte'azzire [muhtariyet veya tam istiklalîyet] nin teminine matuftur.

- 2- Baladaki birinci maddedeki mahiyete nazaran bu kere Meclis-i Millice ıstar edilen (19 Kanun-ı evvel sene 37 tarihli hıyanet-i vataniye mücrimlerinden bir kısmının afvına dair kanun) nun mesnedindeki afvdan Koçgiri hadisesinden dolayı mevkuf eşhas istifade edemeyeceklerdir.
- 3- İkinci maddede mezkür 19 Kanun-ı evvel sene 37 tarihli kanun mucebince artık heyetimizin evvelce Meclis-i Umumiden almış olduğu vazifenin takib ve intacı heyetimizden azade edilmiş ve bu işin li-ecli'l-intac tekml evrakla birlikte Sivas'ta Merkez Müdde-i Umumiliğine tevdi icab etmiştir.
- 4- Koçgiri Hadisesi'ne müteallik evrak Sivas Merkez Müdde-i Umumiliğine hîn-i tevdiinde Heyetimizin bu hadise hakkında şimdiye kadar icra ettiği tahkikat neticesinde meselelerin, hadisenin mahiyeti hakkında edinmiş olduğu kanaat da Merkez Müdde-i Umumiliğine berayı malumat bildirilmesi lazımdır ki Müdde-i Umumilikçe mezkür kanaat nazar-ı itibara alınsın.²⁵⁰

Rapor, Heyet üyelerinin tek tek şahsi görüşlerine yer verilerek, üyeler olan Hami Hakkı, Yusuf İzzet, Ragıp ve Hulusi imzalarıyla sonlandırılmıştır.

Koçgiri'de yaşanan olayların yerinde incelenmesi ve tarafsız olarak görüş bildirilmesi için TBMM'ce görevlendirilen Koçgiri Tahkikat Heyeti'nin, araştırmalarının sonuçlarını yazdıkları raporda beyan ettikleri görüş ve kanaatler olayların resmî açıdan adlandırılmasına ve değerlendirilmesine büyük ölçüde dayanak oluşturmuştur. Heyetin bu raporunda yer alan, Koçgiri Hadisesi'nin "siyasi amaçla düzenlenmiş bir iç isyan olduğu" görüşü Türk resmî tarih yazımında bu şekilde kabul edilmesinde

---

250 TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", no: 34, sayfa no belirtilmemiş.

önemli derecede etkili olmuş görünmektedir. Heyet rapor boyunca Koçgiri’de yaşanan olayları ayrıntılarıyla aktarırken, Merkez Ordusu ve yetkili olmayan (Topal Osman kumandasındaki Giresun Alayı) kuvvetlerinin, “tenkil harekâtı” sırasında uyguladıkları kanun dışı şiddet ve kötü muameleleri sorgulayarak rapora yansıtmuş ve bu durumdan hükümetin ve de özellikle Vekiller Heyeti’nin sorumluluğuna da dikkat çekmiştir. Heyet, bu anlamda yaşananları “çok ağır bir siyasi cinayet” olarak değerlendirmiştir. Heyet, tüm bu yaşananlardan dolayı çok kötü duruma düşen Koçgiri bölge halkına altı aylık tohumluk zahire yardımı yapılması konusunda TBMM’ye çağrıda bulunmuş, heyetin bu isteği çıkarılan bir kanunla daha sonra yerine getirilmiştir. TBMM, bastırma harekâtının şiddetinden dolayı mağdur olan bölge halkına bu yardımı yapmak suretiyle hükümetin olaylardaki mesuliyetini bir anlamda onaylamıştır. Bunun yanı sıra Koçgiri olaylarından dolayı Divan-ı Harp’ta yargılanarak tutuklanan, idama mahkûm olan ve çeşitli cezalara çarptırılmış olanlara “genel af” çıkartılmıştır. Olaylar sırasında Divan-ı Harp’te yargılanarak 20 Nisan 1921’de idam edilen Zalim Çavuş namlı Hüseyin Ağa ve kardeşi Mehmet dışında idam kararları uygulanmamıştır.²⁵¹ Olayların bastırılmasından sonra idama mahkûm olan²⁵² Koçgiri Aşireti reislerinden Alişan ve Haydar beyler İstanbul’da ikamet etmeleri koşuluyla af edilmiştir.²⁵³ İsyanın baş sorumlusu olarak kabul edilerek hakkında kararname çıkarılan Alişer Efendi aftan yararlanmayan tek kişidir.²⁵⁴

---

251 Balcıoğlu, s. 163.

252 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 22/10/1337 (1921) tarihli, Devre 1, İçtima Senesi: 2, c. 13, TBMM Matbaası, 1958, s. 215. Sayılı belgede Alişan Bey ve 42 rûfekasının idama çarptuğuna dair okunan mazbatadan.

253 1931 yılında çıkan genel aftan yararlanarak Koçgiri bölgesine dönerler ancak Alişan Bey’in İmranlı’da bulunan evine atılan bir bomba sonucu Alişan Bey ölür, Haydar Bey ağır yaralı olarak kurtulur (Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 113; Öz, 1999, s. 247).

254 Nuri Dersimi anılarında, her ne kadar Alişer Efendi dışında kendisinin de af kararından istisna tutulduğunu belirtmiş ve 25 Haziran 1921’de Divan-ı Harp’te giyabında mahkûm olduğuna dair bilgi vermişse de (Dersimi, *Hatıratım*, s. 102-104) bu iddialarını doğrulayan herhangi bir bilgi ya da belgeye rastlanmamıştır.

İsyan sırasında Dersim'e firar eden Alişer Efendi, eşi Zarife Hanım ile birlikte 1937 yılında Dersim'de sığındıkları bir mağarada öldürülmüşlerdir.

Resmî kaynaklarda Milli Mücadele döneminde meydana çıkmış bir iç ayaklanma olarak adlandırılan Koçgiri hadiselerine dair farklı görüş ve düşünceler de mevcuttur. Örneğin dönemin tanıklığını yapan Karerli Mehmet Efendi anılarında Koçgiri olaylarını şöyle değerlendirmiştir:

O gün bazı gazete ve yazarların Koçgiri olaylarını Seyit Abdülkadir düşüncesiyle bağlantılı gösterme çabaları; o günkü hükümetin Sivas'ta uyguladığı soykırım hareketine bir neden bulma çabasından ileri gelmekte idi. Hiç yoktan yaratılmış "Kürtler başkaldırdı" teraneleriyle matlup hâsıl olmuş ve yöre halkının alınına hıyaneti vataniye damgası vurulmuştu. Böylece hükümetin gayrimeşru icraat ve infazlarına meşruiyet kazandırılmıştı.²⁵⁵

Dönemin hükümetini ağır bir dille eleştiren Karerli Mehmet Efendi, cumhuriyet tarihi yazarlarının Koçgiri olaylarının mucitleri olarak niteledikleri Alişer Efendi ve Alişan, Haydar, Taki, İzzet Bey gibi aşiret ileri gelenlerinin şu ya da bu nedenle aşiretin içine düştükleri katliam furyasından kurtarabilme imkânını, nefsi müdafaa için taraftar toplamakta aradıklarını dile getirmiştir.²⁵⁶ Yani Karerli'ye göre Koçgiri'de yaşananlar, zulme karşı yapılmış bir nefsi müdafaa direnişiydi.

Yine dönemin tanıklığını yapan, Koçgiri olaylarının bastırılmasından sonra Sivas Valiliği'ne atanan Ebubekir Hazım Bey de Koçgiri olaylarının basit bir şekavetken Nurettin Paşa'nın "bir ayaklanma" olarak gösterdiğini; bu anlamda olayların sorumlusunun Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa olduğunu dile getirmiştir. Vali Hazım Bey'e göre, katliama varan şiddet uygulamalarıyla Nurettin Paşa, Zara, Ümraniye ve bütün bölgeyi askerle çevirmekle ve –ilçe dışına kaçışları engellemek için– köprü ve geçitleri tutmakla halkı çok korkutmuştur. Bunun sonucunda:

255 Karerli Mehmet Efendi, s. 305.

256 Karerli Mehmet Efendi, s. 306.

Askerle çemberlenen köyler halkı söylentilerin doğruluğuna yani, Kürtlerin tenkil edileceğine inanarak yaşamlarını kurtarmak için köylerini, evlerini bırakarak dağlara sığınmak zorunda kalmışlardır. Sırf can korkusuyla kaçan, ayaklanma ve eşkıyalıkla suçlanarak boş kalan köyler yakılıp yıkılarak bütün mal ve eşyası ve hayvanları devlet adına ellerinden alınmıştır.

Böylelikle Umraniye bucağına ve Zara ilçesinin merkezine bağlı köylerden 76 ve Divriki ilçesinde 57 ki toplam 132 köy, savaştaki düşman istihkâmları gibi yakılmış, yıkılmış ve yüzlerce nüfus öldürülmüştür. Ayrıca bütün mal, eşya, zahire ve hayvanları yağmalanmıştır. Binlerce nüfus da dağlarda, kırlarda açlıktan ve sefaletten ölüme mahkûm edilmiştir.²⁵⁷

Koçgiri'yi, "Kürt istiklal savaşının bir aşaması fakat kaybedilen bir meydan savaşı" olarak niteleyen Nuri Dersimi ise anılarında yenilginin nedenlerini sorgulamıştır. N. Dersimi, harekâtın başladığı dönemde Kürdistan Teali Cemiyeti'nin dağılması, üyelerinden bazılarının ihmâl ve kayıtsızlığı, bazı üyelerin ise İstanbul dışına kaçarak harekâta katılma olanaklarının bulunmaması nedeniyle harekâtı bir ahenk ve plan çerçevesinde merkezîleştirip yönetmenin olanaksız oluşunu kaydetmiştir. İşin maddi cephesinin bu zorluklar altında açıldığını belirten Dersimi, manevi cephesindeki olumsuzlukları da şu şekilde sıralamıştır:

- a- Bağımsız bir Kürdistan yaratmak hususunda "İtilaf Devletlerinin" Sevr'de hazırladıkları proje, Kürt geniş halk tabakaları içerisinde derin bir sevinç ve heyecan yaratmış ve asırlardan beri yabancı boyunduruğu altında inleyen bir milleti ayaklandırmış iken, İtilaf Devletleri bu ayaklanmalara kayıtsız kalmış ve bire bir yardımda bulunmamıştı.
- b- Kürt milletinin toplumsal kurumunun çoğunlukla aşiret şeklinde bulunması, aşiretler arasındaki düşmanlık ve birleşmezlik, kurtuluş savaşları için gereken birlik ve ahengi baltalamıştı.

Orta halk tabakasının noksanlığı dolayısıyla da, aşiret reisleri kolaylıkla düşman devlet tarafından kazanılabiliyordu.

257 Tepeyran, s. 216.

- c- Din ve mezhep anlaşmazlıkları dolayısıyla Kürtler arasında var olan güvensizliği yok etmeye sahip aydın kitle henüz istenen bir sayıya ulaşmamıştı.²⁵⁸

Dersimi ayrıca, Türk kuvvetlerinin donanım ve sayı üstünlüğünün de başarısızlığın başlıca sebebi olduğunu kaydetmiştir. Dersimi, anılarında tüm bu sebepler mevcutken Koçgiri olayı ileri gelenlerinin neden bu etmenleri dikkate almadan bu kadar büyük bir sorumluluğu üzerlerine aldıklarını sorgulamaktadır. Dersimi devamında, “işte bu sorunun, kulaklarında uğuldadığını, vicdanında yankılar yaptığını” not düşmüştür. Dolayısıyla Dersimi aslında olayların trajik sonucundan rahatsızdır ve bu sonucun doğmasında Koçgiri olaylarını başlatan aşiret ileri gelenlerine sorumluluk payı biçmektedir. Dersimi'nin vicdanının rahatsızlığının nedeni ise kendisinin de bu olaylardaki rolü ve sorumluluğundan kaynaklı olsa gerektir. Aksi takdirde vicdanıyla hesaplaştığını dile getirmezdi.²⁵⁹

Hadiselerden İsyana Giden Süreç: Farklı Boyutlarıyla Koçgiri İsyanı

Öne Çıkan Aktörler ve Faaliyetleri

Koçgiri'de meydana gelen olayların, bazı resmî belgelerde ve birçok kaynakta 1920 yılından itibaren başladığını belirtmiştik. Bu dönemde meydana gelen olayların genel olarak şakilik/eşkıyalık, köy basmaları gibi nedenlerden kaynaklandığı belirtilse de aslında “siyasi bir içerik taşıdığı” yorum ve değerlendirmesi Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporu dışında 1919 yılında İstanbul hükümeti'ne gönderilen bir istihbarat telgrafından da anlaşılmaktadır. Koçgiri bölgesinde baş gösteren olaylarda bazı Dersim aşiret güçlerinin de yer aldığı bilgisi, Harbiye Nazırı Nazım Paşa tarafından 3 Ağustos 1919 tarihinde “Dersim Kürtlerinin Sivas Vilayetindeki Şekavetlerine Dair” başlıklı bir telgrafla İs-

258 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 115-116.

259 Aynı yerde.

tanbul hükümetine gönderilmiştir. Nazım Paşa gönderdiği bu telgrafta Sivas Vilayeti'nde Dersim Kürtlerinin şekavetinden ve Koçgiri Aşireti ile birleşerek Sivas Vilayeti dahilinde siyasi bir ihtilal meydana getireceklerine çalışacaklarından bahseden şifreli telgraf üzerine 15. ve 3. Kolordu Kumandanlıkları'ndan bilgi istendiğine ve telgrafın suretlerinin yetkili kurumlara gönderdiğine dikkat çekmiştir.²⁶⁰ Bu belgeyle ilk defa, Dersimlilerin de Koçgirilerle birlikte yaptıkları şekavetin "siyasi" bir içerik taşıdığına dair bilgi verilmiş ve nazar-ı dikkate sunulmuştur.²⁶¹ Dersim aşiretlerinin (özellikle bazı Batı Dersim ve Ovacık aşiretlerinin) Koçgiri'ye verdikleri destek, şekavet olarak değerlendirilen çeşitli baskınlara aşiret güçlerinin katılımıyla sınırlı değildir. Koçgiri aşiret liderlerinden ve isyanın öncülerinden Alişan Bey ve kâtibi Alişer Efendi'nin, Dersim aşiretleri arasında dolaşarak bağımsız bir Kürdistan için Koçgiri'de yapılacak bir isyana destek istediklerini, bazı belge ve kaynaklar doğrultusunda yukarıda yer vermiştik. Örneğin Nuri Dersimi, aynı zamanda Refahiye kaymakam vekili de olan Alişan Bey'in bu sıfatla Dersim kuvvetlerini takip etmeyi bahane ederek yüz kişilik bir kuvvetle Dersim'in Ovacık bölgesine gittiğini, Ovacıklıların Alişan'ın Kürt milliyetçisi olduğunu bildiklerini ve Kürdistan'ın bağımsızlığı davası uğruna canlarını fedaya hazır olduklarını söyleyerek yemin ettiklerini kaydetmiştir. Alişan Bey'in Ovacık'tan aşiret reisleri ile birlikte Hozat'a gittiğini, oradaki Kürtlerle temasta bulunduğunu, Hozat ve Çemişgezek bölgesi aşiretlerinin genel bir toplantı yaparak Kürdistan'ın bağımsızlığını ilana hazır olduklarını ve teşkilatlandıklarını Alişan Bey'e bildirdiklerini yine Nuri Dersimi'nin anılarından öğrenmekteyiz.²⁶²

Olaylardaki rolü ve sorumluluğu TBMM'den çıkan iki karnameyle de tescillenmiş olduğunu yukarıda da belirttiğimiz Alişer Efendi ise özellikle Dersim-Ovacık bölgesindeki teşkilatlanmanın sorumlusuydu. 24 Kasım 1920 tarihinde Mec-

260 ATASE Arş., Fi 3 Ağustos 335 (1919) tarihli, K: 31, G: 45 no'lu belge.

261 Böylelikle Osmanlı'dan itibaren "Dersim meselesi" olarak sık sık vurgulanan meseleye, ilk defa siyasi bir boyut söylemi de eklenmiştir.

262 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 89.

lis'in Alişer Efendi'ye dair çıkardığı kararname,²⁶³ Alişer Efendi'nin Koçgiri olaylarındaki rolü ve amacını belirtmekle birlikte kendisinin hükümete özür beyanı dolayısıyla Vekiller Heyetine suçunun tecilinin kararlaştırılmasını içeriyordu. Bu karnameye göre Alişer Efendi, Dersim aşiretleri içerisinde dolayarak birbirleriyle hasım olan aşiretleri uzlaştırmak ve hükümet aleyhine teşvik ve tahrik ederek bir iç ihtilal meydana getirmeye çalışmıştı.

Koçgiri Tahkikat Heyeti'nin raporunda da Alişer Efendi'nin olayların başlaması ve seyrinde üstlendiği role, ayrıntılarıyla yer verilmişti. Raporda 1921 yılında başlayan Koçgiri Hadisesi'nin aslında 1920 yılı ortalarından itibaren ele alınması gerektiği belirtilmişti. Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporu'nun neticesine göre, meydana gelen olaylar, 1920 yılında imzalanan Sevr Anlaşması ile yakından ilgilidir ve dolayısıyla olaylar tamamen siyasi bir mahiyette başlamıştır. Şöyle ki, "İstanbul hükümeti tarafından onaylanmış olan Sevr Antlaşması'nda Kürdistan'a muhtariyet vaat edilmesi; milli birlik ve İslâmiyet'e kast eden hainlerin yaptıkları telkin, teşvik ve tahrikatlarla, Misak-ı Milli'nin hududu dahilinde bulunan bu geniş bölgede meskun bazı Kürtleri, Kürdistan'da bir muhtar idare fikrine yönelterek Koçgiri Hadisesi felaketinin meydana çıkmasına sebep olmuştur."²⁶⁴ Dolayısıyla rapor, 1921 yılında meydana gelen Koçgiri Hadisesi'nin başlangıcını 1920 senesinde meydana çıkan siyasi durumla ilişkilendirmiştir. Raporda Koçgiri Aşireti reislerinden Haydar Bey ve onun kâtipliğini yapan Koçgiri Kürtlerinin aydınlarından Alişer Efendi'nin, Mondros Mütarekesi ardından gerek kendi aşireti gerek Dersim'in bilhassa Ovacık kazası dahilinde siyasi propagandalarda bulunmakta olduğu belirtilmiştir. Bu siyasi faaliyetlerin de Koçgiri Hadisesi'nin meydana gelmesinde tesiri olduğu, Koçgiri Kürtleri tarafından heyete alenen ve genel bir mazbatayla bildirildiği yine heyet raporunda yer almaktadır.²⁶⁵ Bu konudaki ayrıntılar, raporda şöyle yer almıştır:

263 BCA, Sayı: 397, Dosya: 78, 24 Kasım 1920 tarihli kararname. Bkz. EK 14.

264 TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", no:34, s. 5.

265 A.g.r., s. 7

(...) Şurasını da itiraf ederiz ki Alişer Efendi'nin etrafında toplanan bazı mahalli Kürt çeteperverlerin Koçgiri bölgesindeki siyasi faaliyetleri, bilhassa Kürdistan'a muhtariyeti-i idare vad eden Sevr Ahidnamesinin; İstanbul Hükümetince tasdik olmasına istinad etmekte idi ve adı geçen ahidnamenin Ankara Hükümet-i Milliyesince red edilmiş olması onlar tarafından (kongre) diye yâd edilen Hükümeti-i Milliyemize karşı muhalif bir söylem ve hatta düşman meydana çıkarmaya bir vesile teşkil eylemiştir.²⁶⁶

Raporda Koçgiri Hadisesi'nin Sevr Antlaşması ile ilişkisine değinildikten sonra –anlaşmanın tasdik edilmeden çok zaman önce de– Koçgiri Aşireti'nin bir kısmı tarafından bazı hadiselerin meydana getirildiğinin de bilindiğine dikkat çekilmiştir. Rapora göre bölgedeki bu hadiseleri ortaya çıkaran kuvvetlerin başında Alişer Efendi'nin bulunması, bu olayların siyasi bir mahiyette olduğuna işaret etmekteydi.

Koçgiri Hadisesi'nin başlamasından önce meydana gelen olaylar, Koçgiri Tahkikat Heyeti tarafından siyasi bir içerikle ilişkilendirilerek anlatılırken, diğer taraftan bazı alternatif –özellikle Nuri Dersimi'nin– anlatıları da aslında heyetin bu konu hakkındaki görüşlerini desteklemektedir. Kendi anlatıları doğrultusunda Nuri Dersimi, anılarında “Koçgiri Kürt istiklal savaşı” olarak nitelendirdiği olayların başlangıcını, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın sonrasına kadar götürmüş ve süreci şöyle aktarmıştı:

Ateşkesten hemen sonra İstanbul'a gelmişim. Koçgirili Mustafa Paşa oğlu (...) da oraya gelmişti. Mustafa Paşa oğlu ile birlikte Kürt Teali Cemiyeti'ne girmiş ve milli haklarımızın gerçekleşmesi uğrunda çalışmaya başlamıştık, o zaman Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı Devlet Şurası Reisi Seyit Taha oğlu Seyit Abdülkadir idi. Kürt gençleri arasındaki milli kaynaşma siyasi yetkililerin dikkatini çekiyordu. Yapılan genel bir toplantıda gençler, Kürdistan bağımsızlığının ilanına karar verilmesini ve Kürdistan'da bundan sonra bir tek yabancı kuvvet kalmamasını istediler.²⁶⁷

266 A.g.r., s. 7-8.

267 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 84-85.

Nuri Dersimi, bu sözlerden sonra Seyit Abdülkadir'in gençlerin Kürdistan'a giderek cemiyetin programı içerisinde örgütlenme yapmasını tavsiye ettiğini, Amerika Cumhurbaşkanı Wilson prensiplerine göre Kızılırmak'a kadar uzanan ve Kürdistan vilayetlerinin büyük kısmını içerisine alan (büyük biri Ermenistan) yaratılmasına razı olunmayacağını ve Sevr Antlaşması gereğince Kürdistan bağımsızlığının savunulması gerektiğini ileri sürdüğünü aktarmaktadır.²⁶⁸ Dersimi anılarında, Seyit Abdülkadir başkanlığında yapılan başka bir toplantıda, bazı gençlerin örgütlenmek için doğu vilayetlerine gitmelerine karar verildiğini, bu karar doğrultusunda kendisinin de Zara-Divriği-Kangal ilçeleri veterinerliğine atanmasının uygun görüldüğünü aktarmıştır. Bu doğrultuda Ekim 1918'de İstanbul'dan ayrılarak Koçgiri merkezine gittiğini kaydetmiştir.²⁶⁹ N. Dersimi bir başka kitabı olan *Hatıratım*'da ise kendisinin KTC tarafından Sivas-Koçgiri Alevi Kürt aşiretlerinin Dersim aşiretleriyle ilişkilerini kurmak ve bu suretle örgütlenme yapmak üzere Sivas bölgesine hareketinin uygun bulunduğunu aktarır.²⁷⁰ Dersimi, aynı tarihlerde Koçgiri aşiret liderlerinden Mustafa Paşazade Haydar Bey'in de İstanbul'da bulunduğunu ve Haydar Bey'e de KTC tarafından verilen talimat sonucu, birlikte 1919 yılının Haziran başlarında İstanbul'dan ayrıldıklarını kaydetmiştir.²⁷¹ Nuri Dersimi anılarında bu tarihten sonra Koçgiri bölgesindeki faaliyet ve mücadelelerini ayrıntıları ile aktarmıştır:

1919 yılı Haziran başlarında İstanbul'dan ayrılarak Karadeniz yoluyla Giresun'a, oradan Haydar Bey'le birlikte Sivas'ın Zara ilçesinin Ümraniye nahiye merkezine ve oradan da Bo-

---

268 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 85. Ancak Dersimi'nin bahsettiği tarihte (1918) henüz Sevr Antlaşması imzalanmamıştır. Dersimi'nin verdiği tarihte sözü edilen Wilson Prensipleri ya da –tarih hatası yaptığı düşünürsek– Paris Barış Konferansı'nda kararlarına dayansa gerektir. Zira Dersimi, *Hatıratım* adlı kitabında bu tarihi 1919 yılının Haziran ayı olarak vermiştir (Nuri Dersimi, *Hatıratım*, s. 97) KTC'nin de kuruluş ve faaliyetleri göz önünde bulundurulduğunda bu tarih daha olasıdır.

269 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 85.

270 Dersimi, *Hatıratım*, s. 97.

271 Aynı yerde.

ğazvıran köyüne giderek Mustafapaşazade Haydar ve kardeşi Alişan Bey'le görüşmelerde bulunduk ve birlikte örgütümüzün ana hatlarını kararlaştırdık. Ayrıca Alişan Bey'in kâ-tibi olan merhum Alişer Efendi'yi Dersim'e giderek orada örgütlenme yapmasını ve bizimle sürekli bağlantı kurmasını uygun gördük. Ben Koçgiri bölgesinden ayrılarak Kangal ilçesinin Çamşığı bölgesinde ve Şahin köyünde bulunan eşimin yanına gittim. Bir hafta sonra Sivas merkezine giderek il vasıtasıyla Divriği-Zara-Kangal ilçeleri bölge baytarı olduğumu adı geçen kaymakamlıklara resmen tebliğ ettirdim. Resmî görev dolayısıyla aynı bölgede Kürt alevi aşiretleriyle temasa geçtim. Kürdistan Teali Cemiyeti programı dahilinde aynı bölgede Ginyan, Çarekan, Şadiyan, Kurmeşan ve Canikan aşiretleri vardı.²⁷²

Nuri Dersimi anılarında bölgedeki aşiret liderleriyle görüşerek Kürt milli davası hakkında konuşmalar yaptığını, bölgede Türk hükümetinin hiçbir suretle güç ve etkisini göstermediğini, yöre yönetiminin de etkinlik yaratmakta aciz kaldığını belirtirken, Kürt fedai çetelerinin Sivas'ın doğu ve kuzey bölgelerini tamamen etkisi altına aldığını kaydetmiştir. Dersimi'nin bu süreçte anlattıkları oldukça dikkate değerdir. Dersimi, yaptığı faaliyetlerden Sivas Valisi Reşit Paşa'nın kuşkulandığını ve kendisini tutuklattırıldığını söylerken başka bir tutuklama olayını da İstanbul'dan Teşkilatı Mahsusa ajanları tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen önemli bir ihbar mektubuna bağlamaktadır. Dersimi, Mustafa Kemal'in bu mektubu Sivas Valisi Reşit Paşa'ya göndererek tutuklanmasını emrettiğini ve bunun sonucunda 20 Aralık 1920'de Divriği merkezde tutuklandığını kaydetmiştir. Ancak ilginç olan, Dersimi'nin anlattıkları doğrultusunda kendisine duyulan şüphe ve tutuklanmasına rağmen her seferinde bir şekilde salıverilmesidir. İlk tutuklanmasında Dersim Mebusu Hasan Hayri Bey'in bizzat yardımıyla salıverildiğini kaydeden Dersimi, ikincisinde ise tutuklama emri veren Mustafa Kemal'in, bu sefer de Dersimli-

---

272 A.g.c., s. 98.

lerin kendisinin tahliyesi talebine olumlu yanıt vererek Sivas Valisi Reşit Paşa'ya gönderdiği bir şifreyle tahliyesini talep etmesine bağlamaktadır. Dikkate değer daha ilginç bir nokta ise N. Dersimi'nin, Mustafa Kemal'in emriyle kendisinin taltif edilerek Aşiretlerin İskânı Kanunu'na dayanarak Sivas'ın Koçhisar ilçesine bağlı Cellalı nahiyesinde, Fertellizadelerden hazineye intikal eden Süleymaniye isimindeki çiftliğin adına tahsis edildiğini söylemesidir. Nuri Dersimi, bu çiftliğin kendisine milli arzularını köreltmek için verildiğini belirtirken, çiftliği kabul etme nedenini ise çiftliğin Kurmeşan aşireti içinde bulunduğu ve aşiretler arasındaki çalışmalarına buradan devam etmek istemesi olarak açıklamaktadır. Dersimi anılarında, Koçgiri İsyanı'nın bastırılmasından sonra söz konusu çiftlikteki tüm ürün ve hayvanların tamamen Türk hükümeti tarafından zapt ve müsadere edildiğini, çiftliğine tekrar hükümete intikal ettiğini eklemiştir.²⁷³

Bu dönemde Koçgiri ve Dersim bölgesinde yaşanan Kürt hareketliliğinde aşiret liderleri Alişan ve Haydar beylerin üstlendikleri rol ve sorumluluklarına, eldeki kaynaklar doğrultusunda metin boyunca değinilmiştir. Keza Alişer Efendi'nin faaliyetleri ve olaylardaki rolü ve sorumluluğu da belgelerle net bir şekilde ortaya konulmuştur. Ancak Nuri Dersimi'nin, tüm bu süreçte oynadığı rol ve yaptığı faaliyetler konusunda kitaplarında verdiği kendi anlatıları dışında resmî belgelerde hiçbir veri bulunmamaktadır.²⁷⁴ Ancak Dersimi'nin kendi ifadesiyle aktardığı, isyanda fiili olarak üstlendiği rolden ziyade, onun daha sonra açık olarak Kürt milliyetçi bir söylemle 1950'li yıllarda kaleme almış olduğu kitaplarında, dönem olaylarını nasıl değerlendirdiği ve inşa ettiği söylemin, Kürt milliyetçi tarih yazımında oynadığı rol daha önemlidir.

---

273 *A.g.e.*, 1997, s. 99-102.

274 Nuri Dersimi'nin ismi sadece –Baytar Nuri olarak–, Ali Kemal'in kitabında verdiği hükümet kuvvetleriyle asilerin miktarını gösteren cetvelde, ikinci derece komutan olarak geçmektedir. Ali Kemal, s. 139.

Kürt Ulusçu Boyutu

Buraya kadar anlatılan ve yukarıda verilen bilgilerle, gerek resmî kaynak ve belgelerden anlaşıldığına göre gerek sürecin önemli figürlerinden olan Nuri Dersimi'nin anlatıları doğrultusunda Koçgiri Hadisesi'nin/İsyanı'nın temel nedeninin bölgede bulunan bazı Kürt milliyetçileri ve aşiret liderleri öncülüğünde özerk/bağımsız²⁷⁵ bir Kürdistan kurmak olduğu ileri sürülebilir. Dönemin konjonktürünün verdiği elverişli ortam sonucu özellikle Sevr Antlaşması'nın imza edilmesinden sonra bölgeye bir Kürt muhtariyetinin verilmesi konusunda çalışmalar ivme kazanmış ve bu amaç doğrultusunda bazı eylemler vuku bulmuştu. Olayların öncesinde yapılan faaliyetler ve eylemler, hadisenin münferit bir mahiyetten ziyade zikredilen belirli bir kesimin organize bir şekilde gelişimini sağladığı/sağlamaya çalıştığı siyasi bir sürecin varlığından söz edilebilir. Dolayısıyla "hadise" derken belirli bir zamanda meydana gelmiş belirli bir olay kast edilmeyip, bir olaylar bütünü olarak "süreç" ele alınmalıdır. "Hadise" tabiri olayların yaşandığı dönemde gündeme getirilip ele alındığı için tercih edilebilir ancak tek başına durum değerlendirmesinde yeterli anlamı karşılamayabilir. Fakat bununla birlikte olayların tek başına bir "isyan" olarak değerlendirilmesi de tam olarak doğruyu yansıtmamaktadır. Zira "isyan" olarak adlandırılan olayların, belirli bir halk zümresinin bilinçli şekilde toplu bir başkaldırısından da söz etmek olası değildir. Olayları kendi açılarından değerlendiren ve kendi konumlarına göre tanımlayan görüş, anlayış, kurum ve kişilere göre ancak, bir "isyan teşebbüsü" içerisinde olan öncü bir grubun, bu teşebbüslerinin arkasındaki nedenleri ve buna bağlı olarak gerekçeleri doğrultusunda yaptıkları faaliyetleri irdelelenebilir.

Bu doğrultuda gerek resmî mercilerin olanları bir "isyan" olarak değerlendirme gerekçeleri, gerek bu gerekçeyi sahip-

---

275 Bu ikileme, -bağımsız ya da özerk Kürdistan ikilemine-, KTC'nin içinde olduğu gibi Koçgiri İsyanı sürecindeki söylemlerde de rastlanmaktadır. Başlangıçta bağımsız bir Kürdistan istemi, yerel muhtar idareye, hatta bastırma harekati sırasında ise sınırlı, yerel bir mahalli idare istemine dönüşmüştür.

lenerek olayların “Kürt ulusçu amaçla yapılan bir isyan olduğunu” savunanların çıkış noktalarına değinmek gerekmektedir. Koçgiri İsyanı’nın Kürt ulusçu yönünü vurgulayanların çıkış noktalarından en önemlisi, şüphesiz İsyanın Kürt Teali Cemiyeti (KTC) ile olan ilişkisine dayandırılmasıdır. Yukarıda anlatılan gelişmeler doğrultusunda: 1- Koçgiri İsyanı içinde yer alan Nuri Dersimi ve Koçgiri Aşireti liderlerinden Haydar Bey’in KTC’ye üye oluşları, 2- KTC’den talimat olarak Koçgiri bölgesine gönderilişleri, 3- Ümraniye ve Hozat’ta KTC’nin şubelerinin açılmış olması, 4- Alişer Efendi’nin Seyit Abdülkadir’den aldığı talimatlar doğrultusunda Dersim bölgesindeki örgütlülüğünden sorumlu kılınması, KTC’nin yayın organı olan *Jin*²⁷⁶ dergisiyle cemiyetin propagandasını yapması, KTC merkezine gönderdiği bir mektubun varlığı, 5-KTC’nin elinden çıktığı düşünülen “Geçici Koçgiri Kürt Hükümeti” adlı bir bildirinin bulunması²⁷⁷ vb. gibi veriler, Koçgiri İsyanı’nın başlamasından önce Kürt Teali Cemiyeti ile ilişkisini gösteren açık delillerdir.

KTC, Koçgiri İsyanı’nın oluşmasına dolaylı olarak bir zemin hazırlamıştır ancak “isyanla” ilgili bağlantısı bundan ibarettir. 1920 yılına gelindiğinde artık KTC ile haberleşme tamamen kesilmiş; hareket fikri, KTC’nin herhangi bir talimatı dışında aşiret liderleri, Alişer Efendi ve –anlatılanı doğrultusunda– Nuri Dersim-

---

276 *Jin* dergisi, Kürdistan Teali Cemiyeti’nin yayın organıdır. 1918 yılında İstanbul’da yayınlanmaya başlamıştır. Derginin amacı; uzun yüzyıllardan beri ihmal edilen Kürtlerin tarihine, edebiyatına, sosyolojisine ve ulusal haklarına ilişkin yayında bulunmaktır. Dergi, toplam 25 sayı çıktıktan sonra, 2/10/1919’da kapatılmıştır. Bkz. M. E. Bozarslan, s. 97).

277 Rozarin Doğan, *Aydınlık* gazetesinde yayımladığı “Cumhurbaşkanlığı Arşivi’nden Gizlenen Belgelerle Koçgiri İsyanı” adlı yazı dizisinde arşivden edindiği belgeler arasında “Kürt Hükümeti Muvvakkatisi” (Geçici Koçgiri Kürt Hükümeti) adlı bir bildiri bulunduğunu belirtmektedir. *Aydınlık*, 6-18 Aralık 1993. Bildirinin sadeleştirilmiş metni için bkz. Öz, s. 274. Bu bildirinin KTC’nin elinden çıkmış olabileceğini düşünen bazı araştırmacılar yanında (örn. bkz. Öz, s. 106) KTC’nin bölgede örgütsel bir anlamda bir ilişki geliştirmediyi, bildirinin hareketin askerî ve politik önderlerinin elinden çıkmış olabileceği ihtimali üzerinde duranlar da vardır (örn. bkz. İsmail Göltaş, “Koçgiri’de İki Kişilik: Sakallı Nurettin Paşa ve Ebubekir Hazım Bey”. *War Dergisi*, sayı 1-2, 1997, s. 40-41).

mi'nin inisiyatifıyla olgunlaşmıştı.²⁷⁸ Koçgiri aşiret liderlerinden Haydar Bey'in KTC'ye üyeliği belgelerde de açıkça yer almaktadır.²⁷⁹ Ancak daha önce de değindiğimiz gibi, Nuri Dersimi'nin, kendi beyanatlarında ve bazı kaynaklarda KTC'ye üye olduğu bilgisi verilse de KTC üye listesinde adı geçmemektedir. Aynı şekilde Alişer Efendi'nin KTC'ye üyeliği birçok kaynakta ve belgede bahsedilse de adı geçen KTC üyeleri listesinde bulunmamaktadır.²⁸⁰ Ancak Alişer Efendi imzasıyla KTC'ye gönderilen bir mektubun varlığı, Alişer Efendi'nin KTC ile işbirliği içinde olduğu ve fakat belirli bir süre sonra haberleşmelerinin kesildiği bilgisi, mektubun içeriğinden anlaşılmaktadır.²⁸¹ Alişer'in KTC'ye gönderdiği mektupta, özellikle dikkat çeken bazı hususlar bulunmaktadır. Alişer Efendi mektubunda, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin yayın organları olan *Jin* ve *Kürdistan* dergilerinin uzun bir zamandan beri ellerine geçmediğini bildirmekte,²⁸² içinde buldukları mevcut durum hakkında bilgi vermekte, bir taraftan da Kürdistan hakkında güncel değerlendirmelerde bulunmaktadır. Mektup boyunca Alişer Efendi'nin sıklıkla İslâm birliğine yaptığı vurgu ve Kuran'dan ayet ve hadislerle verdiği örnekler özellikle dikkat çekicidir. Zira Alişer Efendi ve bölge halkı Alevidir ve bu kullandığı dilin, Alevilikte fazla geçerliliği yoktur. KTC yetkililerinin Sünni İslâm olduklarını bilen ve yazıda kullandığı dili ona göre seçmiş olduğu anlaşılan Alişer'in bu tutumu, kendisinin ve zümresinin de İslâm'dan olduğunu dile getirerek, Kürtler içerisinde olası bir ayrımcılığa tâbi olmalarını önleme çabası olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Alişer mektubunda, Dersim'in konumundan bahsetmekte, Koçgiri'nin de Der-

278 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 87. Keza bu tarihten sonra KTC'nin de kaptığı bilinmektedir (bkz. Aytepe, s. 333).

279 Bkz. Aytepe, s. 324.

280 Aynı yerde.

281 Mektup, transkripsiyonu yapılmış olarak Sait Çetinoglu'nun arşivinden edinilmiştir. Ancak belgenin orijinaline henüz ulaşamamıştır. Bkz. EK 15.

282 Zira mektubun yazıldığı bu tarihte *Jin* dergisi kapatılmıştır, sayıları o nedenle ellerine ulaşmamış olsa gerektir. Mektupta Alişer Efendi'nin verdiği bu bilginin teyit edilmesi, mektubun güvenilirliğini artırmakta; mektubun gerçekten belirtildiği tarihte ve Alişer Efendi tarafından yazılmış olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

sim'e bağılı bir bölge olduğunu bildirmekle, "Dersim'in Kürdistan'ın bir parçası, dolayısıyla Koçgiri'nin de Dersim'in bir parçası olduğunu ispata hazır olduğunu" dile getirmektedir. Mektubun sonunda Alişer Efendi, Kürdistan'ın birliği ve kurtuluşu içinse Dersim'de eli silah tutanların mücadeleye hazır olduklarını bildirirken, haberleşmenin temini için emri idarelerini beklediklerini KTC başkanından rica etmektedir.

Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması'nın imzalanması ve bu antlaşmanın bazı maddelerinin Doğu'da bağımsız bir Kürdistan kurulmasına imkân tanınması, bölgede bulunan Nuri Dersimi ve Alişer Efendi'nin faaliyetlerine ivme kazandırmıştı. Bu gelişme doğrultusunda N. Dersimi, Sivas-Kangal Yellice'de bulunan Hüseyin Abdal Tekkesi'nde düzenlediğini belirttiği toplantıda alınan kararları şöyle kaydetmektedir:

Toplantıda hazır bulunanların hepsi ant içerek; Sevr Antlaşmasının uygulanmasını ve Diyarbakır, Van, Bitlis, Elazığ, Dersim-Koçgiri bölgelerini kapsayan bağımsız bir Kürdistan oluşturmayı başarmak için hep birlikte karar verdiler.²⁸³

Koçgiri'de başlayan bu çalışmalara paralel olarak Dersim'de de Alişer Efendi'nin girişimleriyle bağımsız bir Kürdistan kurma fikri olgunlaşmaya başlamıştı. Bu doğrultuda daha önce Dersim aşiret liderleri adına "Türklerden ayrılmayacaklarına" dair İtilaf Devletleri'ne gönderdikleri telgrafları geçersiz kılmak için KTC aracılığı ile İtilaf Devletleri temsilcilerine yeniden bir rapor gönderilmişti. Raporunda, daha önceki telgrafların Ankara hükümetinin baskıları nedeniyle gönderildiği ve amaçlarının bağımsız bir Kürdistan kurmak olduğu belirtilmişti.²⁸⁴

Koçgiri'de yapılacak bir isyanda Dersimlilerin desteğini sağlamak için bölgede bulunan Alişan ve Alişer Efendi'nin ça-

---

283 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 88.

284 Adı geçen raporu Ali Kemali, Alişer Efendi'nin KTC aracılığıyla İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderdiğini kaydederken (Ali Kemali, s. 127), Nuri Dersimi raporu aşiret liderleri adına İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderdiklerini belirtmektedir. Ayrıca Sevgen de raporun (muhtura olarak bahsediyor) Alişer Efendi tarafından İtilaf Devletleri'ne gönderildiğini kaydetmektedir (Sevgen, *Yakın Tarih...*, s. 379).

lışmaları sonucu Hozat'ta da bir toplantı yapılmış, toplantıda Koçgiri'ye destek verileceği yemini edilmişti. 15 Kasım 1920 tarihinde yapılan bu toplantıda Ankara'ya şu nota gönderilmişti:

1. Kürdistan özerk yönetimini uygun bulan İstanbul Saltanat Hükümeti'nin bu yöndeki kararını M. Kemal Hükümetinin de resmen kabul edip etmeyeceğinin açıklanması,
2. Kürdistan özerk yönetimi hakkında M. Kemal Hükümeti'nin görüş noktasının ne olduğu konusunda Dersimlilere acele cevap verilmesi,
3. Elazığ, Malatya, Sivas ve Erzincan bölgesi hapisanelerinde bulunan Kürt tutukluların hemen serbest bırakılması,
4. Kürt çoğunluğu bulunan bölgelerden Türk idare memurlarının çekilmesi,
5. Koçgiri bölgesine gönderildiği haber alınan askerî birliklerin derhal geri alınması²⁸⁵

Nuri Dersimi'nin, babası Mıla İbrahim Efendi tarafından kelleme alındığını belirttiği bu nota, Ankara hükümetine iletilmek üzere Dersim mutasarrıfına verilmişti. Ankara hükümeti de bunun üzerine Elazığ'dan Dersim'e bir nasihat heyeti göndermiş, isteklerinin kabul edileceği mesajını vermişti. Ancak heyet, bu konuda ikna olmayan Dersimliler tarafından geri çevrilmiş ve Ankara hükümetine şu telgraf çekilmişti:

Elazığ Vilayeti Aracılığıyla Ankara Büyük Millet Meclisi Başkanlığına,

Sevr Antlaşması gereğince Diyarbakır, Elazığ, Van ve Bitlis Vilayetlerinde bağımsız bir Kürdistan kurulması gerekiyor, bundan dolayı bu kurulmalıdır, aksi takdirde bu hakkı silah kuvveti ile almaya zorunlu kalacağımızı bildiririz.

25 Kasım 1920

Batı Dersim Aşiret Reisleri²⁸⁶

285 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 89-90. Dersimi ayrıca Hozat aşiretlerine güvenmeyen Seyid Rıza'nın bu yemine katılmadığını ancak Ovacık aşiretleriyle kuvvetli bir birlik kurmaya devam ettiğini kaydetmektedir.

286 Ali Kemal, s. 128; Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 90.

Tüm bu yazışmaların içeriğinden anlaşıldığı üzere amaç, doguda bağımsız bir Kürdistan kurulmasını sağlamaktı. Bu hedef doğrultusunda Nuri Dersimi programlarını şöyle açıklamıştı:

İlk önce Dersim'de Kürdistan'ın bağımsızlığı ilan edilecek, Hozat'ta Kürdistan bayrağı çekilecek, Kürt milli kuvveti Erzincan, Elazığ ve Malatya yörelerinden Sivas'a doğru hareket ederek Ankara hükümetinden resmen Kürdistan'ın bağımsızlığı isteyecekti.²⁸⁷

Nuri Dersimi, bu programın yürürlüğe girmeyişinin nedeni bir taraftan Ankara hükümetinin girişimlerden haberdar olması sonucu bölgeye asker sevk etmesiyle Koçgiri'de hareketin zamanından önce başlamasına, bir taraftan da Dersimli bazı aşiret liderlerinin Mustafa Kemal'i destekleyerek Dersim'i temsilen Büyük Millet Meclisi'ne girmelerine bağlamaktadır. Böylece milli hareket zaafa uğramış ve başarısız olmuştur.²⁸⁸

Yukarıda değinilen tüm bu veriler Koçgiri olayları sürecinde bölgede bulunan Kürt milliyetçiler ve bazı aşiret liderleri tarafından dillendirilen bir Kürt devleti kurma girişiminin olduğunu göstermektedir ve dolayısıyla olaylarda "Kürt ulusal" bir boyutun varlığı, tartışmasız bir gerçektir.

Alevilik Boyutu

Koçgiri İsyan teşebbüsünün büyük oranda Kürt ulusal bir amaçla yapılmış olduğunu belirtmiş olsak da olayların birçok yönden Alevilik boyutuyla da ele alınması gerekmektedir. Zira daha önce de belirtildiği gibi Koçgiri Aşireti'nin mensupları ve olayların yaşandığı bölge yoğunlukla Alevi Kürtlerden oluşmaktadır. Her ne kadar süreçte Alevilik adına herhangi bir talepte bulunulmamışsa da dolaylı olarak bu inanç kurumuna mensubiyet gereği Alevilikten gelen hassasiyetten kaynaklı bir boyutun olduğu rahatlıkla söylenebilir. Yukarıda aşiretin inanç ve etnik yapısı bölümünde de ele alındığı üzere böl-

287 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 90.

288 *A.g.e.*, s. 90-91.

gede Kürt olmak Alevi olmakla eşdeğerdir. Etnisiteyle inancın sınırları geçişkendir ve belirgin değildir dolayısıyla Kürtlükle Aleviliğin sınırları da belirgin değildir fakat bölgede öncelikli ve birincil tanımlayıcı kimlik Aleviliktir. Dolayısıyla bölgede ve komşu çevrelerde isyana katılım ya da destek, bu parametre üzerinden gelişmiştir. Bölgede Alevi olmayan bazı Kürt aşiretler olaylara duyarsız kalmış ve destek vermemiştir.²⁸⁹ Bununla birlikte Kürt olmayan Alevi köylerin desteği istenmiş ve bu amaçla Kangal Yellice'de bulunan Hüseyin Abdal Tekkesi'nde toplantılar yapılmıştır.²⁹⁰ Bu yorum, yani toplantının bir Alevi tekkesinde yapılmasının Türk Alevilerin de desteğini sağlama amacı taşıdığı değerlendirilmesi araştırmacı-yazar Baki Öz'e aittir. Öz, toplantının Alevilere ait kutsal bir mekânda yapılmış olmasını, olayları düzenleyenlerin Alevilik öğelerinden yararlanmak istemelerine bağlamıştır.²⁹¹ Öz'ün değerlendirmesi yerinde olabilir ancak şunu da göz önünde bulundurmak gerekir ki, Nuri Dersimi, o bölgede (Kangal, Divriği Türk Alevi bölgesinde) tanınan ve saygın bir kişidir. Anılarında, bölgede resmî görevle birkaç yıl bulunduğunu, bu sürede de tanınmış bir ailenin kızı olan Selvi Hatun'la evlilik yaptığını aktarmıştır.²⁹² Dersimi'nin bu tür özel ilişkilerinin de toplantının bu mekânda yapılmasını sağladığı düşünülebilir. Dersimi anılarında, Hüseyin Abdal Tekkesi'nde düzenlediğini söylediği toplantıya bölgedeki diğer aşiretler olan Canbegan ve Kurmeşan aşiretleriyle birlikte bölgedeki bütün Kürtlerin katıldığını belirterek aşiretler arasında birlik oluştuğunu kaydetmiştir. Ancak Dersimi bu birliğin oluşmasında Hüseyin Abdal Tekkesi'nin sahibi olan aile ile aralarındaki iyi ilişkinin önemli bir etken olduğunu da eklemiştir. Şuna da değinmek gerekir ki, toplantının kut-

289 Bölgeye yakın olan Drejan ve Atuna Aşiretleri her ne kadar harekete destek olacaklarını bildirmişlerse de herhangi bir destek gelmemiştir. Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 102. Ayrıca konu hakkında bkz. Çabuk, s. 152-158.

290 Bu mekânda toplantının yapıldığına dair bkz. Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 88. Ayrıca Ali Kemali de benzer doğrultuda bilgiler vermekle birlikte tekkenin ismini Hasan Baba Tekkesi olarak vermiştir (Ali Kemali, s. 127).

291 Öz, s. 56-57.

292 Dersimi, *Hatıratım*, s. 98.

sal bir Alevi mekânında yapılmış olması, Alevi önderleri olan dedeleri herhangi bir şekilde ön plana çıkarmamış, onların öncülüğünde ya da çağrısıyla yapılan bir mobilizasyona rastlanmamıştır.²⁹³ Her ne kadar konu hakkında çalışmaları olan Robert Olson, toplantıların yapıldığı Hüseyin Abdal Tekkesi şeyhlerinin²⁹⁴ bu bölgelerdeki Kürtlerle ilişkilerinde oldukça işlevsel rol oynadıklarını söylese de bu bilginin dayanağını açıklayan herhangi bir kaynak ya da örnek vermemiştir.²⁹⁵ Ancak sonuç olarak bu Alevi tekkesinin, hareketin hazırlık aşamasında kullanılmasının –her ne niyet ve amaçla olursa olsun–, isyana destek ve katılım konusundaki katkısının tespiti oldukça zordur. Nuri Dersimi'nin Türk-Kürt, Alevi-Sünni aşiretlerle kurduğunu söylediği birliğin, gerçekte oluştuğunu söylemek de güçtür. Örneğin olayların patlak verdiği 1921 yılı Mart ayında Sivas'ta çıkan *Gâye-i Milliye* gazetesinde yer alan habere göre, ilk olaylardan hemen sonra bölgedeki bazı aşiret reisleri, Sivas Vilayeti'ne gönderdikleri bir telgrafla Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine bağlılıklarını beyan etmişlerdir.²⁹⁶ Telgrafın içeriği şöyledir:²⁹⁷

Ümrâniye nahiyesinde bazı kişilerin toplu olarak âdi şekâvete kalkışanların, tek şefkatli hükümetinizin adaletinden kurtulmak için meseleyi siyasi bir şekle sokmak için bazı kötülüklere meydan verdiklerini öğrendik.

Bu durumu ve şakâveti lanetle karşılar ve mîsâk-ı millînin tamamı hususuna âzim olan Büyük Millet Meclisi Hükûme-

---

293 Ancak bu duruma bir istisna olarak Seyid Aziz gösterilebilir. Bölgede önemli bir manevi nüfuzu olan Seyid Aziz'in bizzat isyana katıldığı ve bölgede Kürtlük davası lehine çalışmalar yürüttüğü bilinmektedir (bkz. Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 103-105). Seyid Aziz, Türk kuvvetleri tarafından yakalandıktan sonra idam edilmek istenmiş ancak bölge halkı üzerine etki ve nüfuzu düşünlüğünde, bu karardan vazgeçilmiştir (bkz. Balcıoğlu, s. 163).

294 Alevilikte şeyh tabiri kullanılmamaktadır, terminoloji ya da tercümeden kaynaklı bir hata olsa gerektir. Olson, burada şeyh tabiriyle Alevi önderleri olan dedeleri kastetmiş olmalıdır (bkz. Olson, s. 63).

295 Olson, s. 55-56.

296 *Gaye-i Milliye*, 16 Mart 1921.

297 Haber, orijinal transkripsiyonundan sadeleştirilmiş olarak verilmiştir.

ti'ne tamamen merbût (bağlanmış) bulunduğumuzu arz ve istirham eyleriz.

Canbeyli Aşireti rû'eâsasından İsmail
Canbeyli Aşireti rû'eâsasından ve sâdâtından Musa
Cenkli Aşireti Re'isi Davud Oğullarından Mustafa
Koçgiri Aşireti rû'êsâsından ve sâdâtından Süleyman
Şadlı Aşiret rû'êsâsından Aziz
Şadlı Aşiret Re'isi İlbeyi
Canbeyli Aşiret rû'êsâsından ve Davud Oğullarından Hüseyin

Dolayısıyla harekete Türk Alevilerin sınırlı, kısmi desteği dışında Sünni Kürt aşiretlerin ve hatta Koçgiri Aşireti içerisinde de birçok boy/kabile ve kişilerin desteği dahi alınmamıştır.

Nuri Dersimi'nin de Koçgiri İsyanı hareketinin başarısızlığa uğramasının nedenlerinden gördüğü önemli bir etken olan, Kürtler arasındaki inanç farklılığına yaptığı vurgu, burada önemli bir belirleyen olmuştur. Nuri Dersimi anılarında, Alevi-Sünni ayrışmasına yer vermekte ve KTC'nin bir toplantısında söz alarak, Alevi ve Sünni Kürtler arasındaki kırgınlığı gidermek için bir an önce bir heyetin Alevi-Kürt bölgesine gönderilmesini, aksi takdirde ileride yapılacak Kürt milli kurtuluş hareketine her iki kesimin ilgisiz kalacağını, böylece her iki bölge isyanlarında bu durumdan Türk hükümetinin yararlanacağını dile getirdiğini ancak meclis heyetinin bu teklifini şiddetle reddettiğini belirtmektedir.²⁹⁸ Dersimi konuyu şöyle aktarmıştır:

... Bir aralık cemiyetin bir toplantısında söz aldım ve Alevi-Sünni Kürtler arasındaki kırgınlığı gidermek için bir an önce bir heyetin Alevi-Kürt bölgelerine gönderilmesini istedim. Bir örgütlenme sonucunda yapılacak harekâtın Alevi Kürt bölgelerinde yapıldığında, Sünni Kürtlerin ilgisiz kalacağını, Sünni Kürt bölgelerinde gündeme gelecek milli kurtuluş harekâtında ise Alevi Kürtlerin ilgisiz kalacağını, Türk Hükümeti'nin de bu ayrılıktan yararlanacağı, yolundaki savunmam tüm meclis heyeti tarafından şiddetle reddedilmişti. Maalesef Kürdistan'da yapılan Sünni Kürt isyanlarında, Alevi Kürtler, Alevi Kürt is-

298 Dersimi, *Hatıratım*, s. 96.

yanlarında ise Sünni Kürtler ilgisiz kaldılar. Böylece her iki bölge isyanları da Türk Hükümeti'nin lehinde sonuçlanmış oldu. (...) Amacımı meclis dışında Kürt aydın arkadaşlarıma da bildiriyor, Sünni-Alevi Kürtler arasında güçlü bir birliğin kurulması yolundaki önerimden de bir sonuç çıkmıyordu. Hatta Alevi Kürtlerin Sünni Kürtlere göre varlıklarının bile bir değerinin bulunmadığı ileri sürülüyordu. Bu durumun ileride bir felaketle karşılaşılacağını görüyordum.²⁹⁹

Alevi Kürtlerle Sünni Kürtler arasındaki inanç ayrılığına vurgu yaparak isyanın Sünni Kürtler arasında destek bulmadığını belirten Martin van Bruinessen, Nuri Dersimi'nin yukarıda verilen öngörü ve tespitlerine de dayanarak, Koçgiri İsyanı'nın bir Kürt isyanı olduğu kadar "Alevi isyanı" da olduğunu dile getirmiştir.³⁰⁰ Van Bruinessen'e göre isyanın önderlerinin Alevi inancına mensup olmaları, onları diğer Sünni Kürt desteğinden yoksun bırakmış ve bundan dolayı bir "Alevi isyanı" olarak algılanmasına mahal vermiştir. Dolayısıyla isyan bu anlamda van Bruinessen'e göre bir "Alevi isyanı"dır.

Türkiye'deki Kürt ayaklanmalarının belirgin bir Alevi-Sünni bölünmesiyle belirginleştiğini kaydeden Hans Lukas Kieser, birine inanan Kürtlerin diğerinin ayaklanmasına katılmadıklarını hatta bazen hükümetle birleşerek ayaklanmaya karşı koyduklarının altını çizmektedir. Kieser'e göre, Koçgiri İsyanı'nın sebeplerinden birisi de Kemalist Türk milliyetçiliğine karşı etnik, dinsel ve kültürel farklılık gösteren Dersim Aleviliğidir.³⁰¹

İsyanı "mezhepsel bir başkaldırı" olarak değerlendiren Balcıoğlu, durumu daha farklı bir açıdan ele almaktadır. Balcıoğlu, Kürtler arasındaki Alevi/Sünni ayrışmasının KTC'nin bölge üzerindeki etkisini kırdığını ancak söz konusu cemiyetin etkinlik gösterebildiği alanın, bölgedeki siyasi şahsiyetler ve onların örgütlenmesi üzerinden yapıldığını dile getirmektedir. Hatta mezhepsel farklılığın KTC tarafından istismar edilerek,

299 Aynı yerde.

300 Van Bruinessen, *Kürtlük, Türklük...*, s. 103.

301 Hans Lukas Kieser, "Kemalist Türk Milliyetçiliğine Karşı Alevi Kürtler", *Münzur*. Ankara, 2001, sayı 5, s. 3-35.

bu yörede ayrılıkçı hareketlerin organize edildiğini ileri sürmektedir. Buradan hareketle Balcıoğlu, Kangal Hüseyin Abdal Tekkesi'nde yapılan toplantıyı, asilerin mezhepsel ayrılıktan yararlanarak taraftar toplama girişimi olarak değerlendirmekte böylece hareketin ulusal bir mücadele olmaktan çıkıp mezhebi bir başkaldırıya dönüştüğünü iddia etmektedir.³⁰²

Baki Öz ise olaylarda mezhep faktörünün kaçınılmaz olarak rol oynadığını belirtmekte ve kitabında olayların mezhepsel bir çizgi doğrultusunda ilerlemesinin örneklerini vermektedir. Ona göre bölgedeki mezhepsel ayrılık, Alevi/Sünni köylerin taraf olmalarını belirleyen başka bir nedendir. Öz'ün şu satırları, bölgedeki Alevi/Sünni ayrımının pratiğe geçtiğine örnek gösterilebilecek niteliktedir:

Bu olaylarda mezhep etkeni kaçınılmaz olarak rol oynuyor. Sünni Türk ve Kürt köylüleri Koçgiri ayaklanmacılarını "Alevi" nitelendirdikleri için tavır alıyor ve karşı savaş yürütüyorlar. Sünni Türk köylerinden Yeniköy, Görelis, Babsu, Keşlik, Çukuryurt, Hecelen (Alanyurt) Koçgirililer'e karşı en kötü dönemlerinde katliam yürütürler ve mallarına el korlar. Topal Osman'ın birliklerine özellikle Çukuryurt, Alanyurt ve Yeniköylüler öncülük edip, Alevi Koçgirilileri hedef gösterirler. Bütün bunlar olaylarda mezhep ayrılığının giderek öne çıktığını gösteren kanıtlardır.³⁰³

Öz'ün bu tespitini arşiv belgeleri de desteklemektedir. Zira birçok belgede silahlandırılmış Sünni Türk köylerinden bahsedilmekte ayrıca Koçgirili asilerin baskın yaptıkları köylerin de özellikle Sünni Türk köyleri oldukları vurgusu yapılmaktadır. Koçgiri'de olaylar boyunca Alevi köy ve Sünni köy halkları karşı karşıya gelmiş/getirilmiştir. Özellikle bastırma hareketi sırasında hükümet kuvvetlerinin yanında yer alan bazı Sünni köy ahalisi silahlandırılmış ve çarpışmalara katılmışlardır. Örneğin Zara'dan Hacı Ahmet Efendi adlı bir şahsın, Zara kaymakamlığına ve Zara Mevzi Kumandanlığı'na 8 Mayıs 1921'de,

302 Balcıoğlu, s. 299.

303 Öz, s. 62.

“Evvelce ahaliye dağıtılmış olan yüz Rus tüfeğinin geri alınmasıyla teşkil edilmekte olan Asayiş Bölüğüne verilmesi” hakkında yazdığı telgraftan anlaşılacağı kadarıyla, ahaliye silah dağıtılmış ve daha sonra dağıtılan bu silahların ahali arasından oluşturulan Asayiş Bölükleri’ne teslim edilmesi istenmiştir.³⁰⁴ Yine İmraniye’den 24 Kasım 1921’de Koçgiri Tahkikat Heyeti’ne verilmek üzere gönderilen bir raporun 4. Maddesinde şu bilgiler yer almaktadır:

Sivas’ta, Koçhisar’da, Zara’da ahz-ı asker sevkiyatlarında mevcut bulunan sevk-i evfradının ve isbat dahilinde mahallerinde mevcüd-ı kâbil-i celb efradın ellerine esliha depolarından verilerek ahz-ı asker zabitlerinin kumandası altında mefzî müfreze ve kuvvetler vücuda getirdiler. İsyanın zuhûrundan sonra Türk köylerinden silahlı olanlar müttehid köylerini usatın taaruzundan muhafazaya çalışmışlardır.³⁰⁵

Bu bilgilerden, Türk köylerine silah depolarından silahlar verilmek kaydıyla müfreze ve birlikler meydana getirilmiş olduğu ve bu yolla silahları olanların köylerini birlikte asilerin saldırısından korumaya çalışmış oldukları anlaşılmaktadır.

Koçgiri bölgesinden olaylara bizzat tanık olmuş bazı şahıslar da, olaylar sırasında yaşananları anılarında aktarmışlardır. Örneğin İmranlı’nın Çimen köyünden Rıza’nın, 1973 yılında torunlarına aktardığı kayıta şunlar yer almaktadır:

Yalnızca Mustafa Kemal’in emrine göre hareket eden düzenli ordunun çeteleri, müfrezeleri değil, çevrede bulunan Türk Sünni köylerin insanları da çeteler gibi silahlandırılmışlar, aynen diğer çeteler ve müfrezeler gibi onlarla birlikte bizlere saldırıyorlardı. Onlar da Merkez Ordusu’na bağlı güçlerle birlikte bizlere ait olan eşyaları taşıyabildikleri kadarıyla taşıyıp, götürdüler. Bize bir şey kalmadı. Bu tarafta Bextiyar ve Babus köylüleri tam talancıydılar. Hem talancı, hem katil. Karadeniz bölgesinden gönderilen alay mensupları çetelerle birlikte biz-

304 ATASE Arş., K: 1254, G: 153.

305 ATASE Arş., K: 773, G: 163am.

leri öldürüyorlardı. Bize karşı yaklaşımı, tutumu birdi. Hayvan, ev, eşya bir şey kalmadı. Evlerimizi sırtlayıp götürüyorlardı, onları da yaktılar.³⁰⁶

Koçgiri bölgesinde, Alevi ve Sünni Kürtler, ulusçu ideoloji doğrultusunda yapılan eylemlerde, inanç farklılıklarından dolayı bir araya gelememişlerdir. Alevi Kürtlerle Sünni Kürtlerin aynı ulusçu ideoloji içerisinde mezhepsel/inançsal ayrılık nedeniyle bir araya gelememelerine/getirilememelerine dair bir örneğe de Alevi Zazalarla Sünni Kürtlerin bir arada yaşadıkları Varto bölgesinde rastlamaktayız.³⁰⁷ Abdülhamit dönemi Hamidiye Alayları'nın etkin bir ismi olan Vartolu Sünni Kürt lider Cibranlı Halit'in, 1919'dan itibaren özellikle kendi bölgesi içerisinde yaşayan Alevi aşiretlerin desteğini alarak bir Kürt harekâtı yaratma çabaları sonuçsuz kalmıştı. Bütüncül bir Kürt birliği sağlamak için Alevi ve Sünnilerin aynı ırktan geldiğini anlatarak bölgede konuşmalar yapan, toplantılar düzenleyen Halit Bey'e Alevislerden destek gelmemesinin nedeninin Halit Bey'in Hamidiye Alayı geçmişiyle bağlantılı olarak bölgede kendileriyle aynı inançtan olmayan Alevi aşiretlerine uyguladığı baskılardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu düşüncüyü örnekleyerek kanıtlamaya çalışan Mehmet Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* adlı kitabında Cibranlı Halit'in 15 Haziran 1920 yılında Varto'un Karaç köyüne, çevredeki Alevi Hormek ve Lolan aşiretlerinin önde gelen temsilcilerini ve eşrafını davet ettiğini ve burada uzun uzadıya bir nutuk verdiğini dile getirmiştir. Fırat, Cibranlı Halit'in bu konuşmasını kitabında şöyle aktarmıştır:

Kürtlerin Nemrud'un neslinden ve asırlarca dünyayı ellerinde tutan ulu bir soydan olduklarını ve bunların ittifaksızlıkları neticesi olarak Türklerin boyunduruğu altına girdiklerini

306 Evin Aydar Çiçek, "Koçgiri, Batı Dêrsim'de Toplama Kampları", <http://www.kovarabir.com/evin-cicek-kocgiri-bati-dersimde-toplama-kamplari/>

307 Cumhuriyet döneminde Varto bölgesinde yaşayan Alevi aşiretlerin Mustafa Kemal ve cumhuriyete olan tutumunu Koçgiri Aşireti'nin isyanı örneği üzerinden karşılaştırmalı olarak irdeleyen ve neden sonuçlarıyla analiz eden bir çalışma için bkz. Erdal Gezik, "Aşiret'ten Cumhuriyet'e İki Alevi Örneği: Varto ve Koçgiri", *Kırıtbudakı*, 2005, s. 27-47.

ve altı yüz yıldan beri Türklerin esareti altında yaşayarak, uşak derecesine indiklerini ve bugün kurtuluş yıldızının doğmuş ve Türk idaresinin yıkılmış ve parçalanmış bulunduğunu, Doğu illerinde yaşayan bütün Alevilerin de diğer Doğu aşiretleri gibi Kürt ve bir soydan olduklarını ve ancak bunların bir mezhep ihtilafı yüzünden Kürtlerden ayrılarak sebepsiz yere yıllarca birbirlerini öldürdüklerini ve artık birleşip müşterek haklarını Türklerden almanın zamanı gelmiş olduğunu, Sevr Muhaedesi gereğince Kürt istiklalinin Cemiyet-i Akvam tarafından tasdik edileceğini ve bu işi biran önce başarmak için her aşiretin silahına sarılarak Türk memurlarını kendi bölgelerinden kovmaları gerektiğini ve esasen Padişaha, asi ve şeriata mugayir olan Ankara Hükümeti'nin Yunanlar tarafından yıkılmak üzere bulunduğunu ve bütün Alevilerin bu hayırlı işe katılmalarını bil-hassa Hormek Ağalarından beklediğini söylemiş.³⁰⁸

Cibranlı Halit'in bu birlik çağrısına Alevilerden olumsuz cevap geldiğini, Fırat'ın toplantıda aktardıklarından anlamaktayız. Buna göre toplantıda bulunan Alevilerin Halit Bey'e cevabı şöyleydi:

Halit Bey! Erkekçe konuşalım. Biz Kürt değiliz. Nemrut'la akrabalığımız yoktur. Bizim size itikadımız yoktur. Siz Hamidiye Alayı oldunuz yıllarca birbirimizi kırdık. Bu defa sultan olmak isterseniz, biz de size kul olmayız. Biz beylik istemiyoruz.

Yine aynı toplantıda hazır bulunan Fırat ailesinin bir başka ferdi Mehmet Halit Fırat da anılarında; Mehmet Şerif Fırat'ın aktardıklarına benzer bilgiler vermiş, ondan farklı olarak Cibranlı Halit'in yaptığı konuşmada yapılacak bir Kürt isyanına destek almak için Dersim'deki aşiretlere de temas edilmesini istediğini aktarmıştır. M. Halit Fırat anılarında, bu toplantıdan sonra Cibranlılarla aralarındaki eski mücadelenin tekrar başladığını ve tekrar Kızılbaşlık töhmeti altında tecavüzün her çeşidine maruz kaldıklarını eklemiştir.³⁰⁹ Fırat'ların yapılan top-

308 Fırat, s. 287-188

309 M. Halit Fırat, *75 Senelik Derbeder Bir Hayat Hikâyesi*, Kardeş Matbaası, Ankara, 1968, s. 18.

lantıdaki aktardıklarına benzer bir aktarım da Kocadağ'dan gelmiştir. Kocadağ ise Alevilerin Cibranlı Halit'e verdiği tepkiyi şöyle aktarmıştır:

Alevi olduğumuz için yıllarca bizleri hor gördünüz. Bizleri ezdiniz ve silahlı adamlarınızla zaman zaman köylerimizi bastınız... Hamidiye aşiret alayı oldunuz, ilk önce bizleri kırdınız. Yarın hükümet olursanız, yine ilk önce bizi ezer geçersiniz.³¹⁰

Yukarıdaki anlatılar da göstermektedir ki, Koçgiri bölgesinde aynı amaç ve benzer konjonktürel gelişmeler doğrultusunda bir Kürt hareketi/isyani teşebbüsüyle hemen hemen aynı döneme denk gelen, başka bir Kürt yerleşim yeri olan Varto'da başlatılması planlanan hareket Alevilerin desteğini alamamıştır. Alevilerin bu bölgede bulunan Sünni Kürtlere destek vermesinin nedeni, Cibranlı Halit'in başında bulunduğu Hamidiye Alayları geçmişiyle ilişkilendirilmektedir. Aslında II. Abdülhamit'in Ermenilere karşı Sünni Kürtlerden oluşturduğu birliklerin, kendilerine verilen rütbelerle yetkilerini kötüye kullanarak yaptıkları talan ve baskıdan bölgedeki Alevi aşiretleri de nasibini almıştı. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi bu baskılarda, tarihsel yaşanmışlıklardan kaynaklı inançsal önyargılar/farklılıklar rol oynamıştır.

Dolayısıyla Koçgiri aşiretleriyle aynı inanç yapısında bulunan Dersim'in bu dönemde Koçgiri'ye desteği, yine Alevilik unsuru üzerinden açıklanabilir. Bununla birlikte Dersim bölgesinde de bazı Kürt milliyetçiler tarafından bölgede kurulması öngörülen bir Kürt muhtariyeti konusunda çeşitli faaliyetler yapıldığı bilinmektedir. Bu doğrultuda Koçgiri'de olduğu gibi, Sevr Antlaşması'nın imza edilmesinden hemen sonra Dersim'de de bazı kesimler tarafından bölgeye bir Kürt muhtariyetinin verilmesine dair çalışmalar yapılmış, talepler dillendirilmişti. Örneğin Dersim'in Ovacık kazası rüesasının imzaları toplanarak Kemah eşrafından ve eski mebuslardan Sağırzade Halit Bey'e gönderilmiş olan, hükümetçe elde edilmiş ve Koçgi-

310 Burhan Kocadağ, *Lolan Oymağı ve Yalın Çevre Tarihi*, Taş Matbaası, Yalova, 1987, s. 171.

ri Tahkikat Heyeti tarafından da görülmüş olan, 13 Eylül 1920 tarihli bir mektupta:

Bi-avni'llahi Teâlâ makam-ı muallây-ı hilafet-penahiye merbut kalmak üzere Kürdistan'ın muhtariyet-i idaresinin 10 Ağustos sene 36 tarihinde tasdik-i âliye iktiran etmiş olduğumuz Mamuratü'l Aziz ve sair vilayetlerde ilan edilmiş ve binâ'ena-leyh Kürdlerce (Hozat'da) bir idare-i âdilenin tesisine tevessül, hatta Ovacık kazasındaki teşkilat-ı idariyenin tamamen ikmal olunmuş olduğu bil-beyan Sağırzade ailesinin de minelkadim Kürdisan Beylerinden olması hasebiyle merkezi ya Kemah'ta olmuş veya kemekan Erzincan'da kalmak üzere ol havalide Dersim'den (silik) olarak teşkili münasip görülen mutasarrıf-lık riyasetinin kendisi (yani Halet Bey) tarafından kabul ve deruhde edilmesi temenni olunmaktadır.³¹¹

ifadeleri ile Kürdistan'a muhtariyet verilmesi haberi ile bölgedeki yerel faaliyetler ve yapılan hazırlıklar anlatılmış, bir taraftan da yapılmasını istedikleri düzenlemelerle, aralarında mutasarrıf olarak seçtikleri Kürt beylerinden Halet Bey'den talep edilmiştir. Fakat Dersim'in Kürt bağımsızlığı/Kürt milli hareketi veya bağımsız bir Kürdistan ile ilişkilendirilmesi, daha ziyade "Koçgiri İsyanı" vesilesiyle gündeme gelmiş/getirilmiştir.

Koçgiri İsyanı'na bazı batı Dersim aşiret güçlerinin (özellikle Ovacık aşiretleri) destek verdikleri ve olaylara iştirak etiklerine dair bilgilere birçok kaynakta yer verilmektedir.³¹² Bununla birlikte Koçgiri'de başlayan isyanın, Dersim'e de sirayet etmesi endişesi resmî yazışmalarda sıklıkla dile getirilmiştir.³¹³ Ancak

311 TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", no: 34, s. 9.

312 Örneğin bkz. Dersimi: *Kürdistan Tarihinde...*, ve *Hatıratım*; Ertuna, a.g.e.; Balcioglu, a.g.e., Ayrıca örneğin, ATASE Arş., 25-26/9/37 (1921) tarihli, K. 773, G. 114 no'lu belge.

313 Örneğin Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir tarafından, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderilen bir telgrafta İmraniye ve Kemah hadiselerinin uzun zamandan beri hazırlıkları yapılmaya çalışılan Dersim isyanının başlangıcı olmasının pek muhtemel olduğu kaygısı dile getirilmiştir (ATASE Arş., 19/3/37 (1921) tarihli, K. 618, G. 142+ no'lu belge). Ayrıca Koçgiri bölgesinde olaylar başladıktan hemen sonra Elazığ vilayeti tarafından yet-

Ankara hükümetinin de dikkatini çeken ve Dersimlilerin açığa çıkaran Koçgiri'ye desteklerini beyan eden önemli bir gelişme, Mart 1921'de Koçgiri'de olayların başlamasından hemen sonra, Sivas valisi tarafından görüş almak ve Koçgiri'deki olayları yatıştırmak, nasihat vermelerini, uyarmalarını sağlamak üzere Dersim seyidlerine gönderilen bir telgrafa verilen cevaptır. Dersim aşiret reisleri ve seyidlerinin verdikleri cevap şöyledir:

Ordu bir süreden beri bölgemizde Müslümanların ve Müslüman olmayanların sayıları hakkında soruşturma yapmaktadır. Bu bilginin elde edilmesi hükümetin belki de, Kürtleri vurup yok etmek niyetinde olduğu anlamına alındığından, nefis savunması yasaya uygun olduğuna göre, Koçgiri Aşireti'nin hareket tarzı da doğrudur.³¹⁴

Dönemin Erzincan Valisi Ali Kemali ise Sivas Vilayeti'nin, Dersim'in bu isyanla ne kadar ilgili olduğunu anlamak için Dersim ağalarına bir telgraf göndererek görüşlerinin alındığını yazmıştır. Ali Şeref, Mehmet Dursun, Ali Haydar imzalarıyla gelen cevapta, "Hükümetin Ermeniler gibi Kürtleri de tehcir edeceği niyetinde olduğu belli olduğundan, Koçgirilerin savunmasının meşru olduğu"nu bildirdiklerini, Ali Kemali aktarmıştır.³¹⁵ Her iki kaynağın da aktardığı bilgilerin benzer içeriklerinden anlaşıldığına göre, Dersim seyidlerinin/aşiret reislerinin cevabı aslında "Kürtlük/Kürdistan" adına yapılacak bir isyana değil, o bölgede yaşayan Kürtlerin tıpkı yakın bir geçmişte bizzat şahit oldukları komşuları olan Ermeniler gibi imha edilecekleri endişesinden dolayı verilen manevi desteğin göstergesidir. Böylesi bir korkunun ya da söylentinin kaynağına dair bir açıklamayı, olaylardan sonra TBMM'de Koçgiri Hadisesi üzerinde yapılan gizli celselerde söz alarak aktaran Emin Bey de di-

---

kili üst makamlara gönderilen bir telgrafa, "Koçgiri bölgesinde başlayan isyan hareketlerinin bilhassa güvendiği merkez olan Dersim'e sirayeti pek muhtemeldir" denilerek bu konuda bir an evvel önlem alınması için uyarıda bulunulmuştur (ATASE Arş., 16/3/37 (1921) tarihli belge, K. 633, G. 56aa+ no'lu belge).

314 Ertuna, s. 263.

315 Ali Kemali, s. 130.

le getirmiştir. Emin Bey, “Dersim buna ne suretle iştirak etmiştir?” sorusuna cevap olarak, Abdülkadir adında bir valinin Kürdistan namına gelen gazeteleri doğrudan doğruya Dersim’e tevzi ettirmiş olduğunu ve o gazetelerde de “Kürtleri de Ermenilere benzeteceklerdir” diye yazıların yayımlanmasına bağlamıştır.³¹⁶ Emin Bey yine aynı konuşmasında, Mart’ın başında Zara kaymakamı, Tortum Kaymakamı Şakir Bey ve Halis Bey’in (6 Mart’ta olaylar esnasında asiler tarafından öldürülen yüzbaşı), Koçgiri aşiret liderlerinden ve aynı zamanda Imraniye Nahiye Müdürü Haydar Bey’in konağına gittiklerini, Halis Bey’in burada akşam muhabbet esnasında elini cebine koyup bir kâğıt çıkardığını, “Sizin ferman-ı idamınız benim elimdedir” dediğini aktarmıştır. Emin Bey devamla, Halis Bey’in, “Sizin ferman-ı idamınız; sizi Ermenilere benzettirip ve sizi tamamıyla imha ederim. İstemezsem size bir şey olmaz” dediğini, bu sözlerinden dolayı da Kürtlerin ekserisinde tabii bir galeyana başladığını ifade etmiştir.³¹⁷ Bu iddiaları destekleyecek mahiyette benzer başka bir bilgi, Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporu’nda da dile getirilmiştir.

Merkez Ordusu’nun yeni kumandanı Nureddin Paşa hazretleri tarafından Koçgiri mıntıkasındaki köylerin müslim ve gayrimüslim nüfusları miktarının ba-telgraf sorulmuş olması ve bu emre müsteniden Koçgiri kazası kaymakamlığınca nahiyelere gönderilen muhtelif mevâdlı emirnameye bir hain tarafından (kim ve ne hal oldu?) Alevi Kürdlerin imhasına zehabını tevhid edecek bir fıkranın ilave edilmiş bulunması havali-i mezkuredeki Kürt anasırında büyük bir vehm ve telaş tevhid eylemiş idi.³¹⁸

Bu ifadeler de gösteriyor ki, Koçgiri’de yaşanan bu gelişmeler, Dersim’de de duyulmuş ve endişeyle karşılanmıştır. Dersimliler öteden beri gerek akrabalık/aşiretsel gerek inançsal olarak dede-

316 TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. 2, 1985, s. 270.

317 A.g.e., s. 269.

318 TBMM Arşivi, “Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu”, Aralık 1921 tarihli, 34 no’lu belge içinde, s. 11.

talip bağlarının olduğu³¹⁹ ve iyi dostluk ilişkileri geliştirdikleri Koçgiri aşiretlerine böyle bir desteği sunmakta tereddüt etmişlerdir.³²⁰ Ancak Koçgiri Tahkikat Heyeti'nin raporuna göre, Dersimlilerin, Koçgiri kıyımının (başkaldırısının) meşruiyetine kefil olan bu cevabi telgrafı, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'nin hadisenin mahiyeti hakkındaki kanaatini takviye etmiş, meselenin halledilmesine yöneltmiş çalışmalar olmasına rağmen Merkez Ordusu'nu bu konuda 11 Mart 1921 senesinde bir emir çıkarmaya³²¹ sevk eden nedenlerden biri olmuştur.³²²

Ancak Dersim'in bu dönemde Koçgiri'ye verdiği desteği her ne kadar resmî algı, "Kürtlük" unsuru üzerinden değerlendirirse de, tekrar belirtmek gerekir ki, bu desteğin ana öncülü, "Alevilik" unsurudur. Başka bir deyişle Kürt ulusal bilincinin tam manada oluşmadığı ve dil birliğinin dahi olmadığı bu dönemde, bu iki bölgeyi yakınlaştıran/birleştiren temel unsur Aleviliktir. Ter-

---

319 Koçgirililerin Dersimle inanç ve gönül bağlılıkları olmakla birlikte bazı anlatılarda Dersim'in Şeyh Hesenan Aşireti ile anne tarafından akrabalıkları da iddia edilir. Dönemin Erzincan Valisi Ali Kemali, Koçgiri Aşireti'nin aslen İzol ve Hormek aşiretlerinden ayrıldığını, annelerinin Şeyh Hasanlı olduğunu, o nedenle kendilerini Şeyh Hasanlı saydıklarını belirtir (Ali Kemali, s. 165). Ayrıca aynı doğrultuda bkz. Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 50. Koçgiri aşiretlerinin Alevi inanç yapısına göre örgütlendikleri ocak sistemleri ise genellikle Dersim merkezlidir. Özellikle Dersim'in Baba Mansur Ocağı'na bağlı olan talipleri bölgede yoğunluk gösterir.

320 Bu önermemizi destekleyen bir açıklama, hadisenin bastırılmasından sonra konuyla ilgili TBMM'de yapılan gizli celselerde söz alarak konuşma yapan Erzincan Mebusu Fevzi Efendi tarafından da dikkat çekilerek dile getirilmiştir: "Ümraniye'nin menaaı mevkiesi Dersim'e nisbeten ehemmiyetsizdir. Fakat kavmiyet ve asabiyet itibariyle aralarında fark yoktur. Bu itibarla birbirlerine şiddetle merbuturlar. Bundan dolayı yekdigerinin tesiriyle müteessir olurlar. İşte Ümraniye'den Dersim dahi müteessir olmuştur. Ümraniye'de esbap ve avamil pek çoktur. Fakat maksadı siyasi olmadığı tahakkuk etmiştir.", *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c. 2, 1985, s. 251-252.

321 Bahsedilen bu emirname, 10 Mart 1921'de TBMM İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti tarafından yayımlanan kararnamedir. Bu kararnameye göre, Ma'mûratül-aziz Vilayeti, Erzincan Sancağı ve Sivas Vilayeti'nin Divriği ve Zara kazalarında İdare-i Örfiye ilan edilmiştir. İdare-i örfiyeye cari olan mahallerde, devletin iç ve dış emniyetini ihlâl eden suçluların görülme davası Divan-ı Harbiye-i Umumiye'ye aittir. Bu nedenle Sivas'ta bir Divan-ı Harbiye-i Örfi teşkil olunacaktır (ATASE Arş., 10/3/37 (1921) tarihli, K. 568, G. 101aa no'lu belge).

322 TBMM Arşivi, "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", Aralık 1921 tarihli, 34 no'lu belge içinde, s. 18.

sinden bakılacak olunursa, bölgeye yakın olan bazı Sünni Kürt aşiretlerin, Koçgiri olaylarına ilgisiz kalmalarını yine aynı olgu ile (inanç ayrılığıyla) açıklamak yanlış olmayacaktır.

Koçgiri İsyanı sürecinde Alevilik unsurunun yer aldığı görülen bir başka veri, isyanın ideoloğu ve arkasındaki en büyük aktörü olarak nitelendirilen, zaman zaman “Taki” mahlasıyla şiirler yazan şair ve ozan Alişer Efendi'nin şiirlerinde kullandığı, bu inanca ait temaların varlığıdır. Alişer Efendi şiirlerinde Alevi inancına ait motifleri sıklıkla kullanmış ve siyasi hedeflerine, bir inancın unsurlarını da yerleştirerek her iki –siyasal ve inançsal– alanı birleştirmiştir. Böylelikle halkla olan iletişimini etkin kılarak, siyasi ideallerinin topluluk arasında daha kolay kabul görmesini ya da pekişmesini sağlama niyeti taşımış olmalıdır. Örneğin ona atfedilen, bir anlamda Koçgiri İsyanı'nın, çıkışını, gelişimini ve sonuçlarını kendi bakışıyla özetleyen şiiri şöyledir:

Koçgiri başladı harba
Sesi gitti Şarka Garba
Bir ordu asker geldi
Dayanamadı bu darba

Dilo yaman, yaman, yaman/Aman gönlüm aman aman
Çıyan kırtı berfo duman/Dağı sardı karla duman
Mera bışin şahı merdan/Bize yetişsin Şah-ı Merdan
Ev dermane hemu derdan/Odur her derdimize derman

Ovacık'ın aşireti
Zapt eyledi memleketi
Geriden imdat gelmedi
Hozat çekmedi bu gayreti

Dilo yaman...

Kürdistan'ın orduları
Kahrettiler barbarları
Vatan için öleceğiz
İstemeyiz Moğolları

Dilo yaman...

Yemin edenler elmaya
Zülfikarı Murtezaya
Geriden teller çektiler
Biz uymayız eşkiyaya

Dilo yaman...³²³

Alişer Efendi'ye ait olduğu söylenen bu dörtlükler, bugün hâlâ bölge halkı arasında bilinmekte ve söylenmektedir. Ancak dörtlüklerden Kürdistan ile ilgili olan bölüm, halk arasında söylenen versiyonlarda yer almamaktadır.³²⁴ Bu dörtlüğün –kitabında şiiri Türkçeye çevirdiğini kaydeden– Nuri Dersimi tarafından sonradan eklenmiş olma ihtimali vardır. Zira şiirin bütünü düşünüldüğünde, aslında Alisher Efendi, Koçgiri yenilgisinin nedenlerini belirli bir kronolojik sıra dahilinde anlatmıştır. Dörtlükler arasında böyle bir anlatıyı görmek mümkünken, bahsedilen “Kürdistan orduları” dörtlüğü, şiirin anlam bütünlüğünü bozan, genel içeriğe tezat niteliktedir. Nuri Dersimi anılarında Alisher'e ait olduğunu söylediği bu şiirin şarkı olarak, dağlarda ve savaş sahalarında top, tüfek sesleri arasında söylendiğini ve savaşçıların moralini arttırdığını kaydediyor. Ancak yukarıda belirtildiği gibi şiirin içeriği bir “yenilginin” analizi, başarısızlığın nedenlerinin adres gösterilerek siteme dönüşmesinin dizelere yansımasıdır. Böyleyken N. Dersimi'nin bu şiirin/şarkının, marş niteliğinde coşku veren bir etki yarattığı iddialarının gerçeği yansıtması olası görünmüyor.

323 Dersimi, Alisher'in Kürtçe yazdığı ve kendisinin Türkçeye çevirttiğini söylediği bu şiirin, Koçgiri savaşı boyunca dağlarda, savaş meydanlarında söylenen bir şarkı olduğunu kaydediyor (Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s. 106). Dersimi'nin bu sözlerine atıfla Bozarlan, bu şiiri ayaklanmada kullanılan bir marş olarak değerlendirirken şiirin aynı zamanda “Kürdistan ordularının” “Mogollara karşı” açık bir savaş ilanı olduğu yorumunu da yapmaktadır. (Bozarlan, *Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği...*, s. 101).

324 Örneğin şiirin Hüseyin Doğanay tarafından seslendirilen bir versiyonunda, sözlerde iki farklı kıta daha yer almaktadır. Yine olumsuzlukların ve yenilginin, yerel bilgiler verilerek anlatıldığı dizeler şunlardır:

Koçgiri'ye geldi Sefer	Toplandılar Khewuşağı
Ankara göndermiş asker	Ağaların solu-sağı
Dört bir yanımız sarıldı	Dediler yemin bozuldu
Vermez bize Dersim asker	Sebebi de Koçuşağı

Ayrıca Dersimi'nin, şiirin/şarkının orijinalinin Kürtçe olduğu, kendisinin Türkçeye çevirttiği iddiası da tartışılabilir. Zira bugün hâlâ bu şarkı Türkçe olarak zihinlerde kalmış ise belleklerden gelen aktarımın devamının bir göstergesidir. Aksi takdirde Kürtçe olarak bilinir, söylenir, aktarılırdı. Ayrıca Alişer Efendi'nin Kürtçe dışında Türkçe şiirlerinin de varlığı bilinmektedir. Keza şiirin Türkçe kafiyeli dörtlüklerden oluşması, Kürtçeden çevrilmiş olma ihtimalini zayıflatan bir başka veridir. Ancak şiirde nakarat olarak kullanılan Kürtçe dizeler, bugün bölge halkı arasında da kullanılan versiyonlarında aynı şekilde korunmuştur. Dolayısıyla şiir, Türkçe ve Kürtçe karışık kaleme alınmıştır. Şiirde bahsi geçen Kürtçe nakarat dizelerde, Alevilik inancının önemli sembollerinden olan Şah-ı Merdan'dan –ki Hz Ali'yi refere eder–; düşükleri bu kötü ve çaresiz durumdan kurtulmaları için istenen manevi yardım dillendirilmiştir. Ayrıca yine şiirin içerisinde geçen, “Yemin Edenler Elmaya/Zülfikarı Mürtezaya” dizeleri, Alevi inancında yer alan sembolik metaforlardır. Şiire yansıyan bu semboller, isyan sürecinde gerçek hayatta da kullanılmıştır. Şöyle ki, Nuri Dersimi'nin de anılarında aktardığı üzere Koçgiri hareketine destek bulmak için Dersim aşiretleriyle yapılan bir toplantıda Alevilikte kutsal sayılan elma ve Zülfikar getirilmiş, bunlar üzerine yemin edilerek ikrar verilmiştir.³²⁵ Dolayısıyla Alevilik inancında kutsal sayılan bu iki önemli sembolün şahitliğinde yemin edilerek yapılan ittifak güvence altına alınmak istenmiş olmalıdır.

Yine farklı kaynaklardan derlenen Alişer'e ait, içinde Alevilik inancına dair öğeler barındıran Kürtçe olarak kaleme alınmış bir başka şiiri de şöyledir:

Pülümür Dağı çekemlidir
Yavaş yavaş gittim yanına
Evin yansın kanlı Topal Osman
Hem gençlerimizi vurdun
Hem hakkımızda mahkeme açtın

325 Dersimi, *Hatıratım*, s. 109-110. Elma, Alevi inancında Hz. Fatıma'yı temsil eder ve dolayısıyla kutsal bir meyvedir. Zülfikar da Hz. Ali'nin kılıcı olarak bilinir ve önemli sembolik manaları vardır.

Gönlüm yaman kardaş yaman
Dağı sardı kar ile duman
Bize yetişsin Şah-ı Merdan
Gönlüm yaman kardaş yaman

Yürü yürü aşiret yürü
Meftalarınızı bize kilit ettiler kapımıza
Taze gelinleri öldürüp başındaki altınları aldılar
Gönlüm yaman kardaşım yaman
Dağı aldı kar ile duman

Pülümür altında ki köprüler iki üçtür
Taze damat gelini öldürdüler iki üç yaşında ki çocuklar
kucağında
Davamız kalsın mahşere İmam Hüseyin'e
Gönlüm yaman kardaş yaman
Dağı sardı kar ile duman³²⁶

Bu şiirde de Koçgiri olaylarında Topal Osman'ın yaptığı zulümlerle, yaşanan kötü olaylar ve mağduriyet anlatılmış, yapılan bu zulüm yine Alevi inancında mazlumların sembolü olarak görülen İmam Hüseyin'e havale edilmiştir.

Alişer Efendi yukarıda aktarılan örneklerde olduğu gibi Alevilik unsuruna ait temaları ayrıca dönemin olaylarına ilişkin verileri şiirlerinde sıklıkla kullanmıştır. Ancak onun siyasi kimliği, Koçgiri İsyanı'ndaki rolü, yazdıkları şiirlerin de içeriğinin siyasi olduğu yönündeki algıları güçlendirmektedir. Örneğin Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan bazı belgeler, özellikle resmî makamların Alişer Efendi ve yazdıkları şiirler konusunda algısına örnek oluşturmaktadır. Alişer'e ait olduğu söylenen destanların/şiirlerin mahiyeti konusunda 1933 yılında resmî makamlara yazılan bir telgraf şöyledir:³²⁷

---

326 Kaynak kişi: Süleyman Ünlü (İmranlı-Kondılan köyü), derleyen ve Türkçe çeviri: Cihan Çelik.

327 BCA.Kutu No: 110, Gömlek No: 741, Sıra No: 9, Dosya No: 96A/32.

Yüksek Başvekâlete

Dersim aşiretleri arasında gizli olarak dolaştırılan ve Türk düşmanlığından ve Kürtçülüğün çoğaltılmasından bahis bulunan üç destanın Kürtçeden dilimize çevrilen suretleri Elâziz Vilayetinden bu hususta alınan 177/164 numaralı tahriratın sureti leffen takdim edilmiştir. Arzolunur efendim.

Dahiliye Vekili

M. İ. Sabri

Bu telgrafta bahsedilen tahrirat sureti aşağıdaki gibidir:

Elaziz Vilayetinin 22/3/933 tarihli ve 177/164 numaralı tahriratı suretidir;

1- Dersim aşiretleri arasında dilden dile dolaşan Türkü ve destanlardan bu defa Mazgirt kaymakamlığına elde edilen üç nüshanın mütercem suretlerini işlikte sunuyorum.

Bunlar amiyana yazılmış olmakla beraber doğrudan doğruya bir kasdi mahsusla tertip ve temin edilmiş olduğu pek açıkça sezilmektedir.

Asılları Kürtçe olan bu yazılar Seyyit Rızanın yanında bulunan Koçgirili Alişar tarafından yazıldığı söylenmekte olup Cumhuriyet ve Türklük aleyhtarı ve Kürtlük âmâlini takip edenler için çok kuvvetli bir propaganda vasıtası olduğu şüphesizdir. Bu gün Dersim halkını eskisi gibi daima kendilerine merbut bulundurmak, nufuzlarını yürütmek, hatta taabbüt ettirmek gayesini güden aşiret reisleri ve bilhassa Seyitler: cahil halkın böyle âmiyane surette kahramanlık ve dinî duygularını kucaklamak suretile bu arzularını yürütmektedirler. Bu meyanda en ziyade Seyyit Rıza kendisine Dersim'in aleviler ulusu ve ruhaniyet ve kudsiyet melcei ve Türk düşmanı, Kürt hamisi sıfatını takınmak istediği; kendi himayesinde bulunan Koçgirililerin bu yazışları ile de teyyüt eylemekte bulunduğunu arzeylerim efendim.

2- Dahiliye Vekaleti'ne, Birinci Umum Müfettişliğe arzedilmiştir.

Elaziz Valisi

Bu tahriratın ilişiğinde bulunan, bahsi geçen c Őiirden birini örnek olarak verecek olursak, Şiir Őyledir:

Bismillahi diyelim haktan inayet
Ta ezelden mazhari ihnani dersim
Muhammet Mustafa olşahi velayet
On iki imamın nişanı dersim.
Ceddimiz Şeyh Hasan olşahi horasan
Himmet et bizlere olsun sayaban
Ikilik perdesini atalım haman
Birlik zamanıdır mekanı dersim
Hikmetten bir hengami cihane saldı
Ol kavmi mervani zulmette kaldı
Her millet uyandı hakkını aldı
Yakındır ahdi Pimani Dersim
Msliman namiyle birçok harhas
Müminler yapmışlar ateşten kafes
Adalet Őimřirini taksınlar herkes.
Sylensin şanı Őevketi dersim
Türkler şeriatı biz tarikatı
Ikisi de birdir hakkın ibadeti
Mademki Adliye yokturlar biatı
Işte vurağıdır zemani dersim.
Beri ltfnle bu arkı dndr
Gerçek evliyaları her yere gnder
Evladi ahfadı gadepten sakla
Kurtarsın ehli İmanı dersim.
Bari lutfun et bize rehber
Himmet evliyası her yere yayar.
Cihan kr kılmaz bize serbeser

Yukarıda yer alan tahriratın içeriğinden anlaşılacağı üzere yazılan Şiirler, Türklük ve cumhuriyet aleyhtarlığı olarak değ erlendirilmiş ve Kürtlük gayesini takip edenler için çok kuvvetli bir propaganda vasıtası olduğu düşünülmüştür. Ancak yukarıda örneğini verdiğimiz gibi Alişer Efendi'nin Şiirlerinde daha çok Aleviliğe ve tasavvufa ilişkin temalar mevcuttur.

Koçgiri İsyanı sürecinde “Alevilik” unsuru, sivil/askerî makamlar tarafından yapılan yazışmalarda bir başka boyutuyla da karşımıza çıkmaktadır. Konunun hassasiyetinin farkında olan resmî yetkililer, olayların bir Kürtlük ve Alevilik meselesi olmadığını açıklayan ve ona göre tedbirler alınmasını isteyen yazışmalarda bulunmuşlardır. Örneğin, yapılacak tedibat hareketinin mahiyeti hakkında bilgi veren Şark Cephesi Kumandanlığı’na “Acele Harp Raporu” olarak gönderilen bir raporda şu ibareler yer almaktadır:

(...) İmraniye hadisesinin şahsi şekavet ve mefsedet olduğu ve bir Kürdlük ve Alevilik meselesi olmadığı Merkez Ordusu'nca ilan edilerek te'dibâta bu esas dahilinde icra edilecektir.³²⁸

Rapora bu yönde bir bilginin vurgulanarak eklenmiş olması, muhtemelen olayların belirtilen doğrultuda yayılma ve büyümesini önleme konusunda alınmış bir tedbir gereğidir. Nitekim ilerleyen günlerde, Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa tarafından yazılıp 10 Nisan 1921 tarihli *Gâye-i Milliye* gazetesinde yayımlanan bir beyannamede askerî harekâta, “Aleviler aleyhinde yapılan bir hareket olduğu” söylentisinin mal olduğu sıkıntısı dile getirilmiştir:

(...) Müfsid ve münafıklar, “Ümraniye şekâvetinin izâlesi-çün hükümetçe ittihaz edilen tedâbîr-i inzibâtiyeyi gûyâ gördüler ve Aleviler aleyhinde bir hareket gibi göstermeye uğraştıklarına ve ihvân-ı din arasına bu sûretle nifâk ve şakayık sokmaya çalıştıklarına fırt-ı te'essûf ve nefret ile muttali olmuştayım.³²⁹

Yukarıda Nurettin Paşa tarafından, olayların Alevilik Sünnilik meselesi cihetinde gösterilerek, bir dinden olan bu zümrelerin arasına nifak ve çatlak sokulmak suretiyle yararlanmak istenmesi kaygısı dile getirilmiştir. Ancak Nurettin Paşa'nın bu ithamını, Aleviler tarafından haklı çıkaracak çeşitli söylentilerin/gerekçelerin olduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda örneğin 5 Eylül'de Ovacık-Larenk'te yapılan bir toplantıda Alişer

328 ATASE Arş. 22/3/1337 (1921) tarihli, K: 620, G: 87+ no'lu belge.

329 *Gâye-i Milliye*, 10 Nisan 1921, 2009.

Efendi; “Avrupa devletlerinin dört vilayetten ibaret bir Kürdistan’ı kabul ve tasdik ettiklerini ancak Ankara hükümetinin bunu kabul etmediğini ayrıca Alevilerin tamamının mahvı için Türk subaylarının cebinde talimat olduğunu” beyan etmiştir.³³⁰ Alişer’in bu beyanatı bazı araştırmacılar tarafından, Alevileri ve Alevilik unsurunu kullanarak isyanı daha geniş boyutlara çekme çabası olarak değerlendirilmiştir.³³¹ Ancak Nurettin Paşa’nın olaylar karşısında aşırı şiddet içeren tutumu ve sert bastırma harekâtı, olayların katılımcılar ve bölge halkı tarafından “Alevi kıyımı” olarak algılanmasında önemli etken olmuştur. Nurettin Paşa her ne kadar yayımladığı beyannamelerde, olayların –İslâm birliğinden söz ederek–, gerçekte bir Alevilik meselesi olmadığını sıklıkla belirtse de bazı resmî yazışmalarda ise Aleviler konusunda çeşitli istihbaratlarda bulunarak duruma dikkat çekmiş ve tavsiyelerde de bulunmuştur. Örneğin 30 Aralık 1921’de TBMM’ye, kendisi hakkında yapılan suçlamalara istinaden gönderdiği “izahname”sinde; Ümraniye isyan mıntıkasında Sünni köyler dışında hiçbir yerde cami ve mescit olmadığını, efradın adının İslâm olduğunu, bu nokta-i nazardan tedrisat yapılması gereğini belirtmiştir.³³²

Sonuç olarak Koçgiri hadiseleri sürecinde Alevilik unsuru, yukarıda anlatıldığı hususlarda, tarafların değerlendirmelerine göre çeşitli boyutlarıyla etkili olmuştur. Hadiseler boyunca Alevilikle ilgili herhangi bir talepte bulunulmadıysa da bölge halkının Alevi olmasından kaynaklı birçok hassasiyet, doğrudan ya da dolaylı olarak dillendirilmiş, Aleviliğe dair motifler kullanılmış, halkın harekete çekilmesinde önemli bir mobilizasyon unsuru olarak seferber edilmiştir. Ayrıca isyanın, Alevi bir bölgede çıkmış olması ve öncülerinin bu inanca mensup olmaları, Sünni Kürtlerin isyana karşı duyarsız kalmalarına ve harekete destek vermemelerine neden oluşturan önemli bir etmendir. Dolayısıyla isyan, Sünni Kürtler açısından bir “Alevi isyanı” olarak algılanmıştır.

330 ATASE Arş., K. 732, G. 27.

331 Örneğin bkz. Akgül, s. 42; Öz, s. 61.

332 Bkz. Balcıoğlu, s. 286.

SONUÇ

Milli Mücadele yıllarında, Ankara hükümetinin *de facto* yönetiminde olduğu ara dönemde, Sivas'ın Koçgiri bölgesinde birtakım asayişsizlik olayları yaşanmıştı. Özellikle 6 Mart 1921'de meydana gelen olaylar, "Ümraniye Hadisesi" ya da "Koçgiri Hadisesi" tabirleriyle dönemin resmî mercilerine bir şekavet/eşkıyalık olayı olarak intikal etmişti. Koçgiri'de olaylar bu yönüyle, dünyanın herhangi bir yerinde yaşanabilecek "sıradan bir şekavet olayı"ndan farksız gibi görünmektedir. Koçgiri bölgesinde meydana gelen hadiselerin "tarihî bir olay" olarak tarih sayfalarında yerini alma nedeniyse bölgede bu aşamadan sonra yaşanan gelişmeler ve günümüze kadar uzanan bir tarih yazımı/anlatısı sürecine konu edilmesiyle yakından ilişkilidir.

Koçgiri bölgesinde yaşanan olayları tedirginlikle karşılayan ve bir güvenlik sorunu olarak algılayan Ankara hükümeti, olayların büyümesini önlemek ve bölgede asayişî tesis etmek amacıyla bastırma harekâtı başlatmış ve bu harekât sırasında Nurettin Paşa ve Topal Osman'ın bölge halkını kanunsuzca maruz bıraktığı yoğun şiddet içeren uygulamalar, çeşitli kesimlerin tepkisiyle karşılanmış, sorunun TBMM'nin gündemine alınması sağlanmıştı. TBMM'de yapılan gizili oturumlar sonucu, durumu yerinde incelemek üzere beş mebustan oluşan

bir İnceleme Kurulu görevlendirilmiş ve bölgeye gönderilmişti. “Koçgiri Tahkikat Heyeti” olarak adlandırılan bu kurulun bölgede yaptığı araştırma ve inceleme sonucu kaleme aldığı, “Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu” adlı raporda, Koçgiri bölgesinde yaşanan olaylara ayrıntılarıyla yer verilmiş ve sonuç olarak olaylar, “siyasi maksatla başlamış bir isyan hareketi” olarak değerlendirilmişti. Heyetin, “Koçgiri Hadisesi” olarak anılan olayların, “bağımsız ya da belirli bir muhtariyet içeren Kürdistan devleti kurulması” amacıyla yapılmış olan bir “Kürt isyanı” olduğu görüşünün, resmî tarih yazımında yer edinmesinde önemli bir dayanak oluşturduğu söylenebilir.

Diğer taraftan Koçgiri’de yaşanan olayların, bağımsız bir Kürt devleti kurma amacıyla gerçekleştirilen bir Kürt isyanı olduğu söylemi, Kürt tarih yazımında da yer edinen bir söylemdir. Bir Kürt milliyetçisi olan Nuri Dersimi’nin 1920’lerin başında yaşanan olaylara dair, milliyetçi ideolojisi doğrultusunda 1950’lerde kaleme aldığı *Kürdistan Tarihinde Dersim ve Hatıratım* adlı kitaplarında yer verdiği anlatılar ve bu anlatıları temel alan ve/ya benimseyen günümüzdeki diğer bazı çalışmalar bu söylemin en önemli dayanağıdır.

Her ne kadar çeşitli kişi, kurum ve taraflar, 1920’li yılların başında Koçgiri bölgesinde meydana gelen olayları siyasal amaçlarla gerçekleştirilmiş bir Kürt isyanı olarak değerlendiriyorsa da gerek Koçgiri Tahkikat Heyeti’nin raporu ve dönemin arşiv belgeleri verileri, gerek Nuri Dersimi’nin alternatif anlatıları incelendiğinde yapılan bu tespitin olayları değerlendirmekte tek başına yeterli olmadığını söylemek ve olayların farklı boyutlarıyla da ele alınması gerektiğini vurgulamak gerekir.

Bölgede yaşanan olaylar ve bu olaylara katılım, farklı iki düzlemde değerlendirmeye tâbi tutulmalıdır: Birincisi ve öncelikle, siyasi olarak az çok örgütlü ve Kürt ulusal bilinci taşıyan geleneksel liderlerin amaçları ve bu doğrultuda yaptıkları eylemler; ikincisi, bu öncü grubun belirlediği edilgen, taraftar olan ya da olmayan fakat olaylardan ve sonuçlarından doğrudan etkilenen daha büyük bir kitlenin varlığı ve konumu.

Bölgede Kürt milliyetçisi ideolojiye sahip öncü kişilerin oluş-

turduğu bir tabakanın varlığı ve bu kişilerin Koçgiri’de olaylarının başlamasında ve gelişiminde önemli rol üstlendiği tartışmasız bir gerçektir. Saygın ve nüfuzlu kişiler olan Koçgiri aşiret liderleri arasında Mustafa Paşa oğulları Haydar ve Alişan Beylerle onların kâtipliğini yapan Kürt milliyetçisi Alişer Efendi ilk zikredilmesi gereken kişilerdir. Aşiret liderlerinden Haydar Bey, İstanbul’da kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti’nin üyesidir ve cemiyetin bir şubesini olayların merkezi olan Ümraniye’de açmış olduğu, çeşitli belge ve kaynaklardan anlaşılmaktadır. Ancak bölgede Kürt milliyetçiliğine dair çalışma ve örgütlenmeler, bilhassa, eğitilmiş ve saygın bir şahsiyet olan Alişer Efendi tarafından yürütülmüştür.

Bağımsız bir Kürdistan kurma amacıyla araçsallaştırılan “Kürt ulus” söyleminin bölge halkına nasıl tezahür ettiği ve nasıl yansımasını bulduğu sorusu ise açıklamaya muhtaç daha karmaşık bir konudur. Aşiret liderleri ve Alişer Efendi’nin milliyetçi propaganda ve örgütlenme çalışmalarının halk arasında ne kadar kabul ve harekete geçirici bir etmen olarak işlev gördüğünün tespiti oldukça zordur. Ancak halkın olaylara katılımında, milliyetçi algının tek başına harekete geçiren ve katılımı belirleyen bir etken olmadığı ileri sürülebilir. Öncelikle Koçgiri’de meydana gelen olaylara halkın katılımının sınırlarını, bahsi geçen bu önderlerin tabanla olan kişisel ve geleneksel bağlarının belirlediği söylenebilir. Yani olaylara bütünüyle bilinçli bir sosyo-politik destekle katılımdan ziyade, aşirete dayalı geleneksel bağların belirlediği kısmi bir katılım söz konusudur. Bölge halkının olaylara katılımında, “Alevilerin/Kürtlerin de Ermeniler gibi yok edileceği” söylentisinin yayılmasının ve bu söylentinin sonucunda halk arasında meşru müdafaa algısının oluşması, harekete geçirici diğer bir unsur olarak devreye girmiştir. Bölge halkının Alevi olması ve Alevilerin yok edileceğine duyulan bu endişe, aşiretsel ve inançsal bağlarının güçlü olduğu bazı Dersim aşiretlerinin ve ayrıca Kürt olamayan Türk Alevilerin de kısmi desteğinin alınmasını sağlamıştır. Dolayısıyla her ne kadar etnik bir kimlik unsurundan/kurgusundan yola çıkılarak milliyetçi bir söylem geliştirildiyse de, toplu-

luk içerisinde var olan aşiretsel ve inançsal bağlılıklar, harekete katılımın sınırlarını belirleyen bir diğer önemli etkidir. Sonuç itibarıyla Koçgiri’de “ulusçuluk”, isyanın öncü grubu tarafından daha ileri bir seviyede temsil edilmekle birlikte isyanın harekete geçirebildiği toplumsal tabanı, geleneksel bağlar belirlemiştir. Bu doğrultuda etnik bir unsurun milliyetçi bir söyleme konu olmasında, farklılığın kriterini “dil” değil, inanç faktörü belirlemiştir. Zira Koçgiri’ye destek veren, büyük oranda Zazaca konuşan Dersim aşiretlerinin ve aynı şekilde harekete kısmi destek veren Türk Alevilerin katılımını “dil” birliği üzerinden açıklamak zordur. Dolayısıyla Alevilik burada birleştirici ve katılımı belirleyen en önemli unsur olarak belirmektedir. Bu durum aynı zamanda tersinden okunursa Sünni Kürtlerin, harekete destek vermemesinin de nedenini oluşturmuştur. Yani topluluğun Alevi olması ve bu konuda tarihsel ve toplumsal önyargılar, ortak bir Kürt ulusu, kimliği ve “dil”i üzerinden yapılacak bir birlikteliğe engel teşkil etmiştir.

Koçgiri İsyanı teşebbüsü her ne kadar inançsal bağlılıkların sınırlarını aşmayı başaramamış olsa da Kürt etnisi ve ulus kavramlarının farklı inanç zemininde kullandığı bir örnek olaydır. İsyanın önderlerinin, başlangıçta Kürdistan Teali Cemiyeti ile bağlantısının olması, Sünni Kürtlerle ilişkilerin inanç temelli kutuplaşmanın ötesinde bir boyutunun varlığını gösteriyorsa da inançsal önyargılar, fiiliyatta ortak bir ulus söylemi üzerinden hareket etmelerini önlemiştir. Alevi ve Sünni Kürtler arasında var olan bu inançsal farklılığın ve buna dair önyargıların tarihsel kökenlerini, 20. yüzyıldan önceki dönemlerde aramak gerekmektedir. Bu minvalde Alevi ve Sünniler arasında mesafeyi açan bazı tarihsel ve toplumsal kırılmalar tespit edilmiştir. 16. yüzyılın ilk çeyreğinde Safevilere ve dolayısıyla yandaşları olan Kızılbaşlara karşı Sünni Kürt beyliklerinin, İdris-i Bitlisi aracılığıyla Yavuz Sultan Selim’le ittifak yapmaları, Sünni Kürtlerle Aleviler arasında yaşanan ilk önemli kırılmadır. 19. yüzyılın başlarından itibaren Nakşibendi tarikatının, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da özellikle Kürt bölgelerinde yaygınlaşması ve güç kazanmasına paralel olarak Kürtlük giderek Sünni-

leşmiş ve Alevilik ise ötekileşmiştir. II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) oluşturulan “Hamidiye Alayları”nda ağırlıkla Sünni Kürtlerin yer alması ve bu konumlarının beraberinde getirdiği nüfuzlarını, komşuları olan Alevi Kürt aşiretleri üzerinde kullanmaları, Sünni ve Alevi Kürtler arasında yaşanan bir diğer önemli kırılma nedenidir.

20. yüzyılın başlarında, özellikle 1908 sonrası gelişen Kürt ulusu söyleminde ve mütareke döneminde bunun siyasi zemini oluşturan Kürt cemiyetlerinde her ne kadar “ortak bir Kürt etnisi/kimliği” üzerinden bir birliktelikten bahsedilse de, Alevi ve Sünniler arasında sosyo-tarihsel olarak yaşanan bu tür kırılmaların varlığı ile oluşan önyargılar, Sünni Kürtlerin Koçgiri İsyanı’na karşı duyarsız kalmalarında rol oynayacaktı. Dolayısıyla Koçgiri’de yaşanan olaylarda bu inançsal farklılık bütüncül bir Kürt ulus söylemini sekteye uğratmış, açıkça ulusal hedeflerle yola çıkan bir Kürt devleti kurma girişiminin, yerel düzeyde kalmasında ve başarısız olmasında en önemli etkenlerden biri olmuştur. Alevi ve Sünniler arasındaki bu ayrışmanın yarattığı bölünmüşlüğün, Ankara hükümetinin, isyanı kısa sürede ve dar bir alanda bastırmasındaki başarısında rol oynayan bir faktör olduğu da söylenebilir.

Koçgiri İsyanı’nı, Osmanlı dönemindeki diğer “Kürt isyanları” ile karşılaştırdığımızda, Koçgiri İsyanı’nın kendi iç dinamikleri olduğu, kendinden önceki isyan süreciyle bir devamlılık göstermediği ve diğer isyanlarla benzeşen yönlerinden çok, farklılaşan yönlerinin öne çıktığı ileri sürülebilir.

19. yüzyıldan itibaren Kürt bölgelerinde baş gösteren –1847’de Bedirhan, 1880’de Ubeydullah İsyanları gibi– bazı isyanlar birer “Kürt” isyanları olarak görülmüştür. Bu isyanlar, aslında, Osmanlı Devleti’nin –yarı özerk Kürt emirliklerini yöneten Kürt bey ve ağaları için ciddi bir tehdit oluşturan– merkezileşme uygulamalarına karşı gelişen ve aşiret liderlerinin ya da dinsel liderlerin, eski imtiyazlarını korumak ve/ya Osmanlı Kürdistan’ı üzerindeki otoritelerini genişletmek için çıkardıkları isyanlardır. Bu isyanlar, her ne kadar belli ölçüde bir Kürt etnik bilincini yansıtıyorsa da bu dönemde henüz “milliyetçi”

bir söylemden bahsetmek olası değildir. Osmanlı coğrafyasında Kürt aşiretleri farklı inanç ve aşiret örgütlenme yapısına sahip olsalar da, yerel Kürt liderler isyanlarda değişen koşullara ve isyana katılımların çeşitliliğine rağmen hem Osmanlı dönemi Kürt isyanlarında hem de Koçgiri İsyanı'nda her türlü devlet müdahalesini ve merkezleşmeyi, otoritelerine karşı tehdit olarak algılamışlar ve isyanların önemli aktörleri ve liderleri olmuşlardır. Bununla birlikte, 20. yüzyılda Kürt isyanlarına "ulusal" bir boyutun eklenmesiyle, 19. yüzyılın başlarından itibaren görülen Kürt isyanlarındaki bu devamlılık yeni bir yön kazanmıştır. Bu ulusal boyut, Koçgiri İsyanı'nda belirleyici rolü olan, Kürtlük bilincinden milliyetçiliğe evrilen eğitilmiş Kürtler tarafından seferber edilmiştir.

Diğer taraftan 19. yüzyılda Osmanlı'da, Sünni Kürt isyanlarının yaşandığı coğrafyadaki gelişmeler aynı dönemde Koçgiri ve Dersim bölgesinde yaşanan gelişmelerle bir paralellik ya da benzerlik göstermemektedir. Gerek farklı aşiret örgütlenmeleri ve inanç yapıları gerek coğrafi uzaklık dikkate alındığında bu iki bölgede yaşanan isyanlarda tarihsel/toplumsal bir buluşma gerçekleşmemiştir. Bu açıdan, yaşanan farklı tarihsel ve toplumsal süreçler, Koçgiri İsyanı'nın bu isyanlarla bir devamlılık göstermediğini ortaya koymaktadır. Osmanlı'da Tanzimat uygulamalarına ve merkezleşmeye karşı yapılan isyanlar genelde büyük toprak sahipleri olan ve nüfuzlu Kürt beyleri ya da şeyhler aracılığıyla çıkmış ve gelişmiştir. Özellikle Kürt beyliklerinin yıkılmasından sonra, şeyhlerin önem kazanması ve oluşan boşluğu doldurmaları şeyhlerin politik figürler olarak öne çıkmasını sağlamış ve onların önderliğinde Kürt milliyetçi bir bilinçlenme yaşanmıştır. Aynı zamanda 19. yüzyılın başlarından itibaren Kürt bölgelerinde yaygınlaşan Nakşibendi tekkeleri, bölgede Kürt milliyetçi söylemin geliştiği yerlerdir ve Kürt milliyetçiliğinin tabana yayılmasında bu tekkeler önemli roller üstlenmiştir. Böylesi bir politik figüre örnek olarak verdiğimiz Şeyh Ubeydullah'ın, bağımsız bir Kürt devleti kurma istemiyle isyan etmesi, Sünni Kürt tabanında milliyetçi duyguları beslemiş ve gelişmesinde rol oynamıştır. Ancak Ubeydullah'ın yenil-

gisinden sonra tıpkı Bedirhan'larda olduğu gibi İstanbul'a sürgüne gönderilmeleri, varislerinin/çocuklarının 20. yüzyılda ortaya çıkan Kürt entelijansiyasının önemli bir kesimini oluşturmaya; Kürtçülükten, Kürt siyasal hareketine geçişte önemli roller üstlenmelerine vesile olmuş ve 20. yüzyılda siyasal anlamda bir Kürt milliyetçiliğinin doğuşu bu kişilerin önderliğinde şekillenmiştir.

Buna mukabil, Koçgiri ve Dersim bölgesinde Osmanlı dönemindeki diğer bölgelerdeki gibi büyük toprak sahipleri veya feodal beyler ya da politik dinsel önderler bulunmamaktadır. Ayrıca inanç sistemlerinin Alevi ocaklarına dayanması ve bu inanç önderlerinin siyasetten uzak olması, Osmanlı dönemindeki diğer bölgelerdeki gibi tekkelerde gelişen Kürt milliyetçi algısının gelişebileceği bir ortam sağlamamıştır. Dolayısıyla farklı coğrafya ve zeminde gerçekleşen bu süreç, Sünni Kürtlerle Alevi Kürtleri aynı milliyet paydasında bir araya getirmemiştir. Buluşma ancak 20. yüzyılda ortaya çıkan Kürt siyasallaşmasında belirlemiştir. Ancak yukarıda değinildiği gibi söylem düzeyinde gerçekleşen bu buluşma, pratikte Koçgiri İsyanı'nda yansımaları bulmamıştır.

Genel olarak ideolojilerin uluslaştırılmasında "isyan" kavramı önemli bir enstrüman olarak kullanılmaktadır. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı döneminde görülen Kürt isyanları bazı araştırmacılar tarafından Kürt uluslaşmasının başlangıcı olarak değerlendirilmektedir. Kürt ulusçuluğunu tarihsel dönemselleştirmeye tâbi tutan yaklaşımlar, Kürt ulusal hareketinin başlangıcını 1880'lerde Nakşibendi şeyhi ve büyük toprak sahibi olan Şeyh Ubeydullah'ın Osmanlı ve İran'a karşı bir Kürt devleti kurmak amacıyla ayaklandığı döneme dayandırmaktadırlar. Ubeydullah'ın açıkça "bağımsız bir Kürdistan" kurma planı ve bu doğrultuda eyleme geçişi, bu tezi destekler nitelikte görünse de milliyetçi duyguların Kürtleri harekete geçirdiği konusunda net bir veri bulunmamaktadır. Zira Kürtler Ubeydullah'ı milliyetçi bir lider olduğu için değil, büyük nüfuz sahibi dinî bir lider olduğu için desteklemişti. Müslüman kimlikleri her zaman öncelikli olan kimlikleriydi. Şeyh Ubey-

dullah yine Bedirhan'da olduğu gibi çok sonraları, 20. yüzyılın modern ulus inşasında milliyetçi bir sembol haline gelecektir. Ayrıca aşiretlere ve büyük oranda feodaliteye dayalı bir topluluğun, modernleşmeyle ilişkilendirilen ulus söyleminin böyle si modern öncesi bir dönemde ortaya çıkması, ulusçuluğu Batılı siyasal bir fenomen olarak ele alan anlayışa uyumluluk göstermemektedir.

Benzer şekilde günümüz Kürt milliyetçi tarih yazımında “modern Kürt ulus inşasının, Koçgiri isyanı ile başlatılabileceğini”, bu isyanın “cumhuriyet döneminde görülen diğer Kürt isyanlarının ilk halkası/basamağı olduğu” görüşü de oldukça yaygındır. Bu görüşün, Şeyh Said İsyanı göz önüne alındığında sorunlu olduğu söylenebilir. Zira Alevi Kürtler, cumhuriyet döneminde Koçgiri İsyanı'ndan sonra 1925'te meydana gelen Şeyh Said İsyanı'na yukarıda belirtilen aynı inançsal önyargılar ve nedenlerden dolayı destek vermemişlerdi. Dolayısıyla bütünleşmenin yaşanmadığı bir teşebbüsten böyle bir devamlılık bağı kurmak, ancak inşacı ve milliyetçi tarih yazımının bir ürünüdür.

1921 yılının Mart ayında Koçgiri bölgesinde meydana gelmiş olan olaylar bütünü, ne kendinden önce Osmanlı dönemindeki isyanlarla bir devamlığın sonucudur, ne de kendinden sonra yaşanacak Kürt isyanlarına bir başlangıç teşkil etmiştir. Yaşanan olaylar bu bağlamda özel koşullarda, bölgedeki küçük bir önder grubun Birinci Dünya Savaşı sonrası elverişli ortamın yarattığı ve aynı zamanda bazı tesadüfî olayları fırsata dönüştürerek değerlendirmek istemeleri sonucu yaptıkları bir teşebbüsten/kalkışmadan ibarettir. Koçgiri'de “ulusçuluk/milliyetçilik” olaylara eklenen, geniş bir tabana yayılamayan güdük bir unsur olarak kalmıştır. Ancak olayların tarihsel olarak ele alınması, adlandırılması ve değerlendirilmesi; kişi, kurum ve tarafların bakış açıları ve ideolojilerine göre çeşitlenerek ve kurgulanarak günümüz tarih yazımında yer edinmiştir. Dolayısıyla olayların değerlendirilmesi ve adlandırılması, yaşanan olayın kendisinden sonra ortaya çıkmış kayıp ve kazançlar ışığında yeniden üretimine ilişkindir. Bu doğrultuda başlan-

gıçta “Koçgiri Hadisesi” olarak adlandırılmış olan ve daha sonra “Koçgiri İsyanı” tabiriyle literatüre geçmiş olan olaylar bütünü, bu yaygın kullanımıyla gerek Türk resmî, gerek Kürt tarih yazımında yer edinmiştir.

Koçgiri’de yaşananlar nasıl adlandırılırsa adlandırılınsın, her ne sebep ve amaçla yapılmış ve sonuçlarının sorumluluğu kime ait olursa olsun nihayetinde suçlu-suçsuz binlerce kişi hayatını kaybetmiş, halk sefalet içerisine düşmüş ve bölgede büyük bir trajedi ve mağduriyet yaşanmıştır. Nitekim Koçgiri Tedip ve Tenkil Harekâtı sonucu ortaya çıkan bu acı tabloyu, TBMM tarafından oluşturulan Tahkikat Heyeti bir “facia” olarak nitelermiş, bu durumun yaşanmasında sorumlulukları olduğunu düşündükleri Nurettin Paşa’yı, TBMM hükümetini ve bazı diğer resmî kurumları eleştirerek bu minvalde “çok ağır siyasi bir cinayet” olarak değerlendirmiştir.

EKLER

.....

EK 3
Merkez Ordusu'nun Kurulması ve Kumandanlığına
Nurettin Paşa'nın Getirilmesine Dair Kararname
Sureti.
ATASE Arş., K: 769, G: 32 nolu Belge

Merkez Ordusu Kumandanlığı
Erkân-ı Harbiyesi
Şube: 1
Karârname Sûreti

Şifre Ordu kumândânlığı salâhiyetiyle Merkez Ordusu Kumândânlığı'na ya'ni Hey'et-i Vekîlenin 9 Kanûn-i evvel sene 336 ve 407 numarolu karârnamesiyle tensîb edilen Mirlivâ Nureddin Paşa Hazretleri'ne diğ er ordu kumândanları gibi kendi mıntıkasındaki vilâyât ve elviye-i müstakile rû'esâ-yı me'mûrîn-i mülkiyesine âsâyış dâhili ve husûsân askeriyeye müte'allik umûrda doğrudan doğruya emr ve ta'limât virmek salâhiyetinin i'tâ ve keyfiyetinin Dâhiliye ve Mudâfaa-i Milliye Vekâletleriyle Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti'ne teblîği İcrâ Vekilleri Hey'etinin 30/1/37 târihindeki ictimâ'ında karârgîr olunmuşdur.

Amasya
31/1/337

Numero
151

Ordu Şu'âbâtı'na

Merkez Ordusu Kumândanlığı'nın salâhiyeti hakkında olub Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti'nin 30/ 1 / 37 tâtrih ve 1020 numarolu telgrâfla tebliğ idilmiş olan Hey'et-i Vekîle karârname-si ber-vechi bilâ-aynen tebliğ olunur.

Sivas Vilâyetiyle ordu mıntikasındaki bi'l-umûm müstakil livâlara ve ahz-ı asker hey'eti riyâsetine, fırkalara, Sivas Livâsıyla Yozgad Mevki' Kumândanlığı'na vârid ve kıta'ât-ı merbûtasına yazılmışdır.

Merkez Ordusu Kumandanı
Nureddin

EK 4
Örf-i İdare Çıkarılmasına Dair 10 Mart 1921 Tarihli
Kararnamenin Gerekli Makamlara Tebliğ Sureti.
ATASE Arş, K: 635, G: 210+ nolu Belge

Ankara Türkiye Büyük Millet Meclisi

10 - 3- 337

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti

Şark Cephesi Kumandanlığı'na	Şube
Merkez Ordusu Kumandanlığı'na	1
El-Cezire Cephesi Kumandanlığı'na	Aded

Amasya/11/3 de almıştır

2425 Tel: 15 K/301

Aynen Ankara'da Mehmet Kemal Efendi/11 minhu

1- Mamuratü'l-aziz vilayetiyle Erzincan Sancağı'nda ve Sivas Vilayetinin Divriği, Zara Kazalarında idare-i örfiye ilan edildiği ve Sivas'ta bir Divan-ı Harb-ı Örfi teşkil edileceği hakkında İcra Vekilleri Heyeti'nin 10/3/37 tarihindeki ictimainda kabul olunan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesi'nin tasdikine? İktiran eyleyen kararname sureti- musaddakası bervech-i zir aynen tebliğ kılındı icabının sür'at-i icrasını rica ederim

2- Şark cephesi, Merkez Ordusu ve El-Cezire Kumandanlığı'na 10/3/37 tarih ve numera ile yazılmıştır.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Vekili

Suret

1- Mamuratü'l-aziz vilayetiyle Erzincan Sancağı'nda ve Sivas Vilayeti'nin Divriği, Zara Kazalarında idare-i örfiye ilan edilmiştir.

2- Idare-i örfiye cârî olan mahallerde Devletin emniyet-i dahiliye ve hariciyesini ihlal eden ceraim erbabının rü'yet-i deâvîyi Divan-ı Harb-ı Umumiye aiddir.

3- İşbu ceraim erbabının rü'yet-i deâvîyi için Sivas'ta bir Divan-ı Harb-ı Örfi teşkil olunacaktır

Imza

Heyet-i Vekile ve Büyük Millet Meclisi Reisi

EK 5

Ümraniye Olayları'nın Başlamasından Sonra EHU'nun Aldığı Askerî Tedbirler ve Kararlar. TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", no: 34, s. 16-18

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye ise müdafaa-i memleket emrinde her makamdan evvel kendisine terettüb eden gayet azim mesuliyeti gözü önüne getirerek meseleye daha ciddi ve daha esaslı bir ehemmiyet atfederek atideki evamirle tedabir-i kıt'a-i askeriye ittihaz ediliyor:

- 1- Merkez Ordusuna: İta eylediği 7 Mart sene 37 tarihli emrde İmraniye hadisesi yeni ve mühim bir isyan-ı dahilinin mukaddimesi olmak istid'adını haizdir. Yeni teşekkül eden süvari fırkasının dahili isyan te'dibatında ne dereceye kadar müessir olabileceği kestirilemez. Binâ'en aleyh ol-emrde Tokat, Zile mıntıkasındaki süvari livasıyla süvari fırkasının Yenihan havalisindeki aksamının süratle Sivas'ta cem'i ve beşinci fırka kumandanı (Kaymakam, şimdi Miralay) Cemil Cahit Bey'in de beşinci fırkadan verilebilecek azami süvari kuvvetiyle müsta'cilen Sivas'a celbi ile te'dibatın mîr-i mumaillehyin kumandası altında icrası
- 2- Şark Cephesi kumandanlığına ita eylediği 8 Mart sene 37 tarihli emirde: "İmraniye isyanının daha şarka tevessü' etmesi ihtimaline karşı şimdiden tedabir-i lâzîmenin ittihazına"
- 3- Tekrar ta'mimen ve bu meyanda merkez ordusuna vermiş olduğu 9 Mart sene 37 tarihli emirde İmraniye'deki süvari alayına Koçgiri Aşireti çeteleri tarafından vaki olan tecavü-

zattan ve bu aşiretin irşadı hususunda Sivas Vilayeti'nden Dersim sâdâtına çekilen telgrafa sadat-ı mezkure tarafından verilmiş olan cevabdan bahsettikten sonra: İsyanın tamamıyla mürettib ve düşmanlarımızın üzerine uzun zamandan beri ihzar ettikleri istihbar kılınan siyasi bir hareketin başlangıcı olduğunu göstermektedir. İsyanın mahalinde itfası ve garba doğru tevessü'a mani olmak için merkez ordusunca icab eden kuvvetler Sivas'dan cem' edileceği gibi Kocaili kumandanlığı emrine girmek üzere Giresun'da teşkil edilmekte olan piyade alayının da şimdilik Şebinkarahisar'a hareketi emredilmiştir; asiler civar Türk Desni Kuraya tecavüzle bunları da kendileriyle teşrik-i hareket icbar ettiklerinden ahali-i muti'anın muntazam surette emr ve kumanda altına alarak müştereken müdafaa ve hayatlarının temini, isyanın şarka tevessü'ne mumaniyat için şark cephesi kumandanlığınca Erzincan ve havalisinde müfrezeler ikamesi, El-Cezire cephesinin Harput'ta bulunan kıta'atının ve ayrıca Fırat boyundaki inzibat bölüklerinin Mammuratü'l-aziz valisinin emrine verildiği ve bu kıta'atın takviyesi emredilmiş ve aynı tarihte (yani 9 Mart sene 37'de) Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'den doğruca Giresun'da –Binbaşı Osman Ağa'nın riyaset-i fahriyesi altında– teşekkül etmekte olan Piyade Alayı Kumandanına da: "teşekkül etmiş olan bütün aksamiyla ve azami kuvvetle derhal Şebinkarahisar'a hareketle oraya muvasalatında suret-i hareketi hakkında Erkan-ı Harbiye-i Umumiyeden emr-i telakki etmiş ve mamafih alayın esnayı hareketinde yollarda intizamın te'mini ve ahali-i muti'anın her türlü tecavüzden sıyaneti için azami tedabir ittihaz etmesi ve emrolundukları gibi Binbaşı Osman Ağa'ya da başka verilmiş olan 10 Mart sene 37 tarihiyle hususi (silik) bir emrde "Alayın hemen Şebinkarahisar'a hareketi emredildiğinden zat-ı âlilerinin de (silik) milli taburu alarak alayla birlikte isyanı şiddetle tenkil etmek üzere hareket etmesi ve Şebinkarahisar'a muvasalatını bildirilmesi" yazılmış ve "bi'l-hassa yollarda ahali-i muti'aya efradın hiçbir tecavüzde bulunmamasının te'mini hamiyet ve vatanperverliğinizden beklerim" denmiş-

tir. Bu sıralarda Sivas'da Ondördüncü Süvari Fırkası Kumandanı Kaymakam Hayri Bey'den orduya çekilen –ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'ye de bildirilen– 10 Mart sene 37 tarihli telgrafnamede: "Koçgiri Aşiretinin (kıyam halinde bulunan) mevcudunun 2000 kadar tahmin edildiği ve Dersim'den de ol-mikdarda bir kuvvetin vüruduna intizar olduğu ve Kürd çetelerinin Zara'ya üç saat mesafedeki Alevi Kürd köyleri mıntıkasında toplanmakta oldukları, Refahiye ve Kuruçay kazalarındaki Alevi Kürdlerin dahi Imraniye'deki Koçgiri Aşiretine berayı iltihak hareket ettiklerinin haber alındığı ve aşairin Zara kasabasına taarruzlarının pek muhtemel olduğu" bildirilmiştir.

EK 6

Koçgiri Hadisesi'nin İkinci Safhasına Dair TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", no: 34, s. 27-33

Koçgiri Hadisesi'nin İkinci Safhası

[Tenkilat – Merkez Ordusunca Tatbîk Edilen İslahat]

Koçgirili Kürdlerinin yeniden başladıkları işbu harekât-ı bâğyâne üzerine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından 2 Nisan sene 37 tarihli telgrafname ile Merkez Ordusu Kumandanlığına atideki emr verilmiştir:

"(...) Bütün bu vakayia rağmen Sivas, Erzincan, Refahiye'deki kuvvetlerimizin harekât-ı te'dibiyeyi ta'cîl etmemesi ahali-i muti'anın hükümete karşı olan itimat ve merbutiyetini tezelzüle uğracağından korkulur. Harekât-ı te'dibiyenin hedef ve hududu hakkında şimdiye kadar verilmiş olan direktifler [evamir-i müveccih dahilinde toplanmış kuvvetlerle harekata geçmesi zamanı emri tecviye hulul etmiştir. Mevsimi itibârıyla intizar ile geçirilecek günlerin zararımıza olacağını nazar-ı dikkate alarak harekâtın ta'cîli."

Tenkilat pervende ki: Gerek Kürdlerin son harekât-ı küstahanesi gerekse Erkan-ı Harbiye-i Umumiyenin bala-daki emirleri neticesinden bir an evvel te'dibata geçmek iztirârında kalmış olan Merkez Ordusu Kumandanlığının Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine keşide eylediği 3

Nisan sene 37 tarihli ve 11 maddeli mufassal telgrafname tenkilat ve te'dibatta istihdam edeceği kuvvetleri ve takib eyleyeceği makasid-ı umumiyeyi izah etmektedir;

Bu telgrafnameye nazaran:

Madde 1- Te'dibat icra edecek kuvayı askeriye'nin 3 Nisan'daki vaziyeti ber-vechi âti eyler:

- 13. Süvari Alayı ve 14. Süvari Fırkası Karargahı ile kıta'ata merbutası Zara'da;
- Osman Ağa kumandasındaki Giresun Milli Tabûru bir seri' cebel topu ile Refahiye'de;
- İki piyade bölüğü, bir makineli takım ve iki topdan müteşekkil bir müfreze Kemah civarında;
- Çemişkezek, Arabgir ve Eğin'deki piyade kuvvetlerinden ale'l-umûmiye teşekkül edilen bir tabur Eğin müfrezesi namıyla Eğin'de; [bu kuvvet 27.süvari alayı emrine girecek]
- 27. Süvari livasından bir alay ve bir top ve bir makineli takım liva karargâhıyla birlikte Divriği'ye gitmek üzere Kangal'da;
- 27. Süvari livasının yeniden teşkil edilmekte olan Altıncı Süvari Alayı ile bir Depo Alayı ve bir cebel takımı Sivas'ta
- Ayrıca Koçhisar, Zara, Kangal, Divriği ve Refahiye ve Suşehri merkezlerinde bir asayiş bölüğü;
- Şark Ordusu Kumandanlığından 10 Mart sene 37 de Bayburt'tan tahrik edilmiş olan bir tabur piyade ve dört topçu bir kudretli cebel bataryası Erzican'da;

Ayrıca bir Rus makineli tüfenk bölüğü Erzincan'da derdest-i teşkil;

- Harekâta iştirak edecek olan kıta'at-ı seyarenin muharib mevcudu:
2750 tüfenk
21 makinalı tüfenk [18 ağır - 3 hafif]
8 top [7 seri - 1 adi cebel]

Ayrıca Erzincan'da 3 kudretli cebel ve Sivas'da 2 hurûb
cebel topu bulunmakta;

- El-Aziz'de toplanmakta olan 2 sarta ile bir cebel takımı El-Aziz'de muhafız kuvveti olarak kalacak;
- 27. Süvari livasının Divriği'ye muvasalatını müteakib harekât-ı askeriye başlayacak ve işbu harekât bi'z-zat Merkez Ordusu Kumandanlığı tarafından idare olacak,

Bir süvaride müfrezeden ve livâları iskân ... ve ... ve bu ... Tahkik 2- ... İnönü .... başladı ve .... 3- Divan-ı Harb... Tecavüzlerine tahkikat yapmıştır. 4- ve harekât-ı te'dibe-deb olan Kürd çetelerinin takipleri (not açık yazılmadığından okunamadı.)

- Madde 2- Te'dibat ve takibatta takib edilecek maksad:
- Te'dibatın şiddeti isyanın mürettib ve muharrik olan eşhasa tevcih olacak;

Ve efrad-ı ahali tatmin olunarak isticlâb edilecek; şimdiye kadar çalıştığı gibi ba'dema dahi hükümetin Kürdler ve Aleviler aleyhinde hiçbir maksad-ı mahsusu olmadığı ve umum-ı teb'a hakkında husus-ı niyet telkin ve ifhâm sa'y olunacak,

- Muharrik ve müfsidlerden biri hükmünü? elde edinceye Divan-ı Harbe tevdi' ve haklarında sadır olacak hüküm-i kanun infaz edilecektir.
- İsyanda temerrüd edenlerin ve halkı ihtilale çalışanların icabına göre haneleri veya karyeleri tahrib olunacaktır [madde 4]
- Te'dibatın bidayetinde gösterilecek şiddeti müteakib isyana iştirak edenler silahlarından tecrid olunacaktır.
- Koçgiri'yi bir daha isyan edemeyecek bir hale sokmak yahud bu aşireti şimdi olduğu sahadan kısım kısım uzaklaştırıp dağıtmak lüzumlu görüldüğünden bu iki şıkdan hangisinin tatbiki iktiza edeceği harekât-ı te'dibiyenin vereceği netayic gösterecektir"

- Harekât-ı askeriye başlanacağı sıralarda Koçgiri ve havalisinde tesbât edilebilmiş olan Kürd çetelerinin mikdarı ve kuvvetleri şu kadar ... eder:

Tenkilat

Tenkilat ber-vech-i ati mevadda mücmelen beyan edilen tarzda icra edilmiştir:

1- Tenkilata tahsis edilen kıta'at 6/4/37 gününe kadar hazırlıklarını ikmal ile iştilal etmişler ve münferid hareketten men' edilmişlerdir. Mamafih:

- 21 Mart sene 37 de Erzincan'dan istikametimizde vaki olan bir Kürd taarruzu Erzincan mevki' kumandanlığı emrindeki kıta'at la,
- 3 Nisan sene 37 günü Tuzlagözü'ne vaki' olan taarruz: Süvari 14 K tarafından;
- 5 Nisan sene 37 günü Refahiye Kasabasına vaki' olan Kürd taarruzu, Giresun Alayı 4 T tarafından tard ve def'olunmuştur.

2- 7 Nisan sene 37 günü: On Dördüncü Süvari Fırkası Tuzlagözü'ne 3/4/37 günü taarruz etmiş olan usât üzerine hareket etmiş ve usâtı Divriği-Zara şosesinin garbına tard ettikten sonra muvakkaten tevakkuf eylemiştir.

Bugün: Merkez Ordusunca asilerin daire-i itaate davetlerini, isyan ve fesad mürettebelerinin ve bi'l-umum eslihanın teslimini ve mağsûbâtın iadesini mutazammın ve tenkilat ve te'dibatın hedefi efrad-ı ahali olmadığını mu'ayyen ve 24 saat mühletini son bir beyanname [vesika numro 32] neşrolunmuştur.

3- 9 Nisan sene 37 günü: 24 saatlik mühlet, hiçbir faideyi müntic olamayarak, hitam bulduğundan Merkez Ordusunca te'dibata tahsis kılınan kıta'ata yürüyüş hedefleri ve te'dibata başlanması emri verilmiştir.

Bu emr üzerine 9 Nisan sene 37 günü:

- 1- Refahiye'den; Giresun Alayına mensub milli 4 T garba ve Koçgiri karyesinde müctemi' Kürd çetelerine karşı,
- 2- Divriği'den: 27. S. Liva Eğin'den: Eğin müfrezesi,

Şimâle, Zemare üzerinden Kuruçay ve Kemah istikametlerinde,

3- Tuzlagözü karyesinden: 13. Süvari livası ve 14. Süvari Fırkası karargâhı

Gerek şarkda Imraniye ile Refahiye arasında gerekse garbda Beydağı hattında bulunan çetelerin dağıtılması ve bu çetelerin Kızıldağı İstikametinde firara mecbur edilmiş olması üzerine Merkez Ordusu Kumandanı 16 Nisan sene 37 günü kıta'at a verdiği yeni bir emre her bir kıt'aya birer te'dib mıntıkası gösterilmekle beraber her bir mıntika yapılacak te'dibatın nev'i ve derecesi hakkında da talimat-ı mufassala vermiştir. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine de aynı tarihte bildirilmiş olan işbu talimatın ikinci maddesi ehemmiyet-i mahsusuna binaen hülûsâten zirde derc edilmiştir:

"Madde 2: Müfrezeler kendilerine mahsus te'dib mıntıkası dahilindeki usâtı tenkil ve Koçgiri aşiretini kamilen eslihadan tecrid edeceklerdir. Aşiretin birinci derecede rüesasıyla her köydeki ağavatı da alarak vasita-i icraiyesi olan muhtar, çete reisi, imam ve emsaliyle ikinci derecedeki eşhası ve müntefizâtı behemahal derdest etmeye çalışacaklardır.

Birinci ve ikinci derecedeki rüesa ve ağavâttan şekavette temerrüd edenlerin hanelerini ihrak-ı binnâr ve efrad ailelerini aher mahalle teb'id olmak üzere en yakın kazaların birine sevk edileceklerdir. Hâsılı efrad mu'ayyed ile hükümet arasında vasita-i şer ve müfsidden olan eşhas ortadan kaldırılacak ve Koçgiri Aşiretiyle kendilerine iştirak edenler ba'dehu isyan edemeyecek hale getirilecektir.

Ahali-i sâ'irenin huzur ve emniyetleri istihsal olunacaktır. Menâ'at-i mevkiyesinden dolayı usâta tahassungâh melce' olan ve şamil eden karyeler ve mahaller tamamen tahrib ve imha edilecek ve buralardaki ahali-i sadıka diğer münasib köylere taksim ve iskân olunacaktır. Evvelce silah altında bulunan eşhası ahz-ı asker şubelerine sevk olunacaktır. Alişan, Azamet, İzzet, Rifat, Ali Ağaların, rüe-

sanın meskenleri, emval-i gayr-i menkule ve menkuleleri ale'l-usul zabt ve müzayede edilerek artık merkumunun te'allukatın bu muhitte aşiret üzerinde hiçbir te'sir ve nüfuzları bırakılmayacaktır.

Dehalet etmek isteyenlerin bila-kayd ve şart-ı teslim olmak suretiyle dehaletleri kabul edilecek ve mahfuzan Sivas'a gönderileceklerdir."

Şarkta, Beydağı istikamet-i umumiyesinde ve bu dağda mütehasın Kürd çetelerine karşı, harekâta başlamışlar, her cihetten usâtle şedid müsademelere girişmişlerdir.

Koçgiri Karyesindeki Kürd çeteleri Giresun Alayı müfrezesinin şedid tazyiki karşısında 11 Nisan'da garba doğru çekilmeye mecbur olmuşlar ve bu mağlubiyet üzerine buradaki çeteler miyanında bulunan Dersimli kuvve-i muavene Dersim'e iltica etmek üzere Şeytan Köprüsü (Fırat üzerinde) istikametinde firara koyulmuşlardır.

Beydağı'ndaki Kürd çeteleri de süvari fırkası kısm-ı küllisinin şiddetli tazyiki karşısında 13 Nisanda müştereken Şarka ve Boğazviran karyesi istikametinde çekilmeye başlamışlardır. Giresun müfrezesi karşısındaki sırf Koçgirili çeteler 16 Nisan sene 37 de Çıragediği'nde mecbur olan ve Haydar, İzzet Beylerle Kör Rifat'ın sevk-i idaresi altındaki çeteler aynı tarihte (yani 16 Nisanda) Boğazviran karyesinde 28. Süvari livasıyla süvari fırkası kıta'at-ı merbutasına karşı, tecdid-i mukavemete yeltenmişlerse de her iki taraf çetelerin vaki olan şiddeti ta'kibat ve tazyikat neticesinde, 18 Nisanda İmraniye'nin şark şimalisinde kâin (Kızıldağ)'a ilticaya mecbur olmuşlardır. Bu sıralarada (yani 17 Nisanda) Şaki-i şehîr Zalim Çavuş Keyinli Kürd aşireti rüesasından (Murad) Paşa mağrifetiyle derdest olunarak Kangal'da hükümete teslim edilmiştir.

Süvari fırkası karargâhı 14 Nisanda İmraniye'ye girmiş ve 13. Süvari livası da 16 Nisanda Boğazviran yakınlarına müvasalat etmiştir.

Dersim'e iltica maksadıyla Şeytan köprüsü istikametinde avdete çalışan Dersimli kuvve-i muavene Eğin'den ilerleyen 27. Süvari livası karşısında maksadına nail ola-

mayarak Kemah istikametini tutmuş ve mezkûr süvari livası tarafından ta'kib edilmekle beraber 14 Nisanda Kemah'ın cenubundan, Dersim dağları payelerine can atmağa muvaffak olmuştur.

Bu sıralarda Amasya'dan Suşehri'ne celb edilmiş olan on beşinci fırka hücum taburu Suşehri'nden Kızıldağ istikametinde tahrik edilmiş ve 18 Nisanda karşısına çıkan –Kızıldağ'da mütehasın Kürd çetelerine mensub– iki yüz kişilik bir çeteyi dağıtarak yürüyüşüne devam etmiştir. Gerekse bu hücum taburunun şimâlde gerekse Giresun milli taburunun şarkdan ve ayrıca 13. Süvari Livasının garbdan icra eyledikleri şedid taarruzat neticesinde Kızıldağ'da mütehasın Kürd çeteleri 19 Nisanda perişan edilmiş ve çeteler darma dağınık firar etmişlerdir.

Koçgiri rüesası [bu meyanda İmraniye Nahiyesi Müdür-i sabıkı Haydar Bey de dahil] kısm-ı a'zaminin efradı ailesi de beraberlerinde olduğu halde Refahiye şimalinden Şiran ve Kelkit istikametlerine firar etmişler ve takiblerine 28. Süvari Livasıyla 15 K Hücum Taburu ve ayrıca Erzincan mıntikasındaki bazı müfrezeler sevk edilmiştir. Ve Kızıldağ'dan dağılan çetelerin bir kısmı da cenuba, Divriği istikametine teveccüh ile Hamu ve Karacaviran Nahiyeleri arasında kâin Çengel Dağına firar ve iltica eylemiş ve bu suretle Çengel Dağı İmraniye havalisinde Kürd çetelerinin en son ve mühim bir ilticagâhı haline gelmiş olmağla Giresun Milli Taburuyla 27 inci ve 13. Süvari Livası tarafından 20 Nisan sene 37 de her taraftan sarılmış ve birkaç yerde vukua gelen müsademeleri müteakib buradaki çeteler de dağıtılmışlardır. Bu sıralarda yani 20 Nisanda Otuz İsmail namıyla maruf bir Kürd çetebaşı 150 kadar avanesiyle Zemare Nahiyesinin Karekin Karyesini baskın ederek yağmagirliklerde bulunmuştur.

EK 7

Bastırma Harekâtının Birinci Safhasının Kronolojik Olarak Detaylı Verileri (Hamdi Ertuna, Türk İstiklâl Harbi VI. Cilt İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar, s. 270-277)

Harekâtın Birinci Safhası (11-22 Nisan 1921):

Harekâtın 1'nci Günü: (11 Nisan 1921):

Bu emir gereğince Merkez Ordusu bütün birlikleriyle 11 Nisan 1921'de ileri harekâta başladı.

14 üncü Tümen, bütün kuvvetleriyle Bey dağının batı ve kuzeybatısında toplanmış olan asi kuvvetlere taarruz etmek maksadıyla, Yarağil-Tuzlagözü-Peynik hattına yanaştı.

27 nci Tugay, Divriği'nden Zimara'ya doğru, Kemah Müfrezesi de Çengelli istikametinde hareket ettiler.

Refahiye'deki Giresun Müfrezesi, Çengelli-Şahverdi-Divir-Kırıktaş hattına yanaştı.

Eğin Müfrezesi, Fırat üzerindeki Ilıç köprüsünü tuttu.

5 nci hücum taburu, Şerefiye'ye doğru yürüyüşe geçti.

Erzincan Müfrezesi, Bırasstık köyündeki asilere taarruz etti. Bu asi köyünü yaktı. Dereköy asilerine karşı da harekete başladı.

Asilerin elinde esir bulunan Kemah Kaymakamı ile Jandarma Komutanı kaçarak Kuruçay'a geldi. Zerenik (Ovacık)'te esir olan Teğmen Kâmil, Alişan tarafından serbest bırakıldı ve Kemah'a döndü.

İlk günkü harekâta Refahiye'deki Giresun müfrezesinin çengerli bölgesinde yaptığı temizleme harekâtında, Pusans köyünde bir çarpışma oldu. Asiler bu çarpışmada köyü bırakıp kaçtılar.

Köy, müfreze tarafından yakıldı. Kemah Müfrezesi Giresun Müfrezesi ile birleşti.

Zimara'ya gelen 27nci Süvari Tugayı, Kuruçay güneyinde toplanmakta olan Dersim asilerinin şimdiye kadar toplamış oldukları bir hayli büyük baş hayvan ve koyun sürüleriyle Fırat üzerindeki Şeytan köprüsü ve Ilıç köprülerine doğru gitmekte oldukları haberini aldı. Tugay bütün gün yürüyüş yapmasına rağmen, bu hareketi önlemek amacıyla gece yürüyüş yaparak asi kuvvetin Fırat'ın doğusuna geçirilmemesi emrini verdi.

Harekâtın 2'nci Günü (12 Nisan 1921):

14 ncü Süvari Tümeni 12 Nisan 1921 akşamı bir tugayı ile Aşağıçamözü, Çuhaali, Pazarcık; diğer tugayı ile Kuzveran, Karaibo, Korkut'a vardı.

Pazarcık'ta toplanmış olan asiler bu hareket karşısında Kırıkkilise köyü istikametinde; Karaibo civarındaki asiler ise; Korkut üzerinden doğu ve güneydoğuya doğru köylerini de boşaltarak çekildiler.

27 nci Süvari Tugayının Kuruçay bölgesindeki ve özellikle Fırat nehri köprüleri doğrultusunda kaçan asiler, Terkiloh güneyinde Şeytan köprüsünü geçmek istedilerse de, köprü daha önce Eğin Müfrezesi ve Kömür köyü halkakuvvetleri tarafından tutulduğundan geçemediler. Asilerin hayvanlarından birçoğu ele geçirildi. Fırat'ı aşamayacağını anlayan asiler, bu bölgedeki mağaralara sığındılar.

Erzincan Müfrezesi bu kez Fırat'ın kuzeyindeki asi köylerini temizlemeye başladı ve Tavginer asi köyünü tamamıyla, Karnı köyünden de asilere katılanların evlerini yaktılar, bugünün dikkate değer olaylarından birisi de, Erzincan civarındaki Abbasuşağı aşiretiyle, Pülümür civarında bulunan Keçeloğlu aşireti aralarındaki eski düşmanlık yüzünden birbirleriyle çarpışmaya başlamış olmalarıydı.

Harekâtın 3'ncü Günü (13 Nisan 1921):

14 üncü Süvari Tümeni, Bey dağının güneybatısındaki bölgeyi asilerden temizleyerek ikinci bir atılım için Korkut-Karabazan bayısı civarında toplandı. Bu temizleme hareketinde Pazarcık kö-

yü direndiğinden ve halkı da toptan asilere katıldığından köy işgal edildikten sonra tamamen yakıldı.

Bastırma planında, Zımara-Kuruçay bölgesinde harekâtı kararlaştırılan 27. Süvari Tugayına, Fırat geçitlerini kapamak ve asileri Fırat'tan geçirmemek görevi verilmişti. Tugay Terkiloh civarında toplanan 200 kadar asiye Fırat boyunca piyade kuvvetleriyle, kuzeyden de süvari birlikleriyle 13 nisan 1921 günü Çakşur mevkinde sıkıştırdı. Yapılan çarpışmalarda asilere çok sayıda kayıp verildi. Keleklerle suyu geçmek isteyen bir kısım asi, nehir üzerinde yok edildi. Bir kısım asi de doğuya doğru kaçmaya başladılar. Bunlar, sıkı bir takip sonucunda, Vaslı'da tekrar sıkıştırdı ve kayıplara uğrattı. Karanlık basmış olmasına rağmen takibe devam olundu. Gecenin karanlığında ve arazinin asiler tarafından çok iyi bilinmesinden dolayı bir kısım asiler Kemah doğusundaki Acemoğlu köprüsüne ulaştılar. Oradan Fırat'ı geçmeye yeltendiler.

Erzincan Müfrezesi, daha önceden köprüyü kontrol altında bulundurmak amacıyla Maksutuşağı sırtlarında mevzie girmişti. Bu müfrezeye, köprüyü geçmekte olana asileri, ateşle durdurdu. Asiler 60 kadar kayıp verdiler. Bugüne kadar Türk köylerinden topladıkları koyun sürüleri ve büyük baş hayvanların çoğu geri alındı. Alişan'ın ve Haydar'ın İngiliz altınlarıyla Dersim'den Alişer'e toplattığı 500 asinin büyük kısmı böylece felaketli bir sonuç ile canlarını vererek cezalarını çekmiş oldular.

Harekâtın 4'ncü Günü (14 Nisan 1921):

14ncü Tümen ileri harekâtı Korkut-Karahasan batısı ve Alişan çiftliği bölgesinde tertiplenmekte idi.

27nci Süvari Tugayı, önceki başarılı harekâttan morali çok üstün olarak, parça parça mağaralara sığınmış baş kaldıranları aramakla ve toplamakla meşguldü.

Harekâtın 5'nci Günü (15 Nisan 1921):

14ncü Tümenin harekâtı (Kroki-24):

14ncü Tümen sağ kolu ile Korkut-Kızılkale ve sol kolu ile Karahan-Sorkun-Boğazveran doğrultusunda ilerledi. Süvari ve piyadeden meydana gelmiş 100-150 kadar isyancının bu bölgeden doğuya doğru kaçtığı görüldü. Cerit köyü de bütün insan

ve hayvanlarıyla isyancılara katılarak doğuya çekildiler. Tümen bugün 400'den fazla koyun ve ayrıca bol miktarda zahire ve erzak ele geçirdi

Giresun Müfrezesi (Alayı) Harekâtı) (Kroki-21, 23, 25):

Refahiye bölgesinde bulunan Giresun Alayı Balensor-Taşdibi yönünde; Çengerli'deki Kemah Müfrezesi de Ispidi-Göske istikametlerinde taarruz ettiler. Her iki müfreze bu bölge birleşerek taarruzlarına devamla Koçgiri'yi aldılar. İsyancılar batı ve kuzeybatıya doğru kaçtılar. Müfrenenin ileri hareketi, görevin bitimine kadar devam etti.

27nci Süvari Tugayı Harekâtı:

Tugay, Fırat boyunca yaptığı başarılı harekâttan dönerek Kuruçay-Çengellidağ doğrultusunda ileri harekete başladı. Bu gün Çengelli'ye vardı. Diğer birliklerle bağlantı sağlamak için keşif kolları çıkardı.

15 Nisan 1921 günü yapılan temizleme harekâtında Koçkiri köyünde arama tarama yapılırken asilerin dağıttığı biri bildirge ele geçti. Bildirge kanun niteliğinde bir bildiri olup, aşireti reisleri tarafından halka dağıtılmıştı. Bildirge üzerinde imza veya herhangi bir mühür yoktu.

Harekâtın 6'ncı Günü (16 Nisan 1921) (Kroki-24):

14ncü Tümen, bu günün akşamı, Haydar ve Alişan'ın konakları bulunan Boğazveren köyünü işgal etti. Alişan'ın karısı ile çocukları yakalandı.

27nci Süvari Tugayı, Çengellidağ bölgesini taradı.

Giresun Alayı, Kalkancı bölgesini temizledi.

Hücum Taburu, Kızıldağ ormanı civarına yanaştı.

Harekâtın 7'nci Günü (17 Nisan 1921):

14ncü Tümen, günün ilk saatlerinden itibaren iki koldan hareketle Koyunkaya, Görünmezkale, Kızılmezra doğrultusunda hareket etti. Akşam akadar bu bölgede gerekli keşifleri yaptı.

13ncü Tugay, Koyunkaya'ya varınca bazı isyancıların Kızlar tepesinden güneye doğru kaçtığını gördü. Tugay, biri kısım kuv-

veti ile bunları takip etti. Büyük kuvvetleriyle de Giresun Alayının yardımına koştı.

Giresun Alayı Kızıltepe'de asilerle çarpışmaya başlamıştı. 13ncü Tugay da, bu çarpışmanın sonlarına doğru, 2.300 rakımlı tepeye yetiştii.

Doğudan Giresun Müfrezesi, batıdan 13ncü Tugayın arasında kalan asiler, büyük kayıplar verdiler. Kalanları kuzeydoğuya doğru kaçtılar. O gün, asilerden 80 tüfek, birçok cephane ve bir miktar da hayvan ele geçirildi.

Tümen ve Giresun Alayı, geceyi Aktepel, Koyunkaya, Karataş, Görünmez kale bölgesinde geçirdi.

Harekâtın 8'nci Günü (18 Nisan 1921):

14ncü Tümen, bu gün Kızlar Tepesi, Kızıldağ, Boğazveran arasındaki bölgede kaçan elebaşların yakalanması için arama tarama yaptı. Akşamüzeri bu tugayı ile İngirük, Kapımahmut, Boğazveran, diğer tugayı ile Cefolar'a geldi. Akşama kadar yapılan aramalarda asilerden, 855 koyun ele geçirildi. Bunlar Zara'ya gönderildi.

Giresun alayı, tekrar Kızlar tepesi, Alakilise taraflarına dağılan isyancıları temizlemeğe çalıştı. Bu bölgede, Agakiir civarında isyancılarla bir çarpışmaya tutuştu. Bu çarpışmada isyancılar 150 ölü verdiler. Ayrıca, 60 tüfek ele geçti. Bir kısmı aileleriyle birlikte teslim oldular. Çok miktarda erzak elde edildi. Bu arada Alişir'in evi yakıldı ve jandarmalıktan asilere katılan Gazi de ölümler arasında bulundu.

27nci Süvari Tugayı, Çengellidağ civarındaki aramaları bitirdi. Çengellidağ'a sığınan asilere karşı yapacağı taarruz için gerekli tedbir ve tertipleri aldı.

Harekâtın 9'ncü Günü (19 Nisan 1921):

14ncü Tümen İngirük, Kpımahmut ve Cefolar bölgesini tarama ve bu bölgede bulunan Alişan'ın, Naki ve Azamet'in evleri tahrip edildi. Alişan ve Haydar'a ait 796 koyun, 76 sığır alınarak Zara'ya gönderildi. İmranlı tekrar ele geçirilerek İmranlı telgrafnamesi muhabereye açıldı. Bu suretle 45 gün sonra İmranlı'da tekrar milli idare kurulmuş oldu.

27nci Süvari Tugayı, bugün Çengellidağ bölgesindeki hazırlıklarını bitirdiğinden taarruza başladı. Akşama kadar süren çarpışmalar sonunda dağın etrafındaki asi köyleri de ele geçirildi. Bu bölgedeki asilerin çoğu temizlendi.

650 hayvan, 142 parça halı, hükümete teslim için Kemah ve Kuruçay'a gönderildi.

Harekâtın 10'ncü Günü (20 Nisan 1921):

Her birliğin bulunduğu bölgelerde arama tarama ve takip işine devam olundu.

Harekâtın 11'nci Günü (21 Nisan 1921):

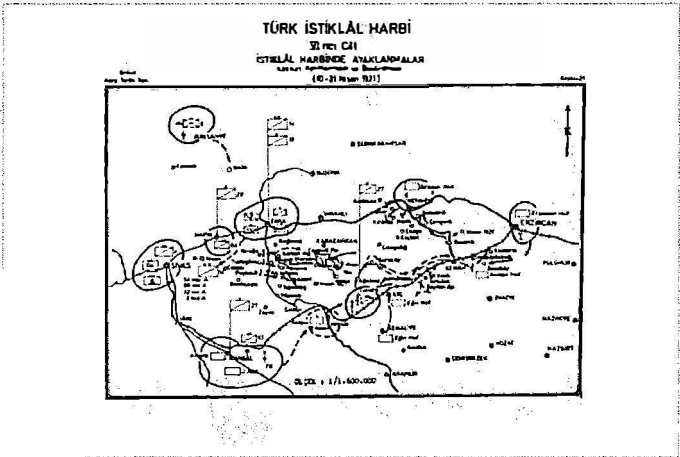
Ele başlarla onlara bağlı kalan bir kısım asilerin Perçem veya Karabayrak, Balahor üzerinden Çorak, Göske doğrultusunda yürüdükleri haberi alındı. Bunların üzerine değişik yönden müfrezeler gönderildi.

Erzincan'dan topçu ile pekiştirilmiş bir müfreze, Balahor istikametinde hareket etti. Fırat üzerindeki geçitler takviye edildi. Asi elebaşları, konuşmak ve anlaşmak üzere iki aşiret reisinin gönderilmesini Erzincan mutasarrıflığından telgrafla istediler ise de bunlara bir cevap verilmedi.

Harekâtın 12'nci Günü (22 Nisan 1921):

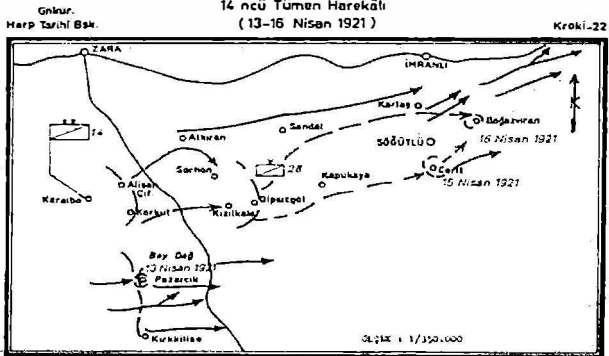
Bu gün Koçkiri ayaklanmasının birinci devresinin sonu sayılır. Ayaklanma 6 Mart 1921 sabahı İmranlı'daki 6ncı Alayımıza yapılan taarruzla başladığına göre, bugüne kadar aradan 58 gün geçmiş bulunmakta idi. Asiler, toplu olarak yaptıkları iki çarpışmadan sonra son çarpışmayı 2.300 rakımlı Kızlar Tepesi'nde verdi. Buradan sonra artık küçük gruplar halinde dağıldılar. Elebaşları olan Alışan, Haydar ve Alışir, Fırat köprüleri tutulmuş olduğundan güneşe geçemediler. Kuzey ve kuzeydoğuya doğru dağıldılar.

Kroki 21

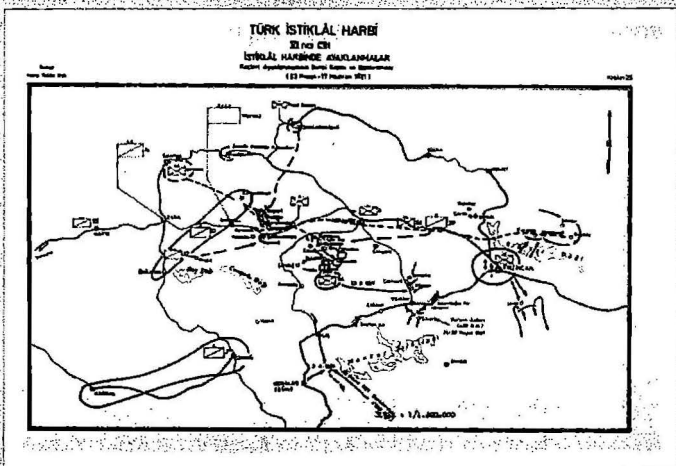
Kroki 22

TÜRK İSTİKLÂL HARBİ
VI ncı Cilt
İSTİKLÂL HARBİNDE AYAKLANMALAR
Kocakırı Ayaklanması ve Bastırılması
14 ncü Tümen Harekâtı
(13-16 Nisan 1921)

EK 8
Bastırma Harekâtının İkinci Safhasının
Kronolojik Olarak Detaylı Verileri
(Hamdi Ertuna, Türk İstiklâl Harbi VI. Cilt
İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar, s. 277-280)

Harekâtın İkinci Safhası (Kroki-25)

Merkez Ordusu Birliklerinin Durumu:

Eğîn Müfrezesi	: Kemaliye (Eğîn)'de
Kemah Müfrezesi	: Kemah'ta
Erzincan Müfrezesi	: Erzincan merkezinde
Giresun Alayı	: Şerefiye Bucağında
27nci Süvari Tugayı	: Divriği-Kangal İlçelerinde
28nci Süvari Tugayı ve	
54ncü Süvari Alayı	: Başköy istikametinde takipte
13ncü Süvari Tugayı	: Karacaviran-Bolucan bucaklarında
5nci Hücum Taburu	: Refahiye'de
Merkez Ordusu Karargahı	: İmranlı'da

23 Nisan 1921'den 27 Mayıs 1921 gününe kadar birlikler buldukları bölgelerdeki asileri topladı. Silah, cep hane ve hayvan ele geçirildi.

Erzincan kuzeyinden doğuya doğru kaçmakta olan asi elebaşları Fırat köprülerinin tutulmuş olduğunu anlayınca, Dersim'e geçmelerine yardım için, Balaban Aşireti Re-

isi Muhsin Ağa'ya başvurdular. Reddedilince, Semek-Başköy üzerinden batıya dönerek Sibikör dağı istikametinde giderlerken karşılarına 50 kadar jandarma ve halk kuvveti çıktı. Çarpışmak zorunda kalan asiler, 6 ölü bırakarak kaçtılar. Çimen Bucak Müdürü Hayri Bey ise, halk kuvvetleri safında şehit oldu. Takip sonunda üç asi daha yakalandı.

Bu arada Kürmanlı aşireti ağalarından 4 kişi ve Zara'nın kuzeybatısında toplanan asilerden 50 kişi Suşehri'ndeki müfrezemize gelip teslim oldular.

Alişan'ın oğlu ve karısı da tutuklanarak Sivas'a gönderilmek üzere Zara'ya getirildi.

Çıra Gediği Çarpışması:

Temizleme harekâtının ikinci safhasında yapılan bu çarpışma, Koçkiri ayaklanmasının başlıca olaylarından biridir. Bu çarpışma 28nci süvari Tugayı ile Giresun Müfrezesi süvarilerinin birlikte yaptıkları bir harekettir.

Giresun Müfrezesinin mürettep süvari kuvveti komutanı, bu çarpışma hakkında verdiği raporda olayı şöyle açıklamaktaydı:

"24 nisan 1921'de Imranlı'dan hareketle geceyi Koyunkaya'da geçirdik. Eretesi Sabah Çıra gediği istikametinde ilerledik. Çıra gediğini aşarak Kalkancı'ya varışımızda solumuza doğru, yarısı atlı, yarısı piyade 250 kişilik bir müfrezenin yürüdüğünü gördük. Önce 5nci Hücum Taburu sandık. Bu kuvvet sonra Çıra gediğine doğru dönerek bize ateş açtı. Ateşlerine karşılık verip, Çaymurt sırtlarına çekildik. Bir saat kadar süren çarpışmada bir şehit verdik. Gerek bize taarruz eden ve gerek Kalkancı bölgesinde toplanan asiler 500 kadar oldular. Sokava, Resuller köylüleri, 20 kadar silahlı ile bize yardıma geldiler. Geceyi Sokava, Resuller köylerinde geçirdik. Akşama kadar 28nci Tugay ile Hücum Taburundan hiçbir haber alamadık.

28 nisanda 28nci Süvari Tugayının Koyata köyüne geldiğini haber aldık. Hemen oraya hareket ettik.

Fakat Tugayın oradan Çıra gediğine gitmiş olduğunu anlayınca, oraya yöneldik. Tugay geçidi geçerken, gediğin iki tarafında çok şiddetli bir çatışma başladı. Biz de bu muharebeye katıldık. Fakat sol kanatta, Tugay düzensiz bir şekilde çekilmeye başladı. Bizim erler, Tugayın çekilişini korumak için, canla başla çalıştılar. Cephemizde gözle gördüğümüz 15 kadar asi ölü ve yaralı yatıyordu. Tugay bu çarpışmada erlerini tamamen elinden çıkarmış, ayrıca 40-50 kadar hayvanını da kaybetmişti.

Geceyi, tugayın elinde kalanlarla birlikte, Bizgi'de geçirdik. Bizim bir er şehidimiz ve 14 hayvan kaybımız oldu.”

Koçkiri'de asiler karşısında, ilk defa olarak bir süvari tugayımız düzensiz bir surette geri çekilmişti. Bunun, isyancı kuvvetlerin yarısının yok olduğu ve elebaşlarının ise, uzaklarda kendi can ve dertlerine düştüğü bir sırada oluşu, tugayın özellikle bu çarpışmaya gerekli önemi vermediği ve dikkatli bulunmadığı, bir gedikten veya engebeli bir araziden geçilirken gerekli düzenin lâyıkıyla alınmasından olduğu anlaşılmaktadır.

28nci Tugay, bu çarpışmada, 5 subay, 77 erini (mevcudunun yarısı) kaybetti; ayrıca, 32 piyade tüfeği ve mevcut iki ağır makineli tüfekten birisi de elden çıktı

28/29 nisan 1921 gecesi, Tugayın 5 ncü Alayın 5 subayı ile 40 kadar eri, isyancıların elinden kurtulup kaçarak perişan bir halde Kuruçay'a geldiler. Bunlardan iki subay, 10 er yaralı idi.

29 nisan 1921 gecesi Giresun Müfrezesi, başlarından komutanları Osman Ağa (Topal Osman) olduğu halde, asilerle Çalıyurt'ta karşılaştı. Çarpışma, Mistolar, Karahüsyin, Karataş taraflarında devam etti. 200 kadar atlı ve 200 kadar yaya olan asiler, akşam karanlığında kendilerini Karataş sirtlarına atarak kurtuldular. Bu çarpışmada asiler, 20 kadar ölü, 12 de yaralı vermişlerdi. Naki'nin oğlu da yaralılar arasındaydı.

30 nisan 1921 günü Giresun Müfrezesi, taarruz hazırlığını yaptı. Bir bölüğünü yan emniyeti için doğuda Kemrelî'ye sürdü. Bu taarruzun sonunda, asilerin bundan önceki gibi, kaçıp kurtulmalarını önlemek için 13ncü Süvari Tugayı'na Yeniköy'e yanaşması ve geceyi burada geçirmesi emredildi. 1 Mayıs 1921 günü yapılacak müşterek taarruzda Tugay, Karataş sırtlarında bulunan asileri geriden vuracaktı. Fakat asiler, Tugayın ve Giresun Müfrezesinin taarruz hazırlığındaki gecikmeden faydalanarak Kemrelî'deki bölüğü sardılar. Bunun üzerine 13ncü Tugayın 32nci Alayı buraya sevk edildi.

Aynı tarihte Fırat nehri üzerinde, Kemah ile Şeytan köprüsü ortalarına bulunan Çakşur'da 24 eşkıya milli müfrezeler tarafından öldürüldü. Haydar Bey'in ve Azamet'in anneleri ile aşiret reislerinden Hacı Bey'in asiler arasında bulunan karısı yakalandı.

1 mayıs 1921'den 30 mayıs 1921 tarihine kadar İmranlı ve Koçkiri olayları elebaşlarından 21 eşkıya çarpışmalarda öldürüldü. Ayrıca 10 elebaşı ve 110 asi yakalandı. Ayaklanmanın başlıca elebaşlarından Koçkiri Mustafa Paşa'nın oğlu Haydar ve diğer ileri gelen 56 kişi aman dilediler. Bu arada 200 tüfek, birçok cephane, birçok da koyun sürüsü ele geçirildi.

Bu biri ay, daha çok asilerin temizlenmesiyle geçmiş ise de, bu süre içerisinde asilerin bir iki saldırısı da olmuştur.

21/22 mayıs 1921 gecesi, Dersim asilerinden 400 kişilik bir grup, Kemah'ın güneyindeki Tan köyü istikametinde saldırdılar. Bu bölgede bulunan 3ncü Kafkas Tümeninin 11nci Alayından iki bölük bu saldırıya karşı koydu ve güney sırtlarındaki bölük başarılı bir savunma yaptı. Fakat doğu sırtlarından bulunan bölük, üstün asi kuvvetleri karşısında tutunamayacak bir duruma düştü. Bir makinalı tüfekle pekiştirilmiş olan bu bölüğe, köprüyü geçerek geri çekilmesi için emir verildi. Kasaba kenarlarına kadar sarkan asiler, ilçede 25 evi soydular, üç evi yaktılar.

Kemah'ı ve köprüleri korumak için, 21 mayıs 1921'de 54ncü Alay Kemah'a sevk edildi.

24 mayıs 1921’de, Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa, Genelkurmay’a bir telgraf çekerek: “Koçgiri tepeleme hareketinin bitmek üzere olduğunu, şimdiye kadar Fırat nehri, Erzincan, İmranlı arasındaki bölgelerin temizlenmiş bulunduğunu, 500 kadar asinin öldürüldüğünü....” bildirdi.

Mayısın 30ncu günü Ilıç boğazına ve köprüsüne tarraz etmek üzere Dersim’den 500 kadar asi Ilıç’a doğru yürüdü. Bunu duyan Eğin Asayiş Bölüğü, bir nizamiye bölüğü, bir ihtiyat kuvveti ve bir makineli tüfek takımı bunlara karşı harekete geçti. 2 haziran 1921’de Hıktar köyü civarında yapılan çarpışmada asiler kaçtı. İki nizamiye eri ve bir gönüllü şehit oldu.

Bir aylık olaylar bu suretle sona erdi.

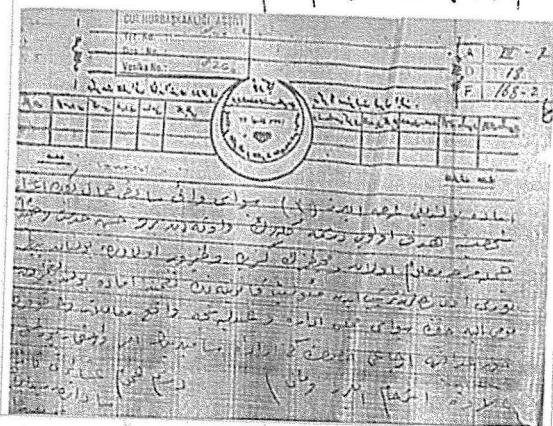
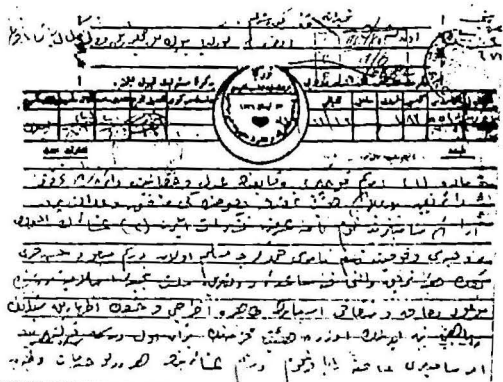
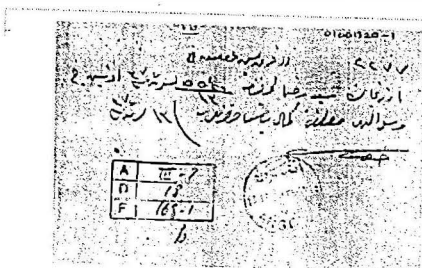
Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporunda da, yukarıda aktarılan olaylara ayrıntılarıyla yer verilmiştir. Raporda, 29 Mayıs 1921’de Haydar Bey’in birliklere teslim olduğu belirtilirken, Mayıs ayı boyunca çetelerle takip ve tedip müfrezeleri arasında geçen çarpışmalardan önemli olanları şu şekilde aktarılmıştır:

- 1- Hanlı Veli nam sergerdenin kumandasında bir Kürd çetesi 1 Mayıs sene 37 de Türk Türkkeşlik karyesine baskın yapılmıştır.
- 2- Koçgiri rüesasından Mahmud Bey’in Kumandasında 150 kişilik bir Kürd çetesi Mayıs sene 37 bidayetinde Harkun memlahasına baskın ederek memlaha memuruyeti ile o sıralarda burada bulunmakta olan Divriği Kaymakam Vekili Remzi Beyle Mal Müdürünü ve Jandarmanın ve 9 süvariye esir ve miriye aid eşyaları müsadere eylemiştir.
- 3- Kalıcıklıhamo ile Karacaviran Nahiyesinin Bamdeze Karyesinden Cündioğlu Mustafa kumandasındaki bir Kürd çetesi 3 Mayıs sene 37 günü Arablar karyesinde 27. Süvari Livasına mensub bir süvari müfrezesiyle müsademe ederek 1 zabıt ve 11 neferimizi şehit etmiştir.

- 4- İmraniye'nin Kızıltepe Karyesinden Yusuf Beyoğlu K r Refik demekle maruf reis 1 Mayıs sene 37 de Pağnik ve civarı halkına hareket-ı kıyamiyeye iştirak etmelerini mutazammın tezkireler yazmakla beraber aynı günde Bozyatağı Karyesinde takib müfrez e fırka müsade-me etmiştir.
- 5- Koçgiri rüesasından Haydar, İzzet, Mahmud, K r Rifat, Galib Ali, Bamdereli Mustafa, Kılıckluhamoların da beraber bulunduğu 200 kadar müsellah bir Kürd etesi ile bir m frezemiz arasında 3 ve 4 Mayıs sene 37 günlerinde Beydağında bazı çatışmalar vuku bulmuş ve bunda bir neferimiz şehit, bir zabitle bir neferimiz mecruh olmuştur.
- 6- Otuz İsmail diye maruf bir Kürd reisinin kumandasındaki 100 kişilik bir ete 4 Mayıs sene 37 de Divriği'ye tabi Savrun Karyesini baskın ederek yağmagirlikde bulunmuş ve Türk olan ahalisini hicrete icbar etmiştir.
- 7- Pence karyeli Asafoğlu Hasan Ağanın mahdumları İbrahim ve Davud'un riyasetlerinde bir Kürd etesi 5 Mayıs sene 37 de Suşehri tarafında altı karyeye ta'addi ederek yağmagirlikte bulunmuştur.
- 8- Dersim'in Ovacık aşireti rüesasından birkaç kişinin taht-ı kumandasında 500 kişilik bir ete 10 Mayıs sene 37 günü Kemah merkez kasabasına taarruz ederek 47 hane ihrak ve bir çok emval yağma etmişlerdir.

EK 9 Seyid Rıza'nın Mustafa Kemal'e Gönderdiği Telgraf Sureti

EK 10
Mustafa Kemal'in Seyid Rıza'ya
Cevap Telgrafı Sureti

آفتاب
۱۵ لردی ۱۹۲۷

ایرینجاخه در رسم عثمانی رؤسایه
به ابراهیم زادم به رضا کله

تغییر
۲
۹۹۶

ع. ۱۶ لردی ۱۹۲۷

عدد دهفایت و الزامات دفعه اولیه کوهستان ایفای ابراهیمی کذب عمده در جویان
انقاز ابراهیم اولاده نوبلیا برون بک مجلسه در رسم و فرجه هدی و فاضل
نقیبه و کتفه ابراهیم ب طرف و شایه افسار زراند در کتب بر هکن
انتخاب و نوبلیا ب رک بولر هفایسه اولنده هفت سارا ابراهیم نیمه تحفظه
و شفقانه کمال الطمانه ابراهیم انتقال اولوسه حضور سید انتم

نوبلیا برون بک مجلسه
کله فغانه

بعضی کلم

نوبلیا
۱۷۱

Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporu'nun Orijinali

Ilk sayfa

توقعی محاوره نامه و تالیفات تحقیقی را معرفی

صحنه

اسم: عمران محمود [تخلص: عمران] (تخلص: عمران)

توقعی محاوره نامه و تالیفات تحقیقی را معرفی

محمد علی انار سفیر حاکم سمرقند در روز ۱۳۰۰ هجری قمری در سمرقند تالیفات

اعضای محترم در خصوص موضوع : شایعاً طرفی سنیها و طرفی

اورا برین قانونی که مندرجاً در ذیل آمده است اوج انچه [تخلص: عمران]

سلفیه (ک) التلمیح الیه مضبوطه : کتب سنیها که تا سینه

بعد سزاده برده است و کتب استنباطیه که تا سینه سزاده

ازین برده است کتب عساکره که اصل و مؤلفان سنیها برده است

تغیب بر عساکره عساکره که کتب داهلین برده است سرد توفیق

عروضه کتب سنیها نظریات سنیها برده است و از ان کتب سنیها

تذکره عساکره برده است تذکره که در دست این سنیها در سزاده

کتب و کتب سنیها انچه از کتب تا سینه سنیها برده است

استفادان کتب سنیها که در سزاده برده است و نام و مؤلفان

کتب و کتب سنیها که در سزاده برده است و نام و مؤلفان

حیاتیه سنیها که در سزاده برده است و نام و مؤلفان

قبول و بر مضبوطه است ایام و تالیفات سنیها که در سزاده

توقعی سنیها که در سزاده برده است و نام و مؤلفان

اصل و کتب سنیها که در سزاده برده است و نام و مؤلفان

اورده تذکره که در سزاده برده است و نام و مؤلفان

محلته و نام سنیها که در سزاده برده است و نام و مؤلفان

دعواتیه که در سزاده برده است و نام و مؤلفان

اسی قانونی که در سزاده برده است و نام و مؤلفان

اولیه که در سزاده برده است و نام و مؤلفان

احتیاجات انصاریه که در سزاده برده است و نام و مؤلفان

تذکره که در سزاده برده است و نام و مؤلفان

تذکره

توقعی محاوره نامه و تالیفات تحقیقی را معرفی

کتب عساکره که در سزاده برده است

تذکره که در سزاده برده است

احتیاجات انصاریه که در سزاده برده است

EK 12

Tahkikat Heyeti'nin Görevlendirme Gerekçeleri TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", 34 nolu belge, s. 1-4

Sayfa 1

Mevadd-ı Umumiye [Koçgiri hadisesi için bir Heyet-i Tahkikiye teşekkülüyle Heyet-i Tahkikiyenin mesai-i umumiyesi] Koçgiri hadisesi münasebetiyle Hükümetçe takib edilen hareket-ı tenkiliyeden mütevellid te'essürât-ı mahalliyeyi izale maksadıyla hadise-i mezkureden mevkuf bulunanların affı hakkında azayı muhteremeden bazıları tarafından, Sakarya zaferini müteakib, verilmiş olan layiha-i kanuniyeyi müştereken tedkik eden üç encümen [Adliye, Dahiliye, Müdafaa-i Milliye] in tanzim ettiği mazbatada: Hükümet-i Milliye'nin te'essüsünden beri şurada burada misak-ı millinin istihdâf eylediği gayeler aleyhine tebarüz etmiş bulunan hareket-ı isyaniyenin asıl âmil ve mü'sirlerini şiddetle berayı tecziye takib ve maadasını af ile memleket dahilinde yer yer mütehaddis su-i tefehhümleri avn-ı hakla istihsal edilen muzafferiyet şerefine bir kere daha izale etmeyi şayan-ı tervic addedilmiş, fakat bu hadise mücrimininden henüz derdest edilememiş olanlar hakkında Heyet-i Vekilece ittihaz olunan te'cil-i takibat karar temyîz kuvve-i adliyenin istiklalini hetk eder mahiyette görülerek bu usûlde devam olunmamasının Heyet-i Vekiliyeye tebliği lazımeden görülmüş ve bu babda Heyet-i Umumiyede cereyan eden müzakerat neticesinde üç encümenin müşterek mazbatası esası itibarıyla kabul ve bu mazbatanın ima ve

işaret eylediği muhtelif muvafakattaki birçok hadisat meyanında Koçgiri mıntıkasında da ser-zede saha-i zuhur olmuş olan hadise için asıl amilleri meydana koyarak maadasını beray-ı af Meclis-i Âli'ye arz etmek ve aynı zamanda hadisenin tenkili hususunda hükümetin icraatını da tedkik eylemek üzere Meclisten beş zattan mürekkeb bir anket heyetinin selahiyet-i vasia ile mahal-i hadiseye i'zamına ve bu heyete Dersim ve havalisinde dahi icrayı tedkikat olunarak bu mıntıkada Teşkilat-ı Esasiye kanununun daire-i ihatası dahilinde mucib-i inkişaf olacak en iyi şekli-i idare ile müsta'celen vacibü't-te'min görülecek ihtiyacı iktisadiye hakkındaki nikât-ı nazariyenin meclise arzı vazifesinin de ilaveten tevdi'ine karar verilmiş idi.

Sayfa 2

Koçgiri tahkik ve Dersim tedkik heyeti ünvanıyla teşekkül eden heyetimiz 4 Teşrin-i Sani sene 37 günü Ankara'dan hareket ve 9 Teşrin-i Sani sene 37 günü Sivas'a muvasalat ve 12 Teşrin-i Sani sene 37 de Sivas'da mülğa Divan-ı Harb-i Örfi'de Koçgiri hadisesine müteallik olarak mevcut bil-cümle evrakı tesellüm ederek vazifesini ifaya mübaşeretle ol-emrde hadise-i mezkure dolaşısıyla mevkuf bulunduğu 428 şahıstan –bir kısmı zaten divan-ı harb-i örfice tahliyesine karar verilmiş olarak– cem'an 219 zatı devam-ı mevkufiyetlerine lüzum görmeyerek tevarih-i muhtelifle ile ve Sivas merkez Müdde-i umumiliği marifetiyle tahliye ettirmiş ve mütebaki mevkûfiyetini muhtelif deracatta hadise ile alakadar görerek bunların hakkında elde mevcut vesaik-i resmiyeden hasıl eylediği malumat ve kanaati vukuatın cereyan eylediği mıntıkada bizzat icrayı tahkikat ile daha ziyade kat'ileştirmek ve ondan sonra Meclis-i Âlinin nıkat-ı nazarına göre olacak muameleyi intac eylemek ve aynı zamanda gerek hareket-ı tenkiliyeden mütevellid te'essürât-ı mahalliyenin izalesi esbâbını gerek hükümetin tenkilattaki icraatını tedkik etmek üzere 6 Kanun-ı Evvel sene 37'de Sivas'dan Koçgiri mıntıkasına hareketle (Zara) da iki gün tedkikten sonra 9 Kanun-ı Evvel sene 37 günü (Imraniye) ye muvasalat edilmiş ve burada kalındığı üç gün zarfında hareket-ı kıyamiye ve tenkiliyenin saha-i cereyanı olmuş olan menatıktaki köylerden ve davet ve celb edilen heyetlerden hadise-

nin mahiyeti ile amil ve müşevvikleri ve ayrıca kıyam ve tenkilatın netayici hakkında tahkikat yapmış ve kıyam ile tenkilatın netayic-i mü'sifesinden olarak iki bine yakın hanenin düçar-ı harab olmuş ve bu mikdar hanenin halkı da cidden elim bir sefalet ve perişanî içinde... olmakta bulunmuş görülerek bu bedbaht halka müsta'cilen altı aylık mevad

Sayfa 3

laşenin itası hususu 11 Kanun-ı Evvel sene 37 tarih ve 29 numaralı ile telgrafla Meclis-i Âliye arz kılınmıştır. Ba'dehu heyetimiz 13 Kanun-ı Evvel sene 37 günü (İmraniye) den (Zara) ya avdet eyleyerek vazife icabı burada iki gün kaldıktan sonra 18 Kanun-ı Evvel sene 37 günü Sivas'a avdet ve muvasalat etmiştir. Sivas'a muvasalatımız günü ewvelce Meclis-i âliden 26 Teşrin-i Sani sene 37 tarihli telgrafname ile heyetimize tevdi' edilmiş olan Samsun tahkikatına müte'allik evrâk teslim alınmış ve aynı zamanda Koçgiri hadisesinin en mühim amillerinden ve mevkufiyetden bulunan bazı eşhasa mazhar-ı af olduklarına dair Meclis-i Âli azayı muhteremesinden bazıları tarafından telgrafnameler keşide edilmiş olduğuna da suret-i hususiyede ittila' hâsıl edilmiş olmakla beraber Sivas'a avdet edildiği ve Koçgiri hadisesinin mahiyeti ile bu hadisede âmil olanların ve şayan-ı af bulunanların derdest arz ve o sıradaki raporumuzun ayrıca takdim kılınacağı 18 Kanun-ı Evvel sene 37 tarih ve 74 numaralı telgrafname ile Meclis-i Âliye arz kılınmıştır.

Heyetimiz mesaisini ve Koçgiri hadisesine müte'allik vazifesini pek az bir zaman içinde intac etmeye meşkul olduğu sıralarda idi ki 22 Kanun-ı Evvel sene 37 Pencşenbe günü "Hıyanet-i Vatanıye mücrimlerinden bir kısmının affına dair Meclis-i Âliden sadır olmuş olan 19 Kanun-ı Evvel sene 37 tarih ve 170 numaralı kanunnameyi müş'ir telgrafnameyi almıştır. Kanunname-i mezkûr heyetimizin cümle-i vezaif-i esasiyesinden olan amilleri tefrik ve mütebakisini li-ecli'l-af Meclis-i Âliye arz etmek hususundaki selahiyetinin devamını tazammun edecek hiçbir kaydı havi bulunmamasına ve ayrıca izah ve tafsil olunacağı üzere Koçgiri hadisesi heyetimizce, marrü'l-arz af kanununun afdan istisna eylediği bir mahiyet-i siyasyede görülmesine binaen hadise-i mezkure

mevkufiyetinin bakiyesi hakkında tatbiki ve ifası lazım gelen muamelenin tayin ve takdiri hususunun artık mahâkim-i nizamiyeye aid olacağına müttefikkan karar verilmiş

Sayfa 4

Ve binâen aleyh hadiseye müte'allik olarak heyetimiz de mevcud bil-cümle evrâk-ı cürmiye ve de'âviye 25 Kanun-ı Evvel sene 37 Pazar günü Sivas Vilayeti Merkez-i Müdde-i Umumiliğine 25 Kanun-ı Evvel sene 37 tarih ve 88 numaralı tezkire ile tevdi' ve teslim kılınmış ve keyfiyet 27 Kanun-ı Evvel sene 37 tarih ve 89 numaralı telgrafname ile Meclis-i Âliye arz edilerek bu suretle heyetimizin ol-havalide Koçgiri tahkikatına ve mevkufiyetine müte'allik vazifesi hitam bulmuştur.

EK 13

Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporunun Sonuçları TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu", no: 34, s. 43 - (sayfa no yok)

Koçgiri Hadisesinin Netayici

Koçgiri hadisesinin netayici namı altında olarak gerek kıyam eden Kürdlerin yapmış oldukları fazayih gerekse tenkilat esnasında ika' edilen fecayi' kastedilmiştir. Kıyam eden Kürdlerin yapmış oldukları fazayih 2 inci maddede beyan edilmiş olduğundan burada esas itibarıyla Heyet-i Tahkikiyemizin teşkil ve i'zamını icab ettirmiş olan icraat-ı tenkiliye netayici zikredilmiştir; bu netayic ber-vechi ati mevadda icmal edilebilir:

1 - Tevkifat: Heyet-i tahkikiyemiz Sivas'a muvasalatında Koçgiri Hadisesi dolayısıyla tevkif edilmiş olarak (405) kişiyi Sivas hapisanelerinde bulmuştur. Bu eşhasın bir kısmı esasen bir cürm sahibi olarak değil fakat hadisenin cereyan eylediği sahada bulduklarından keyfi olarak tevkif edilmiş ve kendilerinden hadise hakkında malumat alınmak veya bir tedbir-i siyasi olarak nefy u tağrib edilmek üzere Sivas'a sevk edilmiş ve aylardan beri hal-i mevkufiyette bulunmuş idiler; heyetimiz bu gibilerden (...) kişiyi mevkufiyetlerinin devamına lüzum görmeyerek Sivas Merkez Müdde-i Umumiliği vasıtasıyla tahliye ettirmiştir.

Mârr'z-zikr mevkufiye meyanında hadisenin başlıca amilleri sayılan rüesanın bir kısmı muhtelif tarihlerde (...) kendilikle-

rinden arz-ı dehalet eylemişlerdi. Koçgiri aşireti Dikili ve Divriği Kaymakam-ı sabıka Alişan Bey'in de 18 Haziran sene 37 de Erzincan'da dehaleti Ordu Kumandanlığınca kabul ve orada ikametine müsaade edilmişiydi.

2 - İhrak ve tahrib edilmiş buyût ve kura: Heyetimiz mahallinde icra eylediği resmi ve hususi tahkikat neticesinde esnayı tenkilatta gerek kıta'at-ı askeriye tarafından gerekse bazı gayri mes'ul eşhas tarafından –mukarrerat pusulası numaralı vesika olarak melfuf– cem'an Kürd hanesinin ihrak ve tahrib edilmiş olduğunu tesbit etmiştir:

Hane

Zara Kazası	1403
Refahiye	125
Divriği	125 (Ayrıca 39 ağıl)
Canik	46
Kuruçay	04

	1703

[Kürdler tarafından Kemah Kasabasında 80 hane ihrak olunmuştur]

Bu tahribat neticesinde Zara Kazasında 96 karye ve Refahiye Kazasında 11 karye mahv ve munkariz olmuş idi. [Tahribata ma'ruz olan bu karyelerin sekenesi kısm-ı mühimmiyle tahribattan mümkün mertebe mahsûndur mürden diğer mücavir Kürd köylerine iltica etmiş ve bir kısmı da harab olmuş meskenlerinin enkazı arasında pek sefilane sakin bulunmuştur].

3 - İtlaf-ı nüfus: Harekât-ı tenkiliyeye dair ordu raporlarının tedkiki neticesinde esnayı müsademede Kürdlerden bine karîb şahsın maktul düştüğü ve bu mikdar maktule mukabil ancak yüz kadar mecruhları olduğunu, kıta'amızda ise şehid ve mecruh olarak min-haysü'l mecmû' iki yüzü tecavüz etmeyen zayıat olduğu görülmüştür. İşbu müsademelerdeki Kürd maktulü ile mecruhu ve ayrıca Kürd zayıatı ile kıta'at-ı askeriye zayıatı arasındaki fevkalade teşebbüslük esnayı tenkilatta bazı masum-

ların da itlaf edildiği hakkındaki rivayati tekzib edecek mahiyette değildir.

4 - Müsadere ve yağmagirlik: Merkez ordusu kumandanı isyanda temerrüd edenlerin emval ve eşya ve mevaşisinin, erzakının zabt ve müsaderesini resmi bir emirle kıtaat'a emretmiş idi. Bu emrin tamamen tatbik edildiği ve fakat esnayı tatbikatta işin yağmagirlik derecesine kadar vardığını cümle-i tahkikatımızdandır ki bu yağmagirliğin kısm-ı mühimi Kürd ve Türk ailelerine mensub yerli ahali arasında vuku bulmuş ve ma-teessüf hükümetçe tarafeyn-i mağsûbatı istirdad ve ashabına red ve iade olunamamış ve bir maraz-ı dava şeklinde kalmıştır.

Kıta'at-ı askeriye tarafından müsadere edilen pek çok mevaşinin -ki miktar-ı hakikisinin tesbitine imkan bulunamamıştır- satılması ve esmân-ı bâliğasının ordu namına mahalli mal sandıklarına teslimi ve bâyilerden ağnam rüsumunun tahsili için Ordu Kumandanlığınca suret-i mahsusada komisyonlar teşkil edilmiş ise de müsadere edilen emval ve hayvanatın bir kısm-ı mühiminin dahil-i memlekete dahi Giresun havalisine kadar nakl ve isal edilmek suretiyle sû'-i istimalata uğratıldığı da cümle-i tahkikatımızdandır. Gerçi Ordu Kumandanı 23 Nisan sene 37 tarihli bir emre resmi ve gayri resmi eşhası tarafından bu müsademe mâlî hayvanat ve eşya halinde sû'-i isti'mal edildiği haber edildiğinden bahsile bu kişiler hakkında takibat, kanuna ifasını bil-umum rüesayı mülkiye ve askeriyeye icrayı emr-i kat'iyeye ita etmiş ve (...tedkik-i haiz) komisyonlarının vesikası olmaksızın satanların ve satın alanların mes'ul edilmesi şartıyla talep etmiş ise de su-i istimalin vuku'-ı mân'i olamamıştır. Giresun Alay Kumandanlığı tarafından kendiliğinden Giresun'a sevk edilmiş olan mevaşi hakkında Ordu Kumandanlığıyla Alay Kumandanlığı ve Giresun Mutasarrıflığı arasında cereyan eden muhaberat ayrıca bir dosya teşkil etmektedir. Esnayı tenkilatta Imraniye Nahiyesi müdüriyetiyle tavzif kılınmış ve heyetimizin Sivas'a muvasalatında Zara Kaza Kaymakamlığında bulunmuş olan Abdülkadir Bey dahi maa-teessüf Nahiyeye Müdüriyetini zamanında Kürdlere aid müsadere-i hayvanattan bir kısmını zimmetine geçirmiş olduğu Heyetimizce tahkik kılınarak işden el çektirilip mevkufen mahkemeye sevk edilmiştir.

Erzak ve hayvanatı müsadere edilen bu bedbaht halkın pek elim şerait-i hayatiye içinde bulunduğu Heyetimizce görülerek bunların altı aylık erzakın, tohumluk zahirenin itası hususu Meclis-i Âliyye ba-telgraf arz kılınmıştır.

5 - İffet ve Namusa Tecavüz: Heyetimizin İmraniye'ye muvasalatında düçar-ı mesaib olmuş karyelerden çağırılmış olan heyetlerin –kadın ve erkek– azası ve sair münferid erbab müracaat-ı esnayı tenkilatta birçok kadınların, kızların iffet ve namusuna tecavüz edilmiş olduğunu musirren iddia ve dermiyan etmişlerdir. Heyetimiz müddeyanın ekser mukarin-i hakikat olmaktan ziyade tenkilatta yapılan hazırlıkları daha ziyade i'zam etmek maksatlarının takib edildiği zannında ve buna mukabil ve bu gibi bazı fecayiin ifade edilmiş olduğunu büyük bir teessüfle kaviyyen tahmin etmektedir. Heyetimiz bu gibi müddeyanın takib ve intibahını Hükümet-i mahalliyeden talep etmiştir.

6 - Koçgiri hadisesinde, Hükümet-i millimizin akide-i siyasiyesine mugayir olarak vukua geldiği balada derc edilen bazı icraat-ı hükümetde başlıca en büyük mes'uliyetin Heyet-i Vekileye aid ve raci' olacağına Heyetimiz müttefiktir; bu mesuliyet bilhassa atideki hutut-ı esasiyede tesbit edilmiştir:

B - Büyük Millet Meclisi hal-i in'ikadda olduğu halde Merkez Ordusu Kumandanlığına selahiyet-i vasiyaya dair ittihaz olunan karar-ı kanununun Meclis-i Âliye tasdik ettirilmeden tatbik edilmiş olması;

C - Merkez Ordusu Kumandanının hususat-ı askeriyeden gayrı olarak tatbikini tasavvur ettiği ve kable't-tatbik –istizân mahiyetinde olarak bildirdiği– idari ve siyasi tedabir hakkında Heyet-i Vekilece ve bir mesuliyet-i müştereke ile teemmül ve ol-babda ittihaz-ı mukarrerât edilmemesi;

D - Koçgiri tenkilat ve te'dibatını halkçılığı şiar edinen Hükümet-i milliyemiz akide-i siyasiyesine tamamen muhalif ve mugayir olarak yurt ve kuranın ihrak, hadisede müdahildar olmayan

eşhasın dahi tevkif, erzak ve mevaşinin zapt ve müsaderesi gibi hürriyet ve mülkiyet-i şahsiyeye tecavüz olunması ve Meclis-i Âli-ce bir heyet-i tahkikiye izamına teşebbüs olunmadan bu tecavüzat-ı gayr-i kanuniye hakkında vaki olan maruzat-ı resmîye ile şikayatin nazar-ı dikkate alınmaması;

K - Selahiyet-i vasia verilen bir kumandana, siyasi ve idari müşavirlerin de tebeyün ve terfik edilmemesi ve bu gibi selahiyetlerin hudud ve şümûlünün tasrîh olunmaması;

L - Koçgiri tenkilat ve tedibatında düçar-ı sefalet olan masum halka acilen muavenet-i ictimaiyede bulunulmaması ve dolayısıyla Kürd unsûr-ı islamisinde vahdet-i milliyemizi ihlale müste'îd derin bir iğbirar ve infi'âl tevlidine sebebiyet verilmesi;

M - Koçgiri ve Dersim mıntıklarındaki Kürd unsûruna davayı milli ve Islamimiz hakkında irşadat ve tenvirat için hiçbir tedbir ittihaz edilmemiş olması;

Bunların Van havalisine sevk ve tehcirine karar verilmesi bil-umum efrad-ı milletin kefalet-i umumiye ve müşterekesinin taht-ı zamân ve tekellüfde olan ve kanun-ı esasimizin ruh-ı millisini teşkil eden "hürriyet-i şahsiye"ye büyük bir tecavüz idi!

C - Aynı (16 Nisan sene 37 tarihli) te'dibat talimatında: "Menâat-ı mevkiyesinden dolayı usâta tahassungâh ve melce' olan ve teshil eden karyelerin tamamen tahrib ve imhasına, ayrıca suret-i mahsusada rüesayı usâtdan Haydar Bey'e aid -ve memlekete daima (...)- bir cesim-i fabrikanın ihrakına ve;

24 Nisan sene 37 tarihli talimatta "Rüesayı usâtın haneleriyle emval-i gayrı menkulesinin ihrakına" emr verilmesi

D - (boşluk) tarihli te'dibat talimatında: "Usâta aid bi'l-cümle mevaşinin ve erzakın zapt ve müsaderesine emr verilmesi ve;

İşbu (C, D) fıkralarında mezkûr evamirin tatbikinde gerek menâat-ı mevkiye gerekse usâta aidiyeti nazar-ı dikkate alınarak bi'l-umum Kürd karyelerinin ve hanelerinin ihrakına teşebbüs olunmasını, mevaşi ile erzakın zapt ve müsaderesinde de

yağmagirlik vukuunun, bazı tedabir-i mânia ittihaz edilmiş olmakla beraber, suret-i kat'iyede men edilememesi: Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Halkçılığına istinad eden ve manzume-i milliyemizi terkib eden her bir unsurun mevcudiyet ve hayatı hususiyesine –bir kefalet-i müştereke ile– hürmet edilmesini kabul eden, kuvvet ve kudretini, hatta bekasını bu hürmet-i müşterekede gören akide-i siyasiyesine karşı irtikab edilmiş pek ağır bir cinâyet-i siyasiyedir.

K - Baladaki icraat-ı şedideye ilaveten Kürd kurasının tevhidî gibi tatbikine tevessül edilen tedbir dahi Kürd unsurunun hükümetimizle olan rabita-i sahihiyesini düçar-ı zaaf etmeğe çalışan harici ilkaat ve telkinatın revacına yol açabilecek mevsimsiz, vaktisiz ve umumi tedabir-i siyasiyeden biri olabilirdi.

(...)

5 - Halkçılığı şiar-ı ittihaz etmiş olan Büyük Millet Meclisi Hükümetinin akide-i siyasiyesine muhalif olarak Koçgiri hadisesinde Merkez Ordusu Kumandanlığının –Heyet-i Vekilenin de muvafakata iktiran eden– icraat-ı şedidesi:

B - 16 Nisan 37 de kıta'at a ve rüesayı mülkiyeye verdiği te'dibat talimatında "Koçgiri aşiretinin birinci derecede rüesasıyla her köydeki ağvatin ve bunların vasıta-i icraiyesi olan muhtar, imam ve emsaliyle ikinci derecedeki eşhası ve behemahal derdestine ve Sivas'a sevkine" emr verilmiş olması ve (...).

EK 15
Alişer Efendi'nin KTC'ye Gönderdiği Mektubun
Transkripsiyonu

Mühür Der Saadette Kürdistan Teali Cemiyeti Muhteremesi Riyaset-i Aliyesine;

[Muhterem KTC yüksek başkanlığına] Hayli zamandır heberleşme munkati (kesik) ve bu cihette telgrafhaneler ve posta idaresi murakabede (kontrol altında) olduğu için Kürdistan mecmuası ve Jin bröşürlerini alamıyoruz. Sebebi ise mecmuaları Jin bröşürlerini çend mahtan beri (bir kaç ayadan beri) ve buralardaki teşkilatı milliyenin tebligatı ittizasiyedir (bildirisinden kaynaklanmaktadır). Zira biz Kürtler teşkilatı milliyelerine dâhil olmadığımız gibi kabul edemeyeceğimizi de hükümet cevap vermeyeceklerinden dolayı şubeye ait gelecek evrak vesairenin bazı merkezlerde olmalarıyla teşfii setr edebilirler (gizleyebilirler). Zaten daima Türklük, Turanilik namıyla meimane [muinam olabilir: yardımcı] bu gibi cemiyet ve teşkilatlar haliyle sukuta uğrayacağını bildiğimiz için vatan-i muazzezemiz [şerefli vatanımız] hakkındaki yanlış fikirlerine karşı yine hesabul İslamiye itidalimizi [ölçü] muhafaza ile zuhuru [meydana çıkması] muhakkak olan kudret-i suphaniyenin idrak edeceği vakit her zaman intizar ediyoruz [bekliyoruz]. Çünkü akvamı cihanın [dünya millietleri] bir takım zalimane tahakkümden ve mustepdane [müsta'bdane olmalı: baskıcı] muamelelerden kurtarmak için tecelli eden ve ahkamı maneviye-i ilahiyeden [ilahi manevi hükümlerden] hiç bir

kuvvet mani olamaz. Esteizubillah (entuma ve tebaakuma el xalibun) emri celili rabbani ve desturul amel olup cenabı haktan gayriye itibar etmeyeceğiz. Şayet Avrupa bu hakkımızı kayıp etse bile Hak bu hakkı kaybetmez. Ol vakit harici ve dahili vuku bulacak müdahalelere karşı gayretullah vaki olacak o zaman maziyi andırır bir Selahaddin (bir Selahaddin yerine) biiznillahi [Allahın izniyle] Kürdistan nice Selahaddin'leri meydana mücahedeye [savaş meydanına] salacağını lütfi ilahiyeden ümitvarız. Cihanda ilelebet biemrillah [Allahın emriyle] payedar [pay'dar olmalı: sağlam] olan muazzam bir İslamiyet var iken bunu fark ve temyiz etmeyen [anlamayan] İttihat ve Terraki inkadi [İT'ye bağlı] halen bir Türklük hırsı ve sevdası ile akvamı necibe-i islamiyenin [seçkin islam kavminin, milletinin] meşru ve mahfuz hakkını şuna buna kaydırmak isteyen nazir ve muarrizlar talimatı üzerine güya vilayet-i şarkiye denilen Kürdistan'ın re'iyi [re'yi olmalı: görüşü] ve malumatı olmaksızın İstanbul'da cemiyeti teşkil etmiş ve Şerif Pasa Hazretleri de konferansa gitmesi gibi gülünç ve çarkı umumiyyeyi mustevip [mütev'ib olursa sistem çarkının içindeki, müstevhib olursa sistemden nemalanan olur] bazı Kürd rüesası namıyla hafi telgrafnamelerle tensi [tesmi olmalı: duyurma] ve tertiple vermekte oldukları ancak evrakı havadiste Kürtler beyler bazı okuyup yazma bilmeyen sade veled ahaliden çağırıp: İste Kürdistan denilen vatan kadimenizi Fransa devleti fahimasi [anlayışı] mustehkar (istilacı) sevdası ile istilaya geliyor. Ve kısmi diğeri de Ermenilere veriliyor, siz herkesin elinde esir olacaksınız. Geliniz hakkınızı dava ediniz. Telkinatla ikna ederler. Nerede bir cahil adam bulurlarsa mührünü bitakrip [bahaneyle] elinden alırlar. Şayet muvaffak olmazlarsa hemen kimsenin haberi olmasın her merkezde, belediye dairelerinde şunun, bunun namlarıyla hutbehut [hod-be-hod olmalı: kendi kendileri] telgrafnameler düzenleyip verilmekte olduğu anlaşıldığı gibi müteaddit [birçok kere] tekrar verilmiş talimat, şifre sureti aşiret alakadarları tarafından gönderilerek takdim kılınmıştır. Bir lufti semadani [samedan olmalı: Allahın lütfu] olarak her halk İslamiyet'in kendi mukkaderatini bittain [geleceğini tayin ederek] yaşamak hakkına malik olmak ve yine İslamiyet hesabi ile cemii akvamı İslamiye siyaseti hariciye karşı bittabi yek diğeri muavin ve zahir

kilnmiş kalmak şartıyla herkes kendi muhit ve ekseriyetini irade etmek [dilemek, istemek irade de olabilir: göstermek] cihanda kabul edilmiş iken bu gibi ibhami (belirsiz, gizli-kapaklı) hareketler kendilerine muserrret (müserri: sūratlendiren, geliştiren olmalı) ve bunu istemiyenin İslamiyete ihanetidir (Neuzibillah munhazil efal vel efkar). Sanki bu Kürdistan topraklarını turan denilen Türkistan'dan arkalarına alıp getirmekte ve dindaşlarına veriyorlar. Şu ciheti belayı malumat [belanın yönünü bilgi olarak] arz eyliyorum ki Kürdistan'ın vasatı [ortası] olan Harput ve Dersim'den bidaen (başlayarak) Sivas'la Kızılırmak menbei [kaynağı] olan Zara ve Koçgiri kazası esasen Harput vilayetine mulhak [katılmış, bağlı] iken pek yakın zamanda Sivas'a ilhak edilmişse de hududu ve toprağı ve alakati milliyemizle Kürdistan'a merbut bulunuyor. Dersim zaten sancağımızdır. Eski kayıtlarla ispata hazırım. Biz Koçgiri aşireti elyavm [bu gün] Dersim'de onsekiz kabileyi cemii sadetten [civar topluluk] ebul esed Şeyh Seyit Hasan Hazretlerinin evladıdır. Hele Kızılırmak cenubi havzasını teşkil eyleyen kamilen Kürttür. Kahirei kulliyeye-i azimesi [büyük çoğunluğu] teşkil ediyor. Haricen ister dahilen tahakküm sözleri devam eyliyor. Fakat bunu bilmeliler ki Rusya çarlık sükutu (düşmesiyle) ile Rusya orduları Dersim havalisine vaki hücumlarına karşı Allahu Tealanın yardımıyla aşiretimizin muharebei cihan esandenesi (cesurca) ordusunu tarumar ve top ve tayyarelerin gerekenleri aşiretimiz çocukları yedlerinde (ellerinde) bazıca olarak hakisar olmuş ve hilafeti İslamiye bir merbutiyet dini [dini bağlılık] ile ilahiye ittihad ederek [birleşerek] ve hukuku milliyesine [milli hukukuna] hücum eden bunca cihangir ordulara karşı ve yüz seneden beri mevcudiyeti milliyemizi [milli varlığımızı] muhafaza ve müdafaa ile şimdide kadar her tekaliften muafla emir ve rüesasası ile orada olunan Dersim ve cevanibi (çevresi) elyavm [bugün] ücyüzbini mutecavviz silah bedest olan merdani huda haricen gelecek dahilen olacak muhterislere nasıl hakkını teslim etmek ister. Biiznillahi [Allahın izniyle] teala karşı koyacaktır. Çünkü hak haktır, Kürdistan Kürdistan'dır. Irken ve dinen mutemidir (birliktir) ve ayrılmaz. Haktan meşru bir hakka kimse el uzatamaz. Herkesin hakkına haksızlıkla el uzatan zalimdir. O gibiler hakkında estezubillah (fenzur keyfe kane akibetuzzalimin) em-

ri ilahiyeye (zalimlerin akıbetine bak neye uğradılar – ayet-i kerime) emri ilahiyeye tevessul ve tevfikle hetmi kelimeler eder ve bilvasıta muhaberatın temini esbabın istikmalini müsaade buyurmanızı umumî milleti necibe namına istirham ederim. Ol bابت emri idare lutf ve himem efendi hazretlerindedir.

3 Mart 1336 [1920]
Sivas, Zara, Ümraniye, Kürdistan Teali Cemiyeti
Şube Reisi Koçgırlizade ALŞER
Aslına mutabıktır

(Sait Çetinoğlu Arşivi'nden)

EK 16 Koçgiri ve Bölge Aşiretleri & Dersim ve Koçgiri Aşiretlerini Gösteren Haritalar

Koçgiri ve Bölge Aşiretleri.

http://www.kimsoran.com/emkine_kocgiri.htm

Dersim ve Koçgiri Aşiretleri. http://www.kocgiri.biz/?page_id=55

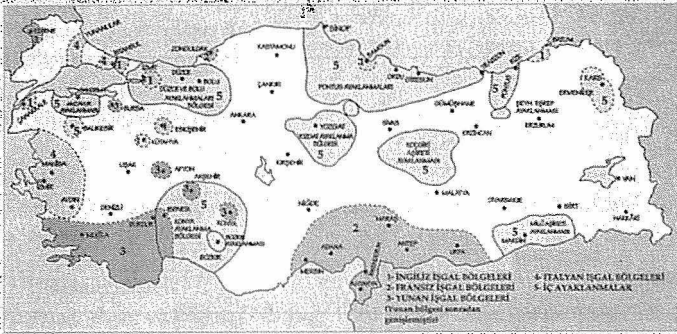

EK 17

Milli Mücadele Döneminde İç İsyanların Dağılımını Gösteren Harita

Ergün Aybars, İstiklal Mahkemeleri, s. 394.

KAYNAKÇA

Arşivler

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Arşivi (ATASE)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

Kitaplar

Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995.

Akgül, Suat, *Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992.

Akpınar, Alişan ve Rogan, L. Eugne, *Aşiret Mehtep Devlet*, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2001.

Akşin, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İmaj Yayınları, Ankara, 1996.

—, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, İmge Kitapevi, Ankara, 1998.

Algar, Hamid, *Nakşibendilik*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2007.

Ali Kemal, *Erzincan*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992.

Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. Iskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

Arik, Selahattin Ali, *Yakın Doğu'da Koçgiri ve Dersim Kızılbaş Kürd Soykırımı*, Peri Yayınları, İstanbul, 2012.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006.

Artunay, Mehmet & Lafçı, Ali, *Zara Koçgiri 1831-1842 Nüfus Defterleri*, Kitabevi, İstanbul, 2013.

Aşiretler Raporu, Kaynak Yayınevi, İstanbul, 1998.

- Ata, Kelime, *Alevilerin ilk Siyasal Denemesi: (Türkiye) Birlik Partisi*, Kelime Yayınevi, Ankara, 2007.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri (ABE)*, Kaynak Yayınları, C. 2, İstanbul, 1999.
- , Kaynak Yayınları, C. 3, İstanbul, 2000.
- Aybars, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Ayraç Kitap, Ankara, 2009.
- Aydın, Süavi, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2000.
- Bahadır, İbrahim, *Cumhuriyetin Kuruluş Sürecinde Atatürk ve Aleviler*, Kalan Yayınları, Ankara, 2002.
- Balcıoğlu, Mustafa, *İli İsyan Bir Paşa*, Babil Yayınları, Ankara, 2003.
- Baran, Mamo, *Koçgiri Kuzey-Batı Dersim*, Tohum Yayınları, İstanbul, 2002.
- Bardakçı, Cemal, *Alevilik Bektaşilik Ahilik*, Ankara, 1970.
- , *Anadolu İsyanları*, Koşkun Basınevi, İstanbul, 1940.
- Bayrak, Mehmet, *Kürt ve Alevi Tarihinde Horasan*, Özge Yayınları, Ankara, 2013.
- Belen, Fahri, *Askeri Siyasi ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1973.
- Bozarlan, Hamit, *Türkiye'nin Modern Tarihi*, çev. Heval Bucak, Avesta, İstanbul, 2004.
- Bruinessen, Martin van, *Kürtlük, Türklük Alevilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- , *Ağa Şeyh Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- , *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Calhoun, Craig, *Milliyetçilik*, çev. Bilgen Sütçüoğlu, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.
- Celil, Celile, *1880 Şeyh Ubeydullah Nelri Kürt Ayaklanması*, çev. M. Aras, Peri Yayınları, İstanbul, 1998.
- , *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*, Avesta Yayınları, 1992.
- Chirgub, Bletch, *Kürt Sorunu Kökeni ve Nedenleri*, Avesta, İstanbul, 2009.
- Çabuk, Mehmet Ali, *Benim İli Dedem Vardı*, Degirmen Yayınları, İstanbul, 2012.
- Çavuşoğlu, Hüseyin, *Dünden Bugüne İnanlı ve Koçgiri*, Motif Matbaacılık, 2000.
- Çay, Abdülhaluk, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuvayi Milliye Hareketi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990.
- Çiçek, Evin Aydar, *Koçgiri Ulusal Kurtuluş Hareketi*, APEC Yayınları, Stockholm, 1999.
- Demirci, Süleyman & Arslan, Hasan, *Osmanlı Türkiyesi'nde Eşkıya. Devlet ve Siyaset*, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Demirel, Ahmet, *İlk Meclis'in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Dersim Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu (JUKR) 1932*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010.
- Dersimi, Nuri, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Zel Yayınları, İstanbul, 1994.
- , *Hatıratım*, Doz Yayınları, İstanbul, 1997.
- Dündar, Fuat, *Modern Türkiye'nin Şifresi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Eriksen, Thomas Hylland, *Etnisite ve Milliyetçilik Antropolojik Bir Balas*, çev. Etkin Uşaklı, Avesta Yayınları, İstanbul, 2002.

- Ertuna, Hamdi, *Türk İstiklâl Harbi VI. Cilt İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1974.
- Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992.
- Esengil, Kenan, *Millî Mücadelede İç Ayaklanmalar*, Ağrı Yayınları, İstanbul, 1975.
- Evren, Dursun, *Ulusal Demokrasi: Mücadelede Koçgiri Kürt Aşiretleri*, Peri Yayınları, İstanbul, 2009.
- Fırat, M. Halit, *75 Senelik Derbeder Bir Hayat Hikâyesi*, Kardeş Matbaası, Ankara, 1968.
- Fırat, Mehmet Şerif, *Doğu illeri ve Varto Tarihi*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998.
- Gellner, Ernest, *Milliyetçiliğe Bahmak*, çev. Simten Coşar ve Saltuk Özertürk-Nalan Soyartık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Georgeon, François, *Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Gezik, Erdal, *Dinsel Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler*, Kalan Yayınları, Ankara, 2000.
- Goloğlu, Mahmut, *Millî Mücadele Tarihi Birinci Kitap-Erzurum Kongresi*, Nüve Matbaası, Ankara, 1968.
- Goldaş, İsmail, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, Doz Yayınları, İstanbul, 1991.
- Günnüşoğlu, Dursun, *Anadolu'da Bir Köy Eskikonak*, Feryal Matbaacılık, İstanbul, 2004.
- Gündoğdu, Cihangir & Genç, Vural, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013.
- Hakan, Sinan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Doz Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- , *Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Hanioglu, Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.
- Hassanpour, Amir, *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil (1918-1985)*, çev. İbrahim Bingöl, Cemil Gündoğan, Avesta, 2005.
- Hay, William Rupert, *Kürdistan'da İki Yıl 1918-1920*, Avesta, çev. Fahriye Adsay, İstanbul, 2005.
- Hazarfen, Ahmet & Şener, Cemal, *Osmanlı Belgeleri'nde Dersim Tarihi*, Etik Yayınları, İstanbul, 2003.
- Hobsbawm; Eric J., *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.
- Bozarslan, Mehmet Emin, *Jin*, çev. Deng Yayınları, Uppsala-Sweden, 1985.
- Jwaideh, Wadie, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- Inalcık, Halil & Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phonix Yayınları, Ankara, 2006.
- Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c.1, TTK, Ankara, 1988.
- Karabekir, Kazım, *İstiklâl Harbimiz*, haz. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul, 2000.
- , *Kürt Meselesi*, haz. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul, 2000.

- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi V.Cilt - Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara, 2011.
- Karaman, Fikri, *Sâlnâme-i Vilâyet-i Sivas (1308/1890)*, Acar Matbaacılık, İstanbul, 2001.
- Kardam Ahmet, *Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan Direnişi ve İsyan Yılları*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011
- Karerli Mehmet Efendi, *I. Dünya Savaşı, Koçgiri, Şeyh Said ve Dersim'e Dair Yazılmayan Tarih ve Anıların (1915-1958)*, haz. Ali Rıza Erenler, Kalan Yayınları, Ankara, 2007.
- Karpat, Kemal, *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, çev. Recep Boztemur, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- Kieser, Hans Lukas, *İskalanmış Barış: Doğu Vilâyetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, İletişim Yayınları, 2010.
- Klein, Janet, *Hamidiye Alayları İmparatorluğun Sınır Bölgeleri ve Kürt Aşiretleri*, çev. Renan Akman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Kocadağ, Burhan, *Doğu'da Aşiretler, Kürtler, Aleviler*, Can Yayınları, İstanbul, 1997.
- , *Lolan Oymağı ve Yakın Çevre Tarihi*, Taş Matbaası, Yalova, 1987.
- Koçgiri Halk Hareketi 1919-1921*. Kolektif Çalışma, Komal Yayınları, İstanbul, 1992.
- Kodaman, Bayram, *Osmanlı Döneminde Doğu Anadolu'nun İdari Konumu*, Anadolu Basın Birliği Yayınları, Ankara, 1986.
- Korkmaz, Esad, *Ansiklopedik Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.
- Kunt, Metin, *Sancağın Eyaletine: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Matbaası, İstanbul, 1978.
- Kutlay, Naci, *İtilhat Terakki ve Kürtler*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010.
- Küçük, Hülya, *Kürtuluş Savaşında Bektaşiler*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.
- Kürdoloji Çalışmaları Grubu, *Osmanlı Kürdistanı*, Bgst Yayınları, İstanbul, 2011.
- , *Rojî Kurd*, Proje sorumlusu: Mesud Serfiraz - Serhat Bozkurt, Enstitüya Kurdi, İstanbul, 2013.
- Laçın, Kadim, *Koçgiri'siz Cumhuriyet*, Spinduly's-Litvanya, 2009.
- Lazarev, M. S., *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*, Özgü Yayıncılık, Ankara, 1993.
- Lüle, Zeynel, *Ali Çavuş*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.
- Lütfi (Ahmed Ramiz), *Emir Bedirhan*, Proje çalışması: Osmanlı Kaynaklarında Kürtler Çalışma Grubu, Bgst Yayınları, İstanbul, 2007.
- Mahiroğulları, Adnan. *Dinden Bugüne Zara*, Esnaf Ofset Matbaacılık, Sivas, 1996.
- Malmisanij, Mehmed, *Cızıra Botanlı Bedirhaniler ve Bedirhanî Ailesi Derneği'nin Tutunakları*, Avesta, İstanbul, 2000.
- Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, der. Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Massicard, Elise, *Türkiye'den Avrupa'ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması*, çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Melikoff, Irene, *Uyur İdik Uyardılar*, çev. Turan Alptekin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1994.

- Meray, Seha L. & Olcay, Osman, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bıraluşması, Sevr Anlaşması, İlgili Belgeler)*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1977.
- Miroğlu, İsmet, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990.
- Mumcu, Uğur, *Kürt-İslam Ayaklanması (1919-1925)*, Umag Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008.
- Mustafa Kemal, *Nutuk*, M.E.B. Yayınları, c. 1,II,III, İstanbul, 2001.
- Natanyan, Bogos, *Sivas 1877*, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Nikitine, Basil, *Kürtler*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Noel, Edward William Charles, *Kürdistan 1919 Binbaşı Noel'in Günlüğü*, çev. Bülent Birer, Avesta, İstanbul, 1999.
- Noyan, Bedri, *Hacı Bektaş'ta Pirevi Ziyaret Yerleri*, Ticaret Matbaası, İzmir, 1963.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2000.
- Olson, Robert, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı (1880-1825)*, çev. Bülent Peker, Nevzat Kırac, Özge Yayınları, Ankara, 1992.
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Osmanlı Kaynaklarında Kürtler Çalışma Grubu, *Hinkere Zımanê Kurdî Kürt Talebe Hevi Cemiyeti*, Proje koordinasyonu: Serhat Bozkurt-Sezen Bilir, Bgst Yayınları, İstanbul, 2008.
- Önal, Sami, *Hüsrev Gerede'nin Anıları Kurtuluş Savaşı Atatürk ve Devrimler*, Literatür Yayınları, İstanbul, 2002.
- Öz, Baki, *Belgelerle Koçgiri Olayı*, Can Yayınları, İstanbul, 1999.
- , *Kurtuluş Savaşında Alevi-Bektaşiler*, Can Yayınları, İstanbul, 1989.
- Özer, Ahmet, *Beş Büyük Tarihi Kavşakta Türkler ve Kürtler*, Hemen Kitap, Ankara, 2009.
- Özkaya, Yücel, *Milli Mücadele Tarihi*, c.1, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.
- Özoglu, Hakan, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Parlar, Suat, *Türkler ve Kürtler: Ortadoğu'da İktidar ve İsyan Gelenekleri*, Bağdat Yayınları, İstanbul, 2005.
- Sakaoğlu, Necdet, *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 64, Ankara, 1998.
- Sasuni, Garo, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, Med Yayınevi, İstanbul, 1992.
- Schüler, Harald, *Türkiye'de Sosyal Demokrasi, Particilik Hemşehrilik Alevilik*, çev. Yılmaz Tonbul, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- Seferoğlu, Şükrü Kaya, *Anadolu'nun İlk Türk Sakini Kürtler*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1982.
- Sevgen, Nazmi, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri: Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarihi*, ed. Ş.K. Şerefoglu ve H.K. Türköz, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1982.
- , *Zazalar ve Kızılbaşlar*, Kalan Yayınları, Ankara, 1999.
- Silopi, Zinar (Kadri Cemilpaşa), *Doza Kürdistan*, Özge Yayınları, Ankara, 1991.

- Sivas 1973 İl Yılığ, Önder Matbaası, Ankara, 1973.
- Sinith, D. Anthoney, *Ulusların Etnik Kökeni*, Dost Yayınları, Ankara, 2002.
- , *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- , *Milliyetçilik Kuramı İdeoloji Tarihi*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Atıf Yayınları, Ankara, 2013.
- Soileau, Dilek Kızıldağ, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-tarihsel Açısından Analizi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora tezi, Ankara, 2014.
- Sultan Abdülhamit, *Siyasi Hatıralarım*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1987.
- Sümer, Faruk, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Selçuklu Tarih ve Medeniyet Enstitüsü yayınları*, Ankara, 1976.
- Şapolyo, Enver Behnam, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul, 1958.
- Şeker, Fatih M., *Cumhuriyet İdeolojisinin Nalşibendilik Tasavvuru: Şerif Mardin Örneği*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2007.
- Şemseddin Sami, *Kamus-i Türlü*, haz. Paşa Yavuzarslan, TDK, Ankara, 2010.
- Şener, Cemal, *Topal Osman Olayı*, Ant Yayınları, İstanbul, 1992.
- Şeref Han, *Şerefname Kürt Tarihi*, çev. M. Emin Bozarslan, Hasat Yayınları, İstanbul, 1990.
- Şimşir, Bilal, *Kürtçülük, 1787-1923*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010.
- Tan, Altan, *Turabidin'den Berrıye'ye Aşiretler, Dinler, Diller, Kültürler*, Nübihar Yayınları, İstanbul, 2011.
- Tankut, Hasan Reşit, *Zazalar Üzerine Sosyolojik Tetkikler*, Kalan Yayınları, Ankara, 2000.
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c.II, MEB Yayınları, İstanbul, 1991.
- Tepeyran, Ebubekir Hazım, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı*, Güner Yayınları, İstanbul, 2009.
- Tızlak, Fahrettin, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Bölgesinde Madencilik (1775-1850)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.
- Tokin, İsmail Hakkı, *Türlüye Köy İktisadiyatı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türlüye'de Siyasi Partiler, c.III, Mütareke Dönemi*, İstanbul İletişim Yayınları, 2008.
- Türkay, Cevdet, *Başbakanlık Arşiv Belgeleri'ne Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatler*, Tercüman, İstanbul, 1979.
- Uğurlu, Nurer, *Kürt Milliyetçiliği Kürtler ve Şeyh Said İsyanı*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Uzun, Ahmet, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- Ünal, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Çemizgeçek Sancağı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.
- Üner, Mehmet Einin, *Aşiret, Eşkıya ve Devlet*, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- Yaman, Ali, *Kızılbaş Alevi Ocakları*, Elips Kitap, Ankara, 2006.
- Yeğen, Mesut, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Yıldız, Ahmet, *Ne Mutlu Türklüm Diyebilene Türk Ulusu Kimliğinin Etno-Selüler Sınırları (1919-1938)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Yıldız, Hasan, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul, 2005.
- Yılmazçelik, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, TTK, Ankara, 1995.

- , *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı İdari İktisadi ve Sosyal Hayat*, Kripto, Ankara, 2011.
- Yürekli, Ali Cevat, *Koçgiri ve İmranlı Yöresi*, 2006.
- Zeki Beg, Muhammed Emin, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Nubihar Yayınları, İstanbul, 2011.
- Zeri, Yusuf, *Sivas Qoçgiri Bölgesindeki Aşiretler ve Zeriçiler*, Kalan Yayınları, Ankara, 2011.
- Zürcher, Erik Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- , *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Makaleler

- Akpınar, Alişan & Bilir. Sezen & Bozkurt, Serhat & Dinç, Namık Kemal, "II. Abdülhamit Dönemi Raporlarında "Dersim Sorunu" ve Zihinsel Devamlılık", *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Akpınar, Alişan & Bilir, Sezen & Sebüktegin, Tacim, "Şeyh Ubeydullah İsyanı Üzerine Yeni Belgeler", *Vesta Dergisi*, s. 6, 2006.
- Akpınar, Alişan, "Osmanlı Devletinde Aşiret Mektebi", *Aşiret Mektep Devlet*, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Aktürk, Şener, "Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler", *Doğu Batı*, (Milliyetçilik I), s. 38, 2006.
- , "Türkiye Siyasetinde Etnik Hareketler: 1920-2007", *Doğu Batı (Etnisite)*, s. 44, 2008.
- Ateş, Sabri, "Millet ve Halife Yolunda Şeyh Ubeydullah İsyanı", *Kürt Tarihi*, s. 7, 2013.
- Aydın, Suavi & Özel, Oktay, "Power Relations Between Tribe and State in Ottoman Eastern Anatolia", *Bulgarian Historical Review*, 2006.
- Aytepe, Oğuz, "Yeni Belgeler Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti", *Tarih ve Toplum*, s. 174, 1998.
- Beyter, Önder & Ekinci, Rêzan, Rodos Murphey, Kanun-name-i Sultani Li Aziz: Aziz Efendi's Book of Sultanic Laws and Regulations: An Agenda for Reform by a Seventeenth-Century Ottoman Statesman'dan çev., "Kürt Emirlerinin Muktedir Oldukları Zamanda Yaptıkları Hizmetler", *Kürt Tarihi*, 2012.
- Birinci, Ali, "Mehmed Şerif Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 39.
- Bozarlan, Hamit, "Türkiye'de (1919-1980) Yazılı Kürt Tarih Söylemi Üzerine Bazı Hususlar", *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, der. Abbas Vali, çev. Fahriye Adsay, Ümit Erdoğan, Sema Kılıç, Avesta Kürt Araştırmaları, İstanbul, 2005.
- , "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımnî Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925)", *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma*, der. Eric Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Boztemur, Recep, "Tarihsel Açından Millet ve Milliyetçilik: Ulus-Devletin Kapitalist Üretim Tarzıyla Birlikte Gelişimi", *Doğu Batı (Milliyetçilik I)*, s. 38, 2006.
- Bruinessen, Martin van, "Ehmede Xani'nin Mem ü Zin'i ve Kürt Milli Uyanışının Ortaya Çıkışındaki Rolü", *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, der. Abbas Vali, çev. Fahriye Adsay, Ümit Aydoğan, Sema Kılıç, Avesta Kürt Araştırmaları, İstanbul, 2005.
- , "Osmanlıların Diyarbekir'i Fethi ve 16. ve 17. Yüzyıllarada Vilâyetin İdari Or-

- ganizasyonu", *Evlıya Çelebi Diyarbekir'de*, der. Martin van Bruinessen ve Hendrik Boheschoten, çev. Tansel Güney İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Çadırcı, Musa, "Tanzimat'ın Uygulaması ve Karşılaşılan Güçlükler", *Tanzimat*, ed. Halil İnalçık - Mehmet Seydanlıoğlu, Phonix Yayınları, Ankara, 2006.
- Çiçek, Evin Aydar, "Koçgiri, Batı Dêrsim'de Toplama Kampları", <http://www.kovabir.com/evin-cicek-kocgiri-bati-dersimde-toplama-kamplari/>.
- Delannoı, Gil, "Milliyetçilik ve İdeolojik Kataliz", *Uluslar ve Milliyetçilikler*, haz. Jean Leca, çev. Siren İdemen, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.
- Demirel, Ahmet, "Milli Mücadele ve Tek Parti Dönemlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi İllerinin TBMM'de Temsili", *Tek Partinin Yükselişİ*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 197-250.
- Doğan, Kılınc, "Self Determinasyon İlkesinin Azınlıklar Açısından Değerlendirilmesi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* c. XII, s. 1-2. 2008.
- Dyke, Vernon van, "The Individual, The State and Ethnic Communities in Political Theory", *World Politics*, 29 (3), 1977.
- Erdönmez, Celal, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Geçen Ekrâd Tabiri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2002.
- , "Tanzimat Devrinde Koçgiri Aşireti'nin İslah Çalışmaları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2000.
- Ertan, Temuçin Faik, "Lozan Konferansı ve Ermeni Sorunu", *Köl: Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, c.11, s.11, 2000.
- Gezik, Erdal, "Aşiret'ten Cumhuriyet'e İki Alevi Örneği: Varto ve Koçgiri", *Kırkıbudak*, 2005.
- , "Baba Mansur Ocağı Karmaşası", *Munzur*, s. 38, 2012.
- , "Rayberler Pırlar ve Mürşitler (Alevi ocak Örgütlenmesine Dair Saptamalar ve Sorunlar)", *Munzur*, s. 37, 2013.
- , "Alevilik ve Hıristiyanlık: Ortak Geçmiş mi Ortak Gelecek mi?", *Munzur Dergisi*, s. 15, 2003.
- Göldaş, İsmail, "Koçgiri'de İki Kişilik: Sakallı Nurettin Paşa ve Ebubekir Hazım Bey", *War Dergisi* s. 1-2, 1997.
- Göyünç, Nejat, "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında", *Prof. Dr. Behir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991.
- Guiomar, Jean-Yves, "Fransız Devrimi ve Ulusun Ortaya Çıkışı", *Uluslar ve Milliyetçilikler*, haz. Jean Leca, çev. Siren İdemen, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.
- Hassanpour, Amir, "Kürt Kimliğinin İnşası: Yirminci Yüzyıl Öncesi Tarihsel ve Edebi Kaynaklar", *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, der. Abbas Vali, çev. Fahriye Adsay, Ümit Erdoğan, Sema Kılıç, Avesta Kürt Araştırmaları, İstanbul, 2005.
- Housego, Jenny, "Horasan Kürtleri", *Alevilik ve Kürtler içinde*, Mehmet Bayrak, Özge Yayınları, Ankara, 1997.
- Kalaycı, Hüseyin, "Etnisite ve Ulus Karşılaştırması", *Doğu Batı (Etnisite)*, s. 44, 2008.
- Keskin, Mesut, "Zazaca Üzerine Notlar", *Herkesin Bildiği Şır: Dersim*, der. Şükrü Aslan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.
- Kılıç, Orhan, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları Üzerine Bazı Tespitler", *OTAM*, s. 10, Ankara, 1999.
- Kieser, Hans Lukas, "Kemalist Türk Milliyetçiliğine Karşı Alevi Kürtler", *Munzur*, Ankara, 2001.

- Kodaman, Bayram, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdülhamit ve Doğu-Anadolu Aşiretleri)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s. 32, 1979.
- Kuran, Ercüment, "Türkiye'de Kürt Meselesi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, Ağustos, 1992.
- Kütükçü, M. Akif, "Uluslararası Hukukta Self Determinasyon Hakkı ve Türk Cumhuriyetleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 12, 2004.
- Oran, Baskın, "Kürt Milliyetçiliğinin Dialektiği", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, c. 4, *Milliyetçilik*, ed. Tanil Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Öz, Mehmet, "Modernleşme-Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri", *S.D.Ü Fen/Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan Özel Sayısı, 2010.
- Rogan, Eugene L., "II. Abdülhamit'in Aşiret Mektebi (1892-1907)", *Aşiret Mektep Devlet*, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Alakom, Rohat, *Şerif Paşa*, Avesta, İstanbul, 1998.
- Sağlam, Mehmet Ali, "16. Yüzyılda Çemişgezek (Dersim) Sancağının Sosyal ve Siyasal Yapısı", *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, der. Şükrü Aslan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Sevgen, Nazmi, "Yakın Tarihin Esararla Örtülü Hadiseleri ve Koçkirili Alişir", *Tarih Dünyası*, 1950.
- Shaw, Standford J. & Shaw, Ezel Kural, "History of the Ottoman Empire and Modern Turkey", c. II: *Reform, Revolution and Republic: The Race of Modern Turkey. 1908-1975*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.
- Smith, D. Anthony, "The Ethnic Sources of Nationalism", *Survival*, 35:1, 1993.
- Soileau, Dilek, "Belgelerdeki mi, Belleklerdeki mi: Hangi Seyid Rıza?", *Kebikeç*, s. 36, 2013.
- , "Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı'nın Kapatılması ve Tarihsel Mirasın Paylaşımı: Babalar, Çelebiler ve Aleviler", *Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri: Güneşte Zerresinden, Derya'da Katresinden*, der. Pınar Ecevitoglu, Ali Murat İrat, Ayhan Yalçınkaya, Dipnot, Ankara, 2010.
- , "Koçgiri ve Dersim Kürt Hareketliliğinde Alişer Efendi ve Nuri Dersimi'nin Rolüne Dair", *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, der. Şükrü Aslan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Stump, Karakaya Ayfer, "Alevilik Hakkındaki 19. Yüzyıl Misyoner Kayıtlarına Eleştirel Biri Bakış ve Ali Gako'nun Öyküsü", *Folklor ve Edebiyat*, c. VIII, 2003.
- Sykes, Mark, "The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire", *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, c. 38 (Jul.-Dec.), 1908.
- Uz, Abdullah, "Teori ve Uygulamada Self-Determinasyon Hakkı", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, c. 3, no: 9, 2007.
- Üzen, İsmet, "Mütareke Döneminde Bir Eşkıyalık Örneği: Ali Batı Olayı (6 Mayıs - 18 Ağustos 1919)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XXII, Mart-Temmuz-Kasım 2006, Sayı: 64-65-66.
- Vali, Abbas, "Kürtlerin Soykütükleri: Kürt Tarih Yazımında Ulus ve Ulusal Kimliğin İnşası", *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, der. Abbas Vali, çev. Fahriye Adsay, Ümit Erdoğan, Sema Kılıç, Avesta Kürt Araştırmaları, İstanbul, 2005.
- Yamaguchi, Akihiko, "Iran Kürdistan'ının Safevi Dönemindeki Kısa Bir Tarihi", *Kürt Tarihi*, 2013.

- Yıldırım, Mehmet, "Desimli Aşireti'nden Dersim Sancağı'na", *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 1, s. 1, 2012.
- Yiner, Abdulnasır, "Bir Asayişsizlik Hareketi olarak Ali Batu Olayı (1913-1919)", *Tarih Dergisi*, İstanbul, s. 54, 2012.

Resmi Yayınlar

- TBMM Gizli Celse Zabıtları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, cilt 11, 1985.
- TBMM Zabıt Ceridesi, 22/10/1337 (1921) tarihli, Devre 1, İcra Senesi: 2, c. 13, TBMM Matbaası, 1958.

Tezler

- Bulut, Sedef, *Paris Konferansında Şerif Paşa'nın Faaliyetleri ve Doğu Anadolu Ahali-sinin Durumu*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1997.
- Çamsoy, Zeynep, *Milli Mücadele Dönemi'nde Kürdistan Tcâli Cemiyeti (1918-1927)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007.
- Dursun, Habip, *Jin Dergisi'nde Kürt Milliyetçiliği*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2013.
- Gencer, Fatih, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Ankara Üniversitesi SBE Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2010.

Gazeteler

- Gaye-i Milliye* (Tıpkı Basım), haz. Çiğdem Aslan, Mustafa Toker, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2009.
- Takvim-i Vekâyi*, 5 Muharrem 1264 (14 Aralık 1847).
- Aydınlık Gazetesi* (6-18 Aralık yazı dizisi), Rozarin Doğan, "Cumhurbaşkanlığı Arşivinden Gizlenen Belgelerle Koçgiri İsyanı", 1993.

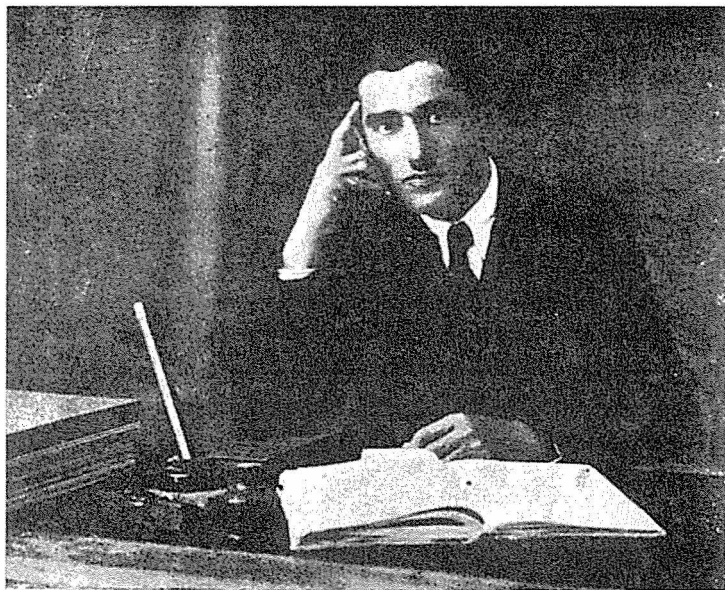
Kaynak Kişiler

- Veliyettin Hürrem Ulusoy (Nevşehir-Hacıbektaş, 23.07.2009 tarihli görüşme kaydı)
- Kemal Usal Karağözoğlu (İstanbul, 23.02.2014 tarihli görüşme kaydı)
- Hüseyin Kayataş (İmranlı-Karataş Köyü, 13.07.2011 tarihli görüşme kaydı)
- Muarrem Dönertaş (İmranlı-Karaçayır Köyü, 16.07.2011 tarihli görüşme kaydı)
- Nazım Özcan (İmranlı-Koyunkaya Köyü, 16.07.2011 tarihli görüşme kaydı)
- Ali Atasoy (İmranlı-Karaçayır Köyü, 16.07.2011 tarihli görüşme kaydı)
- Yusuf Dönertaş (İmranlı-Karaçayır Köyü, 16.07.2011 tarihli görüşme kaydı)
- Zeycan Akpınar (İmranlı-Kızıldağ Yaylası, 12.07.2011 tarihli görüşme kaydı)
- Neriman Hanım (Haydar Bey'in kızı, Aydın-Didim, 02.08.2013 tarihli görüşme kaydı)
- Hüseyin Bektaş (Ankara, 16.08.2012 tarihli görüşme kaydı)

Albüm

II. Abdülhamit tarafından paşalık verilen Koçgiri aşiret lideri Mustafa Paşa.

Nuri Dersimi (Baytar Nuri).

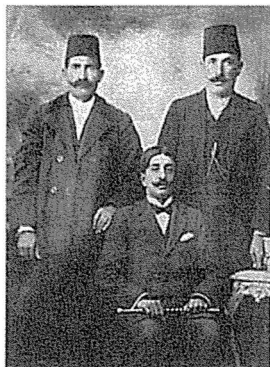
*Alişer Efendi ve Zarife Hatun'un
katillerinden Zeynel.*

Alişer Efendi ve Zarife Hatun.

Haydar Bey

Haydar Bey (ortada).

Alişan Bey (sağda).

K

oçgiri Aşireti'nin merkezi olarak bilinen Sivas-Ümraniye'de 6 Mart 1921'de yaşanan birtakım "asayişsizlik" olaylarını haber alan Ankara hükümeti asayiş tesis etmek ve olayların büyümesini önlemek amacıyla bölgede örfi idare ilan etmiş, Nurettin Paşa kumandasında bir ordu görevlendirerek bölgeye göndermişti. Bastırma harekâtı sırasındaki yoğun şiddet uygulamaları, yapılan şikâyetler sonucu Meclis'in de gündemine alınmış ve durumu yerinde incelemek, olayların faillerinin ve askeri harekât sonrasında meydana çıkan elim tabloda sorumluluğu bulunanların tespiti için "Koçgiri Tahkikat Heyeti" ismiyle bölgeye bir kurul yollanmıştı.

Dilek Kızıldağ Soileau tarihe "Koçgiri İsyanı" olarak geçen, gerek resmî tarihin gerek Kürt milliyetçi tarih yazımının önemli duraklarından biri olan Koçgiri İsyanı'nı birçok boyutuyla, kapsamlı bir biçimde ele alıyor: "Kürt devleti kurmak için girişilen bir Kürt isyanı" olup olmadığını, Alevi Kürtlerin olaylara dahlini, olayların "isyan" niteliği taşıyıp taşımadığını inceliyor. Bunu yaparken tarihsel, sosyal ve kültürel arka plana olduğu kadar resmî belgelere de bakıyor.

Koçgiri İsyanı, Meclis Arşivi'ndeki "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu"nun tamamının edinilerek kullanıldığı ilk akademik çalışma. ■

